

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ
125 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XXIV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ»
АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«XXIV САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
ПОСВЯЩЕННОЙ 125-ЛЕТИЮ
АКАДЕМИКА КАНЫША САТПАЕВА**

IV том

**ПАВЛОДАР
2024**

ӘОЖ 001
КБЖ 72
А33

Редакция алқасының бас редакторы:

Садықов Е. Т., э.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ Басқарма
Төрағасы – Ректор

Жауапты редактор:

Ержанов Н. Т., б.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ ғылыми
жұмыс және халықаралық ынтмақтастық жөніндегі Басқарма мүшесі-проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Абліш Р. М., Исенова Б. К., Каверина М. М., Қрықбаева М. С.,
Уксукбаева Н.Т., Утемисова З. Т.,

Жауапты хатшы:

Әмірбек Д. Ә., Қазбеков Е., Зейтова Ш. С., Алимова Ж. С., Машрапова Г. Н.,
Кайниденов Н. Н., Шалабаев Б. А., Шарапатов Т. С., Кабдулина К. Т.,
Ахметов Д. А., Бекниязова Д. С., Жания К., Зарипов Р. Ю., Акимбекова Н. Ж.,
Калиева А. Б., Байтемирова А. К., Урузалинова М. Б., Токтарбекова А. Б., Дәуіт Ж.,
Садвақасова М. Ж., Толокольникова Н. И., Жуманбаева Р. О., Кривец О. А.,
Бельгибаева Қ. Қ., Рахимбаева М. Н., Исақова З. С., Азылбекова Г. О., Шабамбаева А. Г.,
Азербайев А. Д., Нургожина Б. В., Юношева Н. Ф., Тулкина Р. Ж.

А33 Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «XXIV Сәтбаев
оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары. –
Павлодар : Торайғыров университеті, 2024.

ISBN 978-601-345-523-5 (жалпы)
Т. 4 «Оқушылар». – 2024. – 587 б.
ISBN 978-601-345-519-8

Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «XXIV Сәтбаев
оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары (19 сәуір
2024 жыл) жинағында келесі ғылыми бағыттар бойынша ұсынылған мақалалар
енгізілген: Энергетика, Физика-математикалық және компьютерлік ғылымдары,
Ауыл шаруашылығы және АӨК, Мемлекеттік басқару, бизнес және құқық,
Сәулет және дизайн, Заманауи инженерлік инновациялар мен технологиялар,
Жаратылыстану ғылымдары, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары.

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-345-519-8 (Т. 4)
ISBN 978-601-345-523-5 (жалпы)

© Торайғыров университеті, 2024

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
Гуманитарные и социальные науки

Секция 25
Орыс филологиясы
Русская филология

**ОНОМАСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАИМЕНОВАНИЙ
КОНДИТЕРСКИХ ИЗДЕЛИЙ**

ЖАКУПОВА Г. К.
учитель русского языка и литературы
АМРЕНОВА С.

ученик 11 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

В современной лингвистической науке словесные товарные
знаки и наименования являются объектом ономастического
исследования. С каждым годом языковеды обращают всё больше
интереса на исследование данных особых онимов.

Актуальность данной работы определяется тем, что в настоящее
время появились и набирают популярность новые кондитерские
фирмы и изделия в торговых сетях. В связи с этим появилась
необходимость изучить способы, функции и эффективность
торговых наименований. Цель исследования заключается в
том, чтобы изучить ономастические особенности наименования
кондитерских изделий на примере казахстанских фабрик.

Объектом исследования являются наименования кондитерских
изделий. Предметом исследования: эффективность, способы и
функции торговых наименований. Фактическим материалом
послужили названия кондитерских изделий. Предполагается,
что в результате исследования наименований кондитерских
изделий мы выявим их способы, функции и эффективность,
также проанализируем влияние наименований на людей разных
возрастных групп.

Ономастиологические исследования отвечают на вопрос: Каким
образом в языке происходит обозначение вещей и явлений мира? Их
предмет – выражение идеи, принципы и закономерности номинации
предметов и выражения понятий [1, с. 288].

В настоящее время номинация определяется как процесс
образования языковых единиц, характеризующихся номинативной
функцией, то есть служащих для называния и вычленения

фрагментов действительности и формирования соответствующих понятий о них в форме слов, словосочетаний и предложений. Под номинацией также понимается и результат процесса именованья, т. е. значимая языковая единица [2, с. 312].

Предметом теории номинации являются выявление и анализ закономерностей образования номинативных языковых единиц, изучение взаимосвязи между понятийными формами мышления, а также то, каким образом создаются, закрепляются и распределяются наименования за разными фрагментами объективной реальности, так называемую языковую технику номинации: её акты, средства и способы.

В теории номинации различают ономаσιологический и семасиологический подходы, используемые в зависимости от целей номинативного анализа и состояния изучаемого фрагмента дискурса. Первый представляет собой изучение отношения «реалии (денотат, референт)» – «смысл (сигнификат)» имени, то есть анализ продвигается по направлению от вещи или явления к мысли об этой вещи или явлении и к их обозначению языковыми средствами. Второй – семасиологический подход подразумевает анализ смысла имени с целью вычленения и называния реалии (или класса реалий, денотата) [3, с. 230].

В настоящее время наблюдается широкое использование вторичной номинации, «в акте номинации используется фонетический облик существующей единицы в качестве имени для нового обозначаемого [4, с.87]. Вторичная лексическая номинация – это использование уже имеющихся в языке номинативных средств в новой для них функции наречения. Вторичная номинация может иметь как языковой, так и речевой характер. В первом случае результаты вторичной номинации предстают как принятые языком и конвенционально закрепленные значения словесных знаков, во втором – как окказиональное употребление лексических единиц в несобственной для них номинативной функции. При этом в самих процессах вторичной номинации языковой или речевой – нет существенной разницы. Однако в языке закрепляются, как правило, такие вторичные наименования, которые представляют собой наиболее закономерные для системы данного языка способы именованья и восполняют недостающие в нем номинативные средства. Вторичная номинация – явление более многообразное. Она представлена двумя разными типами: непрямая и косвенная номинация [5, с.83].

Наше время характеризуется постоянным обновлением и расширением ономастического пространства. Создаются магазины, транспортные средства, СМИ, банки. Все это нуждается в номинации. Эти имена являются средством рекламы, они стремительно входят в нашу жизнь. Употребляя термин «рекламное имя», мы имеем в виду название любого товара в целом. По мнению И.В. Крюковой, «товар – это все, что может удовлетворить нужду, потребность и предлагается рынку с целью привлечения внимания, приобретения, использования и потребления» [5, с.62]. В самом термине «рекламное имя» подчеркиваются определенные функции. Рекламная функция предполагает одновременную реализацию аттрактивной функции (способность языковым средством управления вниманием) и суггестивной (способность оказывать воздействие на психику, снижая при этом сознательность, аналитичность и критичность восприятия).

Название продукта – это не мелочь. Оно о многом должно говорить. Какими соображениями руководствуются производители при выборе «имени» для своих новинок? В частности, для конфет и кондитерских изделий.

Рекламное имя может передавать особенности, характерные для языка и культуры определенного народа, а значит выступать свидетельством национального своеобразия. Непонимание связи между названием, принадлежащим иной лингвокультуре и свойством называемого объекта, часто свидетельствует о непрофессиональном подходе переводчиков к этому важному вопросу.

«Коммерческая номинация» – языковая номинация учреждений, преследующая коммерческие цели и ориентированную на получение коммерческой прибыли и продвижение товара, услуги и т. п. на рынке.

Эргоним – термин, закрепленный Н.В. Подольской для обозначения наименования делового объединения людей, а эргонимия – для обозначения всей совокупности названий деловых объединений людей. Под «деловым объединением людей» исследователь подразумевает любые союзы, организации, учреждения, корпорации, предприятия, общества, заведения, кружки [6, с. 151].

Рассмотрим состав анализируемых эргонимов (массив русских наименований):

1. Наименования из одного слова (нарицательного)
2. Наименования-словосочетания
3. Конструкции с притяжательным местоимением
4. Имена собственные, в том числе прецедентные имена

При исследовании эффективности, способов и функций торговых наименований кондитерских изделий, мной был проведен опрос среди 7–11 классов (123) и среди взрослых 30–50 лет (117), а также сделан анализ их наименований. Результаты опроса показали, что названия влияют на выбор покупателя, а именно: наименование животных, в том числе и звукоподражательные слова являются наиболее удачными, а названия с использованием популярных личных имен и местом производства – наименее удачными. Обертка красного цвета привлекает больше внимание покупателей, а желтого – вызывает меньший интерес. Исходя из анализа я могу отметить, что атрибутивные словосочетания и ономизированные прилагательные чаще встречаются в названиях кондитерских изделий. Стоит отметить, что непопулярность и низкий спрос на данные категории товаров могут быть связаны с тем, что не учитываются предпочтения потребителя, поэтому моё исследование является очень актуальным и полезным для разных компаний, занимающихся кондитерскими изделиями, а также я могу предложить для них примеры оформлений и наименований их продуктов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1969.
2. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – 312 с.
3. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М.: Наука, 1975. – 230 с.
4. Новичихина М. Е. Коммерческая номинация – М., 2003.
5. Крюкова И. В. Рекламное имя: от изобретения до прецедентности. – М., 2004.
6. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. М.: Наука, 1988. – 192 с.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АГИТАЦИОННЫХ ТЕКСТОВ КАНДИДАТОВ В ПРЕДВЫБОРНЫХ КАМПАНИЯХ

БАЙФАЛЫ Д. С., КУДАШЕВА М. А.

10-класс, «Жас дарын» мамандандырылган мектеп-лицейі, г. Павлодар

Важнейшие функции политической публицистики в целом – информационная и воздействующая. Специфика политической предвыборной коммуникации определяется, прежде всего, конкретизацией ее цели.

Задачи предвыборной коммуникации четко очерчены и касаются ясно определенной цели – в достаточно короткий срок в рамках заданной стратегии с максимальной эффективностью сагитировать аудиторию, адресуя ей конкретный призыв. Для этого адресантом сообщения осуществляется направленное воздействие, сущность которого заключается в коммуникативном планировании – особом отборе и своеобразной организации языковых средств, при которых в сознании адресата происходит модификация модели мира. Таким образом, активное силовое воздействие в предвыборном тексте является по сути манипулятивным. Манипулированием в общем смысле называется такой вид взаимодействия между людьми, при котором манипулирующий сознательно пытается осуществлять контроль за поведением манипулируемого, побуждая его совершать либо не совершать какие-либо действия. При этом манипулируемый не осознает себя объектом контроля: у него появляется некоторый стимул к модификации своего поведения, что представляется ему внутренней потребностью, возникшей в результате самостоятельного рассуждения, душевного позыва и т.д.

Конкретно в агитационных работах манипуляций со стороны кандидата побуждают людей голосовать именно за него, используя различные виды манипуляций. Среди основных разновидностей манипулирования выделяют обращение к эмоциональной сфере человека (в частности, провоцирование перлокутивного эффекта: вызов страха, гнева, ненависти, восхищения, радости), к социальным установкам (в основе приема лежит принцип разделения на «своих» и «чужих»), состоящий в автоматическом присоединении аудитории и автора к первой категории и обозначении второй, «членство» в которой обозначается как непрестижное), а также обращение к представлениям о мире (т.е. системе ценностей и иерархий, стереотипным схемам деятельности – фреймам, мифам и пр.).

Политический предвыборный текст в целом можно считать символически организованным пространством, где основная система значений задается текстом и изображением, которые удобно рассматривать как два различных типа знаков: «вербальный» и «визуальный» или же графический. В текстах предвыборной агитации графические средства приобретают особую значимость, так как участвуют в формировании планов их содержания и выражения. Являясь носителями определенной информации, невербальные средства выполняют прагматическую задачу – «привлекают и задерживают внимание адресата» в то же время адекватное восприятие глубинного смысла текста становится невозможным без их декодирования и интерпретации [1].

Центром текста листовки всегда является обещание кандидата сделать жизнь избирателей лучше. Говоря о текстах политической направленности, следует указать на их манипулятивные возможности. Если избиратели поверят обещаниям кандидата, то проголосуют за него. Эту зависимость представим так: [кандидат = имидж + обещание]. Обещание реализуется в четырех значениях: намерение, желание, стремление и клятва.

На примере агитационной работы Касым-Жомарта Токаева разберем прием воздействия через лексему «обещание».

Прежде всего данный прием имеет манипулирующие тактики. То есть используя слова, которые направлены на воздействия, кандидат имеет больше шансов привлечь внимание избирателей и людей голосовать за него. Касым-Жомарт Токаев в своей работе активно использует данный прием. Мы разберем вступительную часть работы так как именно тут активно употребляется лексема «обещание».

Если обратить внимание на отрывки с элементами обещания, то мы сможем разделить на подгруппы.

1. Доходы. На сегодняшний день актуальная тема не только в нашей стране. Работа и труд – слабость людей. «Государство обеспечит справедливое распределение доходов. Каждый, кто хочет и может трудиться, найдет достойную работу». «Государство обеспечит» – является ключевым фактором в данной теме [2]. Поддержка и справедливая помощь – это активное воздействие на людей, которые в данный момент нуждается в ней. Встреча выражения «справедливая помощь» – побуждается чувство доверия к данному кандидату. Что является очень полезным фактором для

кандидата. Ведь его цель-воздействовать на народ, что он успешно делает при правильном подходе.

2. Подрастающее поколение. Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев объявил 2022 год «годом детей». Наша страна и в целом наше будущее в руках – подрастающего поколения. Ведь с каждым десятилетием страна развивается и появляются новые перспективы для нашей страны благодаря вкладу молодого поколения. «Государство будет инвестировать в образование подрастающих поколений. Проблемы всех уровней образования найдут свое решение. В фокусе нашего внимания будет воспитание детей и их благополучие» [2]. В данном отрывке мы можем заметить прием «обещание» в форме будущего времени что также является воздействием на народ. Например, «Государство будет инвестировать...; найдут свое решение...; в фокусе нашего внимания...». именно через формы будущего времени мы замечаем данный прием. В действительности цель государства оказать влияние на поколение, которое начнет новую главу в нашей стране.

3. Безопасность. Данный фактор является актуальным и самым главным в любом месте. Всем гражданам страны будет предоставлено более благополучная и безопасная жизнь там, где необходимость будет при выше всего. Ведь речь идет о самом дорогом для человека. «Обеспечим безопасность на улицах, чтобы жители и гости страны чувствовали себя одинаково комфортно как в городах, так и в сельской местности» [2]. Также употребляется форма будущего времени и темы, которая будет актуальна всегда. Подобные обещания вызывают у избирателей веру в кандидата и доверие в его сторону.

Мы разобрали на примере агитационной работы лексему «обещание», так как этот прием является одним из ключевых факторов при написании агитационных работ. Ведь правильно передать свою цель и точку зрения так же важно, как и реализовать ее.

Данную лексему можно отнести к отдельному тактическому ходу, используемому в агитациях. Данный ход весьма вариативен в агиттексте. Он реализуется посредством актуализации авторской модальности, чаще всего выраженной эксплицитными утверждениями-обещаниями: намерен(а), возьмусь, сделаю, буду(ет), гарантирую и прочее [1].

Проводя лингвистический анализ предвыборной кампании Токаева Касым-Жомарт Кемелевича мы видим, что он использует в своих агитационных работах публицистический стиль, задача

которого сообщать информацию, воздействовать на общество благодаря репликам включающие в себе термины.

Что касается типа речи, который выбрал кандидат в своем агитационном тексте, то мы можем заметить, что он использовал тип речи повествование с элементами описания. Ведь Токаев излагает и описывает свою работу.

Агитационная работа, как и ранее упоминалось является по стилю – публицистическим и неспроста. Это объясняет не только его цель (воздействие на слушателей и читателей для агитации и пропаганды), но и его используемые реплики, эмоциональные слова и фразы.

1. Эмоциональные слова и фразы в агитационной работе кандидата в президенты РК – Касым-Жомарта Токаева:

«Наша главная цель – построить Справедливый Казахстан»

«Государство покончит с монополиями и обеспечит справедливое распределение доходов. Каждый, кто хочет и может трудиться, найдет достойную работу. Каждому, кто нуждается в помощи, будет оказана поддержка государства и общества.»

«Все решения будут приниматься взвешенно, открыто и справедливо, и главное – с учетом интересов и запросов общества.»

«Все это я намерен воплотить в жизнь уже в самое ближайшее время. Поддержка народа станет главным фактором достижения этих целей.»

«Справедливый Казахстан, в первую очередь, подразумевает честное правосудие, результативную борьбу с коррупцией и эффективную работу полиции. Реформы в этих сферах обеспечат подлинное верховенство права, гарантируют соблюдение прав всех граждан» [2].

Анализируя вышеперечисленные высказывания, мы можем прийти к выводу что использование эмоционально окрашенных слов и выражения, таких как «поддержка государства» «справедливый Казахстан» «честное правосудие», «запросы общества» и также другие слова помогают вызвать эмоциональность и заинтересованность у читателей или слушателей. Именно в этой эмоциональной реакции от избирателей нуждается каждый кандидат. Поэтому эмоциональность кандидата имеет важную часть в его агитационной работе и влияет на дальнейшее развитие его кандидатуры.

2. Реплики в агитационных текстах.

Реплики также считаются важной частью агитационного текста. Реплики могут включать в себя обещания, а также вызывать

эмоциональный отклик от избирателей. Они используются для создание образа кандидата для избирателей и убеждения избирателей в его способности предпринять решения актуальных проблем в обществе.

Данные реплики считаются ключевыми элементами стратегии кандидата. Ведь через них кандидат сможет:

1. Описать свои обещание и цели перед избирателями, в случае выборе его кандидатуры.

2. Рассказать о своих ключевых идеях и вкладах.

3. Подчеркнуть эмоциональность в его обращениях через реплики. Побудить надежду или же расположения у избирателей.

Например:

«Государство будет инвестировать в образование подрастающих поколений».

«В связи с этим предлагаю свое видение развития Казахстана в ближайшие семь лет.»

«Наша главная цель – построить Справедливый Казахстан. Для этого нужно учесть и исправить ошибки прошлого, решить накопившиеся проблемы» [2].

Мы можем прийти к выводу, что реплики – одна из важнейших частей агитационного текста. Ведь с их помощью кандидат может описать свои цели и обещания при выборе его кандидатуры.

Исследование показало, что на морфологическом уровне речевое воздействие представлено чаще всего глаголами, числительными и местоимениями. За именем числительным закрепилась репутация «сухой», лишенной эмоциональных красок части речи. Однако в агитационных текстах эта часть речи становится источником речевой экспрессии. Например:

- Глаголы: «В своей Предвыборной программе я хотел бы уделить внимание самому главному богатству нашей страны – народу Казахстана».

- Местоимения: «На нее мы возлагаем большие надежды!» [2].

В рассмотренном выступлении были выявлены следующие примеры использования функциональных доминант:

1. На морфологическом уровне системы языка использование однотипных грамматических форм. Так в предвыборные кампании кандидата в президенты РК Токаева Касым-Жомарта Кемелевича мы нашли следующие однотипные грамматические формы:

- «Создадим благоприятные условия для проведения цивилизованных, межпартийных и общественных дискуссий,

обеспечения здоровой политической конкуренции, формирования зрелой, ответственной электоральной культуры».

- «Создадим цифровую инфраструктуру для дистанционного взаимодействия государства с гражданами и бизнесом».

- «Создадим профессиональную, сервисную казахстанскую полицию XXI века» [2].

2. На лексическом уровне были выявлены эпитеты, которые удачно влияют на избирателей:

«Продолжим бескомпромиссную борьбу» (борьбу с коррупцией) [2].

Касым-Жомарт Токаев использует местоимения, в частности притяжательные формы местоимений, для того чтобы вызвать чувство единства и связи между избирателями. Например:

- «У нас одна Родина, одно государство, один народ!»

- «Истинными символами общегражданской идентичности уже стали наш небесно-голубой флаг, бирюзовый паспорт и государственный язык» [2].

В своих предвыборных кампаниях кандидаты используют методы убеждения, т.е. приёмы в риторике, которые определяют речевую стратегию оратора при обращении к слушателям. К методам убеждения относятся этос, пафос и логос [3].

Этос используется кандидатами для того, чтобы подчеркнуть свой профессионализм, в какой-то сфере. Например: «Главные ценности Справедливого Казахстана – его Независимость, территориальная целостность, унитарность, единство, патриотизм, трудолюбие, семейные ценности, история, народные традиции. Укрепляя эти ценности, мы оберегаем нашу страну от внутренних и внешних вызовов и создаем благополучное будущее ее граждан» [2].

Логос следует фактам, статистикам, исследованием и прочее и кандидаты используют его так: «Правоохранительные органы должны сосредоточиться на тех преступлениях, от которых больше всего страдают сограждане – семейно-бытовое насилие, наркопреступления, мошенничества, финансовые пирамиды» [2].

Подводя итог нашей работы, мы можем утверждать, что агитационные работы, очень распространенные на сегодняшний день в предвыборных кампаниях. При выборе кандидатуры на должность именно агитационные тексты являются фундаментом и первоначальным шагом для будущего кандидата.

Целью нашей статьи было указать и выделить лингвистические особенности агитационных текстов, с чем мы успешно справились,

разбирая работу кандидата нашей страны на практическом уровне, подчёркивая его тактические приемы и приемы речи. Используя данные методы и лингвистические аспекты, кандидат может более четко и ясно выразить свою позицию тем самым увеличивая свой шанс на лучшую оценку со стороны избирателей и в дальнейшем на хорошую должность.

ЛИТЕРАТУРА

1 Кузбасский государственный технический университет. Ярославцева А.Е. Репрезентация речевых стратегий и тактик в агитационном тексте, электронный источник, <https://studfile.net/preview/9144237/page/3/>

2 Предвыборная кампания кандидата в президенты РК Токаева Касым-Жомарта Кемеливича https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31868557&pos=3;-88#pos=3;-88

3 Методы убеждения – Википедия

4 https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D1%8B_%D1%83%D0%B1%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ КАК СРЕДСТВО ПРИВЛЕЧЕНИЯ ВНИМАНИЯ ЧИТАТЕЛЕЙ В СОВРЕМЕННЫХ СМИ КАЗАХСТАНА

НАЗАРОВ А. Ш.

ученик 11 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ФМН, г. Тараз
БЕЛОЗЕРОВА О. И.

учитель русского языка и литературы,
Назарбаев Интеллектуальная школа ФМН, г. Тараз

Язык современных СМИ претерпевает изменения. В условиях конкуренции, которая существует между различными издательствами газет, авторам современных статей приходится находить все новые и новые языковые средства для привлечения и удержания внимания искушенного читателя. Именно поэтому журналисты активно используют экспрессивные возможности языка, в частности чаще обращаясь к игре с лексическим значением слова. В частности авторы газетных текстов обращаются к фразеологическим единицам. Стоит отметить, что фразеологизмы - это устойчивые выражения, поэтому им свойственна застывшая

структура. Это не исключает добавление в них других слов или их перестановки. Именно поэтому объектом работы являются статьи современных казахстанских авторов, которые позволяют рассмотреть средства привлечения внимания читателей.

Предметом данного исследования послужили фразеологические единицы в языке казахстанских СМИ на материале местных и республиканских газет.

Учитывая, что в современных печатных СМИ авторы активно прибегают к экспрессивным возможностям фразеологических единиц. Это явление не могло остаться без внимания лингвистов. Тем, не менее, новизна проделанного нами исследования состоит в том, что язык современных казахстанских газет изучен мало, при этом вопрос о роли фразеологических единиц в заголовках и текстах статей казахстанских журналистов отдельно не рассматривался. Гипотезой нашего исследования может послужить наше предположение о том, что казахстанские журналисты умело интерпретируют фразеологические единицы, создают неофразеологизмы с целью привлечения внимания читателей. Поэтому целью нашего исследования стало рассмотрение роли фразеологических единиц и их интерпретации в тексте современных казахстанских журналистов. Для достижения поставленной цели нами были сформулированы следующие задачи:

1 Рассмотреть теоретические подходы к классификации фразеологических единиц;

2 Проанализировать роль фразеологизмов в статьях современных казахстанских газет.

3 Классифицировать фразеологические единицы, встречающиеся в языке казахстанских журналистов – авторов статей.

Результаты полученного исследования в последствии могут быть использованы в качестве руководства для начинающих журналистов в школьном клубе, а также могут помочь учащимся в рамках подготовки к олимпиаде по русскому языку. Это доказывает практическую значимость исследования.

При проведении исследования были использованы следующие методы исследования:

- метод научного анализа (анализ существующей теоретической базы по рассматриваемой проблематике).

- метод научного синтеза и обобщения (обобщение и синтез точек зрения, представленных в научной литературе).

- метод моделирования (моделирование на основе полученных данных авторского видения в раскрытии поставленной проблематики).

Почему же современные журналисты обратились именно к фразеологическим единицам как средству привлечения внимания читателей? Дело в том, что фразеология как особый пласт лексики обладает особой метафоричностью, образностью. Ведь фразеологизмы появляются в речи не с целью назвать какой-то предмет, его признак или действие. Основной задачей фразеологических единиц становится их образно-эмоциональная характеристика. Создаются фразеологические единицы за счет метафоры, переосмысления значений отдельных слов в словосочетаниях. Фразеология русского языка – это кладезь микрообразов, языковых образных миниатюр. Н.М. Шанский определял фразеологизмы как «миниатюрные художественные произведения» [1, 155].

Многие исследователи обратили внимание на то, что авторы современных статей часто видоизменяют фразеологические единицы для достижения особых эффектов, для привлечения внимания современного читателя. Как правило, игра с фразеологическими единицами чаще всего встречается в заголовках современных средств массовой информации. Такое видоизменение устойчивых сочетаний слов, создания новых языковых единиц на основе значений фразеологизмов современные лингвисты называют «неофразеологизмами» [2, 315]. Этот процесс связан с переосмыслением значения устоявшегося выражения, разрушение его традиционной структуры. В результате рождается совершенно новая языковая единица с интересным значением.

Этот процесс активно происходит и в языке современных казахстанских газет. В результате анализа языка статей местных и республиканских газет нам удалось установить, что журналисты чаще всего обыгрывают значение фразеологизмов в заголовках своих текстов. Это объясняется тем, что авторам важно привлечь внимание читателя, который в обильном потоке информации может просто «пройти мимо» интересного текста. Яркие, порой кричащие, заголовки помогают журналистам акцентировать внимание читателей на своих текстах.

Важно отметить, что на сегодняшний день в лингвистике реализуются два подхода к толкованию фразеологизмов: «узкий» и «широкий».

Так, одни исследователи рассматривают все сложные устойчивые сочетания: крылатые выражения, пословицы и поговорки, фразеологические единицы – в рамках одного раздела языкознания – фразеологии. Вторая группа ученых, наоборот, включает в раздел фразеологии только фразеологические единицы.

В рамках работы над данным научным исследованием мы решили придерживаться «широкого» подхода в понимании фразеологических единиц, так как видим, что афоризмы, пословицы и поговорки, крылатые выражения, цитаты из известных фильмов, художественных произведений и песен можно смело отнести к фразеологизмам. Все перечисленные лексические средства объединяет идиоматичность, частое употребление в речи и устойчивость воспроизведения.

Рассмотрение языка современных журналистов на материале местных («Знамя труда», «Жамбыл-Тараз», «Новый Регион», «Магнолия») газет и республиканской газеты «Казахстанская правда» позволило сделать вывод о том, что фразеологизмы чаще всего используются в заголовках статей. Источниками происхождения фразеологических единиц в заголовках статей становятся строчки из известных песен, пословицы и поговорки, библейские притчи, афоризмы из художественных произведений.

Важным становится наблюдение того, что в данных текстах заголовки часто отражают основную мысль статей. Таким образом, на фразеологические единицы накладывается дополнительная смысловая функция. Играя со значением устойчивых словосочетаний, авторам удастся не только привлечь внимание читателя, но и подчеркнуть основную мысль своих текстов. При этом значение используемого фразеологизма видоизменяется и становится понятным только исходя из общего контекста статьи.

Среди основных приемов видоизменения фразеологизмов в заголовках современных казахстанских журналистов можно выделить две основные группы: семантические и аналитические. К первой группе можно отнести:

- сращение. В данном случае видоизменений в понимании фразеологизма не происходит. Перед читателем оказывается устойчивое сочетание, к значению которого он привык. Но это становится ясным только после прочтения всего текста статьи.

- буквализацию. Это процесс, когда фразеологическая единица понимается не в переносном значении, в буквальном.

- двуплановость. При таком варианте фразеологизм начинает обозначать сразу два понятия: переносное и буквальное значение слов в своем составе.

Вторая группа – аналитическая делится на большое количество различных видов.

Лексическая трансформация заключается в замене определенного слова во фразеологическом единстве.

Изменение количества компонентов связано с тем, что авторы намеренно добавляют слова в исходный фразеологизм либо сокращают его.

Синтаксическая трансформация позволяет авторам менять структуру фразеологизма либо его интонацию и цель высказывания.

Контаминация предполагает скрещивание или паронوماзию в рамках фразеологических единиц.

Рассмотрим данные случаи видоизменений на конкретных примерах.

Среди семантических видоизменений фразеологических единиц в заголовках статей чаще всего у казахстанских журналистов встречается сращения и буквализация. Так, авторы активно используют фразеологизмы, не внося в их лексическое значение ничего нового: «С миру по нитке» – заголовок статьи о помощи малообеспеченным семьям [3, №176], «По горячим следам» – заголовок статьи о том, как гвардейцы помогли отыскать пропавшего ребенка [3, №173], «Быть собакой на сене» - статья о неэффективном использовании земель [3, №172], «Ответы на наболевшие вопросы» заголовок статьи о том, как в Послании Президента отмечены те проблемы, которые требуют их системного решения [3, №171], «Держаться золотой середины». В данной статье рассматривается проблема переводов научных терминов в иностранных учебниках [3, №169], «Протянули руку помощи» - о сдаче в эксплуатацию новых домов в Арыси [4, 10.07.19].

Интересными с точки зрения лексического видоизменения становятся случаи буквализации во фразеологизмах:

«Что посеешь?» [5, 1.03.19] – заголовок статьи о подготовке к весенне-полевые работам. В данном случае журналист использует часть известной пословицы «Что посеешь, то и пожнешь», при этом меняя и синтаксическую характеристику предложения по цели высказывания с повествовательной на вопросительную. Это помогает автору акцентировать внимание читателя на основной теме своей статьи.;

«Золотые телята» [3, №179]. Данный заголовок является ироничной парафразой библейского образа «золотой телец», который используется для обозначения жадности, алчности и преклонения перед богатством. На самом деле в статье рассказывается о раскрытии кражи телят очень ценной породы.

«Не остаться б на безрыбье» [3, №180]. В заголовке журналист обыгрывает часть известной пословицы «На безрыбье и рак рыба». В данном случае в статье речь идет о проблеме уменьшения численности рыб в Каспийском море.

«Всевидящее око» [4, 14.08.19]. Использование данного фразеологизма позволяет автору статьи рассказать об акции в Таразе «Безопасный двор». В данном случае выражение «всевидящее око» понимается буквально – это камеры, которые неустанно следят за порядком во дворах жилых домов.

Реже в заголовках встречаются примеры использования двуплановых семантических изменений во фразеологизмах:

«Белая полоса» [3, №163]. В статье говорится о принятии дорожной карты, которая поможет молочной промышленности стать более конкурентоспособной. Используя данный фразеологизм автору удается добиться двоякого понимания заголовка: в буквальном смысле и обыграв слово «белая» = «молочная» полоса.

«Дорогу не осилит идущий» [3, №155]. В заголовке используется поговорка, которая претерпевает некоторые изменения: осилит – не осилит. Так автору удается подчеркнуть основную мысль своего текста, посвященного проблеме передвижения жителей новостроек.

«Груз с плеч» [4, 28.08.19]. В статье рассматривается проблема выбора рюкзака для школьника. Заголовок может быть понят как буквально, так и в переносном значении «как груз с плеч» - избавиться от чего-то тяжелого, гнетущего.

Среди аналитических способов видоизменений фразеологизмов можно отметить лексическую трансформацию:

«Дом преткновения» [3, №163]. Заменяя одно слово в составе устойчивого словосочетания «камень преткновения», журналисту удается акцентировать внимание на проблеме статьи – возникшем споре о доме, который подлежит сносу.

«Готовь модули летом» [3, №160]. Автор посвящает статью постройке модульных котельных к началу отопительного сезона. Замена слова в известной поговорке «Готовь сани летом» позволяет журналисту в заголовке конкретизировать тему своего текста.

Иногда встречаются случаи, когда авторы статей используют крылатые фразы из известных песен, художественных произведений или фильмов, изменяя их.

«А из нашего окна стройка быстрая видна» [3, №156].

В данном заголовке автор лексически трансформирует фразу из известного детского стихотворения С. Михалкова «А что у вас?».

«Лето красное пропели...» [4, 14.08.19]. Отсылая к первоисточнику – басне И.А. Крылова «Стрекоза и муравей», журналист подготавливает читателей к тому, что в статье будет рассматриваться похожая проблема.

«Богатые тоже платят» [3, №180]. Отсылка к фильму «Богатые тоже плачут» помогает журналисту привлечь внимание читателя к статье, где в ироничной форме рассказывается о налоговых реформах.

Следующим часто встречающимся аналитическим способом видоизменения фразеологизмов становится изменение количества компонентов:

«Честь солдата сберегли» [5, 15.02.19]. В данном случае используется усечение поговорки «Береги честь смолоду» и конкретизация «солдата».

«Патриотами не рождаются» [3, №163]. Автор использует усечение пословицы «Героями не рождаются, ими становятся», заменяя при этом одно слово в выражении. Это помогает ему заявить о теме своего текста в заголовке.

«Дело мастера» [5, 2.05.19]. Сокращение пословицы «Дело мастера боится» несколько меняет исходный смысл фразеологизма.

Синтаксическая трансформация позволяет авторам внести дополнительную экспрессию в заголовки статей:

«Кто рискует, тот пьет... молоко» [3, №163]. Изменение состава исходного выражения «Кто не рискует, тот не пьет шампанского», замена отрицательного значения на положительное, использование усечения в рамках предложения, отражающего основную мысль статьи – все это позволяет журналисту выразить и собственную точку зрения по рассматриваемому вопросу.

«Хозяин – барин?» [5, 3.07.19]. Изменение цели высказывания в известной поговорке настраивает читателя на то, что в тексте журналист будет давать ответ на поставленный в заголовке вопрос.

Случаи паронимии также встречаются в рамках аналитического способа видоизменений фразеологизмов:

«Лимон на миллион» [3, №155]. Автор обыгрывает выражение «дело на миллион», рассказывая в дальнейшем о прибыльном деле выращивания цитрусов.

«Мастер «кас» [5, 10.09.19]. Каламбур со словом «мастер-класс» позволяет автору с иронией рассказать об актуальной проблеме, связанной с дефицитом железнодорожных билетов.

На основе проделанного исследования можно сделать следующие выводы:

Современные казахстанские журналисты обращаются к фразеологии как богатому источнику средств создания дополнительной экспрессии.

Чаще всего фразеологические единицы встречаются в заголовках статей, с целью привлечь внимание потенциальных читателей своей образностью и метафоричностью.

Фразеологические единицы, которые активно используют рассматриваемые авторы, представляют собой широкий спектр крылатых фраз и устойчивых выражений: фразеологизмы, пословицы, поговорки, крылатые фразы из песен, фильмов и художественных произведений.

В традиционной форме фразеологизмы встречаются в заголовках намного реже, чем различные комбинации, каламбуры, созданные на их основе.

С целью создания дополнительной экспрессии журналисты используют два вида изменений фразеологических единиц: лексические (двуплановость, буквальность) и аналитические (синтаксическая и лексическая трансформации, контаминация – параномазия, изменение количества компонентов).

Происходящие видоизменения фразеологических единиц влечет за собой изменение цели высказывания, конкретизацию, замену исходного смысла на противоположный. В итоге часто появляется новый вид устойчивого выражения – неофразеологизм, значение которого понятно только в контексте статьи автора.

Итак, главным выводом нашего исследования может стать то, что фразеология в языке современных казахстанских средств массовой информации становится фундаментом в создании ярких, неожиданных, эмоциональных образов, привлекающих внимание искушенных читателей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка: Учеб. пособие для вузов по спец. «Русский язык и литература». – 4-е., изд., испр. и доп. СПб.: – Специальная Литература, 1996.

2 Снарев Д.С. Фразеологизм как средство создания образа в рекламном дискурсе // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 1.; URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=11842> (дата последнего обращения: 28.10.2023).

3 Газета 3 <https://kazpravda.kz/> (дата последнего обращения: 20.12.2023).

4 Газета 4 <https://z-taraz.kz/> (дата последнего обращения: 20.12.2023).

5 Газета 5 <http://ztgzt.kz/> (дата последнего обращения: 20.12.2023).

РЕЧЬ СОВРЕМЕННОГО ШКОЛЬНИКА И ПОДРОСТКОВЫЙ СЛЕНГ

ТАЙЛАКОВА А. Д.

учитель русского языка и литературы, СШ села Сарышыганак, г. Аксу
БРОЦКИЙ Р. И.

ученик 6 класса, СШ села Сарышыганак, г. Аксу

Великое достижение человечества в нашем современном мире – это наши языки. Именно языки определяют нас как человеческий вид на планете, позволяют нашим обществам полностью функционировать и существовать. Языки, на которых мы говорим постоянно, могут многое сказать о наших работах, предпочтениях и увлечениях, конечно же о месте жительства.

Что такое Сленг? Слово Сленг происходит от английского слова «slang, jargon». Социальный диалект. Согласно исследованию лингвистов, слова сленг широко используются в возрасте от 13 до 23 лет. Кроме того, помимо жаргонных слов среди молодежи существуют военные, журналистские, криминальные сленги. В то же время эти слова были реализованы среди скрытых групп, в результате взаимодействия организаций друг с другом, в результате общения с конфиденциальной информацией. в последнее время в молодежной среде стало все популярнее и моднее. Как мы знаем, в каждом регионе есть свои диалектные слова. У каждой профессии есть свои терминальные слова. Так же в науку проникли сленговые слова.

Слова сленга носят грубый и капризный характер. Среди сленгов, широко употребляемых среди молодежи, встречаются такие слова, как: «бесы», «базара нет», «угасай», «раха», «братуха» и др. Кроме того, есть ряд сленгов, которые имеют разные значения. Например, слово «тусовка» в молодежной среде понимают как «праздничный вечер», а в криминальной среде – как «собрание воров». Странное явление, да?! Сленг – это нечто иное, как игра между ребятами. Однако, среди девушек не свойственна этика правильной речи. Эти слова со временем устаревают и обновляются.

В результате исследований слов сленга выяснилось, что 50 процентов парней и 33 процента девушек используют их в повседневной жизни.

История происхождения слова «Сленг». Стюард Б. Флекснер, один из авторов «Словаря американского сленга», приводит такие сведения. По его словам, словарный запас каждого американца составляет около 10000-20000 слов. Его 2000 слов относятся к разряду сленгов. То есть сленг составляет 10-20 процентов от общего запаса лексики. Но Стюарт Б. Флекснер считает, что этот словарный запас полностью не используется в повседневной речевой практике, хотя и полностью известен каждому американцу. Ученые подсчитали, что в США словарный запас английского языка насчитывает 10 000 слов, а к другим его видам относятся 35 000 слов: это профессиональные сленги, жаргонизмы, арго, крылатые выражения.

«Сленг» – слова, употребляемые в быту для обозначения определенного предмета, отклоняющиеся от нормального языка, ироничные и выразительные. Сленг – это исключительно употребительные слова различных социальных групп. Некоторые исследователи рассматривают сленг, связывая его со сленгом. Поэтому сленг указывает на то, что особый словарный запас – это слова, интересы которых вытекают из общения общих людей.

Студенты, школьники поставили чистую речь на английском языке. Вместо десяти ты часто употреблял сленг, жаргонные слова. Мы не ошибемся, если скажем, что это снижение уровня английского языка среди общества. Во-первых, что такое «сленг»? Это своего рода сленг, придание словам нового значения. Общий сленг использует слова, молодые люди для взаимоисключающей речи. Может быть и по причине того, что они чувствуют себя отдельно от других, сильнее. Сленг, который мы слышим ежедневно, встречается не только с русскими, казахскими словами, но и с иностранным языком.

Сленг – один из самых необычных видов общения молодежи. Разговаривая на жаргоне, они прекрасно понимают друг друга. Такая манера речи вызывает недоумение у пожилых людей, которые не могут понять. Речь казахской молодежи на русском языке – это одна проблема, а на непонятном жаргоне – другая. Есть ли у него решение? Очень сложно найти ответ на этот вопрос. Как можно говорить чисто для начала, казахская молодежь? Говорить грубые, бранные писали слова, потому, что фактически оказанные билмейтіндігің культуры и воспитания. Всем известно, что не только мальчики, но и девочки постоянно болеют. Из этого ясно видно внутреннюю культуру детей. Культура речи также зависит от развития общества. Наверное, это все интернет, технологические достижения, влияние западных фильмов.

Часто используемые жаргонные слова среди подростков. Современный молодежный язык, в том числе казахский, претерпел значительные изменения под влиянием заимствованных слов. Потому что языковая культура была нарушена с помощью жаргонных слов и жаргонов, вошедших в русский язык. Например, сейчас молодые люди отвечают друг другу в разных ситуациях на разных языках. Причиной тому – равнодушие к языку. В целом, основная оценка современной молодежи – это метафора. Потому что их равноправие в разговорной речи абсурдно даже странно: «Базара нет!». Происхождение данного слова происходит непосредственно в русском языке под названием «Базара нет!» из слов.

Однако происхождение слова «Базар» – предметное явление, которое совершенно не сравнимо. Кроме того, программа Турсынбека Кабатова «Базара нет», которая напрямую повлияла на возрождение этого слова. Цель данной программы – юмористический театр. То есть завоевывать зрителя юмором. А когда его расстреляли «нет базара», то не взяли слово с небес, а вышли из языкового употребления среди населения, среди молодежи. Даже это жаргонное слово стало использоваться в общественных кругах. Так вот – тебе понравилось мое купленное платье? – М-м-м, базара нет! Как видно из данного диалога, между двумя словами это сравнение уже использовалось. Как раз таких метафор много. Например, слово «лгал», теперь в языке молодежи звучит как «лапша».

Язык современной молодежи был нарушен в основном двумя языковыми смешениями. Это слияние слов, характерное для русского и казахского языков. К примеру, среди молодежи сейчас широко распространены такие выражения, как: «Дану, Гульбану», «Реально говорю» «короче», «вообще», «уже», «давай», «ладно».

В русской литературе, в разговорной речи есть диалектное понятие. Они также оказывают влияние на речь молодежи. То есть жаргоны, варварства, диалектные слова являются факторами, непосредственно влияющими на изменение языков.

В последнее время у подростков усиливается увлечение компьютерными играми. Это также приводит к появлению одного компьютерного сленга. Например, в игре появились сленги «бродилка», «аркада», «босс», что означает «самый главный враг».

В сленге, употребляемом молодежью ежедневно, встречается множество компонентов русских слов. Например: «тормоз застрял» – не удалось найти решение из одной ситуации, в качестве синонима к этому существует словосочетание «завис», быть типажом, быть стальным – связано с словосочетанием амбиции. «Вешать лапшу на уши «- врать, «сбрасывать маяк»,» сбрасывать гудок « – только короткий звонок. И вот тут-то поток информации, не отфильтрованный, все больше и больше туманит глаза и отравляет сознание молодежи.

Молодежный сленг – 2023. Подростковая речь – непролазный бурьян, в котором заимствования из иностранного языка: «крашнуться», «апнуться», сменяют на первый взгляд бессмысленные буквосочетания: «ауф», «жиза», а из понятных слов там в основном предлоги. Ругали молодежный сленг взрослые люди и в двадцатом, и в девятнадцатом веке. Да что там, первые жалобы на молодежь, коверкающую язык дошли к нам... из античности. Мы не призываем вас перенимать словечки у младшего поколения, но словарь, чтобы можно было разобраться, о чём речь, составили.

Абьюзер – (от англ. abuse – злоупотребление, жестокое обращение) человек, который использует силу, критику, обвинения и эмоциональные манипуляции, чтобы контролировать других людей. Агриться – проявлять агрессию, злиться. Пример: «Это недоразумение, не надо агриться!» Ауф, ауфф – ого! Служит для выражения восхищения. Пример: «Ауф, какая классная!»

Байтить – заимствовать, воровать чужие идеи, образы. Пример: «Он сбайтил моё сочинение». Банить – ограничивать доступ к странице или сообществу в интернете, в переносном значении прекращать общение полностью. Пример: «Он какой-то странный, забань ты его». Баттхерт – очень сильная негативная эмоция, возникающая при общении в интернете из-за неприемлемой позиции собеседника, обиды, раздражения. Биполярочка – биполярное расстройство личности. В широком смысле крайне

непоследовательное поведение. Пример: «Сегодня одно, завтра другое...биполярочка». Буллинг – изначально этим словом называлась школьная травля, теперь так можно называть любое массовое притеснение индивида в оффлайне или онлайн. Бумер – представитель старшего поколения. В переносном смысле носитель устаревших ценностей, плохо понимающий современные тренды. Пример: «ОК, бумер» – это пренебрежительный ответ на претензии взрослого. Быть в моменте – остро осознавать происходящее прямо сейчас, не отвлекаясь на бесплотные мыслительные конструкции.

Вайб – атмосфера. Пример: «Я приехал и уехал почти сразу, какой-то там был стрёмный вайб». Го – пойдём, айда, давай. Пример: «Го в магазин?»

Движ – некие активные действия, стремительно развивающаяся ситуация. Пример: «Приехал Серый, и такой движ начался». Дисс, задиссить (от англ. disrespect – не уважать) – рэп-композиция, оскорбляющая другого музыканта или известное лицо, или длинное эмоциональное высказывание с целью оскорбить, унижить собеседника.

Катка – партия в компьютерную игру, игровой матч. Кек, кекнуть – шутка, смеяться по какому-либо поводу. Краш – человек, вызывающий острое влечение, предмет обожания, неразделённая любовь, «вкрашиться» – влюбиться. Пример: «Вкрашилась в одноклассника по уши». Кринж – «испанский стыд», сильное чувство стыда или неловкости из-за действий другого человека. Пример: «Делает он, а стыдно мне. Кринжово».

ЛД – лучший друг. Лойс – лайк, кнопка «нравится» в соцсетях. Выражение одобрения чего-либо. «Зачётные пирожки. Лойс»

Нуб – новичок, не разбирающийся в деле человек. Нюдесы, нюдсы – фотографии с обнажённой натурой. ОМГ, ОМГ – боже мой. Эмоциональная реакция.

Скипнуть – пропустить, промотать. Пример: «Скипнуть пару уроков». Стримить – вести прямую трансляцию в интернете. Стэнить – восхищаться, быть страстным поклонником кого-либо или чего-либо.

Фейспалм – (от англ. face – лицо, palm – ладонь) жест разочарования и стыда, при котором лицо закрывают рукой. Флексить – танцевать, веселиться, шумно отдыхать, во втором значении хвастаться.

Хайп – шумиха, быстро проходящий, но сильный ажиотаж вокруг инфоповода. Хейтить – ненавидеть, ожесточённо критиковать. Хейтер – ненавистник, критик.

Чекать – проверять, изучать, уточнять текущее состояние. «Сейчас чекну, выключил ли утюг и идём». Челендж – соревнование, брошенный вызов. Чилить – (от англ. chill – расслабляться) пассивно отдыхать, лежать, смотреть сериалы, не напрягаться. Че – там-сленговое слово, вошедшее в русский язык. Он произносится с целью спросить, выяснить, что он делает.

Жиза-сокращенная форма русского слова «жизнь», используется для описания жизненных ситуаций. Хейтер - от английского слова hate-ненависть. Значит противник, оппонент. В большинстве случаев используется в отношении социальной сети.

Ладно, ладн-слова, слова которых часто используются в письменной коммуникации в сети. На хабаре - сленг, означающий согласие, присутствие в сообщении.

Слова в тренде формируются в зависимости от того, что видит, читает молодежь. Появляются современные слова, беря пример с юмористов, личностей, формирующих мнение. По мнению специалистов, употребление таких слов стало привычным образом жизни.

Наблюдение за речью подростков. Для изучения проблемы употребления в русском языке жаргонных слов мною было опрошено по 20 человек. Наблюдение за речью обучающихся показало, что подростки, к сожалению, используют в своей речи жаргонные слова, которые не являются общеупотребительными, то есть их не следует употреблять в общественных местах. Девушки и парни, никого не стесняясь, произносят слова, которые носят ярко выраженный негативный характер: чмо, лох, башка, заткнись и другие.

Мною было проведено анкетирование на тему «Почему и когда я употребляю сленг?» обучающиеся дали такие ответы

Употребляете ли вы в своей речи сленг - жаргоны?

А) часто -15%; Б) иногда- 85 %; В) никогда- 0%

Если «да», то какие слова (клево, заткнись, бесит. отпад, тупак, шампур,

прикольно, кайфово, стремно, заколебал, колбаситься)

Если «да», то в каких ситуациях

в разных сложных ситуациях -6 чел; когда бесит – 1 чел; в разговоре со сверстниками -3 чел; когда играют в игры - 2 чел; во всех – 2 чел; когда сделал; что-то круто – 1 чел; не объяснили – 5 чел;

Почему большая часть молодежи в разговоре между собой употребляет сленг?

А) чтобы было смешно, не скучно – 5 чел; Б) чтобы быть интересным рассказчиком – 4 чел; В) с трудом удается выражать свои мысли литературным языком – 7 чел; Г) не желают выделяться – 0 чел; Д) модно – 4 чел

Замените слова молодежного сленга литературными синонимами:
- прикалываться, прикольно, угорать, уолбаситься, отпад, взять на понт заколебать, стрёмно, ташусь и только – 5 человек справились с этим заданием

Является ли употребление сленга в общении со сверстниками нарушением норм речевой культуры?

а) да -6 б) нет – 14

Является ли употребление сленга в общении со взрослыми, в школьных сочинениях нарушением норм речевой культуры?

а) да – 15 б) нет – 5

На вопрос, из каких источников молодые люди узнают жаргонные слова?

А) из речи взрослых – 2 чел; Б) из теле- и радиопередач – 2 чел; В) из книг – 0 чел; Г) из модных песенных хитов – 5 чел; Д) от сверстников, друзей – 2 чел; Е) других (укажите каких); интернет – 9 чел.

Заключение. Целью данного исследования, как уже отмечалось, является изучение степени проникновения сленга в повседневные языки современных школьников. Данные, полученные в ходе исследования, определили область широкого использования англоязычных слов, сленга в общероссийском языке и в речи школьников.

Как мы видим, молодежный сленг в большинстве случаев является заимствованным словом из английского языка. Всегда нужно внимательно относиться к привлечению иностранных слов в язык, особенно когда этот процесс происходит с высокой скоростью.

Основные причины заимствования заимствованных слов из английского языка :

1) социальные факторы.

2) важность «своего» (жаргонного) языка для общения со сверстниками (желание подростка закрепиться как среди сверстников, так и в собственных глазах).

3) влияние СМИ на выступления подростков (чтение газет и молодежных журналов, просмотр телепередач)

Анализ собранного материала показал, что англицизмы играют большую роль в жизни современных подростков, так как молодежь часто использует англицизмы, и ни один подросток не задумывается о том, чтобы использовать свою жизнь на современном этапе развития английского языка. Англицизмы прочно вошли во все сферы человеческой жизни. Они пополняют и расширяют словарный запас подростков. Англицизмы изменяют речь, делают ее более выразительной, доступной для понимания, повышают самооценку подростков и способствуют самореализации и самоутверждению молодежи в подростковой среде. Используя английский язык, подростки чувствуют себя уверенно, модно, комфортно среди своих друзей. Поэтому сленговые слова следует употреблять с осторожностью, не нарушая норм русского языка и сохраняя его величие.

В конце своей исследовательской работы я хотел бы предложить следующие рекомендации:

- 1 Открыть кружковую работу «люблю свой язык» из вариативной части уроков русского языка и литературы;
- 2 Организовать конкурсы чтецов среди учащихся, как соревнование по воспроизведению устаревших слов;
- 3 Организовать соревнование среди учащихся. (как если бы кто-то использовал столько английских слов в день, сколько ему было бы дано одно задание);
- 4 Организовать мероприятие-инсценировку (дебаты), посвященное воспитанию у подростков патриотизма, увековечиванию памяти о национальных ценностях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: (Стилистика декодирования): Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Иностр. яз». – 3-е изд. – М.: Просвещение, 2010. – 300 с.
2. Поливанов Б.Д. Стук по благу. – М., 1989. – С. 28-40.
3. Снегирёв Ф. В. К вопросу об определении понятия «сленг» // Молодой ученый. – 2018. – №9. – С. 199-202.
4. Судзиловский Г. А. Сленг – что это такое? Английская просторечная военная лексика / Г. А. Судзиловский. – М.: Воениздат, 1973. – 182 с.

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ АНГЛИЦИЗМОВ: ВЛИЯНИЕ И АДАПТАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКЕ

ДЖАМБУЛ Ы. М.

ученик 8 класса, Средняя общеобразовательная школа-гимназия имени Шапық Шөкин, г. Павлодар

БЕРЕЗИНА Л. В.

учитель русского языка и литературы, Средняя общеобразовательная школа-гимназия имени Шапық Шөкин, г. Павлодар

Язык – это не просто средство коммуникации, но и зеркало культуры, в которой он развивается. Ни один язык не существует в изоляции, особенно в наши дни, когда международные связи и культурный обмен становятся все более интенсивными, вопрос англицизмов в современном языке становится актуальнее. Англицизмы – это заимствованные из английского языка слова, выражения или конструкции, используемые в другом языке [1]. Они могут быть заимствованы как из английского языка в целом, так и из его различных диалектов и разновидностей. Исследователи считают, что первые англицизмы пришли в XVI-XVII веках, но они не оставили заметного следа, так как их было мало. Англицизмы начали активно проникать в русский язык на рубеже XVIII-XIX веков, но их приток оставался незначительным вплоть до 1990-х годов: в это время начался активный процесс заимствования как слов, для которых отсутствовали соответствующие понятия в когнитивной базе языка-рецептора – например, компьютерной терминологии: плоттер, сканер, и деловой лексики: дефолт, маркетинг, дилер, офшор, – так и замещение русских лексических единиц английскими для выражения позитивных или негативных коннотаций, которые отсутствуют у исходного слова в языке-рецепторе.

Англицизмы часто проникают в язык других стран и культур благодаря глобализации, медиа и развитию технологий. Ключевые факторы процесса заимствования иноязычной лексики:

- развитие компьютерных технологий и социальных сетей, которые пользуются популярностью среди представителей молодежи (gamer – геймер, login – логин);
- современная музыкальная и «клубная» культура, киноиндустрия (playlist – плейлист, remake – ремейк);
- заимствование названий популярных видов спорта (fitness – фитнес, bodybuilding – бодибилдинг, shaping – шейпинг);
- производственные термины, внедряемые работниками различных сфер профессиональной деятельности;

- современные СМИ;
- дань моде.

Англицизмы образуются следующими способами:

- прямые заимствования (слово встречается в русском языке приблизительно в том же виде и в том же значении, что и в языке – оригинале: weekend – выходные);
- гибриды (данные слова образованы присоединением к иностранному корню русского суффикса, приставки и окончания: бузить (busy – беспокойный, суетливый);
- калька (слова иностранного происхождения, которые сохраняют свою фонетическую и графическую выразительность): club – клуб;
- полукалька (в лексическом составе есть такие слова, которые при грамматическом освоении подчиняются правилам русской грамматики – прибавляются суффиксы): драйв – драйва (drive);
- композиты (слова, состоящие из двух английских слов): секунд-хенд – магазин [2].

В процессе адаптации заимствованная лексика может подвергаться изменениям в произношении, форме или значении, чтобы лучше соответствовать характеру и структуре принимающего языка.

Англицизмы могут оказывать как положительное, так и негативное влияние. С одной стороны, слишком интенсивное использование англицизмов иногда может привести к вытеснению и ослаблению местных языков и культурных традиций. Е. В. Сенько говорит, что «внедрение многочисленных иноязычных слов приводит к вытеснению коренных лексических единиц, что ведёт к уничтожению важных национальных образов мира» [3, с. 73–74]. С другой стороны, они обогащают язык новыми терминами и выражениями, что может облегчить коммуникацию и обмен информацией: «процессам заимствования и связанной с ними интернационализации не могут помешать, а тем более остановить эти процессы даже охранительные меры законодательного характера», так как благодаря мировой глобализации языковые системы становятся открытыми, что способствует взаимодействию языков, их сближению и интернационализации словарных фондов» [4, с. 26]. Необходимо также упомянуть, что «с увеличением количества англицизмов, их распространением и широким употреблением меняется языковой образ общества, что ведёт к социальным и культурным изменениям, переориентации» [5, с. 183].

Англицизмы не всегда воспринимаются одинаково в различных культурах. В одной культуре англицизм может быть принят и использоваться широко, в то время как в другой он может вызывать отторжение или сопротивление. Рекомендации по использованию заимствованной лексики в речи, для сохранения языкового образа:

- употреблять в речи иноязычные слова, хорошо освоенные языком (текст, который перегружен заимствованными словами, затрудняет его восприятие, что может привести к непониманию его смысла);
- необходимо ознакомиться с точным значением англицизма в словаре, так как с его использованием может быть связана речевая избыточность, когда рядом с заимствованным употребляется слово, которое близко по смыслу, но иногда и дублирует его значение;
- заимствованные слова не должны использоваться в том случае, когда они имеют эквиваленты, которые точно передают их значение.

Концептуализация англицизмов в современном языке представляет собой сложный и многогранный процесс, который отражает динамику культурного обмена и влияния глобализации. Понимание этого процесса важно для сохранения культурного разнообразия и сбалансированного развития языка.

Исследование концептуализации англицизмов в современном русском языке выявляет механизмы и стратегии их адаптации под особенности и потребности родного языка. Анализ лексико-семантических изменений при переходе англицизмов в русский язык позволяет понять их влияние на культурно-языковое пространство и восприятие в русскоязычной аудитории, предоставляя ценную информацию для лингвистов, переводчиков и всех, кто интересуется проблемами языкового контакта.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. Электронный толковый словарь русского языка. - URL: <https://ozhegov.slovaronline.com/>.
- 2 Брейтер М.А. Англицизмы в русском языке: история и перспективы. Владивосток, 1997 г.- 244 с.
- 3 Сенько Е. В. Лексические инновации в современной языковой картине: новые слова, значения, словосочетания. Владикавказ: Изд-во СОГУ, 2012. – 268 с.
- 4 Сидельников В. П. Факторы, определяющие функционирование и развитие языка / В. П. Сидельников // Русский язык: исторические

судьбы и современность. II Международный конгресс исследователей русского языка. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – с. 26–27.

5 Колесов В. В. Язык и ментальность / В. В. Колесов. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2004. – 240 с.

АНТРОПОНИМЫ КАК ЛЕКСИЧЕСКИЕ ДОМИНАНТЫ В АНГЛИЙСКОМ ОНОМАСТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ УИЛЬЯМА ТЕККЕРЕЯ «ЯРМАРКА ТЩЕСЛАВИЯ»)

ЕЛДОСҚЫЗЫ Я.

ученик 10 класса, Республиканская физико-математическая школа,
г. Астана

ТОКТАМЫСОВА А. А.
педагог-мастер

Современная лингвистика ориентирована на исследование языковых процессов в связи с потребностями коммуникации, что предполагает учет человеческого фактора и включении субъекта речи в описание языковых механизмов. Этим объясняется интерес к исследованию функционирования именно личных имен собственных в тексте художественного произведения.

Ономастика [от греч. *onomastike (techne)* – искусство давать имена] – раздел языкознания, изучающий собственные имена.

Антропонимы - это средство удовлетворения фундаментальной коммуникативной потребности в идентификации конкретного индивида среди множества ему подобных. Каждый этнос в определенную эпоху имеет свою антропониимику - реестр имен, находящий применение в отведенных ему границах. Следовательно, имена личные повторяются, что заставляет давать индивиду дополнительные имена. Официальное именование человека в развитом обществе имеет свою формулу имени: определенный порядок следования антропонимов и имен нарицательных (этнонимов, названий родства, специальности, титула, чина).

Постоянная формула имени была известна еще в античном Риме: *ргаепотеп* (личное имя) + *потеп* (родовое имя) + *согнопен* (прозвище, позднее фамильное имя) + (иногда) *агнопен* (добавочное прозвище), например, *Publius Cornelius Scipio Africanus major*. В Индии эта формула складывалась из трех (реже более) компонентов: 1-ый – в зависимости от гороскопа, 2-ой – показатель пола или

принадлежности к религиозной секте, 3-ий – название касты или вместо него псевдоним; например, имя Рабиндранат Тагор имеет следующие компоненты Рабиндра (Бог Солнца), Натх (муж), Тхакур (каста землевладельцев).

Антропонимика изучает информацию, которую несет имя:

- характеристику человеческих качеств;
- связь лица с родителями, родом, семьей;
- указание на пол, национальность, род занятий, происхождение из какой-либо местности или сословия.

Антропонимика выявляет функции антропонима в речи – номинацию, идентификацию, дифференциацию, причины смены имен, связанные с возрастом, изменением общественного, семейного положения, жизнью среди людей другой национальности, приобщением к какой-либо вере, необходимостью табуирования.

Обращение к ономастике вполне закономерно, поскольку имена собственные (ИС) функционируют в качестве своеобразных культурно-исторических и языковых индексов. Лингвистическая ценность ономастического материала заключается в реализации в данной области архаизмов и инноваций, в воплощении важнейших тенденций языкового развития, в мощном воздействии на общезыковую систему. Реконструкция этнографических и культурно-исторических данных создает чрезвычайно благоприятные условия для комплексного изучения языка и культуры [1, 3]. Определение личного имени как социального знака [2, 12-27] подразумевает соотносительность антропонимического ряда с соседними социальными, культурными, религиозными, обрядово-бытовыми реалиями, в условиях которых существует и развивается личное имя.

Номенклатура современных английских имен очень разнообразна, состоит из именованных древних и новых, исконно английских и заимствованных, традиционных и заимствованных, отличающихся друг от друга по структурным и семантическим признакам. Такая картина английских имен неслучайна: личные имена, как и остальные слова, связаны с духовной и материальной культурой народа, которая питает их истоки. Поэтому, живя и развиваясь, личные имена испытывают различного рода влияния. Имена проходят свой исторический путь развития, который связан с историей английского народа и английского языка.

По данным Суперанской А.В., в настоящее время в английской антропониимике лишь 8% приходится на имена древнеанглийского периода. После нормандского завоевания древнеанглийские имена,

употребляемые на протяжении столетий, почти полностью исчезают. В 18 в. в связи с возрождением готического романа, с усилением интереса к готике, начинается увлечение старинными личными именами, происходит возрождение некоторых древнеанглийских имен.

Нашествия скандинавов (датчан и норвежцев) на Англию, начавшиеся в конце 8 века и повторяющиеся на протяжении последующих столетий до 11 века, по-видимому, не оказали существенного влияния на систему имен, сложившуюся у англосаксов в то время. Сравнительно быстро они слились с англосаксами, усвоив их нравы, язык, религию, общественные порядки.

Влияние латинского языка на среднеанглийский оставило свой след. Как известно, в 1066 г. произошло вторжение в Англию нормандских феодалов во главе с герцогом Нормандии Вильгельмом, который после победы при Гастингсе стал королем Англии. Английский язык как официальный практически вышел из употребления.

Фамилия – наименование, добавляемое к личному имени для указания принадлежности к определенной семье [8, 8].

Акты номинации собственными именами в художественном произведении, подчиненные авторской целеустановке создания единого художественного целого, представляют собой особый вид номинации, характеризующийся целенаправленностью.

Известно, что имена обладают исключительной важностью в системе языковых средств, используемых писателем для создания своих произведений, признают большинство исследователей и сами писатели. В художественном тексте раскрывается заложенный в антропонимах семантический потенциал, именикон произведения участвует в реализации художественной идеи, в имени актуализируются интуитивные ассоциативные связи носителей языка, периферийные значения. Литературные антропонимы способствуют построению композиционной структуры произведения, реализации всех категорий и свойств художественного текста. Под литературным антропонимом мы понимаем любое личное имя, которое автор использует в художественном произведении.

Антропонимы в значительной части текстов художественного произведения несут в себе значительную долю характеристики персонажа, они точны, образны, часто ироничны, а также играют важную роль в воплощении авторского замысла. Семантика литературных антропонимов может варьироваться в широких

пределах за счет их способности обрастать множеством сложных смысловых связей, ассоциаций и коннотаций.

В тексте произведения, при взаимодействии с контекстом, литературные антропонимы актуализируют отдельные компоненты своего плана содержания, и это позволяет им принимать активное участие в формировании образа персонажа художественного образа, становиться семантически полноценными единицами.

В тексте художественного произведения могут актуализироваться также культурно-специфичные компоненты плана содержания антропонимов, то есть ассоциации, тесно взаимосвязанные с историческим, этнографическим и социологическим фоном, отражающие в своей совокупности национальную картину мира. Национально-культурная специфика антропонимов имеет огромное значение при исследовании как национальной, так и индивидуально-художественной картины мира, и понимание ее способствует расшифровке скрытых смыслов художественного произведения.

Антропонимы, включенные в текст, сохраняют всю сумму языковых функций (номинативную, идентификационную, дифференцирующую), тем не менее, в художественном тексте на первый план выходит стилистическая функция личных имен, то есть способность антропонимов давать информацию о персонаже и формировать у читателя определенное отношение к герою.

В художественном тексте ИС выполняют текстообразующую, моделирующую функцию. Помещая персонаж в определенную среду, называя и именуя место его пребывания, автор, с одной стороны, осуществляет географическую конкретизацию описываемого события, приближая его к действительности, а также определенным образом характеризует персонаж, предопределяя его характер и дальнейшее развитие сюжета. Неслучайно поэтому литературных героев различных авторов, а также жанр некоторых произведений определяют по параметрам изображенного в них пространства.

В исследуемом романе мы выделили около 220 персонажей, имена в полном или обиходном варианте, фамилии, прозвища или псевдонимы которых составляют культурно-ономастический фон произведения.

Культурно-ономастический фон – это имена реальных исторических лиц, а также литературных и мифологических героев, упомянутых в произведении. Анализ показал, что среди антропонимов, составляющих культурно-ономастический фон

произведения (всего 39 (уточнить надо)), в основном используются имена реальных исторических лиц (9). К ним относятся: Bonaparte, George II, George III, Alexander the Great, Queen Ann, Queen Elizabeth, Diogen, Epicurus, Voltaire, Haydn, Gyuutri, а также имена вымышленных лиц, заимствованных из произведений литературы и фольклора, например, Arcadia, Glorvina, Alexis Soyer, Sindbad The Sailor, prince Ahmed, Fairy Peribanou, Sutan, Esther, Cinderella, Mary, Rasamonda, Susan.

У. Теккерей чаще всего упоминает мифологических персонажей, известных личностей из военной сферы и литературы, что отвечает специфике реалистического романа. Имена мифологических персонажей: Adonis, Achilles, Ajax, Hercules, Omphale, Samson, David, Delila, Cupid, Goliath, Hygea, Hymen, Lancelot, Lucifer, Minerva, Solomon, Valentine, Apollo.

Таким образом, личные имена, составляющие культурно-ономастический фон произведения также призваны погрузить читателя в атмосферу военной атмосферы и классового неравенства, буржуазного времяпровождения английского общества первой половины XIX века. Антропонимы в произведениях У.Теккерей несут в себе значительную долю характеристики персонажа, необыкновенно точны, образны, ироничны, а также играют важную роль в воплощении авторского замысла.

Семантика литературных антропонимов подвижна, может варьироваться в широких пределах за счет их способности обраться множеством сложных смысловых связей, ассоциаций и коннотаций. Так, в романе У. Теккерей «Ярмарка тщеславия» автор использует значимые имена, фамилии, как средство дополнительной характеристики носящих их героев. Всего в художественном тексте насчитывается около 220 антропонимов (около 120 фамилий и около 83 личных имен), подавляющее большинство фамилий персонажей являются характеризующими, т.е. сообщающими информацию о социальном положении, профессии, характере или внешности персонажа. Остальные фамилии были заимствованы У. Теккереем из реального именинника 19 века и принадлежат преимущественно главным героям произведения - Rebecca, James, Rawdon, Jane, Elizabeth. Некоторые личные имена персонажей заимствованы автором из реального антропомикона Англии: Clement, Reginald, John, Brian, Henry, Thomas.

В ходе рассмотрения романа Уильяма Теккерей «Ярмарка тщеславия» нами было выявлено... случаев употребления

антропонимов. Как видно, личные имена собственные встречаются очень часто.

В рассмотренном нами тексте использовано всего 43 женских имени, которые встречаются 1386 раз: Rebecca – 462; Amelia – 548; Jane – 159; Glorvina – 46; Jemima - 26, Mary – 26, Matilda – 16, Rosa – 12, Blanche – 11, Elizabeth – 9, Barbara- 8, Violet – 7, Grizzel – 6, Rhoda – 6, Martha – 6, Laura – 5, Charlotte – 4, Louisa – 3, Belgravia – 3, Guinever – 2, Geneviev – 2, Alexis – 2, Eliza – 2, Jean – 2.

Уильям Теккерей использовал в своем произведении не только полные имена, но и их варианты и дериваты. Любое наименование и производное от него слово связаны своеобразными отношениями синонимии, причем дериваты и таких случаях дают возможность выразить в сжатой форме то, что передается полным словом. В нашем случае дериваты объединяют все производные имена: сокращенные, ласкательные, уменьшительные и фамильярные лексические единицы, связанные словообразовательной мотивированностью и произвольностью, так, имя Emily – вариант имени Emmeline; Louisa – имени Louise.

В художественной литературе этимологическое значение широко представлено в так называемых говорящих именах (speaking names). Это имена, по форме идентичные нарицательному существительному, обозначающему характеристику, наиболее присущую персонажу. Многие персонажи Теккерей называются именами, которые содержат авторскую подсказку для читательского определения характера персонажа, т. е. выполняют прогнозирующую функцию. Так, задолго до выявления истинного характера злодейки Бекки из «Ярмарки тщеславия» читатель получает предупреждение через ее имя – Becky Sharp; лицемер, скрывающий свое истинное лицо.

Проведя глубокий формальный и семантический анализ антропонимов, мы заинтересовались вопросом выбора Уильямом Теккереем имен и фамилий для своих персонажей. Трудно говорить однозначно о связи семантики личного имени с характеристикой их носителя, однако попытки этимологизировать некоторые имена и связать их значение с теми или иными чертами героев дают интересные результаты.

Опираясь на приведенные примеры, мы можем сделать вывод, что в своих произведениях У.Теккерей использовал имена и фамилии как средства создания и раскрытия художественного образа. Таким образом, значимость имени персонажа в романе Теккерей «Ярмарка

тщеславия» – это структурообразующий компонент персонажа, определяющий и его место в произведении, и его судьбу.

Для главных героев романа У.Теккерей выбрал личные имена из реального именника 19 века. Другие встречающиеся в романе имена автор позаимствовал из реального антропомикона Англии, некоторые из них используются в тексте в сокращенной форме: Бекки, Роуди, Джоз.

Автор использовал имена, этимологическое значение которых раскрывается в социально-историческом контексте. Отдельные герои произведения удивляют своей наигранностью, другие вызывают интерес своей достоверностью, похожестью на реальных людей. Например: образы Ребекки Шарп, Эмили Сэдли, Роудона Кроули, Лорда Стайна и др., которых сам автор и читатели, с одной стороны, воспринимают как реальных людей, с другой стороны, в них есть признаки наигранности, скрытой или открытой художественной условности, позволяющей узнать в них не только личность и социально-исторический тип, но и обобщенно-символические фигуры.

Так, например, для одной из главных героинь романа автор выбирает имя Ребекка Шарп (Rebecca Sharp), которое происходит от древне еврейского имени Рибка – «силок, ловушка». В соответствии с этим У.Теккерей раскрывает образ Ребекки как хитрой, двуличной, в то же время обаятельной и надеющейся только на себя женщины. Этому соответствует ее фамилия, которая в переводе с английского означает «бдительный, хитрый, сообразительный, энергичный». Зная о своем неродовитом происхождении, Ребекка стремится в высшие круги. Для достижения своих целей она использует все возможности, которые встречаются на ее пути.

Центральное место в произведении занимает семья Кроули. Эта фамилия связана с топонимикой, она указывает на происхождение семьи из графства Кроули (лесная местность, где есть вороны), Англия.

Для главной героини автор выбирает подругу с именем Эмилия, что изначально показывает их разные характеры и судьбы. Это имя происходит из латинского *aemulus* (имеется в виду «имитируя, конкурируя»), также может происходить от древне германского «*Amal*» – «труд, работа, усердная, ласковая». Персонаж с таким именем должен быть спокойным, уравновешенным, прилежным человеком. Автор иллюстрирует это следующими примерами: «Эмилия не только пела, словно жаворонок или какая-нибудь

миссис Биллингтон, и танцевала, как Хилисберг или Паризо, она еще прекрасно вышивала, знала правописание не хуже самого Словаря, а главное, обладала таким добрым, нежным, кротким и великодушным сердцем, что располагала к себе всех, кто только к ней приближался, начиная с самой Минервы и кончая бедной судомойкой или дочерью кривой пирожницы, которой позволялось раз в неделю сбывать свои изделия пансионеркам». Автор также подчеркивает, что Эмилия видит в людях только положительные черты, верна своим представлениям, бескорытна.

Положительным героем данного произведения является Уильям Доббин. Его имя означает «защитник». Автор проиллюстрировал соответствие имени и характера персонажа описанием его действий, направленных на защиту, отстаивание справедливости, помощь ближним. Интересным является выбор автором фамилии Доббин, которое произошло от старого германского «*Hrodebert*». В переводе это слово означает «известный, яркий». В романе мы видим соответствие имени с характером, жизнью Уильяма. По замыслу автора, Доббин достигает успехов в военной карьере, пользуется уважением окружающих его людей.

Одним из отрицательных героев романа является лорд Стайн, этот антропоним означает с немецкого «камень», поэтому автор изображает лорда Стайна жестоким, властным человеком, который в угоду своим желаниям ломает судьбу Р.Шарп и Р.Кроули.

Имена второстепенных персонажей: Питт Кроули, Джозеф Седли, Джейн – также соответствуют их характерам. Пит, чье имя обозначает «болото, трясина» изображен человеком бесхарактерным, не смеющим совершить самостоятельные поступки.

Брат Эмили Джозеф увлечен духовным просвещением и живет попеременно в Англии или Индии. Его имя библейского происхождения и обозначает «Бог воздаст». В романе автор изобразил его миролюбивым человеком, который никому не желает зла.

В подвергнутых лингвистическому анализу произведениях зафиксировано довольно большое количество фамилий – 120 единиц.

Антропонимы, являясь объектом исследования в лингвистике в рамках антропоцентрической парадигмы, представляют для исследователей большой интерес. Называя человека по имени, мы идентифицируем его из количества других людей, это и есть основная функция антропонима. Также антропонимы имеют и другие свойства.

В основе антропонимов лежат социальная и культурная информация. Соответственно, антропонимы играют

вспомогательную роль в изучении окружающего мира. Существуют антропоним, который присущ определенным этносам и народам. Это вызывает интерес ученых различных наук, антропологов, социологов, философов и др.

Отобранные антропонимы по количественным показателям и по содержанию являются доминантами в ономастиконе всего произведения. Такое заключение, мы приводим по результатам количественного и этимологического анализа.

В произведении есть следующие антропонимы: имена, фамилии. Дополнительно в произведении встречаются имена собственные, перешедшие в нарицательные имена. Этимологический анализ указанных антропонимов проиллюстрировал состав английского именника. Наибольшее количество заимствований имен происходит из латинского, французского, германского, древнееврейского языка. Причиной этого явления безусловно является культурно-исторические события, которые не могут не оставить следа в языке народа, этноса.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Карпенко Ю.А. О семантике собственных имен //Актуальные проблемы лексикологии: Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научной конференции. Минск: БГУ, 1970. – С. 89
- 2 Никонов В.А. Имя и общество. М.: Наука, 1974. – 271 с.
- 3 Соболева Т.А., Суперанская А.В. Товарные знаки. М.: Наука, 1986. – 176 с.
- 4 Руденко И.П. Улица, по которой ты идешь каждый день: Очерки разных лет. М.: Правда, 1986. – 380 с.
- 5 Карпенко Ю.А. Имя собственное в художественной литературе /Филологические науки. 1986. – № 4. – С. 34–41

СМЫСЛОВЫЕ НЕСООТВЕТСТВИЯ В ТЕКСТАХ НАРУЖНОЙ РЕКЛАМЫ

ЖАМСАПОВА Я.

ученица 6 класса, г.Экибастуза, СОШ №21

КОЖАХМЕТОВА Г. Е.

научный руководитель, учитель казахского языка и литературы

Данная работа посвящена анализу казахстанских рекламных текстов. При изучении исследуемой темы наше внимание особенно привлекли такие аспекты рекламных текстов, как воздействие на подсознание потребителя, роль информации в обществе, адаптирование рекламного текста на потребителя, структура слоганов. Реклама вошла в жизнь казахстанского общества, формируя современный рынок, поведение и вкусы потребителя, отчасти и свойства самого товара.

В настоящее время в связи со сменой парадигм в лингвистике и утверждения антропоцентрической парадигмы в центре внимания исследователей находится человек, который является отправной точкой в языковой картине мира. Язык интерпретируется как форма осознания и ретранслятор культур, конструктивное свойство человека, выразитель и носитель мысли, продуцируемой автором, средство познания человеком себя и окружающей действительности, что подтверждает его социокультурный характер. Именно поэтому развитие и изменение языка исследуется сообразно той культурной парадигмы, которая сформировалась в социуме на определенном периоде времени.

В системе средств массовой коммуникации особая роль принадлежит рекламе как средству формирования и отражения стереотипов, способа реализации предмета, объекта с использованием особых лингвистических и экстралингвистических приемов.

Теоретическую базу исследования составили труды М.М. Бахтина, Т.А. Ван Дейка, В.В. Виноградов, Ю.В. Деминой, Г.В. Колшанского, О.А. Ксензенко, Г.А. Сейдуллаевой, Н.А. Слюсаревой и др.

Нами исследовано свыше 500 единиц текстов наружной рекламы на предмет смыслового несоответствия в двуязычных (казахский, русский) текстах наружной рекламы г. Экибастуз.

В этой связи решались задачи:

- определить особенности рекламного текста как объекта современных лингвистических учений;
- уточнить роль основных функций рекламы
- выявить существенные характеристики текста наружной рекламы;
- установить факт смысловых несоответствий в текстах наружной рекламы;
- дать лингвистическую классификацию смысловых несоответствий текстов наружной рекламы.

Решение первых трёх задач работы осуществлено в процессе изучения теоретической базы исследования. Рекламное сообщение как комплекс совокупно функционирующих компонентов лингвистического и экстралингвистического плана представлено в работах отечественных и российских ученых, которые заявляют о том, что рекламный текст представляет собой «лексико-синтаксическое единство, семантически скрепленное отношениями взаимодополнения с изобразительным рядом» (Ван Дейк) [3, с. 310]. Существенным признаком рекламного текста, как и любого другого, является его обращенность, адресованность кому-либо. «Кому адресовано высказывание, как говорящий (или пишущий) ощущает и представляет себе своих адресатов, какова сила их влияния на высказывание – от этого зависит и композиция и в особенности стиль высказывания» (Бахтин М.М.) [4, с. 250]. В рекламном тексте как носителе и выразителе информации, передаваемой автором, «вербализуется, визуализируется и символизируется информация о рекламируемом объекте, направленная на то, чтобы повлиять на мнение и поведение адресата» (Сейдуллаева Г.А.) [6, с. 7]. Говоря о лингвистических особенностях рекламного текста, нельзя не остановиться на психологическом воздействии рекламной информации. С этой целью необходим отбор определенных языковых средств, ориентированных на фонд знаний реципиента, его опыт, систему ценностей и т.д., способных воздействовать на чувства, желания, потребности, ценностные ориентации. При изучении рекламных текстов, имеющих своей целью воздействие на реципиента, необходимо обратить внимание на свойства используемой в этих текстах лексики. Одно из основных свойств лексики в аспекте воздействия – экспрессивность, понимаемая как свойство языковых средств осуществлять изобразительно-выразительные функции при передаче денотативного содержания и как степень выразительности (Ибадильдина З.Л.), усиливающей

воздействующую силу сказанного, делающую речь более яркой, сильно действующей, глубоко впечатляющей (Галкина-Федорук Е.М.). Несомненно, наружная реклама имеет свою специфику, которая, согласно Е.Н. Золотаревой, заключается в охвате внимания большого количества людей, то есть она постоянно на виду за счет ярких и неординарных художественных иллюстраций, сопровождаемых рекламным текстом. Одни и те же рекламные щиты размещаются по всему городу, тем самым придают рекламе мобильный характер; ощущение присутствия ее всюду, охвата огромного контингента реципиентов, что способствует ее эффективности (Золотарева Е.Н) [11, с. 25]. Нами исследованы рекламы, расположенные на щитах, билбордах, перетягах, на транспорте, остановочных комплексах. Во внимание принималось оформление витрин и вывески учреждений, крышные установки, штендеры (домики-щиты), которые выставляют неподалеку от магазина или кафе, когда те начинают свою работу и убирают с закрытием.

Рассмотрим факты смысловых несоответствий в текстах наружной рекламы в формате требований, предъявляемых к составлению текстов любого рода, в том числе и рекламного, согласно языковой политике Республики Казахстан, и статуса казахского и русского языков в стране.

Под смысловым несоответствием мы понимаем несоответствие (лексическое, грамматическое, фонетическое) русского рекламного текста казахскому, и наоборот.

Жизнь современного общества, новые явления оказывают воздействие на язык в целом, и на язык рекламы в частности. В языке рекламы успешно функционируют рекламные новообразования, представляющие собой словообразовательный потенциал языка. Однако не всегда все рекламные тексты составляются и переводятся грамотно. Пытаясь украсить рекламный текст, передать конкретный смысл, облегчить понимание рекламного сообщения, воздействовать на адресата вербальными приемами, адресант вносит в текст легко воспринимаемые «живые» структуры, выделяет смысловые и экспрессивно-эмоциональные акценты сообщения, игнорируя при этом орфографическим, пунктуационными, грамматическими правилами языка. Анализ фактического материала позволил нам сделать вывод о том, что, к сожалению, определенная часть текстов наружной рекламы содержит лексические, грамматические,

фонетические ошибки, которые мы определили как смысловые несоответствия.

В примере (Таблица 1) Одежда для полных дам. Толықша әйелдерге арналған киім. адресант стремится воздействовать на аудиторию с целью реализации одежды для полных дам при этом называя их не полными – толық, а полноватыми – толықша, что оказывает более благоприятное восприятие текста целевой аудиторией. Это объясняет перевод слова полный толықша, но не толық.

Пример Сандық фотосуреттерді шығару демонстрирует попытку рекламиста просто перевести русский текст, но не передать его смысл. Поскольку слово шығару имеет значение выводить что-то, данный перевод не соответствует смыслу предложения. Адекватным переводом в данном случае представляется - Сандық фотосуреттерді басып шығару. (распечатка-басып шығару).

Следующий рекламный текст У вас будет дом! Өз шаңырағыңыз болсын! выполняет в первую очередь воздействующую функцию с опорой на эмоции. Дословный перевод предложения – У вас будет дом звучит - Өз шаңырағыңыз болады! описывает будущее действие, которое может быть произведено с помощью рекламируемого предмета. Перевод, размещенный в самом рекламном тексте Өз шаңырағыңыз болсын! соответствует прагматическим целям рекламы, но не соответствует русскому эквиваленту У вас будет дом! Это обусловлено тем, что адресант рекламного сообщения кодирует информацию таким образом, чтобы продемонстрировать не только желаемые результаты от пользования услугами рекламируемого банком предложения, но и выразить свое (адресанта) пожелание адресату (Пусть у вас будет дом!).

В следующей социальной рекламе Біз өз қаламызды мақтан етеміз! Мы любим свой город! Біз өз қаламызды мақтан етеміз! наблюдается несоответствие переводимого слова мақтан етеміз! его переводу любим, поскольку мақтан етеміз переводится с каз. яз. гордимся. Данный перевод можно объяснить стремлением адресанта выразить всевозможные положительные чувства и эмоции по отношению к городу. Для казахского сознания гордость – наивысшее чувство, которое может быть испытано к объекту или лицу, заслуживающему его своими характеристиками и поступками. Таким образом, гордость за родной город является основной посылкой данного рекламного сообщения.

Очень часто с целью установления контакта с аудиторией и представления рекламной информации в максимально доступной форме, адресант прибегает к использованию просторечных фраз и выражений, что прослеживается в следующем тексте Всегда на связи. Ылғи байланыста. Слово ылғи в данном контексте можно перевести как всегда, и оно будет понято и воспринято адресатом соответственно закодированной адресантом мысли, однако литературный перевод всегда – Әрқашан. Кроме того, коннотация слова Әрқашан шире – во все времена, навеки и т.п.

Итак, мы разобрали несколько примеров лексических несоответствий в текстах наружной рекламы г. Экибастуз. Далее проанализируем примеры грамматических несоответствий, к которым на основании собранного материала мы отнесли морфологические ошибки в переводе слов с русского языка на казахский.

Например(Таблица 2), в тексте На помощь хозяйке! Үй шаруасындағы әйелге көмекке! более корректным переводом представляется Үй шаруасындағы әйел көмегіне!

В рекламном тексте Жақсы смартфон құны 39900 т наблюдается явное упущение окончания слова смартфон. Правильный вариант перевода - Жақсы смартфонның құны 39900 т. Это несоответствие можно объяснить стремлением адресанта сэкономить рекламное пространство или время адресата на чтение рекламного текста, что представляется существенным в рекламной коммуникации.

Пример Баня на дровах, сауна. Ағашпен қыздыратын монша,сауна несет смысловую нагрузку, которая может быть адекватно проинтерпретирована адресатом. Однако предлагается более подходящий вариант перевода текста, отражающий смысл предложения на русском языке - Ағаштан қыздырылған монша. Анализ обоих вариантов позволяет сделать вывод о том, что флексия в казахском языке играет смыслообразующую и смыслоформирующую роль.

Фонетических несоответствий в рекламных текстах гораздо меньше, чем лексических и грамматических. Один из найденных нами примеров Масло ннада? Май керек пе? (Таблица 3) демонстрирует несоответствие переведенного слова керек слову ннада в данном контексте. Если русский вариант фонетически экспрессивно окрашен, то казахский вариант менее выразителен поскольку со словом керек не произошло никаких трансформаций.

Реакция адресата может быть вызвана стилистической несовместимостью, эмоциональной окраской, отражающей эмоции

говорящего, наличием оценки в лексическом значении слова, тропами, игрой слов [9, с. 50].

Высокая концентрация разнообразных стилистических приемов объясняется одной из характерных особенностей рекламных текстов – краткостью. Созданию выразительных и успешных рекламных сообщений способствуют характерные для рекламы игра слов и образов, искажение правописания и идиом, «неправильный» синтаксис и необычное использование знаков препинания (Ксензенко О.А.) [10, с. 205]. На орфографические, грамматические, лексические, семантические и контекстуальные отклонения от языковой нормы указывает в своей работе и Дж. Лич. (Leech G.).

Определяя практическую значимость исследования, мы провели анкетирование, опросы на предмет интереса к рекламе, отношения к ошибкам, фонетическим несоответствиям. Из 100% (82 чел.) респондентов, 73% (60 чел.) – обращают внимание на ошибки, допущенные в наружной рекламе.

13% (11 чел.) опрошенных из 100% – положительно относятся к рекламе с ошибками.

60% (49 чел.) опрошенных из 100% - отрицательно относятся к рекламе с ошибками. (22 чел.) опрошенных – нейтрально относятся к рекламе с ошибками.

В мировой практике отсутствует единая система классификации видов наружной рекламы. Анализ материала позволил нам составить следующую классификацию смысловых несоответствий в двуязычных (казахский, русский) текстах наружной рекламы.

Проанализировав собранный материал, мы выяснили, что ошибки в наружной рекламе, в СМИ, связанные с нарушением орфографических, пунктуационных и стилистических норм, – результат безграмотности «авторов».

Орфографические ошибки – распространенное явление в рекламных объявлениях г. Экибастуза. Среди них выявлены следующие ошибки:

- написание словарных слов иностранного происхождения;
- проверяемая безударная гласная в корне слова;
- окончание глагола;
- правописание неизменяемых приставок;
- удвоенные согласные в корне слова

Выявленные орфографические ошибки связаны с низкой грамотностью населения, с безответственным отношением рекламодателей к своей работе.

В рекламных объявлениях г. Экибастуза были найдены такие нарушения пунктуационных правил, как:

- знаки препинания при однородных членах предложения;
- знаки препинания при обобщающих словах;
- обособление распространенных определений, выраженных причастными оборотами;
- обособление распространенных определений, выраженных деепричастными оборотами;
- употребление кавычек в словах, обозначающих названия организаций, магазинов, салонов и т.д.;
- в неполных предложениях;
- в сложноподчинённых предложениях.

Рекламодатели часто игнорируют широкую возможность использования знаков препинания, т.е. не расставляют знаки препинания в сложных предложениях, при однородных членах предложения, в предложениях с обособленными членами предложения, предложениях с обращениями - следствие незнания пунктуационных норм, вероятно, нежелания «утяжелить» текст.

Речевые (стилистические) ошибки, в основном, допускаются из-за незнания правил казахского литературного языка.

Научная новизна работы определена выявлением одной из основных функций наружной рекламы – воздействующей, установлением лингвистических источников смысловых несоответствий. Практическая значимость исследования обусловлена применением данных в элективных курсах, посвящённых изучению языка рекламы. Результаты работы можно использовать при составлении прагматически ориентированных текстов массовой коммуникации.

Изучение смысловых несоответствий в текстах наружной рекламы города Экибастуз позволило нам прийти к следующему заключению.

С развитием рыночных отношений в современном мире возросла роль рекламы как одного из важнейших видов коммуникативной деятельности, направленной на достижение определенных целей, стимулирование реализации. Реклама является объектом исследования как отечественных, так и зарубежных

лингвистов, изучающих различные аспекты рекламы, такие как культурологический, прагматический, когнитивный и т.д.

Реклама на наружных носителях занимает одно из лидирующих мест среди существующих жанров рекламы. Заключение на этих носителях текст должен быть в первую очередь привлекательным и воздействующим на сознание аудитории. Специфической особенностью рекламного текста в городе Экибастуз является его двуязычие. Этот факт накладывает определенные требования к создателям рекламы, главное из которых адекватный перевод текста с одного языка на другой, позволяющий донести до адресата тот смысл сообщения, который несет на себе вербализованный элемент рекламы.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация -:Прогресс,1989.-310с
- 2 М.М.Бахтин.Эстетика словестного творчества,1970.-250 с
- 3 Ханкишиева Э.М. Коммуникативно-прагматический аспект в исследовании медиа-текстов с комической направленностью // Вестник КазНУ. Серия филологическая, № 4-5. 2010. 187с.
- 4 Сейдуллаева Г.А. Лингвистическая типология текстов пресс-рекламы. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Алматы, 2004. - 7 с
- 5 Ибадильдина З. Л. Эмотивная лексика казахского и русского языков. Дис. ... канд. филол. наук. Алматы, 1997. – 50 с
- 6 Золоторева, Е. Н. Рекламный текст как реализация одной из моделей социально-политической коммуникации / Е. Н. Золоторева // Язык. Текст. Дискурс : межвуз. науч. альм. Выпуск. 4. - 93-97с.

БУКТРЕЙЛЕР КАК ФОРМА РАЗВИТИЯ ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ К СЕМЕЙНОМУ ЧТЕНИЮ (ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ)

КОЛОМЕЕЦ И. Л.

учитель русского языка и литературы, Школа-лицей, г. Аксу

НУРМУХАМЕТОВ Д.

ученик 7 класса, Школа-лицей, г. Аксу

Восприятие подростком литературного произведения – это очень сложный творческий процесс, для этого необходим читательский, а также эмоциональный опыт. Учителя задаются вопросом, что будет способствовать привлечению внимания школьников к художественным произведениям, ведь эмоции у современных детей и подростков больше вызывают художественные фильмы, ролики и общение в интернете [1, 23]. Почему так происходит? Ответ кроется в ускоренном темпе современной жизни, которая обрушивается на человека, в том числе и подростков, огромный поток информации. Восприятию больших объёмов информации способствует «клиповый» тип мышления, главные особенности которого заключаются в предпочтении нетекстовой, образной информации и высокой скорости ее обработки [3].

Личный опыт работы показал, возможность определить пути разрешения данной проблемы, а точнее, использовать ситуацию с пользой как для учителя, так и для учащихся через привлечение своих учеников к обогащению читательского опыта через новый взгляд на художественные произведения путём создания и просмотра коротких роликов-рекламы книги, то есть, буктрейлеров.

Нередко учитель может достичь цели, привлекая в союзники родителей учеников, так как старшеклассники могут самостоятельно справиться с поставленными учителем задачами, а учащиеся среднего звена, конечно, нуждаются в поддержке со стороны. На помощь приходит семейное чтение. Особенно эффективна данная форма семейного чтения будет для школьников младшего и среднего возраста, у которых только формируется любовь к книгам и литературе в целом.

Фото 1, 2 – Совместная работа с родителями

Если создавать буктрейлеры совместными усилиями, используя с пользой клиповое мышление школьников, можно развить читательский интерес и при этом укрепить роль семьи в сотрудничестве учитель – ученик – родитель, а также ребёнок – родитель. Публичное представление видеороликов в социальных сетях – это не только результат прочтения и совместного анализа книги, это важный фактор воспитания, возможность детям и родителям гордиться сплочённой работой, переживать яркие эмоции и чувствовать поддержку друг друга.

Через этот мультимедийный продукт ребёнок может прийти к осознанию, желанию воспринимать более сложную информацию через короткие видеоролики, которые, в нашем случае, служат визуализированной формой изложения книги. Яркие фрагменты, как трейлеры к фильмам, способны пробудить интерес даже к самым непримечательным, на первый взгляд, произведениям, а позже – к осмыслению прочитанного, умению выстраивать логические цепочки, возможной любви к объёмным литературным произведениям.

Проще всего такую работу проводить, конечно, используя каникулярное время вместо создания привычных читательских дневников, старшеклассники с удовольствием создают видеорекламу книгам на уроках литературы или в качестве творческого домашнего задания. Но и те, и другие учащиеся подробно вместе с учителем изучают виды буктрейлеров, правила создания, делятся техниками создания.

При совместном чтении книг в семье и создании буктрейлера всегда возникает необходимость распределять роли и задачи. Создание буктрейлера – это не только кропотливый, но и увлекательный процесс. Но для качественного результата необходима слаженность [2, 6-8]. Изучая вместе материалы, обсуждая объект работы в семье, помогая друг другу, можно играючи научиться командной работе, развить навыки коммуникации в семье, почувствовать поддержку друг друга. Чаще возникает желание выполнить совместную работу и поделиться ею не ради высоких баллов, а показать в качестве творческого и интеллектуального продукта деятельности своей семьи на мероприятиях школы или украсить собственную страницу в социальных сетях как предмет увлечения и гордости семьи.

Фото 3, 4 – Отбор рабочего материала

Тема благодатная и интересная, требующая внимательного прочтения произведений, поиска отражения тем и мотивов в других видах искусства: живописи, кинематографе, балете, музыке. Ориентируясь на интерес учащихся, создан банк из 22 роликов по школьной программе, работа продолжается.

ЛИТЕРАТУРА

1 Т.А. Лисовская, Буктрейлер – современный способ продвижения книги в библиотеке: методические рекомендации.

Вып. 1 / Детско-юношеская библиотека Республики Карелия им. В.Ф. Морозова; – Петрозаводск: ДЮБ РК, 2014.

2 Салханова Ж.Х., Демченко А. С.. Русская литература. Учебник для 10 класса естественно-математического направления общеобразовательных школ – Алматы: Мектеп, 2019. –184с.

3 Интернет источник: Школа вдохновения. Статья «Буктрейлер – рекламный «фильм» о книге» <http://school-of-inspiration.ru/buktrejlerreklamnyj-film-o-knige2014>

НЕСТАНДАРТНЫЕ УРОКИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ОДИН ИЗ ПУТЕЙ ПОВЫШЕНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

КУСТАВЛЕТОВА А. Б.

Специализированная школа-лицей «Жас Дарын», г. Павлодар

СҮЮНОВА Г. С.

Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

Глобальное реформирование системы образования в Казахстане, ключевой идеей которого стала идея развития, предопределяет изменение концепции образования от центрически-знаниевого подхода к системно-деятельностному. На первый план выдвигается проблема перехода от «знания-догмы» к «знанию-мышлению».

Важность учебного предмета «Русский язык и литература» для школ с нерусским языком обучения определена статусом русского языка как средства межнационального общения в Республике Казахстан и его значимостью в создании полиязычного пространства [1, с. 93]. Целью обучения учебному предмету «Русский язык и литература» является совершенствование навыков речевой деятельности, основанных на владении системой разноуровневых языковых средств, соблюдении правил и норм русского литературного языка, правил речевого этикета, что способствует развитию функциональной грамотности обучающихся [2, с. 147].

Современные казахстанские школьники учатся по учебным программам, нацеленным на формирование ряда важных жизненных умений, как-то: выделять проблемы, задавать и самостоятельно находить ответ на поставленные вопросы, делать выводы, принимать решения. Подобные умения возможно развивать, применяя нестандартные формы проведения уроков, что повышает познавательную активность учащихся и способствует поддержанию

стабильного интереса к учебной работе, лучшему усвоению программного материала. Лингводидакты говорят о том, что современные уроки не просто призваны давать систему знаний по тем или иным предметам, но и формировать у школьников так называемые soft skills, которые помогут ученикам в будущей карьере и жизни. Такие навыки помогают в работе, жизни и общении с людьми. Soft skills ещё называют «гибкими» и «мягкими» навыками [3].

Итак, перед каждым учителем-предметником встает вопрос: как сделать урок русского языка и литературы интересным? Поиск её решения заключается как в привлечении яркого, необычного дидактического материала (вызывающего интерес к его содержанию), так и в использовании нестандартных заданий (вызывающих интерес самими формами работы).

По определению Бейсеновой Ж.С., «нестандартный урок – это импровизированное учебное занятие, имеющее нетрадиционную (неустановленную) структуру» [4, с. 81]. Разумеется, никто не требует отмены традиционного урока как основной формы обучения и воспитания детей. В данном случае речь идет об использовании в разных видах учебной деятельности нестандартных, оригинальных приемов, активизирующих всех учеников, повышающих интерес к занятиям и вместе с тем обеспечивающих быстроту запоминания, понимания и усвоения учебного материала с учетом, конечно, возраста и способностей школьников. Такие формы проведения занятий «снимают» традиционность урока, оживляют мысль. Мы согласны с мнением ученых о том, что «слишком частое обращение к подобным формам организации учебного процесса нецелесообразно, так как нетрадиционные уроки на наш взгляд, могут быстро стать традиционными, что, в конечном счете, приведет к падению у учащихся интереса к предмету» [4, с. 86].

Нетрадиционные формы проведения уроков дают возможность не только поднять интерес учащихся к изучаемому предмету, но и развивать их творческую самостоятельность. Нестандартные уроки – это всегда уроки-праздники, когда активны все учащиеся, когда каждый имеет возможность проявить себя и когда класс становится коллективом. И именно на таком уроке, как говорил Цицерон, «зажгутся глаза слушающего о глаза говорящего».

В своей практике нами используются разнообразные нетрадиционные формы урока: практикум, викторина, исследование, путешествие, заочная экскурсия, деловая игра, зачет. Выбор зависит

от нескольких условий: во-первых, учитываются возрастные особенности учащихся, во-вторых, цели обучения в связи с изучаемой темой.

В качестве примера рассмотрим уроки-путешествия. Мы используем такие виды уроков, как урок-путешествие, урок - заочная экскурсия, урок-экскурсия и т.д. Проведение уроков-путешествий требует определенной методики, суть которой в следующем. Обучающиеся получают задания заранее – подготовиться к путешествию по определённому маршруту (теме). Учитель составляет карту-схему предстоящего маршрута, даёт школьникам список дополнительной литературы, помогает сформировать необходимый «багаж знаний» для предстоящего путешествия, инструктирует их во время проведения самого урока. Участники путешествия выполняют различные задания, связанные с преодолением определённых «высот», посещением «станций» и других мест, демонстрируют свои знания, умения, навыки по изучаемой теме. Особенностью уроков-путешествий является широкое использование наглядности, технических средств обучения, раздаточного дидактического материала, широкое использование межпредметных связей.

В наше время, когда всё активнее развиваются связи между разными странами и народами, знакомство с национальной культурой становится необходимым элементом процесса обучения. С этой точки зрения уроки-экскурсии оказывают большое воспитательное влияние на детей. Восприятие красоты природы, с которой они соприкасаются во время таких уроков-экскурсий, ощущение ее гармонии влияют на развитие эстетических чувств учеников, позитивных эмоций, доброты, отзывчивого отношения ко всему живому. Также во время выполнения совместных заданий школьники учатся сотрудничать между собой. Дидактическая эффективность урока-экскурсии заключается в том, что в ее ходе ученик учится отбирать нужную информацию из большого массива; описывает наблюдения, используя рисунки, пояснения, таблицы и графики.

К нестандартным урокам можно отнести и игровые уроки: урок – деловая игра, урок – ролевая игра. Методика проведения игровых уроков такова: за несколько дней до урока мы делим класс на небольшие группы, примерно равные по силам. Эти группы будут играть различные роли: учёных, сотрудников газет и журналов, писателей, критиков и т.д. Для каждой группы очерчивается

своя область интересов, например, суть изученного явления, использование этого явления на практике, история развития научных идей по этому вопросу, связь данной темы со смежными науками и т.д.

В основе игровых уроков лежит главный принцип: «здесь и сейчас», то есть если ученик играет какую-то роль, то он именно здесь, на уроке, является не собой, а учёным, исследователем, критиком, писателем, журналистом и т.п. Проведение подобных уроков предполагает большую подготовительную работу: изучение дополнительной литературы, написание докладов и других творческих работ.

Активно нами используются виды нестандартных уроков, предполагающих самостоятельную работу учащихся: урок-исследование; урок-эксперимент; проектная работа. Методика проведения подобных уроков требует проведения поисково-исследовательских уроков на этапах усвоения и закрепления учебного материала. В ходе уроков обучающиеся самостоятельно решают познавательные задачи на основе анализа языкового материала. Для чёткой организации самостоятельной работы обучающихся используются карточки-инструкции, карточки с алгоритмическими предписаниями, в т.ч. с указанием способа самоконтроля. Учитель руководит самостоятельной работой обучающихся, контролирует основные этапы выполнения работы, оказывает индивидуальную консультационную помощь. На поисково-исследовательских уроках оптимально сочетаются индивидуальная, групповая и коллективная работа. Задания максимально индивидуализированы (задание может быть единым для всех, но каждый работает индивидуально над исследуемым материалом или работает над разным фактическим материалом).

К нестандартным следует отнести и актуальные сегодня интегрированные уроки: русский язык и литература – изобразительное искусство; русский язык и литература – история Казахстана; русский язык и литература – информатика; русский язык (научный стиль речи) – любой предмет. Подобные уроки имеют свою специфику, так как интеграция учебных предметов – это работа целого творческого коллектива учителей, а не только учителя-словесника. Возможная интеграция естественно-научной и гуманитарных культур помогает преодолеть недостатки предметного обучения и способствует формированию у ребёнка целостной картины мира. Проведение интегрированного урока требует большой предварительной

подготовки как со стороны учителя, так и со стороны обучающихся: сбор и анализ необходимой учебной информации, изучение дополнительной литературы, выполнение творческих домашних заданий. Изучаемый программный материал разных учебных предметов должен органично сочетаться и соответствовать цели и задачам интегрированного урока.

Применение информационных технологий в учебном процессе открывает новые пути в развитии навыков мышления и умения решать сложные проблемы, предоставляет принципиально новые возможности для активизации обучения. Они позволяют сделать аудиторские и самостоятельные занятия более интересными, динамичными и убедительными, а огромный поток изучаемой информации легко доступным.

В связи со сказанным представляется особенно целесообразной интеграция в образовательном процессе традиционных приемов анализа языковых единиц с привлечением современных интерактивных средств и технологий, что поможет существенно повысить мотивацию обучающихся, обеспечить прочное усвоение учебного материала, сформировать предметные и ключевые компетенции и развить умение применять лингвистический материал в работе с языковыми задачами в нестандартной ситуации.

На уроках русского языка и литературы мы должны воспитывать языковую личность с ценностным взглядом на жизнь. Урок, на котором грамматика изучается на содержательном текстовом материале, оставляет в памяти более глубокий след, а навыки правописания, сформированные на его основе, как правило, осознаннее и стабильнее. Жанпеисова У.А. отмечает, что «тексты позволяют понять функциональные возможности и текстообразующую роль изучаемых грамматических явлений» [5, с. 269].

Очень ценно, если в классе связные тексты читаются вслух, при этом из урока в урок мы работаем над соблюдением акцентологических норм. Умение прочитать текст так, чтобы его смысл дошел до слушателя, отрабатывается на уроках русского языка и литературы и требует от учителя немало терпения и чуткости. Уроки русского языка и литературы в нашей профессиональной деятельности – это уроки творчества, уроки культуры, уроки высокой духовности. Мы считаем, что успешный урок дает возможности понять другого и быть понятым, получить эстетическое наслаждение от грамотного владения речью, что особенно актуально в современной школе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Единый языковой стандарт обучения трем языкам. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2017. – 93 с.
- 2 Инструктивно-методическое письмо «Об особенностях учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан в 2023-2024 учебном году». – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2023. – 147 с.
- 3 <https://trends.rbc.ru/trends/education/5e90743f9a7947ca3b6b6523> (Дата обращения 15.01.2024 г.).
- 4 Бейсенова Ж.С., Утегенова, Д.И. Инновационные технологии в обучении языкам: критическое мышление // Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2016. – №1(159). – С. 81-87.
- 5 Жанпеисова У.А. Обучение многозначной лексике русского языка учащихся казахской школы: дисс... канд. пед наук: 13.00.02. – Ташкент, 1984. – 249 с.

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ АВТОРСКОЙ ПОЗИЦИИ В ОТЗЫВЕ

ЛАПТЕВА А. В.

ученик 11-го класса, Потанинская СОШ,
Павлодарская обл., р-н Аккулы, с. Каракала.

ОСПАНОВА А. Ж.

учитель русского языка и литературы, Потанинская СОШ,
Павлодарская обл., р-н Аккулы, с. Каракала.

Научить самостоятельно определять понятия, выдвигать гипотезы, понимать проблему, определяя причинно-следственные связи, обобщать и анализировать – задача педагогов любой предметной направленности, но задача учителя-словесника – научить создавать творческий текст на заданную тему, используя свои коммуникативные навыки в практической работе. Здесь же очень важно выработать у детей навыки написания отзыва. Отзыв – это выражение собственного отношения к прослушанному, увиденному, прочитанному; это эмоциональная оценка личного восприятия книги, музыкального произведения, фильма и др. с обоснованием, то есть с указанием фактов, подтверждающих вашу точку зрения. Иными словами, отзыв – не анализ произведения, он

основывается на том, как вы реагируете на произведение и почему вы реагируете именно так.

Главное в отзыве – это умение высказать свое впечатление о произведении. НО!!! Впечатление не должно быть «голословным» в разрезе «нравится–не нравится»: Вы должны опираться при рассмотрении произведения на его тему, идею, художественные особенности, уметь увидеть и понять авторскую позицию.

Вам необходимо «узнать» те эмоции, впечатления, которые и станут «скелетом» вашего отзыва. «Погрузитесь» в себя: что вы видите в произведении? Ваша задача – среди всех эмоций найти свою. Несмотря на всю «личность» отзыва, отзыв – это связный текст. Значит, следующим этапом станет аналитическое осмысление произведения, а именно – его темы, идеи, авторской позиции. Раскрытие всех этих критериев позволит сделать текст отзыва целостным. Расшифровать их непросто, поскольку тема, идея и авторская позиция формулируются с помощью художественного образа, множества образительно-выразительных средств, художественных приемов.

В определении идейного содержания произведения важно раскрыть художественные особенности: жанр, сюжет, композицию, художественную деталь, портрет, функцию пейзажа; стилистические особенности авторского слога;

Чтобы успешно работать на аналитическом этапе создания отзыва, необходимо блестяще владеть терминологией, нужно иметь достаточно глубокие знания в области исследования. Нередко для написания отличного отзыва мало только «литературных» знаний – сюда подключается и история, и география, и литературы других стран и народов. Иными словами, больше читайте! Так вы научитесь выражать свои мысли и грамотно писать.

После аналитического разбора наступает этап синтеза, где и выявляется – на основе всего узнанного – тема, идея и авторская позиция.

И, наконец, последний этап – это рефлексия. Вернитесь к вопросу о том, что дало вам это произведение.

Помните, что отзыв – это не анализ, при этом отзыв – и не чистые эмоции в аспекте «нравится – не нравится»: отзыв – это совмещение личностного и литературоведческого

Главное – не забыть раскрыть произведение, а за произведением – не забыть себя!

В своём произведении автор размышляет над какой-либо проблемой. Авторская позиция – это итог размышлений, вывод, к которому приходит автор текста. Она проявляется, прежде всего, в отношении автора к изображаемым явлениям, событиям, героям и их поступкам.

Авторскую позицию может выражать наиболее близкий автору герой.

Обычно позиция автора содержится в заключительной части текста, там, где автор подводит итог сказанному, размышляет над приведёнными выше событиями, поступками героев и т.п.

Для формулировки авторской позиции можно использовать следующие конструкции:

- Автор призывает нас (к чему)...
- Рассуждая над проблемой, автор приходит к следующему выводу...
- Позиция автора, как мне кажется, может быть сформулирована следующим образом...
- Автор считает, что...
- Автор осуждает (кого / что, за что)...
- Автор убеждает нас в том, что...

Авторская позиция – авторское понимание жизни и её оценка, в частности оценка изображенных характеров, событий, явлений, изображённых в произведении.

Способы выражения авторской позиции:

- Авторскую позицию могут высказывать и герои произведений.
- Прямое высказывание автора: Простите мне: я так люблю Татьяну милую мою! (А. С. Пушкин)
- Отношение автора к герою выражается не только в прямых высказываниях, но и косвенно:

- через заглавие
- через раскрытие его мыслей
- через своеобразие речевой характеристики
- особенности поведения персонажей
- через портрет
- в драматическом произведении – ремарки

Самые сложные цели по программе предмета «Русская литература», предусматривающие высокий уровень мыслительных навыков, в разделе «Оценка и сравнительный анализ». Рассмотрим цели, реализовать которые можно при написании отзыва на просмотренный фильм, спектакль или оперу.

Цель «Сравнивать художественное произведение с произведениями других видов искусства, характеризовать специфические средства создания образов в разных видах искусства» одновременно ведет к реализации цели «Оценивать устные и письменные высказывания с точки зрения полноты и глубины раскрытия темы, композиционного единства и фактологической точности»

О значимости реализации данных целей можно судить по тому, что именно эти цели взяты для суммативного оценивания в 5 классе - в 3,4 четверти, в 6 классе в 3,4 четверти, в 8 классе - во 2-3 четверти, в 9 классе – во 2,3,4 четверти. Усвоение данных целей учащимися невозможно без реализации целей на понимание, анализ и интерпретацию текста.

Педагоги, работающие в 8-9 классах общеобразовательных школ сталкиваются с рядом проблем. Главная проблема – это нежелание учащихся читать произведения. Об этой проблеме говорится уже давно и много. Наших тинейджеров можно понять: для них художественный мир этих произведений совершенно нереалистичен.

Понятие авторской позиции в литературоведческих словарях довольно размыто, однако в большинстве источников авторы ссылаются на трактовку В.Е. Хализева, который понимает под ним «выраженный в произведении комплекс мыслей и чувств, принадлежащих его создателю». Оно обозначает субъективное видение жизни и её оценку. Анализ авторской позиции играет важную роль при интерпретации художественного текста в различных видах искусства, таких как кино, театр, музыка, живопись, скульптура, помогая найти ответы на важные вопросы, заложенные в произведении.

При изучении комедии А.С. Грибоедова учащиеся писали отзыв на спектакль и на оперу. Разработанные совместно с учащимися дескрипторы к заданию помогают объективно оценить работу.

КАК НАПИСАТЬ ОТЗЫВ НА ОПЕРУ
 Что следует отразить в отзыве

1. Написать цепляющий заголовок.
2. **Вводная часть.** Вы должны обозначить, о какой опере идет речь – название оперы.
3. Назвать автора пьесы, режиссера, **композитора**, исполнителей главных ролей.
4. Когда была постановка оперы – указать год, театр.
5. **Основная часть.** Прокомментируйте игру артистов, расскажите, насколько воплощенные артистами оперы образы соответствуют вашим представлениям о героях пьесы.
6. Прокомментируйте, **какова роль музыки** в восприятии прочитанного произведения.
7. Не пересказывайте сюжет, а опишите те моменты, которые откликнулись в вашей душе, при помощи каких режиссерских находок это удалось передать на сцене.
8. Прокомментируйте ваши ощущения, опишите лучшие моменты оперы, вызванные эмоциями.
9. Опишите ваше настроение, каким оно было в начале оперы, и каким было в конце.
10. Прокомментируйте оформление сцены, декорации, костюмы, способствовали ли они восприятию произведения.
11. **Сделайте вывод**, что лучше: прочитать произведение или посмотреть и послушать концертную оперу.
12. Дайте совет: смотреть или нет эту оперу другим зрителям.

9.4.2.1. Отзыв на оперу. ФО (баллы выставляются в журнал). Взаимооценивание.

КО	Дескрипторы	баллы
сравнивает художественное произведение с произведениями других видов искусства, характеризует специфические средства создания образов в разных видах искусства -создает текст публицистического стиля (отзыв)	пишет цепляющий заголовок;	1
	соблюдает структуру отзыва на просмотренный спектакль, соблюдая алгоритм отзыва (рассуждение с аргументами и примерами);	1
	дает характеристику игры актеров, режиссерским находкам;	1
	выражает свое мнение по проблеме в тексте и как она отражена в спектакле;	1
	дает личностную оценку, выражая собственные эмоции и ощущения, широко используя различные средства выразительности (эмоционально-выразительная лексика, устойчивые выражения);	1
	выражает свое мнение о роли музыки в восприятии текста, спецэффектах (если есть), декорациях, костюмах;	1
	делает выводы и обобщения	1
	определяет зрительскую аудиторию (для кого/кому будет интересен);	1
	пишет в публицистическом стиле (соблюдает логичность, оценочность, эмоциональность, актуальность)	1
	пишет призыв к действию (советует ли посмотреть другим).	1
Всего баллов:	10	

Рисунок 1 – «Толстый и тонкий»

Искусство есть образное отражение действительности. Одной из форм его воплощения является кинематограф. С помощью кинофильмов у человечества появилась возможность экранизации таких известных произведений, как рассказ «Толстый и тонкий».

Вышедший из-под пера Антона Павловича Чехова в 1883 году «Толстый и тонкий» получил вторую жизнь практически через столетие. В 1977 году советский кинорежиссёр Михаил Швейцер представил свету художественный фильм „Смешные люди“, снятый по мотивам ранних рассказов Чехова. Воплощениями героев сатирического произведения «Толстый и тонкий» стали Вячеслав Невинный и Виктор Сергачёв.

В данном кинофильме игра актеров впечатляет своей непринужденной подачей и естественной интонацией. Однако в моем представлении, по причине искажения внешнего облика героев, теряются художественные детали, способствующие полному раскрытию характеров персонажей.

Несмотря на вышеуказанные замечания, экранизация также имеет и определённые положительные моменты. Одним из таковых является сцена встречи, наполненная искренним удивлением и радостью, что неизбежно приводит к подобным ощущениям. Не менее яркое чувство жалость, вызывают заключительные сцены, выделившиеся поразительно дрожащим голосом и отрывистыми движениями (репликами) Вячеслава Невинного. Помимо этого, их восприятию способствовала исторически верно выстроенная режиссёром окружающая обстановка. Отсутствующая в произведении Чехова людская толпа, появившись в кинофильме, усилила разворачивающиеся события и внесла неоценимый вклад в атмосферу повествования. Если Чехов опирается на детали, то режиссер передает важность героя именно через толпу.

К сожалению, в экранизации присутствует такой недостаток, как неимение (отсутствие) второстепенных персонажей: Лупзы и Нафанапла. По моему мнению, они являются неотъемлемой частью рассказа, поскольку позволяют более ярко оттенить недостатки одного из персонажей.

В общей сложности основная мысль произведения была передана. Однако в полной мере вызвать то отвращение к раболепствованию и угодничеству не удалось.

Я могу рекомендовать данный кинофильм к просмотру для расширения кругозора и формирования собственного мнения. Не стоит забывать, что кинематограф предстаёт перед нами через призму понимания актеров и режиссёра, и основывается лишь на зрительном восприятии. В свою очередь, литература более глубоко воздействует на человека, ведь, по высказываниям Алана Беннета, книга устройство, способное разжечь воображение».

Мой отзыв на «Мифы Древней Греции»

Я очень люблю читать «Мифы Древней Греции» и Прометей мой любимый герой мифов. Но в первый раз я узнала о Прометее в детстве, посмотрев мультфильм. Читать книги увлекательно и это большой полёт для фантазии, но именно мультфильм позволил мне представить Прометея более наглядно, оценить на сколько велико было его желание помочь людям.

Позже, когда я уже перечитывала книгу с мифами, я представляла себе именно экранного Прометея. Художник изобразил его очень точно. Именно таким и должен быть Прометей: сильный, хорошо сложенный мужчина. Очень понравился глубокий голос актёра, которому доверили озвучивание героя. В основу сюжета мультфильма положен миф о Прометее и режиссёр не отошёл от достоверности ни на шаг.

Мифы Греции – это не просто увлекательные истории, это целый пласт культуры греков. Я бы всем советовала посмотреть этот мультфильм. Он будет интересен и взрослым и детям.

Осмысливая проведенную работу, я пришла к выводу, что данный вид работы вырабатывает навыки сравнительного анализа, способствует расширению кругозора и вызывает интерес читателя. При просмотре экранизации художественного произведения я невольно уже обращаю внимание на режиссерские находки, игру актеров, спецэффекты, реквизит и костюмы, на музыку, лежащую в основе киноленты или театральной постановки. Я не могу просто быть посторонним зрителем – я чувствую себя в диалоге с людьми, которым интересна была проблема, которую они вынесли на суд и размышление зрителя и читателя.

И еще немаловажный факт – повышаются баллы за суммативные работы.

ЛИТЕРАТУРА

1 Алексеев, А.А. От замысла к воплощению: проблемы авторской позиции // Филологический класс. - 2004. - № 12. - С. 59-65.

2 Анохина, Н.В. Имплицитность как компонент структуры содержания текста и составляющая процессов его понимания (на материале научно-популярного текста): автореферат дисс.... кандидата филологических наук: 10.02.19. - Уфа, 2010. - 23 с.

3 Габдуллина, В.И. Авторский дискурс Ф.М. Достоевского: проблемы изучения. Учебное пособие / В.И. Габдуллина. - Барнаул, 2010. - 137 с.

4 Типовая учебная программа по предмету Русская литература» для 5-9 классов уровня основного среднего образования по обновленному содержанию (с русским языком обучения)

5 Спецификация суммативного оценивания за четверть «Русская литература» 5 класс 6. Спецификация суммативного оценивания за четверть «Русская литература» 6 класс

- 7 Спецификация суммативного оценивания за четверть «Русская литература» 7 класс
 8 Спецификация суммативного оценивания за четверть «Русская литература» 8 класс
 9 Спецификация суммативного оценивания за четверть «Русская литература» 9 класс
 10 Хализев В.Е. Теория литературы. – Москва 2002. -64с.

ЭВФЕМИЗМЫ В ЯЗЫКЕ СОВРЕМЕННЫХ КАЗАХСТАНСКИХ РУССКОЯЗЫЧНЫХ СМИ

ЛЕЛИКОВ И. В.

ученик 11 класса, Школа-лицей имени Аманжолы Шамкенова, г. Павлодар

КАЗКЕНОВА Г. Е.

педагог-мастер, учитель русского языка и литературы

Язык средств массовой информации в эпоху цифровых технологий, компьютеризации общения в социуме является самым динамичным и гибким в реагировании на изменения, происходящие в современном обществе. В настоящее время СМИ выступают одной из важнейших форм существования социально-речевой среды и отражения социокультурной действительности, будучи ведущим источником информации и своего рода инструментом воздействия на мировоззрение, поведение людей.

Актуальность данного исследования обусловлена интересом в лингвистике к проблеме изучения эвфемии в текстах средств массовой информации. Предметом исследования являются особенности функционирования эвфемизмов в современном языке казахстанских русскоязычных СМИ (в рамках освещения темы «коронавирус» по страницам легитимных казахстанских СМИ «Казахстанская правда», «Время», «Караван»). Интерес к этому временному периоду связан с тем, что именно в это время произошла активизация процесса эвфемизации в языке СМИ. Интерес к проблеме эвфемии неслучайно связан с 2020 годом. Именно в 2020 году население Земли столкнулось с происшествием нового, неизвестного масштаба – пандемией коронавирусной инфекции COVID-19. В пандемиальный период в повседневной коммуникативной, в социальных сетях появляются новые слова и выражения, обозначающие события, явления, связанные с COVID-19. В данной работе предпринята попытка изучить

состояние проблемы в научной литературе, определить понятие «эвфемизм» в рамках исследуемой темы, рассмотреть подходы к классификации эвфемизмов.

Эвфемизм – от греческих слов «хорошо», «говорю», первоначально – как употребление «слов, имеющих хорошее предзнаменование; воздержание от слов, имеющих дурное предзнаменование (особенно при жертвоприношениях), благоговейное молчание» [1]. Слово-эвфемизм служило заменой табуированному слову для смягчения обозначения, представлявшегося говорящему грубым, неуместным; позже 2-я часть значения – «благоговейное молчание» – утратилась. Д. Н. Ушаков определяет эвфемизм как «слово (или выражение), употребляющееся для непрямого, прикрытого обозначения какого-нибудь предмета или явления, называть которое его прямым именем в данной обстановке неудобно, неприлично, не принято» [2]. О.С.Ахманова считает: «Эвфемизмы – эмоционально нейтральные слова или выражения, употребляемые вместо синонимичных им слов и выражений, представляющихся говорящему неприличными, грубыми или нетактичными» [3]. Эвфемия глубоко исследована в казахстанской лингвистике Х. А. Аргынбаевым, А. Т. Кайдаровым, З. А. Ахметовым, Е. Н. Жанпеисовым, М. М. Копыленко.

Анализ эвфемизмов в информационных текстах газет показал, что преобладает стремление авторов статей, журналистов избежать конфликтного положения, скрыть нежелательную информацию, приукрасить ситуацию, снять состояние тревоги читателей. Определена классификация с позиции непрямого обозначения реалии в СМИ – по целям их использования для предъявления информации населению (Таблица 1).

Таблица 1 – Типология эвфемизмов по целевой установке пишущего

Вид эвфемизма	Вкладываемый смысл, назначение эвфемизмов
Смягчение сообщения о факте, событии	Стремление избежать негативной реакции читателя на предъявляемое сообщение
Вуалирование, камуфляж существа неблагоприятной информации о чем-либо	Маскировка подлинной сущности сообщаемой информации, в какой-то степени обман общественного мнения
Р е т у ш и р о в а н и е , «лакировка»	Желание представить положение дел, существа события в более выгодном свете
Привлечение внимания	Обычно в заголовках для того, чтобы информация была прочитана

Стремление к сенсации	Намерение автора первым обратить внимание читателя на описываемое событие
Иноязычные слова, термины	Более подходящие для вуалирования, камуфляжа сущности явления, события, чем исконно русская лексика

Данная классификация подтверждается примерами из газетных статей того периода, выделенных методом сплошной выборки. В качестве практической базы использован языковой материал статей газет «Караван», «Время», «Казахстанская правда» за период появления первых новостей о COVID-19 и объявленной ВОЗ в связи с этим пандемией, 2020 год [4]. Анализ выявил позитивные коннотативные значения, которые привносят в текст эвфемизмы.

Коннотация – (с латинского *con* – вместе и *notatio* – отмечать, обозначать) добавочные семантические или стилистические оттенки, которые накладываются на основное семантическое значение слова. Служат для выражения эмоционально-экспрессивной окраски, придавая высказыванию тон торжественности, непринужденности, фамильярности либо других оттенков [5].

Академик Ю. Д. Апресян, отмечает, что в «коннотативные лексемы воплощаются несущественные признаки выражаемого ею понятия». Ученый приводит в пример слово «петух», толкующееся как «самец курицы». Коннотативные же смыслы слова – «петухи рано засыпают и рано встают, они задиристы и драчливы, они как-то по-особенному, подобострастно ходят». Петушиться значит горячиться; петух, говорят про забияк, заDIR; важный, подчеркивают, как петух.

Одним словом, под коннотацией Ю. Д. Апресян считает «семантические ассоциации» как несущественные признаки выражаемого ими понятия. Они воплощают принятую в данной языковой среде оценку соответствующего предмета или явления, события действительности. Эвфемизмы не входят непосредственно в лексическое значение слова и не являются следствиями или выводами из него, они заменяют неприемлемый, отрицательный компонент коннотации на нейтральный, положительный компонент. [6].

Выявленные в ходе данного исследования газетные эвфемизмы сгруппированы следующим образом.

1.Смягчение сообщения о факте, событии, чтобы избежать негативной реакции читателей, снять страх и тревогу в период пандемии:

- симптомы респираторной инфекции (представление коронавируса как обычного простудного заболевания); позитивная коннотация (далее ПК – позитивная коннотация – примечание автора).

- аппараты ИВЛ – аббревиатура звучит не так устрашающе, как ее расшифровка, в смысл которой люди стали вникать, когда стало понятно, в чем их предназначение; их не хватает, они жизненно необходимы; ПК (в данный временной период, спустя три года, ИВЛ стало повседневным явлением в практике лечения).

- тревожный для населения период – сложный период для людей, с угрозой для здоровья, жизни. ПК

2. Вуалирование, камуфляж сути неблагоприятной информации о коронавирусе, ситуации пандемии в стране:

- мониторинг – первично: отслеживание изменений в ходе наблюдения, однако, по сути, в период карантина это была слежка, контроль исполнения предписаний властей, соблюдения жесткого режима и применения мер наказания к выявленным нарушителям; ПК

- перегибы в исполнении ряда поручений – так обозначена вредная крайность при исполнении поручения, неумеренность, излишняя ретивость некоторых чиновников;

- «COVID-19» – название опасной болезни в форме иностранной аббревиации не так страшно звучит, как коронавирус, ставшим привычным в ряду слов-обозначений опасных болезней: рак, СПИД. ПК

3. Ретуширование, «лакировка» – представление положения в стране, чтобы избежать паники среди населения:

- назначение компенсаций – населению, потерявшему работу, доходы от предпринимательской деятельности, власти назначили сумму в 42000 тенге – свидетельство заботы властей, эвфемизм «компенсация» лакирует не столь большую сумму, назначенную государством; ПК

- локализации очагов заражения – обнаружение очагов заболевания и насильственная изоляция целого дома.

4.Привлечение внимания читателя – обычно заголовок броский, чтобы материал был замечен читателем:

«Кто крайний?» – интервью юриста о «чиновнике из облздрави Караганды»; ПК

«По зову сердца» – о волонтерах, помогавших в трудный период. ПК

5. Стремление к сенсации – автор пытается впервые сообщить громкую информацию.

• «За сухими цифрами кроется немало...» – незавершенный заголовок, в статье журналист сообщает о том, что заболели КВИ 74 ребенка от месячного возраста до 18 лет. Сенсация в том, что, в основном, в прессе сообщается о состоянии взрослого населения. Автор пишет: «Со 2 апреля по 7 октября 2020 года в стране зарегистрирован 2 551 ребенок с подтвержденным диагнозом «коронавирусная инфекция» и 45 случаев синдрома мультисистемного воспаления».

Эвфемистическое выражение «за сухими цифрами» показывает обеспокоенность автора проблемой детского заболевания, привлечение внимания читателей к теме. ПК

6. Иноязычные слова, термины – эвфемизмы более подходят для камуфляжа сущности проблемы, чем исконно русская лексика:

• локдаун – с английского языка, обозначает «блокировка», «строгая и принудительная изоляция», термин впервые употребил Глава Минздрава республики Алексей Цой, предложивший ряд сценариев сдерживания пандемии. Локдаун звучит жестче, отрезвляюще в сравнении с привычным «карантин», полное ограничение.

Говоря о языке СМИ в области освещения коронавируса, нельзя не отметить газетные заголовки, которые выделены в ходе исследования.

- «Забрезжил свет в конце тоннеля» (меры по восстановлению после карантина); ПК
- «Небо на замок» (о сокращении авиасообщения с другими странами);
- «С ковидом шутки плохи» (предостережение читателям); ПК
- «Пандемия все стерпит» (перекидывание других проблем на пандемию);
- «Каждый день ждали завтрашний» (надежда на улучшение ситуации);
- «Держись, COVID!» (о принимаемых мерах); ПК
- «А был ли министр», «Позвольте укольчик» (о вакцинации от коронавируса главы МОН РК); ПК
- «День за днем: маска или карантин» (о новых реалиях жизни страны в период пандемии).
- «Стоят на стриме» – англицизм, передающий смысл «в состоянии готовности, моментально»; ПК
- Мы тоже люди» – о врачах красной зоны – самого опасного места в больнице, поддержка докторов, сочувствие; ПК

• «Лишь бы не было волны» – трансформированный заголовок, о новой волне КВИ;

• «Ковиды на будущее» – ковиды – люди, переболевшие КВИ, о бережном отношении к себе; ПК.

• «Индия и коронавирус. Кто кого победил?» – олицетворение, о COVID-19 как о живом существе. ПК

В газетных статьях наблюдается не прямое обозначение: «Один из городов СКО закрыли на карантин» (не назван конкретный город), «Рекомендовано минимизировать визиты...» – в смысле, запретить. В некоторых эвфемизмах присутствует ирония автора статьи, например, «А был ли министр?». ПК.

Заголовки современных газетных статей яркие, броские. Так, в качестве примера можно привести следующие заголовки, которые выявлены в ходе исследования, но они не соответствуют теме статьи, характеризуют широту использования авторами статей эвфемизмов в названиях:

«Дорогу осилит активный»

«Ну, держитесь, девушки нелегкого поведения!»

«Берегись автопроката»

«Старость – в радость!»

«Везде посадят, кругом построят, или Не хлебом единым»

«Самый невезучий аким»

«Павлодарцы хотят считать комаров»

«Когда в верхах согласия нет»

(Данные заголовки статей общественно-политической газеты «Время», включенный в перечень СМИ для практического анализа).

Для газетно-публицистического стиля СМИ характерно наличие эмоционально-экспрессивных компонентов значения, что сближает его с разговорной речью. К числу языковых особенностей газетно-публицистического стиля относится стремление к краткости, поскольку расчет на массовую целевую аудиторию. Информация должна быть сжатой, важно не только информирование, но и убеждение и воздействие.

Словом, язык средств массовой информации влияет на речевой портрет современного поколения. Демократизация СМИ влечет неизбежное изменение повседневного, обыденного лексикона. При этом никак не снижается создающая роль языка СМИ в целом, он экспрессивен, выразителен.

Современный язык СМИ, особенно молодежных, удовлетворяет запросы тех, кого не устраивал литературный язык. Для нашего

времени язык СМИ, по словам востоковеда Н. М. Конрада, это «усредненный язык нации», а лингвист Ю. Н. Караулов описывал медиаречь как «модель литературного языка» [7].

Г. Я. Солганик отмечал, что помимо жаргонной лексики, слов, обозначающих новые явления в экономической, социальной, политической жизни, в литературный язык со страниц СМИ вошли научная, религиозная лексика. В текстах много «вкраплений» разговорного стиля, жаргонизмы, просторечные слова, смягчить которые и призван эвфемизм. Так, жаргонизмы беспредел, тусовка, попса, отморожки со страниц СМИ перешли в литературный язык и обрели экспрессивно-оценочное значение, утратив жаргонную окраску. Ученый не согласен с тем, что языку СМИ приписывают негативное влияние на литературный язык; вектор положительного воздействия языка СМИ на литературный язык гораздо больше, в сравнении с отрицательным [8].

К своеобразию языка СМИ можно отнести ряд стилистических и языковых особенностей, приведенных ниже.

1. Фразеология и клише: активы банка пошли с молотка; правда всегда вскроется, ведь шила в мешке не утаишь; реакция Акорды (клише), совестливый чиновник (клише, ирония), встреча на высшем уровне (клише).

2. Эпитеты для усиления воздействия на читателя: умный, амбициозный владеющий иностранными языками, (о назначении нового госслужащего); знаковое общественно-политическое событие; мрачные прогнозы.

3. Аллюзии и цитаты: «Авторитарный чиновник идёт на праймериз» (заголовок) – аллюзия на название романа Д. Гранина «Иду на грозу»; «Все аулы счастливы и несчастливы по-своему» – трансформированная цитата из романа Л. Н. Толстого «Война и мир», «Минтруда – народу: Трудитесь упорно, живите богато» (заголовок) – цитата из песни «Будьте здоровы, живите богато», «Гляжу в озёра хилые» – к песне «Гляжу в озёра синие».

4. Поговорки, пословицы: «В тесноте, да не в обиде» (заголовок статьи про школы ЮКО), «Острый язык до Киева доведет» (заголовок статьи)

5. Крылатые выражения: «Пришел, увидел, поменял!» (трансформация выражения, заголовок). «Будь добродетелен, и ты будешь счастлив».

В ходе исследования выделено 43 эвфемизма из публицистических текстов казахстанских русскоязычных СМИ по

проблеме коронавируса, в основе которых нейтральная и позитивная коннотация, преобладает позитивная. Задача авторов – снять состояние тревоги населения, помочь людям адаптироваться в новых условиях жизни, которые диктует пандемия, предупредить конфликтные ситуации, связанные с режимом карантина. Однако эвфемизация широко используется в СМИ, пополняет, расширяет словарь русского языка.

В. Г. Короленко отмечал: «Слово – великое орудие жизни». Написанное оказывает на человека большое влияние. Есть то, о чем не следует писать или нужно скрывать. Эвфемизмы в казахстанских СМИ являются универсальным способом замещения неудобных слов и выражений. Основными критериями идентификации эвфемизмов является наличие положительного компонента в лексическом осмыслении эвфемистического слова, выражения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Справочник по этимологии. <https://rus-etymology-terms.slovaronline.com/494>
- 2 Ушаков Д.Н. Толковый словарь онлайн. <https://ushakovdictionary.ru/>
- 3 Ахманова О.С. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 2003г. <http://tapemark.narod.ru/les/590c.html>
- 4 Газеты «Караван» <https://www.caravan.kz/>, «Время» <https://time.kz/>, «Казахстанская правда» <https://www.kazpravda.kz/>
- 5 https://www.textologia.ru/slovari/lingvisticheskie_terminy/konnotaciya/?q=486&n=719
- 6 Актуальные проблемы семантики и ее представления в словарях. Семантика. Хрестоматия. Екатеринбург, 2008г. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/1763/4/1333313_readingbook.pdf
- 7 Серпикова М.Б. Язык и стиль СМИ. Курс лекций. Москва, 2017г. <http://library.mii.ru/methodics/.pdf>
- 8 Солганик Г.Я. Язык СМИ на современном этапе. «Мир русского слова», №2, С.21-24. <file:///C:/Users/microsoft/Downloads/yazyk-smi-na-sovremennom-etape.pdf>
- 9 Апресян Ю.Д. Интегральное описание языка и системная лексикография, С.157-163.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ «ЧУДИКОВ» В РАССКАЗАХ В.М.ШУКШИНА

ҚУАНДЫК А.

ученик 10 класса, СОШ №102, г. Алматы

ОМАРТАЕВА А.А.

учитель русского языка и литературы, СОШ №102, г. Алматы

Неповторимым художественным явлением в современной русской литературе являются рассказы В.М. Шукшина, наполненные естественной стилистикой. В них писатель раскрывает и исследует в своих героях присущие русскому народу качества: честность, доброта, совесть.

Художественный мир Шукшина подчеркнута антропоцентричен, о чем свидетельствуют названия основных сборников писателя («Сельские жители», «Характеры») и многочисленных его произведений («Любавины», «Гринька Малюгин», «Степка», «Непротивленец Макар Жеребцов», «Боря» и др.). Программный тезис писателя: «Нет, литература – это все же жизнь души человеческой, никак не идеи, не соображения даже самого высокого нравственного порядка». Поэтому исследователи не раз обращались к анализу шукшинского героя, понимая, что он является эпицентром прозы писателя и содержит в себе разгадку подчеркнута игрового образа автора. Появление героя Шукшина в начале шестидесятых годов было несколько неожиданным. Автор сам понимал, что герой его выглядит не по принятой форме, но он с горячностью доказывал, что ничего странного в его герое нет. «Он человек живой, умеющий страдать и совершать поступки, и если душа его больна, если поступки его, с общепринятой точки зрения, несуразны, то вы попытайтесь, попытайтесь разобраться, почему это произошло, спросите себя, не завидуете ли вы ему» [7, с. 205].

В.Ф. Горн отмечает значительную роль в художественном мире В. Шукшина «народных типов», отображающих «народный характер». Литературовед относит к ним Фёдора Байкалова, Якова Горячего и др. В «народных типах» в качестве наиболее яркого проявления В.Ф. Горн выделяет героя с «растревоженной душой», отмечая очень важную деталь: по его мнению, шукшинский Разин «очень похож на современных героев писателя» [8, с. 205].

«Чудики» возбуждают в нас тревогу, совесть, вызывают почти потерянное, ностальгическое сочувствие к нему, человеку отнюдь не лучших правил и установлений.

Вот те ключевые доминанты, психологические характеристики, которые можно почерпнуть из критических статей, посвящённых анализу этого литературно-психологического типа:

1 Это «странные люди», чьи жизненные ценности и взгляд на мир не совпадают с обывателями. Порой эти герои смешны, порой трагичны... Его (Шукшина) чудики несут в себе не только духовную неудовлетворённость советских людей, но и извечную русскую тоску по смыслу человеческой жизни.

2 Все они выламываются за рамки организованного существования, в котором «все люди живут одинаково».

3 Герои Шукшина – это неудачники. Но их житейская несостоятельность – это своего рода жизненная позиция.

4 Герой Шукшина беспокойно ставит миру вопросы. Он уже знает, как он хочет жить, но он ещё не знает, как надо жить...

5 Для чудиков характерно «страстное желание исправить несовершенство мира, противостоять равнодушию, хамству, чванству».

6 Одержимость – вот качество души, свойственное шукшинским чудикам.

7 Русский человек в изображении Шукшина – человек ищущий, задающий жизни неожиданные, странные вопросы, любящий удивляться и удивлять. Он не любит иерархию – ту условно житейскую «табелю о рангах», согласно которой есть «знаменитые» герои и «скромные» труженики. Противясь этой иерархии, шукшинский герой может быть трогательно-наивным, как в рассказе «Чудик», невероятным выдумщиком, как в «Миль пардон, мадам!», или агрессивным спорщиком, как в рассказе «Срезал». Такие качества, как по слушание и смирение, редко присутствуют у персонажей Шукшина. Скорее наоборот - им свойственны упрямство, своеволие, нелюбовь к пресному существованию, противление дистиллированному здравому смыслу. Они не могут жить «не высываясь». Замечательна финальная авторская характеристика героя «Чудика»: «Обожал сыщиков и собак. В детстве мечтал быть шпионом».

8 Шукшинский герой хотел бы придать своему быту праздничную украшенность, расцветить жизнь воображением; в нём избыток чувств и стремлений, он любит зрелищные, театральные формы поведения.

9 Высоким порывам, которыми одержимы чудики, не дано реализоваться в жизни, и это придаёт воспроизведённым ситуациям

трагикомическую тональность. Однако ни анекдотические случаи, ни эксцентричное поведение персонажей не мешают писателю разглядеть в них главное - народную жажду справедливости, заботу о человеческом достоинстве, тягу к наполненной смыслом жизни.

10 «Простой» человек в изображении Шукшина оказывается совсем «непростым», а деревенская жизнь - внутренне конфликтной, таящей за повседневной маевой нешуточные страсти.

11 Герои В. Шукшина ждут от жизни чего-то особенного, запредельного, им «скучно на один желудок работать», как заявляет герой рассказа «В профиль и анфас», молодой парень Иван.

12 Юродивые «чудики» шукшинских рассказов и повестей – это сочетание умиляющей наивности и душевного «недокорма». Немногие из них додумываются до понимания неблагополучия на родине и до вопроса «Что с нами происходит?», с которым Василий Шукшин ушёл из жизни.

13 У шукшинских героев есть черта, которая их делает частью индивидуального художественного мира писателя, – отсутствие духовной инертности, равнодушие. Эти простые люди озабочены не благами материальными, а своим внутренним миром, они думают, ищут, пытаются понять смысл своего существования, свои чувства, отстоять себя. По словам В. Г. Распутина, до Шукшина «никто ещё в нашей литературе не заявлял с таким нетерпением права на себя, никому не удавалось заставить слушать себя по столь внутреннему делу. По делу маюющейся души... Душа – это и есть, надо полагать, сущность личности, продолжающаяся в ней жизнь бессменного, исторического человека, не сломленного временными невзгодами.

«Чудик» – это «человечек», отличающийся желанием «почесаться», «взбрызнуться», «завестись с полуоборота», своей бесшабашной импульсивностью самовыражения. Герои Шукшина - спорщики, опытные говоруны, владеющие множеством интонаций, умеющие к месту вставить поговорку, пощеголять «учёным» словом, а то и яростно выругаться. Шукшинский герой часто не знает, куда себя деть, как и на что использовать собственную душевную «широту», он мается от собственной бесполезности и бестолковости, он совестится, когда причиняет неудобство близким. Но именно это делает характеры его героев живыми и устраняет дистанцию между читателем и персонажем: шукшинский герой безошибочно угадывается как человек «свой», «нашенский».

Номинация персонажей является одним из способов создания ценностной картины мира. В самом акте прямой номинации – сам

факт именованного фрагмента мира отражает его значимость для человека. Через номинацию различных отклонений от нормы язык опосредствованно представляет систему нравственных, этических, эстетических норм.

Так, Шукшин использует собственные и нарицательные имена существительные: «Его звали - Васёка» («Стенька Разин»); «Минька учился в Москве на артиста» («И разыгрались же кони в поле»); «Моня... Тут, между прочим, надо объяснить, и почему – Моня. Его звали – Митька, Дмитрий, но бабка звала его – Митрий, а ласково – Мотыка, Мотя. А уж дружки переделали в Моню – так проще, кроме того, непоседливому Митьке имя это, Моня, как-то больше шло» («Упорный»).

Автор неслучайно назвал своих героев Васёками, Миньками, Митьками, Генками, («Гена Пройдисвет»), Спринька («Сураз»), через имена собственные передает свое отношение к своим героям.

Шукшин употребляет не официальное имя (Сергей Сергеевич), а усечённые формы (Дмитрий → Митрий → Митя); имена с суффиксом К (Сёмка, Спринька, Минька). В использовании этих имён прослеживается народно-разговорная традиция.

Характеризующим фактором персонажа является форм имени: - персонаж воспринимается не как официальное, должностное, важное лицо;

- это простой человек, из народа, живущий в сибирском селе, неопределённого возраста, принадлежит близкому социально-психологическому кругу. На этом основании возникает некое родство, близость читателя и персонажа.

Не все герои рассказов называют «чудика» по имени, что обусловлено типом персонажа. Чаще всего «чудика» называют простецким именем, причем исходящим от него особым теплом, например, Моня, Спринька, Васёка.

Вообще, «имя – это личное название человека, даваемое при рождении». Но получается, что об имени, даваемом при рождении, говорит только автор. Другие же персонажи называют «чудика» такими именами, которые возникают после общения с ним или какого-нибудь столкновения.

Оценку внешности «чудика» изначально даёт сам автор, поэтому персонажи, изображённые автором очень красивы внешне. «Студент – рослый парняга с простым, хорошим лицом – стоял в дверях аудитории...» («Экзамен»). В этом контексте аксиологическое значение качественного прилагательного «рослый»

представлено частно-оценочным, относится, по классификации Арутюновой Н. Д. к эстетическим оценкам. В словаре С.И. Ожегова оно имеет значение: «крупный, высокого роста», следовательно, его можно отнести к словам с положительной оценкой, тем более на это указывает контекст. Это был не просто «рослый парняга, а парняга с простым хорошим лицом».

В следующем контексте: «Колька - обаятельный парень, сероглазый, чуть скуластый, с льяным чубариком-чубчиком» («Жена мужа в Париж провожала»).

Качественное прилагательное «обаятельный» имеет значение – «очаровательный, полный обаяния». Это слово даёт позитивную характеристику герою-«чудику», так как оно относится к эстетическим оценкам (либо красивый, либо некрасивый), то словом «обаятельный» автор показывает очаровательность своего героя.

«Он был очень красивый человек, смуглый, крепкий, с карими, умными глазами...» («Из детских лет Ивана Попова»). В этом контексте посредством качественных прилагательных красивый – «доставляющий наслаждение взору, приятный внешним видом, гармоничностью, стройностью, прекрасный», смуглый – «цвет кожи темноватой окраски» и крепкий – «сильный физически, здоровый» автор изображает красоту своего героя, проявляет свою симпатию к нему.

Если субъектом оценки внешности «чудика» является другой персонаж («чудик»), то характеристика даёт позитивная:

« - Чего эт ты сѣдня такой? - спросила бабка...

- *Какой?* – *спокойно и снисходительно поинтересовался Мона.*

- *Довольный-то. Жмурисся, как кот на солнышке...».*

(«Упорный»)

В словаре под редакцией С.И. Ожегова даётся значение качественного прилагательного «довольный»: «испытывающий или выражающий удовлетворение». Это прилагательное имеет частно-оценочное значение, относится по классификации Н.Д. Арутюновой к психологическим оценкам, даёт позитивную оценку персонажу. В контексте сочетание «жмурисся, как кот на солнышке» является шифром к слову «довольный».

Самооценка внешности в рассказах Шукшина не представлена, для них не характерно самописание, самолюбование. Важными становятся внутренние качества, а не внешняя оболочка героя.

«Максим Яриков смотрел на жену чёрными, с горячим блеском глазами». («Верую!»).

«Павла жизнь скособочила. Лицо ещё свежее, глаза умные, ясные, а осанки никакой. И в глазах умных большая спокойная грусть» («Осенью»).

В этих контекстах автор изображает глаза героев-«чудиков». Одни – «чёрные», «с горячим блеском», то есть живые, полные жизни, деятельности, энергии, их переполняют бурные чувства. Другие – «умные» – обладающие умом, выражающие ум, такое значение даётся в словаре С.И. Ожегова. Качественное прилагательное умный имеет частнооценочное значение и относится к интеллектуальным, разновидности психологических оценок.

Не случайно автор заостряет внимание на глазах, потому что именно с помощью глаз раскрывается внутренний мир героя – «чудика»: «с горячим блеском», то «умные», то изображает их цвет: серые, карие, чёрные, синие.

В следующем высказывании субъектом оценки глаз «чудика» выступает другой персонаж («чудик»): «Я говорил, а краем глаза видел синеглазого: он ждал меня, чтобы досказать анекдот. Смотрел на меня и заранее опять улыбался своими невыразимо прекрасными, печальными глазами» («Жил человек...»).

В этом контексте изображены «прекрасные» и «печальные» глаза. Они прекрасны, оттого что «проникнуты печалью» – это значение прилагательного в словаре С.И. Ожегова. Качественные прилагательные «прекрасные» и «печальные» имеют частнооценочное значение. Первое прилагательное относится к эстетическим оценкам, а второе – к эмоциональным, разновидности психологических оценок. Эти глаза задумывающиеся и мыслящие, чего-то ждущие и ищущие, переживающие. Живые.

Чудаковатость героев В.М. Шукшина проявляется и во внешнем виде, их портретные характеристики свидетельствуют о особом типе людей, поражающих окружающих своей духовностью. Через внешние данные в том числе Шукшин передает неповторимый строй их души, ума, судьбы, а также их ответ обстоятельствам. Шукшинские персонажи - фантазёры и мечтатели, причём мечтают о вещах недостижимых. Они оригинально мыслят, воспринимают жизнь поэтически; стремятся наделить её собственной легендой, весёлой выдумкой, сказкой. Шукшинские герои откровенно, независимо, горячо спорят о вечном и сиюминутном, о добре и зле, о смысле жизни, о призвании человека; разделяя пафос духовных

исканий писателя, предлагают свои объяснения того, что происходит с человеком, свои программы усовершенствования личности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. Издательство «Азъ», 1992.
- 2 Панкин В.В. Шукшин и его «чудики». – В кн. Панкин Б. Строгая литература: Лит.-критические статьи и очерки. – М., 1980.
- 3 Белая Г.А. Художественный мир современной прозы. М.: Наука, 1983. 191 с.
- 4 Шукшин В.М. Избранные произведения в двух томах. М.: Молодая гвардия, 1976 г.
- 5 Шукшин В.М. Материнское сердце. М.: Молодая гвардия, 1976.
- 6 Шукшин В.М. «Чудик». М.: Молодая гвардия, 1976 .

ФАНТИКИ И ПРАВОПИСАНИЕ

ПЭДУРИ И.

ученик 5 класса, Коскольская СОШ,
Иртышский р-н, Павлодарская обл.

БОРКОВЕЦ Н. О.

научный руководитель, учитель начальных классов,
Коскольская СОШ, Иртышский р-н, Павлодарская обл.

Орфографические умения и навыки – составная часть речевых умений и навыков, языкового развития в целом. Иными словами, правописание – это средство общения.

Материал по орфографии не выделен в школе как самостоятельный раздел, а дается вместе с материалом по грамматике, фонетике, словообразованию и опирается на них. Орфография в школе связывает в практических действиях знания учащихся по всем разделам начального курса языка: фонетике, составу слова и словообразованию, графике, морфологии и синтаксису, лексике.

В процессе работы над исследовательским проектом по русскому языку на тему «Фантики и правописание» автором была поставлена цель рассмотреть названия конфет с точки зрения правописания русского языка, применяя знания, полученные на уроках русского языка.

В основе работы лежит анализ теоретических сведений о правописании слов в русском языке, а также рассматриваются названия конфет. Автор классифицирует надписи на фантиках по структуре; лексическому значению; морфологическим признакам; способам образования; наличию орфограмм.

В предложенном проекте по русскому языку «Фантики и правописание» автором был собран и проанализирован справочная информация по изучаемому вопросу, а также проведена практическая работа по исследованию орфографии слов, которые употребляются в написании названий конфет на фантиках.

Как сделать привлекательной конфету? Об этом задумывались издавна. Фантик для конфет защищают и украшают сладкий продукт. Художники постоянно придумывают для них яркие и интересные обертки. Внимательно рассматривая фантики, можно вспомнить правила русского языка. Используя названия конфет, можно сделать уроки русского языка интересными.

В своем исследовании привожу примеры на изученные правила в 5 классе, которые можно встретить на конфетных обертках. На Новый год всегда у всех много разных конфет, вот и появилась идея собрать фантики, или обменять у друзей на те, которых у меня нет. Так появилась целая коллекция фантиков от съеденных конфет.

Известно, что не все школьники могут освоить навык грамотного письма. Чтобы ученики лучше запомнили орфограммы, им задают учить правила, запоминать рифмованные стихи о разных орфограммах, многократно прописывать слова с орфограммами. Учителя говорят, что дети не всегда могут применять на практике правила. Вот и появилась идея, соединить обучение с практикой и изучать орфограммы по фантикам. В этом заключается актуальность темы. В связи с этим мы поставили перед собой следующие *задачи*: узнать историю фантика; собрать наименования конфет и их классифицировать; рассмотреть названия конфет с точки зрения орфограмм русского языка; обобщить материалы исследования и сделать выводы.

Объектом исследования стали конфетные фантики, а предметом - орфограммы русского языка [1, с. 66].

Методы исследования – поиск информации в научной литературе, наблюдение, классификация.

Истории фантика или обертки как таковой не существует. Для перевозки и хранения продуктов, в том числе и конфет, люди испокон века использовали то, что попадалось им под руку. С

изобретением ткани, бумаги, фольги, парафиновой бум. Печатались этикетки длинными листами в два цвета или многоцветные. Материалом для конфетного фантика служит бумага, полимер (обычно фольгированный), фольга. Изготавливали конфетные обёртки (этикетки) в типографиях.

В народной энциклопедии «Википедия» говорится, что «*Фантик* (от слова «фант») – это народное название обертки конфетной, которая служит для заворачивания конфет и другой кондитерской продукции (карамель, ирис, жевательная резинка).

Кроме основного предназначения – упаковки, он является также объектом коллекционирования и для игры в «*фантики*», которая была популярна среди детей в дореволюционное и советское время».

Сначала особой необходимости в фантиках не было. С началом XIX века в Европе родилась сеть ремесленных кондитерских, в которых конфеты из какао-масла изготовлялись вручную и стоили баснословно дорого. Хранились эти конфеты в красивых жестяных коробках.

Затем, когда кондитеры поняли, что большую коробку конфет продать очень сложно из-за ее дороговизны, они стали использовать индивидуальную упаковку для каждой конфеты. Первые двухслойные, из фольги и бумаги, обертки для конфет появились в 1850 году. Серьезный толчок этому делу дал великий американский изобретатель Томас Эдисон.

Моду на упаковку своих изделий в бумажные фантики кондитеры нашей страны подхватили довольно быстро - в конце позапрошлого века. Над разработкой дизайна кондитерских упаковок работали такие известные художники. Только понято это было достаточно поздно.

В начале 20 века в стране уже было известно множество сортов конфет: леденцы и монпасье с различными вкусами, помадка и тянучки, зефир, пастила. Как и столетие назад, так и в наши дни, фантики являются не просто «*визитными карточками*» товара, его «*лицом*». По фантикам можно было изучать азбуку, и цифры, узнать о разных странах. Иногда на фантики помещали загадки, ребусы, гороскопы, частушки и стихи. Одним из основных предназначений фантика стала просветительная задача, причем, не только для детей, но и для взрослых. Кроме привлекательных картинок, модным было печатать на фантике и полезную информацию. Существовали развлекательные обертки с пословицами, поговорками, частушками,

гороскопами, гаданием и пожеланиями, и обертки образовательные – с таблицей умножения или азбукой. А значит, владельцы кондитерских фабрик наделили фантик еще одной функцией – образовательной и развивающей. Например, серия конфет «*Загадка*»: покупателю предлагалось отгадать несложную загадку, напечатанную на конфетном фантике. Появлялся и настоящий креатив, такой как обертки-пазлы: картинку с изображением повара, пожарного, горничной и графини можно было разрезать по линиям на кусочки, а потом собирать их, каждый раз получая новое лицо. Еще одной задачей фантика стало привитие едокам конфет идеалов красоты и вкуса. Например, в фантиках дореволюционного периода отражался репертуар кино и театров. Названия многих конфет носили женские имена. Замечательной традицией того времени был выпуск целых серий конфет, посвященных какому-либо событию. Нам захотелось выяснить, выполняет ли современный фантик те задачи, которые выполнял раньше. Мы стали обращать внимание на конфетные фантики. С радостью увидели конфеты, в которых есть загадки. Нам не встретились конфеты с таблицей умножения, азбукой или пазлами, наверное, их уже просто не существует. В настоящее время фантики уже не осуществляют образовательную и развивающую задачу. Зато в названиях конфет присутствуют многие правила, которые мы изучаем в школе на уроках русского языка. Значит, фантику можно вернуть образовательную роль. Для своего исследования мы использовали 102 наименования конфетных фантиков. На них встретились 62 имени существительных, 4 имени прилагательных, 34 словосочетаний, 2 звукоподражания. Глаголы, наречия, местоимения среди рассмотренных нами названий конфет не встретились.

Таким образом, можно сделать вывод: наиболее употребляемая в названиях конфет часть речи – имя существительное (61%). *Все рассмотренные нами наименования конфетных фантиков можно классифицировать по признакам:* структуре; лексическому значению; морфологическим признакам; способам образования; наличию орфограмм.

По структуре: состоят из одного слова 69 фантиков, состоят из двух слов 33 фантика.

По лексическому значению: среди рассмотренных названий конфет нам встретились названия, которые мы не знали.

Дюшес – сорт крупных южных груш

Барбарис – колючий кустарник с мелкими красными кислыми ягодами

Трюфельная – сорт шоколадных конфет округлой формы
Буревестник – большая океаническая птица с длинным клювом и длинными острыми крыльями

Желейные – сладкое студенистое кушанье из фруктовых соков

Цитрон – вид многолетних растений из рода цитрус

Берлинго – вид кривулек, вышитый бисером или нитками на полоске канвы и собранный в пирамидку.

По морфологическим признакам: среди рассмотренных наименований встретились фантики, указывающие на число имен существительных:

- единственное число – 88 («Марсианка», «Коровка»);

- множественное число – 14 («Морячки», «Курносики»).

Названия, в которых встречаются имена и клички животных – 11 («Маша и медведь», «Наташка первоклашка», «Рыжая Пушистая», «Умка», «Лебедушка», «Муркины забавы», «Коровка», «Пингвиненок», «Мишка косопалый», «Аленка»). Названия, указывающие на растения – 9 («Белая черемуха», «Ромашка», «Инжир», «Зимняя вишня», «Ананас», «Фрукты-ягоды», «Сады-садочки», «Фруктик»). Названия, указывающие на место проживания – 2 («Марсианка», «Москвичка»). *По способу образования:* основные способы образования слов в русском языке, известные нам, – это образование слов с помощью приставок, суффиксов и сложением основ. Рассмотрев фантики, мы не нашли названий, образованных при помощи приставок. Но нашли много слов, образованных с помощью суффиксов («Коровка», «Марсианка», «Ромашка», «Морская песенка», «Веснянка», «Батончики», «Красная шапочка», «Золотой ключик», «Веселая штучка», «Лебедушка») [2, с. 32].

Таким образом, можно сделать вывод: из всех способов словообразования самый распространённый в названиях конфет – суффиксальный. Орфограмма – от греч. *orthos* – правильный и *gramma* – письмо. Орфограмма – написание, соответствующее правилам орфографии, требующее применения этих правил. После того, как были выявлены орфограммы в названиях конфет, мы распределили их на группы.

1. Непроверяемая безударная гласная в корне слова. «Желейные», «Экипаж», «Ромашка», «Белая черемуха», «Ешкина коровка», «Картошка», «Премьера». 2. Проверяемая безударная гласная в корне слова. «Марсианка»-марс, «Золотой ключик»- золото, «Веснянка» -весны, «Кот в сапогах» -сапог, «Морская песенка»-море, «Лебедушка»-лебедь, «Украшение»-украсить, «Морячки»-

море³. Парные согласные в корне слова. «Экипаж» - экипажи, «Коровка» - корова, «Кот в сапогах» - коты⁴. Разделительный Ъ. «Птичье молоко», «Премьера», «Курьез»⁵. Имена собственные «Маша и медведь», «Наташка-первоклашка», «Натенька»⁶. Сочетания ЧК, ЧН, НЧ. «Белочка», «Ласточка», «Веселая щучка», «Морячки»⁷. Мягкий знак для обозначения мягкости согласных. «Очумелый шмель», «Двойная радость», «Сласть»⁸. Падежные окончания имён существительных. «Мышка на севере», «Серебряное копытце», «Суфле воздушное»⁹. Буквы Ё-О после шипящих в корне слова. «Славянка шоколадная»¹⁰. Буквы и, у, а после шипящих. «Маленькое чудо», «Новогоднее чудо», «Веселая щучка»¹¹. Буквы И-Ы после Ц «Цитрон» [1, с. 48].

В ходе проведённого исследования было установлено, что наибольшее количество названий конфет приходится на орфограммы «Непроверяемая и проверяемая безударная гласная в корне слова». Бумажные и блестящие, яркие и многослойные... В первую очередь нас привлекает фантик, а потом уже – сама конфета.

В ходе своей работы мы узнали о появлении первого конфетного фантика, о том, какой смысл вкладывали в него кондитеры. Выяснили, что фантик был не просто бумажкой, а средством обучения, воспитания, агитации, привития чувства вкуса и красоты. В ходе исследования подтвердилась гипотеза о том, что фантик можно использовать на уроках русского языка как средство для развития у детей орфографической зоркости, творческого воображения, познавательного интереса. Данная работа дала мне возможность углубить знания в области русского языка, проявить творческие способности и привлечь внимание ребят к изучению орфограмм русского языка. Все изученные названия конфет по сути – это части речи, которые мы уже изучали и продолжим изучать на уроках русского языка; поскольку имя существительное – это самая большая группа слов в русском языке, то чаще всего именно она встречается в названиях конфет, названия можно использовать при изучении темы «Имя существительное»; из всех способов словообразования самый распространённый в названиях конфет – суффиксальный, поэтому многие названия конфет могут стать полезными при изучении темы «Способы образования слов».

ЛИТЕРАТУРА

1 Ефремова Т.Ф. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка. М.: Просвещение, 2000 г.- 210 с.

2 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. М.: Просвещение, 1999. - 900 с.

3 Тихонов А.Н. Школьный словообразовательный словарь русского языка. Пособие для учащихся. М.: «Просвещение», 1978. - 727с.

РЕЧЕВОЙ ПОРТРЕТ СОВРЕМЕННОГО ПОЛИТИКА (НА МАТЕРИАЛАХ ВЫСТУПЛЕНИЙ К. К. ТОКАЕВА)

САТАЛГАНОВ А.

ученик 9 класса. Косагашская СОШ, Иртышский р-н

САТАЛГАНОВА Г. Ж.

учитель русского языка и литературы,
Косагашская СОШ, Иртышский р-н

В центре внимания современной лингвистики находится языковая личность – человек, участвующий в коммуникации. Речевая характеристика публичной языковой личности и личности в целом является одним из основных компонентов «портрета» личности в формировании целостного образа, ее репрезентации. Речевой портрет современного политического лидера – это, прежде всего, его умение общаться с народом, выступать перед широкой аудиторией, умение защитить свою точку зрения, умение воздействовать на других в целях совместной деятельности. Поэтому самую полную характеристику лидирующей личности, бесспорно, дает её речевой портрет. В нашем исследовании мы попытались определить, каким должен быть речевой портрет современного политика, обратившись к устным и письменным выступлениям Президента РК К.К. Токаева. Актуальность данной работы определяется необходимостью изучения речевого поведения публичной языковой личности. Об этом мы узнали в результате проведенного среди учителей и учащихся нашей школы опроса. В результате опроса мы выяснили, что большинство опрошенных (65,2%) испытывают сложности при публичных выступлениях. Примером при выступлениях для учащихся в большинстве служат учителя (50%), а также речь политиков и артистов (22,7 %). Образцовыми большинство опрошенных считает выступления Президента страны К. К. Токаева (40,9%) К. К. Токаев – один из самых открытых политиков. Он на протяжении нескольких лет ведёт странички в Twitter, Facebook, Instagram, где своевременно реагирует на происходящие события

как местного, так и мирового масштаба. Исходя из этого, мы решили исследовать речевой портрет Президента нашей страны. Объектом анализа в данном исследовании является речевой портрет публичной языковой личности, предметом – устная и письменная речь Президента Республики Казахстан – Касым-Жомарта Токаева. Гипотеза: все люди обладают коммуникативными способностями, но у каждого они развиты в различной степени. Наиболее успешными в социальном плане являются люди, умеющие эффективно общаться, реализуя коммуникацию разного вида. К ним относят политиков, общественных деятелей, писателей, педагогов. Их речь, как правило, близка к образцовой. Мы считаем, что письменная и устная речь К. К. Токаева является таковой, поэтому её изучение будет способствовать развитию речи современных школьников. Цель работы – исследовать речевой портрет Касым-Жомарта Кемелевича Токаева. Основными задачами исследования были: описать такие теоретические понятия, как «языковая личность», «речевой портрет»; выявить лексические, фразеологические, морфологические, синтаксические особенности оформления устных и письменных текстов исследуемой личности; разработать алгоритм анализа речи публичной языковой личности. Фактическим материалом для данного исследования послужили материалы устных выступлений Президента Республики Казахстан, а также текст его статьи. В работе использованы методы: метод сплошной выборки при выявлении лексического состава речи личности; метод наблюдения при сборе языкового материала; описательный при рассмотрении понятия «речевая характеристика»; контекстуальный анализ при выявлении языковых особенностей; метод классификации; проективный метод в разработке алгоритма анализа речи публичной личности. Новизна исследования определяется тем, что предметом исследования стали тексты выступлений Президента РК К.К. Токаева. Практическая значимость работы определяется возможностью использования ее материалов на практике, когда дети на уроках риторики знакомятся с такими понятиями, как «речевая характеристика», «речевой портрет» и «языковая личность», могут использовать разработанный алгоритм речевого анализа публичной личности.

Существует множество определений понятия «языковая личность» и «речевой портрет». Понятие «языковой личности» в русском языкознании разрабатывалось В.В. Виноградовым. Затем наиболее детально это понятие было рассмотрено и

скорректировано Ю.Н. Карауловым. Языковая личность, по Караулову, «совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений (текстов), которые различаются степенью структурно-языковой сложности, глубиной и точностью отражения действительности, целевой направленностью» [2, с. 11].

В лингвистике «языковая личность» – это личность речевая – человек как носитель языка, его способности к речевой деятельности, т. е. комплекс психофизиологических свойств индивида, позволяющий ему производить и воспринимать речевые произведения [1, с. 14]. Исходя из вышесказанного, эти мнения сходятся в том, что языковая личность складывается из «способностей человека осуществлять различные виды речемыслительной деятельности и использовать различного рода коммуникации для общения друг с другом и с окружающим миром» [4, с. 31].

С понятием «языковая личность» тесно связано понятие «речевой портрет». Эта связь прослеживается при выделении индивидуального, коллективного, национального речевого портрета, типологии языковой личности, при соотношении уровней структуры языковой личности и модели анализа речевого портрета.

При описании речевого портрета говорящего, рассматриваются языковые и речевые особенности, отдельно взятые или в совокупности. Большинство работ посвящено подробному анализу особенностей на конкретном языковом уровне: лексическом, морфологическом и синтаксическом. Анализ речевого портрета представляет собой характеристику разных уровней реализации языковой личности. Одним из самых важных моментов в характеристике речевого портрета является установление ярких элементов; в связи с этим описание всех уровней языка не является обязательным, а основополагающей является характеристика языковых особенностей и особенностей речевого поведения.

М.В. Китайгородская и Н.Н. Розанова называют речевой портрет «функциональной моделью языковой личности» и предлагают параметры, по которым можно произвести анализ модели [3, с. 11]. Одним из этих параметров является лексикон языковой личности – уровень, который отражает владение лексико-грамматическим запасом языка. На этом уровне анализируется запас слов и словосочетаний, которым пользуется конкретная языковая личность. Следующей стадией лингвисты назвали тезаурус,

представляющий языковую картину мира. При описании речевого портрета акцентируется внимание на использовании разговорных формул, речевых оборотов, особой лексики, которые помогают узнать личность. Третий уровень – прагматикон, включающий в себя систему мотивов, целей, коммуникативных ролей, которых придерживается личность в процессе коммуникации.

После изучения теоретического материала, нами был проведен лингвистический анализ устных и письменных текстов. Из проведенного анализа мы пришли к следующим выводам. Во всех текстах Президент использует лексику высокого стиля, она придает его высказываниям особую торжественность, помогает подчеркнуть значительность происходящих событий. К.К. Токаев, как правило, пользуется лексикой публицистического стиля, хотя иногда употребляет и разговорную лексику. «сделать качественно и без кампанийщины», «огромные средства... ушли в песок», «кормушку» для чиновников и разного рода «прилипал». Стилистические приемы, фразеологизмы и выразительные средства языка помогают глубже понять суть той информации, которую хотел передать политик. К.К. Токаев использует их в достаточном количестве. Например, метафоры «язык является инструментом большой политики». «Казахстан – наш общий дом!» «Каждый человек – сам кузнец своего счастья, а вместе мы создаем счастливое будущее нашей страны. Фразеологизмы: без «забегания вперед», ведут себя как «собака на сене». «ни в какие ворота не лезет», «взять «под крыло» «ворох бумаг, хождение по мукам». Лексические особенности речи К.К. Токаева определяются в целом нормативностью и соответствием коммуникативной ситуации, а также лексическим разнообразием средств выражения, что заостряет мысль, усиливает политический аспект речи.

Для оценки ситуаций, формулирования своих мыслей К.К. Токаев часто употребляет различные части речи (имя существительное, имя прилагательное, глагол и т.д.). В текстах Президент использует как конкретные, собственные существительные, так и отвлеченные. Последние преобладают в текстах: «независимость», «благополучие» «мечта», «признательность», «патриотизм», «стабильность», «помощь», «труд» «возрождение», «свобода», «кризис», «достижение», «власть», «безопасность», «сотрудничество», «мудрость», «конкурентоспособность», «единство», «пандемия» и усиливают действенность речи.

Положительная оценка выражается такими прилагательными: «прочному, авторитетное, нелегкую и ответственную, гармоничное, современной, взаимоуважительными, деловыми» Отрицательная оценка: «бессистемный, хулиганские, низкая (скорость принятия решений), непрозрачными и малодоступными, негативный, тягчайший, безудержное, безответственное»

Местоимения: в текстах посланий преобладают личное местоимение «мы», притяжательное «наш», благодаря которым Президент подчеркивает свою общность и единство с народом.

Глаголы также играют немаловажную роль в оценке ситуации: Президент часто использует личные глаголы в 1 лице мн.числа: «приступим, направим», «продолжим создавать условия», «получим», «верим», «снижаем нагрузку», «не допустим», что также помогает выразить общность его действий с народом. Из вышесказанного можно сделать вывод о том, что на уровне морфологии наблюдается нормативное использование частей речи.

Синтаксические предпочтения К.К. Токаева характеризуются соблюдением синтаксических норм русского литературного языка, умелым использованием синтаксических фигур. Такие конструкции, как риторическое восклицание и риторический вопрос, часто используется им, так как они носят побуждающий характер и привлекают внимание: «Но известны ли широкой общественности результаты этого колоссального труда?», «...Земля – самая большая ценность для нас. Но действительно ли умеем мы ее ценить?! Как после всего этого мы можем называть себя хозяевами этой земли?». Вводные слова и конструкции также активно используются К.К. Токаевым и помогают подтвердить, уточнить, обратить внимание и, конечно же, выразить отношение к ситуации: «К сожалению, мы сами зачастую загрязняем наши горы, озера и необъятную степь. Несомненно, самые великие свершения достигаются благодаря безграничной любви к Родине». В своей речи Президент активно использует прием цитирования: «Чтобы иметь знания, необходимо учиться. Чтобы быть богатым, нужно иметь дело. Чтобы стать сильным, нужна сплоченность. А для всего этого, нужно трудиться, не покладая рук», – эти слова великого просветителя Ахмета Байтурсынова актуальны и сегодня. Цитаты известных людей, уважаемых и признанных лидеров позволяют автору подкрепить свою речь аргументами, сделать её более убедительной.

На уровне синтаксиса К.К. Токаевым чаще используются усложнённые синтаксические конструкции, в т. ч. ряды однородных членов, обособленные члены предложения. Они помогают конкретизировать мысли и передать их более точно. «Общественный диалог, открытость, оперативное реагирование на нужды людей являются главными приоритетами в деятельности государственных органов.», «Конкурентоспособность Казахстана должна расти за счет прорывных инфраструктурных проектов, привлечения новых стран и компаний, повышения уровня сервиса и скорости транзитных маршрутов». Также в речи Президента используются сложные предложения (сложносочиненные и сложноподчинённые): «Как Глава государства, вижу свою задачу в том, чтобы содействовать развитию многопартийности, политической конкуренции и плюрализма мнений в стране», «Зачастую в медучреждениях говорят – лекарств нет, и людям, в том числе из малообеспеченных групп, приходится приобретать их за свой счет». Сложные предложения более информативны и позволяют Президенту точнее выразить свою мысль, отметить определённые детали. Синтаксические предпочтения К.К. Токаева характеризуются соблюдением синтаксических норм русского литературного языка, умелым использованием синтаксических фигур, в том числе и фигур экспрессивного синтаксиса.

В ходе исследования мы выяснили, что для выступлений Президента характерны конкретность, логичность, отсутствие повторов. Его речь – это речь человека, не оторванного от проблем жизни. Вне зависимости от жанра, в котором представлено речевое произведение, от формы все тексты характеризуются содержательной насыщенностью, богатством образных средств от лексического до синтаксического уровня, разнообразностью, полнотой. В результате нашего исследования были раскрыты такие теоретические понятия, как «языковая личность», «речевой портрет»; выявлены лексические, морфологические, синтаксические особенности текстов выступлений исследуемой личности; разработан алгоритм для анализа речи публичной языковой личности. Нам удалось доказать, что письменная и устная речь нашего Президента является образцовой. Считаем, что речевой портрет К.К. Токаева может стать примером речевой культуры для подрастающего поколения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: дис.докт. филол. наук: 10.02.20. – СПб., 1984.
- 2 Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность: Учебное пособие. – М.: Наука, 2004. – 264 с
- 3 Китайгородская М.В., Розанова Н.Н. Русский речевой портрет. Фонохрестоматия. – М., 1995. – 128 с.
- 4 Кочеткова, Татьяна Васильевна. «Языковая личность носителя элитарной речевой культуры» Саратов, 1999
- 5 https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/postlanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana Послания Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана (2019, 2020)
- 6 <https://24.kz/ru/news/top-news/item/446936-polnyj-tekst-statik-tokaeva-nezavisimost-prevyshe-vsego>. Статья Касым-Жомарта Токаева «Независимость превыше всего»
- 7 https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kasym-zhomarta-tokaeva-na-rasshirennom-zasedanii-pravitelstva. Выступление Президента Касым-Жомарта Токаева на расширенном заседании Правительства 26 января 2021 года
- 8 <https://www.akorda.kz/ru/speeches> Выступление Главы государства К. Токаева на встрече с победителями проекта «100 новых лиц Казахстана» 30 апреля 2021 года

ОСОБЕННОСТИ РЕЧИ ГЛАВНОЙ ГЕРОИНИ МУЛЬТФИЛЬМА «МАША И МЕДВЕДЬ»

АЛИМСУРЕНОВА А. А.

магистр русской филологии, учитель русского языка и литературы,
СОШ имени Шокана Уалиханова, г. Павлодар

СЕМЕНОВ М.

ученик 5 класса, СОШ имени Шокана Уалиханова, г. Павлодар

Детство каждого ребенка непосредственно связано со сказками, но в современное время, наше поколение детей предпочитают мультфильмы, которые удобны в просмотре. Все дети с детства обожают смотреть мультфильмы и я не исключение. Одним из любимых и часто просматриваемых мультфильмов

является «Маша и Медведь». Просмотр мультфильма – это не просто времяпровождение, а своего рода целая история, ведь мы переживаем, сочувствуем вместе с героями мультфильмов. «Маша и Медведь» – один из популярнейших мультсериалов для всей семьи, в котором рассказывается о дружбе маленькой девочки, которая только начинает познавать мир и бывшего циркового артиста Медведя. В своей работе мы решили проанализировать речь главной героини, которая поможет нам показать необычный характер героев, а также попытаемся улучшить культуру речи за счет ошибок Маши.

Цель работы: рассмотреть особенности речи главной героини мультфильма «Маша и Медведь», с целью предотвращения безграмотности среди школьников.

Задачи:

- Изучить литературу по теме исследования;
- Просмотреть мультфильм, анализируя речь Маши;
- Классифицировать собранный материал (реплики Маши);
- Выявить особенности речи главной героини;
- Составить буклет речи Маши.

Объект исследования: мультфильм «Маша и Медведь».

Предмет исследования – речь Маши мультфильма «Маша и Медведь».

Методы: сбор материала, наблюдение, классификация.

Гипотеза исследования: мультфильм предназначен для детей, значит, речь героини, Маши, должна быть яркой, интересной и правильной.

Практическая значимость: лингвистический материал, собранный в ходе работы над научно-исследовательским проектом, может быть использован на уроках русского языка, чтобы сделать урок более красочным, занимательным.

Теоретическая значимость: изученный нами теоретический материал может быть полезен на уроках русского языка при изучении темы «Культура речи».

Понятие культуры речи тесно связано с литературным языком. Под культурой речи понимается владение нормами литературного языка в его устной и письменной форме. Культура речи предполагает прежде всего правильность речи. Известный современный лингвист Е. Н. Ширяев дал следующее определение культуре речи: «Культура речи – это такой выбор и такая организация языковых средств, которые в определенной

ситуации общения при соблюдении современных языковых норм и этики общения позволяют обеспечить наибольший эффект в достижении поставленных коммуникативных задач» [1, с. 9].

Источниками формирования речевой культуры ребенка являются семья, школа, книги, общение со сверстниками, СМИ. Причём телевидение является самым доступным средством информации, которое формирует представление о языковой норме.

И если учесть тот факт, что родители предпочитают усадить сына или дочь за просмотр очередной серии мультфильма, чем читать, например, сказку, то можно предположить, что от речи любимых персонажей мультфильмов зависит речевая культура ребёнка.

Мы просмотрели более 40 серий мультсериала, выписали интересные выражения из речи главной героини и проанализировали их морфологический, лексический, синтаксический состав.

Также обратили внимание на нарушение литературных норм в речи Маши. При выполнении этой части исследования мы использовали учебник «Культура речи» Петряковой А.Г. [2, 488 с.].

Морфологический, лексический и синтаксический состав речи Маши

Морфологический состав речи Маши

В своей речи Маша использует слова разных знаменательных частей речи. Больше всего в её речи присутствуют глаголы («подевались», «не будить», «давай», «заколотился», «спишь», «покомят», «может поужинаем», «буду кушать», «гори» и т.д.), имена существительные («лапу», «кашу», «елочка», «Дед Мороз», «с подарками», «следы зверей», «волк» и имена прилагательные «с новым», «постельный», «невиданных», «скорая», «нормальный», «замечательные», «шишечное».

Наречия, местоимения, причастия, деепричастия встречаются реже. На первом месте по употреблению стоят глаголы, так как эта часть речи обладает широкими возможностями яркого описания жизни в ее развитии, движении. Важнейшая стилистическая функция глагола в художественной речи – придавать динамизм описаниям.

Речь Маши, насыщенная глаголами, выразительно рисует стремительно разворачивающиеся события, создает энергию, иногда и напряженность повествования.

Мы обратили внимание, что глаголы в речи живой и активной Маши представлены чаще всего в форме повелительного наклонения, все глаголы имеют приказной характер.

Особый интерес вызывает использование видовых форм глагола в повелительном наклонении. Глаголы в повелительном наклонении несовершенного вида имеют оттенок приглашения, а формы совершенного вида представляются более категоричным выражением побуждения, они означают скорее приказ, чем просьбу: Приступим (сов.вид) – делай (несов.вид).

Для образности речи Маша часто использует междометия: ух, ага, эх, ох, ой, ура.

Лексический состав речи Маши

В Толковом словаре С.И. Ожегова мы находим следующее определение: «Лексика – это словарный состав языка или произведений какого-нибудь писателя» [3, с. 186]. Лексика с точки зрения стилистической окраски делится на нейтральную и эмоционально-окрашенную.

Речь Маши - эмоциональная, яркая. Нейтральные слова воспринимаются как высокие и торжественные. В речи Маши встречаются просторечные слова: «чѐ-то...чѐ-то не хватает», «да ну тебя», «дрыхнешь», «прятайся». Очень много слов с уменьшительно-ласкательными суффиксами: «елочка», «Мишка», «зайчик», «голубчики», «вкусновато», «маловато», «номерок», «скользковато», «огуречик» и другие.

Маша нередко употребляет неологизмы: «накашеварю», «алюминатор», «бегедил». Но в её речи присутствует не столько образование новых слов, а создание необычных форм слова или какой-то новый образ того или иного слова. То же самое часто делают и дети младшего возраста, когда учатся говорить.

Анализируя Машины неологизмы, мы выяснили, что при создании новых слов Маша чаще всего опирается на аналогию.

Примеры неологизмов Маши:

1. Перемена корней в сложных словах:

Носорог + дикообраз = «носообраз» – «дикорог»

Крокодил+бегемот = «крокомот» – «бегедил»

Попугай+пеликан = «попукан» – «пелигай»

(«Следы невиданных зверей»)

2. Переход одной части речи в другую за счёт лексического значения

«Настроение вареное» (им.сущ. ВАРЕНЬЕ в им.прилаг. ВАРЕНОЕ) («Варенье»)

«Ух, я такая скорая на помощь!» (в данном случае «скорая» означает «быстрая» (имя прил.), также «скорая» может употребляться в значении существительного).

3. Слияние слов с переменной морфем

«Накашеварю» (глагол НАВАРЮ+имя существительное КАША)

«Расфокусируй» (от слова ФОКУС)

«Постельный лежим» (из сочетания слов «лежать» и «режим»)

«Фотографичная» (от сочетания слов «фотография» и «фотогеничная»)

Синтаксический состав речи Маши

Синтаксический состав речи Маши представлен простыми предложениями, так как сложные предложения тяжелы для восприятия маленьких зрителей.

В мультфильме используется форма монолог-диалог, так как основных героев только два. В мультфильме речью наделена только Маша, а Медведь, например, отвечает ей только звуками, жестами и мимикой.

Простые предложения, которые использует в речи Маша, чаще всего односоставные: «Лапу давай», «Постельный лежим (режим)!\», «Ах, любовь, любовь!\», «Надо лечиться!».

В речи героини наблюдаются все типы предложений по цели высказывания. Но больше всего побудительных, выражающих призыв к совместному действию: «Вот, уйти пытался!\», «Кто не спрятался, я не виноват!\», «Ух, я такая боевая!\», «О-о-о проснулся!\», «Без паники!».

Присутствуют и вопросительные предложения, которые необходимы для того, чтобы выразить стремление получить информацию и содержат вопрос. Собственно-вопросительных предложений в речи Маши немного. Чаще всего это вопросительно-побудительные или вопросительно-риторические предложения: «Ой, это чё, каша что ли!?!», «А у тебя клюёт? А как клюёт? А где клюёт? А здесь клюёт? А кто клюёт? А вот так клюёт?», «Ну-у-у, сразу сдашься или половить!?!», «Как же он меня нашел!?!», «Ну-у-у, как я потрудилась!?!», «Эй, вы куда!?!», «Ути, моя красотулечка! Наелась ли моя, деточка? А подросла ли, моя крошечка?», «Мишка?...Ну где же ты, когда нужен?»

В мультфильме ответ на эти вопросы мы можем только видеть, а не слышать. Дополнительные оттенки в вопросительных предложениях могут быть эмоционального плана, например,

оттенок отрицательной экспрессии: «Ты что, глухой, что ли?», «Что-то не так?», «Ты спишь что ли?».

Также в речи Маши очень много восклицательных предложений, что также создаёт эмоциональный настрой текста. В зависимости от ситуации эти предложения вызывают разные чувства: то восхищение, то возмущение, то удивление: «Ух ты, вот это каша!\», «У меня ж дитё не меряно!\», «Так вот ты какой, витамин роста!\», «Ну, голубчики, давай лечиться!\», «Это всё от нервов!».

В своей речи героиня активно использует обращения с уменьшительно-ласкательными суффиксами, что делает речь Маши доброй, приветливой.

«Ути, моя красотулечка! Наелась ли моя, деточка? А подросла ли, моя крошечка?», «Голубчик, косенький!».

Нарушение норм литературного языка в речи Маши

Стоит отметить, что, несмотря на занимательный сюжет, во многих сериях мультфильма отсутствует соблюдение правил употребления слов в русском языке: «Чё крокодил?!», «Чем страдаем?!», «Чё-то, чё-то не хватает...», «Что ты дрыхнешь, как сурок?!», «Иди, прятаясь!».

Запоминая любимых героев, красочные сцены, дети вместе с тем запоминают слова, реплики, фразы, которые представляют собой нарушения норм литературного языка.

Дети, часто не понимая значения слов, употребляют их, называют друг друга «как в мультфильме». В результате речь детей содержит ошибки, что в свою очередь влияет на культуру и уровень воспитания.

В исследуемом материале нами выявлены многочисленные нарушения акцентологических, лексических, морфологических и синтаксических норм.

Лексические нормы определяют правильность выбора слова из ряда единиц, близких ему по значению или по форме, а также употребление его в тех значениях, которые оно имеет в литературном языке.

Маша: «Мы тут этого того». («Лыжню») В данном примере помимо отсутствия смысла (нарушение точности речи), наблюдается употребление слов – паразитов (нарушение чистоты речи).

Маша: «Вы где тут все?» («Первая встреча») Как и в предыдущем примере, наблюдается нарушение чистоты речи, указательное местоимение «тут» выступает словом-паразитом.

Также нарушением чистоты речи является употребление Машей слова уже дважды в выражениях: «Может, уже покатаемся уже?» («Праздник на льду»). «Может, уже поужинаем уже?» («До весны не будить»), «Может, уже познакомимся уже?» («Дальний родственник»).

Маша: «Чё – это детям?» («Подкидьш»), «Чё – не похож?» («Картина маслом») В русском языке есть местоимение что, «чё» характерно для малограмотных или необразованных людей.

Маша: «Я буду цирком» («Усатый-полосатый»). Перед нами пропуск в речи необходимого слова, который приводит к искажению смысла, что в свою очередь ведет за собой нарушение норм управления. Правильно сказать: «Я буду выступать в цирке».

Морфологические нормы требуют правильного образования грамматических форм слов разных частей речи. Маша: «Давненько не брала я в руки пианины». («Репетиция оркестра») В данном примере происходит нарушение норм употребления несклоняемого существительного пианино.

При соблюдении литературной нормы, данное предложение должно звучать следующим образом: «Давненько не брала я в руки пианино». Несмотря на то, что морфологические нормы теперь соблюдены, с точки зрения лексики, предложение содержит ошибку.

В руки можно брать гитару, аккордеон, но пианино взять нельзя. Возможно, авторы мультфильма имели в виду нотную тетрадь или сборник с гаммами, но как об этом должен догадаться маленький зритель, остается загадкой.

Маша: «Иди, прятаясь». («Кто не спрятался, я не виноват») В данном примере происходит нарушение норм образования формы глагола прятаться. Форма 2 лица единственного числа повелительного наклонения от глагола прятаться – прятаясь.

Синтаксические нормы предписывают правильное построение основных синтаксических единиц – словосочетаний и предложений. Маша: «Вы где тут все?» («Первая встреча»).

В русском языке существует правильный и неправильный (инверсия) порядок слов в предложении. Правильный порядок слов в вопросительном предложении выстраивается следующим образом: вопросительное слово, подлежащее, сказуемое. Правильно: «Где вы тут?»

В проанализированном нами материале примерно 25% серий содержат нарушения норм литературного языка. Стоит отметить, что неправильная речь героев мультфильма никем не исправляется.

Машу, нарушающую общепринятые правила, никто не поправляет. Она не только главный герой, но и единственный говорящий персонаж. Поэтому у ребенка, который с увлечением смотрит занимательные серии любимого мультфильма, закрепляется представление о допустимости подобных форм употребления слов.

Таким образом, в ходе работы над научно-исследовательским проектом мы можем сделать следующие выводы:

- речь Маши очень эмоциональная;
- в речи главной героини преобладают глаголы;
- в речи Маши много неологизмов, придуманных ею;
- в речи главная героиня использует обращения;
- в речи Маши в большом количестве присутствуют восклицательные предложения;
- речь главной героини часто не соответствует нормам литературного языка;
- сочинили буклет «Речь Маши»

Наша гипотеза подтверждается тем, что речь главной героини интересная, красочная, яркая. И не подтверждается, потому что не является правильной, образцовой.

Мы говорим о том, что речь культурного, образованного человека должна быть правильной, точной, красивой. Чем правильнее и точнее речь, тем она доступнее для понимания.

Чем она красочней и выразительней, тем сильнее она воздействует на слушателей. Именно поэтому у самых главных зрителей мультфильмов должен быть шанс научиться у любимых героев правильным словам.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ширяев Е. Н. Что такое культура речи // Мы сохраним тебя, русская речь. – М.: Наука, 1995.
- 2 Петрякова А.Г. Культура речи. Учебник. М.: ФЛИНТА, 2006
- 3 Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: «Русский язык», 1981.
- 4 Русский язык и культура речи: Учебник. Под ред. проф. О. Я. Гойхмана. – М.:ИНФРА-М, 2009.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ИННОВАЦИИ В РЕЧИ ПОДРОСТКОВ

СЕРИК А.

ученик 9 класса, СОШ №11, г. Экибастуз

ОРАЗБЕКОВА А. А.

учитель русского языка и литературы

В современном быстро меняющемся мире технологий и интернета количество сленговых слов в языке молодежи растет. С переходом к онлайн-обучению учащиеся должны проводить больше времени в интернете, и словарный запас меняется. Один из них - неологизмы и сленговые слова. Мои друзья вокруг меня иногда используют сленговые слова, и в результате, как заразная болезнь, сленговые слова моих друзей стали частью моей повседневной жизни. Поэтому я хотел узнать, как появляются эти слова, их особенности и как долго они используются.

Общение - одна из важнейших сфер жизни подростка. Становление будущей личности зависит от того, как будет развиваться общение. Речь подростков во время общения раздражает учителей, родителей и старшее поколение, которые быстро реагируют на выражения, которые они слушают.

Сленг русской молодежи - хорошо известное языковое явление, существование которого ограничено не только определенными возрастными рамками, но и социальными, временными и пространственными ограничениями. Работа посвящена изучению особенностей речевого портрета современного школьника.

Школьники - это возрастная группа, которая в первую очередь заинтересована в любых изменениях и развитии.

Понятия «сленг» и «жаргонизм» в современной науке

Есть молодые сленги, и это явление со временем прекратилось, хотя оно подвижно и изменчиво. Язык значительно меняется в глазах нашего поколения. Сложность в изучении этой темы. Например, во времена наших дедушек и бабушек деньги называли тугриками, а наши родители - деньгами-мани, а нынешняя молодежь - бабушками, лягушками, зеленью и капустой. Десять или двадцать лет - это незначительный период для развития языка, но в истории есть периоды, когда скорость языковых изменений значительно возрастает.

Таким образом, состояние русского языка в конце XX - начале XXI веков может подтвердить этот факт. Изменения коснулись

как самого языка, так и условий, в которых он использовался. Радоваться или возмущаться? Сражаться или принимать перемены? Изменения в языке, их социальные причины и последствия - одна из самых интересных тем исследований в современной науке. Мы считаем, что сам язык не может развиваться. Его создают люди, и дети играют важную роль в этом развитии, свободно участвуя в словообразовании. Вербальная манипуляция речевыми особенностями и употребление паразитических слов современными школьниками не меньше. Но прежде чем говорить о жаргоне молодежи, необходимо объяснить жаргон.

С.И. Ожегов дает следующее определение понятию «сленг»:

1. Это речь группы, объединенной общими интересами;
2. Это речь, содержащая много слов и фраз, которые отличаются от общего языка, стандартизованного языка.

Сленг русской молодежи - явление феноменальное, их существование зависит не только от возраста, но и от социальных, временных ограничений. Слова студентов, подростков и молодежи написаны словами «воры». Лингвисты используют жаргонные слова, противоречащие нормам литературного языка.

Сленг - это открытая система нестандартизированных лексических и фразеологических единиц речи, которая предназначена для выражения высокого выражения и особой оценочной окраски (обычно отрицательной).

Жаргон: - это вариант устной речи (в том числе выразительные цветные элементы этой речи), не соответствующий нормам литературного языка. Сленг - это речь группы слов и фраз, объединенных общими интересами, отличных от общего языка и не полностью понятых другим. Жаргон не имеет строгой социальной групповой направленности: им могут заниматься люди разных профессий, разного социального и образовательного статуса и даже люди разного возраста.

Подростки обычно являются носителями сленговых слов. Конечно, количество жаргонов в речи самых юных носителей невелико, но по мере того, как они ходят в школу, их количество увеличивается.

К проблеме изучения жаргонной лексики обращались многие ученые. Я обнаружила, что толкование этого понятия дано в энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона еще в 1907 году, выпущенного в Санкт-Петербурге: «Жаргон (франц. jargon) – испорченное наречие, местная речь, говор. Так же

попытка изучения жаргонной лексики были сделаны в «Толковом словаре живого великорусского языка» В.И. Даля. В 20-30 годах 20 века появились работы ученых-лингвистов Г. Виноградова, С.Я. Капорского. В это время, также был создан Институт живого слова, занимающийся изучением речи различных социальных слоев, в том числе и жаргонов в среде школьников. Жаргонная лексика появлялась в учебных заведениях. Не осталась в стороне от этой проблемы и современная лингвистическая наука. В лингвистическом энциклопедическом словаре под жаргоном (от французского *jargon*) понимается разновидность речи, используемая преимущественно в устном общении отдельной относительно устойчивой социальной группой.

Жаргон (от фр. *jargon* – наречие) – это совокупность особенностей разговорной речи, возникающей среди людей, находящихся в сходных профессиональных и бытовых условиях, объединенных общностью интересов, совместным времяпрепровождением). Иногда термин «жаргон» применяется для обозначения искаженной, неправильной речи». Поэтому его, скорее всего, так часто заменяют терминами «сленг, аргю». Учитывая различные трактовки жаргона, я считаю, что жаргон – это разновидность речи, которая используется определенными социальными или объединенными общими интересами группами, имеющая ярко выраженный экспрессивный оценочный характер и несущая тайный, непонятный для всех смысл.

Что влияет на развитие сленга?

Развитие компьютерных технологий	Современная музыкальная культура
Иностранный язык	Уголовная лексика
Хобби и увлечения подростков	Компьютерные игры, видеомультфильмы.

Рисунок 1

1. Сокращение полноценных слов до минимума, что связано со стремлением ускорить процесс общения и написания вербального высказывания, при этом данные сокращения выражают определённые эмоции, чувства говорящего и восходят к ряду шаблонных, понятных собеседнику.

Таблица 1

Сокращения, обозначающие эмоции, чувства и состояния говорящего	
хехе	огорчение
пофиг	безразличие, равнодушие
клево	хорошо
париться	переживание
Сокращения, заменяющие общеизвестные, общеупотребляемые нейтральные слова или словосочетания	
угу	в значении «хорошо», «согласен»
дас	в значении «утверждения, согласия»;
нафига	в значении «зачем»
я дум	в значении «я думаю»
аю	в значении «где ты?»
всм	в вопросительном значении «в смысле»
пффф	в значении ироничного непонимания, неверия

2. Инновационные слова в общении подростков в процессе компьютерной игры или при беседе об игре.

Таблица 2

Замена сложного иноязычного слова созвучным переводом части названия	
« б о р щ » , «борщик»	немецкая противотанковая самоходная установка под оригинальным названием «Rhm-Borsig waffentrager» по компьютерной игре «World of Tanks» – «борщ» взята часть оригинального иноязычного названия «Borsig»
«вафля»	немецкая противотанковая самоходная установка под оригинальным названием «Waffentrager auf PZ – IV» по компьютерной игре «World of Tanks» – «вафля» взята часть одного из слов оригинального иноязычного названия «Waff-»
Замена оригинального названия уплощенным переводом на родной язык	
моля	от оригинального названия английского среднего танка «Матильда» по компьютерной игре «WorldofTanks»
Замена оригинального названия на слово, на родном языке, созданного по аналогии	
« т р а м в а й » , « с а р а й » , «автобус»	обозначение английского тяжелого танка TOGII по компьютерной игре «WorldofTanks»

3. Использование специальной компьютерной терминологии.

Таблица 3

Касающейся рабочего состояния компьютера	
«лагает», «виснет», « тормозит », «подвисает»	в значении не исправности компьютера, при этом каждое слово обозначает определённую степень неисправности
Обозначающей определённые действия, предметы или явления в современных компьютерных играх	
мобы	обобщающее слово выражающее название всех групп враждебных существ, автоматически управляемых компьютером в игре «Minecraft»
памниться	появляться
переагрить	«перевести» на что-либо другое, на другую цель или другого героя, основу данной инновации составляет слово «переадресовать» и его значение
захилится	в значении «выздороветь», «вылечиться».
Самостоятельные стихотворные тексты подростков, в которых гармонично сочетаются иноязычные слова в оригинальной форме (касающиеся компьютерных информационных технологий) и слова родного языка	
Всё тот же LEVEL.	А ты проходишь в кураже
RESTARTANDPOVER	У жизни нет черновики
Прости, GAME OVER	Ты не успел, дружище, вновь

Таким образом, полученные данные в ходе исследования словообразовательных инноваций в речи подростков подтверждают мысль о том, что наблюдается тенденция к возрастанию уровня жаргонизации речи среди подростков и учащихся старших классов.

Заключение

Молодёжный сленг – это, прежде всего, попытка преодолеть обыденность.

Молодёжный сленг представляет собой интереснейший лингвистический феномен, бытование которого ограничено не только определёнными возрастными рамками, но и социальными, временными, пространственными рамками. Как я выяснила, у каждого поколения свой язык.

Мне показалось, что сленг используется молодёжью, а также моими одноклассниками желанием отвергнуть в одежде, музыке и даже речи то, что обыденно, скучно, привычно, установить свои правила, сделать жизнь ярче, интереснее, выразить протест миру взрослых.

Сленг постоянно обновляется и тематически ограничен. Сленг ведёт к упрощению человека как личности, провоцирует отсутствие навыков общения на деловом и научном уровнях, то есть, как я полагаю, сленг сводит общение к примитивной коммуникации.

Разговор о молодёжном сленге актуален, об этом надо обязательно говорить.

Сленг обладает ограниченной эмоциональной окрашенностью, не передаёт весь спектр эмоций.

Я думаю, человек, говорящий только на сленге, лишает себя возможности воспринимать мир ярким, многоцветным, теряет способность восхищаться, радоваться, восторгаться, удивляться.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Белых Г., Пантелеев Л. Республика ШКИД. СПб., 1994.
- 2 Бруштейн А.Я. Дорога уходит вдаль... М., 1964.
- 3 Гоголь Н.В. Вий. Собр. соч. в 6 томах. Т. 2. М., 1952.
- 4 Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1994.
- 5 Елистратов В.С. Словарь русскогоарго. М., 2000.
- 6 «Словарь русского языка» Ожегов С. И.
- 7 «Толковый словарь русского языка»,
- 8 Интернет-ресурс «Жаргонизмы в молодёжной речи»

ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТА НА ЯЗЫК УЧАЩИХСЯ

СЕРІК Я. А.

ученик 5 «А» класса, СШ №7, Павлодарская обл., г. Аксу

ЗКРИЯНОВА Г. А.

Научный руководитель, педагог-исследователь

Сеть Интернет стала средством общения для многих людей. Посещая различные сайты, форумы, чаты, общаясь по face book, instagram, what sappi e-mail электронной почте, мы заметили, что в виртуальном пространстве слова русского языка часто употребляют не по правилам. В чатах, форумах, живых дневниках, сообщениях электронной почты и в Mail.Ru Агенте тексты пишутся «на бегу» и выглядят примерно одинаково: без знаков препинания, часто без прописных букв, с многочисленными сокращениями и опечатками. Над темой своей работы я задумалась давно, поскольку сама являюсь пользователем сети Интернет. Раньше люди вместо

Интернета общались через письма, поэтому старшее поколение не так пострадало от этой проблемы. Современная молодежь старается общаться на более упрощённом языке. В дальнейшем всё это может отразиться на речевой культуре подрастающего поколения, поэтому мы не должны этого допустить.

В настоящее время казахских и русский язык является родным для ученика и человек в нашей стране. Но всё-таки остаются значимыми подкреплённые фактами утверждения тех учёных, которые говорят: «Авторитет русского языка по-прежнему очень высок в мире». В чём причина негативных тенденций в развитии русского языка? Большинство исследователей сходится во мнении, что проблема основана на слишком активном проникновении в литературный язык разговорного, просторечного языка. Особо выделяют молодёжный, а в частности Интернет-сленг, считая его «виновником» того, что русскому языку грозит умирание, и призывают к решительной борьбе с ним. Так ли это? Или всё-таки, как считают другие, Интернет-сленг – это всего лишь закономерное явление в развитии русского общества, и нужно относиться к нему спокойно. Возможность ответить на этот проблемный вопрос стала основой актуальности моего исследования. Итак, мы заговорили об Интернет-сленге.

Цель работы: выявить характер и особенности специального искажения слов русского языка в виртуальном пространстве сети Интернет, а также доказать проблемы, возникшие в связи с этим.

Гипотеза: мы предполагаем: очевиден тот факт, что полноценное общение в молодежной среде невозможно без владения ее языком.

Новизна:

В работе впервые на материале исследования употребления Интернет-сленга в речи учащихся 5-11 классов рассматривается влияние сетевого языка на речевую культуру подростков.

Актуальность нашей темы: можно объяснить и тем, что существуют проблемы, которые возникли с появлением Интернет-сленга и не решены до настоящего времени:

Для чего же нужен сленг?

Сленг делает речь более краткой, эмоционально выразительной, говорящий может наиболее полно и свободно выразить свои чувства и эмоции. (Сравним два выражения. На книжном, литературном языке: «Я испытываю сильное приятное чувство от этой песни»). На сленге: «Я просто тащусь от этой песни!»). Наиболее удачным

определением сленга, по-моему, является такое: Сленг – это слова и выражения, употребляемые людьми определенных возрастных групп, профессий, классов. На мой взгляд, определение сленга должно быть следующим: Сленг – слова, живущие в современном языке полноценной жизнью, но считающиеся нежелательными к употреблению в литературном языке. Из этого определения следует, что сленг – разновидность нелитературной речи. Чаще всего сленгом пользуются подростки и молодые люди.

Компьютерный сленг (от англ.-slang) - разновидность сленга, используемого как профессиональными (например, IT-специалистами), так и другими пользователями компьютеров, например, людьми возраста 8-25 лет.

Сленг выполняет следующие функции:

Выступает как средство неформального общения молодых людей: помогает самоутвердиться, почувствовать своё единство;

Фразы, употребляемые молодежью, звучат более игриво, чем обыкновенные, придавая речи юмористический характер и превращаясь в «коллективную игру».

Для получения более объективного представления о взаимодействии русского литературного языка и сленга, я провела анкетирование среди сверстников школы, где учусь. Всего было опрошено 16 учащихся. Многие выводы поддерживают приведённые выше мысли. Но всё-таки есть некоторые интересные данные, на которых я бы хотела остановиться подробнее.

Одним из первых был предложен вопрос: «Пользуетесь ли вы специальным сленгом в сети Интернет?» 14 % опрошенных ответили утвердительно, 2 % учеников школы не признают данный сленг, 29 % человек ответили отрицательно на данный вопрос. А вот 55 % из них, признались, что время от времени используют такую лексику.

Следующий вопрос в моей анкете звучал так: «Ваше отношение к интернетовскому сленгу?» Положительный ответ дали 43 % учеников. Негативное отношение испытывают 17 % человек, в то время, как 40 % учащихся вообще заявили, что им всё равно.

Давайте задумаемся, ведь если на подростков отрицательно влияет сетевой язык, то ведь должен быть и пример для подражания. Я задала такой вопрос: «Чья речь является для вас эталоном?» По графику мы наглядно видим, что, по мнению подростков, эталона и вовсе не существует. Хотя на втором месте идёт лексика родителей. А учителя занимают третью позицию.

Хорошо, раз вы, подростки, так любите Интернет-сленг, то для того, чтобы нормально общаться в Интернет-пространстве, вам необходимо знать сетевой этикет!

Что такое сетевой этикет?

Это несложные правила, которые придумали люди, много общающиеся друг с другом через Интернет. Сетевой этикет нужен для того, чтобы всем - и опытным пользователям, и новичкам - было в равной мере комфортно общаться между собой. Эти правила хорошего тона - всего лишь пожелания. Никто не собирается учить вас жить и ограничивать вашу свободу. Но поскольку мы все – сообщество, соблюдение этих правил поднимет ваш авторитет, и вы привлечете к себе внимание как приятный и интересный собеседник.

Что такое флуд?

Флуд - это поток сообщений, не несущих почти никакой смысловой нагрузки. Это такие сообщения, которые можно было бы безболезненно удалить (а точнее, не писать) без всякого ущерба для сообщества. Обычно флудят пользователи, которым, по большому счету, нечего сказать, но которые хотят привлечь к себе внимание. Они начинают отвечать почти на каждое письмо в теме, причем ответы не несут никакой смысловой нагрузки и обычно выглядят, как короткие однострочные сообщения: «Точно!», «Согласен!», «Подпишусь под каждым словом!», «Я тоже так думаю!», «Ух, ты!» и так далее. Флуда следует избегать. Он увеличивает количество ненужной информации, раздражает других пользователей.

Письменная грамотность - то же самое, что устная вежливость. Сделайте минутную паузу, перечитайте свое сообщение, прежде чем его посылать, исправьте случайные опечатки - это будет ваш знак уважения к вашим собеседникам. Имейте в виду, в чатах и форумах присутствует своя собственная «грамотность», иногда не совпадающая с грамотностью обще принятой. Здесь многие пишут «че», а не «что», «естесно» вместо «естественно», «вабще» вместо «вообще» и т.д. Так просто короче, и, на самом деле, в этом нет большой беды. Но все равно – вычитывайте свои сообщения, прежде чем посылать их, вдруг там окажутся досадные ошибки, которые вы вовсе не собирались делать.

Хотя исследование показало, что «сетевой язык» употребляют большинство пользователей-подростков, в том числе и учащихся нашей школы, я считаю, что этот сленг скоро выйдет из моды, но совсем не исчезнет. Я думаю, что безграмотность в современном информационном обществе все же должна признаваться пороком,

а писать и говорить правильно, должно считаться престижным. Нужно повышать культуру речи и овладевать нормами языка.

В последнее время в сети Интернет прошло несколько акций: на многих блогах, форумах, персональных страницах появились таблички: «Я умею говорить по-казахский, по-русски!», «Пишу по-русски, «афтарам» просьба не беспокоить», «Хочу читать тексты на правильном русском языке». Если 20-30 лет назад осуществлении молодежного сленга говорили лишь иногда и не очень уверенно, то сейчас об этом говорят открыто и громко. Я нашла много теоретических статей о сленге, его классификациях. Существует уже целая серия словарей-книг и виртуальных словарей.

Я считаю, что: на государственном уровне нужно поставить правовой заслон сленговым словам в литературе, на телевидении, в кино, в театральных постановках, в СМИ, в рекламе и т.д.; на уровне областей и районов нашей страны необходима специальная программа, которая смогла бы реально помочь молодежи сделать выбор между сленгом и красивым языком; на уровне школы необходимы системные мероприятия, которые были бы направлены на формирование любви к чистому языку.

Если мероприятия будут осуществляться знающими и заинтересованными людьми в системе, то тогда молодежь будет делать свой выбор в сторону чистоты языка не тогда, когда она фактически уже перестает быть молодежью (после 25-30 лет), а в более раннем возрасте. Отсюда и у русского языка больше шансов восстановить уровень своего величия.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Елистратов В. С., Словарь русского аргю. – М., 2000.
- 2 Михайлов К. Бергельсон М. Б. Школьный сленг. Языковые аспекты виртуальной коммуникации / М. Б. Бергельсон // Вестник МГУ. «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – М., 2002. - №1. – С.55-67.
- 3 Елистратов В. С. Словарь русского аргю. – М., 2000.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗУЧЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ШКОЛЬНОЙ ПРОГРАММЕ

СКИБА С. И.

ученик 11 «Г» класса, Средняя общеобразовательная школа
№ 39 инновационного типа с гимназическими классами, г. Павлодар

СЕЙТКАЗИНА А. М.

учитель казахского языка и литературы, Средняя общеобразовательная
школа № 39 инновационного типа с гимназическими классами, г. Павлодар

Изучаемая в школе литература играет ключевую роль в формировании ценностных ориентаций у учащихся. Через литературные произведения они знакомятся с культурой, историей, социальными проблемами и черпают вдохновение. Поэтому перед авторами школьной программы стоит исключительно важная и тяжелая задача, от которой зависят дальнейшие жизненные установки детей.

Основными целями данной статьи является выявление проблем изучения казахской литературы в школах, определение степени вовлеченности учащихся школ в изучение казахской литературы. Мы так же предложим методы решения существующих проблем и степень вовлеченности учащихся в изучение казахской литературы.

Ключевые слова: казахская литература, школьная программа, совмещённый предмет, доработки.

Изучение данного вопроса является актуальным, так как в настоящий момент в школьной программе для не уделяется достаточное внимание казахской литературе и её авторам. В сжатое время, которое даётся на совмещённый предмет (казахский язык и литература), произведения не разбираются детально, не остаются в памяти учеников. На мой взгляд, просто необходимо принять соответствующие меры для повышения заинтересованности учеников в изучении отечественной литературы.

На самом деле, данная проблема заинтересовала меня еще в пятом классе, когда я начала обучение по обновленной программе – с объединенными в один предмет казахским языком и литературой. Еще большую мотивацию к исследованию вопроса мне дало прочтение поистине трогających за душу произведений: «Ақ боз үй» – Смагул Елубай (1990) и «Бақытсыз Жамал» – Мыржакып Дулатов (1910). Очень жаль, что сейчас многие подростки даже не знают о существовании таких достойных произведений казахстанских авторов. Давайте разберемся, почему так произошло.

В эпоху СССР казахская литература входила в учебные программы как отдельный предмет или объединялась с казахским языком. Однако в то время, учебники проходили строгий контроль со стороны государственных органов на соответствие культурным и идеологическим требованиям того времени. Велась пропаганда советской литературы, на равне с казахскими классиками включались произведения русских, украинских и других советских писателей.

С обретением независимости страны и формированием национальной идентичности акцент стал делаться на изучении литературы как части культурного наследия народа. «Казахская литература» велась как отдельный предмет на государственном языке, что так же способствовало сохранения и развития родного языка. В это же время начали проводиться дополнительные мероприятия и конкурсы, посвященные казахской литературе, с целью стимулирования учеников к исследовательской работе и глубокому пониманию литературного наследия своей страны.

После 2015 года школьная программа подверглась изменениям, после которой казахский язык и литература стали изучаться в классах с нерусским языком обучения комбинировано, как один предмет. К сожалению, нет официальных данных о целях такого обучения. Ерлан Сагадиев, который занимал в то время пост министра образования, обещал, что к 2020 году выпускники всех школ будут свободно владеть государственным языком [1]. Однако на данный момент эта цель не была достигнута, так что мы можем утверждать о её неэффективности.

Для подтверждения наличия проблемы мы решили провести опрос (Google form) среди учащихся средних и старших классов, который поможет выявить их заинтересованность и осведомленность в области литературы казахстанских авторов.

Оказалось, что в целом внешкольную литературу читают лишь 9.4% школьников.

Увлекаетесь ли вы чтением литературы вне школьной программы?
32 ответа

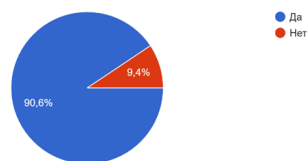

Рисунок 1

Из них 43,8% читают казахскую литературу

Читаете ли вы произведения казахстанских авторов?
32 ответа

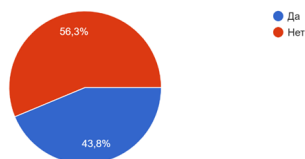

Рисунок 2

Так же мы попросили опрашиваемых назвать литературные произведения казахстанских авторов, с которыми они знакомы.

Опрос показал, что в целом ученикам известны многие названия произведений и имена авторов отечественной литературы. Большинство названных произведений – из школьной программы: «Первый учитель» автора Чингиза Айтматова, «Оян, казах» Мыржакыпа Дулатова, «Кровь и пот» Абди-Жамил Нурпеисова. Самым распространенным оказался ответ «Абай жолы» Мухтара Ауезова.

Некоторые ученики знакомы и с дополнительной литературой. Например: «Асыл қазына» – Болат Бопайұлы, «Свет очага» – Тахауи Ахтанов и другие.

В конце мы решили узнать мнение самих учащихся о необходимости изучения нашей литературы в школах - 81,3% поддержали идею.

Считаете ли вы необходимым включить произведения казахстанских авторов в школьную программу?
32 ответа

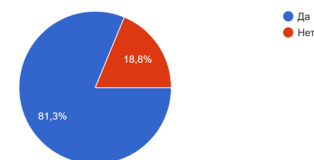

Рисунок 3

В результате проведенного исследования можно прийти к выводу о том, что современная программа достаточно хорошо справляется с информированием учеников о существующих трудах казахстанских авторов. Однако в учебниках даётся лишь краткая сводка о произведениях или отрывки из них, что не подогревает интерес подростков к чтению не только наших авторов, но и художественной литературы в целом. Хотя в целом опрошенные положительно настроены по поводу включения литературных трудов наших писателей в школьную программу.

Таким образом, существующий в данный момент учебный план нуждается в доработке.

Сейчас школьная программа основного среднего образования для классов с русским языком обучения выглядит так:

- Русский язык – 3 часа в неделю;
- Русская литература – 2 часа;
- Казахский язык и литература – 4 часа [2].

Мы предлагаем внести следующие изменения:

- Русский язык – 2 часа в неделю;
- Всемирная литература – 2 часа;
- Казахская литература – 2 часа
- Казахский язык и литература – 3 часа.

В таком случае, нагрузка на школьников не изменится, зато появится возможность не только для подробного изучения казахской литературы, но и улучшения качества знания государственного языка.

Подход к выбору произведений, которые будут читать ученики так же является важным аспектом. Например, отечественная классика 60-80 годов XX века будет слишком сложной для восприятия юными

читателями. Поэтому мы рекомендуем разделить литературу разных исторических эпох по классам следующим образом:

5-6 класс – казахский фольклор, устное народное творчество;

7-8 класс – литература периода казахского ханства и средневековья;

8-9 класс – произведения казахской литературы XIX – начала XX века;

10-11 класс – труды отечественных писателей 40-80 годов XX века.

Мы считаем что такое распределение способствует не только сбалансированной нагрузке на учеников, но и повлияет на их интерес к предмету. Дети, только переступившие порог старшей школы, будут изучать захватывающие легенды, мифы и сказки, такие как «Ер Тостик», «Бозинген», «Тепен кок», «Волшебная птица Самрук». А ученики более осознанного возраста смогут в полной мере погрузиться в глубину социальных конфликтов, в которых правдиво отображавшихся в творчестве А. Нурпеисова, И. Есенберлина, Н. Габдуллина, С. Елубаева и других творцов XX века.

Подводя итоги, у нас есть достаточно оснований утверждать, что школьная программа по казахскому языку нуждается в некоторых доработках, связанных с отделением предмета «казахская литература» от языка. Сами ученики готовы к данным новшества, а литературное разнообразие нашего народа обладает большим потенциалом для изучения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Bizmedia.kz – новости экономики и бизнеса в Казахстане

2 Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан Әділет. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 8 ноября 2012 года № 500 «Об утверждении типовых учебных планов начального, основного среднего, общего среднего образования Республики Казахстан»

ЧИТАТЕЛЬСКИЙ ДНЕВНИК КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ИНТЕРЕСА К САМОСТОЯТЕЛЬНОМУ ЧТЕНИЮ У УЧАЩИХСЯ 7-Х КЛАССОВ

СҰРАН Е.

ученик 7 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ФМН, г. Тараз

ТАНИБЕКОВА Р. Ж.

учитель русского языка,

Назарбаев Интеллектуальная школа ФМН, г. Тараз

Роль читательского дневника сложно переоценить. Он учит не просто читать и пересказывать произведение, но и анализировать его, четко и структурировано излагать свои мысли. В той или иной форме читательские дневники существуют уже давно – их было принято вести еще в дореволюционных гимназиях. Но само название «читательский дневник» для обозначения этой учебной принадлежности появилось гораздо позже, скорее всего, в наши дни.

Актуальность данного исследования состоит в том, что современные подростки мало времени уделяют чтению художественных произведений. Чтение – базовый элемент включения человека в современную цивилизацию. Читательский дневник как образовательный инструмент может способствовать формированию читательских интересов, поскольку исследуемая форма читательского дневника наиболее приближена к интересам современного поколения.

Цель исследования: выявить влияние ведения читательского дневника на формирование читательской компетенции при чтении художественных произведений и повышение интереса к самостоятельному чтению.

Новизна исследования: используемые на практике читательские дневники позволяют развить потенциал возможностей учащихся с учетом зон актуального и ближайшего развития.

Результаты полученного исследования в последствии могут быть рекомендованы в качестве дополнительного материала к урокам русского языка и литературы для индивидуального и дифференцированного обучения. Это доказывает практическую значимость исследования.

Читательские дневники назывались по-разному: «для литературного разбора и записывания прочитанных книг» или «для записи о прочитанных книгах». Умение запрашивать, искать, отбирать, оценивать и перерабатывать нужную информацию

является неотъемлемой частью функциональной грамотности человека. В настоящее время усиливается тенденция отказа детей от чтения книг и предпочтение других источников информации. Записывая общее содержание в читательский дневник, ученик тренирует не только навыки письма, но и учится анализировать произведение, выделять основную мысль автора, понять, что же своим произведением автор хотел донести до читателя.

Ученик развивает читательские навыки, культуру читателя. Станет ли чтение средством для обогащения личного и социального опыта ребенка, а также средством его самопознания и развития, сформируется ли у него не просто интерес, а потребность в чтении книг, зависит от условий обучения, направленных на формирование личности и основ читательской культуры. Формирование читательских интересов – это важная научно-педагогическая проблема. Данный инструмент поможет ребенку систематизировать свои впечатления от книги, которую он читает, глубже понять смысл произведения, а родителям и учителям осуществить контроль над процессом чтения. Правильно оформленный читательский дневник может служить базой аргументов для будущих эссе, как справочное пособие, как средство общения и саморегуляции учащихся. Чтение благотворно влияет на развитие человеческого интеллекта. Исследование оксфордских ученых доказало, что чтение приносит для организма пользы не меньше, чем спортивные упражнения, поскольку в процессе чтения литературы человек упражняет весь мозг [4, с. 2]. Итак, ведение читательского дневника - очень полезная привычка, вполне соответствующая рекомендациям по выработке у учащихся «навыков 21 века» и возможность провести самостоятельное мини-исследование и открыть для себя что-то новое.

Формировать интерес к чтению как важную жизненную потребность надо с младшего школьного возраста. Именно в этот период закладываются основные читательские умения и навыки. Читательские интересы во многом определяют личность человека, поэтому процесс их формирования у учащихся не только образовательная, но и социальная проблема. Одной из форм формирования читательских интересов является читательский дневник.

Задача исследования:

- изучить читательские интересы учащихся 7-х классов;
- пробудить и развить интерес к чтению;
- вызвать интерес к осмыслению прочитанного;

- развивать творческие способности учащихся, познавательную активность;

- проанализировать применение читательских дневников;
- провести анкетирование и проследить влияние читательского дневника на заинтересованность учащихся к чтению.

Проведем исследование читательских дневников учащихся 7 классов. Фокус группа: учащиеся 7 А, В, С классов. Для исследования были использованы карты обратной связи, анкетирование, интервью, беседа с учащимися, а также рефлексивный дневник учителя.

Анализ результатов экспериментального исследования показал, что у учащихся 7 классов в основном на среднем и низком уровне сформированы читательские интересы, не прослеживается мотивация к самому процессу чтения, отсутствует познавательная мотивация чтения. Так как на уроках от учащихся при написании письменных работ требуется аргументировать мнение примерами из художественных текстов, перед учеником стоит первостепенная задача: читать книги, вести записи. В результате можно увидеть следующие положительные стороны использования читательского дневника:

- учит ученика анализировать произведение;
- учит делать краткие выводы из прочитанного;
- учит анализировать поступки героев произведения, давать им оценку с точки зрения общечеловеческих ценностей;
- оформляя читательский дневник, ученик имеет возможность делать иллюстрации, кроссворды к прочитанному, что способствует развитию его творческих способностей;
- требует от ученика усидчивости, приучает к самостоятельности и ответственности;
- способствует расширению кругозора читателя, заставляет глубже мыслить;
- увеличивает словарный запас, способствует развитию речи.

Таким образом, работа с дневником читателя помогает развивать умения смыслового восприятия текста и связного формулирование мыслей, способствует улучшению навыка письменной речи, увеличивает их культурный багаж за счет пополнения словарного запаса. Итак, в результате проведенного исследования цель достигнута.

С целью исследования был проведен опрос среди учащихся 7-ых классов (35 детей).

- 1 У вас есть читательский дневник?
- 2 Когда вы заполняете читательский дневник?
- 3 Ваше отношение к заполнению дневника?
- 4 Какой пункт читательского дневника нравится заполнять?
- 5 Приносит ли пользу ведение дневника?
- 6 Появилась ли положительная динамика в учебе? Какая?
- 7 Хотели бы порекомендовать заполнение читательского дневника? Если да, то кому?

8 Повысился ли у вас интерес к чтению благодаря ведению дневника?

- 9 Хотели бы вы участвовать в конкурсе читательских дневников?

Данное исследование показывает, что у всех опрошенных учеников есть дневник, заполняют его после прочтения произведений. Больше всего им нравится выписывать цитаты. Учащиеся стали больше и внимательнее читать книги, обогатился словарный запас, некоторые признались, что чтение становится их хобби. В речи стали использовать цитаты, ведение читательского дневника помогает аргументировать свое мнение, стало меньше ошибок. Также в конце первой четверти учителем была проведена беседа в классе о пользе читательских дневников. Учащиеся говорили, что читательский помогает им лучше запомнить и понять произведение, делать выводы из прочитанного, помогает описывать свои впечатления от произведения, самостоятельно анализировать и оценивать характер и поступки героев. К концу года было предложено провести конкурс на лучший читательский дневник.

Дневник помогает школьнику понять и запомнить школьные произведения, а также может быть и шпаргалкой с мини-анализом произведений. Некоторые учащиеся признались, что завели даже предметные дневники по другим предметам, в которых фиксируют важные даты, аргументы, правила и формулы. Ведение читательского дневника позволяет делать более качественные и понятные конспекты. В ходе проведения исследования выяснилось, что ведение читательского дневника поспособствовало формированию читательского вкуса, повышению интереса к чтению, овладению мастерством самостоятельного чтения, умению анализировать произведение и делать вывод по прочитанному, обогащению словарного запаса, развитию способностей каждого ученика, повышению уровня мотивации, улучшению качества письменных работ. При ведении читательского дневника учащийся, записывая основную мысль в отдельной графе и выражая в 1-2

предложениях, учится делать вывод очень короткой фразой. Делая анализ произведения, формулируя вывод, ученик лучше запоминает идейный замысел произведения, при необходимости легко вспомнит это произведение. Выходит, читательский дневник стал инструментом для формирования смыслового чтения: «умения думать до чтения, во время чтения и после чтения» [3, с. 158].

Читая различные произведения и записывая важную информацию, ученик не только тренирует навыки письма, но и учится анализировать содержание, выделять основную мысль автора, понимать, что же хотел автор донести до своего читателя, запоминает цитаты. Интервью с учителем русского языка показывает, что в устной и письменной речи учащихся улучшились навыки аргументирования собственной позиции примерами из художественных произведений.

Родители, контролируя ведение читательского дневника, могут легко отследить интересы ребенка, понять, какой жанр или направление больше интересуют его, и при необходимости подкорректировать направление чтения, возможно, предложить книги другого жанра [1, с. 5].

Итак, проанализировав и обобщив полученные результаты, можно сделать вывод, что ученики стали более ответственно подходить к чтению художественных произведений и ведению читательского дневника. Наблюдается, что улучшилось не только содержание, но и грамотность письма, обогатился словарный запас учащихся (по обратной связи учителя предметника). Конечно, содержание и вправду запоминается лучше, когда пишешь текст от руки, размышляешь о поступках главного героя, выделяешь мысли, цитаты, которые характеризуют героев, события. Заполнять дневник нужно регулярно. Постепенно анализ произведения станет полезной привычкой, которая поможет глубже понимать литературу. Читательский дневник может быть рекомендован в качестве дополнительного материала к урокам русского языка и литературы для индивидуального и дифференцированного обучения. В конце учебного года планируется собрать читательские дневники и издать сборник цитат по произведениям, изучаемых в школьной программе по классам. Такие сборники можно использовать на уроке при анализе художественных произведений. В старших классах планируется усовершенствовать формат читательского дневника, где больше внимания необходимо уделить детальному разбору произведения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Абрамовских Н.В. Читательский дневник как средство развития умений смыслового восприятия текста у младших школьников. Концепт. – 2016.

2 Полежаева М.Г. Формирование и развитие мотивации чтения для создания читательской компетенции. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44793149>

3 Сушко Н. И. Проблемы и тенденции в чтении детей в условиях развития новых информационных технологий // Детская литература и воспитание: сб. тр. Междунар. науч.-практ. конф., Тверь, 2009.

4 Юлия Чмеленко «Книги не дают мозгу расслабиться» Наука. Экология. Человек. 21.05.2021. <https://www.pravda.ru/science/1170497-books/>

РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДОВ МНЕМОТЕХНИКИ НА УРОКАХ ЯЗЫКОВЫХ ДИСЦИПЛИН

АХМЕТОВА А. М.

учитель русского языка и литературы, Специализированная
гимназия для одаренных детей имени Каныша Сатбаева

БАКРАДЕНОВА И., ТИКАНОВ С.

ученики 10 класса, Специализированная гимназия
для одаренных детей имени Каныша Сатбаева

Сегодня для многих учащихся внимательно прочитать текст и осознанно пересказать содержание, прочитать выразительно и выучить стихотворение наизусть представляется затруднительным. Этот факт нами выявлен и через собственный опыт, и при опросе среди сверстников. В младших классах мы часто учили стихотворения наизусть, и нередко нуждались в подсказке. Самой хорошей подсказкой всегда была поддержка одноклассников: когда они с помощью жестов, мимики старались напомнить тебе забытое слово. И только теперь мы понимаем, что мы не просто подсказывали, а учили тексты с помощью метода мнемотехники.

Мнемотехника – одна из технологий, которая способна помочь нам развить свою память. Благодаря образам, символам, создаваемым при работе над текстами, мы обратили внимание, что хорошо запоминается информация, основанная на своих личных впечатлениях, имеющая красочную визуализацию, а также

запоминаются схемы логически последовательно выстроенные. Так наше детское увлечение переросло в научные основы нашей работы.

Мнемотехнические приемы были известны еще в античности, однако системного использования (внедрения в типовые программы, издания рекомендованных для использования в учебном процессе пособий и т.д.) данная методика еще не имеет.

В своей работе мы попытались предложить некоторые типы заданий для уроков русского языка и литературы в школах с государственным языком обучения с использованием методов мнемотехники.

Цель нашей исследовательской работы – выявить возможности использования приёмов мнемотехники на уроках русского языка и литературы в казахской школе. Рекомендовать те методы мнемотехники, позволяющие развивать наши интеллектуальных способности, учить мыслить неординарно, творчески, сделать нашу учебу интересной и занимательной.

Слова «мнемотехника» и «мнемоника» обозначают одно и то же – техника запоминания. Они происходят от греческого «mnemonikon» – искусство запоминания.

Мнемотехника – искусство запоминания, совокупность приемов и способов, облегчающих запоминание и увеличивающих объем памяти путем образования искусственных ассоциаций. В словаре С. И. Ожегова дается следующее определение данного понятия: МНЕМОТЕХНИКА: 1) то же, что мнемоника; 2) цирковой и эстрадный номер, основанный на искусстве запоминания («отгадывание» чисел, предметов, дат и имен) [1]. Исследователь М. Зиганов считает, что «можно дать и третье определение мнемотехники, которое наиболее точно отображает современную мнемотехнику. Мнемотехника – это система внутреннего письма, позволяющая последовательно записывать в мозг информацию, преобразованную в комбинации зрительных образов. Техника – это совокупность технических устройств, предназначенных для использования в деятельности человека, общества» [2]. В. Козаренко отмечает, что «мнемотехника использует естественные механизмы памяти мозга и позволяет полностью контролировать процесс запоминания, сохранения и припоминания информации» [3].

Считается, что это слово придумал Пифагор Самосский (6 век до н.э.). Искусство запоминания названо словом «mnemonikon»

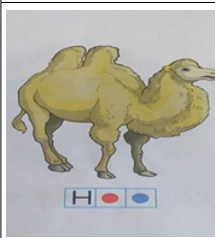

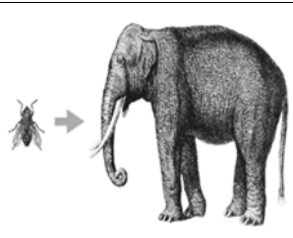
по имени древнегреческой богини памяти Мнемозины – матери девяти муз. Первые сохранившиеся работы по мнемотехнике датируются примерно 86-82 гг. до н.э., и принадлежат перу Цицерона и Квинтилиана. Первоначально мнемотехника возникла как неотъемлемая часть риторики (ораторского искусства) и предназначалась для запоминания длинных речей [4].

В мнемотехнике вся запоминаемая информация условно делится на три вида: образную, речевую (текстовую) и точную [5].

Мы рассмотрим базовые методы мнемотехники: мнемоквадраты, мнемодорожки, мнемотаблицы, метод цепочки; метод фотоаппарата; система «Локи», Майндкарты.

Мнемоквадраты, например, мы использовали при изучении лексики и фразеологии, при знакомстве с фразеологизмами на трех языках по рисункам легко восстановить фразеологизмы с одинаковым лексическим контентом.

Таблица 1

Түймедейді түйедей қылу	Don't make a mountain out of an anthill	Делать из мухи слона
		

При изучении художественного текста интересны мнемодорожки: например, по произведению А.С.Пушкина «Капитанская дочка» иллюстративная мнемодорожка не только воспроизводит последовательность сюжета, но и воссоздает мир 18 века, а мнемодорожка из пиктограмм учит легко запоминать сюжетную линию, последовательность событий.

Рисунок 1

При изучении лирических произведений часто не бывает сюжетных линий, поэтому для их запоминания мы используем мнемотаблицы: заполнение таблицы помогает нам визуализировать строки, появляются образы, символы, мы расширяем свой кругозор. Например, отрывок из поэмы Пушкина «Руслан и Людмила»: У лукоморья дуб зеленый...

Мнемотаблица

Рисунок 2

Один из творческих методов для работы с произведениями – это майнкарты, или как их еще называют, ментальные карты. Представляем одну из таких карт, это по произведению Светланы Назаровой «Мой зеленоглазый аруах».

В детстве наш главный герой проводит много времени у бабушки и дедушки, описывает ауыл, свои чувства. Он вспоминает, что он в детстве гордился своими стариками и они были для него центром вселенной, и со стыдом вспоминает, что в подростковом возрасте он стыдился дедушку и бабушку, которые приезжали в город в немодной одежде, пахли овчиной и курдючным жиром.

Здесь, чтобы понять тему, идею, мы работаем с ключевыми словами, структурируем главную, второстепенную и скрытую информацию. Майнкарта раскрывает наше творческое мышление, логическая связь, которая важна для потроения, помогает сохранить в памяти сюжет.

Рисунок 3

Также мы разработали несколько рекомендаций для работы с текстами:

- Регулярно выделяйте время на чтение!
- Делайте правильные заметки!
- Анализируйте и структурируйте прочитанное!
- Визуализируйте текст!
- Связывайте новые и известные идеи!
- Преобразуйте информацию в образную схему, ментальную карту и др.

Примените то, что прочитали, на практике!
Объясните кому-нибудь прочитанное!
Общественные и экономические процессы влияют на формирования ключевых концептов ментального мира социума. Одним из способов запоминания лексики и фразеологии, орфографии, текстов русской литературы является мнемотехника. Все эти приемы способствуют запоминанию материала, развитию воображения, погружения во временную и пространственную среду.

На базе программных текстов нами был разработаны приемы, помогающие сохранить в памяти информацию. Очень важными для памяти являются образы, основанные на символах, словах, которые стали триггерами для памяти.

ЛИТЕРАТУРА

1 И. Ожегов. Толковый словарь русского языка, <https://slovarozhegova.ru/>

2 Марат Зиганов...МНЕМОТЕХНИКА <https://matrona-dimitriy.ru/wp-content/uploads/2022/04/Ziganov-M.A.-Skorochtenie.pdf>.

3 Владимир Козаренко МНЕМОТЕХНИКА https://chessdarmen.kz/files/2017/04/36_mnemotehnika_z.pdf.

4 Фатеева, Г. И. Характеристика мнемотехники как метода развития мышления у детей и взрослых / Г. И. Фатеева. – Текст : непосредственный // Актуальные задачи педагогики : материалы IX Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2018 г.). – Москва: Буки-Веди, 2018. – С. 3-5. – URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/279/14274/>

5 Денис Александров. О мнемотехнике <https://trends.rbc.ru/trends/education/618bcd569a7947a0e5c826d8>.

ОБРАЗ ПОЭТА В ТВОРЧЕСТВЕ БАХЫТА КЕНЖЕЕВА

ТҮЛЕУБАЕВА К. Б.

учитель русского языка и литературы, Специализированная гимназия для одаренных детей имени Каныша Сатбаева

СЕРИКПАЙ А., КАБИДЕНОВА А.

ученики 8 класса, Специализированная гимназия для одаренных детей имени Каныша Сатбаева

Образ поэта является одним из центральных в творчестве Бахыта Кенжеева. В первую очередь это определяется тем, что образ поэта в его стихотворениях – это образ самого лирического субъекта, лирического героя. «Прежде всего, лирический субъект (герой) Кенжеева – поэт, художник важный, чье основное занятие – стихотворчество, без которого его жизнь лишена смысла» [1].

Поэтому в своей работе мы попытаемся в первую очередь выявить основные черты образа лирического героя тех произведений, в которых он определяется как поэт. Также мы попытаемся выявить некоторые национальные и транскультурные компоненты в образе лирического героя.

В стихотворениях Б. Кенжеева внутреннее художественное пространство – это состояние, чувства и мысли поэта, который ассоциируется у читателя с самим автором. «Не вызывает сомнений, что лирический субъект Кенжеева – это лирический герой, являющийся «не только субъектом-в-себе, но и субъектом-для-себя, т. е. он становится своей собственной темой», а его облику свойственна общность идейно-психологических и биографических

характеристик, благодаря чему «в разных стихотворениях раскрывается единая человеческая личность в ее отношении к миру и к самой себе» [1].

Наиболее ярким в образе лирического героя-поэта является его внутреннее состояние, которое, наверное, можно определить как экзистенциальное. Выражение «экзистенциальное состояние» является термином в философии Мартина Хайдеггера, который означает «внутренний конфликт» человека со своим собственным состоянием, характеризуемый чувством «заброшенности» и «бытия-в-мире».

Тема «заброшенности», отчужденности очень ярко проявляется в стихотворениях этого автора. При этом состояния, которые испытывает лирический герой, с одной стороны, – это очень тонкие, сложные и пронзительные чувства и переживания, но, кроме того, в них слышится общечеловеческое начало, это переживание за мир, за человечество как таковое (мир, хворающий ясною язвой; Проржавел наш мир угрюмый; Вой, муза – мир расщеплен и раздвоен). При этом лирический герой и часть этого мира, своего, родного, близкого ему пространства, он остро ощущает связь с этим миром, и также остро переживает разрыв с этим миром. В данном случае лирический герой вписан в художественное пространство, в котором выявляются национальные компоненты (мать-мачеха, заводская гарь, дурное, да свое и т.д.).

«От райской музыки и адской простоты,
от гари заводской, от жизни идиотской
к концу апреля вдруг переживаешь ты
припадок нежности и гордости **сиротской** –...»

И самым важным для самого лирического героя-поэта становится его речь, поэзия, самоценность которой для него является очевидной: Ты слышишь: говори. Не спрашивай, о чем. Поэзия является и отображением, и выходом из этого «сиротского» состояния.

Поэт у Б. Кенжеева – художник, получивший божий дар. Бог, подаривший этот дар, может его и забрать. Потерявши божественный дар, художник лишается смысла своего существования:

«Неслышно гаснет день убогий, неслышно гаснет долгий год,
Когда **художник босоногий** большой дорогою бредёт.
Он утомлён, он просит чуда – ну хочешь я тебе спою,
Спляшу, в ногах валяться буду – верни мне музыку мою»

Наличие поэтического дара (дара творить) Б. Кенжеев приравнивает к ощущению присутствия Бога, к свидетельству

Его участия в жизни человека. При этом повторяющимся мотивом становится мотив потери дара, Бог не отзывается на обращение художника: «Богоставленность как ощущение здесь равна потере дара. Причем не бездарности изначальной, а именно его отсутствию, отнятости, изъятости» [3]. Необходимо отметить, что чувство богооставленности неоднократно прослеживается в стихотворениях Б. Кенжеева, при этом это касается не только самого лирического героя или образа художника, поэта. Это относится к человеку вообще (ср. чувство гордости **сиротской** и др.).

Образ поэта у Бахыта Кенжеева – это также и романтический образ «сочинителя звезд», создаваемый на противопоставлении земного и небесного, темного, мертвого и высокого, живого:

И пока над крышей визжит норд-ост, человечьи очи глотают тьму,

в неурочный час **сочинитель звезд** робко бодрствует, потому что влачит его океан, влечет, обольщает, звенит, течет – и живой земли голубой волчок колыбельную песнь поет.

Б.Кенжеев, называя поэта сочинителем звезд, связывает поэтический дар со Вселенной, Космосом, Вечностью.

Образ поэта у Б. Кенжеева также тесно связан с образом эпохи, времени, в котором также проявляются национальные компоненты. И в этой связи можно выделить образ лирического героя-поэта, переживающего смену эпох, времени:

«Распалась связь времен.

.....Словно усердный школьник, дабы **не отстать**

от времени, я заносу в тетрадку

слова: ризлтор, лобстер, киллер, саммит,

винчестер, постер.» (Сбылась мечта: теперь я стал писатель)

В этом стихотворении фраза **убивают, зато не за стихи теперь** отсылает нас к трагическим фактам российской истории – гибели Пушкина и Лермонтова (трагичными были судьбы и других поэтов – гибель Грибоедова, Есенина, Маяковского, Цветаевой).

Поэт у Б. Кенжеева – тот, кто обогнал свою эпоху. Здесь слышны переключки с цветаевским «Время – я тебя миную»:

«пусть с неба низкого струится звездный смех -

как голосит душа, как жаль ее, дуреху! -

не утешение, но музыка для тех,

кто обогнал свою эпоху.»

Тема времени, эпохи также тесно связана у Б. Кенжеева с темой судьбы. По мнению автора, участь поэта предопределена свыше. И поэтический дар – это судьба, крест, который поэт должен нести всю свою жизнь.

«...укроти их, мыслитель неловкий,
уважающий ямб и хорей,
что когда-то мечтал по дешевке
откупиться от доли своей»

Также в стихотворениях Б. Кенжеева противопоставление прошлого и настоящего связано с темой поэта-пророка. При этом поэт-пророк принадлежит к прошлому – к прошлой жизни, молодости, либо к прошлой эпохе, эпохе героической. Зачастую в таких стихотворениях прослеживается ирония и чувство сожаления, боли.

«Любому веку нужен свой пиит...» (Любому веку нужен свой язык.)

Апелляция к пушкинской эпохе, поэзии (пиит, Царскосельского вокзала) также составляет национальные компоненты в образе лирического героя.

В стихотворении Б. Кенжеева «Сколь ясно вьюга шепчет нам: вот Бог, а вот порог...» тема поэта-пророка рассматривается через призму личностного начала, через образ самого лирического героя.

В стихотворении прослеживаются четкие параллели с Пушкинским «Пророком»:

«... **взамен кузнечика - сверчок**, и вместо белки – мышь.

А где же грозный серафим, осколок и оскал
иной плеяды? Вьется дым, мутнеет твой стакан,

Анализ образов известных поэтов и писателей в поэтическом тексте является очень важным и интересным для исследования творчества любого автора. Анализ этих образов связан с раскрытием того национально-культурного фона, к которому они принадлежат. В данном случае эти образы – феномены определенной эпохи и определенной культуры, их использование обусловлено мировоззрением самого автора.

Образы известных поэтов и писателей достаточно часто встречаются в стихотворениях Б. Кенжеева. В его произведениях мы обнаружили 41 упоминание известных поэтических имен.

Однако только в двух стихотворениях образ известного поэта является центральным в художественном произведении. Речь идет о двух стихотворениях, посвященных памяти Арсения Тарковского –

«Пошадилы камни тебя, пророк и «Поезда разминутся ночные». Это пронзительные, проникновенные стихотворения, переполненные чувством боли утраты, потери большого поэта, человека, близкого по духу, чувством трагизма. Автор строит стихотворение в форме внутреннего диалога, он как бы обращается к ушедшему поэту:

Пошадилы камни тебя, пророк. Для лирического героя Тарковский – пророк; фронтовик, сверчок на своем шестке // золотом поющий что было сил; Царь хромой в изгнании. Беглый раб, // утолявший жажду из тайных рек.

Если первое стихотворение построено как обращение к любимому поэту,

Имя Александра Грина употребляется в словосочетании «пожелтевший том Александра Грина» в стихотворении «Как прекрасен мир, – майский жук шелестит, – пойми!..». Книга Александра Грина в стихотворении становится символом ушедшей молодости, юношеской романтики, которую сохранил в своем сердце лирический герой.

У каждого – ангел-хранитель.

Младенцы смиренно лежат в капусте.

Отчего же я так подавлен, ma belle amie?

Отчего я так безобразно грустен?

У меня мигрень, у тебя мигрень.

На дворе отпахла развесистая сирень,
пожелтевший том Александра Грина у постели...

Имя И. Бродского упоминается в стихотворениях «Золотое, сизое, безоглядное заоконное полотно!» и «Льет в Риме дождь, как бы твердящий «верь...». В первом стихотворении лирический герой представляет предполагаемую реакцию поэта на свои мысли:

Словно гранат на ветке, лакомый мир, к которому ты влеком только любовью, как улыбнулся бы бедный Бродский, отводя опустевший взгляд к перекрытому до весны перевалу.....

В стихотворении «Льет в Риме дождь, как бы твердящий «верь»», основной темой которого является тема смерти и бессмертия, бренности земного существования, забвения, образ И. Бродского выступает в качестве некоего ценностного ориентира, символа того, кто должен существовать, быть жив, потому что является очень важным для лирического героя; как можно предположить, вселяющим чувство радости за поэзию, культуру.

Со смертью поэта усугубляются мысли о бренности человеческой жизни.

Льет в Риме дождь, как бы твердящий «верь»,
ни в яме не исчезнешь ты, ни в шуме
родных осин» - но умирает зверь,
звезда, волна. И даже Бродский умер.

В стихотворении, посвященном Светлане Кековой «Век безлюдный, ржавый, пьяный» имена поэтов Гомера и Абая становятся ориентирами во времени, указанием на временной промежуток, эпохи:

Св. Кековой
Век безлюдный, ржавый, пьяный,
с сердцем, стиснутым внутри.
...От Гомера до Абая,
от пчелы до мотылька,
словно чашка голубая
жизнь горячая хрупка...

В данном стихотворении также центральной является тема эпохи, жизни и смерти, бренности человеческого существования, тема судьбы.

М. В. Гончарова и С. Ю. Суханова в своей статье «Рецепция Горация в поэзии Б. Кенжеева» отмечают, что у Б. Кенжеева есть несколько стихотворений где встречается имя Горация или отсылки к его творчеству («Как славно дышится-поется!», «...и рассуждал бы связно, да язык мой...», «В чистом поле торчу, как перст...», «Облака – словно конь карфагенских кровей», «Аукнешься – и возвратится звук с небесных круч, где в облаках янтарных...»). Хотя этот могут быть лишь упоминания, тем не менее, они выполняют разнообразные функции и создают тот контекст, в котором рождается объемное представление о характере восприятия личности и творчества Горация.

Исследователи пишут: «Поэтический дар для Горация – это дар богов, делающий поэта избранным, выделяющимся из среды остальных людей. Поэт – vates – пророк, боговдохновенный певец, выполняющий такую же посредническую роль, как и жрец в религиозном обряде» [5]. У Б. Кенжеева современному поэту не дана роль пророка. Он способен творить лишь до тех пор, пока дар не отнят хозяином мира.

Также, как отмечают исследователи, «в художественном мире Б. Кенжеева присутствует Логос как справедливая и мудрая

основа жизни. Но если для Горация мир познаваем, устроен на основе рациональных начал, то Б. Кенжеев подчеркивает трагическую пропасть между жизнью и Логосом. Б. Кенжееву чуждо рациональное отношение к миру, поскольку человеческая жизнь абсурдна, ее можно понять и выразить с помощью слова только иррационально. Гораций, признавая поэтический талант даром богов, подчиняет поэзию разуму, для Б. Кенжеева поэт становится средством выражения иррациональности и хаоса жизни» [5].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бокарев А. С. Самоидентификация лирического субъекта в поэзии Бахыта Кенжеева 1970–1980-Х ГГ. Вестник ПСТГУ III: Филология 2015. Вып. 1 (41). С. 9–17.
- 2 Лебедушкина О. Поэт как Теодор // Дружба народов, 2007, №11
- 3 Касымов А. В тесноте отступающих лет... // Знамя, 2000, №11
- 4 Ильинская Н. И. Анакреонтический мотив цикады / кузнечика. Русская литература Исследования.
- 5 Гончарова М. В., Суханова С. Ю. Рецепция Горация в поэзии Б. Кенжеева. Вестник Томского государственного университета. Филология. 2013. №5 (25)

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ И РЕЧЕВОЕ ПОВЕДЕНИЕ ГЕРОЕВ СОВРЕМЕННОГО МУЛЬТИПЛИКАЦИОННОГО ФИЛЬМА «ГРАФИТИ ФОЛЗ»

ХЛЫНИНА Т. А.

учитель-модератор русского языка и литературы,
Назарбаев Интеллектуальные школы ХБН, г. Павлодар

ТАЛАС А. Б.

ученик 9«В» класса, Назарбаев Интеллектуальные школы ХБН, г. Павлодар

АМАНГЕЛЬДИНОВА Д. Д.

ученик 9«В» класса, Назарбаев Интеллектуальные школы ХБН, г. Павлодар

В повседневной жизни дети часто пользуются гаджетами для различных целей: они заняты поиском образовательных ресурсов, игрой в онлайн-игры, а также просмотром различного контента, что чаще всего не соответствует их возрасту, воспитанию.

В подростковом возрасте наблюдается резкое понижение ценности общения в семейном кругу: самыми большими авторитетами становятся друзья, а также герои экрана и медиа.

В связи с этим воздействие медиаконтента, в том числе и мультипликационных картин, может оказать на формирование личности подростка как положительное, так и отрицательное влияние. Мультипликационные картины для данной возрастной группы характеризуются более быстрым темпом развития сюжета, наличием сниженной лексики и юмора. Подростки способны удерживать несколько пересекающихся сюжетных линий, разрывы во временных и логических цепочках действий персонажей и развития сюжета. Кроме того, дети среднего школьного возраста проявляют особый интерес к мотивам и поступкам персонажей. В центре внимания подростков – сложные переживания, связанные с любовью, одиночеством, страхом, злостью или отвержением, которые многие подростки не раз испытывали на себе. Именно поэтому данные темы для них особо актуальны и вызывают огромный интерес, и подросткам и родителям важно ответственно подходить к вопросу выбора мультипликационного фильма или художественного произведения. Дети этого возраста (12–16 лет) учатся видеть ситуацию со стороны, анализировать поступки героев.

Учитывая, что сейчас всё чаще можно заметить в речи подростков использование слов сниженной лексики, ошибки в произношении и т.д., мы решили провести исследование и выбрать в качестве примера один из самых популярных среди детей и подростков анимационный фильм «Гравити Фолз», чтобы определить, влияет ли просмотр контента на речь современных подростков?

Исходя из вышесказанного, в данной работе мы поставили перед собой следующие цель и задачи исследования.

Цель исследования – проанализировать лексику и речевое поведение персонажей анимационного сериала «Гравити Фолз» и его воздействие на детей.

Для того чтобы достичь этой цели, мы поставили перед собой несколько задач:

- 1 Изучить материалы о видах ошибок, о речевом поведении, молодежном жаргоне и структуре речевых актов;
- 2 Провести опрос среди учащихся 9-10 классов для анализа используемой лексики;
- 3 Провести анализ ошибок в речи героев и сделать их классификацию;
- 4 Сделать вывод, стоит ли смотреть данный сериал подрастающему поколению.

Для того чтобы достичь цели исследования и реализовать стоящие перед нами задачи, были использованы следующие методы.

Теоретические методы: изучение и анализ исследований, посвященных языку интернета и структуре речевых актов. Лингвистический метод использован для анализа языкового контента и классификации ошибок в речи, их культуры общения и этикета. Методы абстрагирования и индукции позволили проанализировать обобщенные данные о воздействии языка интернета на речь и культуру молодого поколения.

Эмпирические методы: наблюдение и лингвистический анализ языка персонажей дали возможность выявить речевые ошибки. Анкетирование помогло соотнести данные исследований с результатами опроса о воздействии речи персонажей на разговорную речь школьников. В качестве материала для исследования были использованы мультипликационный фильм/художественное произведение «Гравити Фолз».

Обзор литературы о языковых особенностях языка интернета и речевых актов является важной составляющей исследования. Информация, которую мы изучили о языковых особенностях, структуре речевых актов, помогла нам проанализировать речь героев в анимационном сериале/художественном произведении. Мы смогли подробно рассмотреть речь и поведение героев произведения «Гравити Фолз», а также на основе собранной информации сделали вывод о том, какое влияние оказывает это произведение на подрастающее поколение.

Для изучения воздействия популярного художественного произведения/мультипликационного фильма на аудиторию через языковой контент нами был проведен онлайн-опрос среди учащихся 9-10 классов с помощью сайта Survey monkey.com. Онлайн-опрос состоял из 6 вопросов закрытого и открытого типов, где участники в количестве 52 человек могли выбирать предложенные варианты или отвечать развернуто. Опрос был анонимный, что позволило ребятам быть искренними в своих ответах. Примеры вопросов:

1 Смотрели ли вы анимационный телевизионный сериал Гравити Фолз?

2 Замечали ли вы ошибки при переводе с английского языка?

3 Нравится ли вам речь героев?

4 Насколько сильно влияет подобная речь на других персонажей, есть ли негативная реакция?

5 Какие особенности есть в речи главных героев?

6 Можно ли, по вашему мнению, смотреть Гравити Фолз детям, учитывая речь персонажей?

Таблица 1 – Примеры некоторых результатов опроса среди учащихся 9-10 классов

Вопросы	Самые распространенные ответы
1	2
Замечали ли вы ошибки при переводе с английского языка?	Да. Неправильное название свиньи, некорректные имена серий.
Часто ли, по вашему мнению, персонажи используют жаргонные слова?	Часто. Идиот, тупица, бестолковые, бессовестный.
Какие особенности есть в речи главных героев?	Они используют разные научные термины и жаргонные слова.

Задачи и цели, которые мы поставили в самом начале, были достигнуты. Благодаря проведенному опросу среди учащихся 9-10 классов мы узнали, что опрошенные замечали ошибки в речи героев. В целом, лексикон, используемый персонажами, нравится нашим сверстникам. На основе анализа лексики и ошибок в ней главных героев мы пришли к заключению, что данный мультсериал следует смотреть подросткам старше 14 лет, так как используемые жаргонные слова персонажей могут оказать негативное влияние на детей возрастом младше 14. Можно объяснить это тем, что более взрослые подростки психологически и социально относительно зрелые.

ЛИТЕРАТУРА

1 Гравити Фолз (все серии 1 сезона) 2014 год. [Электрон. ресурс].-URL: https://youtube.com/playlist?list=PLVtYY3Uj133P8I2sepaUWtF_J1THvy176&si=GkvLZZWpUrxWko_p [дата обращения 16.09.2023].

2 Гравити фолз (все серии 2 сезона) 2015 год. [Электрон. ресурс].-URL: https://youtube.com/playlist?list=PLVtYY3Uj133NFDWuw_E-OJcngyWayn7pA&si=WdtuvsHP5Hu7vFbk [дата обращения 12.10.2023].

3 Википедия. Речевой акт. [Электрон. ресурс].-URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhargonizmy-v-rechi-sovremennoy-molodezhi> [дата обращения 23.10.2023].

4 Gravity Falls : Lost Legends комикс [Электрон. ресурс].-URL:<https://com-x.life/4860-gravity-falls-read.html> [дата обращения 2.11.2023].

ФОЛЬКЛОР И МИФОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННЫХ АНИМАЦИОННЫХ ФИЛЬМАХ: АНАЛИЗ МУЛЬТФИЛЬМОВ «МОАНА», «ТАЙНА КОКО»

ШАМГУНОВА А. Е.

учитель, СОШИТ имени Ахмета Байтурсынова, г. Павлодар

МАТВЕЕВА А.

ученик, СОШИТ имени Ахмета Байтурсынова г. Павлодар

Фольклор представляет собой богатое культурное наследие. Это множество историй, мифов, легенд, песен и обрядов, которые являются отражением культурных традиций. В древнейшие времена фольклор играл важную роль в жизни людей, помогая им понять мир вокруг себя, укреплять социальные связи и сохранять историческое наследие.

В современном мире фольклор сохраняет свою актуальность и влияние. Он остается частью культурного наследия каждого народа, являясь ключевым фактором формирования культурной идентичности и ценностей. Через фольклор передаются не только мифы и легенды, но и моральные уроки, традиции и обычаи, которые помогают людям ориентироваться в мире и укреплять связь с прошлым.

Современные мультфильмы не отличаются от домашнего фольклора. Напротив, многие из них активно используют фольклорные мотивы, персонажи и сюжеты, чтобы создать увлекательные и вдохновляющие истории для просмотра. Фольклор имеет тонкую аутентичность и передает сюжеты, делая их более привлекательными и значимыми для людей всех возрастов. «Использование фольклора в современных анимационных фильмах позволяет создать глубокие и универсальные сюжеты, привлекая внимание зрителей разных возрастов и культурных фонов» [1, с. 46].

Именно поэтому изучение культуры изучения фольклора в современных мультфильмах представляет собой интерес к пониманию современных процессов и восприятию современных идей и традиций. В данном исследовании мы концентрируемся на анализе различных аспектов фольклора, представленных в трех известных мультфильмах – «Моана», «Храбрая сердцем» и «Холодное сердце», чтобы показать их значение и влияние на культурное развитие и восприятие мира.

В мультфильме «Моана» фольклорные элементы полинезийской мифологии пронизывают каждый аспект сюжета, персонажей и

визуального стиля. Одним из ключевых мифов, лежащих в основе фильма, является легенда о Та-Фити и Те-Ка. Согласно мифологии, Та-Фити, богиня океана и творец земли, потеряла свой сердечный камень, что привело к возникновению зловещего демона Те-Ка. Этот миф становится основой для сюжета «Моаны», где Моана отправляется в опасное путешествие, чтобы вернуть сердечный камень и спасти свой народ.

В мультфильме богиня Та-Фити и демон Те-Ка представляют собой две противоположные силы, играющие ключевую роль в сюжете и символизирующие баланс и разрушение в мире.

Та-Фити воплощает в себе добро и творческую энергию. Она изначально создала острова и живых существ, наполняя мир красотой и жизнью. Ее сердечный камень, обладающий магической силой, является источником жизни и гармонии. Та-Фити символизирует природу, которая вдохновляет, питает и поддерживает жизнь на земле. Она является образом благополучия и радости, представляя собой идеал, к которому стремится Моана в своем путешествии.

В противоположность Та-Фити стоит Те-Ка, демон огня и разрушения. По легенде, когда Та-Фити потеряла свой сердечный камень, она превратилась в Те-Ка, потеряв свою исходную доброту и превратившись в зловещее существо. Те-Ка символизирует разрушение и хаос, она разжигает огонь и погружает мир во тьму. Ее злоба и ярость создают угрозу для живых существ и приводят к страданиям и разрушениям.

Та-Фити и Те-Ка представляют собой дуальность человеческого опыта, борьбу между добром и злом, творчеством и разрушением. Их противостояние отражает вечную борьбу за сохранение баланса в мире. Путешествие Моаны в поисках сердечного камня Та-Фити становится символическим путешествием к преодолению зла и восстановлению гармонии в мире.

Важным фольклорным персонажем является Мауи, полубог и великий путешественник. Мауи известен в полинезийских мифах как герой, который украл огонь у богини, укротил солнце и выпустил острова из океана. В «Моане» Мауи предстает в виде могучего воина с магическим крюком, символизирующим его власть над природой. Его персонаж не только служит помощником и наставником Моаны, но и воплощает духовные качества, такие как отвага и мудрость, важные для полинезийской культуры. В мультфильме его характер развивается от недооцененного и гордого до более смиренного и

сострадательного. Когда он понимает важность сотрудничества с Моаной, помогает ей.

Мауи также является важным персонажем, поскольку он выступает в роли наставника и мудрого советчика. Его приключения, легенды и мудрость помогают Моане понять свое истинное предназначение и преодолеть препятствия на пути к спасению своего народа. Его персонаж также служит символом важности уважения к культурному наследию и собственным корням, что является важной темой фильма.

В «Моане» океан играет ключевую роль, которая имеет свои параллели с фольклором и мифологией. В мифах многих культур океан часто представляется как живое существо или даже божество, обладающее собственной волей и интеллектом. Это воплощение океана в виде активного и мыслящего существа тесно связано с фольклором, где природные элементы часто олицетворяются и действуют как персонажи собственных историй.

В мифологии различных культур океан часто воспринимается как источник жизни и духовной силы, что также отражается в «Моане». Океан в фильме помогает Моане в ее путешествии и является ее союзником в борьбе с препятствиями. Эта идея океана как источника жизни и поддержки имеет свои корни в различных мифологических представлениях о море, его таинственности и непредсказуемости.

Кроме того, океан в «Моане» символизирует идею путешествия и самопознания, что также характерно для мифологии. В мифах часто описываются путешествия героев через океаны и моря в поисках приключений или духовного просвещения. В «Моане» Моана отправляется в опасное и захватывающее путешествие через океан, где она сталкивается с различными испытаниями и учится о себе и своем месте в мире.

Таким образом, океан в «Моане» не только отражает фольклорные представления о море и его роли в жизни человека, но и вписывается в традицию мифологических рассказов о путешествиях, самопознании и взаимодействии человека с природой.

Визуальный стиль фильма также отражает полинезийскую культуру, с ее яркими красками, традиционными узорами и аутентичными деталями. Архитектура островов, костюмы персонажей и музыкальное сопровождение олицетворяют богатство полинезийского наследия и создают атмосферу загадочности и

волшебства. «Моана» не просто адаптирует полинезийские мифы и легенды, но и воплощает их сущность, представляя современной аудитории глубокие и вдохновляющие истории о природе, духовности и смелости.

В центре сюжета «Тайны Коко» расположен праздник – день мертвых (Día de los Muertos). Он является одним из наиболее значимых и красочных мексиканских праздников, который имеет глубокие корни в фольклоре и культуре этой страны. Он отмечается 1-2 ноября и представляет собой время, когда мексиканцы поминают и празднуют жизнь своих умерших родственников и друзей.

В мексиканском фольклоре считается, что в эти дни души умерших возвращаются на землю, чтобы посетить своих близких. Во время Дня мертвых создается особое атмосферное настроение, наполненное весельем, праздничными украшениями, музыкой и танцами. Этот праздник является символом не только памяти об ушедших, но и понимания их вечного пребывания в сердцах и душах живых.

Основные символы Дня мертвых, такие как скелеты (calaveras), цветочные украшения (cempasúchil), свечи, алтари (ofrendas) и праздничные угощения, имеют глубокие корни в мексиканской мифологии и традициях. Например, скелеты и черепа часто ассоциируются с мексиканской культурой с древних времен, символизируя не только смерть, но и продолжение жизни в ином мире. Цветы cempasúchil, или мексиканский маргаритки, считаются цветами, которые приветствуют души умерших и направляют их к алтарям.

В мультфильме «Тайна Коко» день мертвых отображен с великолепной детализацией и точностью, сохраняя при этом связь с мексиканским фольклором и культурой. Каждая сцена, каждый элемент украшения или костюма напоминают о традициях и верованиях этого народа, делая праздник не только важным событием для персонажей фильма, но и значимым символом мексиканской культурной идентичности.

Альяндре (Alebrijes) – это еще один важный элемент мексиканского фольклора, который нашел свое воплощение в мультфильме «Тайна Коко». Эти фантазийные существа известны своими яркими красками, уникальными формами и богатым декором. В мексиканском фольклоре альяндре считаются защитниками от дурных снов и злых духов, а также проводниками между мирами живых и мертвых.

В мультфильме «Тайна Коко» альяндры изображены в виде разноцветных сказочных животных, которые являются неотъемлемой частью мира мертвых. Они помогают главному герою, Мигелю, в его приключениях, направляя его на пути к самопознанию и принятию своих корней.

Каждый альяндры в фильме «Тайна Коко» уникален и имеет свою собственную индивидуальность и характер. Они представлены в виде разнообразных животных – от птиц и рыб до существ. Альяндры в «Тайне Коко» не только служат сопровождающими Мигеля, но и символизируют его внутреннее путешествие к самопознанию и принятию своих корней. Они помогают ему преодолевать препятствия и обретать мудрость, а также напоминают о связи между прошлым и настоящим, между миром живых и мертвых.

Влияние фольклора и мифологии на сюжеты, персонажей и ценности в современных анимационных фильмах становится все более заметным и значимым. Оба мультфильма, «Моана» и «Тайна Коко», не только увлекательно рассказывают захватывающие истории, но и являются мощными средствами передачи ценностей и уроков, важных для развития детей. Через проникновенные сюжеты и живых персонажей эти фильмы учат детей ценности смелости, самооткрытия, семейных связей, уважения к природе и культурному наследию. Они вдохновляют детей стремиться к саморазвитию, принимать свои корни и искать свое место в мире с уважением к другим. Таким образом, эти мультфильмы не только развлекают, но и способствуют формированию у детей важных жизненных ценностей и понимания окружающего мира

ЛИТЕРАТУРА

1 Смит, Джеймс. «Влияние фольклора на современную анимацию». Журнал «Анимация: Междисциплинарный журнал», том 12, № 2, 2020, с. 45-58

2 Прокопенко, Ирина. «Фольклорные мотивы в современной анимации: от адаптации к новации». Вестник культурологии, том 7, № 2, 2015, с. 32-47.

3 Иванов, Павел. «Мифологические сюжеты в анимационном кино: от классики к современности». Журнал киноведения, том 14, № 3, 2009, с. 78-92.

4 Смирнова, Екатерина. «Фольклор и мифология в современной анимации: тенденции и особенности». Культурные исследования, том 5, № 4, 2012, с. 105-118.

5 Козлов, Алексей. «Анализ влияния фольклора на сюжеты и персонажей в мультфильмах Disney». Журнал анимации и мультимедиа, том 3, № 1, 2008, с. 56-68.

6 Горбунов, Дмитрий. «Использование мифологических мотивов в современной анимации: от Голливуда до японского аниме». Журнал культурной антропологии, том 22, № 2, 2011, с. 40-55.

Секция 26

Қазақ тіл білімі мен әдебиеттанудың өзекті мәселелері
Актуальные проблемы казахского языкознания
и литературоведения

**АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ
АРАБ, ОРЫС СӨЗДЕРІНІҢ ҚОЛДАНЫСЫ**

ДОСМАГАМБЕТОВА А. О.
Филология магистрі, мұғалімі,

ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

АҒЫБАЙ К. Қ.

8-сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

XX ғасырдың басында өмір сүрген ақын, публицист, қазақ тіл білімінің негізін салушы, аудармашы, ағартушы, қоғам қайракерлерінің бірі – Ахмет Байтұрсынов. Оның қай шығармасын алсақ та, халықтың ауыр халін, тұрмысын, арман-тілегін сөз еткенін көре аламыз. Ақынның өмір сүрген кезеңі, тарихы әрине оның шығармаларына әсер етпей қоймады. Әсіресе сол елдердің діліне, тіліне, дәстүріне өз ықпалын тигізгенін анық байқаймыз. Бұл елдердің мәдениеті ұқсас болмаса да, бір-бірінің лексикологиясына жаңа өзгерістер әкелді. Ахмет Байтұрсынов өз кезінде екі алфавиттің ауысқан тұсында өмір сүрген ақын, әрі араб графикасына негізделген төте жазуын енгізген тұлғалардың бірі. Оның негізінде жасалған қазақ әліпбиі 1913-1929 жылға дейін қолданылды. Ал кейіннен Кеңес Одағының халықтары орыс алфавитіне ене бастады. Сондықтан да ақынның өмір сүріп жатқан кезеңі оның шығармаларының тіліне әсер етті. Дегенмен зерттеу барысында мен оның араб сөздеріне баса мән бергенін байқадым. Мысалы ақынның «Маса» өлеңдер жинағына енген «Жиған-терген» шығармасын алып қарасақ мұнда араб тілінің көптеген сөздерін пайдаланғанын көре аламыз. Мәселен ләфүз, сәллә, һаман, ғамал, деген сөздерін кездестіре аламыз. Олар тікелей араб тілінен еніп, қазақ тіл лексикологиясында сирек кездесетін сөздердің қатарына енеді. Ақын оқырманға түсінікті болу үшін соңында бұл сөзге түсініктеме беріп кетеді. Өлеңдегі мағынасы «лебіз» дегенді білдіреді. «Ғамал» сөзі «әркет». «Һәмән» үнемі дегенді білдіреді. Мысалы:

Шыққан соң сыртқа,
Жайған соң жұртқа,
Сөз тергеуге төзімді.
Көп мағына, аз ләфүз,
Есек баспас тайғақ мұз.

«Һәмән» деген сөзін ақын өз шығармаларында сегіз рет қолданғанын анықтадым. Ләфүз деген сөзді бір рет, сәллә сөзін бір рет, «ғамал» сөзін 54 рет қолданған

«Есек пен үкі» деген өлеңде «Лат» сөзі ол да араб тілінен енген сөздер. Ол «исламға дейінгі арабтардың табынатын пұт мүсіндері» дегеннен шыққан.

«Фаһам» сөзін А. Байтұрсынов «Түсінік», «Мән», «Мағына» деген мағынада қолданылады. «Екі бөшке». Түпнұсқадағы «Құр бөшке салдыры зор, бағасы кем, Фаһамсыз құр даурықпа адаммен тең» деген өлең жолдары 1989, 1991 жж. жинақтарда «Ауыр бөшке салдыры зор, бағасы кем, 355 Бағасыз құр даурыққан адаммен тен» деп өзгеріске түскен. «Фаһам» сөзі арабша сөздердің этимологиясына сүйеніп берілді. Түпнұсқалық қалпы 2003 жылы орнына келтірілген [1].

«Пақыр» сөзі де араб сөзі «кедей», «жарлы» деген мағынада қолданылған. Мысалы:

Алмаққа Нәбек атын амалменен,
Ойлайды алдайын деп бір пақыр боп.

Түсіндірме сөзді алып қарасақ «Пақыр» сөзіне кедей, тұрмыс жағдайы мүшкіл адам деп түсініктеме берген. Шынымен де аузыекі сөйлеу тілімізде ата-бабаларымыз осы сөзді жиі пайдаланғанын байқаймыз. Тіпті қазірдің өзінде де осы сөзді қолданып жүрген адамдарды кездестіре аламыз. Ақын бұл сөзді өз шығармаларында 13 рет пайдаланған. Сонымен қатар «Һәм» деген сөзді де ақын жиі пайдаланды. Ол қазақ тілінде «Және» деген сөзімен мағыналас.

Һәм деген сөзді сол кезеңде өмір сүрген жазушы Мұхтар Әуезовтың шығармаларынан да байқай аламыз. Оған дәлел «Абайдың өнері һәм қызметі» атты мақаласы бола алады. Сөздіктегі мағынасы «әрі». Тіпті күнделікті өмірімізде жиі қолданатын «Мәжіліс» сөзінің өзі араб тілінен енген. Ахмет Байтұрсынов оған «Жиналыс», «Отырыс» даген мағынаға ие болғанын атап өтті [2]. Мысалы:

Өз шығармаларында бұл сөзді бес рет қолданған.
Көрінбестен өмір көбі өткен шақ,
Тіршіліктің сән, ләззаты кеткен шақ.
Ойын, күлкі, мәжілістен, қызықтан
Мезгіл қуып: «Шық!» – деп әмір еткен шақ.

«Дұға» – араб тілінен енген сөз. Ол тілдік жағынан – сұрау, шақыру, қалау, жәрдем өтіну деген мағыналарды береді. Ақын «Дұға» сөзін Лермонтовтан аударған шығармасында да қолданған.

«Мінәжат», «Ғибадат» дегенді білдіреді [3]. Оны біз ақынның «Анама хат», «Лермонтовтан» деген өлеңдерінен кездестіре аламыз.

Бұзылған шіркеудің тұр қабырғасы,
Көрінбес қазір бірақ онда шырақ.
Бұл күнде монахтар да жоқ ішінде,
Көп үшін дұға қылғыш тілек сұрап

Одан басқа ақын шығармаларынан арабтың «Мазлұм», «Ғайбат», «Иман», «Мүбтала» және т.б. басқа сөздерді кездестіре аламыз (Кесте 1. – Араб сөздерінің қолданысын қарау).

Кесте 1 – Араб сөздерінің қолданысы

Ақын шығармаларындағы араб сөздері	Шығармада кездескен саны	Ақын шығармаларындағы араб сөздері	Шығармада кездескен саны
Ләфүз	1	Фаһам	4
Сәллә	1	Пақыр	6
Ғамал	54	Һәм	33
Һәман	8	Мәжіліс	5
Лат	1	Дұға	4
Мазлұм	2	Мүбтала	4

Ахмет Байтұрсыновтың шығармаларынан тек араб сөздерін ғана емес. Сонымен қатар орыс сөздерін де кездестіре аламыз. Олардың кейбіреулерінің аудармасы бола тұра, сол қалпында пайдаланғанын немесе екі тілге ортақ сөздерді де байқай аламыз. Мысалы «Өгіз бен бақа» мысалын алып қарайтын болсақ, мұнда формың деп тұрғаны «қалпын», сыртың мағынасында қолданған. Бұл сөз негізі бұрыңғы грек тілінен орыс тіліне еніп, орыс тілінен қазақ тілінде қолданыла басталған. Яғни «форма» деген сөзінен шығып тұр.

«Қарашы! Енді қандай болдым? – деді,
Міне, мен жаңа әбден толдым!» – деді.
Жолдасы тағы қарап денесіне:
«Қалпында қараң менен формың», – деді.
«Жиған-терген» шығармасында
Ұжмақтың кілтін,
Алланың мүлкін
Арендаға алып па?
Молда сатса тиынға,
Ол – Алла емес, сыйынба!

– деген өлеңінде «Арендаға» деген сөзі жалға алу мағынасында қолданылған. Қазіргі уақытта да ауызекі сөйлеу тілімізде осы сөзді жиі пайдаланады. Ол өзінің түпкі мағынасын сақтап қалған. Сөздің тарихына үңілетін болсақ, бұл сөз латын тілінен орыс тіліне еніп, орыс тілінен қазақ тілінде қолданыла бастаған.

«Ақын ініме» деген өлеңде орыстың «Право» деген сөзін кездестіре аламыз. Мағынасы – құқық. Яғни жалпыға ортақ ережелер жүйесі.

Азырақ сөзге құлағың сал, ақын інім!
Ойымыз, рухымыз жақын, інім.
Ағалық правосын қолыма алып,
Келемін айтайын деп ақыл, інім.
«Данышпан Алектің ажалы» шығармасында:
Перунға көнген, берген ықыласын,
Болжаған болар заман уақиғасын,
Қасына Алек келді қарияның
Өткізген құлшылықпен, балмен жасын.

Бұл жерде Перун деп тұрғаны – құдай мағынасында қолданылып тұр. Перун – славян тілінен, славян сеніміндегі құдайдың атауы. Осы сөзбен қатар қолданып келе жатқан «Князь» деген сөзді де кездестіре аламыз. Князь – монархиялық мемлекеттің басшысы. Ол орыс тіліне ескі герман тілдерінен енген. IX–XVIII ғасырларда пайдаланған сөздердің бірі. Кезінде бұл сөзді монғолдар да қолданған. Олар ханнан кейінгі орындарда болған.

Ашып айт, бүкпей бәрін, еш қаймықпа!
Аласың тандап жақсы ат айтқандыққа!».
Бақсылар князь сыйын қылмас қажет
Һәм қорықпас болғандардан ие жұртқа.

Осыған орыс тілінде қолданылатын сөздердің бірі – монастырь. Оны ақынның «Лермонтовтан» деген өлеңінде көре аламыз. Монастырь – сенімдерде қалыптасқан табынатын орын. Оның бастамасы грек тілінен басталады, славян тілдерінде қолданылды.

Монастырь тұрушы еді бұрынырақ,
Өзі жоқ, бұл күнде бар орны бірақ.
Жаяуға таудан шыққан көрінеді,
Бағандар қақпа орнында қалған құлап
Дәл осындай жандаралы сөзі бар. Ол тұтқындаушы мағынасында қолданылып тұр. Жандарал (генерал) орыс тілінен енген кірме сөз. Келді де орыстың бір жандаралы,
Қасында жау баласы түскен қолға.

Келді де орыстың бір жандаралы,
Қасында жау баласы түскен қолға.
Жоғарыда берілген орыс сөздерін ақынның шығармаларынан зерттей келе, оларды бірнеше рет қолданғанын аңғардым (Кесте 2 – Орыс сөздерінің қолданысын қарау):

Кесте 2 – Орыс сөздерінің қолданысы

Ақын шығармаларындағы орыс сөздері	Шығармада кездескен саны
Аренда	2
Формы	1
Право	2
Жандарал	1
Перун	2
Князь	8
Монастырь	2

Қорытындылай келе, ақын өлеңдерінде орыс тіліне қарағанда араб сөздерін әлдеқайда көп пайдаланғанын көре аламыз. Бұл ақынның араб тіліне жастайынан жақын болғанын аңғартады. Сонымен қатар араб тілінен енген сөздер тек Ахмет Байтұрсыновтың еңбегінде ғана емес, Абай Құнанбаев, Шәкірім Құдайбердиев еңбектерінен де көрініс тапқан.

Тарихта болған оқиғалар халық арасындағы тілдердің қарым-қатынасына өз ықпалын тигізбей қоймады. Сөздер бір тілден екінші тілге ену арқылы сол елдің тіліне әбден еніп кеткен. Кейбіреулері өзгеріссіз сақталса, екіншілері мағынасын түбегейлі жоғалтқан.

Қазіргі кезде біздің қоғамымызда төл сөздермен қатар, орыс, араб сөздері бірге қолданып жүргені баршамызға аян, алайда олардың лексикологиямызға енгені сонша, кейбір адамдар оны өзіміздің төл сөздеріміз деп қабылдап жатады. Демек бір тілден екінші тілге енген сөздер сол елдің сөздік қорын барынша молайта түседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Байтұрсынұлы Ахмет Алты томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Ел-шежіре», – 2013. Т. I: –384 б.

2 Б. Қалиев. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Алматы, 2014. – 728 б.

3 Н. Оңдасынова. Арабша – қазақша түсіндірме сөздік. Қазақ тіліндегі араб сөздері. 1-том. Алматы: «Білім», 2010. – 167 б.

ЗАМАНАУИ ЖАСТАРДЫҢ ТІЛДІК ҚОЛДАНЫСЫ

БАЛҒАБАЙ А. Қ.

оқушы, Ш. Айманов атындағы жалпы орта білім беру мектеп-интернаты,
Павлодар облысы, Баянауыл ауданы, Баянауыл ауылы

АЛЬЖАНОВА К. Б.

қазақ тілі мен қазақ әдебиеті мұғалімі,

Ш. Айманов атындағы жалпы орта білім беру мектеп-интернаты,
Павлодар облысы, Баянауыл ауданы, Баянауыл ауылы

«Тіл мәдениеті дегеніміз – сөйлеудегі, жазудағы сыпайылық, ізеттілік қана емес, сонымен қатар айқын ойлылық, сөзді дәл айту шеберлігі, сөйлеу өнеріне шыныққандық, сауаттылық.»

М. Балақаев

Таза сөйлеу – адамның адамдық белгісі. Тілді құрметтеу, кристаллдай таза қалпында сақтау – ұрпақтың перзенттік парызы. Ертедегі қазақтың әр баласы дау шешетін шешен, ел басқарған көсем, кесек сөздің кесімін айтар би болған. Сөзден суық, сөзден ыстық, сөзден ауыр, сөзден жеңіл нәрсе жоқ. Сөздің жұмсалу мәні мен орнына қарай бірде жібек жіпке сөзге теңесе, енді бірде қара қылды қақ жарған наркескен қылышқа теліген. Осылайша, сөздің иесін танып, киесін түсінген әрбір жаңа жас буынның тілдік мәдениетін дамыту ісі қоғамдағы өзектілігін жойған емес.

Осы өзекті болып отырған мәселеге орай «Заманауи жастардың тілдік қолданысы» тақырыбында зерттеу жұмысын жүргіздім. Зерттеу жұмысын екі тарауға (*жастардың тіл жұтаңдығы және жаргон және сленг сөздер туралы жалпы түсінік*) бөліп қарастырдым. Алғашқы бөлімде ежелгі ата-бабаларымыздың балаларды тәрбиелеудегі ерекшеліктерін айта келе, халық ауыз әдебиетінің үлгілерінен бала жастан оқып, үйренген жастардың сөйлеу тілінің озық нәтижесін ұсынуды жөн көрдім. Шешендік өнер, сөз мәдениеті, сөйлеу мәдениеті туралы бұрынғы және қазіргі әрекеттерді ұсына отырып, сөз мәйегін ұғыну, қадіріне жетіп, киесіне бас ұру қажеттігін айта келе, бүгінгі тілімізге жасап жатқан қауіптің деңгейін түсіндіргім келді. Қазіргі таңдағы балабақша, мектеп, жоғары оқу орнында білім алып жатқан жастардың сөйлеу тіліндегі қателіктер мен кемшіліктер, оларды болдырмау жолдары туралы ізденіс жұмыстарымда жүйелі жоспар құрып, сол бағытта жүргіздім.

Ғылыми жұмысты рәсімдеу барысында отандық және шетелдік тәжірибелердегі ортақ үлгілер және біздің жастарымыз қолданатын

элеуметтік желілер, сайттар туралы, оларды талғап, таңдап қолданудың маңызын ұғындыратын бірнеше мысалдар келтірілді. Жастар тілінің өзгеріске ұшырағаны соншалық смартфоннан әріпті теріп сөз жазудан қалған, тіпті оның орнына «смайлик» (сурет) арқылы сөйлесуді әдетке айналдырған. Қазір жаңа ғасыр, жаһанданудың жаңалығы күнделікті тұрмысқа енген кезең. Ал біздің замандастарымыз сонау неолит, плеолит ғасырындағы суретпен сөйлесу дәуіріне бара жатқан жоқ па деген сауалдар төңірегінде өнімді мысалдар осы зерттеу жұмысымызда қамтылған. Сондай-ақ, жастар тілінің бұзылуына қауіп төндіретін тағы бір құбылыс – «сленг» және «жаргон» сөздер. Жоғарыда айтылған сөздер тобын жан-жақты талдап, мазмұнын ашық түсіндіруге тырыстым. Жаргон сөздердің қолданылу орнына сай кәсіби, ауызекі, элеуметтік деген бірнеше түрі болатына көз жеткіздім. Сол сияқты, сленг сөздердің де жіктелу формасын осы жұмыстың барысында ұсынатын боламын. Яғни, белгілі бір затты атау үшін тілдік нормадан ауытқыған мысқыл сөздер. Бұлар формасына қарай тұрақты сөз тіркестеріне ұқсауы мүмкін. Алайда, сөйлем ішінде ешқандай грамматикалық өлшемі жоқ. Тек бұрынғы мазмұнға лексикалық мағына ретінде қолданылады. Демек, біздің тілімізде қалыптасқан, архаизм, варваризм, неологизмдер белгілі бір нормамен қалыпқа түскен сөздер. Тағы да зерттеу барысында телефон арқылы қысқа хабарламалар жазып үйренген адамның сөйлеуге белсенділігі төмендеп, уақыт өте келе сөздік қоры азайып кету қаупі төнетіндігін ескерте отырып, жаңа толқын жастардың қолындағы мүмкіндіктерді ұсындым. Ал сленгтер мен жаргон сөздер тікелей тілдің бұзылуына әкеп соқтыратын бірден-бір жанды факт екенін дәлелдемелер келтіру арқылы, сөйлеу мәдениетіне қолдан жасалып жатқан қастандық деген ой тастадым.

Қазіргі жастардың арасында қазақша мен орысшаны араластырып жазудан аралас тіл пайда болған тәрізді. Аралас тілділер қоғамы қалыптасып келе ме деген күдік те бар. Элеуметтік желіде көп қолданылатын сөздер көбінесе шала қазақ, немесе шала орыс тілінде: Салем, Қалайсың? Как ты? Қандай жаналық? Ангіме айтсай! Не айтайын? Сонымен... Сонымен сол... Неге? Жай. Солай ма? Солай. Қазақ тіліндегі бүкіл дауысты дыбыстар жойылып, дауыссыз дыбыстар латынша сайрайды:

- Slm (Сәлем);
- Dsm (Досым);
- Jnm (Жаным) [1, 50-б.].

Жастар нәліктен мұндай сөздерге жақын деген сұраққа бірнеше жауап нұсқалар ұсындым. Мысалы: ерекше әсер қалдыру, өзіне сенімділік сезімін беру, жаңа, өзгеше болу, басқа біреудің түсінбеуі үшін, әзіл, белгілі бір элеуметтік топқа жататынын көрсету, тілдік қорды байыту үшін қолданады екен. Осылайша жанды мысалдар келтіру арқылы, автор жобаның өзектілігін арттыра түстім. Тақырып пен мазмұн үйлесімділігі арқылы өзекті мәселелер талданып, мақсатқа қол жеткізудің құралы ретінде отандық әдістемелерден мысалдар беріп отырдым. Мәселенің себебін анықтай отырып, салдарымен күресу жолын ұсындым. Заманауи тұрмыс кешу – заман талабы. Уақыт сұранысын қанағаттандыру, ақпараттық толқыннан қалыс қалмау – әрбір адамның кемелдік белгісінің өлшемі. Бірақ, автор аудиторияғаа ұлттық тіл, ұлттық сана, ұлттық дәстүр, қазақы болмысты түбегейлі заманауиландыру қажет пе? деген сауалнама жүргіздім. Жастар тілінің бұзылуы қай жас шамасында жүзеге асып жатыр деген сұраққа автор лингвист ғалымдардың «13-23 жас аралығы» деген зерттеуін негізге алған [2, 280-б.]. Сауалнама барысында қатысушылардың жауабы да осы нұсқада беріліп отыр. Бір өкініштісі жастарды тәрбиелейтін аға буын өкілінің тілдік мәдениетінің жоғары болмауында. Қазіргі БАҚ, телеарна, радио, тіпті сахна мәдениеті жоғарыда біз көтерген сленг сөздерді трендке айналдырып отыр. Ұлтты тәрбиелеудің басты құралы ретінде медиа саласының тілдік талаптар үдесінен шыға алмауы, күмән тудыратын іс. Ұлттың айнасы, қаймағы саналатын әртістеріміз, әнші,сықақшыларымызды алайық. Миллиондаған көрерменді аузына қаратып, мәдениетіне ұйытқан сахнадағы тілдік мәдениет осылайша соққыға ұшырап жатады. Өзімнің зерттеу еңбегімде тілді бұзу, шұбарлау тек қана жастардың әрекетінен емес, орта, аға буын өкілдерінің ықпалынан болуы әбден мүмкін деген ұйғарымға келдім.

Ал, сленг сөздер туралы ақпараттарды тізбелейтін болсам, зерттеу жұмысымының екінші бөлігінде жаргон сөздер мен жастар арасында кеңінен қолданылып жүрген сленг сөздерге жіктеме жасап, жан-жақты зерттеу жүргіздім. Сленг сөздердің күнделікті өмірде қолданылу орыны мен жас ерекшелігі, жалпы сленг сөздердің табиғаты мен қолданыста өмір сүрінуінің ұзақтығы туралы нақты ақпараттарды қамтуға тырыстым. Осы мәселе бойынша зерттеу барысында ағылшын ғалымдарының көзқарастары мен құнды пікірлерін талдай отырып, «Америка сленг сөздігінің» авторларының бірі Стюард Б. Флекснердің [3, 25] нақты мәліметтері мен тұжырымдамаларынан мысалдар келтірдім. Сонымен қатар

сленг бойынша әйгілі ағылшын маманы Эрик Партриджтің ағылшын тіліндегі «боқмұрын» мағынасындағы сөздің бірнеше қолданылу қатарын келтіре отырып, ағылшын тіліндегі тілдік қолданыстың қаншалықты интонацияға тәуелді екендігіне көзім жетті. Бұл бөлімнен жалпы ағылшын лексикографиясында «сленг» термині қай кезеңде тарала бастағандығы, нақты сөз ретінде қай жылы, қандай сөздікте тіркелгендігі жөнінде толыққанды мағлұмат алуға болады.

Аталған ғалымдардың пікірлері мен тұжырымдамаларына сүйене отырып сленг сөздерді қолданылу мақсатына қарай үлкен екі топқа жіктедім. Яғни «компьютерлік» сленгтер мен «қарапайым» сленгтердің айырмашылығы, қолданылуындағы ерекшеліктері толық ашылып жазылды. Ал, қарапайым сленгтерді бес топқа: дөрекі сленг, мазақ, мысқыл сленг, шет тілінен енген сленг, дыбыстық өсгеріске ұшыраған сленг, мадақтау сленгтер деп жіктедім.

Сленг сөздер мен бірге жастар арасындағы көп қолданылатын сөздердің бірі – жаргон сөздер. Екінші бөлімнің үшінші тақырыпшасында жаргон сөздердің басты ерекшелігін, қолданылу көрсеткішін талдап, жіктеп көрсеттім. Сонымен қатар ағылшын ғалымдары Дж. Б. Гриноу және Дж. Л. Киттриджтің [7, б. 42] жаргон сөздерге берген анықтамасы мен пікірлерін қолдана отырып жаргон сөздерді топтарға бөліп, анықтама тізімін жасадым. Жоғары да атап өткенімдей сленг сөздерді де, жаргон сөздерді де қолданылу аясына қарай топтарға бөліп, соның ішінде **компьютерлік сленгтің пайда болу жолдары мен жасалу тәсілдері туралы мәлімет беріп, жасалу жолдарын топтастырып және олардың басқа сленгтерден айырмашылығын жіктедім.**

Жастар арасындағы тренд сленгтердің топтап жазып, жеке-жеке анықтама бердім. Бұл сөздердің ағылшын және орыс тіліндегі аудармалары мен қазақ тіліндегі түсіндірме нұсқасы қатар берілді.

Қазіргі заманғы лексикографияда сленг сөзінің мағынасы мен жастар арасындағы қарым-қатынаста алар орыны жіктеле отырып, бұл сөздердің егде жастағы адамдар мен жас буынның түсінісуіне қиындық тудырып тұрғандығы, жастардың ішкі мәдениетінің төмендеуіне әсер ету негізгі фактор ретінде мәселе көтердім. Себебі әлеуметтік желі жас ұрпақтың тәрбиесіне, тілдік қорына, сана-сезіміне өз әсерін тигізіп жатыр. Ұлттық танымнан айнымай, ұлттық сананың жойылып кетуіне жол бермеу үшін осы сленг пен жаргон сөздердің тілімізге кірігіп, шұбарланбауының алдын алу мақсатында сауатты жазуға, сауатты сөйлеуге дабылды ертерек қағуымыз керек деп есептеймін.

Тіл мен ойдың біртұтас екендігін ғылым әлдеқашан дәлелдеп қойған. Адам баласының нені қалай ойлайтыны, қандай дәрежеде пайымдайтыны оның әрбір сөзі арқылы айқындалмақ. Сондықтан да, қазақ баласының кімді болса да бірауыз сөзінен танып-білуінің өзінде терең мән бар. Белгілі бір тұлғаның қаншалықты ақылды немесе ойсыз пенде екендігін ең алдымен оның аузындағы сөзі, тіл мәдениетінің дәрежесі анықтап береді. Тіл мәдениеті дегеніміз – оқыту үрдісінде, отбасында, жалпы адамдардың өзара қарым-қатынасы негізінде жазбаша және ауызша тілді игеру деңгейі. Ойды дұрыс, түсінікті, анық, дәл, әсерлі әрі әдеби тіл нормасын сақтай отырып сөйлеуді жастар арасында насихаттап, осы мәселе төңірегінде көптеп жұмыстар жасалу керектігін ұсындым.

Тілдік ортаны дұрыс қалыптастырып, тіл шұрайын сақтаудың қандай шарттары немесе жолдары бар?

Ең бірінші бар білімнің бастауы, қайнар бұлағы саналған кітап оқу ісін ілгерілетуі қажет. Кітап – мәдениеттің негізі. Бір кітапты оқу арқылы Сіз, мәдениет пен өнер туралы парасатыңызды кеңейтесіз, ана тілінің құндылығына баға беріп, сол тіл арқылы бір әлемді немесе бір оқиғаны көзбен көріп, қолмен ұстағандай құдыретті сезінесіз. Міне, біз жоғарыда айтқан жаргон сөздерді сөйлеуге итермелейтін бірнеше себептің орнын осы құндылықпен алмастыруымыз шарт. Кітап оқып, ілімін толықтырған адамның басқаша сөйлеуі, батыс пен шығыстық өркениеттің таңсық әлеміне елітіп кетуі мүмкін емес.

Жазба тіл мен сөйлеу тіліндегі жүйеліліктің сақталуы – тілдік нормаларды дұрыс қолданудан басталады. Тіл – жанды құбылыс. Бірде дамиды, бірде тоқырауға ұшырайды, бірде дағдарыста тұрады. Оның грамматикалық заңдылықтары да уақыт талабына сай өзгеріп, жаңғырып отырады. Қазір интернационал терминдермен қатар орыс тілінен енген сөздерді сол күйінде сөз ішінде қолдануды адамдар әдетке айналдырды. Осы сәттен бастап тіл шұбарлығы орын алды. Бүгінгі таңда «Акцентпен сөйлеу әбестік емес» деген түсінік қалыптасты. Әрине, ізденіс барысында түрлі халықтың сөйлеу мәдениеті, тілдік қолданыстары, сөздік қоры туралы ақпараттарды көзім шалды. Тіпті, кавказ халықтарының өмірі жайлы фильмдердің де бүгінгі тақырыпты тереңірек аша түсуге зор септігін тигізді. Біз бір орыс келсе бәріміз орысша шүлдірлеп, тіпті сол тілде сөйлей алмағанымызға қызарып, ұялатынымыз тағы бар. Не үшін? Өзге тілдің бәрін біліп, өз тіліңнен жерігендердің халі мүшкіл дер едім. Себебі қазақ болып туылған адам, қазақ болып өмір сүруді

парыз санайды. Оның болмысы, тілі, санасы, тәрбиесі ұлтының құндылықтарына қанығып өсуі қажет. Бүгінгі жастар – ертеңгі кемел келешектің иесіміз. Олай болса, «Өзімдегі қаңсық, өзгенікі таңсық» деп қызылды-жасылды бояуға қызығу – адасу дер едім. Сөз қадірі – өз қадірің. Ұлттың айнасы, елдің еңселі бойтұмары. Сөз соңында баршаңызды шұрайы келіскен, бай тілімізді қыздың жиған жүгіндей ұқыптылықпен қарауға шақырамын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Тумабаева Ә. «Тіл ішіндегі тіл» немесе жастар жаргоны туралы Ана тілі 20-26 қазан, 2016

2 Смайлова А.Т. Жастардың сөйлеу тіл ерекшеліктері. Құраст.– Алматы: «Көшпенділер» баспасы, 2011 ж.– 280 б.

ҚАЗІРГІ СЕМЕЙ ӨңІРІ АҚЫНДАРЫНЫҢ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ТУҒАН ЖЕР

АМАНЖОЛОВА Е. Д.

7-сынып оқушысы, С. Ғаббасов атындағы ЖББОМ, Абай облысы

УЗБЕКОВА А. С.

ғылыми жетекшісі, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
С. Ғаббасов атындағы ЖББОМ, Абай облысы, Аягөз ауданы

Өмірге келіп, алғашқы қадам жасап, ес білген жер кез-келген адам үшін ыстық болады. Сағыну, туған жерді сүю, оны сағынып, қатынасын үзбеу – адамға берілген ең ізгі қасиеттердің бірі екені анық.

«Туған елің», «Сағыныш» – ажырамас ұғым.

Семей өңіріндегі қазір белгілі болып, оқырмандарын өлеңдерімен қуантып жүрген ақындар өлеңдері салыстыра отырып зерттелді.

Туған жерге деген сағынышты Серікзат ақын «Туған жерге сағыныш» өлеңінде:

Сағынып жүрек, сарылған сайын,

Сарала қаздай өлең жетпей ме? – деп сарылудан, уайымнан кейін туған жерге арналған өлең туатынын айтылған.

Қасқайған қарқарадай Қызылтасым,

Жүректің оятушы ең жүз ынтасын.

Есіме түскен сайын кеудемдегі,

Сырнайын сағыныштың сызылтасың, – жолдар [2, 98].

«Қызылтас» өлеңінен алынған, ақын туған жері еске түскен сайын, кеудедегі бір тылсым күштің жүрегін сыздататын қасиетке ие екенін айтқан.

Күндер-ай Томарымда өткен дара,

Екен-ау өткінші бір өткел ғана.

Санамда қалған қазір сағынышым,

Жарқ еткен сәулелі сол сәттер ғана, – деген жолдарда ең сәулелі кездер сол туған ауылдағы кез, ең ыстық сезім сол жерге махаббаты екені көрінеді.

Қалқаман Сарин өлеңдерінде:

Ее, өмір-ай, арылтпай мұнар мұннан,

Сағынышқа сарқылмас сыңар қылған.

Елге кеткім келеді, Елге барсам,

Елең қағып шығады кім алдымнан? – бұл [3, 100] жолдарда ақынның туған жерге деген сағынышы шексіз таусылмайтыны көрінеді. Сол сағынышқа батып, мұң басқан ақын туған ауылына асығып, сонда баруға құштар.

«Туған ауыл» өлеңінде ақынның еліне сағынышы бірнеше жерде бар.

Бір сағыныш мазалап ертелі-кеш,

Жүреді ылғи жанымды өртеп менің, – деп [3, 100] туған жерді үнемі ойлап жүретіні көрінсе, келесі жолда:

Қатты маған қызуың күннен сенің,

Сағынышым өзіңсің, мұң мен шерім, – деу арқылы туған жердің ыстықтығын оған деген сағынышы мұңға айналғаны байқалады.

Қайран ауыл, қалдың-ау үзіп алып,

Жұдырықтай жүректің бір бөлшегін, – деп келетін жолдардан жүректің бір бөлшегі үнемі сол туған елімен бірге екеніне көзіміз жетеді.

Көнермес қасиет бар келбетінде,

Сағынтар жалғыз мекен жер бетінде, – деп [3, 101].

туған жер сағынатын жалғыз мекен екенін білдіреді.

Саған деген сағынышым,

Содан бері көз ілмеді, – деп келетін жолдардан ақынның сағынышты образ қылып бейнеге айналдырғанын байқалады.

Мерей Қарттың «Ауылды аңсау» өлеңіндегі:

Қаладан іш тарылды,

Ұмыттым құштарымы.

Сен жаққа ұшырамын,

Сағыныш құстарымды!-деген жолдардан ақынымыздың өлеңдерінен де туған жерге сағынышы көрінеді.

Менің жаным қоштасуға осал-ақ,

Туған жердің тауын жүрмін тасалап, – деп келген шумақта Мерей ақынның тіпті, туған жерден алыстамағанын, қолы қалт етсе туған ауылына баратынын байқаймыз. Сол себептен болар ақынның туған жер тақырыбындағы өлеңдерінде сағыныш туралы жолдар көп ұшыраспайды.

Осы өлкесіне деген сағынышын ақындар өлеңдері арқылы көрсетіп отырған. Туған өлкедегі балалық дәуренін, арманы алып-ұшып тұрған жастық шағын сағына еске алып қолдарына қалам ұстаған.

«Поэзия адамның еркін тілімен берілетіндіктен, онда үн де, сурет те және байымды, айқын айтылған түсінік те болмақ. Поэзия-өнердің жоғарғы тегі», – деген В. Г. Белинский [1].

Міне, туған жер – адам өмірінде киелі орын алатыны рас болса, оны поэзияда тақырып қылу заңдылық. Ақындардың шығармасындағы туған ауылына арналған жырлар осының дәлелі.

Бағалы затын қалдырған жандай қарайлай берем артыма,

Арманға мініп, ала шыңдардың сауырын сипап кетсем де, – деген Серікзат ақынның өлеңінен адам қандай дәрежеге өссе де, туған жері үшін сол қарапайым қалпында қалу керек деген ой көрінді.

Жолбарыс жонды жоталарың мен шұрайлы шалғын өлкеңе,

Ұланың едім, қыраның едім, шынайы ғашық, шын ғашық, – деген жол да соған дәлел.

Шаңдақ жол жағыр шақырып тағы шалғайға,

Жазғырма мені... Жазылған тағдыр маңдайға.

Кетуге, бірақ, қия алмай тұрмын, тамсанып,

Анамның берген ақ құртын салып таңдайға,-деген жері туған жерді қия алмаған махаббатының айғағы.

Қалқаман ақын үлкен жерлерге барып, үлкен мінбелерден сөйлеп жүрсе де туған жеріне деген үлкен сүйіспеншілікті арқалап келеді. Туған елін шынайы сүйетінін көрсетіп тұр, тамсану деген сөзден қаншама мән ұғылады, ауылдың дәмін ұмытпау, қазақилықтан ажырамау деген ойды береді.

Ақындарымыз адам бойындағы тіршілік кепілі күретамыр арқылы туған жерімен үзілмес байланысын көрсетеді. Тағдырларының сол елге байланғаны әр ақын өлеңдерінен табылады.

Ал Серікзат ақын метафора арқылы өз елінің сәні де, тіршілігінің нәрі де болған Аягөзінің суын тамыр арқылы тіршіліктің кепілі болғанын, өз тағдырына қатысы бар екенін айтқан.

Аягөз-бұлақ қан тамырымда,

Бүлкілдеп соққан тағдырымбысың.

Туған жердің әр тасын, әр тауын ерекшелеп өлеңге қосқан ақындар өлеңдерінен тау ұлына лайық мінез,тектілік көрінеді.

Күт мені, туған өлкем,

тұмар-өлкем,

Бас иіп, босағанда тұрам ертең!

Байланған жүрегімнің сәулесіне,

Балалық дәуренімнің шуағы ең сен,-деп туған жерді өзінің бойтұмарым деп метафорамен берген.

Ақынның туған елдінің алдындағы кішіпейілдігін, құрметін бас иіп тұрамын деген жолдардан байқадым.

Тарихтан тамыр тартып, қанға сіңген,

Кешегі өткен күннің таңбасы іргең, – деп өлкеміздің тарихи өлке екенінен сыр шерткен. Ақындар өлеңдеріндегі ортақ ұқсастық туған жер табиғатын, табиғат құбылыстарын,оған деген сағыныштарын ерекше теңеулер арқылы жеткізген. Мысалы, Серікзат Дүйсенғазин

Шаһардан жеріп тастан қаланған,

Құлын шағымның құнын жоймаймын.

Тас жарып шыққан бастаудан алған,

Бұлақтай мөлдір күнімді ойлаймын деп балалық шағын мөлдір бұлаққа теңеген.

«Өз жеріңе деген сүйіспеншілігіңді ең алдымен отбасыңа, ауылдастарыңа арнамай тұрып, барша әлемді сүю мүмкін емес», – деп М. Шаханов [6, 105].

Айтқандай ақындар өлеңдерін анасына,әкесіне арнаған, кішкентай ғана ыстық мекені қара шаңырағына арнаған. Ақындардың туған жер тақырыбына арнаған шығармалары анаға, әкеге, туған үйге,тау туралы,жылқыға арналған деген циклдарға бөлінді. Ана туралы Серікзат ақында 6 өлеңі бар,ал Қалқаман ақын 7 өлең арнаған. Мерей Қарт 4 өлеңі жинаққа енген.

Өсіріп, ер жеткізген сегіз бала,

Әлемде менің шешем – ең ізгі ана.

Жатса да ертелі-кеш үйге адам кеп,

Күтетін соның бәрін «сыйлы адам» деп.

Қонақты құт келгендей қарсы алумен,

Ғұмыры дастарханын жинаған жоқ,-деген жолдар Серікзат ақынның анасына арнаған өлеңі. Бұл өлеңде көп балалы мейрімді жанның, дастарханы ортаймаған, қазақы қонақжайлықты салт қылып ұстаған ананың бейнесін көрінеді [2, 105].

Қайырымсыз қалаға, мейірімді,
Қалдырып кете бергем қалай ғана-ай?!

Ал, бүгін ақын болды ақылды ұлың,
Жанымды жегідей жеп жатыр мұңым.

Ардақтап арнамасам саған өлең,

Адыра қалатындай ақындығым, – деп Қалқаман ақынымыз да анасына жыр арнады. Ана құшағы – мейірім ұясы. Ақын өлеңінен анаға деген сағыныш, сезімі көрінеді.

Мейірленсең, мінезің де мақпалдан.

Ашулансаң, адуының – ақпаннан.

Ана – Саған қарызбын,

Ақ сүтіңнің алғаш дәмін татқаннан.

Алақаның ыстық, жұмсақ жөргегім,

Тілеуіңмен шыңға шықтым, өрледім.

Ана, Саған қарызбын,

Бал сөзіңмен – тал бесікті тербедің, – бесік тербеген аналарымыз әлемді бір қолымен тербеп отырғанының дәлелі. Мейірімге қанған Серікзат, Қалқаман, Мерейдей ұлдары бүкіл елді әнімен тербеп жүр. Өйткені артында қыймай қалған ана тілегінің арқасында ұлдары осындай дәрежеге жетті.

Қолынан бір сәт тастап әлгі ұршығын,

Көтерер үйдегі бар жанның жүгін.

Еңбекке жаратады ертелі-кеш,

Ерітіп от үстінде қардың суын.

Үйге енсе, түсіп қайбір адам аттан,

Тосатын алдына әкеп ғаламат дәм.

Қазақтың салтыменен қонақ күтіп,

Босамай бұрқырайтын қазаны астан, – деген жолдардан үйдің берекесі болған аналарымыздың арқалаған ауыр жүгін көреміз [5, 12].

Соның барлығын үнсіз орындайтын қазақы қарапайымдылықты өлеңдердің барлығында бар.

Мен оқып отырған ақындардың барлығы қарапайым ғана көп балалы жанұядан шыққан ауыл баласы. Ақындарымыздың бойындағы ата-ана қанымен берілген сол қарапайымдылық

өздерінен де, өлеңдерінен де көрініп тұрады. Менің үлгі алуға болатын деп көрсеткім келетін құндылықтың бірі де осы.

Ақ самаурын бұрқ-бұрқ қайнайтын,

Тәтті, кәмпит күнде бізде болмайтын.

Күрең шайы, ыстық наны, қантымен

Анамыздың дастарханы жайнайтын, – деген жолдардан қарапайым дастархан болса да, берекелі екенін жайнайтын сөзінен көрінеді.

Ыстық наннан ананың мейірімі, еңбектің берекесін көрінеді [3, 98].

Анам – момын, Әкем – қатал,

Бір біріне жақын, серік.

Кілең ұлдар қатар-қатар,

Кілем үсті жатушы едік.

Ақ көйлекті (ағамдікі),

Кетседағы сарғыш тартып,

Киім қылып маған бүтін,

Беруші еді сәл қысқартып,- міне,нағыз қарапайымдылықтың үлгісі болған балалық шақтан естелік. Қарапайымдылық нағыз елге жаны ашитын осындай азаматтарды туғызады [3, 102].

Жерлес ақындар шығармаларындағы туған жерге деген сүйіспеншілік мінезден де байқалады. Жылқы малына арнаған өлеңнің көшін Мерей Қарт бастап тұр. Мерей ақын 11 өлеңі жылқыға арнаса, Серікзат ақын 6 өлең жазыпты. Қалқаман Сарин 3 өлеңінде жылқы туралы айтқан.

Серікзат ақын түсіне енетін дөнелі арқылы өз мінезінен сыр береді,қағылез, адал, ақкөңіл қазақ көрінеді.

Бүгін де кіріп, Көкдөнен түсіме менің,

Көңілімді бұзды күлдірлеп кісінегенің, – деп жануарын бала шақтан өзінің баптағанын айта келе, кіснеген үн арқылы балалыққа деген сағынышы көрінеді.

Тұлпар мінезді Тұранның ұлы емеспін бе,

Кеудемнен кәусар жырларым атқыды мына, – деп келген жері арқылы Тұранның ұлы болғанын зор мақтанышпен айтып, елінің ақын халық екенін дәлелдеген.

Менің ерекшелігімнен емес, мен ата-тегіме тартқанмын деп,елмен жермен кіндігі бір екенін көрсетеді [2, 9].

Жаратып мінген күлігін,

Сайыпқыран Сақтың ұлымын!

Арқыраса тарпаң күреңім,

Бал-бұл да жанар түр-өңім, – дәл осыған ұқсас жолдарды Мерей Қарттың шығармасынан да көреміз. Жылкының кісінеуін «арқыраса» деген жолдар арқылы бере отырып, дауыс күшімен туған жерді аңсауын береді [4, 25]. Тура Серікзат ақынға ұқсас Сақтың ұлы екенін мақтанышпен, зор құрметпен айтады.

Қалқаман Сарин шығармасында да осы құмарлықтың біздің қанымызда бар екені көрінеді:

Жануардың жалына жармасып

Жаудан кегі қайтпаған ерше ұмтылып. Сол өлең жолдарында аттан түспеуге, салтынан танбауға серт берген.

Алты қабат аспан аунап,

Жеті қабат жер сілкініп,

Кетсе-дағы

Ант егемін аттан түспен [3, 120].

Қарапайымдылықтың, қазақилықтың алтын бесігі болған іргелі ауылдарды сүюге тәрбиелеуге болатын құрал туған жер тақырыбындағы өлеңдер екені анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1 Ақындық туралы Белинскийдің айтқандары https://adebiportal.kz/kz/news/view/aqyndyq-turaly-belinskiidin-aitqandary__2844

2 Серікзат Дүйсенгазин «Қарашығымда көшкен бұлт Алматы қаласы «Мерей» баспасы 2014

3 Қалқаман Сарин «Арманымның бейнесі» Астана қаласы «Нұра Астана» баспасы 2011

4 Мерей Қарт «Қарашықтағы құбылыстар» Астана «Фолиант» баспасы 2020

5 Жұлдызай Ысқақ «Жапыраққа тамған жыр» Астана «Фолиант» баспасы 2021

6 М.Шаханов «Желтоқсан эпопеясы» Алматы қаласындағы «Достар Медиа» баспаханасы 2013

ҚАЗАҚ ТАНЫМЫНДАҒЫ «ЖҰЛДЫЗ» КОНЦЕПТІСІ

ЖОЛДАСХАНОВА Д. М.

қазақ тілі мен қазақ әдебиеті мұғалімі, №23 ЖОББМ, Абай облысы, Семей қ.

ЛҰҚБАН А. М.

11 сынып оқушысы, №23 ЖОББМ, Абай облысы, Семей қ.

Көне замандарда басқа аспан шырақтары сияқты Жұлдыздарға байланысты нанымсенімдер болған.

Қазақ тіліндегі жұлдызы жоғары, жұлдызы жалған, жұлдызы оңынан туды, жұлдызы қарсы, т.б. фразеологизмдерден көне замандағы жұлдыздың құдіретіне сенушіліктің, оған табынушылықтың белгілерін байқауымызға болады. Шынында да көпшілік халықтар, соның ішінде түркі халықтары жұлдыздарды ерекше қадірлеп, оларды адамдар, жан-жануарлар, хайуанаттар, т.б. ретінде қабылдап, ат берген. Ал ерте дәуірлерде жұлдыздар жер бетіндегі тіршілік атаулыға әсер етеді деп сеніп, оларға табынған. Мұны қазақ арасындағы жұлдызбен қатысты наным-сенімдерден көруімізге болады. Бұл жөнінде кезінде Ш. Уәлиханов: «Тағдыр сүйген адамды қазақтар «жұлдызы жоғары адам» – дейді. Қазақтар жұлдыз адам тағдырына әсер етеді деп сенеді», – деп жазған [1, 128 б.].

Жалпы қазақ ұғымындағы әрбір адамның аспанда жұлдызы бар, одан дүниеден өткен бойда көктегі жұлдызы ағып түседі. Сондықтан аққан жұлдызды көргенде қазақ «өз жұлдызым жоғары болсын» немесе «менің жұлдызым емес» деп дауыстап айтады да, дүниеден өткен адамға арнайы бағыштап бата жасап, бетін сипайды. Таң алдында ақпа жұлдыздар (метеорлары) жиірек ағады. Халық түсінігінде бұл мезгілде адам өлімі көп болады, сондықтан жұлдыздар да жиі ағады. Мұны халық ішінде бар тағы бір сенім толықтыра түседі. Халқымыздың сенімі бойынша, ауырып, әл үстінде жатқан адам үшін түн баласында екі қауіпті кезең бар. Бірі – жұлдыз туып, жамырай бастаған шақ та, екіншісі жұлдыз сөнер мезгіл, таң алдындағы уақыт, халық ұғымынша, осы екі мезгілде адам көп өледі.

Жоғарыда аталған жұлдыздармен қатысты наным-сенімдер мұсылман дінінен бұрынғы түркі халықтарындағы табиғатқа табынудың белгілері. Ал мұсылман дінінде жұлдыздар туралы түсінік басқаша болып келеді. Мұсылмандық мифологияда аққан жұлдыздарды аспанның жетінші қабатына өтуге тырысқан перілерді

куу үшін періштелердің лақтырған тастары деп түсіндіреді. Бір кезде осы мұсылмандық аңыз қазақтар арасына да тараған.

Көне заманның өзінде-ақ түркі тайпалары көктегі жұлдыздарды бақылап, олардағы құбылыстарды күнделікті тұрмыс-тіршіліктің қажетіне пайдаланғаны белгілі. Жұлдыздарға қарап түнгі уақытты ажыратқан, ауа-райын болжаған. Жұлдыздар туралы сан ғасырлық халықтық білім тәжірибесін меңгерген адамдарды жұлдызшылар деп атаған. Мықты жұлдызшылар болашақ туралы болжамдар айтқан. Бұрынғы уақытта мұндай жақсы жұлдызшыларды ел билеген қаған, хан, әскербасылар қол астына ұстап, оларға лайықты құрмет көрсеткен. Мұның материалдық айғақтары кейбір археологиялық қазбалардан табылып отыр. Археологтар Орталық Қазақстандағы Жанғабыл өзенінің бойындағы УІП-Хғғ. жерленген бір жұлдызшының зиратын тапты. Онда қабірге мүрдемен бірге «жұлдыз тас» – метеорит салынған, Қабір үстіне қаланған тастар арқылы күн бейнесі көрсетілген, Зират үстіне оба үйіліп, оның жанына жұлдызшының граниттен шабылған тас мүсіні қойылған. Бұл жәйт ежелгі түркілердің өмірінде жұлдызшылардың белгілі роль атқарғандығын көрсетеді.

Кейінгі дәуірлерде жұлдызшылар тек аспандағы жұлдыздардың қозғалысын, құбылысын бақылап қана қоймаған жалпы табиғаттағы метеорологиялық құбылыстарды, жанжануарлар, хайуанаттар, өсімдіктер дүниесіндегі өзгерістерді, т.б. назардан тыс қалдырмаған. Мұндай адамдар жылдың әрбір күніндегі табиғат ауа райы туралы нақты болжамдар айтқан. Сондықтан қазақ мұндай зерделі, зерек адамдарды есепшілер деп те атаған.

Халқымыздың жұлдызшы, есепшілердің тәжірибесі бойынша, түнгі аспанда жұлдыздардың аз-көп көрінуі мен алдағы күннің жұлдыздар арасында байланыс бар. Егер түнгі аспан жүзінде жұлдыздар бұлыңғыр көрініп, мөлшер жағынан көзге аздау шалынса, онда келер күннің ауа райы бұзылады. Жауын-шашын немесе боран-бұрқасын болуы мүмкін. Керісінше, көк жүзінде жұлдыздар барынша жарқырап, жамырай көрінсе, егер қыс болса, ертеңгі күн ашық, аязды болады да, ал жаз кезі болса, қатты ыстық болуы тиіс.

Халқымыз жұлдыздардың тууын, қозғалуын, батуын бақылай отырып, түнгі уақытты біршама дәлдікпен ажырата алған, Күзеттегі жылқышы, қойшы, түнгі жолаушы аққан жұлдыздың көк жүзінде көбірек көрінуіне қарап, таңның жақындағанын шамалаған. Ал Үркер, Босаға, Сүмбіле, Таразы, т.б. жұлдыздардың тууы мен батуын бақылай отырып, жыл ішіндегі уақытты дәл айыра алған [2, 154 б.].

Жұлдыздың символдық мән – мағыналарын құрамында осы атау бар тіліміздегі фразеологизмдерден аңғаруымызға болады. Бұларға қазақ тіліндегі көркемдегіш құрал ретінде қолданылатын мынадай тұрақты теңеулерді атай аламыз: жарқыраған жұлдыздай, жұлдыздай жайнау, жұлдыздай жалтылдау, жұлдыздай жиі, жұлдыздай көп, т.б. Мысалы. «Екі көзі» жұлдыздай, жайнап кетіп барады (Батырлар жыры), Осы дінгектің өн бойына жазғытұрым қазүйрек, шағала жұлдыздай жиі жұмыртқа салады (С.Мұқанов).

Жоғарыда қазақ арасындағы жұлдыздар туралы наным-сенімді сөз еттік. Ал құрамында Жұлдыз атауы ұшырасатын көркемдегіш құралдардың да бар екенін атай кеткеніміз орынды. Бұларға мына фразеологизмдерді атауымызға болады: аққан жұлдыздай, аққан жұлдыздай сырғу, аққан жұлдыздай жүйткү, ағып түскен жұлдыздай т.б. Мысалы,

Жал құйрығын жел соғып,

Жұлдыздай аққан сырғиды (Батырлар жыры);

Өз өмірінде әдейі бұған арнап, ағып түскен жұлдыздай елес берді (М. Әуезов).

Жалпы халқымыз көне замандарда жұлдыздардың құдіретіне сеніп, оларға табынса, бертін келе олардағы құбылыстарды, өзгерістерді өздерінше танып, біліп, мұны өмірдің қажетіне пайдалана алған. Сонымен қатар бабаларымыз жұлдыз косомонимі бейнелі сөз тудыру үшін де қолданған. Бұған жоғарыда аталған фразеологизмдер мысал бола алады.

Ай, Күн, Жұлдыздар қысқа қайырғанда аспан денелерінің қазақ халқының тұрмысындағы қазіргі кезде немесе жылдар бойы қандай ұғымда қалыптасқандығын жеке-жеке атап өттік. Енді олардың концептілік мәнін мақал-мәтелден іздестіріп көрсек. Мақал-мәтелдерде халқымыздың өзіндік ой-өрісі, білім-тәжірибесі т.б. тұжырымдалған. Бұған тіліміздегі аспан денелерінің атауларына байланысты кейбір мақал-мәтелдермен көз жеткіземіз.

Ай шалқасынан туса – ай бойы аяз. Бұл мақал қазақ арасындағы халықтық сеніммен байланысты шыққан. Өйткені халықтың сенім бойынша, егер жаңа ай тігінен туса, ауа райы шаруаға жайлы, жылы болады. Ал Ай шалқасынан туса, ай суық, жайсыз болып өтеді. Бұл сенім тіліміздегі «Айдың тік туғаны халыққа жайлы, шалқасынан туғаны өзіне жайлы» деген мақалдан да айқын көрінеді.

Ай қырынан туса айбалтанды сайла, Ай шалқасынан туса, күрегінді сайла. Ай қырынан яғни тігінен туса, жаз шыға бастайды. Ал ертеректе жаз айларында қуғын-сүргінді жарық күндері

басталады. Көрші елдер бір-біріне қарымта қайтару, кек қуу мақсатында жорықтар жасайды. Аталмыш мақалдағы «Ай қырынан туса, айбалтаңды сайла» деген жолдар осыны аңғартады. Жер мен Айдың қозғалыстарына байланысты күз айларында Ай бірте-бірте жантая туып, ал желтоқсан айында шалқалап туа бастайды. Қыстан малды, әсіресе қойға қараған арық-құрақты аман алып қалу үшін бұрынғы кезде қалың жауған қарды аршып, малдың бір мезгіл жерден аттауына жағдай жасаған. сөз етіп отырған мақалдағы екінші жол соны меңзейді.

Ай қорғалау. Қазақ Айдың кеш туғанын немесе кемігенін «ай қорғалады» дейді. Бұл фразеологизмдерді түсіндіретін қазақ арасында аңыз да болған. Аңыз бойынша, баяғы заманда Ай мен Күн егіз туған екі керемет сұлу қыздар екен. Әсіресе, Ай сұлуырақ болыпты. Бірде Ай сұлулығын, әдемілігін айтып, мақтанады. Бұл күннің қызғанышын туғызады да, ол Айдың бетін тырнап, бетіне мықтап дақ түсіреді. Содан бері Күнге жақындап барғанда Ай қорғалап бетін жасырады. Ал қашықтағанда Ай толып Күннің қызғанышын қоздыру үшін бетін түгел көрсетіп, мақтанады. Сонымен тіліміздегі ай қорғалау фразеологизмі жоғарыда айтылған аңыздың негізінде пайда болса керек.

Бетін айдай қылу. Кінәлі, жазықты, оңбаған, опасыз адамды жұрт алдында кінәсін бетіне басып, масқараласа, мұны қазақ «бетін айдай қылды» дейді. Мысалы: Бәрі жаңағы айтқандай: Оразбайдың бетін айдай қыламыз, айыпты етеміз, сол айып-қиыбымен Абайдың аяғына әкеп-жығамыз дескен еді (М. Әуезов). Бұл фразеологизмнің тіліміздегі қара бет қылу фразеологизмімен мәндес, синонимдес екені белгілі. Ал соңғы фразеологизм қазақ арасындағы масқаралау салтымен байланысты шыққан. Өйткені қазақ бұрын кінәлі, опасыз адамды жазалағанда, бетіне күйе жағып, атқа, есекке теріс қаратып отырғызып, ел аралатып, масқарасын шығарған. Ай бетінде де дақтың бары белгілі, осы дақты кінәлі адамның бетіне жағылған күйеге ұқсатқан да, сондықтан «бетін айдай қылды» деп те айтқан.

Ай қарап жүр ме? Бұл фразеологизмдер түсіндірме сөздікте мынадай түсініктеме берілген: «Ай қарап жүр ме? Босқа жүр, түк көрмейді деген мағынада». Ал фразеологиялық сөздікте: «Ай қарасы, Құр бекерге, тектен-тек қарап отырды; ештеңе бітірмей, күні босқа өтті», деп ай қарады фразеологизмнің мағынасын ашады. Сонымен осы фразеологизмнен мәндес ай күзетті, ай күзеттің бе? деген фразеологизмнің тілімізде барлығы белгілі. Біздің мөлшерде байланысы бар. Бұрын атап өткеніміздей, халқымыздың Айға,

әсіресе оның жаңа ай фазасына табынған. ескі айдан кейін яғни ай арасы кезінде көл жүзінде Ай көрінбейді де, белгілі бір уақыттан соң жаңа ай түрінде туады. Айға табынған бабаларымыз жаңа айдың тууын ерекше күткен. Сондықтан жаңа ай туар қарсаңында далада болып, ай туысымен оған иіліп тәжім етіп, жақсылықтар жасауын өтінген. Бір кездегі осы салтты сипаттайтын сөз тіркестері бірте-бірте тура мағыналарынан ажырап, фразеологизмге айналып, тілімізде жоғарыда көрсеткендей, ауыспалы мағыналарға ауысқан.

Күн теңелу. Желтоқсанның соңғы аптасында күн ұзара бастайды. Осы табиғи процестің нәтижесінде наурыздың 21-нде күн мен түн дәл бірдей уақытқа яғни әрқайсысы 12 сағатқа ие болады. Мұны «күн мен түннің теңелуі» немесе «күннің теңелуі» дейді. Жыл бойына күн мен түн екі рет теңеледі. Күн мен түннің 2 рет теңелуі 23.09-да болады. сондықтан бұл құбылыстарды көктемгі, күзгі күн теңелу деп атайды [3, 363 б.].

Шығыс халықтарының, соның ішінде қазақ халқы да көктемгі күн теңелуі ерекше құрметтеп, жаңа жылды осы күннен бастап есептеген. Бұрын қазақ көктемгі күн теңелген күнді «ұлыстың ұлы күні» деп атаған.

Жұлдыз көру. Қазақ арасында жұлдызға қатысты наным-сенімдердің бірі – жұлдыздың от тәрізді пәле-жаладан аластайтын күшіне құдіретіне сену. Мәселен, Атырау, Маңғыстау қазақтарында қазіргі күнге дейін өлген адамды ораған кілемді, оның киімдерін «жұлдыз көрсін» деп іліп қояды да, қараңғылық түсіп, жұлдыздар жамырай бастағанда жинап алады. Мұндай салт Қазақстанның басқа аймақтарында да бар екен.

Жалпы, жұлдыз көру фразеологизмі жұлдыздар құдіретіне сенушіліктен пайда болған. Ай қараңғысы. Айдың кеш туғанын қазақтар «ай қараңғысы» деп атады. Мысалы:

Бүгін айдың нешесі,

Ай қараңғы кешесі,

Бар халық осы әлемді қабылдайды, бірақ оны әр түрлі елестетеді.

Демек, тіл – таным бәйтерегі. Сондықтан тілдегі ғалам бейнесі адамның әлемді тануының өзегі болып табылады. Э. Сепир мен Б. Уорф болжамы бойынша түрлі тіл өкілдері әлемді өз көзқарасы негізінде танып, өзінше пайымдайды. Басқаша айтқанда, тіл біздің атабабаларымыздың «ғалам бейнесін» қалпына келтіруге көмектеседі.

Кез келген тілдегі ғалам бейнесі екі жақты сипатқа ие: бір жағынан, кез келген тілдегі ғалам бейнесі адамның әлемге көзқарасымен байланысты болса, екінші жағынан нақты әр тілдегі әлем моделіне әлеуметтік – мәдени қоғамдағы ұлттық «әлем бейнесі» жалғасады. Осының нәтижесінде жеке тіл өзіндік сипатқа ие болады. Әр табиғи тіл ғаламды өзінше бөлшектейтіні белгілі, ол дегеніміз – тілдің өзінің ерекше концептуализациялық (әлемді ұйымдастыру) әдістері бар. Басқаша айтқанда, әр концептуальды тілдің негізінде ерекше бір модель жатыр немесе ғалам бейнесі бар. Сондықтан сөйлеуші осы модельге байланысты өз ойын жинақтап, баяндауы қажет. Соңғы кездегі ғаламның тілдік бейнесін зерттеу бағытында ізденістерде ұлттық сипатқа ие жеке концептілер қаралады.

Концепт ұғымы – когнитивтік лингвистикадағы негізгі ұғым. Семантикалық бағытта концепт сөзге сәйкес келсе, логикалық бағытта ұғыммен сәйкес келеді. Демек, әлемнің пәк бейнесі (наивная картина мира) когнитивтік модельде айқындалады. Ол өз кезегінде ұжымдық санамен, көзқараспен, ұжымдық философиямен байланысты болады. Ал ғаламның кез келген ұлттық тілдік бейнесінің әмбебаптығы және өзіндік ерекшелігін айқындайтын метафора, теңеу және символ болып табылады.

Осы мәселеге қатысты К.Т. Юнгтің пікірін фразеолог орыс ғалымы А.Н. Афанасьев былайша нақтылайды: «Символдық мәнге ие сөздердің табиғаты ерекше, ол ерекшелік символ – сөздердің танымдық, ұлттық мәдени, фондық мағыналарын сол тілде сөйлейтін халықтың дүниені тану мен құбылыстарға баға берумен, әлемнің тіл бейнесімен тығыз байланысты» [4, 278 б.].

Қорыта келе, концепт ұғымымен байланысты әлем бейнесі және әлемнің тілдік көрінісі қазіргі тіл білімінде өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Әлем бейнесін ұлт, әр адам, әр ұжым мүшесі өз дүниетанымына, мәдениетіне, ментальдық ерекшелігіне, ұлттық психологиясына, жеке психикасына, т.б. байланысты түрлі қабылдайды.

Әлемнің тұтас бейнесін тілдік бірліктер арқылы танымдық аспектіде айқындауда «концепт» термині маңызды рөл атқарады. Аспан денелері атауларының концептуалды өрістері тілімізде тілдік бірліктерде, сөз қолданыстарында, мақал-мәтелдерде, көркем әдебиетте, тұрақты тіркестерде молынан ұшырасады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Уәлиханов Ш - шығыстанушы, Р.Б.Сүлейменов, В.А.Моисеев, «Ғылым» баспасы, Алматы, 1985. -328 б.

2 Сейілхан А. Қазақ тіліндегі этнографизмдердің лингвомәдениеттанымдық мәні. Фил.ғыл.канд. дисс. қолжазбасы. – Алматы, 2001.– 154 б.

3 Ақатай С. Древние культы и традиционная культура казахского народа. – Ааматы, 2001. – 363 с. 4. Афанасьев А. Н. / Попова И. Л. // Большая российская энциклопедия: [в 35 т.] / гл.ред. Ю. С. Осипов. – М.: Большая российская энциклопедия, 2004–2017. с.278.

ӘБІШ КЕКІЛБАЕВТІҢ «МАХАББАТ МҰНАРАСЫ» АТТЫ ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ДИАЛЕКТ СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫСЫ

КЕЛІС Б.Д.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, педагог-модератор,
К. Бозтаев атындағы қазақ мектеп-гимназиясы, Абай облысы, Аягөз қ.

АСЫЛБЕКОВА А. А.

7 сынып оқушысы, К. Бозтаев атындағы қазақ мектеп-гимназиясы,
Абай облысы, Аягөз қ.

Қай тілдің болмасын құрамында дәстүрлі норма болып қалыптасқан, жалпыхалықтық деңгейде қолданылатын, баршаға ұғынықты әдеби сөздермен қатар түрлі өңірде түрліше айтылып, өзгешеленіп тұратын сөздер мен сөз тіркестері көптеп ұшырасады. Мұндай сөз қолданыс жергілікті ерекшеліктер (диалектизмдер) деп аталады. Оны тіл білімінің арнаулы саласы-диалектология дыбыстық, мағыналық тұрғыдан жан-жақты зерттейді.

Тіл білімінің диалектілер мен говорларды зерттейтін саласы – диалектология деп аталады. Диалектологияның міндеті – жергілікті тіл ерекшеліктерін тексеру. Қазақ диалектологиясы қазақ тіліндегі говорлар мен диалектілерді зерттейді. Диалект, говор деп халықтық я ұлттық тілдің өзіндік ерекшеліктері бар жергілікті тармақтарын, бөліктерін айтамыз. Ол жалпы тілге тән ортақ белгілерден өзгеше ерекшеліктерді қамтиды.

Диалект деген термин тілде жалпыхалықтық сипат алмаған, белгілі бір жерде ғана қолданылатын ерекшеліктердің жиынтығын, өзіне ғана тән тілдік ерекшеліктері бар жекелеген аймақ,

территорияны білдіреді. Бұл мағынада диалект халық не ұлт тілінің құрамды бөлігі болып табылады.

Говор – жергілікті диалектілердің шағын аймақты қамтитын бөлігі. Мәселен, Қазақстан жағдайында диалект екі-үш облыс көлемінде жерді қамтуы мүмкін.

Қазақ тіліндегі жергілікті диалектілерді арнайы зерттеу жұмысы шын мәнінде совет дәуірінде ғана басталды.

ССРО Ғылым академиясының Қазақ филиалы 1937 жылы алғаш рет Алматы облысының Кеген, Нарынқол, Оңтүстік Қазақстан облысының Мақтаарал, Қарағанды облысының Нұра аудандарында диалектологиялық үшү экспедиция шығарды. Мұндай экспедициялар 1939 жылы Мақтаарал, Маңғыстау, Торғай аудандарында, 1940 жылы Сарысу, Арал, Орда аудандарында болып материал жинады. 1943 жылы академияның кейбір ғылыми қызметкерлері Түлкібас, Жуалы, Талдықорған аудандарында болып материал жинады. 1944 жылы Ж.Досқараев «Оңтүстік диалектісінің кейбір мәселелері» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғады. 1948 жылы С.Аманжолов «Қазақ диалектологиясының негізгі проблемалары» деген тақырыпта диссертация қорғады.

Тіл ерекшеліктерін жинау жұмысын ұйымдастыруда 1945 жылы ССРО Ғылым академиясы Қазақ филиалының Тіл және әдебиет институтында қазақ тілінің тарихы мен диалектологиясын зерттейтін арнаулы бөлім құраудың мәні зор болды. 1956 жылы «Қазақ тіліндегі диалектілік ерекшеліктерді жинау бойынша сұраулық» жарық көрді. 1959 жылы бұл сұраулық толықтырылып, қайта басылып шықты.

Қазақ диалектологиясының алғаш зерттелу және қалыптасу тарихы профессор С. Аманжоловтың есімімен байланысты. С. Аманжолов бұл тақырыпта докторлық диссертация қорғап, одақтық және республикалық баспасөз бетінде бірсыпыра ғылыми мақала жариялады. Абай атындағы Қазақ педагогика институтында 1938-1939 оқу жылынан бастап қазақ тілі тарихы мен диалектологиясынан лекция оқу үстінде осы курстың негізін салды. С. Аманжоловтың тікелей араласуымен революциядан бұрын басылған нұсқалардан, халық ақындары мен жазушылардың шығармаларынан, 1932, 1935 және 1938 жылдардан бері шыға бастаған аудандық газеттерден шыға бастаған көлемді материал жиналды. С. Аманжоловтың ғылыми мұрасында қазақ тілінің диалектологиясы туралы еңбектері басты орын алады. Оның 1959 жылы шыққан «Вопросы диалектологии и истории казахского

языка» атты күрделі еңбегі автордың диалектология мен тіл тарихы саласында көп жылдар бойы жүргізген зерттеу жұмысының нәтижесі еді.

Ә. Кекілбаевтың «Махаббат мұнарасы» шығармасынан терілген диалект сөздердің тақырыптық топтамасы

Кесте 1 – Етістікке тән диалектизмдер (Іс-қимылды білдіреді)

1	Сары ала күйменің ішінде сусылдақ құмаққа шашасын қаптырып, малтыға жорғалап келе жатқан көп аттың тұншыға жапа-тармағай дүсірін тыңдай-тыңдай мезі боп кетіп, тұсындағы селдір пердені ысырып сыртқа қарады-ақ – көзіне ылғи сол түседі. (Әбіш Кекілбаев «Махаббат мұнарасы» 11 бет)	МАЛТЫ (Гур., Есб) үнсіз, тыныш отыру. (Қазақ тілінің аймақтық сөздігі. 473 бет)
---	---	---

Кесте 2 – Сын есімге тән диалектизмдер (Сындық-сапалық мәндес)

1	Әумесер жел-бұл мініп келе жатқан сары күймені де жер бетінен жұлып ап, төбесінде бедірейіп жатып алған сұп-сұр кеңістіктің әлдебір тұңғығына жітіріп жібергісі келгендей, екілене жұлқылайды. (Әбіш Кекілбаев «Махаббат мұнарасы» 12 бет)	ӘУМӘСІР. (Сем, Шұб.) әумесер, есерсоқ. (Диалектологиялық сөздік. 130 бет)
---	--	---

Кесте 3 – Зат есімге тән диалектизмдер

1	Кенет, әмірші алдындағы ақ шағылдың үстіне шаншылып шыға келген бір жіңішке сырықты көзі шалды. (Әбіш Кекілбаев «Махаббат мұнарасы» 18 бет)	СЫРЫҚ 1. (Қ. орда., Арал, Қарм, Маңғ.) бақан. 2. (Қ. орда, Қарм, Сыр) жер өлшеуші. (Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігі 609 бет)
---	---	---

Кесте 4 – Табиғат құбылыстарына байланысты диалектизмдер

1	Астынан әлдекім алып дәулердің сүйегін қазып алғандай, шағылдардың бүйірлері опырайып-опырайып көрінеді. (Әбіш Кекілбаев «Махаббат мұнарасы» 14 бет)	ШАҒЫЛ. (Маңғ, Шевч, Түрікм, Красн.) желмен сусып жататын өркеш-өркеш өсімдігі жоқ жалаңаш күм төбелер. (Шығ. Қаз.) жарықшақ тастар, тау бетіндегі ұсақ тастар, қорым тастар. (Қазақ тілінің аймақтық сөздігі 724 бет)
---	--	---

Кесте 5 – Киім-кешек атауларына байланысты диалектизмдер

1	Көк масаты көйлек киген әлдебір арудың алыстан арып-ашып келе жатқан жарына сағына, қол бұлғап, көкке көтерген білегіндей жұп-жұмыр, сымбатты, мұнара жақындаған сайын жалт-жұлт ойнап жарқырай түсті. (Әбіш Кекілбаев «Махаббат мұнарасы» 19 бет)	МАСАТЫ. (ҚХР) жеңіл, жұқалтақ. (Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігі 504 бет)
---	--	---

Кесте 6 – Ас-су, тағам атауларына байланысты диалектизмдер

1	Бес күн бойы қарсы алдынан тандырдың деміндей шарпыған қызыл жел ұрған да тұрған. (Әбіш Кекілбаев «Махаббат мұнарасы» 11 бет)	ТАНДЫР. (Орал, Орда) Қарынға салып, жерге көміп, үстіне от жағып пісірген ет. (Диалектологиялық сөздік. 621 бет)
---	---	--

Кесте 7 – Көрпе-жастық атауларына байланысты диалектизмдер

1	Үш бала орындарынан тұрып, ту түште, сарайдың алдындағы сая жайда зер төгіп тіккен шаршы бөстекте қос құс жастықты шынтақтап отыр. (Әбіш Кекілбаев «Махаббат мұнарасы» 65 бет)	БӨСТЕК. (Сем, Ақс, Көкп.) жүні көтерілмеген арық, нашар төл. (Қ.орда, Қарм.) түйенің, не қойдың жабағы жүнінен жасалан, бір адамға арналған көрпеше не төсеніш. (Қазақ тілінің аймақтық сөздігі 155 бет)
---	--	--

Кесте 8 – Жан-жануар атауларына байланысты диалектизмдер

1	Мынандай тас қараңғы түнде, төңірегінде күйек сасып теңкиіп жатқан өңшең жануарлар ортасында, қапаста қапырық жұтып отырғаннан асқан азап бар дейсің бе? (Әбіш Кекілбаев «Махаббат мұнарасы» 57 бет)	КҮЙЕК. (Алм., Жам.) күзде туған қозы. (Қазақ тілінің аймақтық сөздігі 778 бет)
---	--	--

Кесте 9 – Өсімдік атауларына байланысты диалектизмдер

1	Құм арасында араға екі-үш күн салып жолығатын бетіне сексеуіл төсеп, шағырмен жапқан көмбе құдықтың басында аяқ суытып алады. (Әбіш Кекілбаев «Махаббат мұнарасы» 85 бет)	ШАҒЫР. (Рес, Орын.) өсімдіктің сабағы. (Рес, Саратов.) жусан тәрізді сабағы қаттылау өсімдік. (Қазақ тілінің аймақтық сөздігі 724 бет)
---	---	--

Жұмыстың басты нысаны ретінде Әбіш Кекілбаевтің «Махаббат мұнарасы» атты шығармасы алынды. Талдау негізінде Ә.Кекілбаев шығармасында қолданылатын диалектизмдердің Маңғыстау өңірі сонымен қатар, бүкіл Қазақстан аймағындағы халықтар тіліне тән екендігі байқалды. Диалект сөздерді кейіпкер тілінде қолдана отырып жазушы қазақ халқының өмірінен, тұрмыс-салтынан, тіршілігінен толықтай хабардар етеді.

Шығармада жергілікті тіл ерекшеліктерінің қолданылуы сол өңірдің ерекшелігін көрсетіп, шығарманың шынайылығын барынша аша түседі. Талдау барысында Әбіш Кекілбаевтің «Махаббат мұнарасы» атты шығармасынан 70 (жетпіс) диалект сөз теріліп, диалектологиялық сөздіктен және қазақ тілінің аймақтық сөздігінен мағыналары ашылды.

Ә. Кекілбаевтің «Махаббат мұнарасы» шығармасында кездесетін диалект сөздердің ерекшелігіне төмендегідей классификация жасадық:

Етістікке қатысты диалект сөздер – 8

Сын есімге қатысты диалектизмдер – 16

Зат есімге тән диалект сөздер жалпы алғанда – 26

Ыдыс-аяқ атауларына байланысты диалектілер – 8

Табиғат құбылыстарына байланысты диалект сөздер – 8

Киім-кешек атауларына тән диалектизмдер – 5

Ас-су, тағам атауларына байланысты диалектілік сөздер – 2

Көрпе-төсек атауларына тән диалектизмдер – 1

Жан-жануар атауларына байланысты диалектілер – 1

Өсімдік атауларына байланысты диалектілік сөздер – 1

Қорытындылай келе, Әбіш Кекілбаев тілі басқа да көркемдегіш құралдармен қатар диалектілік сөздерге де бай. Кейбір сөйлемдерден екі-үш диалектілерді байқауға болады.

Әбіш Кекілбаев сынды ақын-жазушыларымыздың шығармаларын неге оқымасқа?! Расында да, қазақты қазақ көтермесе, ешкім көтермейді. Сол себепті барлығымыз да бір жағадан-бас, бір жеңнен-қол шығару арқылы қазірден бастап жастарды қазақтың әдеби шығармаларына қарай бұрар болсақ, онда олардың ұрпақтары да осыны насихаттары айдай анық дүние емес пе?!

Әбіш Кекілбаев балалық, бозбалалық шағын ауылда өткізгендіктен, ұлтымыздың уызын қапысыз еміп, таза ұлтжанды болып өсті. Ол көптеген әңгімелерінде қазақтың салт-санасын, әдеті мен ғұрпын, дәстүрін, этнографиясын, этномәдениетін, керек болса, қырғыздың да, кәрістің де қыз-келіншектерінің мінез-

күлқын, адами болмысын, тәрбиесі мен тәртібін, ұстанымын, туған жерге, Отанға, ата-анаға, аруаққа, ағайын-туған, құда-жекжатқа ағайындық ілтипатын, олармен қарым-қатынас нормасын, басқа ұлт өкілдеріне ілтипаты мен көрсеткен құрметін, жалпы халықтың өмірлік философиясын кітаптан оқып емес, тәттісі мен ащысы мол өмірден тоқып өсті.

Жазушының әңгіме, повестерінің басты кейіпкерлері ұлтымыздың небір марқасқалары мен серкелері болғандықтан, ұлттық сана, ұлттық менталитетіміз басты орынды ойып алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Диалектологиялық сөздік. Алматы. 2007 жыл.
- 2 Қалиев Ғ. Сарыбаев Ш. «Қазақ диалектологиясы». Оқу құралы.
- 3 Мұсабаев Ғ. «Тіл білімінің мәселелері» Алматы-2014. Оқу құралы. -640 б.
- 4 Кеңесбаев І. «Тіл білімінің мәселелері» Алматы -1959. Оқу құралы. -162 б.
- 5 Сарыбаев Ш. «Тіл білімінің мәселелері» Алматы-2014 Оқу құралы. 640 б.
- 6 «Сарыбаев Ш. және қазақ тіл білімі мәселелері» Алматы-2005. Оқу құралы.
- 7 «Сәрсен Аманжолов және қазіргі қазақ филологиясының өзекті мәселелері» Алматы-2004. Оқу құралы
- 8 «Қазақ диалектологиясының мәселелері және профессор Хасан Кәрімұлы» Алматы-2007. Мақала. 208 б.
- 9 Өтебекова Балтақесті. «Ауған, Иран қазақтарының тіліндегі жергілікті ерекшеліктер». Алматы 1998 ж. Кандидаттық диссертация авторефераты. -27 б.
- 10 Есімболова М. «Жетісу сөйленісінің лексикалық ерекшеліктері». Алматы -2001. Кандидаттық диссертация авторефераты. -23 б.
- 11 Жүсіпова Бибихадиша «Түркістан тұрғындары тілінің ерекшеліктері» Алматы -2003. Кандидаттық диссертация авторефераты. -25 б.
- 12 Атабаева Мереке Сатылғанқызы «Қазақ тіліндегі диалектілік лексиканың этнолингвистикалық негізі». Алматы -2006» Кандидаттық диссертация авторефераты. -28 б.

13 Мұхамбетов Жомарт Ибатоллұлы «Көркем мәтіндердегі диалектизмдердің этномәдени мәні» Алматы -2007. Кандидаттық диссертация авторефераты.

14 Есенбай Анар Заманбекқызы «Сыр өңірі жазушыларының тіліндегі жергілікті қолданыстар» Алматы -2008. Кандидаттық диссертация авторефераты. -22 б.

15 Есенова Қырмызы Есеновна. «Ә.Кекілбаев шығармаларындағы жергілікті атаулардың лингвомәдени сипаты». Алматы -2009. Кандидаттық диссертация авторефераты. -22 б.

16 Әбіш Кекілбаев. «Махаббат мұнарасы» Роман және хикаят. Алматы-2005. -288 б.

ШӘКЕН АЙМАНОВ – ҚАЗАҚ КИНОСЫНЫҢ САҢЛАҒЫ

АСЫЛОВА Р. Б.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Ш. Шөкин атындағы гимназия-мектебі, Павлодар қ.

СУЖЕН І. Б.

б«Ә» сынып оқушысы, Ш. Шөкин атындағы гимназия-мектебі, Павлодар қ.,

Биыл қазақ киносының жарық жұлдызы Шәкен Аймановтың 110 жылдық мерейтойы. Шәкен Айманов – біртуар, ғасыр тұлғасы, қазақ өнерінің шоқтығы биік тұлғасы, дарынды актері әрі режиссері. Оның қазақ киносына сіңген еңбегі өлшеусіз, ұлттық театр өнері мен кино саласының қалыптасуы мен дамуы үшін бүкіл ғұмырын арнады. Қазақ халқы осындай ардақты ұлымен мәңгі мақтана береді.

Шәкен (шын аты Шаһкерім) Айманов, біздің жерлесіміз, Павлодар облысының Баянауыл ауданында туған. Жерленген орыны Алматы қаласы. Соғыстан алдындағы жылдардағы ауыр кезеңде, елде ашаршылық жауған кезде, Баянауыл тауларының етегінде дүние есігін ашқан дарындының балалық шағы қиын-қыстау күндерге кез келген. Ол жақсы көретін жездесінен, Қали Байжановтың, әндерін тындап өскен, әуестенген. Ауыл мектебін бітірген соң, 1924 жылы Шәкенді жақын туысы Қажымұрат Семейге оқуға түсіруге алып кетеді. Өзі мұғалім болған соң, Шәкенді де мұғалімдікке тартады. Басында Казкоммунаға, кейіннен Халық ағарту институтына оқуға түсірген.

Өз мамандығының нағыз шебері ретінде Шәкен Айманов өз кейіпкерлерін ойнағанда көзтартар іс-қимылдар жасаумен қатар, оның ішкі дүниесін ашуға тырысатын. Қазақ театрындағы тамаша рөлдері аз емес, оның ішінде Ақан сері («Ақан сері – Ақтоқты», Ғ. Мүсірепов),

Қобыланды («Қарақыпшақ Қобыланды», М. Әуезов), Казанцев («Түнгі сарын, М.Әуезов), Тихон («Найзағай» А. Островский), солдат Шадрин («Мылтықты адам», Н. Погодин), Петруччио («Асауға-тұсау», Шекспир), Отелло («Отелло», Шекспир). 1938 жылдан бастап Шәкен Айманов кинофильмдерде түседі.

1952 жылы «Абай» (М.Әуезов) қойылымы үшін қуанышты хабар алады, Сталин атындағы Мемлекеттік сыйлығына ие болады. Ал 1954 жылдан бастап режиссер қызметін атқарып, бірнеше кинофильмдерді түсіреді. Режиссерлік жұмысы барысында Айманов кинофильмдердің мазмұнын жан-жақты, терең ашып, ой жаңашылдығымен қызықтырып, көркемдік өнері жағынан суреттейді. 1959 жылы КСРО Халық әртісі атағына иеленді. 1970 жылы «Атаманның ақыры» фильмі үшін Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлығы берілді. Бұл сыйлық Шәкен Аймановқа өмірден озғанынан кейін берілген. 1947-1951 ж. қазіргі М. Әуезов атындағы Қазақтың академиялық драма театрының бас режиссері болады. «Абай әндері» (1945), «Жамбыл» (1947) көркем фильмдерінде күрделі экрандық бейнелерді ойнады. 1953 – 1970 ж. «Қазақ фильм» студиясының көркемдік жеекшісі болып, қазақ кино өнерінің өркендеуіне үлкен үлес қосты. Ло шеберлікпен қойған көркем фильмдері: «Махаббат туралы аңыз» (1953), «Алдар көсе» (1965), «Атамекен» (1966), «Найзатас баурайында» (1968). Көрермендердің ой-толғамынан шыққан «Біздің сүйікті дәрігер» (1958) мен «Тақиялы періште» (1969) фильмдері ұлттық кино өнерінде комедиялық жанрды дамытудағы мықты ізденістерімен ерекшеленді. Оның соңғы қойған «Атаманның ақыры» (1970) фильмі талантты режиссер Шәкен Айманов шығармашылығының биік шыңына айналды.

Айманов Қазақстан Кинематографистер одағын ұйымдастыруға белсене қатысып, Одақ басқармасының бірінші хатшысы болып қызметін барлық күш-қуатын салды. Ерең еңбегі үшін КСРО Мемлекеттік сыйлығының (1952) және Қазақ КСР-і Мемлекеттік сыйлығының (1968) лауреаты атанды. 1970 ж. 24 желтоқсанда Мәскеу қаласында жол апатынан қайғылы қазаға ұшырады, Алматы қаласында жерленді. Алматы, Павлодар, тағы басқа Қазақстан қалаларының көшелері және «Қазақфильм» киностудиясы (1984) Айманов есімімен аталады. Ол тұрған үй мен киностудия ғимаратына мемориалдық тақта орнатылған.

Театр өнерімен жан-жақты әуестеніп, 1933 ж. Қазақ драма театрының құрамына алынады. Осы театр сахнасында жиырма

жылдай еңбек етіп, актерлік шығармашылығын шырдады. Театрдың бас режиссері болды (1951).

Ол М. Әуезов атындағы Мемлекеттік драма театрының сахнасында үздік қазақ драматургиясының Ақан сері, Қобыланды, Қодар, Керім («Абай»), Алдар Көсе, Исатай (Жансүгіров, «Исатай – Махамбет») бейнелерін, әлем драматургиясынан Кассио және Отелло (Шекспир, «Асауға тұсау»), Уәлиханұлы және Тихон (Островский, «Таланттар мен табынушылар», «Найзағай»), Сатин (Горький, «Шыңырауда»), Шадрин (Погодин, «Мылтықты адам»), Кидд (Лавренёв, «Америка дауысы»), Бетт (Дж. Гоу мен А. Дюссо, «Терең тамырлар»), Хлестаков (Гоголь, «Ревизор»), Кривенко (Чирсков, «Жеңімпаздар»), Гельпак (Ф. Вольф, «Профессор Мамлок») бейнелерін сомдады. Режиссер ретінде қойған «Абай» спектакліне Аймановқа 1952 ж. КСРО Мемлекеттік сыйлығы берілді. Ш. Айманов актер ретінде алдымен кейіпкерінің жан дүниесін шеберлікпен ашуға және соған лайықты нағыз әрекет қимылдар жасау шеберлігімен ерекшеленсе, ал режиссер ретінде сол шығармаға көркемдік идеялық мазмұнын ашып, ұлттық ерекшеліктерін дарытып, ғасырға лайық және қоғам туралы философиялық ой толғам жасауға айрықша мән берген кемеңгер тұлға.

Шәкен аса дарынды суреткер актер, ойшыл режиссер ретінде қазақтың сахна өнері мен кино өнерінің қалыптасып, шыңдалуына айрықша ықпал еткен, өшпес із қалдырған дара дарын иесі. 1953 ж. бастап, өмірінің соңына дейін қазақ кино өнері саласында өнімді еңбек етті. ҚазССР-інің халық артисі. Қазақ кино өнерінің негізін салушылардың бірі. Айманов режиссер ретінде «Біздің сүйікті дәрігер», «Атамекен», «Алдар көсе», «Атаманның ақыры» және басқа фильмдерді түсіріп, Н. Ф. Погодиннің «Мылтықты адам», «Таланттар мен табынушылар», М. Әуезовтің «Абай» спектакльдерін театр сахнасына көтерді. Актер ретінде «Абай әні», «Жамбыл» т. б. фильмдерде ойнаған. «Абай әні» фильмінде Абайдың шәкірті, жас ақын Айдардың бақталасы Шәріп бейнесін сомдады. Ол бірнеше рет Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты болып атанды.

Шәкен Айманов кино саласында да өз дарынын шебер пайдалана білді. Оның «Махаббат туралы аңыз» (1953), «Дала қызы» (1954), «Біздің сүйікті дәрігер» (1958), «Алдар Көсе» (1965), «Туған жер» (1967), «Атаманның ақыры» (1970) фильмдері қазақ кино өнеріне қосқан өлшеусіз үлесі, өміршең туындылар.

Кино өнері, негізінен, 4 салаға бөлінген: көркем фильм (художественный фильм), деректі фильм (документальный

фильм), мультипликациялық кино, ғылыми-көпшілік (научно-публицистический). Алғашқы фильмдер 1928 жылдан бастап түсірілді. 1941 жылы Алматыда көркем фильмдер шығаратын киностудия ұйымдастырылып, қазақ киностудиясы 1975 жылға дейін, Айманов тусында да, 100-ден астам көркем фильм және 500-ге жуық деректі фильм шығарды. Қазір киностудия Ш. Айманов атында.

Әлем драматургиясындағы сомдаған рөлдері: аз емес Кассио және Отелло (Шеспир «Асауға тұсау»), Тихон (Островский «Таланттар мен табынушылар»), Сатин (М.Горький «Шыңырауда»), Кидд (Лавренев «Америка дауысы»), Кривенко (Чирсков «Женімпазлар»), Гельпак (Ф. Вольф, «Профессор Мамлок») т.б.

Келесі кинофильмдер сценарийларының авторы болған: 1968 «Тақиялы періште» (Я. Зискиндпен бірге), 1959 «Өмірге жол», 1966 «Ән қанатында».

Шәкен Аймановқа көптеген марапаттар мен жүлделердің иесі. Соның ішінде 1952 – КСРО Мемлекеттік сыйлығы, Ташкент. Африка және Азия елдерінің Халықаралық кинофестивалі (диплом, «Біздің сүйікті дәрігер» фильмі үшін), Бүкілодақтық кинофестиваль (Құрмет дипломы, «Біздің сүйікті дәрігер» фильмі үшін), Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлығы (марқұм болған соң, «Атаманның ақыры» фильмі үшін), Ленин ордені, Еңбек Қызыл Ту ордені, Екі «Құрмет Белгісі» ордені, Қазақстанның халық әртісі...

Қазақстанда жыл сайын «Шәкен жұлдыздары» кинофестивалі өтеді. «Шәкен жұлдыздары» кинофестивалінің басты мақсаты – кино өнері арқылы ұлттық рухани дамуына негізделген жаңа әлеуметік-қоғамдық қауымдастықтың қалыптасуына жағдай жасау. Осы мақсат аясында жас қазақ кинематографияшылар мамандарының кәсіби – шығармашылық деңгейінің шыңдалуына, әрі олардың түсірген кинотуындыларын фестиваль кезінде көрермен - көпшілікке көрсету арқылы дүниежүзілік кино өнері жетістіктеріне қол жеткізуге талпындыру, ұлттық кино мектебінің шығармашылық дәстүрін сақтай отырып, одан әрі өркендету, қазақ кинорежиссерлері мен актерлерінің шығармашылық еңбегін жан-жақты насихаттау, ұлттық киношеберлері мен озық шет ел әріптестері арасындағы өзара кәсіби - шығармашылық байланыстарды нығайту, кинобайқаулардың таңдаушыларымен және жетекші киносыншыларымен кездесулер ұйымдастыру, фестиваль кезінде семинарлар мен шеберлік-сыныптар өткізу, т.б. мәдени іс - шаралар өткізу көзделінеді.

2005 жылы «Шәкен жұлдыздары» кинофестивалі Халықаралық жастар киносы және дебюттік фильмдер байқауы дәрежесіне

көтерілді. 2003–2004 жылдары өткен «Шәкен жұлдыздарының» алғашқы екі фестивалі кезінде жергілікті көрермендерді ұлттық кино өнерінің (1998–2004) 20-дан аса көркем және елуге тарта деректі туындыларымен таныстырып, ол «Қазақстан киносы ғасырлар тоғысында» деген девизбен жүргізілді. 2003–2007 ж. аралығындағы «Шәкен жұлдыздары» кинофестивалі кезінде ұлттық, сондай - ақ жақын (Өзірбайжан, Беларусь, Грузия, Өзбекстан, Қырғызстан, Ресей, Татарстан) және алыс (АҚШ, Египет, Израиль, Иран, Испания, Латвия, Германия, Литва, Қытай, Түркия, Үндістан, Франция, Чехия) шетелдік фильмдер көрсетілімі болды.

Айманов туралы көптелік естеліктер бар. Нағыз таланттың иесі Ш Айманов өз ұрпағының бала-шағасының игілігі емес, бүкіл халқының қазынасы болып қалмақ. Халқына адал еңбек етіп, барлық ғұмырын сарп еткен тұлғалардың бірі деп ойлаймын.

Қазақстанның халық әртісі Есмұхан ОБАЕВ былай дейді: «Жастар театрында жүрген кезімде Шәкен Аймановтың соңынан ерген, спектакльдерде ойнағанда, қолы бос кездерінде жанында өнегесін алған жастардың бірімін. Ол кісі әртісті көзінен не сөзінен біледі ме, шын талантты танитын. Олардың әрқайсысына рөл беретін, өнерге тартатын. Шәкеңнің арманы жоқ, тек өмірден ерте кеткені арман. Қазақ өнері үшін көп шаруа тындырды.»

Қазақстанның халық әртісі Нүкетай МЫШБАЕВА: «Шәкеңді еске алғанда қазақтың бұрынғы сал-серілері – Ақан сері мен Біржан сал еске түседі. Шәкен аға өлген жоқ, ол кісі мәңгі тірі. Соңында тәрбиелеген шәкірттері, немере-шөберелері бар. Өзінің туған ұлындай көрген Асекең Әшімов бар.»

Асанәлі Әшімов: «Шәкен Айманов қазақ өнерінің қамқоршысы, қызметшісі ғана емес, оның айбыны да еді.»

Ш Аймановтың есімі туған жерінде сақталған. Баянауылда мемориалды мұражай ашылып, көше аталған. 100 жылдығына орай дара тұлғаға ескерткіш бой көтерді, оның биіктігі 4 метр. Авторы – Асар Нардов.

Алматы қаласындағы «Қазақфильм» киностудиясына Шәкен Аймановтың есімі беріліп, сол жерде актер бюсті орнатылған. Киностудияда Шәкен Айманов атындағы кабинет-мұражай ашылды. Ол тұрған үй мен киностудия ғимаратына мемориалдық тақта орнатылған. Алматы, Павлодар тағы басқа қалаларда көшелерге аты берілген.

Павлодар қаласында Шәкен Айманов атындағы кинотеатр ашылған.

Атақты режиссер, актер Ш.Айманов туралы мен мектеп оқушыларына: «Ш.Айманов кім екенін білесіз бе?» деген сұрақ қойдым. Сұраған оқушылардың барлығы да берілген сұраққа жауап берді, біледі екен. Ол өте үлкен көрсеткіш деп санаймын.

Көшеде жүрген адамдарға да осы сұрақты қойдым. Білген адамдар да бар, білмегендері де аз емес.

Оқушыларға тағы: «Қазақ кинематографиясынан қандай кино көрдіңдер?» деген сұрақ қойылды. Көбінің жауабы бойынша қазақ киносын аса көп біле қоймайды деген ойға келдім. Өкінішті болды.

Шәкен Айманов - туған халқына өшпес рух шашып, өнерімен оптимистік күрескерлік жойқын күшке толы мұра қалдырып кеткен халқының адал перзенті. Осындай сара жол салып берген мықты тұлғалардың жалғастырушы жас ұрпағымыз үшін тәрбие, білім, өнеге қала береді деп сенемін. Шәкен Аймановтың көксеген еркіндігі, аңсаған азаттығы келіп жетті. Ақыл-айласымен әдісін асырып, Алдар көсенің адалдығын жырлаған ақынжанды ақиық ағамыздың асыл есімін ұмытпау – ұрпақ міндеті. Сан қырлы таланттың мәңгі бітпес әңгімесін әр ұрпақ өзінше жырлар. Тек бітпесе екен сол бір мәңгіліктің шынайы рухани жыры. Шәкен Айманов есімі бәрінен бұрын қазақ киносы тарихында тұңғыш рет ұлттық киноны түсірген адам ретінде және оны барынша биікке көтерген талант ретінде ел жадында мәңгілік сақталған.

Бұл ғылыми жоба біздің, қазақ халқымыздың, әлемдік деңгейінде орнын көтеруге талпынатын, халықаралық қатынасқа қызығушылығы бар екендігіне керек болар деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан жөнінде шыққан көркемсуретті фильмдердің каталогы. – Алматы: 1994ж
- 2 Документальный экран Казахстана. –Алма-Ата: Кітап, 1978. – 128 с.
- 3 Очерки истории казахского кино. Алма-Ата: Өнер, 1980. – 236
- 4 Геннадиев И. Қазақстанда алғаш түсірілген ленталар // Жаңа фильм.
- 5 Казахская кинематография // Кинословарь в 2-х т. - Т.
- 6 Тарихи тұлғалар. Танымдық - көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сужикова А. – Алматы. «Алматы кітап баспасы», 2009

7 Жолдасбекұлы М., Салғараұлы Қ., Сейдімбек А. Айманов Шәкен // Елтұтқа. Ел тарихының әйгілі тұлғалары. – Астана: KÜL TEGIN, 2001. – С. 335-336. – 358 с. – ISBN 9965-441-26-X.

8 Шәкен Айманов туралы естеліктер / Құрастырған: К.Кенжетәев, Р.Сатаев. АйнагуловаК. ЛегендарныйШакенАйманов // Мәдениет. – 2004.

ШЕРХАН МҰРТАЗА «АЙ МЕН АЙША» РОМАНЫНДАҒЫ КЕЙІПКЕРЛЕРІНІҢ ПРОТОТИПТЕРІ

КАКЕЕВА С. Т.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,

Ш.Уәлиханов ЖОББМ, Павлодар облысы, Ертіс ауданы

АУБАКИРОВА А.

8 сынып оқушысы, Ш. Уәлиханов ЖОББМ, Павлодар облысы, Ертіс ауданы

Шерхан Мұртаза-қазіргі қазақ әдебиетінің рухани қорын әр жанрдағы еңбектерімен байытқан қарымды қаламгердің бірі. Ол көркемсөзбен қазақ халқының бір ғасырлық жанды картинасын жасауға белсене қатысты.
(Г. Орда)

Қазақ әдебиеті тарихында алар орны ерекше Шерхан Мұртаза шығармаларының тақырыптары ар алуан. Сонымен қатар, оның шығармалары өміршең, бүгінгі күнде де өз маңызын жоймаған асыл мұралар. Өйткені, Шерхан шығармалары жас ұрпаққа рухани азық сыйлап елжанды, Отансүйгіш, ата-ананың қадірін білуге үйретеді.

Шығармадағы кейіпкер мен уақиға нағыз өмірден алынғанда да, олар қаламгердің өмірлік тәжірибесімен, бұрынғы көрген-білгендерімен ұштасып, оның қиялында туған сезім-әсерлерімен сабақтасады. Өйткені өмірден көрген сол кейіпкер мен оқиға жазушы жанына жақын болмаса, ой-қиялымен, арман-мақсатымен жанаспаса, ол тіпті соларға елендемеген, мән бермеген де болар еді. Сөйтіп әдеби кейіпкердің тұлға-бейнесі, образы нақтылы бір прототипке негізделіп жасалғанымен, әдебиетке, көркем өнерге тән типтендіру, жинақтау қағидаларына сәйкес және жазушының нақтылы шығармасындағы идеялық нысанасына орай сомдалып, өзгеше сипат алады. Шығарманың кейіпкері әдебиетте бұрыннан белгілі көркем тұлғаға негізделіп жасалса, оны да прототипі бар образ деуге болады [1, 5 б.].

Жазушы шығармаларының өзге қаламгерлерден ерекшеліктері бар. Басты ерекшеліктері – Ш. Мұртаза кейіпкерлерінің өмірдегі прототиптерінің болуында. Жазушы шығармаларындағы кейіпкерлердің прототиптерінің болуының өзін бірнеше себептерін көрсетуге болады:

1. Ш. Мұртаза өзінің қаламгерлік жолын журналистикадан бастайды. Журналист ретінде қоғамдағы болған, болып жатқан оқиғалар туралы зерттеулер жасайтыны анық. Сондықтан да қаламгер шығармаларындағы кейіпкерлердің прототиптері оның журналистік зерттеулерінен басталып, көркемөнерге ауысқан жол деп есептеледі.

2. Ш. Мұртаза тек көркем шығарма жазып, әдеби шығармашылықпен айналысқан қаламгер емес. Жазушы өмірбаяны қазақ қоғамының 1960-жылдарының басынан бастап, рухани әлеміне кең араласып, өзінің қайраткерлік, басшылық істерімен де ел есінде қалды. Осы қызметтерде жүріп, ұлт тарихындағы ақтандақ беттер туралы мол деректер жинап, олардың жарыққа шығуына да көп еңбек етті. Сондықтан да қаламгер шығармаларында қиялдан туған, ойдан шығарылған, арман мен тілектен болған кейіпкерлер жоқ.

Ш. Мұртаза қазақ әдебиетіндегі жаңа дәуірдің, қоғамдық мазмұны, тақырып-идеялары мен көркемдік сапасы мүлде жаңа классикалық әдебиеттің көрнекті өкілдерінің бірінің қатарынан көрінеді. Ол қоғамдық ойөрісі, дүниетанымы, тарихи мақсат-нысанасы, эстетикалық-көркемдік жүйесі – барлық сипат-қасиеттері өзгеше сөз өнерін қалыптастырды, қазақ әдебиетінде реализм әдісін берік орнықтырды. Ол өзінің туған халқына асқақ сүйіспеншілік сезіммен қарап, оның өміріне, әдет-ғұрпына, мәдениетіне зер салды. Жазушының «Табылған теңіз», «Бұлтсыз күнгі найзағай», «41 жылғы келіншек», «Белгісіз солдаттың баласы», «Қара маржан», «Қызыл жебе», «Жұлдыз көпір» т.б. әңгімелер, повестер, романдар бар. Бәрінде де ойда қалар оқиғалар, естен кетпес кейіпкерлер бар. Уақыт, заман тынысы бар. Қым-қиғаш тағдырлар көлденеңдеп, алдыңды орайды. Бәрі де ойлантады, күрсінтеді. Бірақ «Ай мен Айшаның» жөні бөлек екен.

Қандай тақырып, нендей оқиға болса да алдымен жазушының көкірегінде пісіп жетіледі ғой. Содан келіп бір сәті түскенде жазбасына қоймай, жан-дүниенді мазалап, толғағы жетіп, ай-күніне толған перзенттей жарық дүниеге ұмтылады. Ақ қағаздың бетіне түсе бастайды. «Ай мен Айша» да жазушы жанын ұзақ жылдар тербеп келген үлкен толғаныстан, өткенге, балалық шаққа деген

мұнды сағыныштан ата-баба, әке-шеше аруағы алдындағы туған жер, өскен ел алдындағы перзенттік парызды терең сезінуден туған жүрек-жарды сыр, жан-дүниені мәңгілік әлдилейтін таусылмас жыр десе болғандай [2, 75 б.].

Адам тағдыры деген қызық қой. Кешегі бала Барсхан-бүгінгі жазушы Шерхан дүниеге келер кезең аумалы-төкпелі аласапыранға толы сұрапыл заман болатын. Дүниенің астаң-кестені шығып, ел күйзеліп тұрған. Оның үстіне шешек ауру шығып, әсіресе жас сәбилерді көктей жұлып, бір-бірінен кейін бірін жалмап жатқан. Бұл зобалаң Мұртаза отбасын да айналып өткен жоқ. Үш бірдей жас шарана бірінен-кейін бірі шетінеді. Ешнәрсеге мойымайтындай көрінетін Мұртазаның шашы ағарып кетті. Сөйтіп жүргенде колхоз деген келді. Тізерге тұяқ қалдырмай, малдың бәрін сыпырып алды. Сондай бір сұрапылдар осы Барысхан жарық дүние есігін ашқан. Айша сөзі, ақылы, оның тәрбиесі Барсханды әр кезде жаман әдет-қылықтан сақтандырып, дұрыс жолға салып, тәрбиелі бағытқа бастап отырады. Нағашыларының ауылына барғанда, Сәли Қали аталарының үйінде дастархан басында отырып Барсханның есіне Айшаның сөзі түседі. Түлкіқұрсақ бала дастархандағы нанды көргенде, шыдай алмайды. «Мен сілекейім ағып, үздігіп бара жатсам да атамнан бұрын қол созбай жағымды қарыстырып, тістеніп отырдым. Айша: «Сұғанак болма!» деген дейді. Көрдіңіз бе, мұнда да қандай өнеге жатыр [3, 75 б.].

Бозбала Шерхан
анасы Айшамен

Сурет 1 – Шерхан мен анасы Айша (қосымша №1)

«Ай мен Айша» романындағы негізгі жүкті көтеріп тұрған тұлғалы да кесек характердің бірі-Айша. Барсханның анасы. Үйренген

үрдіспен айтсақ, Айшаны әдеби кейіпкер ретінде атасақ-басқалардан көркемдік жағынан шоқтығы биік көрінетін мінезі, болмыс-бітімі әр қырынан жан-жақты суреттелетін, адамгершілік іс-әрекеттерінің нанымдылығымен ерекше көзге түсетін образ (қосымша 1).

Айша басына түскен ауыртпалықты айтып тауысу қиын. Сібірге айдалып кетті деген Мұртазадан қайтыс болды деп қара хабар келді. Таң ата жұмысқа кетіп, қас қарая сүрініп-жығылып үйге келеді Айша. Онда да құры қайтпайды. Жол-жөнекей әр жерден жинап бір арқа отын көтеріп әкеледі. Не тамақ жоқ, не от жоқ азынап тұрған үйде қаһарлы дауылда қалған балапандардай бүрісіп үш бала отырады. Колхоз бастық Жуанқұл мен бригадир Тасбеттің жауыздық әрекеттері де өлтіріп барады. Бірнәрсе деп қалса Айша, Жуанқұл бастық: «Әй «халық жауының» қатыны, аузыңды жап!» дейді. «Халық жауы» деген сөз шыққан жерде қайран Айшаның аузына құлып салынады да қалады. Айша бүкіл жаратылыс, болмыс-бітімімен, ішкі жан тынысы, көңіл құбылысымен толық ашылады. Іс-әрекеті де, жан толқыныс сезімдері де нанымды. Мұнда халықтық қасиет, ұлттық ерекшелік жатыр. Сондықтан да мұның бәрінен Айшаны ғана танып қолдаймыз. Айша тектес қарапайым қазақ әйелдерінің рухани ар тазалығын, жан-сезімнің мөлдірлігін, қайсарлығын, намыс-жігерін байқауға болар еді. Соғыс кезінде ауылдағы бар ауыртпалық, жас балалар мен әйелдерге түскені анық. Осындай көріністі суреттей отырып автор романда мынадай бір ой түйіндейді: «Шіркін, сол кездің әйелдері-ай! Азамат орнына азамат болды., Отқа да түсті, суға да түсті. Бірақ бүк түсіп, белі сынбады. Егер олар сынғанда, елде ешкім қалмас еді». Ол рас. Шындығында солай. Бірақ осы пікірді өте-мөте Айшаға арнап айтқандай көрінеді маған. Өйткені осы айтылған әрекеттер мен қасиеттер Айшаның бойында толығымен бар. Керек жерінде Айша мейірімді де, қатал да, ашулы да, ақылды бола біледі (қосымша 2).

Анасы Айша ауылдастар ортасында

Сурет 2 – Анасы Айша ауылдастар ортасында (қосымша 2)

Тарихта. Шерханның анасы Айша деген кісі еді. Бурыл тауының астындағы Байтана деген ел болады. Шымырға жатады. Шымырдан Шыңқожа, Бекболат, Темір деген үш ағайынды болған. Айша соның Шыңқожасынан. Байтанада Есей деген кісінің қызы. Өмірде Шерханның анасы еңбекқор, адал кісі еді. Сексенге келіп қайтыс болған. Шерханның есінде: «Маңқа бригадир болған, күн шыққанда қамшымен қуалап жүріп, жұмысқа алып кететін. Содан күн батқанда шешеміз үйге әрең келетін. Бірде айран, тағы бірдеңе ішіп күні бойы күн көретінбіз». Айша балаларына әрі ана, әрі әке, әрі әже болған нар адам болған. «Сонда үш жетімін ұйықтату үшін, Айша неше алуан ертегі, қиссаларды айтады. Біз үшін бұл бір қадір түндері – Алланың ақ нұры жауған түндер. Анда – санда Айша осылай өзгереді. Ұзақ түнде бізге әр түрлі әңгіме айту арқылы өзі де азаптан арылып, уайымы жеңілдеп қалатын сияқты» [2, 76 б.].

Романда Барсхан еңбекқор, арманшыл, қиялшыл көңілі шарқ ұрып, жаңа бір дүниеге, жақсылыққа ұмтылады. Ер жеткен сайын Барсханның есіне әкесі Мұртаза жиі оралатын еді. Еміс-еміс есінде қалған әкесінің бейнесін іздеп, миының түкпір-түкпірінен тінтікелейді, бірдеңе бұлдырайды, кісі көрінгендей болады... әкесін сағынады. Барсханды, әсіресе, әкесінің қараптан қарап жүріп сотталып кеткені қинайтын. «Ұрлық қылмаса, кісі өлтірмесе, өкіметті боқтамаса, неге сотталады? «Халық жауы» дейді. Бір адаммен, екі адаммен жауласарсың. Ал, тұтас халықпен қалай жауласуға болады» деп басы қатады. Екінші кітапта осылай негізінен Барсхан іс-әрекеттері басым көрінеді де, Айша ақылшы, тілекші ретінде ара-тұра көрініс беріп отырады. Анасын ылғи да тындайтын. Ешқашан қарсы шықпайтын. Барсханның үлкен іс, өмірлік, адами мәнді жұмыстарға араласуына да бағыт-бағдар берген Айша. Өйткені Барсхан көбіне өз бетінше әрекет жасап, өмірден өз соқпағын, өз жолын табуға ұмтылатын. Сол жолда Барсхан ылғи да анасы Айшаның берген ақыл-кеңесінен, үлгі-өнегесінен қалыптасқан өз бойындағы қуат-күшті сезінетін [4, 10 б.].

Шерхан Мұртазаның өзіне тән шығармашылық ерекшелігі-қысқа жаза отырып, салмақты ой айтатыны. Образ сомдау, әсіресе басты кейіпкер Айша бейнесін әлеуметтік тұлғаға айналдырудағы автор ізденістері де сәтті шыққан. Шығарманың «АЙ мен АЙША» аталуы тегін емес. Осындағы АЙ кәдімгі қара түнді жарық қып, әлемге нұрын шашқан аппақ АЙ үлкен символдық мәнге ие. Романның бүкіл өнбойында АЙ Айшамен бірге көрініс беріп отырады. АЙ-ЗАМАН, АЙ-УАҚЫТ. Қытымыр заман ызғарын сәл

де болса жылытып, адам пенденің жанына шуақ себезгілеген сол жалғыз Ай ғана. Әсіресе, жадау көңіл, жабырқау жанды Айшаның көкірегіне үміт сәулесін шашатын осы АЙ. Тауқыметке толы қиын шақтағы көңілге демеу болар жалғыз жарық, жалғыз шуақ, жалғыз жылу, жалғыз үміт шырағы [3, 76 б.].

Шерхан Мұртаза шығармаларының қай-қайсысын алмайық, оқырманның жүрек қылын шертіп, ерекше сезімге бөлейтін, өз заманының ащы шындығын көрсететіндігімен ерекшеленеді.

Жазушы шығармаларының мән-маңызын ұғынып, көңілге тұшынып, одан әрі насихаттай берейік Қорыта келе, Шерхан Мұртаза шығармаларындағы айтылған ой халқымыздың баға жетпес құндылығы екендігін естен шығармауымыз керектігін түсіндім.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Аңыз адам «Шерхан Мұртаза» Өмірбаяны №2, 2018 жыл;
- 2 Т.Мәмесейіт: «Образ шындығы және шеберлік», «Ақиқат» №6, 2007 жыл.
- 3 А.А. Молдабаева; Э.Қ. Құтымбетова «М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті»; Тараз. №2, 2022 жыл;
- 4 Қазақ әдебиетінің тарихы. «М.Әуезов атындағы Әдебиет және Өнер институты» 9-том, Алматы. ҚАЗАқпарат, 2005 жыл.

ЧЕМУ УЧАТ СТИХИ МАГЖАНА ЖУМАБАЕВА: «Я ВЕРЮ В МОЛОДЕЖЬ...»

ИСКАКОВА Р. Р.

учитель казахского языка и литературы, СОШ №27, г. Павлодар

БАБАКОВ А. М.

ученик 8 «В» класса, СОШ №27, г. Павлодар

Магжан Жумабаев, выдающийся казахстанский поэт, стал национальным литературным героем и символом культурного наследия. Его стихи являются не только произведениями искусства, но и уроками, вдохновляющими и отражающими глубокий смысл.

Мы четко знаем, что один из самых талантливых казахских поэтов Магжан Жумабаев нашел свое место в жизни и оставил неизгладимое наследие. Магжан – поэт-националист. В стихотворении поэта «Я верю в молодых» прослеживается четкое описание того, какой должна быть настоящая казахская молодежь.

Поэтому, читая стихотворение Магжана Жумабаева «Я верю в молодых», я решил более открыто представить главные качества нашей молодежи современности.

Проблема: недоверие молодежи. Постепенно человеческие качества становились все реже и реже. Начало терять уважение к своей стране.

Если мы пропагандируем стихотворение Магжана Жумабаева «Я верю в молодых», поднимаем дух, энергию молодежи, переводим на каждый язык и демонстрируем мир казахских мальчиков и девочек другим странам, ставим на первый план качества казахской молодежи, мы открываем путь к любви казахской молодежи к своей стране, к оправданию надежд своей страны.

Магжан Жумабаев в своих стихах ярко передает красоту и богатство казахской культуры. Его слова становятся мостом между прошлым и настоящим, призывая сохранять традиции и ценности. Стихи Магжана вдохновляют на гордость за культурное наследие и поощряют сохранение языка и обычаев.

Создавая человека, отвечающего требованиям времени, М. Жумабаев определил цель образования. Авторская программа по образовательному направлению была ориентирована на богатое наследие его родного народа. «Национальное образование, которое было проверено с первых дней, каждый наставник должен быть знаком с воспитанием нации и следовать долговому пути воспитания нации», – написал он.

Это также позволило бы провести сравнительный анализ педагогических идей М. Жумабаева с мнениями и размышлениями этих выдающихся личностей о воспитании детей.

В результате содержание педагогических идей в произведениях поэта-педагога, руководствующегося идеей общечеловеческих ценностей, морали и благополучия, основанных на поведении и поступках, заключается в воспитании поколения нации на уровне высшего образования и культурных отношений.

Познавательные идеи популярного поэта-педагога, поэтическое наследие педагогических традиций в продвижении качественных реальных человеческих отношений, таких как дружба, уважение, честность, неподкупность, скромность и смирение, благополучие и т.д. были нацелены на человеческие основы качества.

Талантливый поэт, великий учитель и просветитель казахского народа погиб как жертва политической системы, несмотря на ранний уход, оставив после себя богатое наследие. Наконец, мы изучили,

проанализировали и пришли к выводам. Основная педагогическая идея произведений поэта-педагога, руководствующегося любовью к людям, земле и нации, заключается в служении целям и задачам общества, в котором живет молодое поколение в рамках морали и гуманности, что является главным принципом воспитания.

Стихотворение Магжана Жумабаева «Я верю в молодых» имеет большое значение для образования, потому что оно вдохновляет молодых людей верить в себя и свои способности, а также побуждает их стремиться к своим мечтам и стремлениям. Стихотворение призывает молодых поверить в себя и свой потенциал, а также признать силу молодежи для создания позитивных изменений в мире. Это может послужить источником вдохновения для молодых и помочь развить чувство надежды и решимости перед лицом трудностей. Кроме того, послание надежды и оптимизма, содержащееся в стихотворении, может стать ценным учебным пособием для преподавателей, помогая привить учащимся позитивный взгляд на жизнь и веру в их собственные способности формировать свое будущее.

Поэт хочет видеть не только себя или своего лирического героя, но и молодежь вокруг себя в виде «В грозных и бесстрашных львов, В тигров, чья отважна кровь». Основной силой, борющейся за будущее своего народа, является молодежь. Если это так, то для Магжана, который всю жизнь поднимал лозунг «Алаш», воспитание молодежи имеет особое значение. В своем стихотворении он с большой надеждой смотрит на молодежь. В молодости он видит силу, как в крепких крыльях орлов, чистое сердце и мужественный характер, безграничную любовь к родной земле. Хвастается этим. Вдохновенно поет «Я верю в молодых», – говорит он. Упорство в стихах, дух, настойчивость, справедливость, все-все берет свое начало в воспитании. Проявляет воспитанность. Конечно, такое воспитание мы получаем от главных родителей, нашего окружения и этого стихотворения.

В грозных и бесстрашных львов,
В тигров, чья отважна кровь,
В крепких крыльями орлов-
Верю, верю в молодых!

Личностный характер молодежи формируется с раннего возраста. К примеру, юный малыш по своей природе чистоплотен, а это значит, что молодые люди еще ничего не видели в жизни. Именно в это время важно воспитывать родителей, воспитывать у

педагогов образовательных учреждений, начиная с детского сада, постепенно прививать любовь к Родине, уважение и упорство.

И в глазах их искр не счесть,
И в словах их пламя есть,
Им дороже жизни честь. –
Верю, верю в молодых!
В дерзких юных тех орлят,
Что на крыльях ввысь летят,
В небеса вперяя взгляд, -
Верю, верю в молодых!
Разве устает тулпар
Или сокол, что не стар?
Святость им – великий дар. –
Верю, верю в молодых!
Верю в тех, кто сердцем мудр,
Кто в одно из вешних утр
Стяг Алаша ввысь взвывают, -
Верю, верю в молодых!

Поэт-Магжан Жумабаев, оставивший неизгладимый след в мире казахской поэзии, оставил свое великое искусство, яркую творческую поэзию для будущих поколений. Обо всех приключениях начала XX века свидетельствовал Магжан Жумабаев. Все они были заняты размышлениями, стихами. Для Магжана самый главный вопрос-судьба земли казахской в понимании поэта. Поэт не поддавался лозунгу и ложной пропаганде Октябрьской революции.

«Я верю в молодых»
В грозных и бесстрашных львов,
В тигров, чья отважна кровь,
В крепких крыльями орлов-
Верю, верю в молодых!

в своем стихотворении поэт убежден в том, что не теряет надежды на завтрашний день. Мы надеемся, что наши ожидания от молодежи оправдываются. Это процветание вечного казахского народа, в руках молодежи. Патриотический дух поэзии Магжана Жуумабаева не угаснет никогда...

Стихи Магжана Жумабаева – это не только произведения искусства, но и уроки по воспитанию, вдохновляющие к патриотизму, культуре и духовному совершенствованию. Он оставил нам богатое наследие, которое продолжает вдохновлять и учить новые поколения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Жумабаев «Педагогика». Алматы, Родной язык, 1992.
- 2 Штайнер Р. Антропософия и падагогика. Dornach: P.Штайнер, 1965.-21 с.
- 3 Штайнер Методы преподавания и предпосылки образования – М.: Парсифаль, 1994. -78 с.
- 4 Антология истории педагогики в 3 книгах / Под ред. А. И. Пискунов. Т. 1: Антик. Средние века. М.: Сфера, 2006 512 с.
- 5 М. Монтессори. Метод научной педагогики, применяемый в детских домах. /Перевод с итальянского. М., 1993. -168.
- 6 Калиев С. Теоретические вопросы и история казахской этнической педагогики. А; «Образование 2004».
- 7 М. Жумабаев. Избранное / стихи, поэмы, исследования, переводы / «Наука», 1992.
- 8 М. Жумабаев Поэзия, проза и литературоведение / Составитель Ж. Сулейменов. Петропавловск, 2006. 428 с.

БЕЙІМБЕТ МАЙЛИН ӘҢГІМЕЛЕРІНІҢ ТІЛ КӨРКЕМДІГІ

БОЛАТХАНҰЛЫ А.

6 «А» сынып оқушысы, Аққулы ауданы, Жамбыл ЖОББМ
ЖУНУСОВА М. Б.

ғылыми жетекші, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Сәтті шыққан көркем шығарма – бір ғана жазушының жетістігі емес, ол бүкіл әдебиет көлеміндегі кесек құбылыс. Осындай тарлан талант, кесек құбылыс, шұрайлы шығарма туғызушы, ерекше өнер иесі – Бейімбет Майлин.

«...қазақ әдебиетінің аса көркем үлгілері Бейімбет Майлиннің өзгеше мұрасынан танылатын... Бейімбет әңгімелерінің көп топтары революцияның ең алғашқы жылдарынан бастап, отызыншы жылдардың ортасына дейін Совет дәуірінде қазақ ауылында болған өмірдің ұзақ көркем шежіресі деуге болады», - деген екен М.Әуезов. Бұл қаламгер шығармашылығына ғұлама ғалым тарапынан берілген әділ баға болатын.

1923 жылы жазылған жазылған «Талақ» атты әңгімесінде автор ерлі-зайыпты Айдарбек пен Зейнептің тату-тәтті отбасын болмашы нәрседен бұзыла жаздағанын, алайда екеуінің өз арасындағы сыйластық, сүйіспеншілік сезімдері ескі наныммен, діни ұғыммен іштей арпалысып күресу нәтижесінде ақыры қайта

табысқанын суреттейді. Болмашы нәрсеге ренжіген Айдарбек ашу үстінде Зейнепке: «- Мен сенен талақ» - дейді. Зейнепке таяқтан да қатты батқан осы «талақ» деген жаман сөз. Оның бала кезден білетіні, естігені: «неке – ерлі-зайыпты адамның тұрмысы, бірін-бірі сүймеген екі адамды неке сүйдіреді. Неке – махаббат жібі, ерлі-зайыпты адам қаншама бірін-бірі көрместей болып араздасса да, неке тұрған жерде махаббат үзілмейді. Ал, ерлі-зайыпты адамның жиренішті тұрмысына дәнекер болып тұрған жіпті үзетін бір нәрсе бар, – ол – талақ...». Міне, Зейнепті осы ойлар қатты қинайды, Айдарбектен шынымен-ақ айырылып қаламын ба деп өкінеді, бір жетіден бері одан жеген таяқ та, есіткен сөздері де ұмытылды, бойын тітіркендіріп, тікенектей қадалып тұрған жалғыз сөз – талақ. Ашу үстінде мән бермей айтып қалған Айдарбек те кейінірек есін жиып, өз сөзінен өзі шошиды. Оның ойынша, бұл – кешірілмес қате. Шарифаттың бұйрығын істеймін десе, Айдарбек әйелін екінші біреуге қосып, ол адам талақ қылғанның артынан үш айдан кейін барып неке қиып алу керек. Олай қылмаса некесіз жар ұстаған болады. «Некесіз әйелдің үйінің асы арам» деп шолақ молда екі күннің бірінде қақсайды». Бірақ жастай сүйіп қосылған Зейнебін Айдарбек қалай қисын біреуге? Осы ойлар оны да қатты қинайды. Ондай ой ұшынан шыға алмаған Айдарбек Зейнепсіз маған шарифаттың қажеті не? деген ойға келеді де: – Шарифаты құрысын, қатынымнан айырылмаймын...» деп ой түйеді.

Сырт қарағанда осы бір шағын ғана әңгімеде алып-жұлып бара жатқан тартыс желісі жоқ тәрізді, мынау ұнамды, мынау ұнамсыз деп тізбектеп жататын кейіпкерлер саны да көп емес. Әңгімеге Айдарбек пен Зейнеп екеуінен басқа олардың қызы Күләмза ғана қатысады. Өке-шешесі болар-болмас нәрсеге ренжіп қалса, ол да ренжиді, бүк түсіп ұйықтап қалады да, ал егер олар татуласып жайдары отырса, Күләмза да қуанады, шексіз бақытты адамдай көңілі тасиды. Мұның бәрі өмірде болатын, жиі ұшырайтын екінің бірінде кездесетін ақиқат жайлар. Алайда әңгімедегі оқиғаның идеялық мазмұнына тереңірек үңіле қараған адамға оның үлкен философиялық, тәрбиелік мәні бар екендігін түсіну қиынға соқпайды. Біріншіден, әңгімеде автор «талақ» деген ұғым жайындағы шарифат «сырын» әшкерелейді, ескі наным, діни ұғымды ирония арқылы шенейді, ескілік шырмауынан арылындар дегендей үгіт айтады. Екіншіден, ұлттық тәлім-тәрбие негізін дұрыс қалыптастыруға ой тастайды. Баланы тәрбиелеу үшін отбасындағы ата-ананың атқаратын рөлі,

олардың өз бастарының үлгі-өнегесі бала жүрегіне қаншалықты әсер ететіндігі аңғарылып отырады.

Қаламгер белгілі бір оқиғаны баяндау үстінде шегініс жасап, кейіпкерлерінің көрген түсін суреттеп кетеді. Ғажап түске сену ертеден келе жатқан фольклорлық мотив болғанымен жазушы оны кейіпкерлердің реалистік болмысымен, оның психологиялық күйінен, бір нәрседен қауіптеніп, қорқуынан, не бір жайды ойланып-толғануынан шығарады, сондай түс көрудің шындық өмірмен ұштастығын дәлелдейді. Түс көру эпизоды «Қырмызы», «Күлпаш», «Әже» әңгімелеріне шебер енгізілген. Оқиғаға жанасты суреттелетін түс кейіпкердің характерін ашуға септігін тигізеді. «Әжеде» Зылиха үйден кететін түні Қарымсақтың түсі қандай қорқынышты болса, оның өнінде кездестірген оқиғасы да сондай ренішті, ауыр. «Злиханы өзіне қарап таста берем дегенде, әлдекім арт жағынан келіп итеріп жібергендей болады... Қарымсақ жардан омақата құлап, басын көтеріп алса, ирендеген біреу Зылиханы қолынан ұстап, дедектетіп әкетіп барады!.. Әлдеқайдан Ұлпаның «Әже!» -деген ойбайы, Бақыттың мамалаған жылауы естілгендей болады... Қарымсақ күйіп кетіп, ойбайды салды: - «Зылиха, Зылиха!». Өз даусынан өзі шошып оянды. Бұл түсі екен». Қарымсақтың осы түсі бұлжымай келеді, айнымаған шындыққа айналады.

Қаламгер кейбір сөздің өзін әр туындысында жиі қолданғанымен, түрлі теңеулер мен метафоралармен ерекшелігін айқындап, ажырата алатындай етіп суреттейді. Мәселен автор адамның келбет-кейпін, түр-тұрпатын, мінезін, тіпті сыртқы-ішкі күй-жайын бергенде «қара» деген сөзді әңгімелерінде жиі қолданады. Ол көптеген кейіпкерлерін өң жүзіне қарай «қара» кісі деп көрсетеді. Бірақ, олар қара болғанмен, бір-біріне ұқсамайды. «Қара» деген сөзді кейіпкерлердің өз ерекшеліктеріне орай үстеме теңеулермен айшықтай түседі. Өңі қара болғанмен кейіпкерлердің бір-біріне тартпаған мінез-құлықтары, қасиеттері, әрекеттері, сырт пішіні басқа да өзгешеліктері белгілі боп көрінеді. Кейіпкерлерін бір-бірінен ажырату қиынға соқпайды. «Сары ала тон» әңгімесіндегі Сейпен байдың пысығы Қожан «қырықпа сақалды қара кісі» делінеді. «Қанды кек» әңгімесіндегі «сирек сақалды, жалақ қара кісі» Жарықбас қарт та, «Жуан қара кісі» Ыбырай байдың досы Тасберген. Осы екі адамның алдыңғысынан кедей кейпін көреміз де, екіншісінде «жуан» деген сөзден байды айтып отырғанын аңғарамыз. Сонда «қара» сөзіне қосылған анықтауыштар екі түрлі мән беріп, екі бейнені көз алдына әкеліп тұр.

Жазушы әңгімелерінде мынадай тұрақты тіркестер кездеседі: 1) «Аласа тар жер үйдің іші ит байласа тұрғысыз, есігінен, терезесінен жел азынап, үйдің ішіне қырауытып кеткен»; 2) «Дәмештің жүрегі мұздай боп, тұла бойы қалтырап қоя берді»; 3) «Қасен сені сүйеді» дегенде жүрегім аттай тулады»; 4) «Ақша сұрап дігірлеген «бәнкешіні» ит етінен жек көрді»; 5) «Міне, бұл мәселелер мұғалімдердің бес саусағындай біліп отыратын мәселелер; 6) «Ауылдың қарасы үзілген кезде, Желдібай артына бұрылып қарап тепектеп шауып келе жатқан орта жасты кісіні көрді»; 7) «Қасеннің қасы мен қабағына қара» және т.б.

Б.Майлин өз әңгімелерінде теңеуді ұтымды қолданған: 1) «Жалғыз Шырынкүл байының бас жағында, қазықтай боп қақиып тізерлеп отыр»; 2) «Қаныш бәйбіше жыландай ысқырып, «тұқымы жарымаған, қаңғырған!» деп сөккенде, адамның сай-сүйегін сырқырататын болды; 3) «Ә дегенше болмай торы аттың үсті термен ақ сабындай болып көпірді»; 4) «Шоққа қойылған құманша толған қозыдай бүйірленіп, сақылдап қайнап, шайдың иісін мұрынға кіргізіп барады»; 5) «Көк кітаптың ішіндегі баданадай әріптер қазақ елінің қараңғы түкпірінен оқушы тапқанына мәз болып, жымындап күліп тұрған секілді...» және т.б.

Бір сөзді яки лебізді қайта-айту қайталақтау деп аталады. Ондай қайта-қайта айту –нәрсенің өзін яки амалына көбірек назар салғызу үшін істеледі: «Үйде Ерғали пешке арқасын сүйеп, бәйбішесінің жыртылған мәсісін бастап отыр еді. Бәйбішесі Дәметкен қолында ұршығы, төрде шынтақтап жатқан Жамақ деген қайнысымен сөйлесіп отыр еді».

Троптың бір түрі –алмастыру, яки метонимия өзара шектес заттар мен себептес құбылыстардың бірінің орнына бірін қолдану: Қарауына себеп бар: бір жаяу сонау белестің басына жаңа шыға беріп еді. Жүгіре басқан жаяу боз шинельді солдат болып шықты. Пар ат жеккен бір шаналы терезенің алдынан зыр етіп өте шықты.

«Жазушы өз шығармашылығында қораштыққа басқан жоқ. Қарапайым халықтың өміріндегі, ойындағы, қиялындағы құпия күйде қалып келген мол көркемдікті ашты. Оның көркемдігі замана көркемдігімен нәрленді, қорланды, сол көркемдікке қазына болып қосылып байытты», -деп Т.Нұртазин қаламгер еңбегіне баға берді.

Өнердің қай саласын алсаңыз да, шынайы суреткер өзіндік келбетімен, стилімен, өрнегімен, нақышымен танылады.

Бейімбет Майлин –өз шығармаларында әдеби тілдің әсем үлгісін берген, көркем сөзді төгілте қолданған «нұсқалы жазушы». Қаламгер туындыларының тілі шұрайлы әрі көркем болып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Б.Науразбаев. Қазақ прозасындағы Б.Майлин дәстүрі. – Алматы: «Ғылым» баспасы, 1979. – 184 бет.
- 2 Бейімбет Майлин. Көп томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2013. Он үшінші том: құжаттар, деректер, пікірлер/құрастырған Т.Бейісқұлов. – 384 бет.
- 3 Бейімбет Майлин. Көп томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Қазығұрт». – 2004. Үшінші том: өлеңдері. – 488 бет.
- 4 Бейімбет Майлин. Көп томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Қазығұрт». – 2003. Бірінші том: әңгімелері. – 584 бет.

КӘМЕН ОРАЗАЛИННИҢ «АБАЙ АУЫЛЫНА САЯХАТ» АТТЫ ДЕРЕКТІ ӘҢГІМЕСІНИҢ «АЛАТАУ АЯСЫНДА» БӨЛІМІНДЕГІ ЖЕР-СУ АТАУЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК- ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ

ЖУМАГУЛОВА А. Р.

қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, К. Бозтаев атындағы
қазақ мектеп- гимназиясы, Абай облысы, Аягөз қ.

ФАБИТОВА З. Қ.

8-сынып оқушысы, К. Бозтаев атындағы
қазақ мектеп- гимназиясы, Абай облысы, Аягөз қ.

Шәкәрім ақынның қолынан дәм татқан, Мұхтардай ғұлама жазушымен үзеңгілес, сыйлас, Абай рухының асыл шырақшысы бола білген жазушы Кәмен Оразалин 1920 жылдың 16 маусымында Семей облысы, Абай ауданы, Құндызды ауылының Қылышбек жайлауында туған. 1939 жылы орта мектепті аяқтап, әскер қатарына алынып, Ұлы Отан соғысына қатысқан. Жасы 20-ға жеткен өрімдей жас жігіт елім мен өмір арпалысқан қан майданның қақ ортасында жүрді. Сол кездің өзінде-ақ Абай, Шәкәрім, Көкбай, Шәкірлер сияқты өлең жазып, Мұхтардай зерделі сөздің зергері болсам деп армандайтын жас жігіт қалам мен қаруды қатар ұстап жүрді. Соғыстан аман оралған жазушы өзінің болашақ шығармаларына қыруар материалды туған жер төсінен жинады.

1947 жылы мұғалімдер институтын бітірген соң, туған ауылындағы орта мектепте мұғалім болып қызмет атқарды. Бала оқытумен қатар жазушылықты та қатар алып жүрді. Абай ауылының құрметті азаматы. Ұлы Отан соғысынан қан кешіп оралған Кәмен Оразалин 1950 жылы алғаш рет «Жексен» повесімен әдебиеттегі жолын бастады. 1959 жылы тың тақырыбына арналған «Ақ жазық», коллективтендіруді суреттеген «Көктем салқыны», «Кең байтақ» романдары, «Абай ауылына саяхат» атты жол сапар, тарихи мағлұматтарға бай кітаптары жарық көрді.

Абай – Мұхтар әлемінде Кәмен Оразалиннің дербес орны болуы заңды, ұлы дәстүрге адалдық, ал дәстүрді жалғастыру парыз. 1972 жылы жазушы Мұхтар Әуезов туралы төрт томдық роман жазды. Бұл романды жазуға 20 жыл ізденіп, 35 жыл табан аудармай жазды. «Абайдан соң» – жазушының ең кесек, ең негізгі туындысы, мұнда қазақ дүниетанымының негізгі қағидаларынан, сахаралық қалыбынан айрылмаған мұрат бар. Өзінің жарты ғасыр ғұмырын Абай атындағы орта мектепте жас жеткіншектерді білім нәрімен сысындатып, зейнеткерлікке шықса да жазумен шұғылданды.

Майдангер жазушы, қазақ әдебиетінің қадірменді ақсақалы Кәмен Оразалин 2008 жылы наурыз айында дүниеден өтті. «Қазақ ССР-нің еңбек сіңірген мұғалімі», Октябрь революциясы, III дәрежелі «Даңқ» ордендерінің, «Парасат» орденінің және көптеген медальдардың иегері.

Абай елі исі қазақтың назарындағы киелі мекен. Шыр етіп туғаннан күллі ғұмырын туған елден табаны ажырамай, іргесі сөгілмей өткізген жазушы Кәмен Оразалинның ұлы Елдар Кәменұлының айтары бөлек.

Елдар аға әкесінің «Абай ауылына саяхат» кітабы жөнінде көптеген деректерді айтқан.

... «Әкем туралы айтылар әңгіме көп... Әкемнің «Абай ауылына саяхат» кітабы алғаш рет 1976 жылы, содан кейін өңделіп ұлы Абайдың 150 жылдығы қарсаңында 1995 жылы қайтадан басылып шыққан еді. Бұл екінші басылымында Абай, Шәкәрім, Мұхтар жөнінде толықтай айтылған еді. «Абай ауылына саяхат» кітабы әрбір адамды осы елді көруге ынтықтыратын, оларға жолбасшы болатын кітап деуге де болады», – дейді Елдар Кәменұлы. Елдар Кәменұлы сұхбаттасқаннан кейін мен «Абай ауылына саяхат» кітабындағы жер- су атаулары ерекше жазылғанын байқадым.

Кәмен Оразалиннің «Абай ауылына саяхат» атты деректі әңгімесінің «Алатау аясында» бөліміндегі қазақ халқының жер-су

атауларын зерттеу-бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Кәмен Оразалиннің «Абай ауылына саяхат» атты деректі әңгімесінің «Алатау аясында» бөліміндегі жер-су атауларының: түр-түске байланыстылығы мен антропонимдер және этнонимдер арқылы жасалған.

Қазақ тілінің жер-су атауларын зерттеудің тіл тарихы үшін маңызы зор. Асыл қазына болып қалыптасқан топонимиканың лингвистикалық және тарихи-этнографиялық қыр-сырын ашу – тіл білімінің үлкен бір саласы – ономастиканың міндеті. Топонимикада халықтың тарихы және тарихи география жөнінде қыруар бай материал, құнды деректер сақталған. Топонимика қойнауында замандар бойы сақталған, талайға сырдың куәсі болған тарихи сөз – атаулар бар. Қазіргі сөйлеу тілімізде, сондай-ақ, әдеби тілде қолданудан мүлде шығып қалған сөздер де осы географиялық атаулар құрамынан табылады. Өйткені, олар географиялық атаулар ретінде тұрақталып, берік орын тепкен соң, ғасырлар бойы өмір сүріп, ұрпақтан-ұрпаққа жетіп отырады. Сондықтан да, Абай Құнанбаев, Кәмен Оразалин өмір сүрген жердің топонимикасынан халықпен бірге өмір сүріп келе жатқан тіл арқылы өткен тарихымыз жайлы көп мәлімет аларымыз сөзсіз, сонымен бірге, жер-су атауларына қатысты халықтық этимология көріністері де сақталып қалған.

Жер-су атауларының тарихи-лингвистикалық сипаттамасы. Географиялық нысандардың сипатына қарай:

1. ойконим – елді мекен аттары: Шыңғыс, Қарауыл, Сарысу, Кереку, Қараөткел, Қарқаралы, Әулиеата, Жарма.
2. гидроним – су аттары: Мұқыр өзені, Шаған, Ойқұдық,
3. ороним – тау аттары: Өкпеті, Алатау.
4. урбононим – қаланы сандары аттары: Түркістан, Орынбор, Бақыршық, Алматы.
5. гороним – көше аттары: Абай көшесі.
6. некроним – зираттар мен молалар аттары: Қоңырәулие.

Шағын географиялық нысандар атауын – микротопоним, ал белгілі бір немесе бірнеше аймақты қамтитын көлемді жер-су атауларын макротопоним деп атайды.

7. Түр-түске байланысты қойылған атаулар: Сарысу, Қарауыл, Алатау Қоңырәулие, Қараөткел, Ақшоқы [2, 15-б.].

«Кәмен Оразалиннің «Абай ауылына саяхат» атты деректі әңгімесінің «Алатау аясында» бөліміндегі төмендегідей сөздер көрсетілген:

- СЕМЕЙ. Көне түрік қабатына Әбілхан Әбіласанның «Көне сөздер құпиясы» еңбегінде, «Семей ме» әлде «Семипалат па» деген

тақырыбында «Семипалат» сөзі дереккөздеріне сүйенсек, бұл екінші атау яғни, «Семипалат» – қазақ жерінде «шәпкі қоқайтқан» орыс бекінісіне байланысты XVIII ғасырдың басында, дәлірек айтсақ, 1718 жылы пайда болған көрінеді. «Семей» атауының түп негізі «көне тас ғимараттар үйіндісінің» жанынан бой көтерген тас мешіттерге қатысты және «Семьпалат» «Жетісарай» да осы аттан туындаған деген пікірлер де бар [3, 18-б.]. Бұны дәлірек, түбін қазбаласақ, бұл «тас мешіттерге» емес, ана «көне тас ғимараттар үйіндісіне» қатысты атау болса керек. Сол Семей аты ежелгі есім, осы уақытқа дейін сақталған. Біз айтып отырған «тас мешітіміз» негізінде ол мешіт те, храм да, шіркеу де емес, бұл көне түркі қауымдары құлшылық ететін орын – ғибадатхана болған. Мысалы: Баба түркілер сары ұйғырлардың тілінде «Семей» сөзі «семе», «семі», «семь» тұлғасында да айтыла береді. Ғибадатхана моңғолша «сумэ», «сүме», «семе» делінеді. Сонымен «Семей» атауының түп негізі – сонау көне сақ, ғұн тілдерінің сарқыты. Олай болса, бүгінге жеткен тұмар сөз.

Шыңғыс. Шыңғыстың тауын үш топқа бөліп қарауға болады. Біріншісі - балақ төбелер. Шыңғыстың үлкен қатпарының бауырында бөлек жатқан адыр-бұйраты аралас төбелерді солай айтады. Бұлардың кейбірінің ені үш- төрт шақырымға созылып, ұзындығы 15-20 шақырымнан асады. Екіншісі, Шыңғыстың құж-құж қатпарлы таулары. Бұл таулар балақ төбелердің сыртын- да жатқандықтан, қарға қалқан, суыққа пана. Жаз бол- са сай-саласы неше түрлі гүлге бөгіп, шүйгін-шалғынымен құлпырып көздің жауын алады. Бұл жерлерді шабындыққа пайдаланған соң, жазда жайла- майды. Шыңғыстың үшінші қабаты - сыртқы жайлау таулары деп аталады. Жайлау таулары жатаған тоқал ке- леді де, жазығына шығатын шөп тауының басына дейін біркелкі болып өседі. Сондықтан мал таптамай тұрып, таудың басына дейін шөбі шабылып алынады. Жайлау тауларын тек жазда ғана пайдаланатын болғандықтан, шопандар өріс жаңарта үнемі жылжып, қонып отырады. Бәрінің аты Шыңғыс болғанмен, үйір-үйір тауларды же- ке-жеке пайдалануға уақыт таңдайды. Шыңғыстан бұлқынып шығатын Шет, Қос, Бұзау, Құндызды, Мұқыр, Тақыр, Қарауыл, Бөкенші, Көлденең, Қаражартас, Шаған секілді мөп-мөлдір өзендер бар. Осы өзендер таудан жазыққа құлағаннан кейін, жазға салым арнадан асып жайылады да, Шет, Жетімқорық, Құндызды, Қосағаш, Маян, Жидебай, Қыдыр, Саржал қорығы аталатын шабындықты өлкелерге саяды. Бұлардың кейбіреулері 400-500 шаршы шақырым

өңірді алып жа- тыр. Шыңғыстың шабындықсыз сай-саласы жоқ. Іші-сыр- ты бірдей жайылым болғандықтан, қыстаусыз төбе жоқ. Шыңғыстың екі жүз шақырымға созылған бөктері тақтайдай жазық болып келеді де, қыс күндерінде мұнда қар жатпайды. Шыңғыс елінде мынадай нақыл бар: «Оңынан соққан жел - құт, Шыңғыстан соққан жел - жұт». Тегінде, Шыңғыстың желі өте қатты. Арнасынан су қашып, тас борайды. Нашар жасалған құрылыстарды талқандап, машина- ны аударып кететін желдер оқтын-оқтын соғып тұрады. Біз Шыңғыстың теңіз деңгейінен мың метр шамасын- да жоғары тұрғанын білеміз [2, 18-б.].

Жарма. Жарма жері ертеден-ақ оңтүстік пен солтүстікті керуен жолдарымен байланыстырып жатыр. Бұл өлке саяхатшылар мен географтарды қатты қызықтырған, олардың көпшілігі жергілікті жердің табиғат көркі, тұрғылықты халықтың тұрмысы мен шаруашылық ерекшеліктері туралы мәліметтер қалдырған. Мәселен, бұл жерлерде Ш.Уәлиханов, П. Семенов-Тян-Шанский, Г.Потанин, В. Обручев, А. Янушкевич сияқты басқа да көптеген атақты ғалымдар мен зерттеушілер болған.

Антропонимдер мен этнонимдер арқылы жасалған жер-су атауларының қолданысы. Жер-су атауларының танымдық сипаты.

Танымдық (когнитивтік) ғылым бастауын өте ерте заманнан келе жатқан ғылым саласы, оның нысаны ақыл мен таным және олардың арақатынасы деп саналады. Сондықтан классикалық мәселелер – тілмен, ойлаумен тікелей астасып жатқан күрделі құбылыс.

Қара – түркі географиялық терминологиясында негізгі мағынасынан басқа қосымша мағыналарға да ие бола алады. А.Н.Кононовтың байқауынша, «қара» кейбір түркі тілдерінде жер, құрлық, топырақ деген мағыналарды береді. Құрамында қара сын есімі анықтауыш қызметін атқарады және зат есімнің алдында тұрады. Бірақ та қара түрлі топонимдерде әртүрлі мағынаға ие болады.

Қарауыл. Әңгімеде кездесетін мысалдар :

Аудан орталығы Қарауылға келе жатқан көп адамды көрген милиционер «Мыналар ауданды алуға келе жатқан көтерілісшілер» деп, қолында қамшыдан басқа қаруы жоқ адамдарға оқ жаудырған [1, 6-б.].

Ақшоқы – қазіргі түркі халықтарының тілінде де жер-су атауларын өзара салыстыра қарағанда да, олардың құрамындағы түр-түстердің беретін, анықтайтын мән-мағыналары бірдей емес.

Оларды зерттеу, әрине өз алдына жеке мәселе. Ақ сөзі түркі тілдерінде ақ формасында қолданылып, бір-біріне жақын үш топ мағына аңғартады: 1) «ақ» деген негізгі түр-түстік мағына (белый); оның төңірегіне: ақшыл, көздің ағы, жұмыртқаның ағы, жарық түс, паштың, сақалдың ағы, ақбоз, өңсіздік, сүт тағамдары, боз түсті кездеме т.б. мағыналар туған; 2) «ақ» сөзінің ауыс мағыналары: кіршіксіз таза, айыпсыз, ақжүрек, адал; 3) керемет, тамаша, ғажайып.

Әңгімеде кездесетін мысалдар :

Әбдірахман Алматыда қайтыс болып, аманат жерленді де, жаз шығар туған жері Шыңғыстаудағы Ақшоқыға алдырып қойылды [1, 6-б.].

Жер бедері атауларының зерттелуі: Жер бедері атауларының зерттелуіне қатысты еңбектер саны көп емес. Соның ішінде Кәмен Оразалиннің «Абай ауылына саяхат» атты деректі әңгімесінің кездесетін жер-су атаулары деп жер бедері атауларын да жинастыра қарастырдық. Жер бедері туралы зерттеулердің алғашқысы – географиялық терминдерді, халықтық қолданыстағы осындай жалпы есімдерді топтастыру мен бірізге түсіруде көп еңбек еткен ғалым-географ Ғ.Қоңқашбаевтың «Қазақ халық географиялық терминдері» атты кандидаттық диссертациясының авторефераты, ғылыми-зерттеу еңбектері мен мақалалары және сөздіктері кіреді. «Халық географиялық терминдері» деп атайтын географиялық лесикаға қатысты жалпы 540-қа жуық сөздерді қамтыған. Біздің нысанамыз – соның ішіндегі жер бедері атаулары. Е. Керімбаеваның «Қазақстан оронимиясының лексикасы» деген ғылыми жұмысымен таныспыз.

Жер бедері – Оронимдерге мысалдар: Өкпегі, Алатау.

Алатау. Әңгімеде кездесетін мысалдар :

Бауырында қатпар-қатпар бұлт шөгіп, күн қызуының күдіретті күші де басындағы мәңгілік мұзының көбесін сөге алмаған асқақ Алатаудың төсіндегі әсем астананың ең көрікті жері – Абай ескерткіші орнаалқан алаң [1, 12-б.].

Өкпекті. Әңгімеде кездесетін мысалдар:

Менің өз ауылдастарымнан қанша адам Сергиополь қаласына жете алмай, Өкпекті тауының кезеңінде қалды.

Қазіргі Абай ауданының тарихи жерлері: Қоңырәулие.

Қазақ тілінің тарихында өзіндік орны бар жер-су атауларының ең көп сақталған, әрі тілдік қабаттары көп өзгеріске түспей жеткен жері – «Кәмен Оразалиннің «Абай ауылына саяхат» атты деректі әңгімесінің «Алатау аясында» бөліміндегі тілі.

Жер-су атауының лексикалық мағынасы негізінде сөздің ішкі мағыналық құрылымы жатады, жаңа мағына соның негізінде жасалады. Жер-су атауларын уәжділік теориясымен жаңаша шешу – ғылыми жаңалық болып саналады. Мәселе тілдің түрлі заңдылықтармен ұштастыра отырып қарастырылды, жүйелеп көрсетілді.

Қорытындылай келе сөзімді Кәмен Оразалиннің сөзімен аяқтағым келеді. «Ұрпақтан ұрпаққа өсиет етіп қалдырар мұрасы бүгінгі бақытты өмірді ардақтай білу екендігі ақиқат. Біз енді Абай мен Мұхтар, Кәмен Оразалин туған өлкеге саяхат жасадық» деген сөзіне сүйене отырып, менде «Кәмен Оразалиннің «Абай ауылына саяхат» атты деректі әңгімесінің «Алатау аясында» бөліміндегі жер-су атауларының тілдік-танымдық сипатын талдау арқылы саяхат жасай алдым.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ақпарат дереккөзі: <https://massaget.kz/blogs/29338/>

2 Кәмен Оразалин «Абай ауылына саяхат» деректі әңгімелер Алматы « Жалын» 1994 ж.

3 Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік ономастикалық жұмыс тұжырымдамасы. 2005 ж.

4 Ержанова Ұ. Жер-су атауларындағы ұлттық таным // Ономастикалық Хабаршы 2004, №1.

ТАБУ МЕН ЭВФЕМИЗМДЕРДІҢ ЭТНОМӘДЕНИ НЕГІЗДЕРІ (БИОЛОГИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕР БОЙЫНША)

ДАУЛЕТКАЛИЕВА Р. Л.

мұғалім, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

МАУАФИК Т. С.

оқушы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Сөз магиясына сену мен әр түрлі әлеуметтік себептердің негізінде қалыптасатын тыйым салынатын сөздер мен эвфемизмдердің ерекше бір тобы ауру атауларымен байланысты. Бұл – көптеген халықтарда кездесетін өте кең таралған этнолингвистикалық құбылыстардың бірі. Әсіресе, оба, шешек, қызылша, безгек, топалаң, мәлік т.с.с. тез тарайтын әрі адамдар мен малдарды жаппай қырғынға ұшырататын қатерлі дерттердің атын атау сол ауруларды шақырады немесе олардың

иесін шамдандырады деген үрей мен қорқыныштан туындаған анимистік әрі магиялық нанымдар ертеректе жиі кездескен. Соның салдарынан ондай ауру-індеттердің тура атаулары табуға айналып, ендігі жерде ондай атаулар, яғни сөздер айналымнан шығып, олардың орнын эвфемистік бүркеніш атаулар басып отырған.

Мәселен, саратовтық великорустар безгек ауруын жанды нәрсеге балағандықтан оның «лихорадка» деген тура атауын атаудан сескенип, орнына – «она», яғни «ол» деген есімдікті пайдаланатын болған. Чуваштардың арасында да ауруларды зиянкесті жын-перілер – узал немесе хаяр таратады деген сенім болғандықтан, әлгілердің атын ауызға алмайтын болған. Орыс халқы арасында шешек ауруының атауы (оспа) тура аталмаған. Оның орнына көбінесе «гостья», «гостиница» (қонақ), «матушка» (ана), «бабушка» (әже), «тетушка» (әкпе), «кумушка» (өкіл шеше) сияқты эвфемизмдерді қолданған. Орыс халқы да безгекті киелі ауру деп сенетіндіктен, оның тура атауын (лихорадка) атамай, кәдімгі бір анасы немесе етене жақын туысы я болмаса сіңлі-қарындасы, жақыны, жанашыры, өкіл шешесі, тіпті кейде баласы секілді еркелете құрметтеп: матуха, матушка, лихорадушка, матка десе, украиндықтар – тітка; белорустар – цяцуха; великорустар – тетушка ворогуша, дипноха; сестрица; подруга; кума, кумушка, кумноха; добруха деп, құлаққа жылы тиетін эвфемистік атауларды пайдаланатын болған. Якуттар да шешек, қызылша ауруларын апалы-сіңлілі әйелдердің кейпінде келеді деп сенетіндіктен олардың атын тура атаудан гөрі «аңіі» (әкпе), «пjanbi» (өкіл шеше) немесе орыс тілінен қабылдаған «матыска» («матушка») немесе «бабушка» сияқты кірме эвфемизмдерді, ал кейде «кіні» (ол) деген эвфемистік қызмет атқаратын есімдікті немесе шешектің орысша «оспа» деген атауының якут тіліне икемделген «уоспа» түрін пайдаланатын болған [1, 29].

Көркем шығармалардан алынған төменгі мысалдар шешектің халық арасында қорасан болып та аталатынын байқатады: Шешесінің айран көз шикі сарылығын бүгін аңғарғандай. Екі беті жап-жалпақ, қорасан дағы бар (Ө.Канахин. Жас дәурен.) «Сүзек», «қорасан» сияқты жұқпалы аурулардан басқа жұрт ептеп сақтанғанда, Шәрипа сол аурулардың шылқыма ортасында жүруші еді (Б. Майлин). Ну орманның қала жақ беті қысқы көрпесін қалың жамылған жазық дала, бүгін бетіне қорасан шыққандай шүп- шұбар (Ғ. Мүсірепов).

Адамдарды жалмайтын қатерлі дерттермен қатар малдарды қырғынға ұшырататын жұқпалы аурулардың атауларына да тыйым салынып, олар эвфемизмдермен ауыстырылып отырған. Мәселен,

ірі қара малға жаппай келетін әрі өлім-жітімге көп ұшырататын ең қатерлі, ең жұқпалы дерттің аты – мәлік. Бұл тұрғыдан алғанда, топалаң (жылқы мен түйеде – жамандат; ірі қара малда - қараталақ, ошақ; қойда – топалаң; ешкіде – кебенек) да мәлік ауруынан кем соқпайтын. Сондықтан да болар, жайшылықта, анығырақ айтқанда, ол індет жоқ кезде, малға ыза болып қатты ашынған малшы: мәлік келгір, топалаң тигір, жамандатқыр, қараталақ тигір, ошақ болғыр, кебенек келгір сияқты қарғыстарды айтып та жібереді.

Топалаң ауруын қазан татарлары да әйел кейпінде болады деп сенетіндіктен оны тура атамай «мамо», яғни «ана» деп «еркелете құрметтеп» атайтын болған [7, 35]. Шындығында, кейбір ғылыми зерттеу жұмыстарында тіл ерекшелігі ретінде қарастырылатын алан (топалаң) [8, 16], ұшаяқ (қарасан) [8, 17], ұшпа (топалаң), сыйпар (мәлік), тырысқак (оба) [8, 18], кемпір (мәлік), күл (шешек) [8, 19] сияқты атаулардың жергілікті тіл ерекшеліктерін сипаттайтын сөздер екеніне шек келтіруге болмайды. Алайда олардың халыққа кеңінен танымал, бірақ о баста «алла жіберген» немесе «киелі»/«иелі» аурулар деген нанымның негізінде тура атауларына тыйым салынған «топалаң», «қорасан», «мәлік», «оба», «шешек» сияқты қатерлі де қорқынышты дерттердің эвфемистік атаулары екеніне де дау айту қиын. Жалпы қатерлі дерттерді күдіретті күшті құдайдың өзі жібереді немесе олардың иесі болады деп сену көп халықтарға ортақ құбылыс. Мысалы, Қазан губерниясының орыстары кезінде безгек (лихорадка) ауруын тура атамай «божья», яғни «құдай жіберген ауру» деп атаса, моңғолдар шешек ауруын Бұрхан есімді құдайдың атымен байланыстырып «бұрхат» деп атаған. Чехтар талма ауруын құдаймен байланыстырып «bozec» деп атаса, словендіктер де ұстамалы талма ауруын «bozjast» (құдайдың күдіреті) деп атайтын болған [9, 20].

Ауру атауларын эвфемизмдермен алмастыру көркем шығармаларға да тән. Мәселен, тура атауы түрлі эвфемизмдермен ауыстырылатын аурулардың бірі – құрт ауруы. Медицинада бұл атаудың орнына көбінесе туберкулез немесе одан да жатықтау латынша атауының қысқарған tbc (тэбээс) немесе koh түрі жиірек қолданылса, көркем шығармаларда жөтел ауру, көкірек ауру, жіңішке ауру сияқты эвфемизмдер жиірек ұшырасады. Төменгі мысалдардан мұны өте айқын байқауға болады: Сәт екеумізді тапқан шешеміз, аузынан ақ майды ағызып отырып-ақ, сол жіңішкерген науқастан қаза болған (М. Әуезов). Бір жаман жері – жеңгесі жөтел ауру, сырқаты нашар деп естідім (С. Мұқанов). Әділғазыдан басқа,

бір ұзатылған қызы бар еді, бұдан екі жыл бұрын ол да көкірек науқасынан қайтыс болды (Н.Ғабдуллин).

Екі ай-ақ не қылып,
Басқаша ауырып,
Япырмай, докторлар,
Жүрмесін жаңылып.

Соңғы мысал Абайдан. Ұлы ақын бұл өлеңді сүйікті ұлы Әбдірахман ауырып жатқанда шығарған. Қатерлі дерттің тура атауын айтуға аузы бармайды. Олай деуге Әбдірахманын қимайды. Ол кездерде емі жоқ, бір жабысса адамды жалмамай тынбайтын жаман аурудың атын атаудан тайсақтап, ұлы ақынның астарлы эвфемистік тіркеске жүгініп тұрғаны да сондықтан.

Ауру атаулары секілді, туа біткен немесе кеселді дерттердің салдарынан болатын адамның, дене, ақыл-ой кемістігін білдіретін - ақсақ, шолақ, соқыр, пұшық, бүкір, керен, саңырау т.с.с. жағымсыз сөздер де естіген құлаққа ауыр тиетіндіктен, олардан әлдеқайда тігісі жатық «кемтар» немесе «мүгедек» деген жалпы ұғымды білдіретін эвфемизмдермен не болмаса эвфемистік мағыналы басқа сөз тіркестерімен ауыстырылып отырады. Бұл пікірдің дұрыстығына да көркем шығармалардан алынған төмендегі мысалдар көз жеткізеді: Он үш жасында шешек ауруының салдарынан қос жанарынан айырылды. Кеше ғана тұлмы желпілдеп ойнақтап жүрген қарақаткөз жеткіншек осылайша мүгедек болып қалды. Жылдар өткен сайын көзінің зағиптығы жанына бата берді («Жұлдыз»). Соғыста екі жыл болдым. Оң аяғымды қиратып, кемтар болып қайттым (Н. Ғабдуллин). Ауруға не ылаж, не амал бар, Жақында таңқы мұрын самал болды (Айтыс). Құлағы мүкістеу екен. Ермекті таяғымен түртті (Ғ. Мұстафин). Мүкіс тартқан кәрі құлағының үстіндегі кимешегін кейін жиырып қойып, басын жоғары көтере бере, құлағын төсей түседі (М. Әуезов).

Бұл мысалдардағы курсивпен жазылған сөздер мен сөз тіркестерінің барлығы да эвфемистік қызмет атқарып, құлаққа жағымсыз атауларды, яғни табу сөздерді қалқалап, олардың тігісін жатықтау етіп тұрған эвфемизмдер.

Қорыта келгенде, жоғарыда келтірілген материалдар атауларына діни нанымдар мен соқыр сенімдер немесе басқа әлеуметтік себептердің негізінде тыйым салынған ауру атаулары мен олардың орнына қолданылатын эвфемизмдерді жан-жақты сипаттай алады деп есептейміз. Ал бұл мәселеге қатысты эвфемизмдердің жасалу жолдарына мән беретін болсақ, біріншіден,

қай мәдениетте кездеспесін оларды тудыратын себептер негізінен өте ұқсас болып келетінін; екіншіден, табуға айналған атауды алмастыратын эвфемизмдердің қызметін есімдіктер, туысқандық қарым-қатынасты білдіретін терминдер, қатерлі дерттердің айрықша белгілерін сипаттайтын сөздер, бөтен тілдерден енген кірме сөздер, кейбір халықаралық медициналық терминдер, табуға айналған атаумен синонимдес жеке сөздер мен сөз тіркестері атқаратынын атап айту қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Зеленин Д.К. Табу слов у народов Восточной Европы и Северной Азии. Часть 2. Запреты в домашней жизни. Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1969. С. 187.
- 2 Аманжолов С. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. Алма-Ата, 1979. С. 392.
- 3 Қалиев Ғ. Арал говорының кейбір ерекшеліктері. Алматы, 1983, 143 б.
- 4 Болатов Ж. Аякөз ауданында тұратын қазақтардың тіліндегі жергілікті ерекшеліктер // Қазақ диалектологиясы. 1- шығуы. Алматы, 1975, 164 б.
- 5 Исмагуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке. Автореф.... дисс. на соиск. канд. фил. наук. Алматы, 1994.
- 6 Лауд-Циртаутас И. К вопросу о табу и эвфемизмах в казахском, киргизском и узбекском языках // Советская тюркология. Алматы, 1976. №4. С. 74.
- 7 Аргынбаев Х. Мал ауруларын емдеудегі қазақтың халықтық тәжірибесі туралы этнографиялық очерк // Вопросы этнографии и антропологии Казахстана. Алматы, 1988. Т. 16. С. 7.
- 8 Бектұров Ш. Қазақ тілінің Қызылорда говоры. Алматы, 1978, 168 б.
- 9 Бөрібаев Ә. Орда қазақтарының тіл ерекшеліктері. Алматы, 1984, 128 бет.
- 10 Тэлор Э. Первобытная культура. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1969. С. 403.
- 11 Алексеев Н.А. Ранние формы религии тюркоязычных народов Сибири. Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1980. С. 237.
- 12 Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири. Человек. Общество. Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1989. С. 46-47.

13 Алексеев Н.А. Шаманизм тюркоязычных народов Сибири. Новосибирск: Наука, Сибирское отделение. 1984. С. 220.

14 Нестеров С.П. Конь в культах тюркоязычных племен Центральной Азии в эпоху средневековья. Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1990. С. 203.

15 Севротян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б». М.: Паука. 1978. С. 169.

БЕЙІМБЕТ МАЙЛИН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ КӨРКЕМДІК ДЕТАЛЬДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ

ДЖУМАШЕВА Д. Р.

10 сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ. КУШЕРБАЕВА И. Қ. жетекші, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Жиырмасыншы ғасырдағы қазақ әдебиетінің іргелі жанрларын қалыптастыруға айтарлықтай үлес қосып, биік белеске шығарысқан аса көрнекті суреткер жазушы, үлкен ақын әрі драматург Бейімбет Майлин – өндіре жазып, сөз өнерінің алтын қорына жататын туындылар берген бірегей дарын.

Майлин – реалист. Оның поэзия, проза, драматургия салаларының қай-қайсысында жазған шығармаларын алып қарасақ та, тұнып тұрған шындық: ақиқаттан ауып басқан бір де бір адымы болған емес [1].

Майлин шығармашылығында ерекше назар талап ететін қолданыстардың бірі бұл деталь. Бейімбет әңгіме жазбаларының әрбіреуінде мән мағынаны детальдар арқылы шебер аша білген ақын.

Бейімбет шығармаларындағы детальді анықтамас бұрын көркемдік деталь деген ұғымның бірнеше анықтамасын беруді жөн көрдік.

Көркемдік деталь (бөлшек, бедер-белгі) – мағыналық, көркемдік мәні бар ұсақ ерекшелік, сөз болып отырған нәрсенің жекелеген сипат-белгілері. Әншейінде оп-оңай көзге түсе бермейтін өзгешеліктерді байқағыштықтан, көрегендіктен туындайды, сондықтан ол өмір құбылысының әр түрлі нәрсенің ерекшелігін сондай-ақ адамның бойындағы қандай да бір қасиет – сипатты дәл тауып, бейнелеп беру шеберлігін танытады. Кейіпкердің мінезіндегі,

кескін-келбетіндегі, іс-әрекеті мен сөйлеу мәнеріндегі немесе шығарманың сюжеттік желісіндегі, композициялық құрылысындағы жекелеген ерекшеліктер немесе суреттеменің, баяндаудың дәлдігін, нақтылығын арттыра түсетін әр түрлі бояу-нақыштар – көркемдік деталь ретінде алып карауға болады.

Мұхтар Әуезов «Абай жолы» роман-эпопеясында жас Абайдың Тоғжанға деген ыстық сезімін суреттегенде қолданылатын портреттік деталь – қыздың бейнесін оның шолпысының сылдыры арқылы әсерлі елестетуі [2].

Деталь шағын мәтіндік көлемнің көмегімен ақпараттың максималды мөлшерін жеткізе алады, егжей-тегжейдің көмегімен бір немесе бірнеше сөзбен сіз кейіпкер (оның сыртқы келбеті немесе психологиясы), интерьер, қоршаған орта туралы ең жарқын түсінік ала аласыз. Әлемнің толық және сенімді бейнесін құра отырып, әрдайым басқа мәліметтермен жұмыс істейтін егжей-тегжейден айырмашылығы, егжей-тегжей әрқашан тәуелсіз. Бөлшекті шебер қолданған жазушылардың арасында А. Чехов пен Н. Гогольді атауға болады [3].

Деталь – көркем шығармада белгілі бір мағыналық, идеялық-эмоциялық жүк көтеріп тұрған көркемдегіш құрал. Ол бірер сопы сөз, сурет-деректеме арқылы берілуі мүмкін. Детальда аз ғана сөз суретке айналып, оқырманды әсерлі сезімге белейді, шындықтық ой-қырын ашады, яғни шындыққа жанасымды келеді. Мысалы, эпопеяда келіні Қамқа қайтыс болған күйеуінің түсіне кіргенін айтып толқығанды, атасы Қодар: «Түс шіркін жұбаныш па, тәңір-ай» деп қысқа қайырады. Бірақ бұл жай ғана айтылған сөз емес, қыр елінің қатыгез тұрмысынан хабар бөретін деталь Мұның соңы Қамқа мен Қодардың ажалымен бітеді («Қайтқанда») [4].

Жоғарыда айта кеткендей, көркемдік деталь мақсатына қарай кейіпкер бейнесін ашу және шығарманың сюжеттік желісін өрбіте отырып, оқиға ерекшелігін ашуда қолданыс табады. Бейімбет Майлин шығармашылығының жағдайында, екінші мақсатты көздейтін қолданыстық детальдар кең таралған.

Бұл тарапта ақынның жазушылық жолына тоқталар болсақ. «Елім деп есіктегі басын төрге сүйреген есіл ерлердің талайының басын жұтқан сталиндік зұлмат «жұмған аузын ашпайтын, қойдан да қоңыр» Бейімбет Майлинді де айналып өтпеді» – деп Жайық Бектұров журналист ағамыз атап өткендей, аз ғұмыры ішінде халқы үшін көп ұмытылмас із қалдырған Бейімбет Майлин бүгінде үш бәйтерегіміздің бірі.

Өз шығармаларын асқан реалистікпен суреттеген қаламгер сол заманға тән ашаршылық, жоқшылық, халық мұқтажыдығы мәселелерін үш қырынан сипаттайды.

Әлбетте, осындай күрделі де ащы өмір шындығын оқырман қауымға жеткізіп, оқырман назарын мәселеге баулу үшін өнерлі жазушы шығармашылық шеберлігімен ерекшеленері хақ. Оқиғаға не кейіпкер бейнесіне тән ерекшелікті бір ауыз сөзбен не болмаса бір ғана деталь, штрих арқылы шебер жеткізу, сүрлеусіз ұзақ сөйлеуден жалтару – Бейімбет стилінің ең басты ерекшеліктерінің бірі десек артық айтқандық емес. Оны келесі шығармаларында қолданған мысалдар арқылы дәлелдеп көрейік.

Мәселен, «Әже» әңгімесіндегі детальдік қолданыстарға тоқталсақ: Ең бірінші байқалатыны, жазушының оқырман назарын бірден аулау әрекеті. Шығармадағы: «Злиха бүгін көңілсіз. Көңілсіз болғанда жайшылықтағыдай емес, бүгін өзгеше өңі қашып, жақ жүні үрпиіп берекесі кетіп отыр. Не істейтінін, не істеп отырғанын өзі де білмейтін секілді» [5, 121] – деген алғашқы жолдардан-ақ оқырман санасында кейіпкердің көңілсіздік себебін білуге деген қызығушылық оянады. Кейіпкердің көңілінің түсіп отырғаны арқылы оқырманға интрига жасап, оқиғаның қалай өрбитінін оқып білуге қызықтыра түседі, ынталандырады, құштарландырады. Дәл осы «Әже» әңгімесінде автор детальдар арқылы оқырман қызығушылығын арттырып ғана қоймай, кейіпкерлер бейнесі мен тұрмыс тіршілігін жеткізуге тырысады. Мәселен, Сарымсақ әулетінің кедей тіршілігі туралы айтылмас бұрын, шығарманың басындағы: «Сандығында көптен жиналып қоқырсыған матаның қиқымын, суыртпағын, ширатқан жібін әлденеше рет ақтарды. Қоқырсыған құрақтың әрқайсысының езіне орны бар, бұлар сары майдай сақтап жиып жүрген мүлкі.» [5, 121], – үзіндісінен отбасыда артық зат жоқтығын, тіпті бір басталған шүберектің өзі де көпке сақталатындығына тұрмыс деңгейінің төмендігін байқауға болады. Бұның тағы бір айқын мысалы: «Сопақтау келген жер үйдің ортасын бөлу үшін салған ұзынша пеш бар. Сол пештің жанында жұлмаланған құрым киіздің тесігінен шөпті суырып, Бақыт ойнап отыр.» [5, 122], – жолдарынан көрінеді. Осы жердегі «киіздің тесігінің» деталі Злиха жанұясының дәулетті де, тіпті орташа дәулетті де еместігін жариялап отырғандай. Содан соң, Сары, Жалмақ, Кәрібай кеңесі мән-жайының толық ашылмауы, «– Не десін, әйелдің сөзі белгілі емес пе, көрмеген, білмеген адамға не деп барамын, ең арғысы жүзін де көргенім жоқ! – дейді.» [5,

123], – дегендегі «әйел» атаулысының белгісіздігі, оқырман ойында сұрақ үстінен сұрақ туғызып, сюжеттік интриганың сақталуын қамтамасыз етеді. Әңгіменің төртінші бөлімінде де, «Қысқа тоны қаудырап, суыққа тонып жаурап, жақ жүні үрпиіп, ашаң жүзді келген әйел сиырдың қорасын тазалап жүр.» [5, 125], – үзіндісінде қора тазалап жүрген жанның атының да, затының да оқырманға белгісіздігі қызығушылықтың одан әрі өрбуіне түрткі болады. Осылайша, үш бәйтерегіміздің бірі Бердібек Майлин жазушылық өнерін детальдар қолданысындағы шеберлігі арқылы айқындайды. Осының арқасында оқырман назарын сюжеттік желіге бұрып ғана қомай, осы назарды шығарманың шарықтау шегі мен соңына дейін детальдар көмегімен қызығушылықты арттыру есебінен сақтап қалады. Автордың деталь арқылы кейіпкер бейнесін, іс-әрекетін айқындауына тоқталатын болсақ, әңгімеде «Басқа әйелдерге қарағанда Злиха еркін өсті. Злиханың жайдарылығына, еркіндігіне қарап сырт оны «бозбалашылықтан сау емес» деп жоруды еді.» – жолдарынан Злиханың қыз бала болғанымен, еркіндікте өскеніне хабардар боламыз. «Бұның не жамандығы бар?» – деген сұрақ туындар. Алайда, «Ажарлы әйелді бозбалалар жағалап «тәуір әйел екен» деген атты тағатын әдеті ғой. Злиха мұны жас күнінде сезбеген секілденсе де, келіншек болып түскенде ойлана бастады.» [5, 123] – сол еркіндіктің ақыры Злиханың түбіне жеткендігін автор осы сөздерімен айқындайды. Ал, әңгіменің төртінші бөлімінде автор бұл кейіпкер бойындағы өкініш пен қайғыны, мұңды «Кішкене жүргеннен кейін күрегіне сүйеніп демін алады! Әлденелерді есіне түсіреді. Өткендегі мен қазіргі күнді салыстыра бастаса, өзінен-өзі мүжіліп, ыстық жас көзден тимей-тимей кетеді.»- осы жолдағы Злиханың өткені мен бүгінің салыстырып жылауы абыржып, өкінуі емес пе? Ал «Кішкене жүргеннен кейін күрегіне сүйеніп демін алады!» [5, 125] – сөздері арқылы Майлин Злиханың келешекте өкпе ауруымен ауырып қалатынын оқырман қауымға ескерткісі келетіндей... Демек, осы тарапта да детальдар арқылы Бейімбет Майлин кейіпкербойындағы міселелерді шебер жеткізе білді. Себебі, тематикасы ұқсас «Күлпаш», «Аштық құрбаны» әңгімелеріндегі Күлпаш пен Дәмеш сұмдық қадамдарға аштық пен жоқшылық кесірінен барса, Злиха адасқандықтан барды. Өйткені, Злиха – адасқан әйел. Өз бақытын өзі бұзды. Өз бақытын аяққа басқан адам бақытты болуы мүмкін емес. Жұрттың өсегіне еріп өз отбасын ойрандаған адам тағдыры трагедиямен аяқталатынын меңзейді жазушы.

Айта кетерлік, ірі жазушы Бейімбет Майлиннің басқа да шығармаларының детальдық идеясына тоқталатын болсақ, «Аштық құрбаны» әңгімесінен де ерекше сегіз көркемдік детальға тоқтала кеткен жөн. Ең алдымен шығарма «Боран. Қар бораны... Қар бораны емес-ау, қан бораны!» [5,151] – деген сөздермен бастау алып, оқырман назарын аудартады. Не себепті автордың бұл боранды «қан бораны» деп оттағаны әлбетте, қызық. Шығарма барысында жазушы Қайрақбай мен Шырынкүл отбасысының ауыр жағдайын сипаттағанымен, не себепті осылай болғаның соңына дейін түсіндірмейді. Тек ортасында ғана, мән-жайды түсіндірген жағдайда, оқырман қауын Дәмештің ата-анасының, Қайрақбай мен Шырынкүл қылығын жақтарын ба, айыптауын ба білмейді. Себебі, автор бір жағына Шырынкүлдің: «Быттыр күйеуің өлді. Өмеңгерім деп қайнаған қатын үстіне алғысы келеді, мен де, әкең де төбе шашымыз тік тұрып, сені айырып алуға жан салдық. Айналдырған төрт-бес қараны сыпырып, байдан алған қалың малдың төлеуін бердік. Нақ ол күнде сені айырып алудан басқа біздің ойымызға еш нәрсе келмеді. Біздің бар тілегіміз сені теңіңе қосып, қызығыңды көру еді.» [5, 152] – деген сөздерінен, ата-ананың баласына деген жаңашырлық пен сүйіспеншілік сезімін тудырады. Алайда, ана аузынан шыққан: «Ендеше сені Тілеумағамбет тоқалдыққа сұрап отыр. Мал бермейді, үй ішімізді қыстан асырап қана шығады.» [5, 152] – осы сөз енді кейіпкерге деген түсініспеушілікке әкеліп, оқырман бойында диссонанс сезімін тудырады. Осы арқылы автор оқырман назарын ұстап тұрып, өмір реалзмін көрсетеді. Екіншіден, параллелизмді қолдану арқылы Дәмештің бойындағы жағымсыз сезімдер мен айналасында болып жатқан атмосферамен шебер сабақтастырады. Мәселен, «Құдай-ау, неге ғана еркек болып тумадым екен?! Еркек болып тусам ең арғысы біреудің есігінде жүрсем де, қайыр сұрасам да, әке-шешемді мұндай қысылшаң күйге түсірмес едім!.. – деп ойлаған сайын еңіреп-еңіреп алады... Үй іші қара күңгірт тартып бұлдырлай бастады. Кеш болды білем, жағатын, жарық қылатын шам қайда?» [5,153] – үзіндісінде Дәмештің ұл болып тумағанға деген өкініші мен дәрменсіздігін Бейімбет жарықтың жоқтығымен теңейді. Осымен қоса, Дәмештің отбасысы тіреліп қалған жағдайдың әкелер ауыртпалығын «Шырынкүл пештің алдына отырып, сөніп бара жатқан оттың шоғын шыпшамен көсеп, тағы бір жайнатып қойды.Жанып біткен қамыстың шоғы қанша ұзаққа барсын, ә дегенше болмай сөніп қалды. Шырынкүл шын налыды.» [5, 151] – үзіндісіндегі «сөніп бара жатқан оттың шоғы»

деталі ауыр ызғарда далада қалу қаупі бар жанұяның жағдайын сипаттап ғана қоймай, дәл осы Шырынкүл налыған «сөніп бара жатқан от» бірте-бірте ата-ана жүрегінде өшіп бара жатқан үміт шырағының символына айналғандай. Соңғы үміттің өшуі ата-ананы дәрменсіздікке итермелегендей. Тағы бір деталь қолданысы «Пешке арқасын сүйеп, бүрісіп Қайрақбай жатыр. Қайрақбайдың қолтығына басын тыға Таңсық жатыр. Таңсыққа басын салып Дәмеш жатыр. Жалғыз Шырынкүл байының бас жағында, қазықтай боп қақиып тізерлеп ол отыр...» [5,153] – үзіндісінде анық байқалады. Осы жерде Шырынкүлді отбасы идилиясына бөліп алу арқылы автор ана жүрегі жамандықты ең алғашқы болып, ең анық сезінетінің көрсеткісі келгендей. Дәл осы жолдардан кейінгі «Қараңғылық түнеріп, тұлданған күннің ызғары әлемді құшағына алып тұншықтырып бара жатқан секілді.» [5,154] – үзіндісіндегі «қараңғылық құшағына алған әлем» – деп Дәмеш отбасысын меңзегендей. Ал, енді «Көзден шұбырған ыстық жас үн-түнсіз бетін бояп, қойнына құйылып жатты...» [5,153] – деген жолдарындағы Дәмештің ішкі жан дүниесінің толқынысын, уайым-қайғысын және ең алдымен «қойнына құйылып жатты» сөздерінен «Көндім, әже, көндім!» сөздеріне қарамастан ата-анаға деген балалық ренішін байқаймыз.

Бейімбет Майлиннің әңгімелер жинағында детальдік қолданыстардың көрінісімен ерекшеленетінінің бірі «Күлпаш» шығармасы. Бұл жерде де «Әже» әңгімесіндегідей автор «Бет-аузы көнектей ісік;тоңып бүрісіп, үйдің бұрышындағы пешке арқасын сүйеп мұнайып, терең ойға шомған адамша Күлпаш отыр» [5,24] –үзіндісі оқырман санасында қызығушылықты оятып, «Терең ойға берілуінің себебі неде?» – деген сұрақтарды туындатады. Оқырман назарын жаулап алудағы Бейімбет шеберлігі «Ол ойдың Күлпашты қинағанына бүгін екінші күн.» [5,24] – жолдарында да көрінеді. Күлпашты мазалаған ойды шығарма желісінің дамуымен де ашпай, оқырман қызығушылығын қыздыра түседі. Ойы Раушанның сөзінде болғанын нақтылай отырып, автор «Бірақ, ол сөздің өзіне пайдалы, я зиянды екенін бұл уақытқа шейін айырып білген емес.Өйткенмен, соны ойлайды, неге ойлайтынын өзі де білмейді.» [5,25] – дей отырып, Күлпаштың Жұмағазыға «байын тастап, тию» шешімі болашақта қай жағынан туарын айқындамай, «бұнысы дұрыс шешім болар ма?» деген ойларға баулайды. Ал баласына «Қарағым-ау, әкеңнің қарасы батсын» [5,26] – сөздерінен Күлпаштың сіңілісінің сөзіне көңгенін жеткізеді.

Әдебиеттің поэзия, проза, драматургия саласында бірдей қажырлы да жемісті еңбек етіп, қазақ әдебиетінің көркем сөз шеберіне айналған Бейімбет Майлин халық есінде мәңгі қалмақ. Ақынның шығармашылығында детальдардың кеңінен қолданылуы жазушылық шеберлігін аса ерекше дәлелдейді. Майлиндей, бір детальмен астарлы мағына ашып, ол мәселені әңгіме түрінде оқырман назарын жоғалтпай қысқа да нұсқа жеткізу екінің бірінің қолына келе бермейді деп түсінемін. Шығармашылық құндылығы жағына да Бейімбеттің проза, повесь, әңгімелері бай болып ғана қоймай, біздің бүгінгімізбен де, болашағымызбен де астарласып жатыр. Өйткені, «Әжедегі» Злихадай өмірлік жолынан адасып жүргендер бар емес пе?, «Аштықтың құрбанындағы» Дәмештей тағдар арпалысына түсіп, болашағына үміт артуды артыңғы қатарға қойғандар да бар болар! Бірақ осының бәріне жауап та, шығармашылық шабыт та Бейімбет Майлин туындылары...

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <https://www.stud24.ru/literature/bmajlin-gmelern-negzgtayurtyary-men/463305-1755086-page1.html>
- 2 Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010 жыл.ISBN 9965-26-096-6
- 3 Добин Е. Герой. Сюжет. Деталь. – М.: Советский писатель, 1962.
- 4 <https://massaget.kz/qaarc/qa/19868/>
- 5 Майлин Б. «Шұғаның белгісі» әңгімелер жинағы. Алматы «Атамұра» 2003.

АБАЙ АТАМЫЗДЫҢ ҚАРА СӨЗДЕРІ

ЕЖИХАНОВА Г. К.
орыс тілі және әдебиет пәнінің мұғалімі,
Үштерек ауылының орта мектебі, Ақсу к.
СЕРИКБЕКҚЫЗЫ І.

10 сынып оқушысы, Үштерек ауылының орта мектебі, Ақсу к.

Қоғамдағы саналы азаматтардың аздығынан «ұятты», адами әрекеттердің көптігі және де «ұят» сөзі қадірінің төмендеуі, сонымен бірге жас ұрпаққа Абайдың қара сөздерінің мәнісін ұғындыру арқылы тәрбие үрдісін жүзеге асыру өзекті болуда. Сонымен бірге Абай атамыздың қара сөздеріндегі бар өнеге мен тәлім ұрпаққа

мәңгі мұра. Абай атамның қара сөздеріндегі өнегені ұрпаққа мұра ету. Абай атамның шығармаларын, әсіресе қара сөздерін толық зерттеу, танысу; Қара сөздерден жас ұрпаққа мәңгілік рухани мұра болатын «ұят» мәселесіне қатысты бөліктерін ажырату, іріктеу; Абай атамның талқыға алған «ұяты» мен қазіргі замандағы қоғам «ұяты» екеуін салыстыру және ортақ шиеленіс табу; Берілген сқрақтар бойынша сауалнама жүргізу; «Ұят» мәселесін жалпылама талқылау арқылы саналы азаматтар қатарын арттыруға негіз болатын ұсыныстар даярлау; Абай атамның сөздерін, даналығын көпшілікке наисхаттау.

Абайдың қара сөздерінің саналы тұлғаның өмір сүруіне қажетті факторлардың орын алуы Қазақтың ұлы ақыны Абай атам өз ғұмырын тек өлең жазуға, орыс және басқа да тілдерден аудармалар жасауға арнамаған. Сонымен қатар публицистикалық шығармаларын яғни «қара сөздерін» жазып қалдырғаны белгілі. Ал енді қара сөздерінің біршамасы не жайлы жазылғандығын және өзім нендей нәрсені түйгенімді жазайын! Ең алғашқы қара сөзінде алдағы өмірінде нені кәсіп қылып, қайтіп өткізетіні жайлы талқылап, жазған. Ел бағу, мал бағу, ғылым бағу, софылық қылып дін бағу, балаларды бағу - қажып, жер ортасы жасқа келгенде бұлардың ешбірін кәсіп қылғысы келмеді. Осы уақытқа дейін қылып жүрген істерінің байлаусызын, баянсызын, барлығының қоршылық екенін 1-ші қара сөзінде атап көрсетеді. Қорытындысында ойына келген нәрселерді қағазға жазып, ақ қағаз бен қара сияны ермек қылуды жөн көреді: «Кімде-кім ішінен керекті сөз тапса, жазып алсын, я оқысын, керегі жоқ десе, өз сөзім өзімдікі дедім де, ақыры осыған байладым, енді мұнан басқа ешбір жұмысым жоқ», - деп ойын түйіндейді. Жоғарыда айтылғандай ол өз өмірінде, жалпы қазақ елінің өміріндегі кемшіл тұстарды айқындап жазып, тіпті қазақтардың бойындағы жаман қасиеттерді жіпке тізіп осыдан жиреніндер деп өсиет етеді. Бір сөзінде мақтаншақтық жайлы сөз қозғаса, енді бірінде иман жайында жазады, ал енді бірінде қазақтарда кең қолданысқа ие болған алайда еш мағынасы жоқ, мағлұм болған мақалдарды сынап отырып оқырманға оның дұрыс бұрыстығын нұсқап көрсетеді. Қара сөздерінің қайсысы болмасын қазақты жақсылыққа, игі істерге шақырады, жамандық пен жалқаулықтан жирендіру үшін түрлі әдіспен сөздерден маржан түзіп, әсерлі етуге барын салғандығы бізге ерекше ұнады. Қара сөздің барлығын публицистикалық шығарма деп тануға әбден болады. Себебі қайсыбірін оқысаңыз да санаңызға қозғау салып, ойыңызды шымырлата түспегі анық.

Тіпті білім-ғылым жайында жазылған қара сөздерден ерекше қуат алып, мотивация алатын жандар да баршылық. Әрбір қазақ азаматы осы қара сөздерді оқып шығуға міндетті деп санаймын. Әлбетте ол ұлтының нағыз жанашырын тәрбиелеп шығаратыны анық. 45 қара сөздің барлығын да жаттап алған жастардың саны бүгінгі күні аз болса да алдағы уақытта көбейетініне сенемін. Бірлік пен тірлікке, ізгілік пен адамгершілікке шақыратын публицистикалық шығарманы неге жаттап алмасқа?!

Руханият мәселесі ақын Абай қара сөздерінің тілі сырттай, тұтас алып қарағанда, бір стильдік үлгіде болғанымен іштей, жіктей оқығанда, осы үлгінің өзінде азды – көпті айырым жайлар байқалады. Әсіресе, ақынның поэзиясындағы талғампаздық, яғни сөз етіп отырған тақырыбына орай өлеңдік үлгі, форма іздену сияқты талғампаздық қара сөздері тілі тұтасында да көрінеді. Хәкім Абай тегінде поэзиясы сияқты қара сөздерінің де оқушысы кім болғанын көптен – көп ескеріп отырған болса керек. Сондықтан да бұлар қазақтық мінез, бұқара халыққа сөз болған орайда лексикасында араб, парсы сөздерінің барынша сирек ұшырасатыны сияқты, сөйлем жүйесінде, барынша қарапайымдылық, ауызекі әңгімелесу стиліне дін оңай, жеңіл оралымдар үстеме болып келсе, діни мораль, дін ережелері сөз болған шақта әрі дін иелерімен, ескіше оқығандармен пікір сарабына түсіп кететін реттерде лексикасында араб, парсы сөздері, діни лексика құран аяттары, түркі кітаптарына тән грамматикалық формалар көп енгізілетін сияқты, сөйлем құрылысында да өзгеше бір ерекшелік кездеседі.

Абайдың қара сөздерін мағынасына қарай: ел мінезі жөнінде, оқу ғылым жөнінде, мақал афоризмдері, тәлім-тәрбие жөнінде, адамгершілік жөнінде деп бөлуге болады. Мысалы: Адамгершілік жөніндегі қара сөздерге 7, 17, 19, 20, 31, 32, 34, 38, 43, 36. Солардың бірі отыз алтыншы қара сөзінде Пайғамбарымыз салалаһу һайлайһи уәсәләнің хадис шарифінде айтыпты: -«Мен лә хаяһу уә лә иманун ләһу» кімнің ұяты жоқ болса, оның иманы да жоқ, деген. Біздің қазақтың өзінің мақалы да бар: «Ұят кімде болса, иман сонда» деген. Енді бұл сөзден білінді, ұят өзі иманның бір мүшесі екен. [6.7]. Олай болғанда, білмек керек, ұят өзі қандай нәрсе? Бір ұят бар – надандықтың ұяты: жас бала сөз айтудан ұялған секілді, жақсы адамның алдында жазықсыз – ақ әншейін барып жолығысудан ұялған секілді. Не шарифатқа теріс, не ақылға теріс жазығы жоқ болса да, надандықтан бойын керістендіріп, шешілмегендік қылып, ұялмаса нәрседен ұялған ұялу – ақымақтық, жамандық. Шын ұят

сондай нәрсе: шарифатқа теріс, я ақылға теріс, я абыройлы бойға теріс бір іс себепті болады. Мұндай ұят екі түрлі болады. Біреу – ондай қылық өзіңнен шықпай-ақ, бір бөтен адамнан шыққанын көргенде, сен ұялып кетесің. Мұның себебі, сол ұят істі қылған адамды есіркегендіктен болады. «Япырмай, мына байғұсқа не болды. Бірнәрсе іштен рақым секілді болып келіп, өзіңді қысып, қызарып кетеді. Біреуі сондай ұят, шарифатқа теріс, я ақылға, я абыройлы бойға теріс я адамшылыққа кесел қылық, қатеден, яки нәпсіге еріп, ғапылдықтан өз жаза тарттырады. Кірерге жер таба алмай, кісіге бетіне қарамай, бір түрлі қысымға түсесің [3, 13]. Мұндай ұяты күшті адамдар ұйқыдан, тамақтан қалатұғыны да бар, хатта өзін-өзі өлтіретұғын кісілер де болады. Ұят деген адамның өз бойындағы адамшылығы, иттігінің ішіңнен өз мойнына салып, сөгіп қылған қысымның аты. Ол уақытта тілге сөз де түспейді, көңілге ой да түспейді.

Ұят мәселесін қоғам арасында жандандыру жолдары: Қоғам санасын арттыру, көзі ашық, көкірегі ояу жұрттың санын арттыру арқылы елімізде өзекті болып табылатын «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты бағдарламаны, оның «Саналы азамат» атты жобасын жүзеге асыруда Абайдың өмірі мен шығармашылығын бірден бір негізгі ресурс ретінде қолдануға болады. Мәселен, қоғамда «өзгеріс енгізу үшін өзгерісті, алдымен, әр адам өзінен бастау керек». [Назарбаевтың мақаласы] Ойластыра келе, қоғам арасында түрлі іс-шаралар өткізсек, не болмаса ұсынсақ, нұр үстіне нұр болар деген оймен түрлі ұсыныстар жасап көрдік.

1 Ұяттың жоғалуына және де арсыз әрекетке итермелейтін ресурсты фактордың бірі – әлеуметтік желі. Әлеуметтік желіден аулақ болу үшін, «МЕН – ОФЛАЙН» акциясын өткізсе болады. Яғни күніне, жұмыстан келген соң, оқудан келген соң, үйдегі ғаламтор таратушы вайфайды өшіріп, отбасыға көбірек көңіл бөлу. Рухани аңғыртатын, жанданыратын юір әрекетпен шұғылдану. Кітап оқу. Мәселен, мектептегі бір ұстаздың үйінде кіші қызы балабақшадан келгенде әке-шешесі ұялы телефонды қолынан түсірмегені үшін үнемі телефон сұрап, жылап, әйтеуір телефонды қолына алдыртып, отырып та, жатып та интернет желісінен сананы улайтын түрлі видеолар мен мультфильмдерді көретін. Ол мәселе баланың ата-ананың әрекетін қайталағаннан болып тұр. Содан, мәселе шектен шығып бара жатқандықтан, ата-анасы жұмыстан келгесін вайфайды өшіріп, телефонды тығып тастайды екен. Содан

бері, бір апта, кішкентай қызы ойыншықтармен ойнап, рөлдік ойынға беріледі. Кіші моториканы дамытады.

Сол секілді, ересек балалар мен үлкендер де интернетсіз өткізу сағаттарын күн сайын өсірсе, ұятты әрекеттерден аулақ болары анық.

2 Рухани байлыққа кенелтетін әрекеттерге көп көңіл бөлу. Абайдың шығармашылығын көбірек оқу, Абайдай болу. Абайдың қара сөздерін тарату. Абай Құнанбаевтың жазған қара сөздерінің тәрбиелік мәні өте зор. Біз одан үлкен ғибрат аламыз. Әр сөзі терең ойға, өзінді, ортанды тануға, жақсы қасиеттерді бойыңа дарытуға, жаманнан аулақ болуға жетелейді.

Абай сол заманғы қазақтың басты проблемасы философиямен көп айналысты. Абай атамздың әрбір сөзін қайта оқып, тереңірек барлай бастасақ, олардың қыр – сырлары қайта ашыла түседі. Шындығында Абай тағылымындәріптеу, оны терең түсіне білу, меңгеру оңай емес. Абайдың шығармаларында даналық толып жатыр. Өмірде ар-ұят пен имандықты қатар ұстау керек. Сонда адам баласы артына жақсы ұрпақ қалдырады. Ұят пен иман – адам өмірінің негізгі қасиеттерінің бірі. Адам баласының бақыты оның ар-ұяты таза болуында.

Абайдың қар асөзіндегі ар-ұят қазіргі жас ұрпақтарымыздың бойында аз да болса бар екенін дәлелдедік. Сонымен қатар үлкен кісілер мен жастардың ар-ұят түсінігінде айырмашылық бар екенін анықтадым.

Абайдың поэзиялық мұрасына қоса қара сөздері беретін бір заманда бағасы жойылмайтын бір үлкен қымбат қазына – деп ойлаймын.

Адамгершілік қасиеттер отбасында, қоршаған ортада, балалар бақшасында, мектепте, адамдардың іс-әрекетінің барысында бір-бірімен араласуын этижесінде, қоғамдық тәжірибе алуын өмірмен байланыстыру арқылы қалыптасады. Халықта: «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» деген мақал бар. Сондықтан адамгершіліктің іргетасы отбасында басталады.

Тәлім-тәрбие болмаған жерде адамгершілік мәдениеті мен қасиеті де қалыптаспайды дегеніне көзім толық жетті. «Адамға ең бірінші, керегі білім емес, тәрбие. Тәрбиесіз білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне апат әкеледі» Әбу Насыр Әл – Фарабидің сөзін әрдайым жадымызда сақтауымыз керек деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <https://bilim-all.kz/article/2228-Qara-sozder-36-qara-soz>
- 2 Абай педагогикасы «Келешек - 2030» Көкшетау, 2003
- 3 Абай қара сөздері «Көшпенділер» баспасы Алматы, 2007
- 4 Қазақ әдебиет энциклопедиялық анықтамалық «Аруна» баспасы Алматы, 2007
- 5 «Шапағатнұр» журналы 2006
- 6 Хадистержинағы

**МӘШҲҮР ЖҮСІП КӨПЕЕВ:
«ТОЛЫҚ АДАМ» КОНЦЕПТІСІ**

АХМЕТОВА С. Ж.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

ЕРБОЛ Е.А.

8-сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Қазақ әдебиетінде «кемел адам» ұғымы бар. «Кемел адам» (арабша «инсан-и камил» – толық адам) – ақыл-ойы толысқан кісі. Діни ілімде кемел адам – кісілікке жат қылықтардан әбден арылып тазарған, ішкі жан дүниесі ағарып, рухани қасиеті артқан, мүлтіксіздіктің қалыбы мен негізіне мейлінше жақындаған асыл адам. Кемел адамның әрбір іс-әрекеті Алла тағалаға арналады. Ол – адасқандар үшін темірқазықтай жол көрсетуші, жолда қалғандар үшін – көпір, үміті үзілгендер үшін – ашылар есік.

«Кемел адам» ұғымы қазақ әдебиетінде кітаби ақындар мен Абайдан бастап сөз болып келеді. Бұл ұғымның арғы төркіні Жүсіп Баласағұнидің «Құтты білік» дастаны мен сопылық сарындағы туындылардан тамыр тартады. Сопылық сарындағы поэзияда «кемел адам» ұғымы екі таным тұрғысынан бір-біріне тығыз байланысты жырланады. Бұл құбылыс, әсіресе, «Құтты білік» дастанында өзінің айқын бейнесін аңғартып, ондағы Күнтуды (Әділет), Айтолды (Дәулет), Огдүлміш (Ақыл) үшеуі, яғни Әділет, Дәулет, Ақыл осы өмірге қызмет етуге ұмтылған кемел адам бейнесінде жырланады.

Кезінде Абай жырлаған толық адам, кемел адам қандай болуы керек деген сауал төңірегінде Мәшһүр Жүсіп те көп толғанып, жауап беруге тырысқан. Ақынның өлеңдерінде адамзаттық бойындағы ең асыл қасиеттер барынша әспеттеледі. Ақынның ұғымынша, нағыз

адам – өз тағдыры халқының тағдырымен ұштастырған, халқына қызмет қылған, өмірін соған арнаған адам.

«Шын жақсы ішкі өнерін жасырмаса,
Халқынан бойын биік асырмаса.
Бәріне мұсылманның бауыр болып,
Аулаққа бойын тартып қашырмаса»
– деп жырлайтыны да сондықтан.

«Түгел адам болуға, талап қылсаң» – нәпсіңді тый, өзіңді ғана емес, халқынды да ойла, жақсыдан үйрен, жаманнан жирен, білім-ғылым, өнер ізде деп өсиет айтады кейінгі ұрпаққа [1].

Қазақта «Шайтан азғырды» деген сөз бар. Осыған Мәшһүрдің берген түсіндірмесі назар аударарлық:

«Әй, жігіттер! Естеріңде болсын, шайтан... ол бір кесек нәрсе емес, бит пен бүрге сықылды бір жеріңнен денеге кіріп кететұғын. Өзіңнің денендегі арам қанның жүрегіңе барып құбылып, жүрегіңді толқытып, өзіңді бұзатұғын шайтан да сол... Қан бұзылса, кісі бұзылады. Шайтан деген нәрсе өзіңнің ойың. Ой иесі шайтан жүрегіне неше түрлі ой салады. Бәрін өзіңнің бұзылған қаныңның күші салады. Олай болса, көп ішіп көп жеумен екі арам көбейеді. Бірі қарын кебезесінде, бірі қап... бірі күллі денеңді аралайтұғын қан. Бұл екеуі бойында толық болып тұрғанда басқан-тұрған жұмысыңның бәрі өзіңе у болғаннан басқа пайдасы жоқ. Құнанбев Ыбырай марқұм айтты ғой:

«Өмір дүние дегенің ағып жатқан су екен,
Жүрген-тұрған жұмысың ойлап тұрсаң у екен»,
– деп. Және бір сөзі:

Адам бір боқ көтерген боқтың қабы,
Өлсең сасық боласың боқтан тағы.
Менімен сен тең бе деп мақтанасың,
Білімсіздік белгісі ол баяғы,

– дейді екен. Соңғы әулиелер адамды санына кіргізбей жүрген қарындағы бір қап... екенін білді де ішпек-жемекті аз қылды. Ол екеуі азайған соң, ұйқы бөлінді, сергек болды. Сонан соң күлкі кем болды. Денеде арам қан азайды. Арам қан азайған соң жүректі барып ұйытқытып бұзатын дәнеме табылмады... күш, құт алып, періште сипатта болды...» [2].

Мәшһүр бұл жерде тіршілікте адамды бұзатын негізгі әрекеттерді барынша бейнелі түрде қолға ұстатқандай, айтып отыру діншіл Мәшһүр Жүсіп идеалистік тұрғыдан дейсіз бе, әлде жан-жақты білімдар Көпеев материалистік тұрғыдан дейсіз бе,

қалай ойласаңыз да өз еркіңіз, бір нәрсе анық, ғұлама акын адам бұзылуының қайнар көзін, негізгі себептерін дәл тауып айтып отыр.

Акын осы мәселеге дүркін-дүркін соғып отырған. «Адам қалай қылғанда адам болады?» – деген сұрақ қойып, оған төмендегіше жауап береді: «Ұшқан құстан, жүгірген аңнан ғибрат алып, солардың мінезімен мінезденбесе, аш арыстан жүректі болып келсе, досы көп болып, дұшпаны жоқ адамнан осы екеуінің жүрегі, білегі табылады» – деп бастап, одан әрі: «Жігіт адамның қырлығы бүркіттей болсын. Зеректігі байғұздай болсын. Жүрісі маймылдай болсын. Он екі қырлы, бір сырлы, отыз аяқты болсын... орнына қарай мінез қылсын. Сонда адам болып, адам қатарына кіреді» – деген ой түйіндерін жасайды. Төрт-түлік мал күнкөрісі болған қазаққа сол өзі күнде көріп жүрген нәрселерінің өзінен ғибрат алуға шақырады. Қарға мен сұңқардың, мысық пен құмырсқаның, түйе мен қойдың, жапалақ пен байғұздың тіршіліктеріне ой жіберіп қарап, солардан ғибрат алуға үндейді. «Ұшқан құсты торға түсіретұғын, жүгірген аңды орға түсіретұғын тамақ екен. Жұтқан тамағына ие болған адам торға да түспейді, орға да түспейді» – деп тұжырымдайды өз ойларын.

Мәшһүр Жүсіп жалпы сөздің адамның толық адам болып қалыптасуында аса маңызды қызметін жоғары бағалаған. Адам тілінің адам өміріндегі негізгі мәселе екендігін төмендегіше түсіндіреді: «Жан бір асыранды құс. Дүние бір қапас. От, су бермесе, қапаста тұрып аштан өліп қалады. Оған керек беру керек. Адам баласы тамақтан семіреді, адам құлақтан семіреді. Жанның керегі құлақ сүйсінерлік сөз екен. Адам тіршілігінде, денсаулығында құлақ сүйсінерлік сөз естуге талап қылып, тырмысу керек». Адамның хайуаннан басты айырмашылығы пайда болған екінші сигнал жүйесінде. Ғұлама Мәшһүр Жүсіп осы ғылыми мәселені нақтылы да ұғынықты түрде қарапайым тілмен түсіндіре алған.

Абайдың «толық адамы» Мәшһүр Жүсіптің «толық адамына» сай келеді. Оның да бойында ізгі қасиеттер жиналып, ол да жақсылық нұрын шашып тұр. Мұндай тұлғаны біз Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің діни мистика айналасында жазылған шығармаларынан кездестіре аламыз. Бұл шығармаларында нәпсіні тәрбиелеу мәселесі діндар Мәшһүр Жүсіптің негізгі тақырыбына айналған. «Нәпсінді атқа мінгізбе» өлеңінде:

Бір іске өкінбейін деп ойласаң,
Нәпсіңнің достық айтқан алма тілін.

Жаяу қыл, нәпсінді атқа мінгізбей бақ,
Міне қалса жортқызып, желгізбей бақ.
Өзін-өзі бағуға көп әл керек,
Көз соңынан көңілді жүргізбей бақ,

– деп нәпсіні тыюға, құмарлық ноктасында кетпеуге шақырады. Нәпсіні тыю үшін ерік, ақыл, ар, таза жүрек, сенім, ерлік керек. Ал бұл қасиеттер «толық адам» бойындағы қасиеттерге сәйкес келеді.

Мәшһүр Жүсіптің «толық адамы» Абайдың «толық адамына» қарағанда анық көрінбеуі мүмкін. Бірақ бұл оның жоқтығын білдірмейді. Оның шығармаларында адамның ішкі дүниесіндегі (өз-өзімен) соғысы жайлы сөз болады. Құмарлыққа берілмей, дұрыс жолдан сүрінбей алға ұмтылу – «толық адам» атану кезеңдерінің бірі.

Мәшһүр «Адам мен жұлдыздар ара қатынасы» еңбегінде: «Бір денеде екі жан болмақшы емес, бір-ақ жан. Миға барғаны ақыл атанды, бауырға барғаны қан аталды. Жүректің өзінде тұрып қалғаны көңіл аталды. Ақыл, сезім, қайрат, жігер – көңілдің жұмысы. Өзге дене қара бұқара жалпақ, жұрт сықылды. Көңіл – бәрінің үстінен қарап билейтұғын патшасы» [3], – деген еді. Оның бұл ойы Абайдың «Он жетінші» қарасөзінде жүректі басты орынға қоюмен дәлме-дәл келеді. (Себебі көңіл жүректен шығады деп акын нақты көрсетеді.)

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармашылығындағы «түгел адам» концепциясы төрт асыл, бес берекеден тұрады.

Адамға зәру керек төрт асылды,
Білуге тырысындар бұл пәсілді.
Меңгеріп, жиып-теріп ала алмайды,
Төртеуден өсіп-өнген көп хасылды.

Бірі тілде, біреуі көңіл, ойда,
Енді бірі теп-тегіс түгел бойда.
Бұл үшеуін жүргізсе қара жолмен,
Бәйге алады жарқырап үлкен тойда.
«Енді бірі теп-тегіс түгел бойда»

– деген жолдарды тарқатар болсақ: жақсылық, жамандық адамның өз бойынан табылады, даладан іздейтұғын дәнеме жоқ. Жұрт қорқа беретұғын – жеті есікті үйдің кілті ашқышы ешкімнің қолында емес, өзінің бойында.

Өз денеңде жеті есік бар. Денеңдегі жеті есікті бекітсен, тозақтың жеті есігі тас болып бекітіледі де қалады.

Денеңдегі жеті есік: көз, құлақ, ауыз, қарын, ұят жері, қол, аяқ. Осы жетеуінен өзінді аршып, таза ұстасаң, тозақтың жеті есігі сен дегенде тарс жабылып, бекіп қалды деп біл».

Адам бойындағы жеті есіктің негізгі тетігі үш асылда тұр. Бұл ойымызды Мәшһүрдің «Үш асыл» атты әңгімесі арқылы дәйектей аламыз: «Адамның қара бойында үш асыл бар: асылдықта бірінен-бірі өтеді. Сол үш асыл болған нәрсесіне ие болған жанға екі дүниеде де еш пәле жоқ. Бірі – көз, бірі – тіл, бірі – көңіл. Кәне, бұл үшеуіне ие болайын десе, көздің де жамылғышы бар. Екі қабақ – көздің жамылғышы. Екі қабақтың басын қосса, көз жұмылады. Тілдің де жамылғышы бар – отыз тіс пен екі жақ ауызды тарс бекітсе, о да жабылады».

Батырлық жолдасқа пайда, – жанға қас,

Мырзалық қонаққа пайда, – малға қас

Өтірік сөз дауға пайда, – иманға қас,

Өткір пышақ қолға пайда, – қынға қас.

- Басқа пәле қайдан?

- Басқа пәле тілден, – дегендей, «он күнәнің тоғызы тілден»

болатыны баршамызға аян. Сондықтан түгел адам болуға талаптанушы, ең алдымен, тілін безеп, жанын жалдап, нәпсі лағынға дос, Аллаға қас болудан сақ болуы тиіс.

Абай 38-қара сөзінде: «Құдай Тағаланың жолы деген жол Алла Тағаланың өзіндей ниһаятсыз болады. Оның ниһаятына ешкім жетпейді. Бірақ сол жолға жүруді өзіне шарт қылып кім қадам басты, ол таза мұсылман, толық адам делінеді» – дейді.

Бұл жайында Мәшһүр: «Төрт асыл бар. Бұл төртеуі бір кісіде түгел болса, ол мүмин мұсылман. Егер бұл төртеуі табылмаса, мұсылмандығы түгел болмайды. Бірде-бірі болмаса, ол нағузу билләһи кәпір болады. Егер біреуі бар болып табылып, үшеуі жоқ болса – мунафиқ. Егер екеуі бар болып табылып, екеуі жоқ болса фасик (күнәһар, біле тұра күнәға батушы) болады. Егер үшеуі бар болса, бірі жоқ болса мубтадиғ тозақтың иті болады. Төрт асыл – осы тілмен иқрар, көңілмен расқа тұтумен, ғамал қылу пайғамбарымыздың (с.а.у.) сүннетімен жүру шарт» [4].

Нұр иман – Мәшһүрдегі төртінші асыл жайында Абай 38-қара сөзінде: «Сіздің батыныңыздың таза болмағы әуели иман болып, бұл заһир ғибадатыңыз иманды болған соң ғана парыз болған, сіздің заһирыңыздағы ғибадат – батыныңыздағы иманның көлеңкесі, һәм сол иманның нұрланып тұрмағына көрік үшін бұйырылған», – дейді [5].

Адам бойындағы болуға тиіс 5 нұр 4 асыл түгел табылған жаннан табылады десек, кейінгі бес нұр бес берекенің негізінде жатыр. Алтын, жауһарға толған әбдіре, сандық бір көрген жанның көз жауын алатынындай рухани әбден толысқан жанның жүрегіндегі нұры көзінен білініп, ерекше сұлулыққа ие болады екен. Осы орайда түгел адамды, әбден толысып, кемеліне жеткен адамды қазақ практикада да ажырата білген.

Қазақта «Түрі игіден түңілме» деген сөз бар. Жүзінен нұр тамған адамды «иманжүзді» дейді қазақ. Адамның жан кеніші көңілінің айнасы – көзі мен жүзіннен нұры тамған келбетінен көрінеді екен. Мәшһүр бабамыз айтқандай, «көз – көңілдің басшысы». Көңілдегі сыр көзден танылады.

Тіпті ерте кезде тақуа, әулие жандардың арасында имамдыққа таласта түрі көркем адам имамдыққа шығатын болған екен. Тоқсан ауыз сөздің төрелігін айтар болсақ, Абайдағы «кәміл мұсылман» тіркесі – Мәшһүрдің «түгел адам» концепциясының негізі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қабдолов З. Сөз өнері. - Алматы: Қазақ университеті, 1992. - 352 б.

2 Мәшһүр Жүсіп. Шығарамалары. - Павлодар, 2003. - 1 том. - 420 б.

3 Көпеев, М. Ж. Тандамалы. - Алматы : Ғылым, 1992. - II том. - 320 б.

4 Көпеев, М. Ж. Өзгеше бір заман болар: Мәшһүр Жүсіп жазбаларынан // Дауа. 1990, - 2 қазан.

5 Көп томдық шығармалар жинағы [Мәтін] / М.Ж. Көпейұлы; С.Торайғыров ат.Павлодар мем. ун-ті, Мәшһүртану ғылыми-практикалық орталығы, ҚР Мәдениет және ақпарат мин-гі, құраст., ауд. Н. Қ. Жүсіпов. - Алматы: Алаш, 2006. – Алаш мұрасы. – 2000 дана. – ISBN 9965-669-74-0 (6-т.) (мұқ.) 6-том. Қазақ фольклоры, ауыз әдебиеті үлгілері – 295 б.

ЕКІБАСТҰЗ ӨҢІРІ ЖЕР-СУ АТАУЛАРЫНЫҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

САПАРФАЛИ Ә. Қ.

9-сынып оқушысы, Майқайың ЖОББМ, Екібастұз ауданы

САЙДИЛЬДИНА С. А.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,

Майқайың ЖОББМ, Екібастұз ауданы

АЛИБЕКОВ Қ. С.

бастауыш сынып мұғалімі, Майқайың ЖОББМ, Екібастұз ауданы

Кез келген географиялық атау, ең алдымен, әрбір халықтың тарихи және мәдени ескерткіші. Жылдар, оның иіріміндегі адамдар, олардың өміріндегі оқиғалар – осының бәрі өткінші. Олар қашан болса да тарихтың үлесіне тиіп, кейінгі ұрпаққа көбінесе жер-су атаулары арқылы ғана жетеді. Тіпті ең жаңа жер-су атауының өзі көп кешікпей-ақ тарих қойнауына кіреді. Кез келген аймақтың атаулары сол жерге келіп қоныстанған халықтың тілінде емес, керісінше, сол жердің тұрғылықты халық тілінде қалыптасады. Сондықтан белгілі бір аймақтың жер-су атаулары сол өлкені ерте заманда мекендеген адамдар, этнос, ұлт өмірінен, олардың тұрмыс тіршілігінен, салт-дәстүрінен аса құнды мәлімет береді.

Ш. Уәлиханов: «Көне түркі салт-сана, әдет-ғұрпының қаймағы бұзылмаған қазақтарда өмірдің бір саласын қамтитын тарихи оқиғалармен байланысты жер-су атаулары, адам аттары, тағы да басқалары есте сақталып, атадан балаға жалғасып жатады», – деп көргендікпен айтқан [1].

Кез келген объектінің көзге түсетін мәнді белгілерінің бірі атауға негіз болып, оның қасиет-қалпын сипаттап тұрады. Сондықтан да ол бір ұрпақтан екінші ұрпаққа жалғасып, ғасырдан-ғасырға ауысып, халық жадында мәңгі жатталып қалады. Сөйтіп, мәңгілік шығармашылық үрдіске айналып жатады.

О. А. Сұлтаньяев, В. Н. Попова, Е. Ә. Керімбаев жүргізген жер-су аттарының мағыналық топтастырулары, негізінен, бір-біріне ұқсас болып келеді. Ұжымдық «Орталық Қазақстан жер-су аттары» атты монографияда Орталық Қазақстан өзен аттарының мағыналық топтары былай топтастырылған: 1. Жан-жануарлар атынан қойылған өзен аттары; 2. Өсімдік атауларынан қойылған өзен аттары; 3. Белгілі оқиғаға байланысты қойылған өзен аттары; 4. Түр-түске байланысты өзен аттары; 5. Өлем кеңістігіндегі денелерге байланысты қойылған өзен аттары; 6. Судың дәміне байланысты өзен аттары;

7. Өзеннің формасы мен көлеміне байланысты қойылған аттар; 8. Географиялық орналасу ерекшелігіне байланысты қойылған өзен аттары; 9. Санға байланысты қойылған өзен аттары; 10. Адамның өмір тіршілігіне байланысты өзен аттары; 11. Өзеннің ағысына байланысты атаулар; 12. Модельді атаулар; 13. Қазба байлыққа байланысты өзен аттары [2, 152-б.].

Жер-су аттарының мағынасы оның беріп тұрған хабарынан, атқарып тұрған тілдік және атаулық қызметінен байқалады. Тілдік тұрғыдан алғанда олар атау сөз не сөз тіркесі, біріккен, туынды сөз т.т. болып келеді. Жер-су атауларының мағынасында тілдік, тарихи, географиялық, мәдени т.б. деректері тұтасып жатады. Оларды топтастырғанда осы ерекшеліктерді ескерген жөн.

Біз Екібастұз өңірі жер-су атауларын қарастыруда Қ.Т. Сапаровтың еңбектерін басшылыққа алдық [3], [4], [5]. Осыған орай жұмыста Екібастұз өлкесінің жер-су атауларының жүйесінде төмендегідей мағыналық топтарды айқындадық:

1. Мағынасы күңгірт атаулар:

а) көл: Аппа, Қала, Қопа, Құтаяқсор, Ора т.б.;

ә) өзен: Қылықарасу т.б.;

б) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Барын, Бәйет, Елшеубаза, Көбек, Көкей, Қоғалы, Корең, Құжатқан, Құрық, Құғаяқсор, Науул, Сайтакөл, Сатпақ, Тасқара, Тасқын, Тастақ, Тасшат, Тағыртөбе, Тектөле, Тойлық, Түбек, Үрпек, Шаңдық, Шөкейқазған т.б.;

в) тау-тас, төбешік: Кемер, Қалбағай, Қармабиік, Қожаншат, Мұқыр, Нілді, Шақпақ, Шақшан т.б.;

г) зират: Кемер, Сасай, Төбелес т.б.;

2. Географиялық объектілердің түр-түсіне байланысты атаулар:

а) көл: Ақкөл, Аққан, Аққасық, Ақтүйесор, Бозайғыр, Бозертіс, Бозшакөл, Бозшасор, Бурылат, Көксор, Көктөбе, Қансалаадыр, Қарасор, Қарасу, Қызыладыр, Қызылкөл, Сарықамыс т.б.;

ә) өзен: Ақжар, Ақтасты, Көкқарасу, Көкөзек, Қаражар, Қарасу, Қарасу Жартас т.б.;

б) құдық: Қаракұдық, Көксор, Қаратақыр, Қаратөбе, Қаратомар, Қызылқұдық т.б.;

в) бұлақ: Қарабұлақ, Қаратас т.б.;

г) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Ақбидайық, Ақжар, Ақкөл, Аққошқар, Аққұдық, Ақтасты, Ақши, Алашағыр, Бозбие, Бозшакөл, Жиренкөл, Қаражар, Қаражыра, Қаракұдық,

Қараой, Қарасор, Қарасу, Құлакөл, Қызылкөл, Қызылоба, Қызылтам, Сарықамыс, Сарықияқ, Сарықыз, Сарыоба, Сарыөзек, Сарысор, Сарытайлақ, Шұбарөзек т.б.;

ғ) тау-тас, төбешік: Ақбет, Ақтастыбиік, Сарытау, Сарытөбе, Ақбиік, Ақшабай, Ақшағыл, Бозбел, Қансалаадыр, Қоңырбиік, Қызыладыр т.б.;

д) зират: Қаратам, Қызылмола, Сарыоба т.б.;

е) канал: Сарықамыс т.б.;

3. Географиялық объектілердің сапалық белгісіне, түрлі ерекшеліктеріне байланысты атаулар:

а) көл: Ашыкөл, Ащықарасу, Ащықұдық, Бараншоқы, Бассор, Дөнгелексор, Жағанарсор, Жалтыркөл, Асушілік, Жарсор, Кішкене Қандыкөл, Кішірексор, Кішкенеқопа, Кішкенеқөл, Қылдыкөл, Ортасор, Сасықкөл, Сасықсор, Тақырсор, Тоқкөл, Шаңды, Шаңсор, Шөлсор, Шұқыркемер т.б.;

ә) өзен: Ащысу, Ащықарасу, Жарлықарасу, Жартасқарасу, Жыра, Сүйкенбұлақ, Тасбұлақ, Темірастау, Теренқарасу т.б.;

б) құдық: Жарыққұдық, Басқұдық, Жарқұдық, Жартас, Батпаққұдық, Тақырқұдық, Тасқұдық, Теренқұдық, Тыңқұдық, Ыстыққұдық т.б.;

в) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Жарық, Аралтөбе, Басжыра, Батпақ, Бөгеу, Былқылдақ, Дөнгелексор, Жалғызтас, Жалғызтөбе, Жарсор, Жартас, Желді, Желтимес, Заңғартас, Келте, Күзеуқопа, Кішіобалы, Қарасу түбек, Қарауылшоқы, Күйгенқопа, Күйлі, Құдықадыр, Құмдықұдық, Құркөл, Суыққұдық, Тасөткел, 3-ші бөлімше, 1-ші бөлімше, 2-ші бөлімше, Шақпаққұдық, Шаңқора, Шошақтөбе, Шұқыркемер т.б.;

г) тау-тас: Әділшоқы, Бараншоқы, Баспақтөбе, Бәйгетөбе, Желдіадыр, Темірастау т.б.

ғ) зират: Жартытам, Жота, Күркелі, Мұздықөл т.б.;

д) бұлақ: Бөгеубұлақ, Жартасбұлақ, Келтебұлақ, Тасбұлақ, Шетбұлақ т.б.;

е) қорған, аңғар: Жұмыстау т.б.;

4. Кісі аттарынан жасалған атаулар:

а) көл: Айдарбек, Аманбайсор, Дүзеке, Жангелді, Жангелдісор, Жәнібек, Қалибайсор, Қодарсор, Омартам т.б.;

ә) өзен: Әділбек, Бадамбике, Жангелді, Түлкібекқарасу т.б.;

б) құдық: Күлшаш, Тілеубердінің құдығы, Хасанқұдық т.б.;

в) бұлақ: Кененбайбұлақ т.б.;

г) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Амантай, Аулабай, Әбіжан, Әбілтаз, Әйтен, Әкіш, Бәкір, Болатбай, Болтай, Бояубай, Бөгембай, Ержан, Ессалған, Жазыбай, Жақсылықтөбе, Жамбет, Жанболатқопа, Жүнісбек, Жылқайдар, Сәулебай, Тоқабай, Шотаубай, Ыңырбай т.б.;

ғ) тау-тас: Әділбек, Байахмет, Бармен, Құлбай т.б.;

д) зират: Айдарбек; Ақан, Аманбай, Ахмет, Байғұстам, Басар, Бәкіш, Желдібай, Жүніс, Қайтты Дүкен, Манап, Омартам, Темірболат, Шалғынбай т.б.

е) жылға: Алтынайдың жырасы т.б.;

5. Өсімдік дүниесіне, жеміс-жидекке байланысты атаулар:

а) көл: Бидайық, Батпақкөл, Жосалы, Жыңғылды, Жыңғылдысор, Қарақоға, Қамысқопа, Қарабидайық, Қарағанды, Қосбидайық, Шөптікөл т.б.;

ә) өзен: Өлеңті, Талдыөзек, Шилі т.б.;

б) құдық: Жыңғылды, Қылқашы, Қаратал, Пішенқұдық, Шилікұдық, Шілікқұдық т.б.;

в) бұлақ: Кершеағаш, Өрінтоғай, Қаратал т.б.;

г) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Еркебидайық, Қайыңды, Қайыңшат, Қамалқамыс, Қамысақ, Қарағанды, Қарасу, Қаратал, Құрайлы, Майқайың, Миялы, Өлеңті, Пішенқұдық, Талды, Талдықамыс, Талтүбек, Шиқыстау, Шилі, Шилікұдық, Шитүбек, Шілікті т.б.;

ғ) тау-тас: Қайыңды т.б.;

6. Жан-жануар мен құсқа байланысты атаулар:

а) көл, батпақ: Атшоңқай, Балықты, Қойсоймаскөл, Тайлық, Шикылдақ, Шүрегей т.б.;

ә) өзен: Биеқұдыққарасу, Бұғыжыра, Қарасу Жыланды т.б.;

б) бұлақ: Шүрегей т.б.;

в) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Атшоңқай, Аюшырпы, Балапанды, Итарқа, Итқалған, Киікқырған, Кіші Қоянды, Қараайғыр, Қойарыған, Лақжеген, Өгізді, Тай, Түйемойын, Үйрекқырған, Шикылдақ т.б.;

г) тау-тас: Ақсан Қоянды, Атшоңқай, Жыланды, Қараайғыр, Қоянды т.б.;

ғ) зират, мола: Күшік, Торай т.б.;

7. Сан есім арқылы жасалған атаулар:

а) көл: Бесқауға, Екібастұз, Қоскөл, Қырықкүй, Үшкөл, Үштөбе т.б.;

ә) құдық: Алтыпан, Алтықұдық, Бесқұдық, Төртқұдық т.б.;

б) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Бесқауға, Бесоба, Екібастұз, Екітай, Қосқоңыр, Қособа, Қостерек, Қостөбе, Қосшоқы, Қосқамыс, Төртқұдық, Төрттау, Төртгүй, Үшкеліншек, Үштақыр, Үштас т.б.;

в) тау-тас: Қоссары, Қостөбе т.б.;

г) зират: Қырықүй т.б.;

ғ) бұлақ: Үшбұлақ т.б.;

8. Күнделікті тұрмыстық затқа байланысты қойылған атаулар:

а) көл: Жұмыртқакөл, Майсор, Найза, Тұз, Тұздысор, Тұзсор т.б.;

ә) өзен: Шідерті т.б.;

б) бұлақ: Майқұдық т.б.;

в) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Айдарқамыс, Ашақойған, Бесікті, Есқіқора, Инетас, Керегетас, Қорыққоға, Майсор, Майшоқпарбұлақ, Тамды, Тамдыбидайық, Тұзсор, Шоқтас, Шоқтерекқарасу, Шідерті т.б.;

г) тау-тас, шоқы: Босаға, Керегетас, Майшоқпар т.б.;

ғ) зират, мола: Биікқобыз т.б.;

д) аңғар: Майқұдық т.б.;

е) құдық: Тұзқұдық т.б.;

ж) канал: Шідерті т.б.;

9. Адамның дене мүшелеріне, ішкі ағзаларына, жасына байланысты атаулар:

а) көл: Аяқсор, Кіндікті, Қандыауызкөл, Құлақкөл т.б.;

ә) өзен: Балакескенсор, Бала Шідерті т.б.;

б) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Ағай, Аяқ, Аяқкөл, Аяққұдық, Балақұдық, Балақайыңды, Бетқұдық, Жамбасжарық, Жамбассай, Жаскелін, Жәудіркөз, Келбет, Құлақкөл, Төскей, Тырнақтұз, Шатөзек т.б.;

в) тау-тас: Балаарқалық, Мұзбел т.б.;

г) зират: Балатам, Қоскемпір т.б.;

ғ) құдық: Аяқ Жаманқұдық, Жамбасқұдық, Қоскемпір, Құлаққұдық т.б.;

10. Жаңа, ескі, жақсы, жаман, ұзын, кіші т.б. сөздердің қатысуымен жасалған атаулар:

а) көл: Жаманкөл, Зерелі, Үлкен Шаға т.б.;

ә) өзен: Кішкене Құржаман, Шолаққарасу, Шолақөзен т.б.;

б) құдық: Жаманқұдық, Үлкенқұдық, Шолақөзен т.б.;

в) бұлақ: Жаманқұдық, Ұзынбұлақ т.б.;

г) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Жаманадыр, Жаманадыр Ақши, Жамантас, Жаңаауыл, Жаңабаза, Үлкен Бидайық, Үлкен Қоянды, Үлкентөбе, Үлкенашықұдық, Үлкен Қосқамыс, Шолақсор т.б.;

ғ) тау-тас: Биік, Жаманадыр, Үлкен Сарыадыр т.б.;

д) батпақ: Айналмақопа т.б.;

е) бейіт: Ұзынқырқа т.б.;

11. Ру, тайпа, одақ, халыққа байланысты атаулар:

а) көл: Айдар, Атығай, Баянқанай, Бәсентиін, Есенсор, Жанкожасор, Жұрынбай, Қантай, Құдайкөл (Құдайкүл), Құлболды, Өмірзақ, Үйсінсор т.б.;

ә) құдық: Айдар, Әлімбетқұдық, Саркызқұдық т.б.;

б) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Атығай, Әлжан, Бақай, Бижансор, Елемес, Көлбай, Қуандыққоға, Құдайкөл (Құдайкүл), Құлболды, Құлыншақ, Қыпшақ, Сіргелі, Тезекбай, Тілеумбет, Тоқкөл, Төкебай т.б.;

в) тау-тас: Елемес т.б.;

г) зират: Амалдық, Анайтам, Асқар, Атығай, Бижан, Жанболды, Жанғозы, Қантай, Қарабай, Қараке, Орманшы, Текебай, Тоқкөл, Толай т.б.;

д) өзен: Елемес, Ноғайкеткенқарасу т.б.;

12. Өзге ұлттар лексикасынан туындаған атаулар:

а) көл: Ангрэн (иран т.), Камышовое, Чицевита т.б.;

ә) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Ангрэн (иран т.), Богатырская, Большевик, Ефремовка, Зеленая роша, Западная, Заречная, Ковыльная, Комсомол, Нагульный, Новая база, Перекресток, Присовхозный, Птицефабрика, Солнечный, Степной, Степная, Строитель, Южная т.б.;

13. Діни наным-сенімге байланысты атаулар:

а) көл: Әуликөл, Шайтанкөл т.б.;

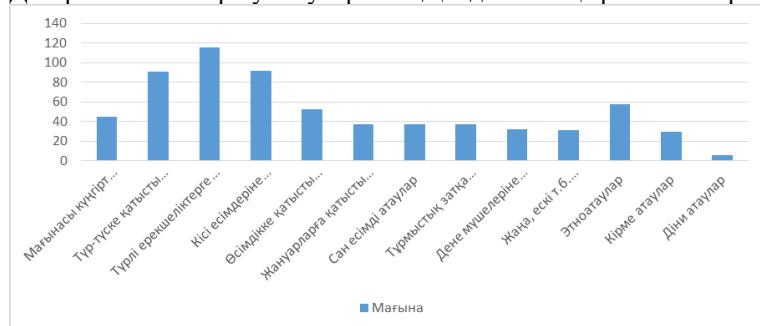
ә) өзен: Әулиебұлақ т.б.;

б) елді мекен, қоныс-жайлау мен қыстаулар: Шайтанды т.б.;

в) зират: Қожа т.б.;

г) құдық: Шайтанжақ т.б.;

Диаграмма 1 – Жер-су атауларының қолданыстық ерекшеліктері

Жоғарыдағы диаграммадан байқағанымыздай, Екібастұз өңірінің жер-су атаулары, негізінен, түрлі ерекшеліктер арқылы, түр-түсіне қатысты мен кісі есімдерін қолдану арқылы жасалған. Діни негізде жасалған жер-су атаулары сирек ұшырасады. Бұл да аймақ атауларының қалай жасалғанын, ондағы ерекшелікті көрсетеді.

Қысқасы, Екібастұз алқабы жер-су атауларын мағыналық тұрғыдан жіктеп, топқа бөлу оған аймақтың географиялық жағдайымен қатар осы өңірде мекендейтін жергілікті халықтың тұрмыс-тіршілігі мен салт-дәстүрінің, мәдени ерекшеліктері мен діни наным-сенімдерінің де барынша айқын ықпал ететінін көрсетті. Аймақтың тарихи және қазіргі жер-су жүйесі арасында барлық тілдік деңгейлерде мәдени, тарихи сабақтастық сақталған.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Уәлиханов Ш. Ш. Шығармаларының бес томдық жинағы. 4-том. – Алматы, 1985. – 193 б.
- 2 Орталық Қазақстан жер-су аттары. – Алматы: Ғылым, 1989. – 256 б.
- 3 Сапаров Қ. Т. Екібастұз өңірінің жер-су аттары. – Павлодар: ЭКО, 2008. – 252 б.
- 4 Сапаров Қ. Т. Павлодар облысының ономастикалық атауларының көрсеткіш анықтамалығы. – Павлодар: «Политон» ЖШС, 2009. – 256 б.
- 5 Сапаров Қ. Т. Павлодар облысының әкімшілік-аумақтық бірліктері мен физикалық-географиялық атауларының көрсеткіш анықтамалығы. 2-басылым. – Павлодар: «Pronto. KZ» ЖШС, 2014. – 352 б.

МҰХТАР МАҒАУИН ӘҢГІМЕЛЕРІНІҢ ЖАҢАШЫЛДЫҚ СИПАТЫ

ЖЕКЕМБАЕВА М. М.
5-сынып оқушысы, №7 мектеп-гимназиясы, Екібастұз қ.
ТУРСЫНБАЕВА Н. О.
ғылыми жетекші, Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі,
№7 мектеп-гимназиясы, Екібастұз қ.

Тек қазақ қауымына ғана емес, алыс-жақын өзге елдердің оқырмандарына да біршама танымал жазушы Мұхтар Мағауиннің шығармашылығы арнайы назар аударуды талап ететін, күрделі де қызғылықты әлем.

Мұхтар Мағауин шығармашылығы қазақ әдебиеттануында да, тарихында да басты назардан тыс қалмайтын әдеби мұра екені сөзсіз. Осыған дейін де жазушы шығармалары түрлі деңгейдегі ғылыми еңбектер мен мақалаларда айтылып, тиісті бағасын алып та үлгерді.

М. Мағауин әңгімелерінің жаңашылдық сипатына назар аударатын болсақ, «Екеу» әңгімесінде баяндалатын оқиғалар көрнекті әдебиеттанушы Бақытжан Майтановтың ойынша «М. Әуезов «Қаралы сұлуындағы» күрделі эмоционалды жағдаятқа пародия сияқты». Ғалым «Екеу» әңгімесін «М. Мағауин постмодернистік шығармалардың рухымен қаһармандарын нақты есіммен атамайды. Опера театрына баратын, әсем киінуге ұмтылатын, шетелдік машина жүргізетін артист не продюсер яки кәсіпкер екені күмәнді біреу, кәсібі мұғалім деп жоруға болатын жесір әйелге өзін «Шопыр» деп таныстырады. Кездейсоқ жолығып, тез табысып, жеті жыл бойы түсініксіз қарым-қатынаста болатын қаладағы қаптаған пенделердің екеуін таза моральдық тұрғыдан ақтай алмас едік. Әйтсе де, әйел нәпсі тілегін жоққа шығармағанмен, бейтаныс еркекті бағалағанымен, әдепсіздеу көрінетін ісінен ұялыс табатынын білдіру түрінде «Ол» кейпіндегі этно-психологиялық тыйымды есінде сақтайды. Бір реттен шығармадағы негізгі оқиғалар тізбегі М. Әуезов «Қаралы сұлуындағы» күрделі эмоционалды жағдаятқа пародия сияқты. Мұнда Қарагөз бастан кешетін ауыр ахуал өрнектелмейді. Бірақ әңгімедегі әйел ері қайтыс болғаннан бері он тоғыз жыл төсек қызығын татпаған. Соншалық ұстамдылығы не өз әрекетінің наразылығы суреттелмейтін «Бойжеткен» «Өзгелермен» байланыс орайында қалыптағы адамгершілік, сыпайлық шегінен аспайтындай. Оңтайы келген пайдадан бас тартады. Фрейдшілдік сарын да әсірелей бейнеленбеген. Екеуін табыстырған –әрі заңды,

әрі кездейсоқ Тағдыр. Тағдыр да емес, кенетен келген жағдай. Бұл тарих тағдыр болуы үшін белгілі бір логикаға құрылған адами іс-әрекет, ой-сезім, мақсат, ниет болмысы баяндалуы қажет еді дей келе аталған шығарма бойынан постмодернистік эстетикаға тән белгілердің көптеп көрінетіні байқалады. Ғалымның ойынша «Көлік үшін төленген, оны ырым үшін сақтап, «Шопыр» қайтарып берген елу теңгелікті қарыз сұраған құрбысына қақ бөліп беруді (шартты түрде) шешкен «Бойжеткеннің» мыскылы кең дүниенің тар кезеңіне байланысты туған төте сайқымазақ (самопородия). Жазушы ешқандай идеологияға ұсынбайды. Байырғы тұрмыстан басқаша, ақша, зат құндылығы асқақтаған заманға қаратылған астарлы ирония. Ол таза махаббат, адалдық, биік мұратқа қарама-қарсы тіршілік тауқыметін топшылауға келгенде постмодернистер қолданатын «қара» юморға ұласады. Жақсы жандардың күнәһарлығы, бұзық ниетті пенделердің кісілігі қиыспас тұста қол ұстасады. Ақ пен қара дүние қоңыр кескінге айналады немесе жолақ түс бел алып шығады. Өмір бір әлпетті емес, алашұбар. Сіз де, өзге де осы сүреңсіз әлемді пана тұтасыз. Өзіңіз де соған ұқсауыңыз ғажап емес. «Бойжеткен» мен «Шопыр» оған келіскен. Табиғи ортаға сәйкес түр-түсін өзгертетін қос аяқтылар әлеуметтік доминанталардың райына қарай құбылады. Бұл абсолютті ақиқаттан аулақ. Бірақ біршама қауымға ортақ мінез-құлық типологиясын толық ақтарылмайтын астарлы, бұралаң шындық симуляциясы (ұқсастықтардың ұқсастықтары) қайта бір дәлелдеп шығады. Сыр-сыны мол өмір момын әйелді былай қойғанда біршама пысық, іскер еркекке де өгей. Жеке пенденің күйбеңі бітпейді, ол белін байлап, жаңа күйзелістер мен болмашы қуаныштар үшін аттануға әзір.

Аталған әңгіме әдеби қорымызға енген тосын жаңалық көрінгенімен, онда баяндалатын жәйттар бүгінгі өмірімізде аса таңсық жағдаяттар емес. Ғалым оны жақсы аңғарып, «жақсы жандардың күнәһарлығы, бұзық ниетті пенделердің кісілігі қиыспас тұста қол ұстасады» деген қорытындыға келеді.

Қара юмор үлгісі бұл әңгімеде ғана емес. Кеңестік дәуірдегі шаруашылық жайына арналған «Бесінші түлік» әңгімесінде де аталған әдіс молынан қолданылған. Халықтар достығын желеулеткен партия мен үкіметтің жылқы еті мен шошқа етін араластырып шұжық жасау идеясын сынға алған қаламгер шығармасы қазақ санасына жат шошқа өсіру тақырыбына арналған. Әңгіме басында аудан орталығына келген облыс өкілінің салтанатты жиында сөйлеген сөзі осы сарындағы кекесінге ұшырайды. «КПСС Орталық комитетінің

Бас секретары, дүниежүзілік империализмге қарсы қайтпас қайсар, әлемдегі баянды бейбітшілік жолындағы табанды күрескер, бес құрлықтағы екі миллиард халықтың бар үміті мен сенімін арқалаған және ақтап отырған біздің сүйікті Никита Сергеевич Хрущов жолдастың ақылгөй, кеңес, кеменгер нұсқауларын тікелей әрі нақты басшылыққа ала отырып, біздің социализм орнатып болып, енді коммунизмге қарай бет алып бара жатқан Бұлғыртау ауданының еңбекшілері де тынымсыз өрлеу үстінде табыстан табысқа жете бермек. Өткен кемістіктердің орнын толтырып, жаңа биік, соны өріске шықпақ. Осы орайда, аудан шаруашылықтарындағы мал басын арттыру және бұрын арман етпеген жаңа өнімдерге жету үшін бесінші түлікке иелік жасауымыз керек, жолдастар! Күні өткен, келмеске кеткен феодализмнің төрт түлікпен ғана қалған тар шеңберінен шығып, бесінші түлік –шошқа жануарды бағып-қағып, молынан өсіруге қол жеткізейік! Партия нұсқау берді, біздің міндет – қалтқысыз орындау! Іске сәт, жолдастар!» деген баяндама мазмұны автордың эмоциясын ирониямен жеткізіп тұр. Тақырып-мазмұн ұқсастығымен қазақ жазушысы Ғабит Мүсіреповтың «Талпақ танау» әңгімесін еске түсіретін жазушының бұл шығармасында науқаншылдыққа салынып, орны толмас олқылықтар жасаған, соның салдарынан табиғи теңдіктің бұзылуы сияқты проблемалар тудырған кеңестік шаруашылық саясаты әңгіме өзегіне айналған.

Осы орайда жазушының қазақ әдебиетіндегі әңгіме жанрында өзіндік қолтаңбасын қалдырып кеткен Ғабит Мүсіреповтің дәстүрін анық аңғаруға болады.

Мұхтар Мағауин шығармаларында диалог-юмор түрі де кездеседі. Юморлы немесе уытты кекесін, мысқыл астары айқын сезіліп тұратын сатиралы диалогтар кейіпкер бейнесінің жағымсыз қырларын ашуға көп септігін тигізеді. Мысалы, «Түнгі қонақатар» әңгімесіндегі ферме бастығы Тоқмет пен есепші Тілеуекен арасындағы диалог:

- Тоқа, бүгінгі норма орындалды, ішпей-ақ қойсақ қайтеді?
- Ей, осы ферманың бастығы кім?
- Сіз ғой, сіз.
- Есепшісі кім?
- Мен ғой, Тоқа.
- Кімнің қызметі үлкен, кім кімге бағынышты?
- О не дегенінің, Тоқа. Алдыңыздан кесе көлденең шыққан жерім бар ма?
- Онда құй.

Ферма бастығы мен есепші арасындағы бұл диалогтан есепшінің жағымпаздығы анық көрінеді. Жазушы кейіпкерлерін осылайша сөйлете отырып, олардың жағымсыз мінез-құлықтарын ашып береді. Диалог астарынан автордың кекесіні де байқалады.

– Жоқ, – деді Тоқмет. – Алдымен осы үйдің арағын тауысып алайық.

– Алдымен осы үйдің арағын тауысып алайық, – деді Тілеукен де.

– Ал анау жолазыққа тұрсын.

– Иә, жолазыққа тұрсын.

– Айқай кезеңге жеткенде суырамыз ба?

– Айқай кезеңге жеткенде суырамыз.

– Шөлмектің аузынан ішеміз ғой?

– Аузынан ішеміз.

– Қылқылдатып?

– Қылқылдатып [1].

Бастығының аузынан шыққан сөздерін қағып алып қайталап, ыңғайына жығыла берген Тілеукеннің сөздері бір жағынан күлкі тудырса, екіншіден оның жағымпаздығын дәлелдей түседі. Мұндай жеңіл әжуаға, күлкіге құрылған диалогтармен қатар мысқылмен астасқан диалогтар да кейіпкер бейнесін ашуға қызмет етеді. Кейіпкерлерін сөйлете отырып, автор өзінің мысқылдық қатынасын да сездіріп отырады.

Мұхтар Мағауиннің суреткер ретіндегі өзіндік даралығын тануға, әңгімелеріндегі көркемдік қуатын ашуға ұлттық салт-дәстүр мәселесі арқылы келуіміз өз нәтижесін берді. Жазушының әңгімелері ұлттық әдебиетімізде өзіндік орны бар көркем шығармалар екенін зерттеу жұмысы ашып бере алды деген тұжырым жасай аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мағауин М. Екі томдық шығармалар жинағы//әңгімелер, роман. – Алматы: Жазушы, 1990. 1 том. -448б.

2 Әбдезұлы Қ. Әдебиет және өнер. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 300 б.

3 П.К.Юсуп «М.Мағауиннің «әдепкі әңгімелер» циклі». – Алматы/ҚазҰУ Хабаршысы. 2018.

4 Мағауин М. Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет. Жоғары оқу орындары студенттеріне арналған оқулық. – Алматы, Ана тілі. 1992.

5 Елшібек Ж. Құдіретті қазына [Мәтін]: Көрнекті жазушы М.Мағауиннің сөз өнері хақында.//Егемен Қазақстан. -2010. 20 бет.

САФУАН ШАЙМЕРДЕНОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ КӨНЕРГЕН СӨЗДЕРДІҢ КӨРІНІСІ

ЖОЛБАРЫСОВ Н. М.

қазақ тілі мен қазақ әдебиеті пәнінің мұғалімі,

№23 ЖОББМ, Абай облысы, Семей қ.

ЖУВАНИЩЕВА А. Т.

8-сынып оқушысы, №23 ЖОББМ, Абай облысы, Семей қ.

Ғылым мен техниканың, қоғамның дамуына байланысты әдеби тіліміз толығып, молайып отырады. Тіліміздегі кейбір сөздер қолданыстан шығып, мағынасы көмескіленіп жатса, кейбірі кейде қайта жаңарып, мағынасы кеңейіп қолданысқа түсіп жатады. Байырғы қазақ сөздері көнеріп, мағынасы тек мәтін ішінде ғана түсінуге болатын жағдайлар да тілімізде ұшырасады. Кейде көркем шығармадағы көнерген сөздерді сөздік арқылы ғана түсінуге болатын жайттар да кездеседі.

Қазіргі таңда қазақ тілінің ішкі заңдылықтарына сүйену басты міндеттердің бірі болып отыр. Сондықтан тіліміздегі көптеген көнерген сөздер қайта жаңғырып, ортамызға оралуда. Көнерген сөздерді қарастыру маңызды.

Көне түркі тілінде, соның ішінде қазақ тілінің көнерген сөздері жөнінде белгілі тілші ғалымдар С. Аманжолов «Вопросы диалектологии и истории казахского языка» (1959), Н. Сауранбаев «Некоторые черты древне кипчакского языка», «К истории казахского литературного языка» (1954), Ш. Сарыбаев пен Ә.Құрышжанов «Халық жырларының текстологиясы», Қ. Жұбанов «Из истории порядка слов в казахском предложении», Ә. Болғанбаев, М. Белбаева, І. Кеңесбаев, С. Исаев т.б. еңбектерінде зерделенеді.

Тіл білімінде көнерген сөздерді пассив лексиканың бір түрі деп көрсете отырып, «бұлар өзара тарихи сөздер және архаизмдер деп бөлінеді»деп, әрқайсысына анықтама берілген. «Қазіргі күнделікті өмірде тым сирек қолданылатын, мағыналары көмескіленіп бара жатқан, бірақ халықтың ертедегі тірлік - өмірінде жиі қолданылған көптеген сөздер қазақ тілінде өте көп» екендігін айтады [1, 112].

Ғалым С.Исаев та тіл біліміндегі көнерген сөздердің бөлінісін құптайды [2, 29],

Сафуан Шаймерденов шығармаларында кездесетін көнерген сөздер - жоғарыда аталған ұғым атауларын түгелге жуық қамтымағанымен, автор қолданысындағы көнерген сөздер кейіпкер бейнесін, сөйлеу ерекшелігін, ортасын, мәдениетін

ашуға қызмет етеді. Қаламгердің көркем шығармаларында ұлттық ерекшеліктерге қатысты тілдік бірліктер де кездеседі. Тілдік бірліктер – өз алдына жеке дара зерттеуді талап ететін мәні зор мәселе. Себебі, тілде адамзаттың өткен тарихы мен мәдениеті, қол жеткізген жетістіктеріміз көрініс тапқан.

Академик Ә. Қайдар: «Этнографизмдер дегеніміз – тұрмысымызда болған, әлі де қолданылып келе жатқан күнкөріс бұйымдарының белгілі бір кәсіпке, шаруашылыққа, салт-дәстүрге, әдет-ғұрыпқа, наным-сенімге, баспанаға, киім-кешекке, ішер асқа, туыстық қатынасқа, ел билеу ерекшелігіне, заң тәртібіне, әдеттік құқыққа байланысты қолданылатын, халқымыздың тұрмыстық және тілдік өзіндік ерекшелігін көрсететін арнаулы атаулар мен сөз тіркестері», – дейді [3, 19].

С. Шаймерденов шығармаларында бүгінде ұмыт болған және сирек айтылатын ұлттық түрдегі жастардың бас қосуы және ойын атаулары кездеседі. Мысалы,

- *Шал мен кемпірді өстіп анда-санда болса да жіберіп алып тұрмайсың ба? Бас қосу, бастаңғы жасау дегенді ұмыттық қой мүлде, – деп лекіте күліп Қайыржан көрінді. (Қарғаш, 65-бет).*

- *Олай болса, «Ауған хан мен Қалған хан» ойнайық, – деп салдым.*

Келтірілген мысалдағы «бастаңғы», «Ауған хан мен Қалған хан» қазақ жастарының өзара бас қосып **көңіл көтерулері мен сүйіп ойнайтын ойындарының аты. Мәселен, «Ауған хан мен Қалған хан».** Түсіндірме сөздікте: «Ертеде қыздар мен бозбалалардың бас қосып, сырласып ойнайтын ұлттық ойын» – деп анықтама берілген [4, 288, 7 т.].

Орыс ғалымы Н. Шанский этнографизмдерге төмендегідей анықтама берген: «Этнографизмы – такие диалектные слова, которые обозначают предметы и явления быта и труда, специфичные для определенной местности и неизвестные литературному языку» [5, 118].

Сонымен, этноатаулар тек мәдениет ерекшелігін ғана емес, ұлттық болмысты, ұлттық нақышты да танытады.

Сафуан Шаймерденов шығармаларындағы этнографизмдер-ұлттық нақышты танытатын, қазақ ұлтына тән ерекшеліктерді сипаттайтын бірліктер ретінде танылады. Мұндай этноатауларға қоғамдағы материалдық құндылықтар да жатады. Олардың атаулары тілге де, мәдениетке де ортақ. Сафуан Шаймерденов шығармаларында заттық негіздегі лексикаға қатысты ұлт өкілдерінің киіну ерекшелігін сипаттайтын, киім атаулары, ыдыс-аяқ атаулары бір жағынан ұлттық нақышты көрсететін бірліктер

болса, екіншіден кейіпкер бейнесін ашуда да өзіндік қызметтер атқарады.

Мысалы, – *Е, дұрыс, ал енді құрт ұрлағаныңды, кебежеге түсіп қаймақ жегеніңді баянда! (Жыл құсы, 144-б).*

Қотан қаңырап бос қалған. ...Киіз үйлердің түндігі түрілген, есік алдындағы жер ошақта от жылытпайды. Құлындар да желіге байланып үлгірілген (Жыл құсы, 149-б).

Балуан Шолақ домбыраны былай қойып, жалаңаш етіне жамылған түйе жүн шекпенді сырып тастады - күреске дайындалып келгені көрініп тұр. – Бұл ма? Бұл тұмар, апа (Жыл құсы, 150-б).

Тұмар – діни ұғымға, наным-сенімге қатысты зат атауы. Күні бүгінге дейін санаулы ырымшыл адамдардың денесіне тағып жүретін құраннан яки сүреден алынған үзінді. Адамдар пәле-жаладан аулақ болуы үшін ырым етіп тағады.

Шығармада кездесетін ыдыс атаулары: *шақша* – мүйізден жасалған насыбай салатын құты. *Бақыр* – су құятын, суды көсіп алатын ожаудың бір түрі. *Қазан, аяқ, мес* – қазақ халқының тұрмыста жиі қолданылған ыдыс түрлері.

Сафуан Шаймерденов туындыларында киім-кешек атауларына қатысты этнографизмдер мольнан ұшырасады. Киім-кешек, мата атаулары – қазақ ұлтының өзіндік өзгешелігін танытумен қатар, ұлттық мәдениет негізін құрайды. Сонымен бірге, тіліміздегі лексиканың бір бөлшегі ретінде де танылады.

Мәселен, *«Битабар екі айттырған жоқ. Аяғында қара саннан келетін саптама етік. Көк барқытпен көмкерген байпағы одан да ұзын. Үстінде түйежүн нешпент. Белінде күміс кіселі жалпақ белбеу. Қалың жұртты қақ жарып барып дайындалған орынға отырды» (Жыл құсы, 219-б).*

Көркем шығармада қолданған киім-кешек атаулары бірінші кезекте кейіпкерді жекешелеу мақсатында, екіншіден, кейіпкердің киім киісі оның тұрмыс-тіршілігінен хабар беру мақсатында қызмет атқарады. Ал кейбір жағдайда киімнің түрлерінің өзгеше аталуы кейіпкердің қандай ортадан екенін де анықтайды.

Бірінің басында шетен қалпақ, оқшауырақ жерде, ызғырық желден ығысып, мойнын тығып алған (Жыл құсы, 141- б).

...Ал екіншісі – тым жүдеу, жақ еті суалған, сонысына қарамастан осы Арқа әйелдерінің салтын сақтап көк жсаулық, оның сыртынан қақырайтып шаршы тартқан егде адам (Мезгіл, 6-б).

Өстіп дағдарысып тұрғанда ауладан бір әйел шықты, басында көк жсаулық. Оның үстінде сондай көкке малып қатырып

қойған кіршіксіз таза, шаршы. Алматы төңірегіндегі әйелдер басына орап алатын **құлжа мүйіз жамылтқы-сәлде** Инешке мүлде ұнамайтын еді. Ал мына бас киімнің тазалығы ғана емес, мүлде жөні де, сәні де басқа. **Көнетоз қамзолы мен кең етек шымт көйлегі** де толық денесіне ұнасымды-ақ (Инеш, 320 б).

Осындағы киім атаулары арқылы:

- кейіпкердің қандай әлеуметтік ортаның өкілі екендігі;
- олардың тұрмыс-тіршілігі;
- жалпылама алғанда қазақ даласының соғыс алдындағы және одан кейінгі жылдардағы қоғам бейнесі қамтылған;
- кейіпкердің мінез ерекшелігі ашылған.

Тағы бір мысал: *«Пеш қасында бір әйел отыр. Басында қызыл шәлі. Үстінде батсайы қамзол... Түйіншекті жазсам, жаңа тігілген көйлек пен дамбал екен. Жаңа нәрсені көрмегеніме қанша болды десеңші, қуанғанымнан жүрегім дүрсілдеді»* (Мезгіл, 20-б).

Аталған киім-кешек атаулары, оның әр түрлі ерекшеліктері жөнінде профессор Ж.Манкеева: «Киім-кешек атаулары ұлттық, мәдени, тілдік процестер туралы «акпарат» беріп қана қоймайды, олар тілдік шығармашылықтың «тірі қазынасы» іспетті. Талғаммен салтанаты жарасқан қазақтың киімі ұлттық мәдениеттің жарқын көрінісі», – деп тұжырымдайды [6, 222].

Батсайы – қалың жібек кездеме. Автор әйелдердің киген киімі, мата түрлерін суреттей отырып, олардың қылықтары мен психологиялық қырларын (сәнқой, ұқыптылық, жинақылық) көрсетеді. *Дамбал* – іштен киетін жеңіл киім, кейбір аймақтарда шалбар сөзінің орнына да қолданылады.

Сафуан Шаймерденов шығармаларында күні бүгін ұмытылған не болмаса сөз қолданысынан шығып қалған, ұшырасады. Оларға халықтың ерте замандағы күнделікті тұрмыс-тіршілігіне қажетті: *мес, боқша, күміс кісе, арыс (арбаның белдемесі), арбаның шабақтары, жаулау (ожау), бақыр, көрбілте, тотияйын, шайтан арба, тарантас, қотан, кебеже т.б.* зат атаулары. Сирек кездесетін зат атаулары: шақша, саптама. Мұндай сөздердерге С. Сапина: «Логоэпистемалар – қазіргі уақытта кейбірінің мағынасы өзгерген, кейбірі ұмытылған, тіпті қолданыста жоқ сөздер», – деп анықтама береді [7, 35].

Қаламгер еңбектеріндегі көнерген сөздер:

- өткен уақыттағы қазақ лексикасының байлығын көрсетеді;
- ғасырлар бойына қалыптасқан халқымызға тән әдет-ғұрып, мәдениет, салтсанамыздың өзіндік орнын айқындайды.

«Этнолингвистика халықтың тілі мен оның мәдениетінің арақатынасын зерттейді. Тіліміздегі этнолингвистикалық бірліктер

халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық болмысын, өзіндік салт-дәстүр, әдет-ғұрпын, дүниеге көзқарасын, таным-түсінігін аңғартады. Тіл өз халқының тұрмыс-салтымен тығыз байланысты» [8, 35].

Тілдегі ұлттық айшықты танытатын тұлғалар көркем шығармаларда жазушы шеберлігіне байланысты әр түрлі формада, әр түрлі стильдік мақсатқа орай жұмсалған.

С. Шаймерденовтың «Қарғаш», «Жыл құсы», «Ит ашуы» атты повестері қазақ өмірін, қазақ ауылындағы тұрмыс-тіршілікті бейнелейді. Сондықтан бұл шығармаларда халықтың рухани өміріне, салт-дәстүріне, тәлім-тәрбие, наным-сеніміне қатысты тілдік бірліктер жиі ұшырасады. Қаламгер кейіпкерлерінің таным-түсінігін, дүниеге көзқарасын көрсете отырып, қазақ ұлтына тән ерекшеліктерді аңғартқан. Көркем шығармаларда көрініс тапқан әдет-ғұрыпқа, салт-дәстүрге қатысты тілдік құралдар ескі қазақ ауылындағы халықтың күнделікті тұрмыс-тіршілігін шынайылықпен әсерлі бейнелейді.

Есіме түседі, бір кезде бастаңғы жасап Бұл Өткекең үйінің жұрты, «Ауған хан мен Қалған хан» ойнаған түні мына бір жерде сары самауыр гүжілдеген (Қарғаш, 90-б).

Бір бұрыштан жарқырауық үлкен әбдіре көрінеді. Ол да «Мен Қарғаш үшін жаралғанмын» дегендей жарқ-жұрқ етеді. Бір ғажабы, қыз жасауы сол әбдіреде емес, ұзын қабырғадағы терезе үстінен жүргізілген аспа сырықшаға ілінген. Көз алдыма бұдан бесалты жыл бұрын тұрмысқа шыққан әпкелеріміздің бірі келе қалды. Ол үйде қызын ұзатар алдында барды-жоқтысының бәрін өстіп, дүкенге түскен дүниедей мөлдіретіп жайып қойған жасауы, болатын» (Қарғаш, 12-б).

Осы үзінділердегі бастаңғы, қыз ұзату сияқты сөздер қазақ халқының салт-дәстүрін, ұлттық әдет-ғұрыпты сипаттаған. Жазушы мұндай сөздерді, әсіресе, ауыл өмірін бейнелеуде ұтымды қолданған.

Ұлттық ерекшелікті аңғартатын лексемалар теңеу түрінде де қолданылады. Жазушы теңеулері көбінесе халық өміріне, тұрмысына қатысты құбылыстардан алынады:

Терезелері атты кісі өткендей. (Қарғаш, 4-б); Тұғырға қонған қаршығаға ұқсап. (Жыл құсы, 105-б); Қойдың жілігін жемсауына салып жіберіп, бытыр еткізе түсіретін бүркітке ұқсап. (Жыл құсы, 105-б).

Саятшылық, аңшылық салты қанына сіңген қазақ халқына бүркітке, қаршығаға теңелген құбылыс – көңілге қонымды, таным

сурет. Сондықтан қаламгер балуанды басқа құсқа емес, қазақ ұғымында күшті, алғыр саналатын қаршыға мен бүркітке теңеген.

Демек, С. Шаймерденов шығармаларында қазақ ұлттың таным-түсінігін, ұлттық болмысын, мәдениетін, әдет-ғұрпын танытатын тірлік бірліктер ұтымды қолданылған. Жазушы ұлттық айшықты танытатын сөздерді пайдалану арқылы шығармаларына өзінше көркемдік нәр беріп, айшықтандыра түскен. Соның нәтижесінде қаламгер туындыларында бейнеленген қазақ ауылының тұрмыс-тіршілігі, өмір салты шындықпен астасып, нанымды суреттелген. Оқырман көңіліне жақын, тартымды бейнелер – жазушының сөз қолдану шеберлігінің жемісі. Қаламгер ұлттық айшықты танытатын этнолингвистикалық бірліктерді орайын тауып, орынды қолдану арқылы шығарма мазмұнына шынайылық беріп, көркем туындының мәнін ашқан.

Жазушы қарапайым халықтың мінезін, өнері мен салт-дәстүрін жақсы түсініп, психологиялық ерекшелігін проза арқылы суреттеп, бейнелі түрде жеткізе білген. Аңшылық пен саятшылық өнерін жақсы меңгерген қазақ халқы ит өсіріп, жақсы итті аң аулау үшін баптаған. Қазақ даласында «ит – жеті қазынаның бірі» деген ұғым қалыптасқан. Көшпелі немесе отырықшы елдер үшін иттің алатын орны да ерекше болған. Итқұмар көпшілік арасында қалыптасқан «қалап алу» деген де түсінік бар. Әдетте «қалап алған зат, сол қалап алушыға берілуге тиісті деген әдет қазақ арасында ертеден бар. Бұл әдетті ұлттық нақыш деп те тануға болады. Мысалы: *«Марғау – ел ішінде лақапқа айналып бара жатқан ит. Сол себепті оны қалаушылар көп. Тіпті, «бұзаулы сиыр берейік, итіңді сат», – дегендер табылған. Лезбай бірақ баспайды.*

- Не қаласаңдар да берейін, жалғыз-ақ итім мен қатынымды қолқаламасаңдар болғаны. Көңілдерің қалады» (Ашу, 259-б). Жазушы қазақ халқына тән мінез ерекшеліктерін, әдет-ғұрпын терең түйсіне отырып, нақты аша білген. Мәселен, мінез-құлыққа қатысты айтылатын сөздерге төмендегі мысалдарды келтіруге болады:

«...Сені инабатты бала екен деп жүрсем. Кіммін деп, не бетіңмен келдің?», немесе «...Шаранаңнан тазармай жатып не бетіңмен келдің деймін» (Қызыл гүлдер, 243-б).

Бұл келтірілген сөздерден қарапайым өмірдегі адамдардың кейісін сеземіз. Жазушы кейіпкерлерінің бір қыры – кейіпкерлері тым шектен шығып ашуланбайды. Дегенмен зілді кеюдің сезілетіндігі де байқалады. Бұл жерден де табиғи шынайылық байқалады. Тағы бір мысал, *«Үрлеген қуықтай тырсылдап ашуға булыққан Жантуар кінәні әйеліне аударды» (Қызыл гүлдер, 24-б).*

Ашуланған кейіпкердің сол бір сәтін қаламгер шеберлікпен бірден көз алдына әкелу мақсатында үрлеген қуыққа теңеуінің өзі оқырманды таң қалдырады. Үрленген допқа не шарға емес, қуыққа теңеуі кейіпкердің ашуының қатты екендігін сездіреді.

Жазушы жалпы мінез ерекшелігін көрсеткенде үнемі қарама-қарсылық жағдайда суреттеп отырған. Бұл әдіс Сафуан Шаймерденовтың жеке өзіне тән шеберлік деп айтуымызға болады. Мысалы, *«Бертшек безектеп жатыр: -Мен емес, әке, мен маңайынан да жүрген емеспін, әке. Аңада өзің айтқаннан бері қара жорғаны мүлдем ұмытқанмын.*

Әлім қарт байсалды: -Мен саған ештеңе деген жоқпын ғой. Байбалам неге салдың балам?» (Жыл құсы, 159-б).

Келтірілген жолдардан, біз екі түрлі адамның мінез ерекшелігін аңғарамыз. Бірінші – адамның өзін ақтауға ұмтылысы, жеңілтектікті, екінші – байсалды, салмақтылықты танытады. Өзінің көптеген шығармаларында жазушы кейіпкерлердің мінез-құлқын нақты түрде талдап көрсеткен. Бұл мінезділіктің қырсырын, астарын қазақтың ұлттық дәстүріне сәйкестендіре отырып, қазақи бейне сомдаған. Автор қазақи мінез қырларын өте жақсы меңгерген, әрі тура суреттеп бере білген. Қазақтарға тән тағы бір мінез ерекшелігін келесі жолдардан көруге болады:

«- Ат тұяғын тай басар деген, Балуан Шолақтан бата алған баласың, жаяу қалғаның жарамас. Жылқыға бар да, таңдаған құнаныңа құрық сал.» (Жыл құсы, 159-б).

Тек, қазаққа ғана тән мінез. Қаламгер тағы да осы мінез қырын көрсеткенде өзіне тән, сабырлылықпен, байсалдылықпен баяндап отырып-ақ, ашып айтады. Автор сөздері аса салмақты, орнықты. Оның кейіпкерлерінің бойында да сабырлылық, шыдамдылық жатыр. Кейіпкерлерінің мінез ерекшелігін психолог жазушы асқан шеберлікпен, шынайы түрде бейнелей алған. Мысалы, *«...қара жорға тұяғын құнан да, тай да баса алмайды, Әлеке. Айтқаныңызға рақмет. Мен мал дауламаймын,-деп Битабар бай үйінің есігін жапты» (Жыл құсы, 159-б).*

Жазушы кейіпкердің салмақтылығымен қоса, *«есікті жапты»* деген сөз арқылы кейіпкер көңілінің қалғандығын шебер жеткізген. Қазақта ерте заманнан *«есік жабу»* деген сөз өкпелесу, ренжісу ұғымдарының да орнында қолданылған. *«Қайта кірер есігіңді қатты жаппа»* деген халық даналығы бар. Ал кейіпкердің көңілінің қалғандығын есігін жапты деген сөз тіркесі арқылы жеткізеді. Сонымен қатар қаһарманның ақылдылығы, ұстамдылығы, тәрбиелілігі де аңғарылады. «Мал ашуы – жан ашуы» деген халық нақылы бар. Бұдан шығатын

қорытынды –қаламгер кейіпкердің сол сәттегі ашуын, сонымен қатар ұстамдылығын осы бір сөз тіркесі арқылы ғана шеберлікпен баяндай білген. Қазаққа тән ұлттық нақышты да аңғарамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Хасенов Ә.Тіл білімі. Алматы, 2003, - 112 б.
- 2 Исаев С. Қазақ тілі. А., 1993, - 29 б.
- 3 Қайдар Ә. Этнолингвистика. //Білім және еңбек. №10, 1985, Б 19.
- 4 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі 1-10 том.- 400 б.
- 5 Шанский Н. М. Лингвистический анализ художественного текста. Ленинград, 1984, С 18.
- 6 Манкеева Ж. Мәдени лексиканың ұлттық сипаты. Алматы, 2007. - 222 б.
- 7 Сапина С. «Түркістан уәлаяты газетінің» лексикасы. Филол. ғыл. канд. Дисс.автореф.: Алматы, 2002. - 35 б.
- 8 Снасапова Г. Ж. Ғ. Мүсіреповтің «Ұлпан» повесіндегі лингвомәдени бірліктер. Филол. ғыл. канд. дисс...автореф.: Алматы, 2003. - 30 б.

СҰРАУЛЫ СӨЙЛЕМДЕРДІҢ ПРАГМАТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ (М. ӘУЕЗОВТІҢ «ҚАРАГӨЗ» ДРАМАСЫ НЕГІЗІНДЕ)

ЖҰМАЖАН Ж.

10-сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Қарағанды қ.

ИСИНА Б. К.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Біздің өмірімізде сезіміміз бен көңіл күйіміз, түрлі эмоцияларымыз алапат күш ретінде зор маңыздылыққа ие және адамдардың эмоциясының танылуы өзара диалог, монолог арқылы жүзеге асырылады. Осы тұрғыда терең психологизмді таныта отырып, ұлттық маңызды мәселені қозғай алған шығарма Мұхтар Әуезовтің әйгілі трагедияларының бірі - «Қарагөз» пьесасында қолданыс тапқан сұраулы сөйлемдердің коммуникативтік мақсатқа сай функционалды-семантикалық сипатын айқындау негіз етілді. Сұраулы сөйлемдердің зерттелу жайына қысқаша тоқтала кетсек, А. Байтұрсынов, Х. Жұбанов, С. Аманжолов, Н. Сауранбаев, М. Балақаев, Р. Әміров, Ә. Төлеуов, Д. Әлкеева, Б.А. Омарованың және т.б. ғалымдардың еңбектерінде зерделенген. Ахмет

Байтұрсынұлының еңбегінде: «Сұраулы сөйлем деліп жауап сұралғанда айтылатын сөйлем аталады. Сұраулы сөйлемдердің соңынан сұрау белгісі (?) қойылады» [1,156] делінген.

Драмадағы сұраулы сөйлемдерді талдауда функционалды-семантикалық жағынан лебізге қатысушының коммуникативтік талабына, қарым-қатынас үстінде түрлі оң алатынына қарай жалпы төрт модельді қарастыруға болады: сөйлеушінің бастапқы коммуникативтік ниеті; сөйлеушінің туынды коммуникативтік ниеті; сұраулы сөйлемдердің функционалды мақсаты; семантикалық бірлік. Драманың басындағы бірінші акті, бірінші суреттегі Наршаның сөзіндегі «Біздей жанның кейісі не болу керек, сезбеймісің?» сұраулы сөйлем сұраулық шылаудың кірігуі арқылы жасалып, экспрессивтік мәні жағынан кейіпкердің налуын, ренішін танытып функционалды-семантикалық жағынан сөйлеушінің бастапқы коммуникативтік ниетін танытады және экспрессивті-эмоционалды сұраулы мағынаны көрсетеді. Драмадағы қайшылықтың туындау себептерінің бастамасы іспетті және Нарша жолдасы Асанға өз реніштеріне қатысты сұрақ қоя отырып, емеурін танытады, оқиғаның бірегейлігін аңғартады. Өйткені қыз алуға келген күйеу жігіт ретінде өзінің қалыңдығы тарпынан құштарлық сезімнің болмауы, қалыңдығының көңілінің басқа жанды ұнатуы Наршаны қатты қапаландырады. Осыдан кейінгі Асанның репликасында «Қарагөз! Қарагөздің ақ жүзінде мін бар ма? Оны хор жігіт олқысынбаса, кім кемсінеді? Ер жігіт арман етер алтын тақ, иран бақ Қарагөздей-ақ болмас па? Не мін таптың?» [2] деген сұраулы сөйлемдердің бірінен соң бірі дамытыла, үдемелете берілуі арқылы автор драматизмді арттырып, оқырман көкейіндегі таңданысты күшейте түседі. Бұл сөйлеушінің туынды коммуникативтік ниетін танытып, дискурстың басталуы туралы хабар береді әрі сұраулы сөйлемдердің функционалды мақсаты күмәндану мен таңданысты қатар танытып, семантикалық бірлігі жағынан күмәнді сұрақ болып келеді. Осы қапалану сезімін сұраулы сөйлемдер арқылы береді: «Қарагөздей тектіге кез болмасам етті? Кез болған соң, оңынан келсем етті!» Асанның репликасындағы сұраулы сөйлемдер Енді не жетпейді? Қарауылдың асылы, күміс бәйтеректегі бұлбұлы Қарагөз болғанда, сен оның алған жары екенсің, не тілейсің? Мен ұқпадым» дей келе, келесі репликасында «Ой, тәңірі-ай, ақ батамен қосылған, ақ адал малы төленген, күйеуі ұрын келген қалыңдық қайтып қана, не деп қана тұсаушы еді сендей – нардай жігіт күйеуін?!» [3] деген

сөзі арқылы сұраулы әрі лепті сөйлем астарында баға беру мәні қоса баріледі. Лебізге қатысушы туралы көп ақпарат білетіндігін таныта отырып, Наршаның артықшылықтарын таныту, әспеттеу ұғымын туғызады. Автор Асанның репликасындағы қолданылған сөйлемдерде «Неге мұнша налыдың, Қайыспас деген ер жігіт?» [2] деп өлендете қойған сұрағынан бастап, 17 сұраулы сөйлемді қолдана отырып, үнемі сөйлеушінің туынды коммуникативтік ниеті, тындаушының назарын аударту; дискурстың басталуы туралы хабар беру; өзінің сөзіне сенімділік тудырту; лебізге қатысушыға айтылып отырған оқиға, дерек туралы ақпаратқа ие екенін таныту; айтылып отырған, сөйлеушіге белгілі ақпарат туралы сұрақ қою/ сол ақпаратпен бөлісу; сұраулы сөйлемдердің функционалдық мақсаты экспрессивті-эмоционалды сұраулы мағына, бір іске түрткі болатын сұраулы мағынаны қолданған және ол жанашырлық танытуымен (эмпатия) ерекшеленеді.

Драмада сұраулы сөйлемдерің қарсылық және қарғыс мәнінде де қолданылатын түрлері өте көп. Сұраулы сөйлемнің астарында өзінің іштей наразы екенін көрсетуге болады. Қазақ халқы қарғысқа өте абайлап қараған. «Қарғыс алма, алғыс ал», Баталы ұл - арымас, батасыз – ұл жарымас» деп ұрпағына өнегелі өсиет қалдырған. Қарғыс сөздердің қазақ өміріндегі негізгі атқаратын қызметтері: жамандықтан жирендіреді; жазалау құралы ретінде пайдаланылған; қылмысты іске жоламауға ұмтылған; адамгершілікке, тыйымға шақырған [4]. Бұл драмада Мөржан ананың таңданыс, шошыну мәніндегі сұраулы сөйлемдері арқылы беріледі. Жеті атаға дейін қосылуға болмайды деген қағиданы берік ұстанғандықтан, Қарагөз бен Сырымның алты ата Өсер тұқымынан болып тұрып, бірін-бірі ұнатып, көңіл жарастыруын бейбастақтық, ата дәстүрге қарсы шығу деп танып, қатты налиды, қарғыс сөздерін жаудырады. Атап айтқанда,

«Құдай-ау, мынаны көргенше, көр көзім неге шықпайды менің?!», «Бетің тілінгір, қайтіп шыдап тұр мына бетің?!» [2] деген қарғыс мәнді сөйлемдерде сұраулы әрі лепті сөйлем түрінде беріліп тұр. Мұндай сөйлемдерге қатысты сұраулы мақсаттың сұраулы сөйлемдер арқылы берілу мәселесіне түрлі көзқарастар бар. Бір ғалымдар, сұраулы сөйлемнің коммуникативті типін белгілі бір ақпаратты сұрау ретінде қарастыру дұрыс емес. Себебі бұл критерий қатаң лингвистикалық емес дейді. Аталған талап тілдік құбылыстарға таза семантикалық қырынан қарауына негізделеді. Осыдан келіп сұраулық форма мен сұраулық мағынаның арасында теңсіздік

мәселесі туындайды. Н.М. Васильеваның көзқарасы бойынша бұл жағдай сөйлемнің түрлі типтерінің интерференциясының түрлі формаларымен байланысты. Сөйлемдердің жеке коммуникативті түрлерінің арасындағы байланысу формасының әртүрлілігі лингвистердің «сұраулы-хабарлы», «сұраулы-бұйрықты», «сұраулы-лепті», т.б. туралы айтуына негіз болды. Сұраулы сөйлемдердің көбі формасы жағынан сұраулық форма арқылы жасалса да, сұраулық мағынаны білдірмейді, ал, керісінше, көптеген сөйлемдер хабарлы формада айтылса да, сұраулы мәнге ие болып келеді. Алайда сұраулы сөйлемдердің коммуникативтік бағытын мәнмәтіннен тыс қарастыру мүмкін емес, себебі сұраулы сөйлемдердің функционалды-коммуникативтік сипаты жағдаят не мәнмәтін арқылы ғана анық байқалады [3]. Осы тұрғыдан келгенде драмадағы қарғыс мәніндегі сұраулы-лепті сөйлемдерде автордың негізгі идеялық түйіні де жатыр, сұраудан гөрі кейіпкердің қарсылығын хабарлау басымдық танытқан. Тілдің философиясын зерттеушілердің көзқарасы бойынша 50-жылдардың өзінде-ақ пайымдау мен сөйлемдерге байланысты дискуссияда «әрбір сұрақтың негізінде пікір-хабарлама жатады» [6] деген тұжырым алға тартылды.

Қазақ тіл білімінде сөйлеу тілін зерттеген және оның синтаксистік бірліктерінің прагматикадағы маңыздылығын зерделеген З.Ш. Ерназарова грамматикалық бірліктердің синтаксистік тұрғыда коммуникацияға түсуіне қатысты ішкі факторларға қоса, сыртқы факторлармен де айқындауды негізгі шарт ретінде ұсынады: «Тіл мен сөйлеу тілі арасындағы деривациялық процестің өтуіне прагматикалық көрсеткіштердің ықпалын сөйлеуші мақсаты арқылы анықтау да өзекті мәселелердің қатарына жатады», – дейді [7, 5 б.]. Сөйлемге психолінгвистикалық тұрғыдан келу де бүгінгі ғылымның талабынан туып отыр. Осы шығармада эмоционалдық интеллекті мен эмпатия тұрғысынан Нарша бейнесін ерекше атап өтуге болады. Нарша қазақ ортасы үшін жаңа сипаттағы кейіпкер және оның эмпатия сы мен әлеуметтік дағдылары сезім мен іс-әрекет арасындағы байланысты ұстауға жәрдем береді. EQ-і жоғары адам ретінде көрсетеді. Мәселені шешуге бейім келетіні сияқты Нарша Сырымға жүгінуден бас тартпайды. Сынап көреді, алайда ажалға қарсы тұра алмайды, Қарагөзді құтқара алмайды. Маңыздысы – эмпатия танытуы. «Эмоциялық интеллект басқаның не сезінетінін және ойлайтынын түсіне білуге әкеледі. Нәтижесінде, сіз риторикалық әдіспен

жұмыс істеуді үйренесіз. Сендіру техникасын меңгересіз. Әлемде эмоциялық интеллектке бейімдейтін мектептер бар. Олар баланы жастан эмоциясын басқара білуге, жақсы іске ұмтылуға үйретеді» [5] Наршаның репликасындағы сұраулы сөйлемдер арқылы біз эмоционалдық интеллекті мен эмпатияның маңызын тани алдық.

Қорытындылай келгенде, сұраулы сөйлемдердің прагматикалық түрлері топтастырылып, «Қарагөз» драмасында жалпы саны 417 сұраулы сөйлем қолданыс тапқанын айқындап, оның экспрессивтік мәнін пайымдай алдық. Бұл – қазіргі қазақ тіл біліміндегі антропоцентристік бағытқа, яғни адамды танумен толығымен сәйкес келеді және тіл мәдениетін дамытуда маңызды орын алады. Аталмыш тұжырымдар «Әуезовтану» саласының дамуына өз деңгейінде практикалық үлес қосады деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <https://www.soyle.kz/book/view?id=12>
- 2 А.Байтұрсынұлы «Тіл-құрал» 1992 ж. -348б.
- 3 <https://kitap.kz/book/qaragoz-i-nusqa> М.Әуезов «Қарагөз» драмасы
- 4 <https://articlekz.com/kk/article/22454>
- 5 Сұраулы сөйлемдердің функционалды-семантикалық сипаты.
- 6 <https://melimde.com/hali-auiz-edebietinde-kezdesetin-arfiszozder-abstrakt-zertteu.html?page=2> Қарғыс сөздердің қазақ өміріндегі негізгі атқаратын қызметтері.
- 7 <https://martebe.kz/khazakh-tili-sojlem-sojlem-turleri/>
- 8 Д.Әлкебаева «Қазақ тілінің прагматилистикасы» 2007 ж.
- 9 Ерназарова З.Ш. Қазақ сөйлеу тілі синтаксистік бірліктерінің прагматикалық негіздері: филол. ғыл. д-ры дис. – Алматы, 2001. – 246 б.

КОМИКСТЕРДЕГІ КЕЙІПКЕР ЭМОЦИЯСЫН ТАНЫТУ

ЖАНГАЛИЕВА А.

7 В сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Қарағанды қ.
КАБДОЛЛА Р. Ж.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Комикс (ағылш. comic – күлкілі) – идеяларды, бейнелерді сурет арқылы жеткізетін, мәтін мен визуалды ақпаратты қатар қолданатын әдебиеттің саласы. Комикске берілген анықтамаларда хикая мен

визуалды іс-әрекеттің бірлігі дегенге тоқталады. Суретпен өрілген әңгімелер XVI-XVII ғасырда Валенсия және Барселонадан бастау алып, XIX ғасырда Эпиналда 16 ұсақ суреттермен құрастырылаған 600-ге жуық хикаялар басылып өрісін тапқан. XIX ғасырдың соңында бұл өнер Америкада өрістесе, XX ғасырда комикстің алтын дәуірі басталады. Комикстер алғашында күлкілі оқиғаларға негізделгенімен, 1938 жылы Супермен образы бұл таптаурынды бұзды. Комикстің күміс дәуірі деп танылған 1956-1970 жылдар аралығында DC Comics америкалық комикс баспасының Флэш образымен басталды. 60-шы жылдары әлемдік сахнада «Марвел» компаниясы «Фантастикалық төрттік», «Өрмекші адам», «Халк», «Х-адамдар», «Темір адам», «Тор» атты қаһармандарымен таныла бастады. Бұл дәуірдегі комикстер Жерді өзге ғаламшарлықтардан қорғау, зұлымдықтан тыйылу секілді құндылықтарды насихаттауды мақсат етеді. Комикстің қола дәуірінде (1970-1985 жж) нашақорлық, ішімдікке салыну, ортаның бүлінуі секілді сол кездің өзекті тақырыбымен күресті. Ал қазіргі комикс дәуірінің оқиғалары әлемді құтқару, әділетке жақтасу, құндылықтар тақырыбын насихаттау мақсатымен шығарылып жүр. Комикс жаһанданумен, өзгермелі әлемнің жаңалықтарының бірі болып, мәдениетімізге дендей енді.

Әлемдегі бүгінде болып жатқан өзгермелі жағдайларға сай балаларға, жасөспірімдерге ақпаратты тез жеткізу, зейінін тез шоғырландыру мақсатында басқа жанр қажеттілігі туындады. Мемлекеттік тілді дамыту қоры «Ұлы даланың аңыздары» комикстер топтамасын шығаруды қолға алып, «Ұлы даланың аңыздары» комикстер топтамасына «Еңлік-Кебек», «Естай-Қорлан», «Қозы Көрпеш–Баян сұлу», «Жұмбақтас», «Айша бибі», «Шайтанкөл», «Балқаш» туындылары енген. Топтамада қазақ даласындағы жеті лиро-эпостық жыр мен батырлар туралы аңызды өзек етіп алып, қазақтың төл фольклорын жас буынға заманауи тәсілдермен меңгертуді көздейді.

Кез келген туындының концепциясы мен идеясында белгілі бір мораль, мағына немесе астарлы ой жатады. Оның жеткізілуі де әрқалай, сондықтан комиксте астарлы ойды креативті жеткізуді аңғарамыз. Ал дәл қазіргі сәтте қазақылық, яғни ұлттық әдет-ғұрыппен салт-дәстүрді, тарих пен мәдениетті бейнелейтін туындылар оқырманға ұсынылуда. Ұлттық нақышта заманауи тәсілмен сурет салатындар тренд қалыптастырды. Мұндай тренд көптеген елдің тәжірибесінде болған. Сондай-ақ қазақы болмысты сипаттайтын өнер туындыларына сұраныс жоғары. Комиксті оқу арқылы балалар

суретпен байланысты компьютерлік графика, акварель, қара және ақ графика немесе өте күрделі кескіндер ғылымымен таныса алады. Ойына оралған ойларын шығармашылықпен танытып, санасында көркем танымдар қалыптасады. Кейіпкердің қандай да бір жағдайды бастан кешіретінін, қандай да бір сезімдерді бойынан өткізетінін сезінеді. Кейіпкердің мимика, жест, эмоциясын сезіну арқылы эмоциялық интеллекті дамып, эмпатиясы дамиды. Екі мәтін қатар жүргендіктен, комикстер оқудың өте қиын түріне жатады. Мәтіннің бір түрі – біз оқитын сөздер, екіншісі – көрнекі баяндау. Демек оқырманның миының екі жарты шары қатар қабылдауға қалыптастыру арқылы шығармашылық қабілетін арттыруға мүмкіндік туғызатыны дәлелденген.

Мәтіннің эмоционалдылығы мәтіндегі эмоциялардың лингвистикалық бірліктердің көрінісі арқылы танылады. Экстралингвистикалық қарым-қатынас құралдары «тілдік құралдарды қолданбай қарым-қатынас процесін қамтамасыз ететін» сөйлеу емес немесе вербалды емес коммуникация құралдарын білдіреді. Мұндай құралдарға мимика, жест - ишара, әңгімелесу кезінде коммуникацияға қатысушылардың жағдайы жатады. Вербалды емес қарым-қатынас құралдарының арасындағы айырмашылық туралы айта кетсек, экстралингвистикалық құралдардан басқа, паралингвистикалық байланыс құралдары да бар. Дегенмен интерактивті интернет байланысы жазбаша және ауызша сөйлеудің қиылысында екенін ескере отырып, эмоцияларды білдіретін типографиялық белгілер - эмотикондар (эмодзилер) немесе графикалық әңгімелер - комикстер арқылы ауызша сөйлеу эмоцияларын жазбаша түрге ауыстырудың кейбір мүмкіндіктері бар.

Жанрлық фокусқа қатысты комикс өзінің бастапқы мағынасын теңестіруді тоқтатты деп айтуға болады, өйткені көптеген комикстерде күлкілі элемент жоқ. Комикстердің тақырыптары әртүрлі: детективтік, саяси, сентименталды, шытырман оқиғалы және т. б. комикстер бар. Мұндай комикстердің мәтіндері эмоционалдылыққа ие, өйткені эмоциялар графикалық түрде ғана емес, сонымен қатар лингвистикалық түрде де көрінеді. Тілдік құрылымның ерекшелігі тілдік бірліктер арасындағы байланыстар мен қатынастардың сипатымен анықталады.

Мысал ретінде комикстің тілдік құрылымындағы мәтіннің эмоционалдығын талдайық. Лиро-эпостық жырдың озық үлгісі «Қозы-Көрпеш – Баян сұлу» жыры бойынша ұсынылған комикспен танысуда кейіпкерлердің мінездеулерін көре алдық.

Сурет 1 – Комикс суреті

«Ойбай» одағайының кейіпкердің қабылдамауын танытатын қызметін байқап, оның «күнәсін өзім көтеремін» деуінен имансыз адам екенін танылады. Екі ауыз сөзінен кейіпкердің құлтамақ, обал-сауапты білмейтін бейнесі танылды. «Әкемнің сұңқары» деген ауыспалы мағынадағы сөз бен «аузыңа май» қазақы экзотикалық лексика арқылы ұлттық болмысты таныдық. Аяусыз ұрып-соғу бейнесінің экспрессиясын «тарс-тарс» деген еліктеу сөз арқылы үстемелеп тұр.

Адамның ішкі құпия-сырын оның сыртқы іс-әрекет, дене мен беттегі қимыл-қозғалыс және адамның психологиялық сезімдік, эмоционалды құбылыстар барысында бейвербалды амалдардың жиі қолданылатынын байқай аламыз, яғни бұл сөздер психикалық күйді байқататын, әлеуметте қалыптасып қалған қимылдардың бірі болып табылады.

Аниме кейіпкерлерінің эмоцияларын бейнелеу онша қиын емес, бірақ оның көрінісі өзгеруі үшін жеке ерекшеліктерді қалай өзгерту арқылы эмоцияларды өзгертуге болатынын байқаймыз.

	<p>Қайғы – ең көп таралған эмоция. Бұл жағдайда эмоцияның ең жарқын көрсеткіші – қастар. Қастарыңыздың ішкі жиектері жоғары қарай қисайғаны байқалады. Қасының шеті сәл ғана бүгілген, ал жоғарғы жағы үлкен және дөңгелек қисықтар құрайды. Қабақтың тік қисаюуы стрессті, қайғыны немесе ашуды көрсетуі мүмкін; бұл жағдайда біз қайғыны көреміз. Ауыздың пішініне назар аударыңыз; ол кішкентай және төмен қарай қисық. Жалпы, кейіпкер қазір жылап тұр. Сүйгенінен айрылған Қараханның оқиғасын, «Айша-Биби» комиксінде шынайы көрсеткен.</p>
	<p>Бұл жігіт шынымен де ашуланғанын көреміз, тіпті ол айқайламаса да. Бұл суретте қастар көзге жақындап, өткір бұрышта сынған, оның аузы да төмен қарай иілген. Көздер тарылып, аузының екі шеті төмен иіліп, кейіпкерді қатты күйінгенін танытуға көмектеседі. «Жұмбақтас» аңызында елінен қорған таппаған өнерлі жастың түңілген бейнесі танылған.</p>
	<p>Бақыт немесе ләззат-бұл мангадағы суреттерде кездесетін ең көп таралған эмоциялардың бірі. Шамадан тыс бақыт немесе қуаныш үлкен көздер, жоғары көтерілген қастар және үлкен күлетін ауыз арқылы берілуі мүмкін. Басқа ерекшеліктерге, мысалы, көздің қосымша жаркылына немесе жоғарғы қабақтың қисаюуына да рұқсат етіледі. үлкен көздері және кішкентай мұрны мен аузы бар кейіпкерлер сүйкімді танылады.</p>
	<p>Таңдануды немесе шоқты бейнелеу үшін көз үлкейіп, көз қарашығы нүктелерге айналған. Кейіпкер осы жерде қатты таң қалғаннан, аузын жауып, эмоциясын шығарғысы келмегенін байқаймыз.</p>

Сурет 2 – Эмоциялар танылуы

Түс-суретшінің ең қуатты құралдарының бірі. Түстің көмегімен кадр мен көріністің көңіл-күйін жеткізе алуға болады. Түстердің сауатты үйлесімі қайғыға немесе ашулануға, босаңсуға немесе көңіл көтеруге әкелуі мүмкін. Қарапайым тілмен айтқанда, түс – бұл адамның көзге әр түрлі толқын ұзындығындағы жарық сәулелері

түскенде алатын визуалды сезімі. Түсті қабылдау өте субъективті сипаттама болып табылады. Әр адам түстерді өзінше көреді және бұл тек соқырларға ғана қатысты емес. Біздің әрқайсымыздың өз бірлестіктеріміз және әлемді қабылдауымыз бар.

Комикстер түріне қарай әр түрлі түспен де, тек қара мен ақпен де беріледі. Әйгілі комикстерде өздерінің таңдаулы түстері бар. Өрмекші адам мен ниндзялардың айнымас түстері олардың классикалық бейнесіне айналып қалыптасқан. Олардың жан-жағындағы түстермен комикс эмоциясын танытуды көздейді.

Қазақ комикстерін қарап отырсақ олар жасылды табиғатты, аспан - көк, қыз киімі - қызыл мен ақ, ер адам ашық қоңыр, жағымсыз кейіпкер – сұр, қара түсті киімдер кигізіп типтік образдар қалыптастырған. Түс жалпы екі қызмет атқарады. Біріншісі символдық, кейіпкердің мұрны мен бетін қызылмен бояу жеткілікті және символдық серия пайда болады, мысалы, маскүнем немесе мұздатылған адамның бейнесі. Түстің екінші рөлі - композициялық. Түс комикстің үлкен бөлігі болып табылады және оны кейбір композициялық шешімдерді жақсарту немесе мазмұнды ұсынудың қосымша тәсілдері үшін қолданады. Ал осы түстердің кейіпкердің ішкі күйін көрсетудегі қызметі де айрықша.

Заманауи технологиялар мен әлеуметтік желілердің әсері балалардың өз еліне деген қызығушылығынан алшақтатуы мүмкін. Қазіргі ұрпақты өз еліне деген қызығушылығын ақпараттық, инновациялық шараларға қол жеткізіп, сондай-ақ патриоттық сезім мен азаматтық жауапкершілікті қалыптастыра отырып дамытуға және қолдауға болады. Заманауи технологиялар ізгілендірумен тікелей байланысып, жеке тұлғаның өзін-өзі тануы мен өзін елінің болашағымен байланыстыруына ықпал етуі керек. Балалардың бойында патриоттық сезім мен азаматтық жауапкершілікті қалыптастыру, олардың іс-әрекеті мен қосқан үлесі Қазақстанның дамуына қалай әсер ететінін комикстер идеясымен байланысты таныту ұтымды болмақ. Комикстер арқылы тарихи оқиғаларды таныта отырып, отаншылдыққа, ата-бабамыздың салт-дәстүрін, тұрмысын насихаттай отырып, өз мәдениетін білуді насихаттаймыз. Шапшаң, үдемелі уақыт кезеңіне сай жаңа ұрпақты инновациялық өнімдер арқылы мазмұнды танытып, құндылықтарды бойына сіңіруіміз керек. Аз ғана көлемді, аз ғана сөзді комикстің мәнін өзгертетін оның эмоциялығы мен экспрессивтілігі екені анық. Осы мақала жазылу кезінде шағын комикстер сериясы салынды және басқа да балалардың комикс салуына көмекші нұсқаулық кітапша құрастырылды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Завадская А.В. Что такое комикс? URL: <http://zavadskaya.wordpress.com/2012/11/09/комиксы>
- 2 Нашхоева М.Р. Лингвистическая концепция эмоций и эмотивности текста// Вестник ЮУрГУ. Серия: Лингвистика. 2011. № 1 (218). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskaya-kontsepsiya-emotsiy-i-emotivnosti-teksta> (дата обращения: 06.09.2014).
- 3 Столярова Л.Г. Комикс как тип дискурса// Известия ТулГУ. Гуманитарные науки. 2009. № 2. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/komiks-kak-tip-diskursa> (дата обращения: 08.09.2014).
- 4 Ф. Оразбаева. «Тілдік қатынас пен қатысым әдісінің ғылыми теориялық негіздері» Пед. ғыл. док. дисс. Алматы, 1996, 417 б
- 5 <https://massaget.kz/layfstayl/madeniet/37911/>
- 6 <https://qazcomics.kz/kz/comics/6/16>

ОРАЛХАН БӨКЕЙДІҢ ПОВЕСТЕРІНДЕГІ ӨМІР СҮРУ ФИЛОСОФИЯСЫ

ҚАСЫМ Т.

11 сынып оқушысы, Ш. Уәлиханов атындағы ЖОББМ, Ертіс ауданы
АУЛАБАЕВА Г. Ж.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Ш. Уәлиханов атындағы ЖОББМ, Ертіс ауданы

Өмір деген не? Өмірдің мәні қандай? Бұл сұрақтың аясы кең. Жер бетіндегі күллі жұртты ойландырған сұрақ. Өмір сүрудің даналығын әрбір адам өмірінде өзі ғана түсінеді. Көргені, тоқығаны әр алуан орта бар, соның нәтижесінде әр адамның өз өмір сүру философиясы қалыптасады.

Өмір философиясындағы басты ұғым - өмірдің мәні мен мағынасын алуан түрлі, оны қай позициядан, қалай түсіндіруге байланысты.

Біз ХХ ғасырдың «тартылыс күшінің құпиясы тылсым талант иесі, Алтайдың кербұғысы деп аталып кеткен талантты жазушы Оралхан Бөкейдің повестерін талдай отырып, қаламгердің адам тұлғасын, адамзаттың бүгінгі рухани құндылықтарын, кейіпкерлердің өмір сүру философиясын, дүниетанымын қарастыруды жөн көрдік.

Оралхан өмір сүрудің мәнін табиғаттан іздейді. Біз табиғат арқылы тірліктің, өмірдің философиясын анықтауды Оралхан шығармалар арқылы ашқымыз келді.

Дүниетаным – жазушының өмірге, қоғам мен адам қарым-қатынасына, табиғатқа деген көзқарасының қалыптасқан жүйесі болып табылады [1; 76].

Қоғам мен адам, я болмаса табиғат пен кейіпкер проблемасы қашан да қаламгердің дарын мен парасат-білігін салмақтайтын әдебиеттің рухани өзегі.

Жазушының әр кейіпкері – өзінше бір-бір жұмбақ әлем. Жазушы өз кейіпкерлерінің іс-әрекетінен гөрі, олардың ішкі әлеміне, жан-дүниесіне көбірек үніледі.

Автор шығармаларында кейіпкер ой-толғаныстарының көбіне табиғат суретімен араластырып, астасып жататындығында. Өйткені, табиғаттың төл перзенті адам- сол табиғат иесін сезініп-түйсінген кезде оның арманшыл-қиялшыл болмауы мүмкін де еместей. Кейіпкер бейнесін табиғатпен байланыстыра суреттеу, табиғат пен адамның үйлесімділігіне көп көңіл бөлген.

Бөкейұлының барлық шығармаларында кездесетін тұрақты тақырып, ортақ желі бар. Адам мен табиғат, олардың әлім-сақтан туыстығын, тұтастығын жазушыны тап басып тани біледі, сүйсіне суреттеп, жарқырата жазады.

Оралхан Бөкей шығармаларында өмір сүру мәселесіне байланысты екі тенденция бар.

Бірі – табиғатпен біте қайнасып кету, адамдар қоғамынан тыс өмір сүру. Екіншісі – табиғатқа қамқор бола отырып, адамдар қоғамында өмір сүру.

Автор өзінің табиғат туралы концепциясын адамның іс-әрекетімен аша түседі. Оның шығармаларындағы «Адам – табиғаттағы артық нәрсе». Адам кей жағдайда жалпы тіршіліктегі біріншілікке ұмтыла отырып, өзіне де, өзгелерге де зиянын тигізеді. Ол өзіне дейінгі қалыптасқан дүниені өзгертуге тырысады, бірақ ол оңай шаруа емес. Адам өзін дүниеге бағынып отырғандай сезініп, сол себепті осы қиындықты айналып өтетін жол іздей бастайды. Оралхан Бөкей табиғатты ақылды, әділетті, бірақ адаммен қарама-қайшылықты дамыған деп суреттейді. Автор адамды табиғаттың өгей баласындай суреттейді: «Адамнан өткен қаскөй не бар екен бұл жалғанда: ендеше табиғатқа біздерден өгей ештеңе де жоқ, ештеңе де, тек екі аяқтылар ғана артық, сол керексіздігімізді жасқана жасырамыз, жанталаса қорғаймыз... Адам баласы жаратылыстан бәрін алып, тауысуға айналады, ал өзіміз не бердік сол табиғатқа. Түк те берген жоқпыз. Адам баласы жаратылыстың астын тындап,

үстін шындап зерделеп, танып білді, тек қана өздерін өзі зерттеп, дөп басып, тани алмай жүр» [2; 276].

Соңғы жылдарда кеңістік пен кейіпкер қатынасын көркем зерделеу нәтижесінде өніп шығып, әдеби тенденциялардың бірі ретінде көрініс берген қазақ прозасындағы экзистенционалды «өмір сүру философиясы» ой ағымы бүгінгі күні айрықша назар аударуға сұранып тұрған мәселелердің ішіне енеді.

Бір сөзбен айтқанда, экзистенциалистер концепциясы әлем және жалғыздық ұғымынан өрбиді. Әлемдік философиядағы бұл бағыттың басты белгі – адам болмысына «Мен» және «Басқалар» ұғымы тұрғысынан келуі [3]. Осындай ой-тұжырымдардың негізгі құяр арналарының бірі – адам өзінің әлемдік жалғыздығын түйсіну арқылы қоғамнан, сондағы қалыптасқан қатынастар мен нормалардан жатсынуы. Ол – экзистенциализмнің мәдени құлдырау, рухани дағдарыс кезінде күш алатыны. Оралхан Бөкей прозасындағы экзистенционалды «өмір сүру философиясын» ұстанған кейіпкерлердің бірі – Қоңқай шал.

Ол қоғамнан безінген тұста ішкі үйлесімді табиғаттан табады. Қоңқай мен сиыршы шал Оралхан суреттеген кеңістіктің тартылыс күшін реттеп тұрған екі полюс секілді. «Қоңқай мемлекетінің» өзіндік заңдары мен философиясы бар. Қоңқай болмаса тыныштық пен жақсылықтың күзетшісі – сиыршының да болуы мүмкін емес. Жазушы ойынша, табиғат қаталдығы – қажет нәрсе.

Оралхан Бөкейдің адам – жұмбақ, ғалам – жұмбақтың тереңіне үңілген ізденісін танытатын шығармасының бірі – «Қар қызы» повесі. Жазушы повесте табиғатты негізгі фон ретінде ала отырып, оның құпия-сырларымен бірге адамның дүниетанымын, жан сырын ашуға ұмтылады.

40 градус суықта шөпке шыққан үш жігіттің үсіп өлу қаупі туады. Сөйтіп, өмір мен өлімнің күресі басталады. Міне, осы кезде кімнің кім екені танылып, ашыла бастайды.

Жылынар пана таппаған үшеуі ұйықтап кетіп, жан тәсілім етудің аз-ақ алдында ғана қалады. Қар қызының рухы Нұржанды оятып алады. Нұржан қиялындағы, ел ауызындағы Қар қызы-осы Алмажан болып шығады. Сонымен, Қар қызының мекені Айыртаудың теріскейі екен. Оралханның «Қар қызы» повесіндегі өмір сүру философиясы: адам өлсе де, егер табиғатпен сабақтаса, табиғаттан қол үзбесе. кез келген тіршілік жалғасады. Осы Алмажан мен Қоңқай образдар арқылы танимыз. Оралхан Бөкейдің «Қар

қызы» повесінің шыншыл шығарма болып түзілуі – автордың көрген-түйгені, өз басынан кешкен оқиғалары әсер еткенінен [4].

Профессор Тұрсын Жұртбай: «Жалғыздық – Оралхан Бөкейдің шығар- маларындағы басты желі, көркем түйсіктің тереңінде ұйлыққан көңіл ауаны, пендеге тиесілі жазмыштың сыйы деңгейінде шендестірілген көркем бейнелеу жүйесінің жиынтығы, иірілген ойдың шүйкесі міндетін атқарды... [5; 1].

Қоңқайлық жатсыну Еріктің де бойында бар. «Атау кере» романының ең негізгі көтерген тақырыбы - адамның адамдық болмысы, қаймағы бұзылмаған табиғат аясында барлық бәле сұмдықтан алыс, өз қиялымен өзі қолымен жасап алған «жұмбақ» әлемінде күн кешкен адамның тіршілігі суреттелген.

Таған, Ерік, Айна - шығармадағы үш негізгі арнаны құрайды, үшеуі - үш әлем, үш категория.

Таған –зиялы қауым өкілі, біз айтып отырған үш арнаның прогрестік, дамушылық мазмұнын білдіреді. Таған табиғатты сүйеді сүйсінеді, анамыз деп түсінеді. Тағанның: «Неге біз осы..., Оу, ағайын, ес-ақылдарынды жиыңдар! Біз қатыгезденіп барамыз. Біз имансызданып барамыз...» деген сөздері күллі қоғамға үндеуі сияқты көрінеді [2, 353]. Міне, сол жазушы «ойын арқалап жүрген кейіпкеріміз», әрине Таған. Оның өмірге, табиғатқа, жалпы адамзат, қоғам, тіршілік, ұрпақ тәрбиесі т.б. толып жатқан пікірлері еріксіз оқырманды бір ойға жетелейді. Өзінің терең ойын теңгере алмаған ақылсыздардың саяз ортасынан орын таба алмаған кейіпкер жалғыздық күй кешеді. Бұл жалғыздық - рухани жалғыздық еді.

Тағанның бүкіл айтар ойы, түйінді пікірі - жазушының ішкі ойымен астасып жатыр. Тағанның теория, ғылым жүзінде зерттеп, талдап, енді мемлекеттік ауқымда жүзеге асырылуы керек деп санап жүрген шаруашылық жүйесіне қатысты өзгерістердің кей түрін оның жерлесі Ерік жеке өзінің «мемлекетінде» іске асыра бастаған. Ерік - үш арнаның ішінде кері тартқан, регрестік, зұлымдыққа, қиянатқа апаратын апатты бағыттың уәкілі.

Еріктің бүкіл тірлігі баянсыз болып, тіпті адам емес, жәндік-сонаға айналып қорлық күйде өлуі себебі: Табиғат ананың омырауын суалғанша сорып, жат, арамза тірліктің құрбаны болды, тек тұтынушы. Құрт тірліктің арты неге апарды? Өзіне де, өзгеге де бақыт сыйламайтын байлықтың қайыры жоқ. Ерік- қауіпті бұдан, артында қалар ұрпағының да керек еместігі сондықтан. Оның жалғасы жоқ. «Көптен кеткен көмусіз қалар» деген халық нақылын бекер келтірмесе керек.

Тілінен, дінінен, ұлттық құндылықтарынан құр алақан калатын келешек ұрпақтың тағдыр талайы таразыға түскен бұл шығарманың жалпы көтеріп отырған тақырыбы адам бойындағы ізгі қасиеттерден із қалмауы, ата-баба дәстүрін сақтамау, қаламгерді түбінде имандылыққа илана қоймайтын дүбәра ұрпақтың келешегі алаңдатады.

Бүгінгі таңда қоғамымызда қауіпті будандасқан ара сияқты өзге ұлтқа тұрмысқа шығып жатқан қыздардың ұрпағы да бізге жерсіне ме, сіңісе ала ма? Әлде ұлтымызға тонған қауіп-қатері басым болып келе ме деген ой туындайды. Жалпы, шығармада аралардың тірлігі кең ауқымды символикалық мәнге ие болып, қажетті сәттерде әрдайым адамдардың әрекетімен философиялық тұрғыда ұштастырыла бейнеленеді.

Шығармада автор бүкіл адамзатқа ортақ проблеманы қозғаған деп ойлаймын. Ерік мансап пен ақшаның соңында жүріп жақындарын ұмытып кететін Ерік сияқты адамдардың барлығын сынға алған. Еріктің есіл-дерті ара кәсібі, жаңа будандасқан түрін алу болады. Ең алдыменен шығармадағы Ерік өзінің қара басының қамын бірінші орынға қойған, ақша мен атаққа мастанған, қоғамның зиянды өкілі деп білемін. Жалғыз анасынан ақшаны артық көреді. Бар есіл-дерті – араның жаңа будандасқан түрін шығару. Осы жолда ол сүйген жарына да, досына да, туған анасына да қарамайды. Ерік осындай жолға қалай түсті? Менің пікірімше, рухани әлсіреу адамдарды жат мінездерге, теріс әрекеттерге итермелейді. Оның салдары адам тағдырының күйреуімен аяқталады. Ерік алдына қойған мақсатына жету жолында ешкімді тыңдамайды. Сол қырсық мінезі соңында отбасының күйреуіне әкеледі. Өзі әкелген жаңа будан ара шағып, анасы о дүниелік болады. Анасына соңғы дәмі «атау-кересін» де өз қолымен бере алмайды. Қоғамда Еріктердің осы типтері де баршылық. Мысалға, «Қарттар үйі», «Жетімдер үйі», «Мүгедектер үйі» осындай Еріктердің қолымен жасалған.

«Бәрін табиғаттан үйренеміз Өмір сүруді арадан үйренуіміз керек шығар... Араның байлығы адамдар үшін, ал біздікі... біздікі өзіміз үшін.»- өкінеді рухы таза Айна. Туындыдағы тұғырлы үш арнаның бірі – сұлулық пен әдемілік, махаббат қуаты- Айна образы. Айна - құдай қосқан қосағына жан-тәнімен, ақырына дейін берілетін қазақ әйелдерінің дәстүрлі типінің жарқын өкілі, айнасы. Ол күйеуінің артынан еріп, айдаладағы тау арасына барып бірге тұрып, табиғаты қатал ортада жан бағудың барлық қиыншылықтарын қайыспай көтерісіп, сал болып қалған ауру енесін

қабат шытпай бағып-қағады. Жаңа келін болып түскен Айнаның ерекше жаратылысын, нәзік табиғатын, аса қамқорлығын, ұлттық психологияға тән портретін мінездеу ашық тұрғыда сипатталады.

Айнада реніш те, зіл де жоқ, керісінше, нәзік әйелдің қатал еріне деген таңырқауы, сонымен бірге нәзік құрмет пен нәзік сезім жатыр. Адамның адамгершілік қасиетін анықтауда, оның рухани байлығын биік азаматтық тұрғыда түсіндіруде махаббат тақырыбының ерекше маңызы бар. Күйеуінің тоң мойын тұйық мінезін Айна тек қана күлкіге айналдырып, әзілге жеңдіріп жүреді. Талданып отырған «Атау кере» повесіндегі қазақ келініне тән барлық асыл қасиеттерді бойына жинақтай білген Айнаның Ерік екеуі екі жаққа жолдарының айрылуы оқырман жүрегін жаралайды. Бірақ Айнаның ерінен кетуі «қолда барда алтынның қадірі жоқ» деген халқымыздың нақыл сөзін ойымызға оралтады.

Оралхан Бөкейұлы кейіпкері имансыздық пен рухани жұтандық жайлаған қоғамнан безінген тұста ішкі үйлесімді табиғаттан табады. «Атау-кере» повесінің композициялық түзілісіндегі Таған мен адам көзінен таса тіршілік еткен Шал желісінің жазушы философиялық ойындағы өзекті айқындау үшін мән-маңызы үлкен. Шалдың өгей тұрмысы бүгінгі заман тірлігімен мүлде қабыспайтын үңгірдегі мекені, тіпті тұрмыс заттарының саналы адамзаттың алғашқы қауымында дүниеге келгендей әсер қалдыратыны жазушының түпкі байламынан сыр тартады «Мен қазақтың атом апатынан да, бүлінген ауадан да, ішімдік пен аяқтан шалар ағайын алауыздығынан да ада, таза да тәкаппар ұрпағын тәрбиелеймін...» Бұл – Шалдың адамдар ортасын жатсынған тіршілігі, одан табиғи жарастық таппауы – руханилық дағдарысты барынша сезініп, өз тарапынан жасаған таңдауы.

Жер бетіндегі миллиондаған адамдар қаншалықты бір-біріне ұқсамайтын, әйтеуір бір ерекшелігімен дараланса, олардың мінез-кұлқы, жан-қалтарыстары да соншалықты өзгеше, ешқандай ілім-білімнің қолынан келмейтін жұмбақты дер едім.

Жазушы әр шығармасында табиғат пен адам арасында гармониялық үйлесім болуын тілейді. Осы табиғаттың керемет сұлулығын адамдар көбіне көп түсіне бермейді. Ал адам табиғаттан қол үзбеу керек. Адамның адамшылығы сақталуы үшін.

Оралхан Бөкей шығармаларында адам мен табиғаттың ара-қатынасы: өмір сүру формасы. Жазушы адамның өмір сүру формасын табиғатпен бірге алады, себебі: адам-табиғат баласы, табиғаттың бір бөлшегі.

Өмір адамдарды құрметтеп, ардақтап, сыйлап өтуі керек. Өйткені өмір адамға бір-ақ рет беріледі. Өмір сүрудің ең жақсысы - айналаңа жарық тарату.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Абилямажинова А.Б., Байбатанова Ф.И. Оралхан Бөкейдің көркемдік дүниетанымы.- Вестник КАСУ, 2010. № 2.
- 2 Бөкей О. Екі томдық таңдамалы шығармалары. – Алматы: «Жазушы», 1994. - 1 т. - 496 б.
- 3 Адам мен табиғат біртұтастығы. Н.Айдархан <https://articlekz.com/kk/article/>.
- 4 Ө.Сансызбай.Оралхан Бөкейдің «Қар қызы» повесіндегі образдар жүйесі. Сюжеті мен композициясы.
- 5 Оралхан Бөкейдің «Қар қызы» шығармасындағы «уақыт», «кеңістік», «жалғыздық» концептілері. Мыңжасар Л., Мұратбекова А.М.
- 6 Жарылғапов Ж.Ж., Кенешова Л. Оралхан Бөкей туындыларындағы кеңістік пен кейіпкер концепциясы.
- 7 Г.Б.Найманбаева., К.Н.Әлікенова. О.Бөкеевтың көркемдік-философиялық ой әлемі.
- 8 Ахметжан Т. Оралханды ойлағанда...//Қазақ әдебиеті газеті. 21.09.2004.

ТЫНЫШТЫҚБЕК ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ КӨРКЕМ СӨЗ АЙШЫҚТАРЫ

КЕНЖЕГУЛОВА И. С.
7 сынып оқушысы, Майқоңыр ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы
КЕНЖЕГУЛОВА А. Г.
ғылыми жетекші, ағылшын тілі пәнінің мұғалімі,
Майқоңыр ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Қазіргі қазақ поэзиясын тың арнаға бұрып, өлең техникасы мен мелодикасына, көркемдік әлеміне ерекше жаналық әкеліп жүрген, құбылысқа айналған ақындарымыздың бірі - Тыныштықбек Әбдікәкімов.

Тыныштықбек Әбдікәкімов Абай туған топырақта 1953 жылы 20 шілдеде дүниеге келген. Жұртшылыққа «Ақшам хаттары», «Ырауан» атты жыр жинақтарымен, «Қас. Сақ. Аңқымасы» атты философиялық еңбегімен танымал. «Қас. Сақ. Аңқымасы»

атты философиялық еңбегінде әлем халықтарына ортақ ежелгі ғарышнамалық ұғымдар мен қа-ғидаларды қазақи ұлттық дүниетаным арқылы сараптауы әрі өзіндік пайымдауы бойынша жазылған. Қазақ халқы өзін-өзі қалай тану керектігі, қазақ сөзінің құдіреттілігі, алуан қасиеттілігін акын талмай ізденіп, оны әр қырынан дәлелді түрде баяндайды [1, 25 б.].

Тыныштықбек Әбдікәкімов – қазіргі қазақ поэзиясына өзіндік үнмен, тың толғаныспен келген дара ақын. Оның өлеңдері қазіргі тынышсыз әлем секілді мейлінше күрделі. Бұрқ-сарқ қайнап жатады. Жұмбағы мол. Тұңғығы терең. Кей өлеңдерін түсіне де қабылдай алмай жататының тағы бар. Өйткені жаттанды ой, жаттанды тіркес жоқ. Бәлкім, ақынның өлеңдерін толықтай қабылдау үшін оқырманның белгілі дәрежеде ішкі дайындығы мен үндестігі болуы қажет шығар.

Қалай дегенде де, ол суреткер ақын ретінде дүниені тану өзгешелігімен, соны әдемі өрнектеп, оқырманына ширықтырып жеткізе алуымен дараланып жатады. Оның туындыларындағы тосын сөз құбылтулардың көптігі соншалықты, қолыңа қаламың мен дәптерінді алып жаза бастасаң, көп қазынаға кезігетінің тағы шындық.

Тыныштықбек Әбдікәкімов өзіндік дара жолы бар, елең еткізер айырықша ақын. Оның өлеңдерін оқып отырып, оны біреуге еліктеп өлең жазатын ақын деу артық болар.

Мұның сыры неде дерсің, біздіңше, Тыныштықбек ақын әу бастан ақындық өнерде өзгеге ұқсамауды, біреудің көлеңкесінде қалмауды өзіне серт еткен сияқты.

Қазіргі уақытта әлемдік поэзияда, оның ішінде қазақ өлең өлкесінде ақын қаламына ілікпеген тақырып жоқ болар. Алайда соны өзгелерді қайталамай, өзіндік әлеміңмен жырлау, оқырманыңа тосын сыр айтып, қиялына қанат бітіру, сөйтіп тамаша сурет, полотно жасау – үлкен шеберлік. Біз ақынның ауыл өмірінен жазылған жырларынан осыны аңғардық. Бұл үшін алысқа бармай-ақ кітаптың беташар өлеңіне көңіл аударып көрелік.

Бүгінгі күні қазақ поэзиясы Тыныштықбек Әбдікәкімов арқылы жаңа көркемдік биікке көтеріліп отырғаны баршаға аян. Оның шығармашылығынан ұлттық рух, ұлттық бояу, ұлтжандылық иісі аңқып тұрады. Ақын өлеңдері ұлттық сезімімізге өзгеше сәуле түсіріп, ой-санамызды, әдеби қиялымызды барынша байытып, жаңа қиырларға бастап, тосын қияларға шығаратыны сөзсіз. Оның өлеңдерін оқып отырғанда ауыл, туған өлке, таныс табиғат, бақташылар өмірі сол баяғы күйінде көз алдынан өтіп жатады.

Нағыз казактың иісі анқып тұрған «Мерей» өлеңіндегі мына бір шумақтарға назар аударайықшы:

Ауылым болушы еді күнде боран,
Өзгеріп кетті қазір мүлде балаң.
Қаздардың қаңқылынан қаймақ жалап,
Түнде сал Ай сәулесін тыңдап алам.
Мендегі сөз – құлынды, көз – боталы.
Бұл дәурен қайталанса жазда тағы!..
Мамырдың майын бұлттар бүркіп өтіп,
Топырақ жапырағын маздатады.
Бір білсе жер қадірін, тау қадірін,
Білер ме жусан емген марқа түлік...
Қыз-Көктем көл басына асығады,
Бұрымы бұлт ішінде тарқатылып, –
Керемет сөз кестелері арқылы өрілген мұндай қазақы өлеңді

оқығанда қалай ғана селт етпей қаларсың?

Дәл осы өлең жолдарынан ақынның суреткерлік қиялының соншалықты кеңдігі аңғарылады. Бұл ұғымдар қара сөзге, қарапайым түсінікке сыймайды, ал поэзияда керемет жарасымдылық тапқан және де ақынның суреткерлік дүниетанымының қуатын, кеңдігін айқындай түскен.

Жалпы Тыныштықбек ақын поэзиясында поэтикалық кеңістік, бейнелілік бірінші кезекке шығатын тәрізді. Ондағы өмірдің талай ауыр соқпағынан туындаған ой, өмір тәжірибесінің өзі поэтикалық образға айналдырылып беріледі [2, 32 б.].

Қазақ поэзиясында ауыл туралы жыр мол. Ауыл – қазақ өмірінің, салт-дәстүрінің, тіршілігінің тірегі. Ауыл – өткен күнін, ата-ананды сағыну. Сол себепті ауыл тақырыбының ақындардың жырларынан орын алуының табиғи негізі бар. Ал жоғарыда біз келтіріп отырған өлең жолдарын мына ақынның туындысына ұқсайды, не мына өлеңнің сөз қолданысы қайталанған деп айта алар ма едік. Бұл, біздіңше, ешкімге ұқсамайтын ақын көңілінің өз олжасы. Ақын неше жылдар алыстап кеткен ауылына деген сағыныш сырын әдемі суретке айналдыра жырлайды. Нақ осы тың поэтикалық суреттер өлеңнің бәсін еселеп көтеріп, оқырманының көз алдына бұрын білсе де, дәл мұншалық көркем сезінбеген тосын бейнелерді тосады. Ақын ауылымды сағындым, ауылым керемет деп жалаң жырламайды, соны поэтикалық сырмен аңдатады.

Осы ойды «Сақманда», «Ауыл кеші», «Көктем», «Түз тағысы», т.б. өлеңдерінде өрбітеді.

Тыныштықбек Әбдікәкімов қазақ жырының бағына туған дара талант иесі. Оның поэзиясындағы ерекше тоқталатын жай - ақынның ерекше образды, бейнелі сөз кестесі. Нағыз ақындық нақыш сөзбен салынған сурет, таптырмайтын теңеу, орамды айтылған ой, селт еткізетін сезім, қиюы келіскен ұйқас, тосын түйін жаңаша жазатындығын жазбай танытатын осындай-осындай шеберліктің шынайы белгілері Тыныштықбек Әбдікәкімов өлеңдерінде көптеп кездеседі [3, 65 б.]. Мысалы, мына бір әдемі метафораларға көңіл аударайықшы.

Мендегі сөз - құлынды, көз боталы...
Бұл дәурен қайталанса жазда тағы!..
...Қыз - көктем көл басына асығады
Бұрымы бұлт ішінде тарқатылып.

Ақынға ерекше шабыт әкелер көктем табиғатын «бұрымы тарқатылған қыз» бейнесінде суреттей отырып, өзінің де терең ойға шомылар шабытты шағын «құлынды, боталы» деп ауыстырады, ол ар жағынан тугалы тұрған түйдек-түйдек жыр екені сөзсіз. Жалпы ақын лирикасында рәміздік бейне ретінде тау, сай, ай, жұлдыз, бұлт, боран, күн, тұман, самал, шерлі тұз сияқты табиғат құбылыстары мен бөлшектері жиі кездеседі және әрқайсысын түрлендіріп қолданады. Мысалы, бір ғана түннің өзін қара түн, қорқынышты түн, суық түн, бөрте түн, көк түн деп көңіл - күйіне қарай құбылта қолданады. «Бүйен-сайға құйылып уыз тұман», «Көшеде күз көңілде - көктем есен», «Көз ашпаған бір мұңның бөлтірігі», т.б. көптеген әдемі метафоралар мен «Көгілдір нұр төгіп тұр көкте жұлдыз», «Қаз дауысы аңқыған қоңыр желге», шегірткенің інжулі шырылынан», «Жыртық көңіл онымен жамалар ма?» деген айшықты эпитеттер Тыныштықбек Әбдікәкімов тілінің көркемдігін танытады деп білемін.

Марқа - көңіл маңырап болмай қойды,
Терезеден Ай қарап теке мүйіз...
Сол жылы Күн де жиі қызарақтап,
Ал түнде ай қарайтын шекесінен...
Бұлтқа сүйеп маңдайын, қыбыр етпей,
Тау басында әлі отыр Ай құнысып.

Өлең шумақтарында метафора, эпитет, кейіптеулер ете орынды қолданылған. Өлеңдерінде Айдың өзін бірде эпитет, бірде метафора, бірде кейіптеу ретінде алып түрлендіре қолданады. Қалай суреттесе де өлең көркемдігін асқақтата түседі. Ақын нені суреттесе де өзіне таныс өмірден алыс кетпейді, ұлттық бояу, ұлттық нақышпен

өрнектейді. Ал мынадай орынды теңеулерді басқа ақындардан кездестірмедім.

...Ай да туар сақалындай ешкінің,

Ол да өзгермес, жарықтық....

Түтіндеймін еріксіз...

Сүлейменнің

Құмырасы секілді жын қамалған.

Жалпы мұң мен зарды, ар мен ұятты, жауыздық пен жақсылықты, пасықтық пен адалдықты бір-біріне қарсы қоя отырып суреттеу жиі кездеседі.

Ақын өлеңдерінде бір мұң, бір сыр аралас назды сарын басым, яғни, ақын элегиялық сарындағы шығармаларды көп жазады. Сондай-ақ өлеңдерді сюжетке құру, диалог, монолог арнау түрінде жазу кездеседі. Мұндай өлеңдері ойнақы жеңіл ұйқасқа құрыла отырып, оқырманды өзіне тарта түседі. Сондай өлеңдерінің бірінен мысал келтіре кетейін.

- Сені ғашық дейді гой?

- Ол кім тағы?

- Болды, болды, айта бер, тартынбағын...

Бәлкім, сорым, білмеймін, бәлкім, бағым,

Бар еді бір қарындас,

Ал тыңдағын....

Ақын өлеңдеріндегі тағы бір тоқтала кететін жай- онда аллитерация мен ассонанстың қолданылуы.

Қайдасың сен, бауырым- қоңыр тауым?!

Қайдасың сен, самал жел қарындасым?!

Қайнамайды мендегі қалайша қан:

Қаңтарда да көрмедім балауса қар!....

«Қ» дыбысының қайталануы лирикалық кейіпкер толғанысын жеткізуде орынды қолданылған. Мұндай дыбыстық қайталаулар аын өлеңдерінде көптеп кездесе отырып, оның сөздік қорының да мол екенін танытады.

Т.Әбдікәкімов өлеңдерінің көркемдік ерекшелігін осылайша зерттей отырып, оның бос сөзді, жеңіл ойлы ақын емес, көркем сөздің құнын түсінетін, оны орынды қолдана білетін шешен тілді, терең ойлы, нағыз қазаққа тән сөз қолданысы мен мінезі бар ақын екенін таныдым. Оның ұлтжандылығы мен адамгершілігі, қарапайымдылығы, мықтылығы, қайсарлығы, даралығы қазақ поэзиясына тән қасиет деп білемін. Кейінгі жас ақындар оған еліктейтіні сөзсіз. Олар Тыныштықбек Әбдікәкімовтей бола алмаса

да, оның өлеңдеріндегі жоғарыда аталған қасиеттерді бойларына жинастыра алса, сол арқылы қазақ ақындары салып кеткен дара жолды жалғастыратыны сөзсіз.

Т.Әбдікәкімов поэзиясы қыры-сыры мол, әлі де көп зерттеуді қажет ететін қызықты да құнды зерттеулер көзі деп айтқым келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Т.Әбдікәкімов. Ақшам хаттары (өлеңдер, балладалар. толғаулар). А., «Жалын», 1993., - 98б

2 З.Қабдолов. Сөз өнері (монография). II том. А., 1983. – 320б

3 А.Сапышев. Ақын. «Ертіс өңірі», 2003., -188б

БАЛАЛАР ӘҢГІМЕЛЕРІНІҢ ЖАНРЫ

ЕРЕЖЕПОВА Ж. М.

қазақ тілі мен қазақ әдебиеті мұғалімі,

№23 ЖОББМ, Абай облысы, Семей қ.

КУРБАНОВА Г. Н.

11 сынып оқушысы, №23 ЖОББМ, Абай облысы, Семей қ.

Балалар әдебиеті әдебиеттің өз алдына жеке дара саласы болғандықтан, бұл саланың өзіне тән ерекшелігі, тілі мен өзіндік бағыт-бағдары бар. Яғни, балалар әдебиеті – қазақ әдебиетінің бір арнасы. Оның да өсу, өркендеу жолдары бар. Басында жалпы әдебиеттік мұралармен бірге дамып келсе, соңынан өз алдына дараланып, өз ерекшеліктерімен таныла бастады. Балалар әдебиетінің басты ерекшелігі – тақырыбында, екіншіден, бала тіліне лайық көркемдігінде, үшіншіден, көркем шығармада балаға тән юмордың болуы, төртіншіден, тәрбиелік-танымдық, дидактикалық ұғынықтылығы. Сондықтан баланың қажеттілігінен, сұранысынан, талабынан шығу үшін оларға тән қылық, мінез керек. Ол үшін көркем шығарма шынайы, табиғи суреттелуі қажет. Онсыз баланы алдау мүмкін емес. Бірақ ол шындық қоғам дамуына сай өзгеріп, уақыт талабынан шығып отыруы керек.

Балалар әдебиеті – балалар өмірінің энциклопедиясы деуге де болады. Балаларға арналған шығармалардың тәрбиелік-танымдық қызметі балалардың рухани мәдениетін байытып, туған елі мен жерін сүйуге, ата-анасын сыйлауға, үлкенге құрмет көрсетуге, имандылыққа тәрбиелеуден көрінеді.

Балалар әдебиеті жас ерекшеліктеріне байланысты бірнеше салаға бөлінеді. Балаларға арналған шығармалар жасөспірімдердің ой-өрісін, сана-сезімін дамытып қана қоймай, оларға заман талабына сай тәлім-тәрбие беруге бағытталатыны сөзсіз.

Қазақ балалар әдебиетінің тұңғыш үлгілері, балалар әдебиеті ғылымының алғашқы қалыптасуы педагог, жазушы, аудармашы, «балалар әдебиетінің атасы» атанған – Ы. Алтынсарин есімімен тікелей байланысты. Оның өнер-білімге тәрбиелейтін, этикалықэстетикалық тәрбие беретін өлеңдері мен әңгімелері ауыз әдебиетінен, фольклордан балалардың тіліне, ұғымына лайық шығармаларды іріктеп, орыс балалар әдебиетінен қысқа да қызықты әңгімелер аударып, құрастырып шығарған оқулығы балалар әдебиетін және оның ғылымын қалыптастырудың негізі болмақ. Ы. Алтынсариннің «Қырғыз (қазақ) хрестоматиясы» (1879) – қазақ балалар әдебиетінің тұңғыш классикалық жинағы.

1912 жылы орыс ақын-жазушыларының мысалдарын қазақ тіліне аударып, С. Көбеев «Үлгілі тәржімә», «Үлгілі бала» оқулығын шығарып, балалар әдебиетінің қалыптасуына үлес қосты.

Жанр – тек типологиялық қана ұғым емес, ол – әрі тарихи ұғым, құбылыс, категория. Сондықтан жанрды зерттеу үшін оның қашан, қай дәуірде пайда болғанын анықтау аса маңызды. Өйтпеген жағдайда зерттеп отырған жанрдың басқа жанрлар арасындағы ролі мен орнын, маңызын ашу, сондай-ақ оның өзіндік қасиеттерін анықтау оңай емес.

Әңгіме ұғымының жанрлық сипатын айқындайтын болсақ, «Әңгіме – бұл қысқа новелладан гөрі сюжет арқауы қиындау құрылатын, өмір құбылыстарын ықшамдап түйгенімен, оған терең мағыналы идея сыйғызып, болмысты сатылатып, дамытатын өте елгезек, икемді форма. Негізгі мақсат – бір ғана мәселенің, бірер ғана кейіпкердің төңірегіне бағыныңқы болу. Әңгіме жанрының өзіне тән басты қиыншылығы сол, ол қашанда қиыннан қиыстырып, қысқа жазылады» [1, 342 б.].

«Әңгіме жанрына ықшамдылық жарасады. Соның өзінде етек жеңнің қысқалығы емес, бойға шақ қонымды болуы керек» [1, 38 б.].

«Әңгіме жанры бір ғана көңіл-күйдің, эмоцияның, бір мұраттың жемісі» [3, 6 б.].

Жоғарыда айтылған пікірлерді жинақтай келе, әңгіменің өзіндік ерекшелігін З. Қабдоловтың Паустовскийдің мына сөздеріне сыйғызған тұжырымын негізге алуға болатын сияқты: «Әңгіменің ең елеулі ерекшелігі – жинақылығы, ал «нағыз күшті, нағыз күдіретті

проза – жинақы проза», одан басы артық айтпауға болмайтын шындық қана қалған... Жинақылық – мұқият мықтының ісі» [4, 303 б.].

«Әңгіме – шеберлік мектебі» десек, бұл шағын жанрдың балалар әдебиетінде арқалар жүгі ауырлаған. Себебі, балалар жазушысы болу табиғи дарын мен шеберліктің, терең сезімталдық пен ұшқыр қиялдың қиысып, гармонияда, яғни үйлесімділікте болуын қажет етеді. Осы орайда В.Г. Белинскийдің балалар жазушысының болмысын тұжырымдаған кесек ойы біздің ойымызды шегелей түседі. «... должно родиться, а не сделаться детским писателем. Это своего рода призвание. Тут требуется не только талант, но и своего рода гений...»

Да, много нужно условий для образования детского писателя: нужна душа благодатная, любящая, кроткая, спокойная, младенчески простодушная, ум возвышенный, образованный, взгляд на предметы просветленный, и не только живое воображение, но и живая, поэтическая фантазия, способная представить все в радужных образах. Разумеется, что любовь к детям, глубокое знание потребностей, и оттенков детского возраста есть одно из важнейших условий» [5, 104 б.].

Сонымен, әңгіме – көркемдік мүмкіндігі бай жанр. Проза жанрының өз тарихы, даму жолдары бар және оның өмірге келуі, қалыптасуы әр ел әдебиетінде әрқилы. Жалпы әлем әдебиеті қисынында (оған дейін «новелла» деп келген, кейінгілер бірде әңгіме, бірде новелла деп алмастыра айтып кету себебінің бір ұшығы осыдан болса керек), «әңгіме» термині өз құқығын 1830 жылдан бастап алған болатын. А. Байтұрсынов «Әдебиет танытқышында» ұсақ әңгіме деп бөліп атаған.

Т. Нұртазин әңгіме – жауынгер, барлаушы, жалынды жанар дей келе, күнделікті өмір тынысын көркем баяндайтынына тоқталған. Бұған қоса, әңгімені оқу үшін көп уақыт керек емес (Эдгар По пікіріндегідей) [6, 54 б.].

Қазақ әңгімелері қалай дамуда? Шағын жанрдың әдебиеттегі орны қай деңгейде? Бұл сұрақтарға жауап ретінде әңгіме жанрының кішілігі, шағындығына қарамай, өмірдің үлкен мәселелерін көтеретіндігі айтылады. Сондықтан әңгіме прозаның ең қажетті, бөлінбес бөлігі екендігі дау тудырмайды. Әңгіме жанрының біртіндеп толысып, толығы – заңдылық. Бұл жерде З. Қабдоловтың «әңгіменің жанрлық табиғаты құбылмалы» деген пікірінің зерделі айтылғанын атап өту керек. Себебі, әңгіме жанрының табиғаты – шығармашылық ойдың, сергек сезімнің, ұшқыр қиялдың ұштасуына тәуелді болады. Ал, сіңісті қағидаларды өзгеріске әкелетін жайт

– жазушы шеберлігі екендігі әдебиетшілерге аян. Бұдан келіп шығатын түйін: әңгіменің табиғатын тап басып айтқан анықтамалар мен оның жанрлық ерекшеліктерін айқындайтын қисындар осындай әдеби ілгерілеудің нәтижесінде үнемі жаңаланып отыруы тиіс.

Жалпы әңгіменің түрлерін шартты түрде сипатына, тақырыбына, жанрлық ерекшелігіне қарай үш топқа бөлуге болады. Сипатына қарай: әзіл, романтикалық, реалистік, қызықты оқиғалы. Тақырыбына қарай: философиялық, тарихи, автобиографиялық, сатиралық, психологиялық, символдық, көңіл-күй (лирикалық), фантастикалық. Жанрлық: әңгіме-очерк, әңгіме-монолог, қысқа әңгіме (этиюд), аңыз әңгіме т.б.

С. Қасқабасов: «Сөз жоқ, әр жанрдың қалыптасқан, тұрақталған белгілері болады. Ол көп жағдайда шығарманың композициясында, сюжеттік құрылымында, баяндау «пішіні» мен көркемдеу құралдарында сақталады» [7, 195 б.], – деуі, Чеховша айтқанда, әңгіме құрылысында сюжет желісі, баяндау айрықшалығы, кейіпкерлерді даралауда тепе-теңдік ырғағы сақталуы және өте таныс көркем мәтіннің өзін оқи келе жаңа қырларын тануға мүмкіндік, Қабдоловша түйіп ескерсек, әңгіме – әсем жанр екендігі мен жазушы-әңгімешіге берілген талап биігінен шығу сыны тұрады.

«Әңгіме – көркемдік қиоы оңайшылықпен табылмайтын қиын жанр», – деген сыншы С. Әшімбаев пікірімен толық келісуге болады.

Әңгіме шындық пен өмір құбылыстарының концептуалдық көріністері мен түсінігін анықтайды. Шағын жанрға жүгіну – кейіпкердің қоршаған орта мен ондағы өзінің орны жайлы көзқарастарын қалыптастыратын тәсілдер мен жағдайларды анықтап, кейіпкердің өзіндік дамуының динамикасын, ересек адамдармен қарым-қатынасын бақылауға мүмкіндік береді.

«Әңгіме – шеберлік мектебі», сондықтан балалар әдебиетінде әңгіме жанры әрі қиын, әрі қызықты жанр болып саналады. В.Г. Белинскийдің «должно родиться, а не сделаться детским писателем» деген сөзіне сүйенсек, жазушы болу оңай емес, ал балалар жазушысы болу үшін тіпті, табиғи талант керектігін айтамыз.

Кеңес дәуірінде еңбек тақырыбы басты тақырыптардың бірі болғаны белгілі. Жеткіншектің жеке тұлға ретінде қалыптасуындағы еңбектің ролін, жас кейіпкер мен еңбектің арақатынасын тиісті дәрежесінде суреттеп жазу – қаламгер үшін жауапты міндет болған. А. Б. Өтегенқызы осы талапқа сай жазылған балалар шығармалары, ең алдымен, интернационализмді, патриотизмді, қоғамдық еңбекті, мемлекеттік билікті мақтауға тиісті болғандығын айтады [8, 64 б.].

Балалар жазушысы болу оңай еместігін ескерсек, қаламгерлердің балалар әдебиетіне неліктен бет бұрмайтыны белгілі болады. Әңгіме – шағын жанр, ал шағын жанр қиын болуы себепті балалар әңгімесіндегі кейіпкердің атқарар ролі де салмақты. Өмірдегі бір сәттік оқиғаны немесе бір жағдайға байланысты болған ситуацияны алып, сол арқылы характер жасау, характерді әрекет, үстінде ашу шеберлікті қажет етеді. Себебі «Характер дегеніміз геройдың әдеби портреті деген сөз емес, оны портрет жасағандай жасауға болмайды. Ол басқа кейіпкерлермен қарым-қатынас үстінде көрінеді» [9, 8 б.]. Яғни кейіпкер характері жалғыз тұрғанда ашылмайды, характерді ашатын нәрсе ол – қарым-қатынас, әрекет. Сондықтан жалаң баяндауға салынып кетпей, кейіпкерді іс-әрекет арқылы ашып, оқырманға әсер ете білу, осының бәрін бір әңгіменің бойына сыйғызу оңай іс емес дейміз.

Балалар жазушысы алдымен балаларды сүйіп, баланың жас ерекшеліктеріне қарай қажеттерін, өзгешеліктерін терең білуі қажет, психолог бола білуі қажет. «Кез-келген жазушы психолог бола білуі керек. Ол кейіпкердің типтік қарекеттерін суреттеп қана қоймай, сол қарекеттердің бұлтартпай сендіретін психологиялық мотивировкасын көрсете білген жөн» [10, 60 б.].

Балаларға арналған көркем туындының кез-келген элементі жеткіншек талғамын қалыптастырып, қызығушылығын қанағаттандыратын әсерлі болуы тиіс, балаларға арналған шығарманың әр бөлшегі баланың түсінігіне сай, тартымды болуы қажет. Әңгімедегі тартысты талдау арқылы кейіпкер харатерін ашуға негіз салып, жазушының кейіпкерлерге артқан негізгі міндетін, қаламгердің ой ағынын бағдарлауға болады.

«Балалар әдебиеті – кішкентайлардың үлкен әдебиеті» деген екен орыс жазушысы М. Пришвин. Ендеше сол кішкентайлар адамзат болашағы, ертеңі екенін есте сақтай отырып, сол келешек, болашақты тәрбиелейтін рухани күш балалар әдебиеті екенін ескеруіміз қажет.

Балалар әдебиеті – бүгінгі ұлттық әдебиетімізде көркемдік-шығармашылық және тағылымдық-тәрбиелік мақсаттарды басты назарда ұстап, балалардың жас ерекшелігіне қарай дамып келе жатқан сала. Бұл салада балалардың жастық, білімділік ерекшеліктері еске алынады. Олардың психологиялық өсу процестері ескеріледі.

Қазақ балалар әдебиеті жылдан жылға сан жағынан да, идеялық сапасы жағынан да өсіп келеді. Мұның қоғамдық ірі мәні бар. Өйткені балалар әдебиеті – жас ұрпақтарға ұлттық тәрбие берудің

куатты құралы. Ол жастарды ұлттық патриоттық рухта тәрбиелейді, озық ойларымен қаруландырады. Қандай қиыншылықтарды болса да, оларды жеңуге ұмтылдырып, жігер-қайратын арттырады.

XXI ғасырдың балалары өзінің ойлау қабілеті, таным-түсінігі, мүмкіндіктері мен мұқтаждықтары жағынан өткен ғасырдың елуінші жылдарымен салыстырғанда, әлдеқайда алда, биікте тұр. Себебі сонау жылдары велосипед, қағаздың өзі таңсық нәрсе болса, балалар ұшқыш, мұғалім болам деп армандаса, қазіргі заман балаларының арман-мақсаттары мүлде басқа. Қазіргі кезде төменгі сыныпта оқитын балалардың өзі компьютерден бас алмайды, ұялы телефонды үлкендерден қалыспай ұстайды, кітапханаға баратын бала аз, техниканың дүрілдеп дамып тұрған заманында баланың таным-түсінігі де, арман-мұраты да өзгерді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ыбырайым Б. Сырлы әлем: Қазіргі қазақ балалар прозасы /Б. Ыбырайым. – Алматы: Ана тілі, 1997. – 342 б.
- 2 Майтанов Б. Портрет поэтикасы: Ғылыми-сын зерттеу /Б. Майтанов. – Алматы : Қазақ университеті, 2006. – 38 б.
- 3 Ақыш Б. Ө. Балалар прозасындағы жеткіншектер бейнесінің жасалуы: Филология ғылымының кандидаты дәрежесін алу үшін жазылған диссертация/ Б. Ө. Ақыш. – Алматы, 2006. – 6 б.
- 4 Қабдолов З. Сөз өнері / З. Қабдолов. – Алматы: Санат, 2002. – 303 б.
- 5 Детский практический психолог: Программы и методические материалы. Учеб. пособие для студентов высших пед. учебных заведений /О. Шаграева, А. Д. Кошелева, В. И. Перегуда. – Москва: Академия, 2011. – 104 с.
- 6 Нұртазин Т. Жазушы және өмір / Т. Нұртазин. – Алматы : ҚМКӘБ, 1990. – 54 б.
- 7 Күмісбай Ш. Солақай: балаларға арналған повестер және әңгімелер / Ш. Күмісбай. – Алматы: Балалар әдебиеті, 2005. – 195 б.
- 8 Ахметов Ш. Қазақ совет балалар әдебиеті: жоғары оқу орындары мен педучилище студенттеріне арналған оқу құралы / Ш. Ахметов. – Алматы : Мектеп, 1976. – 8 б.
- 9 Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы: орта мектептің жоғары кластарына арналған құрал / Қ. Жұмалиев. - 3-басылуы. – Алматы: Мектеп, 1969. – 60 б.

Ә. БӨКЕЙХАННЫҢ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНА ӨЗГЕ ҰЛТТАРДЫ ҚОНЫСТАНДЫРУ САЯСАТЫ ТУРАЛЫ

МАГЗУМОВА М. Ж.

қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі,

М. Әуезов атындағы ЖОББМ, Павлодар қ.

ҚАРАТАЙ Н. А.

оқушы, М. Әуезов атындағы ЖОББМ, Павлодар қ.

Ә. Бөкейханның саяси көшбасшылық қызметі қазақ даласының аса күрделі кезеңінде өтті. Ә. Бөкейханның ел ісіне араласып, ұлт тәуелсіздігін сақтау, елдің еркіндігін ұстау жолындағы күресі мәдениетті елдердегі терең талдаулы саяси бағдарламалық, жан-жақты талданған концепциялардан басталады. Ә. Бөкейханның саяси қызметіндегі бағдарламалық, жан-жақты ойластырылған қызметін бірнеше салаға бөлуге болады.

1 Ұлт ісіндегі басты мәселелерді анықтауда Ресей империясының саяси істерін талдау. Осы істер негізінде қазақ қоғамының қабылдайтын іс-шараларын дайындау.

2 Ұлтты саяси іске әзірлеу. Халықтың өз бостандығы, еркіндігі жолындағы күресіне саналы түрде келуіне жағдай жасау.

3. Халықтың білімін көтеру. Ағарту, білім – ұлттың саяси еркіндігінің басты жолының бірі екендігін назарға алу.

4. Түркі елдерімен бірлікті, ынтымақтастықты дамыту.

5. Баспа, бұқаралық-ақпарат құралдарын, кітап шығару ісін қолға алу.

Ә. Бөкейханның саяси қызметіндегі бұл істердің негізгі өмірлік ұстанымына айналуының басты себептерінің бірі – қазақ даласын отарлаудағы Ресейдің өзге ұлттырды жаппай қоныстардыруы болды. Қазақ тарихындағы қоғамдық дамудың өзгерістері XIX ғасырдың ортасынан бастап күшейе түсті. Дегенмен XVIII ғасырдың 30-жылдарынан басталған отарлау саясаты XIX ғасырдың ортасынан бастап күрделі, қарама-қарсы үрдістерге толы болды. Осы кезеңдердегі ұлт-азаттық қозғалыстардың да көбейіп, отарлауға қарсы халықтың ортасынан шыққан ел тұлғалары еркіндікті, азаттықты сақтауды да мақсат етті. 1822 жылғы және 1865-1868 жылдардағы реформаларды жүргізуде Ресей империясы біптралай қиындықтарға кезікті. Ресей империясы қазақ даласын отарлау үшін, толық билікті қолына ұстау мақсатында арнайы зерттеулер жүргізудің қажеттігін түсінді. Қазақ даласын отарлау мақсатында 1844 жылға дейін Ресей патшасы тарапынан 22 түрлі

денгейдегі зерттеушілер келген екен. Ал 1890-жылдардағы Щербина экспедициясының соның ішіндегі ең көлемдісі болатын. Бұл зерттеулер қазақ даласындағы шаруашылықты зерттей отырып, басыбайлықтан босаған орыс крепостнойларын қазақ даласын жіберу үшін әзірленген бағыт болатын. Қазақ даласына жіберілген экспедициялар ішінде мол материалдар жинағаны Щербина экспедициясы болды. Ә. Бөкейхан осы экспедиция құрамына кірді. Бұл саяси қайраткердің экспедицияға кіруге мүдделі болуының басты себебі – жер қатынастарын реттеудегі әдіс-тәсілдерді анықтау үшін қазақ даласының жай-күйімен толық танысу қажет болатын. Щербина экспедициясына дейін де Ә. Бөкейхан Омбыдағы «Стпеной край» газетінің редакциясында халықшылдармен, маркистермен бірге қызмет етеді. Сонымен бірге Ә. Бөкейханның Петербордағы Орман шаруашылығы институтында оқыған кезінде саяси толқулар мен қозғалыстарға қатысып, ішкі саясат туралы көптеген мәселені талдау мен талқылауға дайындығы болғанын да ғалымдар айтады [1, с. 342].

Ә. Бөкейханның Щербина экспедициясына қатысқан уақыты – 1896-1903 жылдар. Щербинаның экспедициясын Ақмола, Семей, Торғай облыстарының 12 уезін зерттеуді мақсат етіп, көшпелі шаруашылықтың жерді пайдалану әдіс-тәсілдерінің негізгі заңдылықтарын зерттеуді, халықты жаңа қауымға қайта біріктіруді, атап айтқанда ауылдық қауымдарға бөліп, шаруашылық жүйе негізінде қайта құруды, қазақ даласындағы (осы талданатын облыстардағы) мал басының есебін алуды, жайылым тмөлшерін белгілеуді, Ақмола, Семей, Торғай облыстарының 12 уезінің этникалық құрамын, географиялық ерекшеліктерін, тарихын қарастырады. Осы зерттеулер нәтижесінде 13 томдық еңбек әзірленеді.

«Экспедицияға жұмысына қатынасу барысында Ә. Бөкейханов қазақ даласына байланысты Ресей империясының көздеген мақсатын бұрын өзі байқай бермеген жаңа қырынан көрді және орталық биліктің таяу жылдары ірі шараларды іске асыруға даярлық жасап жатқанын байқады» [2, 11 б.], - деп жазады ғалым М. Қойгелдиев.

Экспедицияның құрамында болуының бірнеше маңызды жақтары болды. Атап айтқанда, Ә. Бөкейханның қазақ даласының бірнеше өлкелерін зерттеуіне, олардың табиғи ерекшеліктерін, географиялық сипаттарын тануына мүмкіндік туды. Бұл ұлт көсемінің публицист, саясаткер ретінде қалыптасуына ықпал етті. Қазақ жеріне қоныстанған орыс мұжықтары мен қазақ жағдайын салыстар қарап, ұлттың еркіндігі жолындағы күрес ұстанымының орнығуының да негізі болғаны анық.

Ә. Бөкейхан өмірбаяны мен шығармашылығын, саяси қызметін зерттеуші С. Аққұлұлы Ә. Бөкейханның XIX ғасырдың соңында қазақ даласында Түркісіб темір жолын салу жоспарына қарсы болып, оның жүзеге аспауына ықпал еткендігін жазады. Саясаткердің бұл ісі қазақ даласына жаппай үдере көшкен орыс мұжықтарының санын азайтқаны анық [3].

Бұл шынында да Ресей империясының үлкен отарлық іс-әрекеттерінің дайындығы еді. Оның дәлелі ретінде мысалы 1896-1905 жылдары Ақмола, Орал, Торғай, Семей облыстарына 294 296 адам қоныстанса, 1906-1910 жылдары 770. 000 адамға өскен [2, 13 б.].

Ә. Бөкейханның қазақ даласының жағдайы, елдің тұрмысына әсер еткен отарлау саясатының салдары және болашақ үшін халық не істеу керектігі туралы ойлары мен көзқарастары «Қазақ» газетінде басылып тұрды. Ә. Бөкейханның өзінің қолдауымен, идеясымен бжарыққа шыққан «Қазақ» газетінің басты мақсаты – ұлттың саяси бостандығын қамтамасыз ету жолындағы күрес еді.

Газет беттерінде осы күреске дайындық бағдарламасы әзірленді. Халықты бір ортаға ұйыстырды, елдің сауатын ашу, білімге, ғылымға бағыттау мақсатындағы мақалалар жазылды. Газет бетіндегі мақалалардың көпшілігі Ә. Бөкейханның мақалалары болды. Соның ішінде халықтың жеріне қатысты мәселеде барлық түйінді тұстарды шешетін де Әлихан Бөкейхан еді. Бұдан байқайтынымыз, саясаткердің сол кезеңде осы мәселе бойынша қазақ халқы үшін ғана емес, тұтас Ресей үшін де сарапшы маман ретіндегі жоғары біліктілігі байқалады. «Төртінші дума һәм қазақ» мақаласында Ә. Бөкейхан «Стпеное положениенің» 136 статьясына назар аудартады. Ол статьяда қазақ жүрген жерден бөтен елдің адамы, яғни христиан дініндеге адамнан басқа біреулер жер сатып ала алмайды деген заң шығады. Бұл қазақтың жер сатып ала алмауын орындайтын заң болатын. Ә. Бөкейхан «Қазақ» газетінде осы мәселені көтере отырып, бұл заңның жер христианға беріледі дегенді білдіретіндігін айтады. Осы мәселені көтере отырып, қазақ даласының жағдайын ойлап, халық үшін тартысқа түсетін думаға депутат керек екендігіне атап өтеді [4, 58 б.]. Бұл ұлт көсемінің үлкен көрегендігінің белгісі болатын. Себебі қазақ ұлтынан думаға депутат енгізу арқылы жоғары жақтың саяси ойын, іс барысын анықтап білетін, алдын-ала қам қылуға мүмкіндік беретін жағдай туғызуды айтады.

1913 жылдан басталған «Қазақ» газетінде Ә. Бөкейхан қазақ жеріне, шаруашылығын қатысты мол материалдар, мақалалар береді. Бұл мақалалар ішінде саясаткердің терең талдаулары экономикалық

есептерден, әлеуметтік талдаулардан, қазақ жерінің географиялық жағдайларын нақты деректермен дәлелдеуімен ерекшеленді. Осындағы нақтылықтың өзі де саясаткердің Щербина экспедициясы құрамында болған кездегі бай материалдармен танысуының көмегі болғандығын айғақтайды. Мсыалы «Үшінші дума һәм қазақ» деген мақаласында қазақ жеріне, елдің болашағына қатысты бірнеше мәселені талдауынан осыны анықтауға болады.

1. Үшінші думаға қазақ халқы атынан депутаттар енбей калуының себептері.

2. 1907 жылдан бюастап бес жылда қазақ тағдырын бөтен халық өкілдері шешкені айтылады.

3. «Степное положениедегі» қазаққа қатысты заңның тапталуы.

4. «Степное положениедегі» Түркістан өлкесіне қатысты тұстың бұрмалануы.

5. Думада қазақ тағдырын қорғайтын депутат болмағандықтан да, қазаққа тиесілі үлестен айырылып отырғандығы.

6. Қазақтың депутаты болмағандықтан өкімет бөлетін бюджеттен қалыс қалып отырғаны, запрос (өтінім) жасай алмайтындығы.

7. Қазақ жеріне қоныстанған мұжықтар үшін көп үстем ақылар берілетіні, оның негізі депутаттар мен одан жоғарыда отырған өз ұлтының өкілдері отырғандығында деп есептейді.

8. Орыс мұжығына Өскемен уезінен қала салуға рұқсат әперген Виноградов мысалға алынады.

Осы тұста Ә. Бөкейхан Щербина экспедициясының негізінде бұл уездегі мұжыққа тиесілі жер 50 мың десятина еді. Саясаткер осы 50 мың десятина жерді мұжықтар толық пайдаланбай отырғандығын, оның 16 мың десятина жерін қазақ үшін жайылымға лайықты екендігін ескертеді. Сонымен бірге осындай жайлар Өскемен уезінің Трағын болысынан келтіреді. Қазіргі қазақтар пайдаланып отырған жер – басына 63 десятина болса, Щербина бойынша 115 десятина болу керек еді деп жазады [4, 27-29 б. б.]. Щербина экспедициясының алға қойған мақсаттарының бірі – қазақ даласының кең алқабын аз ғана халық жайлап жатыр деген мәліметтерді дәлелдеу болатын. Сондықтан да Ә. Бөкейханның 1910 жылы «Қырғыздар» деген мақаласы жарық көреді. Ә. Бөкейхан сан жағынан қазақтардың Ресейдегі 1897 жылғы санақ бойынша мекендейтін халықтар арасында алтыншы орныда екендігін, табиғи өсімнің коэффициентімен есептей отырып, 5 миллионға жуықтағанын анықтайды.

Саясаткер Щербина экспедициясы арқылы келесі мәліметтерді береді:

- қазақ отбасындағы (шаңырақтағы) адамдар саны – 5, 75 жан;
- дәулет дәрежесіне қарай 8 топқа бөлінеді: сонда дәулеттіде – 34, 75-тен, келдейде – 0, 86-дан келетін мал бар екенін анықтауы да ұлт көшбасшысының болашақ істеріне көп ықпал еткені белгілі.

Щербина экспедициясының келесі бір үлкен маңызды тұсы Ә. Бөкей және Алаш қайраткерлерінің Кеңес өкіметі орнаған кезеңде қазақ елінің шекарасын белгілеуде де көп көмек болғанын анықтайды. Мсыалы, осы экспедиция негізінде Ә. Бөкейхан қазақ халқының Сырдариядан Ертіс, Тянь-Шаньнан Оралға дейінгі аралықта қоныстанғандығын, әрі осы аралықтағы халық санының үлесі 65% құрайтындығын айғақтайды.

Қазақ халқының әлеуметтік құрылымындағы қауымдық, рулық мәселені де осы зерттеуде енгізеді. Себіб кез келген мемлекеттің басқару қоғамның әлеуметтік құрылымын ескеруден тұрады. Қоғамның әлеуметтік сипаттары мен ерекшеліктерін және оның маңызды белгілерін ескермеу тарихта көптеген қайшылықтарға ұрындырағаны белгілі. Сондықтан да Щербина экспедициясында Ә. Бөкейхан қазақ халқының жерді пайдалануының бірнеше өзгешеліктерін береді:

- жерді қауыммен – румен бірге пайдаланады;

- рулар мен олардың әрбірінің өз территориясы бар екенін көрсетіп, картасын жасайды;

- Щербина экспедициясының 6-томына «Родовые схемы киргиз Каркаралинского уезда» деген еңбек жазады.

«Біздің қазақ баласы орыс патшасының қол астында тоғыз болыс, бір губернияда», - дей келіп, Семей, Ақмола, Торғай, Орал, Закспийский, Сырдария, Жетісу, Ферғана, Сакмарқанд, Астрахан губерниялары деп санап, 4 миллион 499 мың 664 адам деп санын шығарады [4, 27 б.].

«Абай.кз» сайтының жазуынша, «1893-1903 жылдар аралығында Щербина экспедициясына мүше болып, қазақ жерін отарламақ болған орыс отарлаушыларына «қазақтың жерінде бос жатқан ұлтарақтай жер жоқтығын» ғылыми негізде дәлелде, қауіптің бетін бір қайтарып тастаған еді» [5]. - деп бағалайды.

Қазақ тарихындағы Ә. Бөкейханның көшбасшылық қызметін біз көбінесе Алаш партиясын құру, оның еркіндік пен тәуелсіздік жолындағы күрестегі істерін осы партиядағы кезеңдерімен анықтауға көбірек назар саламыз. Ал ел бостандығы үшін күрескен

саясаткердің жарқын істері тек қана Алаш кезеңімен байланысты емес. Ол – саясаткердің ұзақ жылдарғы қажырлы еңбектерінің де нәтижесі. Соның ішінде саясаткердің ел тағдыры ісіне бел шеше кірісуіне ықпал еткен маңызды тұс Щербина экспедициясындағы кезеңі болды дегуге әбден болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Артықбаев Ж., Прманов А. История Казахстана (научно-познавательное издание) – Алматы: Атамұра, 2013. – 472 с.
2. Қойгелдиев М. Алаштың Әлиханы / Кітапта: Әлихан Бөкейханов Шығармалар. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 384 б.
3. Султан хан Аккулұлы. Омская экспедиция / XXI ғасырдағы Алаштың Ақ жолы – Алматы: Экономика, 2015. – 768 б.
4. Қыр баласы. Төртінші дума һәм қазақ // Кітапта: «Қазақ» газеті – Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1998. – 560 б.
5. Щербина экспедициясы: Әлиханның ерлігі <https://abai.kz/post/40276>

«АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-ЭПОПЕЯСЫНДАҒЫ ҰЛЖАННЫҢ БЕЙНЕСІ

ҚУАТБЕК А.

11-сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Қарағанды қ.

Қазақтың кеменгер ақыны Абай Құнанбайұлының шығармашылығы һәм тұлғасы ұлттық сана-сезімді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Әлбетте, әр ұлылықтың түптамыры бесіктен бастау алары сөзсіз. Осы орайда бала Абайды қазірде біз білетін дана Абай етіп өсіріп, ақ сүтімен бойына зиялылықты дарытқан Ұлжан ананың есімін ерекшелеп атап кеткен маңызды. Оның қазақ әйелдеріне тән рухани кең дүниесі, нәзіктігі, биязылығы, батылдығы мен сөзге шешендігі бабалары қаракесек Битен мен Шитен шешендер, әкесі Тұрпаннан бастау алып, осы бір ақ жүрекке тылсым үндестік тапқандай.

«Абай жолында» Мұхтар Әуезов Ұлжанды «Қырықтың ішіне жаңа кіріп, семіз тартып қалған сары-қызыл бәйбіше» деп сипаттай отырып, оның Құнанбайдың бірінші жары болмағанымен, келін болып келген әулетінде айрықша сый-құрметке ие екенін қысқа гана сөзбен оқырман ойына тұспалдап жеткізеді. Он үш жасар Абай

оқудан қайтып келіп, шешесіне қарай тартқанда, бойын сағыныштың ызғары кермеген ана еш тежелмей, «Әй шырағым, әуелі ар жағында әкең тұр... Сәлем бер!» деп үн қатуы да автордың қысқа эпизодтарға теңіздей көлегей мән сыйдыра білуін көрсететін айғақтардың бірі. Бала тәрбиесіндегі әке рөлінің бөлектігі, қазақи тәрбиенің бұлағы көсем ананың осы сөзінде орын тапқандай. Көптен күткен баласын бірден құшағына алмаса да, қазақтың ең жылулыққа толы әрі жанына жақын сөзі «шырағым» деп Телғарасына аналық махаббатын танытқаны оқырман көңіліне сәуле шашпауы мүмкін емес. Жазушы Ұлжанның «салқын сабырлығын» ерекшелік отырып, оның Абай мен Құнанбайдың бір-біріне жақынырақ болуына, отбасы шаңырағы берік болуына қосқан үлесіне жоғары баға береді. Құнанбайдың да әйеліне деген ілтипаты «Бар, ана шешелерің жаққа бар, амандас, балам!» деген сөзінен байқалады. Осыдан кейін қаламгер Абайдың мінезі салмақтылықтан балалыққа қарай ауысып, өзін еркін ұстап, шешесіне жол тартқанын баяндайды. Бұдан Ұлжанның жұмсақтығы Құнанбайдың қаталдығына қарсы қойылғанын көруге болады. Дей тұрғанмен, «Кезек өз шешесіне келгенде, ол сүйген жоқ. Қатты бір қысып, бауырына басып тұрды» үзіндісінен Ұлжанға да ермінезді тартымдылық сай екенін тани аламыз.

Зерені емдеймін деп әжесін үшкіріп алуға асық болған Абайдың балалық қылығына Ұлжан сын көзбен қарайды. Өзгелермен бірге күлмей, тек оқудан жаңа келген ұлының молдалықты үйренудің орнына нағашы жұртына тартып кеткенін айтады. Осы тұста ақ келіннің меңзеп тұрғанын барша жұрт аңғарып, Шаншар тобының мысқылды қасиеттерін еске алады. Тонтайдың «Жазыла-жазыла қожа-молдадан да ұят болды, енді өлмесек болмас!» деген сөздері де еске алынып, Ұлжанның тегіне тән еркеше әрі мағыналы әзілқойлық сипатталады. Сонда Абай тентіректемей, Тонтөкеге тартса, бұл тек мәртебе екендігін айтып, нағашы жұртына деген таудай биік құрметін танытады.

Алақанымен сипағаны жанға дәру болатын аналық қасиет Абай Қодар өлімін өз көзімен көріп, шошып кеткені сонша, ұшынып қалған кезінде айдан анық байқалады. «Абай үндемей, шешесін құшақтай алды да, бауырына кіріп, өзінің ып-ыстық басын анасының төсіне басып, жабысып тұрып қалды» деген үзіндіден-ақ ана мен баланың тығыз рухани байланысын, Ұлжанның Абай үшін қорған әрі өмір нәрімен сусындатар дәрия екендігін түсіну қиынға соқпайды. Қоғамда ер жігіттің көңіл босатуы әлсіздіктің белгісі болып саналғанмен, ана жүрек жас баласының жан күйінішін тани

біліп, оған ортақтасады, сонымен қоса оған дем болады. Билік басындағылардың қатаң үкіміне наразылық танытқан Абайдың сырын тек анасы ғана түсініп, сыр етіп сақтай алатын тәрізді. Ұлының осындай хәлге душар болуына септігін тигізген Жиреншеге Ұлжан сабырлы, байыпты түрде, алайда бастырып тұрып ескерту жасаған кезінде Мұхтар Әуезов сөздің астында қалған Абайдың ағасының сезімін «Талай үлкендердің ішінде сөзін осылай байсалды қып айтқан, сондай өтімді, салмақты қып айтқан кісіні Жиренше бұрын көрмегендей болды» деп сипаттауы да тегін емес. Қазақ әйелі қашанда ойын еркін жеткізіп, сөзіне мінез қоса білген.

Ұлы Абайдың ақындық қасиеттерінің шамшырағын жағып, сөндіріп алмай сақтап қалған адам – Ұлжан. Әңгіме айтудың шебері ретінде немересінің есінде мәңгіге жарық тұлға болып сақталған Зеремен салыстырғанда ақ жаулықты келіні өлеңді сөзді жиірек айтып тұрса керек. Онымен қоса Ұлжанның дарыны ұшан теңіз, білімі әрарапты әрі кең ауқымды болған. Бұл туралы кемеңгер жазушы «Оқымаған шешесінің әлі күнге дейін ұмытпай, білдірмей, сақтап жүрген зейініне таң қалады. Нелер ескі заман жырларын, айтыс, өсиет әзілдерін де көп айтып береді» деп ой қозғайды. Бұл үзіндіде Ұлжанның парасаттылығы мен тектілігі айрықша көрініс табады, өйткені нағыз қазақ жүрек қашанда әдебиетке жақын болады, ұлттық фольклорды, халық ауыз әдебиетін келешек ұрпаққа мәдени мұра етіп тасымалдауға құштарлық танытады және бала тәрбиесінде мұның рөлі маңызды екенін ұғынады. Қаламгер Ұлжанның образы арқылы нағыз ананың бейнесін оқырманға, әсіресе қазіргі заманның жас аналарына үлгі етеді.

Зере отырған үлкен шаңыраққа Барлас ақын мен Байкөкше жыршы келгенде Ұлжан Абайдың сұрауымен үйге құт - береке әкелген қос қонақты құр қол жібермей, «ырым байлатып» екі ерге екі жылқыны тарту етеді. Сонда баласы шешесінің «білгіш, танығыш, сыншы» екенін сүйсініп тұрып байқайды. Расымен де, Ұлжанның бұл ісі оның әрдайым шындықтың туын көтеріп жүрген өнер иелеріне деген сыйластығының белгісі еді, сондай - ақ мұнда қазақтың қонаққа деген ерекше ілтипаты мен кеңдігі жайлы терең түсініктегі идея жатыр. Ал «Абай шешесіне дән ырза боп қуанып кеп, бұрынғы бір кішкентай күніндегі еркелікке басты. Ұлжанның мол денесін қапсыра құшақтап, қатты қысып, бетінен, мұрнынан, көзінен қайта-қайта сүйді» үзіндісінде Абайдың өтінішін орындағаны үшін анасына алғыс білдірген сәті жүректі елжіретердей өлшеусіз жылулықпен суреттелген.

«Абай жолын» сүйер қауымның мәңгілік есте қалар қайғылы тағдырды бастан өткізген кейіпкері – Кәмшат болар. Оның сәби шағында туған үйінен ажырауына Бөжей мен Құнанбай арасындағы дау қамшы болғаны да баршаға мәлім. Дәл осы қайшылық белең алып бастағанда Құнанбай Абайды жаңа мешіттің ашылуына қарай Қарқаралыдағы жиынға бірге баруын қалайды. Сонда Ұлжан Абайды аттандырар алдында «Балам, үлкендер бірде тату, бірде араз бола береді. «Күндестің күлі күндес» дегенді сен білмей-ақ қой» деп өсиет айтып, Бөжеймен үлкенге құрмет ретінде түзу сәлем беруін талап етеді. Мәселенің мән - жайын білмей жатып, біреуге қара тигізуден аулақ болу қажеттігін, Құнанбай біреумен араздасса да, Абай әрдайым әділдікті тұмар ету керектігін сол кезде ана көңіл баса назар аудартып айтады. Осы даналығы, көрегенділігі санасы биік оқырманды таң қалдырмай қоймасы анық. Ұлжанның Бөжейдей жақсы адамдарды бірден көріп отыруы, жамандықта жақынға қиянат етпеуді ұстаным етуі оны адамгершіліктің, адалдықтың биік шыңына жеткен тұлға ретінде сипаттайды. Оның ел билеуден де хабары бар болғанын жоққа шығара алмаймыз, себебі Құнанбай беделді ақсақал Алшынбайдан естіген кеңесін Ұлжан обастан тура жолдың бағдары ретінде Абайға айтып жеткізген.

Ұлжанның бейнесі арқылы Мұхтар Әуезов қазақтың дәстүрі, ұлттық құндылықтары, мәдени мұрағаты мен асыл тәрбиесін ашып көрсетеді. Әр бөлім сайын психологиялық параллелизмді шеберлікпен қолданып, ауа-райының нашарлауы, пейзажды суреттеу арқылы сол замандағы көшпенділер өркениетінің құлдырауын күрсіне, жасырын түрде үндеу етеді. Соның ішінде, Ұлжандай қазақ әйелдерінің азаюының мәселесін дабыл қаға көтереді. Себебі, әйел әрдайым бір қолымен бесікті, бір қолымен әлемді тербетеді, келешек ұрпақты тәрбиелейді, ана тілінің сақталуын қамтамасыз етеді, ұлттық сананың негізін құрайды және отбасының игілігін сақтайды. Басқа сөзбен айтқанда, халықтың тірегі болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 М.Әуезов «Абай жолы» роман-эпопеясы 1-4 том.

ҚАЗАҚ АУДАРМА ТАРИХЫ МЕН ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

МАДЫГУЛОВ Р. А.
9«Б» сынып оқушысы, Луганск ЖОББМ,
Павлодар ауданы, Павлодар облысы

Бір ұлт пен екінші ұлт жақындаған сайын, олар көрші елден жоқ нәрсені алады. Бұл ауысудың негізі аударма болып табылады, өйткені «аудармашылар – мәдениетті бір елден екінші елге тасымалдайтын тұлғалар», - деп А.С. Пушкин айтқандай, оның дәлелді себебі де болса керек [1, 102 б.].

Шынында да, аударма ежелден адамдар арасындағы қарым-қатынастың ерекше қызметі болды. Ол құнды материалдар мен ақпаратты басқа тілге аударуға мүмкіндік береді. Осылайша, екі халықтың мәдениеті мен дәстүрі жарасымдылық пен байланысты нығайтуға септігін тигізеді. Аударма тілмен тікелей байланысты. Аударма әртүрлі тілде сөйлейтін әртүрлі қауымдастықтың өзара әрекеттесуі үшін маңызды. Сондай-ақ аударманың теориялық және практикалық мәселелері жалпы тіл білімі мен көркем әдебиет мәселелерімен тікелей байланысты.

Аударма сапасы туралы сөз қозғағанда, әдеби көркемдікке, тілдің дұрыс өрілуіне, стильдік тазалыққа ерекше мән беруіміз керек. Жалпы, өзге тілден аударма саласындағы жұмысты алып қарасаңыз, оның артықшылығы мен кемшілігі қатар жүретініне көз жеткізесіз.

Қазақ аударматану ғылымына келсек, ұлттық әдебиетті оятуға қызмет еткен қайраткерлердің қай-қайсысы да аудармашылықпен айналысты. Баяғыда А.Құнанбайұлынан басталған сол жол кейінгі Ө.Бөкейхан, А.Байтұрсынұлы сынды Алаш жазушыларының шығармаларында да жалғасын тапты.

Мұндай аударма саласындағы алғашқы ғалымдардың бірі Т.Шонанұлы болды. Ғалымның көркем аудармадағы еңбегі шектеулі болғанымен, аударматану саласында алғашқылардың бірі болып сауатты сыншы болды. Талантты, сырлы ғалым бұл жолы «Қазақ әдебиеті» газетінде «Көркем аударма туралы» атты мақаласын жариялаған. Мақалада автор көркем аударманың ерекшеліктеріне, аударма тілі мен стиліне назар аударады. Ғалым еңбегінің басында: «Алдағы мамырда өтетін Мәдени құрылтайда талқыланатын мәселелердің бірі – тіл. Қазан төңкерісі арқасында өркендеуге жол ашқан тіліміз аз ғана жылдың ішінде көп нәрсеге

ие болды. Оның бір бағыты – әдебиетті қамтитын басқа тілдерден кітаптарды аудару» [2, 147 б.].

Келесі кезекте автор аударма туралы, әр адамға қолайлы шығармаларды аудару туралы сөз қозғайды. Ғалымның айтуынша, әркім өз заманына сай жоғын жоқтайды. Мысалы, бір кездері діндарлардың араб, парсы тілдерінен діни кітаптарды аударуы немесе «Қу бас», «Жұма» сияқты әңгімелері сол кездегі қазақ халқына ислам дінінің таралуына ықпал еткен. Сол сияқты Абай Некрасовты емес, Пушкин мен Лермонтовты аударды, «Қазақ» газеті Чехов пен Толстойды аударды, Горькийді аудармады. Некрасовты, Салтыковты, Горькийді емес, Байтұрсынұлының Крыловты, Пушкинді, Лермонтовты аударуына осындай таптық көзқарастар әсер еткен болуы керек. Содан кейін автор «сөзге басқа оқиғаны салады». Ол қазақ старшындары мен байлары феодалдық, бай тапқа жататын орыс жазушыларын жақсы көретінін, ал пролетариат пен еңбекші қара шаруалардың Горький сияқты пролетариат жазушыларын жақсы көретінін, олардың қазақ тіліне аударылуын қалайтынын айтады. Автор нені білдіреді? Біздің ойымызша, мұның негізі қазақ мақалының «тең-теңімен, тезек қабымен» деген философиясында жатыр, яғни әр тап өз деңгейіндегі өз табының өкілін ым-ишарамен түсініп, жан дүниесін ұғады, соған сәйкес, оқырманға ерекше эмоцияларды жеткізу мүмкін болады.

Автордың басты талаптарының бірі – стиль мен сөйлемдегі айырмашылықты сақтай отырып аудару. Себебі, түбір, шын мәнінде, жазу кезінде мағынасы мен мақсатына қарай мәнерге бірде екпін түсіреді, бірде тітіркендіреді, бірде басып, салқындатады. Сондықтан аударма осы құбылыстарды сезініп, сақтауы керек. Ғалымның айтуынша, бұл талап ұлы ақындардың аудармаларында жиі байқалады. Сонымен автор өз ойын дәлелдеу үшін Гоголь шығармаларынан үзінді келтіреді. Үзіндіні талдай келе, ғалым мақаласын: «Бұл үзінділердің стилін ұстанбасаң, шығарманың оқушыға әсері басқаша болады» деп түйіндейді.

Бұл еңбек аударма саласында өте құнды екені сөзсіз. Себебі, ғалым бұл еңбегінде бұрын-соңды жазылмаған аударма саласына тоқталып, аудармашылардың кемшілігін сынап, дұрыс жолды ұсынған. Сөйтіп, ғалым саланың дұрыс бағытта дамуына өз үлесін қосты. Мұғалім аудармашылардың қателері мен кемшіліктерін сынаумен қатар, оларға мысал ретінде «Жас қазақ» газетіндегі «Тамшының тарихы» аудармасын ұсынады [2, 139 б.].

2011 жылы жарық көрген «Телжан Шонанұлының мұрасы» атты кітап екі үлкен бөлімнен тұрады, бұл сол кезеңдегі ықтимал еңбектерді жариялаған ғалымның тұңғыш еңбегі болса керек. Бұл туралы кітап авторы айтады. Алғашқы 30 бетте оның энциклопедиялық ғалым екенін ескере отырып, оның әртүрлі салалардағы жұмысы сипатталған [3, 13-18 б.].

Ғалымның «Тамшының тарихынан» да басқа жетілдірілген көркем аудармалары бар. Оны ұстаз А.Байтұрсынұлымен бірігіп жазған «Оқу құралында» табуға болады. Бұл еңбекте екі автордың да аты-жөні аталмағандықтан, аудармалар ұстаздарға ортақ болатыны анық.

Қазақстанда аударма тәжірибесі Қазақстанның Ресейге қосылуы кезінде пайда болды. Бұл кезде аударма институты олардың қарым-қатынасы мен өзара әрекеттесуінің бастауында белсенді дамып, Ресей аудармашылары орасан зор жұмыс атқарды [4, 29-31 б.].

Орыс шенеуніктерінің миссионерлік қызметі қазақ көркем шығармаларын орыс тіліне аударуға ықпал етті. А.Құнанбайұлы, М. Әуезов, Ж. Жабаев, Ә. Нұрпейісов сияқты қазақ жазушыларының шығармашылығына деген қызығушылық артып, оларды орыс тіліне және әлемнің көптеген тілдеріне аударма бастады. Қазақ жазушыларының шығармаларын орыс және әлемнің басқа тілдеріне аудару қазақ әдебиетінің шығармаларын басқа мәдениеттердің тіліне айналдыра отырып, қазақтардың өткені туралы түсініктерін едәуір кеңейтуге мүмкіндік берді. Н. Сағындықова революцияға дейінгі аудармаларға Асан-Қайғы, Шалкиіз, Марабай, Майлықожа, Ы. Алтынсарин, Абай, М. Жұмабаев, М. Дулатұлы, Ғ. Қарашев, А. Байтұрсынұлы, Ж. Аймауытұлы және т.б. шығармалары жататындығын алға тартады [4, 13 б.].

Шығыс шығармаларының көп бөлігі Абай Құнанбайұлы мен Ыбырай Алтынсарин дәуірінде қазақ тілді аудиторияның игілігіне айналған классикалық орыс әдебиетінің мәтіндері сияқты қазақ тіліне аударылды. Қазақ тіліне аудару мәселесі өзекті болып отыр. Осы кезеңде «Түркістан уәлаяты» және «Дала уәлаяты» газеттерінде мақалалар пайда болады. Мамандар үшін көркем мәтінге байланысты аударма мәселелері өткір туындайды. Аударма қызметінің теориясы мен тәжірибесін түсіну және сипаттау қажет болады. Осы кезде М. Әуезовтің «Пушкинді қазақ тіліне аудару тәжірибесі туралы» мақаласы шықты. 1937 жылы «Казахстанская правда» (5 қаңтар) қазақ тілінде М. Әуезовтің «Евгений Онегин»

мақаласы, 1939 жылы «Пушкин 100 жылдан кейін», «Пушкин және Абай» атты тағы екі мақаласы жарық көрді [5, 51 б.].

«Евгений Онегинді» аударумен ғана емес, А.С. Пушкиннің, М.Ю. Лермонтовтың, Н. Некрасовтың, И.А. Крыловтың, М. Горькийдің, Г. Тукай, Э. Потье, В. Маяковский, Демьян Бедный, Тихонов, А. Безыменский, А.Лахути, В. Рождественский, К. Бальмот, Янка Купала, В. Гюго, Г. Гейне, Н. Хикметті аударумен танымал болған І. Жансүгіровты айтып кеткенде жөн.

Орыс оқырмандары Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы сияқты фольклор саласындағы көрнекті мамандардың әдеби қызметі арқасында «Ұлы Дала ақындарының» мұрасына қол жеткізді. Халық арасында «Мәшһүр» (араб тілінен аударғанда «даңқты, әйгілі, лайықты») деген атқа ие болған. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы көп жылдық зерттеулерін Бұқар жырау Қалқаманұлының шығармашылығына арнады.

1920–1930 жылдардағы Қазақстандағы аудармашылық ойдың дамуын қарастыратын А.Әлімовтің еңбектері көркем аударма теориясы мен тәжірибесі үшін маңызды болды. Оларда ол осы кезеңдегі аудармашылық іс-әрекеттің даму үдерісіндегі «артықшылықтарды» орынды атап өтеді. Қазақстандық ғалым Н.Сағандықова мынадай айқын «артықшылықтарды» қарастырады:

- дәуірдің идеологиялық бағдарына сәйкес келетін шығармаларды орыс тілінен аудару;
- ақпаратты беруге «кедергілер» тудыратын қосалқы аудармаларды жүзеге асыру;
- отандық және шетелдік жазушылардың есімдерімен байланысты мерейтойларға арналған аудармалар.

1930 жылдардан бастап қазақ аударма ісі қарқынды дамып, КСРО-ның басқа халықтары әдебиеті сияқты қазақ әдебиетінің шығармалары да орыс тіліне аударыла бастады. Бұл жылдарда орыс әдебиетінің классиктері қазақ тіліне, ал әлем әдебиетінің шығармалары орыс тілінен белсенді түрде аударылды. Одан кейін марксизм-ленинизм классиктерінің шығармаларын аудару, сол арқылы Қазақстандағы аударма саласы дамыды.

Медеубай Құрманов Гетенің «Фауст» шығармасын қазақ тіліне алғаш рет аудару арқылы аударма ісінің тарихы мен аударма дәстүрінің дамуына зор үлес қосты. Одан кейін неміс поэзиясы мен прозасын қазақ тіліне аударудың теориялық мәселелерімен айналысты. «Фаусттың» қазақ аудармасында пайда болуы Қазақстан аударма әдебиетіндегі маңызды оқиға болды [6, 76 б.].

Осы кезеңде аудармашылар бірқатар мәселелерге тап болады, мысалы:

- екі тілдің әдеби дәстүріндегі силлабикалық, тоникалық, жанрлық ерекшелік жүйелеріндегі айырмашылықты ескеру;
- халықтың әдеби дәстүрін, тұрмысын, мәдени-тарихи «шығу тегін» қамтитын герменевтикалық түсініктеме жасау;
- ұлттық тарихи дәм мен өзіндік стильдің өзіндік ерекшелігін сақтау [4, 12–13 б.].

Қазіргі уақытта қазақ тіліндегі аударма практикасын дамытудың тән ерекшелігі қазақ тілінен шет тіліне (көбінесе ана тілінде сөйлейтіндерді тарта отырып) және шет тілдерінен қазақ тіліне тікелей аудармалардың пайда болуы болып саналады.

Көркем мәтіндерді лингвистикалық тұрғыдан аударудың қиындықтарына мыналар жатады: экспрессивті құралдардың әртүрлілігі, жоғары эмоционалды бояу, ескірген өрнектерді, архаизмдерді және көптеген стилистикалық әдістерді қолдану. Көркем аударма кезінде сөзбе-сөз аударма жасалмайды. Аудармашы көркем шығарманың барлық мағынасын, түстерін, эмоциялары мен әсерлерін жеткізу үшін жеткілікті қиялға ие болуы керек және оны оқырман үшін түсінікті және оңай қабылдай алуы керек.

Көркем аудармалар тілдердің, салт-дәстүрлердің, әдет-ғұрыптардың алуандығын бойына сіңірген посткеңестік дәуірдің әдеби мұрасын сақтайды және жеткізеді, сонымен қатар халықтардың мәдениеті мен ділінің байлығын жеткізетін елдер арасындағы байланыстырушы көпір болып табылады.

Шын мәнінде, көркем стиль – бұл әртүрлі функционалды стильдердің қызмет ету саласы: ауызекі, ресми іскерлік, публицистикалық, тіпті ғылыми-техникалық. Бұл көркем аудармада ерекше қиындық тудыратын түрлі тілдік бірліктердің өмір сүру формаларының динамикасы және формалардың ауысып отыруы әсер етеді.

Көркем әдебиет туындыларын көркем аударма мәселелерін шешу үшін біз мыналарды ұсынамыз:

- білікті кадрларды даярлау мәселесі әрқашан аударма теоретиктерінің назарында. Аудармашының тұлғасы үлкен мәнге ие. Аударғанда өзінің субъективті көзқарасын, пайымын жеткізеді.
- қазақ тілінен орыс тіліне, орыс тілінен қазақ тіліне аудару ерте заманнан біршама дамыған. Қазақ тілінен басқа шет тілдеріне аудармалар бүгінгі күні даму сатысында, сондықтан осы жағына назар аудару керек;

- қазақ жазушыларының шығармаларын аудару мәселесі мемлекеттік қолдауды қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Талжанов С. Аударма және қазақ әдебиетінің мәселелері. – Алматы: Қазақ ССР «Ғылым» баспасы. – 1975. – 286 б.
- 2 Құлманов Қ, С. Телжан Шонанұлы: Монография. – Астана: ЖШС «ҚЭКО», 2008. – 168 б.
- 3 Жансүгіров І. Бес томдық шығармалар жинағы / ҚазССР Ғылым академиясы М. Әуезов атындағы Әдебиет пен өнер институты. – Алматы: Жазушы, 1986. – Т. 5: – 368 б.
- 4 Сағындықова Н.Көркем аударма негіздері: оқу құралы. Алматы: Санат, 1996.-208 б.
- 5 Алимов В.В., Артемьева Ю.В. Көркем аударма: аударманың практикалық курсы. – М.: «Академия» баспа орталығы, 2010. – 256 б.
- 6 Бельгер Г.Жер таңдаған (Гете мен Абай) – Алматы: Жазушы, 1995.-252 Казакова Т.А. Көркем аударма: оқу құралы. - Санкт-Петербург: IVESEP, Білім, 2002. - 112 б.

ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІН КОМИКС АРҚЫЛЫ ОҚУ

МЕЙРАМ Ж. М.

5-сынып оқушысы, №7 мектеп-гимназиясы, Екібастұз қ.

МУТИШЕВА С. А.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
№7 мектеп-гимназиясы, Екібастұз қ.

Әдеби шығармаларды оқуда, оның ішінде ертегілерді оқу кезінде еуропа елдері комикстерді бұрыннан қолданылып келе жатыр. Комикстерді кез келген жастағы адамдарға пайдалануға болады. Комикстер шетелдік әдебиеттерде жоғары бағаланып жүр.

«Комикс» ағылшынның екі сөзінің бірігуі нәтижесінде пайда болды: comic (комикс, күлкілі) және strip (жолақ, сурет) [1]. Комикс сөзі өз мағынасында ХХ ғасырдың 90 жылдары жарық көрген Нью-Йорктегі ірі газеттер арасындағы бәсекелестік күрестің нәтижесінде пайда болған. Бірақ өнер түрі ретінде комикстер Ежелгі Египет және месопотамиялық мәдениеттерде пайда болды. «Суреттердегі әңгімелердің» одан әрі дамуы ХVІ және ХVІІ ғасырларда, библиялық тақырыптағы мәтіндер мен әулиелердің өмірін сурет бойынша әңгімелеу кезде пайда болды.

XIX ғасырда Эпиналда халық бұл өнерді өндіріс көзі етіп алды. Пеллерен фабрикасында 16 ұсақ сурет 600-ге жуық хикая басылып шыққан. Осыдан кейін жекелеген адамдар да өз бетімен суретті хикаяттар жазып, тарата бастаған. Техниканың дамуымен қатар комикстер де дамыды. Сонымен жаңа полиграфиялық техника, атап айтқанда, түсті басып шығарудың пайда болуымен алғашқы түрлі-түсті комикстер пайда бола бастады. Алғашқы түрлі-түсті комикстерді 19 ғасырдың соңында Джозеф Пулитцер шығарған. Боялған суреттер оқырмандарға ақ пен қара түстен гөрі ұнады. Оқырмандардың назарын одан әрі аудару үшін Пулитцер түрлі-түсті жолақтар мен иллюстрацияларды, соның ішінде комикстерді көптеп шығарған [1].

Ғалымдар бұл жанрдың ауқымды зерттеулерін өткен ғасырдың 60-жылдары бастады. Көптеген күрделі жұмыстар комикс деген не деген сұраққа жауап іздеуге арналған. Бейнелеу тілінің ерекшеліктері, техникасы, жиектеу әдістері, стильдері қарастырылады. Және, әрине, әртүрлі жүйелер әзірленуде. Көлемі бойынша комикстердің мынадай түрлерге бөлінеді:

- жолақтар (бірнеше жақтаулардан тұрады, көбінесе олар газеттер мен журналдарда басылады);
- күрделі композициясы бар және белгілі бір жиілікпен басылған классикалық комикстер;
- 50-ден астам беттен тұратын күрделі, толық сюжеті бар графикалық романдар [1].

Суреттелген әңгімелер үшін тақырыптық шектеулер жоқ. Соңғы уақытта комикстер оқулықтар мен ғылыми-көпшілік кітаптар беттерінде жиі кездеседі. Суреттелген мәтін оқырманға жаңа ақпаратты оңай әрі толық меңгеруге көмектеседі.

Оқырмандарға байланысты комикстер келесі түрлерге бөлінеді: ұл балаларға арналған (қиял, шытырман оқиға, шайқастар); қыздарға арналған (мектеп әңгімелері, алғашқы махаббат); жастық (өсу, махаббат тақырыптары); әйел (тағам дайындау, бала күтімі); ересектер (саясат, экономика, тарих, мәдениет) [1].

Бүгінгі күні оқушылардың шетел әдебиетіне, көркем шығармаларына деген қызығушылығы комикстердің арқасында артып келеді.

«Ұлы даланың аңыздары» деген атпен шығарылған қазақ комикстерінің жаңа топтамасына қазақ ауыз әдебиетінің «Еңлік-Кебек», «Естай-Қорлан», «Қозы Көрпеш-Баян сұлу», «Жұмбақтас»,

«Айша бибі», «Шайтанкөл», «Балқаш» туындылары еніпті. Ұйымдастырушылар комикстер желісімен түсірілген көркем фотосуреттер көрмесін де ұсынды. Жоба Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» атты бағдарламалық мақаласын іске асыру аясында қолға алынған. Бұл жолғы топтамаға қазақ даласындағы жеті лиро-эпостық жыр мен батырлар туралы аңыздарды өзек етіп алынған. Ондағы мақсаттары – қазақтың төл фольклорын жас буынға заманауи тәсілдермен меңгерту. Мысалы, «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» эпосының 89 бетке созылатын нұсқасы бар. Оны балалар оқып отырмайтыны түсінікті. Соны жас ақын-жазушылар қысқаша мазмұндап, ең негізі тұстарынан диалогтар құрап, комикске икемдеп жазып шығарды. Әзірге комикс сценарийін Досқан Жылқыбаев жазып жүр. Ал суреттерін әуелді Мұрат Ділманов салып бастаған. Қазір оған екі жас суретші қосылды.

Сондай-ақ, бір ертегінің комиксі бірден үш тілде ұсынылды. «Ұлы даланың ұлы махаббаты» деген топтамамен қазақ фольклорында кең тараған жеті ғашықтың жырын, «Ұлы даланың батырлары» деген топтамамен Ер Төстік пен Алпамыстан бастап, Кенесарымен түйінделетін 7 батыр берілген.

Аталмыш комикстерді қолдана отырып, оқырмандарды әдебиетке, көркем шығарманы оқуға шақыру тиімді болмақ. Әр түрлі айшықты суреттермен берілген, қысқа да нұсқа түсіндірілген комикстер арқылы туындыны оқу қызықты. Оқушылар комикстердің көмегімен шығарманың негізгі сюжетін, кейіпкерлерін, олардың жағымды-жағымсыз әрекеттерімен өз қалауларымен танысады.

Қазақ ертегілерінің желісінде комикс жасау арқылы оқырмандардың шығармашылық, логикалық ойлау қабілетін қалыптастырады, қазақша сөйлеу мен жазу (сюжеттегі рөлдердің сөздерін жазу арқылы) қабілетін дамытады және әлемде қолданылып келе жатқан комикс жасаудың мынадай жолдары бар:

- интернеттегі «Paint» бағдарламасымен салынған суреттер;
- дайын анимацияларды пайдалану;
- мультфильмдерді пайдалану;
- суреттерге түсіріп, түсірілген суреттерді пайдалану т.б.

Комикстер арқылы шығармалармен танысу артықшылықтары бар. Олар:

1. Комикстерде қарапайым сөйлеу тілі қолданылады;
2. Комикстерде орын тапшылығына байланысты диалогтар өте қысқа, жинақы, ықшам түрде беріледі;

3. Сурет арқылы комикс мәні түсінікті болғандықтан, жаңа сөздерді есте сақтау оңайлау түседі.

Қазақ тілді дайын комикстердің саны аз екенін ескере отырып, біз өз тарапымыздан комикс жасауға тырыстық. Комиксті оқушылар оқып ғана қоймайды, сонымен қатар оқушылардың қызығушылығы артады. Бүгінгі күні комикстерге сүйеніп түсірілген қаншама бейнефильмдер жоғарыда айтылған пікірдің бірден-бір дәлелі болып табылады.

Өз тарапымыздан мен «Жусан исі» әңгімесіне комикс құрып, жасауға тырыстым. Комиксті салу және кейіпкерлер сөздерін жазу барысында қызықты әрі жауапкершілігі мол жұмыс атқардым. Комикс арқылы оқу шығарманы қоюландырып қана қоймайды, оған қоса қара сөзбен жазылған туындыларды көз алдымызға елестетуге мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда оқушылардың алдына қойылған талаптардың бірі – оқылған шығарманы меңгеру. Осы талапқа жету мақсатында комикстерді оқуды қолдануға болады. Комикстер мазмұнында қысқа хабарламалар болатындықтан шығарманы оңай түсіне алады, сондай-ақ комиксте берілген суреттер арқылы сақтауға шығарманы есте сақтауға көмектеседі.

Бүгінгі күннің өзекті мәселесі – қазақ ертегілері мен шығармаларын қарапайым әрі жеңіл етіп қана қоймай, оқырманның білім алуға деген құштарлығын ояту. Бұл мақсатқа комикстер көмегімен жете аламыз деген ойдамын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Мұғалім.kz» республикалық оқу-әдістемелік журналы, 2016ж.

2 «Қазақ әдебиеті және мемлекеттік тіл» ғылыми-әдістемелік журнал, 2013ж.

3 С.Қазбаева, С.Рахметова. «Қазақ тілі оқыту методикасы», Алматы, 1991 жыл.

БЕЙІМБЕТ МАЙЛИН ӘҢГІМЕЛЕРІНДЕГІ КЕЙІПКЕРЛЕР ӘЛЕМІ

МУСАХАНҚЫЗЫ Т.

оқушы, Достық орта мектебі, Ақсу қ.

ИМАНТАЙ А.

жетекші, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Қазақ әдебиетінің негізін салушы көркем сөз шеберлерінің бірі – Бейімбет Майлин. Қазақ әдебиетінде прозалық жанрды дамытуға Б. Майлин айрықша үлес қосты. Ол шағын әңгімелері мен новеллаларында талай айқын мүсіндер мен кескіндер, жарқын бейнелер жасады. Бейімбет Майлин алғашқы шығармасымен-ақ үлкен суреткер екенін қазақ дүниесіне паш еткен жазушы.

Оның проза жанрын қалыптастырудағы еңбекқорлығы мен үздік шеберлігін қаламгер қауым тамсана айтады. Әсіресе, оның талантын айғақтайтын дүниелері – әңгімелері. Ол өз әңгімелерінің идеялық-көркемдік деңгейімен қазақ прозасының алтын қорындағы інжу-маржанға айналды. Майлин әңгімелерінің шыңы неде дегенге келсек, ол ауыл адамдарының жаңа тұрмысқа көшуінің қиын кезеңін терең білгірлікпен, оқырманға әңгімелеп берді.

«Әдеби шығарма – нұрлы дүниенің сырлы бөлігі». Ол өмірдің өзі секілді күрделі, бұрланы көп, қия – қалтарысы мол шытырман шындық. Байыптап қарасақ дүниенің бүтін бір бөлігін күллі тамыр – теренімен қопарып алып, ажарлы әрі асыл өнер туындысына айналдыру, оның мазмұны мен пішініне жан тебіренер өнерпаздық қасиет дарыту – тек тарлан таланттың ғана қолынан келетін іс», - [1] деген З.Қабдолов пікірінде терең ой, мән бар. Сәтті шыққан әңгіме немесе шығарма – бір ғана жазушының жетістігі емес, ол бүкіл әдебиет көлеміндегі кесек құбылыс. Адам тағдырын әр қырынан алып көрсетуге де көркем әңгіменің икемі толық жетеді. Оның өзіндік қасиеттерін меңгеріп, сарқа пайдаланса, шағын әңгіме шеңберіне шалқар идеялық-мазмұн сыйғызуға болады. Көлемді роман, повестерге қарағанда, әңгіме өз оқырманын тез табады. Сондықтан бар идея, толғандыратын әлеуметтік проблема, айшықты эстетиканы барлық халыққа жеткізуге мүмкіншілігі орасан зор. Әрі жеңіл, әрі бір демде оқылады да, өз әсерін жылдам тигізеді. Әдеби жанрдың қайсысының да өмір қажеттілігінен туатынын дәлелдей келе, В.Г. Белинский: «Былайша айтқанда, драмаға арқау бола қоймайтын, романға тапшылық ететін, бірақ ғасырлар бойы бастан кешіріп болмастай жәйттерді қас қағым сәттің өзіне

шоғырластыратын терең мәнді уақиғалар, жағдайлар болады. Әңгіме осындай құбылыстарды алады да, өзінің тар шеңберіне сыйғызып жібереді» – деген болатын. Мұнан әрине романды жоққа шығармаймыз. Демек, әңгіме заман сипатына, оқырман талабына лайық, аса қажетті жанрдың бірі, сондықтан оның өміршеңдігі арта түспек. Осы тұрғыдан қазақ әңгіме, новелласының үздік шебері Б.Майлин өз шығармаларында халық өмірінің көркем шежіресін жасап кетті. Оның әңгімелері өмір шындығын дөп басып көрсететін реалистік тегеурінімен, көркемдік биік өресімен, тақырыбының әр алуандығымен дараланады. Ол – көркем әңгімелері арқылы өзі өмір сүрген заман тынысы мен қоғам өмірін энциклопедиялық кемелдікпен сомдай алған ұлы суреткер. Осындай тарлан талант, кесек құбылыс, шұрайлы шығарма туғызушы, ерекше өнер иесі – Бейімбет Майлин.

Жазушы кейіпкерлеріндей жиынтық, типтік образдарды дәл суреттеу оңай дүние емес. Ондай кейіпкерлерді тудырып, оқырманның бәріне де, барлық сатысына да түсінікті етіп жазу – Бейімбет Майлин сынды суреткер жазушылардың ғана қолынан келері хақ. Жазушының «Айт күндері», «Құла ат» шығармасындағы ауыл көрінісіне назар салайықшы. «Айт күндері» әңгімесінде: «... Сәске түс. Желсіз тынық ыстық. Аз ғана мал ауылдың қорасында көлеңке сайын топтанып, көбі салған түтінге ықтасындап тұр... ызындаған маса, сона, шіркей есінді тандырғандай...» деп жаздың ыстығында бір жағы ыстықтан қашып, бір жағы масадан тасалап көлеңке паналаған мал көз алдымызға келсе, «Құла ат» әңгімесінде: «Ымырт жабылған шамада бір кішірек ауылға келдік. Ауылдың маңайы – басын қоян мүжіп бақыртып тастаған, қалың күртіктен әр жерде бір тырбиып көрінген сирек шырпы қатарлап соққан аққала. Екі-екі үйдің жамаулы терезесінен жылтыраған шамның оты көрінеді. Желсіз тынық кеш. Пештің моржасынан шыққан көк ала түтін тіп-тіке болып аспанға созылып жатыр. Малдың бәрі қораланған. Жыбырлаған жәндік жоқ» - деп енді бір кешкі ауыл көрінісін көз алдымызға әкеледі. Енді бірде: «Оразаның іші еді.

Менің қонып отырғаным Қалабайдікі. Бүкіл ауыл жеті, сегіз үй. Екі қатар қонған. Алдыңғы қатар Қалабай тобы бес үй. Артқы қатарда Секембайлар. Үш үйдің оңтүстік жақ шеткісі Ыбрайдікі, алты қанат қоңыр төбел үй алдыңғы үзігінің жартысы қара күңгірт, жартысы бозғылдау» деп ауылдағы қатар қонған үй-жайлардың жай-жапсарын «Көшпелі махаббат» атты әңгімесінде бейнелейді [2, 52 б.].

«Айт күндері» деп аталатын жазушының бұл шығармасында қиын-қыстау кезеңге қарамастан, айт мейрамына арнап құрбан шалуға мал іздеп қамданған ауыл адамдарының іс-әрекетін мына бір диалогтан аңғарамыз. «-Жарықтық-ай, бұл күнді де жұрттың көретін күні бар екен-ау!..

Ауылдың орта жеріндегі бір үйдің алдында үйме-жүйме болған кісі. Ішінде кәрілеу кемпірлер, бірен-саран шалдау адамдар да бар...

Біреу пышақ қайрап, бір жігіт семіздеу қызыл өгізді ұстап тұр. Шеттен келген адам:

- Құрбандық қабыл болсын, - дейді.

- Әмин, айтқаның келсін! – дейді шалдар.

- Неғып кеш қалып жатырсындар.

- Малдың табылғаны-ақ осы болды... шетінен ұстап соятын бұрынғы дәуір қайда... » [2, 34 б.], - деген үзіндіден ақжарқын ауыл адамдарының кең пейілін аштық зұлматы айналып өтпегенін кейіпкер сөздерінен байқаймыз.

Көркем шығарманы оқу арқылы өмірдің түрлі салаларынан мағұлмат алуға болады. Жазушы кейіпкерлерін сөйлету арқылы оқырманына тың деректер бере алады. Әсіресе, бұл диалогта айқын көрінеді. «Құла ат» деген әңгімедегі үй иесінің Құла ат туралы естіген мына бір естелігін оқи отырып, оқырман таным көкжиегін кеңейте түсері анық: «... - Әй, бере алмас, бере алмас, – деді үй иесі, – ақылы бар адам құла атты қолдан шығармас болар. Құла мал қасиетті келмек дейді.... Бұрынғының сөзі де онша теріске кетпейді-ау, әкем марқұм құла аттың қасиеті туралы көп сөз айтушы еді, бәрін де ұмытып қалыппын. Есте қалған біреуі бар секілді еді, айтайыншы, қонақтарға ермек болсын, – деді.

Аяғын жиыңқырап отырып сөз бастады.

- Баяғыда бір бай болыпты дейді. Жылқысы өте көп болса керек, бір үйір қасқыр, ішінде бір басшысы қашып бара жатқан күйі жанындағыларға: «Қандай ат келеді екен, қараңдар!» - депті. «Көк ат келеді», - депті жанындағы қасқырлар. Сонда басшы қасқыр тұрып: «Көк ат келе жатса, тау мен тасқа қашыңдар, табаны тез тілініп мамырлап қалар», - депті. Тау мен тастың арасымен біраз қашып барған соң, тағы қаратса шұбар ат келе жатқанын айтады. «Шұбар ат болса, күннің астына қарай қашыңдар, көзі талып қаша алмас», - депті. Бірсыпыра шапқан соң тағы сұрапты. «Құла ат келе жатыр» десіпті. Сонда қырдың бастығы тұра қалып: «...болмады. Құла ат келсе құлатар, бәрімізді де сұлатар; енді топтарыңды жазып, не көрсендер де бет-бетімен көріңдер...» деген екен» [2, 50 б.].

Жазушының «Күлпаш» әңгімесі – ел басына түскен ашаршылықтың шындығын көрсеткен шығармалардың бірі. Онда аштық алдындағы дәрменсіздік, ұлы мен күйеуінің аштықтан аман қалуы үшін Күлпаштың ойда жоқ әрекетке баруы, яғни басқа ерге шығуы әңгімеленеді. «Жазушы өз шығармашылығында қораштыққа басқан жоқ. Қарапайым халықтың өміріндегі, ойындағы, қиялындағы құпия күйде қалып келген мол көркемділікті ашты. Оның көркемдігі замана көркемділігімен нәрленді сөз көркемділікке қазына болып қосылып байытты», - дейді Темірлан Нұртазин.

Кедей үйінің жұпыны түр-әлпеті. Ішерге ас, киерге киім жоқ. Алты айғы қыс аштық қысып әбден жүдеген жандар. Күлпаш пен баласы Қали аштықтан ісінген, сенері - ел қыдырып қайыр тілеп кеткен Мақтым. Мақтым ертемен тұрып ел қыдырып кетсе, әйелі Күлпаш сол бірдеме әкелетіндей өзін-өзі адастырумен болады. Елден қайыр сұрап кеткен Мақтым да дорбасын мойнына арқалаған бойы күн батып кеш қарая үйіне әрең жетеді. «Қыржиып тырысқан қысқа тон қаудырлы қатқан жаман тымақ, аяғында қонышынан басылған жаман етік; мойнында дорбасы бар жағы суалып, көзі адырайып, адам бейнесі кеткен біреу есіктен кіреді. Бұл - Мақтым еді.» деп жазады жазушы. Осы өмір үшін күресуге де ешбір дәрмен қалмай, аштықтан құтылудың амалын таба алмай отырған Күлпашты туған сіңлісі Раушан келіп айландырады. Раушанның ақылы бұл түріңмен аштан өлесің, Одан да Жұмағазыға ти. «Оған тисең өзің би,өзің хан боласың, 40-50 қарасы бар. Бір ауылдың байы. Бұрынғы қатынынан бала қалған жоқ. Жасы биыл тап 40-та». Аштықтан шаршаған Күлпаштың қайрат-жігерден, ақылдан да айрыла бастағанын сезген сіңлісі: «...Не бар тамақ соның үйінде, бұзылмаған қазы, бұрулі ет, шұжықтың саны жоқ...Әлі күнге дейін дастарханның наны үзілген емес» деп қызықтыра түседі. Бұзылмаған қазы, бұрулі етті есіткенде Күлпаштың аузынан суы ағып, ынтығуға айналды [2, 28 б.]. «...Қарағым-ай, өздерің білші...мен естен танған кісі ғой – дейді ақырында. Сонымен аштық әуелі Күлпаштың бойын жеңіп сай-сүйегін босатса, ойын да, ақыл – есін де, адамдық, аналық қасиетін де жеңеді. Жалғыз ұлы Қали мен сүйіп қосылған жары Мақтымды өлімге қиып, өз басының тірі қалу қамын ойлап, көрмеген, білмеген Жұмағазының үйіне соның тоқалы болуды мойындап кете барады. Жазушы Күлпаш басындағы осы бір ауыр күйзелістерді қарапайым ғана суреттермен шынайы бейнелейді. Күлпаштың жалғыз ұлын да тастап кетуге бет алғанына оқырман сенеді, енді оның кетуін, Жұмағазыға әйел болған күндерді суреттеудің қажеті де болмай

қалады. Енді жазушы баласын сағынып, жолдасы Мақтымды аяп, соларды өлімге қиып кеткеніне арланған ананың аяулы келбетін суреттейді. Әңгімені тебіренбей оқу мүмкін емес, кейіпкермен бірге еріксіз күйзелесің – «Әттең кедейлік, әттең аштық, қылдың – ау!..» деп жазушымен бірге ренжисің. «..Әй, рақымсыз аштық-ай! Кімдерді жылатпады, кімдер жыламады!

Күлпаш өксіп жылап жіберді [2, 29 б.], – десе, әңгіме соңында:

Күлпаш шошып:

- Әй!.. – деді.

Бұдан кейін не болғанын өзі де білмей, өліп жатқан байы мен баласын құшақтай құлады [2, 33 б.], – деп қысқа ғана әңгімеде жазушы бір отбасының басына тап болған трагедиялық халді шебер көрсете білді. Жазушы өмірде болғанды, болуға лайықтыны әңгімелеріне арқау етеді. Әңгімелері тікелей өмірді жанды көрінісімен көз алдыға әкелгендей болады. Көркем тәсілдердің қолданылуына байланысты жазушы әңгімелерінің көркемдік, стильдік өзгешелігі келіп шығады. Жазушы кейіпкерлердің, оқиғалардың тереңдігін қайшылықтарын ашқанда оны жадағай қалпында бермей, перделеп, нұсқау жобасымен суреттеуге бейім. Қаламгер әңгімелері қазақ тарихының бейнелі көріністері іспеттес. Біз оның шығармаларын оқи отырып, жиырмасыншы ғасырдың басындағы қазақтың басынан өткен оқиғалардың куәсі болғандай әсер аламыз. Өйткені жазушы адам кескінін де, заман келбетін де ғажайып көркемдік күшпен танытып кеткен. Майлиннің шеберлігі жөнінде Сәбит Мұқанов былай деген: «Оның стилінде ашық түсінік, ойлаулы сөз, дәлдік ұғым бар». Менің ойымша, Бейімбет Майлин әрі қысқа, әрі нұсқа туындылары арқылы қазақ ауылының өткен ғасырдың басындағы көркем шежіресін жасауымен ғана емес, әдеби шеберліктің мектебін ашып, шынайы таза үлгісін көрсеткен классик-суреткер ретінде, шынайы қазақ халқының өміріндегі мәселелерді көтеріп, керемет тілмен жеткізген әңгіменің хас шебері. Бейімбет Майлин туындылары осындай көркем өнердің баға жетпес меруерт – маржандарының қатарынан орын алып, талай ұрпаққа тағылым беріп, суреткердің өзі мәңгілік құнды асыл сөздерінің арқасында біртума дарын ретінде халық жүрегінде мәңгілік сақталатынына ешбір күмән жоқ.

Қорыта келгенде, әдебиет – ар-иман, тәрбие жаршысы. Бейімбет Майлин қаламынан туған шығармалар, автор қаламынан туындаған кейіпкерлер әлемі қазір де өзектілігін жоймай, бүгінгі күн мәселелеріне жауап бере алады. Өйткені, оның шығармаларының

тамыры тереңде, халық тағдырымен біте қайнасып жатыр. Бейімбет Майлин әңгіме жанрын ерекше әрлеп, классикалық биікке көтерген нағыз қаламгер. Қаламгердің шығармалары қазақ әдебиетінің барлық саласын байытқан рухани асыл қазына ретінде халқымен мәңгі жасайды. Қаламгердің мазмұны терең, көркемдігі кестелі, ойы ұшқыр туындылары талай ұрпақтың рухани азығына айналып, сан алуан зерттеулердің нысаны болып, өз мәнділігін мәңгілік жоймайтынына, талай оқырманның көкірек көзіне ой салып, көңілінен шыға береріне, сөз өнерінің қиын да күрделі жолына түскен өнер адамдарының бағыт алар темірқазығы болары анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қабдолов З. Сөз өнері А., «Қазақ университеті», 1992- 352 б.

2 Майлин Б. Көп томдық шығармалар жинағы: Повесть, әңгімелер, мақалалар. – Алматы: Жазушы. – 2002. – 192 бет.

Қ. МЫРЗАЛИЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

КОЙШИБАЕВ С.

7» В «сынып оқушысы

НУРГАЛИЕВА А. А.

қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, №43 ЖОББМ, Павлодар қ.

Қадыр Мырзалиев – қазақ әдебиеті әлеміне мол еңбек сіңіріп, зор көркемдік үлес қосқан, қазақ поэзиясында жаңа ерекше көркем образдар тудырған ақын. Оның шығармаларының тақырыбы, мазмұны – адам, адамның өмірге деген құлшынысы, көзқарасы, оның түрлі толғаныстары, адамның бойындағы сан мың алуан сезімдер, ойлар, адамның табиғатпен байланысы, адамның күнделікті тіршілігі мен тағдыры. Бұлардың қай-қайсысы да тақырып, мазмұн жағынан осыған дейін жырланып келе жатса да, Қадыр ақынның өрнегінде жаңа қырынан, бұрын-соңды ешкім айтпаған жаңа бір ерекше мағынада, тың пішінде көрінеді.

Қадыр Мырзалиев сан түрлі тақырыпты қозғап өлеңдер жазды. Солардың бірқатары табиғат тақырыбында жазылған өлеңдер. Қадыр жырлаған тақырыптардың бірегейі, ауқымдысы да осы табиғат тақырыбы. Табиғат тақырыбы дүние жүзі әдебиетіндегі ірі классик ақындардың барлығының да шығармаларынан орын алады. Бірақ әр кезеңде, әр елде әрбір ақын табиғатты әртүрлі жырлады.

Мырзалиевтың табиғат туралы барлық жырларында да ақынның туған жеріне, еліне, жұртына деген сүйіспеншілігі, сағынышы, перзенттік сезімі көрінеді. «Жаңбырлы жаз», «Қыс қамын ерте баста жабыла ойлап», «Көктем», «Көк тоғай», «Қаңтардағы қыр жолы», «Күз», «Мамыр», «Табиғат – жаратылыс пернесі», «Көңілді қыс», т.б. жырлары туған елінің табиғатын үлкен ақындық шеберлікпен суреттеген туындылар. Оның табиғатты бейнелеуі басқа ақындардан өзгеше. Ол табиғатты жай ғана бейнелеп қоймайды, сол табиғаттың әрбір құбылысының мазмұнына терең үңіліп, өзіне ғана тән пайымдаулар жасайды. Ол суық аязды: «Қас батырдан қаһарлы, ояздан да озбырлау», – деп суреттесе, көз ұшында көрінген ауыл бейнесін: «Бұлдырайды әне ауыл, бұға ұстаған әйнектей» – деп, ал сол суықтағы аттың күйін «Құлагердің танауы, қайнап кеткен шәйнектей» деген әсем теңеулермен әдемі бейнелейді.

Қадыр өлеңдерінде көптеген экологиялық мәселелерді де қозғайды. Қазіргі кездегі әлемдік мәселелердің біріне айналған, қоғамдық мәні жағынан басты орында тұрған мәселелердің бірі – экология тақырыбына көп тоқталады. Табиғат көркіне еңбек адамының көзімен қарап, сол табиғат сыры, ойы арқылы философиялық ой түйіндейді. Мысалы, «Ақша қар» өлеңінде:

Аяз сорған алқап анау боп-боз-ақ

Ал шаһарда көк түтіннен жоқ мазаң.

Тиіп кетсең бұтағына қайыңның,

Мойыныңа сауылдайды ақ тозаң, – деп қоршаған табиғаттың ластануын, қаладағы экологиялық көріністі береді. Көк түтін, шаң-тозаңның көптігі сонша, қайыңның бұтағына тиіп кетсең болды мойыныңа ақ тозаң сауылдайды деп ой айтады. Жер-ананы, әсем табиғатты құртып, тоздырып жатқан адамдардың өздері екендігін, табиғаттың нәлі тек адамдар екенін де қайталап айтудан жалыққан емес. Табиғат пен адам арасындағы проблемалық қайшылықтарға айрықша назар аударып отырған ақын «Қамысты көр», «Шарт», «Табиғат тауқыметі», «Қымбат», «Мүйізтұмсық немесе миллионның тағдыры» тағы басқа лирикаларында ақын өзінің ойын тікелей тыңдаушыға жеткізуге тырысады. Яғни, бұл өлеңдерден лирикалық қаһарман ретінде көрінетін ақынның бейнесін айқын аңғаруға болады. Осы тақырыптағы «Қазына» деген өлеңінде:

Көзіңізбен көрдіңіз

Таумыз, түзбіз, тақырмыз.

Қазып-қазып жерді біз,

Жегідей жеп жатырмыз, – деп ащы шындықты айта біледі.

Сонымен қатар, Қадыр Мырзалиев балалар тақырыбына да арнап өлең-жырлар жазған. Қаламгердің бұл өлеңдерінің көпшілігі жас ұрпаққа арналғандықтан, үгіт-насихат түрінде келеді. Балаларға шығарма жазарда ақын олардың ой-өрісінің деңгейін, жас ерекшеліктерін ескереді. Өлеңдерінде тартыс бар, жақсылық пен жамандықтың арпалысуы бар, сол арқылы оның өлеңдері тартымды да қызықты болып келеді. Мысалы баланың жидек теруге жалаң аяқ барған кездегі жағдайы екі жол өлеңмен беріледі: «Қолым теріп бүлдірген, шөнге терді аяғым».

«Қайрақшы» өлеңінде былай дейді:

Біраз жерге кісіні

Апаратын қайрат қой.

Өнсін десең ісінді,

Өзіңді де қайрап қой!

Өлеңде өзінді-өзің үнемі қатаң бақылау, өзіңнің әр қадамыңа орынды баға беру өзінді-өзің тәрбиелеудің ең басты жағдайы делінеді. Яғни өлең баланы қайраттандырып, ынталы, жігерлі болуға үндейді. Ақын өлеңдерінен балалар өлеңінің сан алуан түрлерін көре аламыз. Мысалы: «Арудың аты» өлеңін алсақ, бұл өлеңде ақын баланың талғамына сай келетін ойды беріп, сәби жанының сенімпаздығын, аңқаулығын жыр етеді:

Береке кетіріп,

Ауырдым өтірік.

Апам да,

Атам да,

Әкем де,

Көкем де –

Бәрі де қиналды.

Жаныма жиналды.

Ұсынып асымды,

Ұстады басымды.

Халатты дәрігер

Келгелі әбігер.

Өлеңде кішкене бала ауырса адамның барлық жері бірдей ауырады деп ойлайды да үй-ішінің, дәрігердің әбігерін көріп, сәби жүрек өзі өтірік айтып отырып, өз-сөзіне өзі сеніп қалады:

Шын ауру шығармын,

Деп ойлап жыладым, – деп бала бәрін түсінгеннен кейін, ауру еместігін біліп, қатты қуанады. Өлеңнің басында баланың еркелегі көрінсе, одан кейін өтірік айтқандары шын болып шығуынан

қорықса, өлеңнің соңында өзінің сау екендігін білген бала қуанышы берілген. Бір ғана өлеңнің ішінде баланың бернеше сезімін қатар суреттеу жазушы шеберлігін көрсетеді.

Қадыр Мырзалиевтың философиялық өлеңдері туралы айтар болсақ, философиялық өлеңдер сонау көне шығыс поэзиясынан бастау алатыны белгілі. Қазақ әдебиетінде философиялық өлеңдер жазған ақындар өте көп. Оны ұлы Абайдан да көре аламыз. Абайды жалпы өмір заңдылықтары, қоршаған дүнесі, табиғат, болмыс туралы мәселелер көп ойландырған. Ол адам баласының жан-жануардан, басқа тіршілік иесінен артықшылығы, ерекшелігі неде деп көп ойланған. Сондықтан оның көптеген өлеңдерінде философиялық ойлары, табиғатқа, танымға, ақыл-ойға қатысты толғаныстары көрініс табады. «Өлсе өлер табиғат, адам өлмес», «Көк тұман – алдындағы келер заман», «Табиғат мәңгілік емес, адам өлімге бағынбайды», т.б. өлеңдері, қара сөздері осыған дәлел. Ал Шәкәрім Абайдың жан мен тәнге қатысты осындай ойларын терең әрі жан-жақты зерттеді. Сонымен қатар, ол өз түсінігін ұсынды. Сол сияқты Қадыр ақынның да осы тақырыптағы өлеңдері өте көп. Соның бірі «Мың жұлдызы болса да» атты өлеңінде махаббатты жырлап отырып, ақын махаббаттың тұрақтылығы мен адал махаббат, шексіз сезім екендігін сырлы өлеңі арқылы жеткізеді.

Мың жұлдызы болса да, байқамайсың басқаны,

Бір жұлдыздан тұрады, махаббаттың аспаны.

Сол бір жұлдыз жанады, сол аспанды жарық қып,

Жарықта да түк көрмес ғашық болған жарықтық!

Сол жұлдызсыз белгілі, оның естен танары,

Маңдайда емес, жүректе –

Ғашықтардың жанары.

Сол жүрекпен қараймын, сол жұлдызға сүзіліп,

Шаңыраққа ілінді ол, көк аспаннан үзіліп.

Мың жұлдызы болса да, байқамайсың басқаны,

Немесе «Тұйық» атты өлеңінде өмір жайлы қарапайым жолдармен терең ой білдіргендігін көреміз:

Өмір деген ұққанға –

Орман сұрақ, шырағым.

Бірін шауып жыққанмен,

Екеуі өсіп шығады!.. [1, 28 б].

Өмір – әр адамның өзінің тіршілік ету уақыты. Өмір – достар, ата-ана, қоршаған орта, тіршілік етіп отырған кезең. Қай кезде де өмірдің қиыншылығы мен қуанышы қатар жүреді. Осы ұғымдардың

барлығын ақын бір шумаққа сыйғыза алған. Ақынның өмір философиясына толы «Өмірдің өзі қызық-ақ» өлеңіне зер салсақ:

Өмірдің өзі жұмбақ бір, өмірдің өзі қызық-ақ,
Жап-жақсы жырды кейде біз түзеумен жүрміз бұзып ап.
Өмірдің өзі жұмбақ бір, өмірдің өзі қызық-ақ,
Біреуді сынап адам ғып, мақтаумен жүрміз бұзып ап.
Өмірдің өзі жұмбақ бір, өмірдің өзі қызық-ақ,
Жүйкеге бола дәрі ішіп, бауырды жүрміз бұзып ап [1, 29 б.].

Ақынның осындай философиялық өлеңдері ой тереңдігімен, танымдық, моральдық, адамгершілік мәселелерімен ұштастыра білуімен, адамдардың қоғамдық өмірдегі қарым-қатынасын, жеке адамның мінезін, іс-әрекетін бағалаумен сипатталады. Осындай өлең жолдарындағы педагогикалық, тәрбиелік, философиялық, тарихи тағылымдардың көпшілігі ел ішінде таратылып, қанатты сөздерге айналып та кетті.

Ақын елі, елінің тағдыры мен тіршілігі жайлы ой толғамай өткен емес. Ел өмірінің келеңсіз жақтары, жетістіктері мен кемшіліктері, жақсы-жаман жақтарына ақын күйіне, күңірене отырып өлең арнайды. Ақынның туған еліне, жұртына бей-жай қарай алмайтынын, сүйіспеншілігі мен жаны ашитындығын аңғарамыз. Мысалы ақынның «Қазақтарға» өлеңіне назар аударсақ:

Керегіне жұмсай алмас күшін де
Кемшілік бар үлкенімде, кішімде.
Сәл ертерек ошағының оты өшкен:
Қазақтардың бір қайнауы ішінде!
Қай заманда бұл даладан қашты мұң?!
Қыр тұрғынын шайпау тағдыр шашты мың.
Бабам қазақ бүгін тойса, оп-оңай
Ұмыта салған кеше көрген аштығын.

Ақын елдің басынан өткен қиын-қыстау кезеңдерді еске ала отырып, аңғал мінезін, жалқаулықты сынға алған.

Шал, Махамбет шығармаларындағы жаугершілік рух, хан, билерге қарсы тұруға шақыру, Шортанбай, Дулат, Мұрат, Байтоқ шығармаларындағы отаршылдыққа қарсы тұруға үндеу, Сүйінбай, Бақтыбай арнауларындағы қоғамдағы жат қылықтардан халықты аулақ болуға шақыру сияқты келелі тақырыптарды жалғаған Қадыр Мырзалиевтың өлеңдері де осы жыр алыптарымен сарындас. Ақын бүгінгі жастарды жігерлендіріп, мойымауға шақырады. Ақынның кей өлеңдері замандас ақын Мұхтар Шахановтың өлеңдерімен сипаттас. Мысалы, «Жігіттің екі сипаты» деп аталатын

шығармасында Мұхтар ақын кейбір тастардың биіктен құласа да, тас қалпында қалуын, ал кейбір ірі тастар кішкентай жырадан құласа да, сынатынын айтады. Ақын өлеңде екі жігіт мінезінің әр түрлілігіне байланысты ой түйеді.

Қорыта айтар болсақ, Қ. Мырзалиев сан түрлі тақырыпта қалам тартқан ақын. Шығармаларының табиғаты да өзінше бір ерекше, тақырыптық идеясы да сан алуан. Алайда өлеңін қандай тақырыпта жазса да, ақын адамды, оның еңбегін, өмір салтын, тағдыры мен дәстүрін, тұтастай тұлғасын танытуға ұмтылады. Сол себепті де Қадыр ақын өлеңдері құнды, бағалы.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мырзалиев Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. 1 т. – Алматы: «Жазушы», 1989. – 210 б.
- 2 Мырзалиев Қ. Көкпар. Өлеңдер кітабы. – Алматы: «Жазушы», 1981. – 125 б.
- 3 Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: «Санат», 2002. – 358 б.
- 4 Мәшһүр Жүсіп Қ. Қазақ лирикасындағы стиль және бейнелілік. – Павлодар, 2007. – 310 б.
- 5 Мырза Әли Қ. Таңдамалы туындыларының көп томдығы. – Алматы: «Қазығұрт», 2001. 8 т. – 225 б.
- 6 Мырза Әли Қ. Таңдамалы туындыларының көп томдығы. 5 т. – Алматы: «Қазығұрт», 2001. – 175 б.
- 7 Мырзалиев Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Жазушы», 1989. – 2 т. – 221 б.
- 8 Шаханов М. Ғашықтық ғаламаты. – Алматы: «Жазушы», 1979. – 225 б.

ЕРТЕГІЛЕРДЕГІ ҚҰНДЫЛЫҚ

НУРТАЕВА Н. К.
магистр, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
«Зерде» мамандандырылған мектеп-лицейі, Екібастұз қ.
ХАБДУЛЛОВА А. К.
9-сынып оқушысы,
«Зерде» мамандандырылған мектеп-лицейі, Екібастұз қ.

Сөз күнделікті қоғам өмірінің қажетінің салдарынан пайда болған. Адамдар бір-біріне тарихи қызықтарды, шын өмірде болған оқиғаларды әсірелеп айтып, басқаларды қызықтыру керек болды.

Осыдан ертегі шықты. Бұл сөзді естігенде, біздің көз алдымызға не келеді? Бойымызды қандай сезім билейді? Ерекше әлем, таңғажайып мекен, армандарының орындалуы... Бұдан да басқа терең мағыналары бар.

Ертегі - фольклордың негізгі жанларының бірі. Ертегі – халық прозасының дамыған, көркемделген түрі, яғни фольклорлық көркем шығарма. Ол: әрі тәрбиелік, әрі көркемдік-эстет. рөл атқарады. Ертегілік прозаның басты міндеті – сюжетті барынша тартымды етіп, әрлеп баяндау [1, 226 б.].

Ертегі жанрының пайда болып, қалыптасу тарихы өте ұзақ. Ертегінің негізін қалаған жанрлар: миф, хикая, әпсана, т.б. алғашқы қауымдық қоғамның түсініктері мен салтын, әдет-ғұрпын, яғни сол заман шындығын өзінше бейнелеген.

Ертегі соңы кейіпкерлердің бақытқа, көздеген арманына жол жеткізуімен бітіп отырады. Соның нәтижесінде айтушы да, тыңдаушы да жақсылықтың, бақыттың бар екеніне сеніп өмірге жігермен қарауға үйренеді.

Қиял-ғажайып ертегілер – адам табиғатының сырын әлі анық түсінбей тұрған кезде туған ертегілер. Бұлар ертегілер ішіндегі ең көнесі әрі көбі. Ертегінің осы түрінде табиғаттың, қоршаған ортаның нелер тұңғыық сырлары, соны танымаққа ұмтылған қазақ ойы, білсем танысам деген қазақ арманы, әлемді шарласам, айға жетсем, мұхитты төңкерсем, қу медиен даланы көк жазираға бөлесем деген қазақ қиялы бейнеленген. Сол жолда кездесер жаңалық пен ескіліктің, әділдік пен жауыздықтың, адалдық пен армандықтың зор арпалысы суреттеледі. Ертегілерді жақсылыққа не болмаса белгілі бір мұратқа жетсем деген басты кейіпкерге көмектесер Шаңжұқпас, Саққұлақ, Таусоғар, Көлтауысар секілді бейнелер болса, оған қарсы жалмауыз кемпір, жалғыз көзді дәу, дию, жезтырнақ секілді қиялға тән сұмдық құбыжықтар қарсы тұрады. Жамандық пен жақсылық, зұлымдық пен адамдық қарапайым да қым-қиғаш жағдайда күресіп, жақсылық жеңеді.

Қиял-ғажайып ертегілері – оқиға орны және оған қатысушылары, кейіпкерлері де ерекше, уақыт өлшемі басқаша ертегілер. Қиял-ғажайып ертегілерінің тағы бір ерекшелігі бұндағы кейіпкерлердің заттары, құрал-саймандары, т.б. мүлдем бөлек. Мысалы, «Ыста тас» деген кішкене ғана тас тілдің астында жатады. Атын айтса, «Ләббай» деп жауап береді. Нені қаласа, соны жасайды. Ханды жеті дарияның арғы жағына апарып тастайды, немесе ордасымен көшіріп әкеледі. Осының бәрін әп-сәтте, көзді ашып-жұмғанша істейді.

Басты кейіпкердің төзімі де орасан, «темір етік теңгедей, темір таяқ тебендей» болғанша сапар шегеді. Аштыққа, суыққа, яғни қарапайым адам шыдамас сынаққа көніп, қиындықты жеңіп шығады. Қиял-ғажайып ертегілері бір қарағанда шындықтан алыс көрінгенімен, ұшқыш кілем, жүйрік тұлпарлардың орнын басар автомобиль, ұшақ, зымыран секілді көліктер өмірімізден орын алады.

Қазақ ертегілерінің тағы бір мол түрі – шыншыл ертегілер. Қазақтың дүниетанымындағы, өміріндегі, көзқарасындағы барлық ісін, мұң-мүддесін, тартыс-таласын тек осы шыншыл ертегілерден табуға болады. Мұнда жауыздыққа, топастыққа қарсылық айқын байқалады, яғни халық өзінің нені ұнатып, нені жек көретінін анық танытады. Шыншыл ертегі қазақтың жан дүниесіндегі мұңынан, қайғысынан хабар береді.

Шыншыл ертегілердегі жаман, яғни жағымсыз образ болып хан, бай, билер көрінеді. Бірақ бұл қазақтың бар ханы, байы, биі, молдасы жаман деген сөз емес. Зорлық, қорлау, кемсіту, жылату күштіден, биліктегіден келеді деген сөз. Бұл - мәңгілік тақырып...

Халық әлсізге, нашарға көмектескенді жақсы көреді. Солай істегендіктен Тазша бала бәрінен ақылды болып көрінеді. Мәселе оның бала екенінде немесе Тазша екенінде емес. Мәселе ақылдың, ойдың алдында адамдардың бәрі бірдей, тапқыр Тазша көпті көрген, «мен білемін» деген ханды, билерді мұзға отырғызып кетеді дегенінде.

Салт-шыншыл ертегілерде қазақтың малшылық-бақташылық тұрмыс-тіршіліктері көрініс береді. Бұнда жылқышы, қойшы, түйеші, тазша, құл, бай, би, хандар образы арқылы сол кездегі тұрмыс-салт, күйеуін сыйлар әйел, ағаның алдын кеспес қыз, әке тұрып сөйлемес ұл қылығын, жорасын көреміз. Халықтың тұрмысы, тіршілігі ертегінің бір бөлігінде көрінсе, екінші бөлігінде дала танымы, елдің салтын, қазақтың жазылмаған, бірақ бұлжымайтын заңдары сипатталады.

Хайуанаттар жайлы ертегілер - адамзаттың қоршаған табиғатпен жаңа араласып, аңшылық, бақташылық өмірі басталған кезде туған ертегілер.

Мұндай ертегілерде адамдармен бірге жан-жануарлар басындағы оқиғалар, тұспалдар, мысалдар айтылады. Әрі белгілі бір жануарлар не олардың іс-әрекеттері адамдардың немесе олардың қылықтарының, мінездерінің көрінісі болып ұсынылады. Мысалы, түлкі - қулық, арыстан - қара күш, түйе - аңқаулықтың символы болып көрінеді.

Ертегілерде белгілі бір кейіпкерлердің (Тазша бала, Қанбақ шал, Жалмауыз кемпір) іс- әрекеті баяндалады. Ақыл үстемдігін, ой үстемдігін ұлықтайды. Ертегінің қай түрінде де халық өз

кейіпкерлерінің аман болғандығын, жамандықты жеңіп, үстем шыққандығын қалаған, сол арқылы балаларын, ұрпағын мол жігерге, орасан оптимистік сенімге баулыған.

Жануарлар жайындағы ертегілерде халық әр кейіпкерге өз мінезіне байланысты баға беріп, соған сай адамдарды тұспалдап көрсетіп отырған.

Бұл арада мән беретін нәрсе хайуанаттар туралы ертегілерде әр халықтың өз тұрмысына тән дүниелері ғана көрінеді. Орыстарда алтын балық байлықтың кілті болса, өзеңнен сан-аулан жүрген қазақ үшін балық бейнесі таңғалдырар кейіпкер емес. Үндінің пілі, арабтың түйесі секілді бейнелер бізде негізгі қосбасшы (авангардтық) кейіпкерлер болмаған.[2, 76-79 б.].

Ертегі жайында көптеген ғалымдар өз пікірлерін қалдырған және зерттеулерін жүргізген. Олардың бірі Мұхтар Әуезов. Оның айтуы бойынша ертегілерді қазақ оқығандары мен ақындары да жинастырып, «Дала уәлаятының газетінде» жекелеген мәтіндерді жарыққа шығарады. Әсіресе М.Ж. Көпеев ертегілерді арнайы түрде жариялап отырған. Ш. Уәлиханов бастаған зерттеу ісін Ы. Алтынсарин, А. Құнанбайұлы, Ә. Бөкейхановтар жалғастырады. Ертегілер 1960 жылы басылып шыққан «Қазақ әдебиетінің тарихына» жеке бөлімі болып енді. [3, 58 б.].

Қазақ ертегілері қазақ халқының жалпы тарихынан бөлініп алынып, өз бетінде бір бөлек дүниедей жалпы қоғам тарихына оқшауланып тексерілетін. Мәдениет халықтың тарихымен бірге жасап, бірге өзгеріп отыратыны жөнінде айтқан ғылымдық ойлары бұл жөнінде ескерілмеген. Қазақ халқының жалпы тарихымен және әр дәуірлердегі тарихтық-қоғамдық өзгерістермен байланыстыра тексермегендіктен, ертегілер тек жанр түрінде ғана топталып, жіктеліп, қоғам тарихының тысқары, заманы жоқ беймезгіл бір туындылар есебінде, шала тексерілетін болған [4, 8 б.].

Ал, Сейіт Қасқабасовтың айтуынша жануарлар жайындағы ертегілердің өте терең моральдық және әлеуметтік мәні бар. Мысалы, хайуандар қанша бір-бірімен шайқасып, қақтығысып жүрсе де, жыртқыштар ешуақытта жеңіске жетпейді. Зерттеушілер ертегілердің таптық жақтарын үнемі көрсетіп отырады. Алайда, ертегілердің өзі таптық түсінікті ашық айтпайды. Онда кейіпкер мінезі көрінеді. Жалпы алғанда, ертегілерде жинақтық мағына басым: әңгіменің соңында жыртқыштар мен озбырлар міндетті түрде жеңіліске ұшырап, дәрменсіз болып шығады. Ертегілердегі мораль мен әлеуметтік утопизм, міне, осында.

Екінші жағынан, ертегілердің тек әлеуметтік қана емес, жалпы адамзаттық сипаттары да мол. Қазақ ертегілеріндегі жануарлардың сипаттамасы жалпы дүниежүзілік ертегілермен үндес келеді. Өте кең тараған ертегілік қаһарман - түлкі. Түлкі бейнесінен жалпы ертегі жанрына тән эстетика заңы анық байқалады: ертегі қашан да әлсізді, зәбірленіп жапа шеккенді қорғайды, соны жақтайды.

Жануарлар жайындағы қазақ ертегілеріндегі екінші басты тұға - қасқыр. Оның сиқы да жалпыға мәлім - ақымақ та ашқарақ. Түлкінің алдағанына иланып, өзінің көтеншегін суыртып, қаза табатын да, ешкі, қой, жылқы сияқты жануарлардан алданып, қор болатын да қасқыр. Сонымен бірге қасқыр - зорлықшыл, зорлықшыл болғанда, сәтсіздікке ұшырайды. Ол әрі сараң, әрі қорқақ. Қасқырдың басын көрсеткен қойдан қорқып, қашатын да жері бар. Тіпті, қиын-қыстау кезендерде ақылымен жол тауып кететін қозы мен лақтан әлсіз болып шығады [8, 196 б.].

Жануарлар жайындағы қазақ ертегілерінің енді бір түрі – мысал ертегілер (аполог). Мұнда баяндау белгілі бір моральдық қағидамен тұжырымды дәлелдеуге бағытталады, сол себепті ертегі афоризммен аяқталып отырады. Ертегінің айтылу мақсаты да осы афоризмді дәлелдеуді көздейді. Қазақтың мысал ертегілері шығыс фольклорымен тығыз байланысты. Олардың көбісінің қайнар көзі – «Панчатантра», «Хитопедаша», «Шукасапати» сияқты үнді жинақтары мен Орта Азияға әртүрлі жолмен келген «Калила мен Димна» және «Тотынама» тәрізді кітаптар. Мысал ертегілердің көбінесе кезінде қазақтардың басқа түркі халықтарымен белсенді байланыс жасаған аймағы - Оңтүстік Қазақстаннан жазылып алынуы тегін болмаса керек.

Тегі жағынан шығыстың кітаби мисалдарынан тараған қазақтың мысал ертегілері шығыс тәмсіліне тән тиетелген (обрамление) композиция бойынша құрылады [8, 197-198 б.].

Бүгін ертегіні оқымайды деген ой қалыптасқан, алайда, ертегі арқылы біз бөлек, ғажап әлемде саяхаттай аламыз. Жоғарыда айта кеткендей қазір адам ойы өзгерді, сол себептен, бұрынғы ертегілерді оқымауы мүмкін. Осындай кезде бізге көмекке осы зпаман жазушылары келеді. Мысалы, Зира Наурызбаева мен Лиля Калаус. Олардың қосылып жазған «Алтын тостағанды іздеу» ертегісі 2021 жылы «Бір ел – бір кітап» республикалық акциясы аясында Тәуелсіздіктің 30 жылдығына арналып таңдалған 30 үздік кітап ішінде балалар әдебиеті жанры бойынша жалпыхалықтық оқуға ұсынылған. Қазір ертегілер комикс түрінде де беріледі. Оған

мысал ретінде «Балдырған» журналын келтіруге болады, себебі, бұл журналда көптеген ертегілерді сурет қылдырып көрсетеді.

Қорытындылай келе, қазіргі әдебиет үшін ертегі өте табанды түрде дамып, тұжырымдаманың таңғажайып тұтастығын ашады. Көркем тұлғалар мен осы жанрда жұмыс істейтін жазушылардың көркем тілінің айырмашылығымен бұл құбылыс оған қарауды қажет етеді және оның ерекшеліктерін түсінуге тырысады.

Ертегі тәрбиімен тығыз байланысты. Ертегі айна сияқты адамның қуаныштары мен азаптарын, жақсылық пен жамандықты еске түсіреді, сақтайды және баяндайды.

Ертегі бізге көптеген тәжірибе сыйлайды. Біз кейіпкерлердің рөліне еніп, небір шытырман оқиғаларды бастан кешеміз, сол себептен, ертегі біздің өміріміздің маңызды бөлігі деп анық айта аламыз. Ертегінің арқасында қиялға ерік береміз. Осы қасиеттің арқасында біз мүмкін емес нәрселерге қол жеткіземіз және өмірге деген көзқарасымызды өзгертеміз. Бұл біздің сұр күндерімізді түрлендіреді.

Қазақ халқы ежелден сөз қадірін білген, сөзге тоқтаған. Ұрпағына «Ойнап сөйлесең де, ойлап сөйле» деп үлкен міндет жүктеген. Ертегі толықтай сөзден тұрады. Ертегінің құндылығы терең. Әдебиет – шексіз бай, шұрайлы, тегеуріні мықты сала.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005. – 576 б.
- 2 Оқушы анықтамасы: 5-11 сыныптар. 1-кітап – Астана: «Арман-ПВ» баспасы, 2012 ж. – 472 б.
- 3 Әуезов М., Әдебиет тарихы, А., 1991. – 240 б.
- 4 Әуезов М. Шығармашылығының елу томдық толық жинағы. 28-т. – Алматы: «Жібек жолы» баспа үйі, 2007. – 440 б.
- 5 Қазақ ертегілері. – Алматы: «Алматыкітап» ААҚ, 2004. – 344 бет, суретті.
- 6 100 ертегі. Құрастырып, қазақ тіліне аударған Серікқали Байменше. – Алматы: Білім, 2011, 192 б.
- 7 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 5-том / Құраст. Б. Әбілқасымов, С.Бизақов, Ә.Жүнісбеков және т.б. – Алматы, 2011. 5-том. – Д – Ж. – 752 б.
- 8 Қасқабасов С. Ойөріс (Фольклор туралы)Астана: «Астана полиграфия», 2009. – 302 б.

9 Наурызбаева З., Калаус Л. Алтын тостағанды іздеу: Бату мен оның достарының бастан кешкендері. – Алтаты: «Қазақ энциклопедиясы», 2018. – 236 бет. ISBN: 978-601-7967-06-2.

КЕШЕГІ ЖӘНЕ БҮГІНГІ КҮНДЕГІ МЫРҚЫМБАЙ ОБРАЗЫ

АЙТМҰХАМБЕТ Е., НҰРЛАН Е.

9 сынып оқушылары, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ. КУШЕРБАЕВА И. Қ.

жетекші, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Бейімбет Майлиннің «Мырқымбай» бейнесін білмейтін жан жоқ шығар. Біреулері Мырқымбайды әдебиеттегі Бейімбет жасаған бейне деп білсе, оқырман бұл кейіпкерді прецедентті есім ретінде «ақымақ адам» бейнесінде қабылдайды. Мына бір жолдар бәрімізге таныс шығар:

Мырқымбай! Мырқымбай! Мырқымбай!

Бай, бай, бай, бай!

Жүрмейсің жай. Нең бар еді?..

Әй, құдай-ай»... [1] – деген жолдардан ойымызға бірден жүрген жерін шулатып жүретін, ісінің бәрі мардымсыз бейне елестейді.

Ал енді Кеңшілік Мырзабеков «Майлин мен Мырқымбай» балладасын былай аяқтайды:

...Ауылнай Мырқымбайдың жиренін

Жетектеп кеп тұрды іңірдің кезінде.

Бұл оқиға дәл де, мүмкін, дәл болмас,

Діттегендей дәл болуы заң болмас.

Қара күші – таза күші дәуірдің,

Өзі де күш тазалықты танудың,

Майлиндердей Мырқымбаймен бол жолдас! »... [2] – бұл жолдардан Кеңшілік ақын Мырқымбай мен Майлинді жолықтыра келе, соңында саяси астары бар, сыни сарыда Майлидердей Мырқымбаймен бол жолдас дей келе Бейімбеттің өзін кейіпкері образына келтіре отырып, Мырқымбай бейнесін басқа қырынан көрсетеді.

Жанұзақ АЯЗБЕКОВ, әдебиеттанушы, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі «Егемен Қазақстан» газетіндегі «Мырқымбай» деген атпен шыққан мақаласында былай дейді:

Осындай атпен жазылған бұл мақаланың авторы – Есхан Есетов 1945 жылы «Социалистік Қазақстан» газетінің (қазіргі «Егемен

Qazaqstan») Қостанай облысы бойынша меншікті тілшісі болып қызмет істеген. Ал 1945-1959 жылдары аралығында аталмыш газеттің Алматы облысы бойынша тілшісі, кейіннен осы газет редакциясы аппаратында еңбек етеді.

Қазақта Бейімбет Майлинді, оның атақты кейіпкері Мырқымбайды білмейтін кісі кемде-кем. Мырқымбай әдебиетіміздегі типтік бейне ғана емес, қазаққа сіңісті замандас сипатын аңғартар тұлға, мәтелге, тіпті қанатты сөзге айналған есім. »... [3].

Материал 2013 жылы Е.Есетовтің туындыларын жинап-теріп, ағайын-туыстары Қостанай қаласынан шығарған «Естеліктер» жинағына енген. Әңгіме өткен ғасырдың елуінші жылдары жазылғау әңгімесінің қысқа нұсқасын ұсынады.

Бұл әңгімеде де Бейімбет пен Мырқымбай таныс болғанын, сонымен қатар Мырқымбай ойдан шығарылған кейіпкер емес, өмірде болған адам екенін келесі оқиға дәлелдейді.

Бейімбет бір жетім болса, Мырқымбай топ жетім болды. Өмір бойы ішсе тамаққа, кесе киімге жарымаған Мырқымбайдікі «белден бок» атанды. Бір үйде 11 бала болды. Соның ең үлкені Мырқымбай осы Бейімбеттен жарты мүшелдей үлкен. Одан кейінгі он бала үйелмелі-сүйелмелі келген кілең ши борбай, сіре қарындар еді. Мұның да өз әкесі жасында өліп, жамағайынмен отасқан жарым көңіл, жабы құрт анасы күн ұзын байдың жұмысында болатын да, отбасын ойран қылып отыратын өз үйіндегі он бір баланың тәрбиесін үлгерте алмайтын. Дәреттерінен аяқ алып жүрер жер болмайтын. Содан ауыл үйдегі атқойғыш, сөзуар қатындар Мырқымбайдікін «белден бок» деп те атандырған»... [3].

Келесі оқиғадан Мырқымбай есімінің сол кезде тренд болғанын келесі оқиғалар дәлелдейді:

Мырқымбайды бүткіл Қостанай округінің еңкейген кәрісі мен еңбектеген баласына дейін біліп болды. Сол жұрт қазір Мырқымбай кім, Бейімбет кім, екеуін ажыратудан қалды. Мырқымбай қайтті, Мырқымбай не болды екен? Бүкіл жұрттың аңдыған, баққаны осы. «Ауыл» газетін алдырушылар газет бетін ашқанда-ақ ең алдымен осыны іздейді. Бейімбет Майлыұлы қол қойған бірдеңе жазылса-ақ оқушы жұрттың күтетіні осы Мырқымбай.

Мырқымбай жыр ма, сыр ма? Мырқымбай адам ба, әлде аруак па? Мұның дәл анығын біле қоятындар шамалы ғана. Бір қызығы, сонау жиырмамыншы жылдың басында шыққан осы «Ауыл» газетінде «Мырқымбай» деген бір өлең пайда болды да, сол өлең осы кезге дейін үзілуді қойды. «Мырқымбай өйтті, Мырқымбай бүйтті»,

«Мырқымбай жер алды», «Мырқымбай бөлісті», «Мырқымбай мінген көк шолақ» не керек, әйтеуір, бір бітпес хикая бірінен соң бірі туады да жатады [3].

Тұрсынжан Шапайдың шығармасындағы «Мырқымбай» бейнесін қарайтын болсақ бұл бейне қазіргі ХХІ ғасырдың заманауи «Миркибайский». Оны келесі жолдан дәлелдейді:

Бейімбет Майлинның «Мырқымбай» образын Тұрсынжан Шапай былай жалғастырады:

«Осы Мырқымбайдың жетілгені-ай!

Уа, бұл Мырқымбай – асты!

Асқандықтың алғы шарты – дүниенің бар тілінде сөйлеу еді. Асқандықтың айғағы – қазақшаны ұмыту болатын. Егорды «Жәгор» дейтін жабайы Мырқымбай қазір орысшаның өзін ағылшын акцентімен сөйлейді. Бірақ, Мырқымбайдың қазақшасында акцент жоқ... Өйткені, Мырқымбайда «қазақша» атымен жоқ... Тап-таза.

Мырқымбай – асты! Мырқымбай, қазір – министр. Мырқымбай – сенатор. Мырқымбай – жулик. Мырқымбай – наркоман. Мырқымбай – бай. Мырқымбай – құдай...» [4].

Екі сөйлеммен ездiң құтын қашыратын астарлы әзілдердiң астында зілді сілкініс жатыр. Аузын ашса, жүрегі көрінетін бұрынғының қазақтарын, аузын ашса көмейін көрсетпейтін жаңашыл қазақ қоғамы алмастырғанын тілге тиек етеді.

Тұрсынжан Шапай публицистикасы юмордың жүгі мен салмағын келісті қолданады. Асырып айтпайды, жетпей қалған жерін де таппайсыз. Наданның мақтанышы - түкке тұрмайтын елес екеніне көз жеткізеді деп түйіндейді Бағлан Оразалы.

Тағы да бір заман ағымына қарай жазылған «Мырқымбайдың құпиясы Ресейге керек пе?» атты Ораз Әлімбековтың әңгімесінде сол баяғы ашықауыз Бейімбеттің «заманауи образы» келесі оқиғалардан көрінеді:

Жақында Мырқымбай телефоны тозған соң Қытай компаниясы шығарған су жаңа смартфон алған. «Қытай осы телефон арқылы сенің құпияңды біліп отырады» деген сөзді құлағына қыстыратындай Мырқымбайдың шамасы жоқ. Айфон мен самсунг смартфондары удай қымбат. «Менің құпиям Мырқымбикеден басқа кімге керек» деп іштей күбірледі де, қолы жеткен қытай смартфонын ала салған [5].

Бұл әңгімеде Мырқымбай жалғыз емес жанында Мырқымбикесі бар. Және Ораз Әлімбековтың бұл образдары қазіргі технологияның дамуымен пайда болған түрлі қау өсекті саясатпен баяланыстыра

келе, гуглда теріп телміріп киносын көріп отыратын көптеген қоғамдағы азаматтарды сынға алатын сынайлы.

Ал мырқымбай деген сөзді түсініктеме сөздіктен іздей келе мынадай ақпаратқа тап болдық:

- зат. Мырқымбай болғандық. Байғұс-ай, бала күніңнен мырқымбай едің, қулық-сұмдығы жоқ, мырқымбайлығыңнан күйдің-ау (С.Елубай, Ақ боз., 336) [6].

Бұл түсініктеме де Мырқымбайды ашықауыз, қулық-сұмдығы жоқ дей келе бөтен ойы, арамдығы жоқ адам бейнесін келтіреді.

Ал ақын Амангелді Бұғабаевтың «Әй, Мырқымбай, Мырқымбай» атты өлеңі де алаңсыз барына қанағат қылып, бір күндік ішіп-жегеніне мәз болып жүрген адамды сипаттап жазады. Бұл Мырқымбай бейнесі Ораз Әлімбектовтың жасаған заманауи бейнесіне сай келеді.

Сонымен қатар әйгілі блогер, депутат, халыққа қаржылық сауаттылықты үйретіп жүрген Дәулет Мұқатаевтың «Мырқымбай декретке шығарда не істеу керек?» атты қаржылық сауаттылыққа байланысты шыққан мақаласында мысал Бейне ретінде осы есімді қолданады. Бұл тек декретке шығу туралы ғана сауаттылық емес сонымен қатар үй алуға ақша жинау, ақшаны жарату, депозит бойынша ақпараттың бәрінде Мырқымбай есімі мысал ретінде қолданады.

Осындай әдебиетіміздегі бейнені қалжың қылып қолданып, әзілдің шегінен шыққанымызды келесі ақпараттан байқай аламыз.

«Слова, которые МИД России не рекомендует говорить в Казахстане» атты Нұртай Лаханұлы сұхбатында былай делінген:

«В общении казахов между собой возможно употребление нижеследующих эпитетов, имеющих оскорбительное значение, повторение которых росгражданим категорически не рекомендуется – деп бірнеше сөздердің тізбектеп беріп, мырқымбай сөзіне келесідей анықтама береді:

«Мырк», «мырқымбай» – недалекий, непутевый человек, неудачник, синоним русского «Ивана-дурака» [7]. Мына анықтаманы оқып, Мырқымбайдың Иван дуракпен тең дегені намысқа тиеді екен.

Гульдархан Смагулова, филология ғылымдарының докторы осы сұхбатта сөздердің мағынасын келесідей түсіндіреді:

«...образ Мырқымбая, запечатленного в поэзии Беимбета Майлина. Со временем имя Мырқымбай стало нарицательным и приобрело значение, близкое к синониму «смирный». «Мы сами

виновны в том, что слова «мамбет», «калбит», «мырқымбай» потеряли первоначальное значение и сейчас используются в уничижительном значении, – говорит Гульдархан Смагулова. – Мы позволили склонять и спрягать казахские имена. К примеру, мое имя Гульдархан долгое время произносили как «Гуля». Точно такие же изменения претерпели не только казахские имена, но и многие тюркские имена, они стали произноситься с позиции удобства фонетики русскоязычных граждан. Мы должны винить себя в этом, в том, что позволили это.» [7].

Майлин поэзиясындағы Мырқымбай бейнесі - жиырмасыншы жылдардағы қазақ кедейінің типтік бейнесін жасау жолындағы үлкен табысы. Мырқымбай тұтас бір өтпелі дәуірдегі ауыл кедейінің өмірінде болған өзгерістерді оның сана-сезімі, мінез-құлқы, іс-әрекеті, тұрмыс-тіршілігі арқылы шынайы суреттелген типтік бейне. Мырқымбай сияқты типтік дәрежеге көтерілген бейне қазақ әдебиетінде күні бүгінге дейін жасалынған жоқ. Ол ақынның жиырма шақты өлеңінде, екі поэмасында бірде басты, бірде қосымша кейіпкер ретінде көрінеді.

Мырқымбай туралы барлық ақпаратты жинақтай отырып бұл бейненің әдебиетте Бейімбетпен қатар жүретініне көзіміз жетті. Ал орыстардың Иван дурагымен теңестіруі БАҚ шыққан түрлі басылымдар мен қоғамдағы бұл бейненің «Мазак» образға айналуы миға қонымсыз. Сондықтан әдебиетімізде Бейімбет қалыптастырған бірегей бейнені мазакқа айналдырмай құндылығымыз қылып сақтағанымыз жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <http://nblib.library.kz/elib/Sait/NauBibUKAZ/Ұлы%20тулғалар.%20PDF-формат.2-версия/Mailin%20B.pdf>
- 2 <https://bilim-all.kz/olen/18023-Mailin-men-Myrqymbai>
- 3 <https://egemen.kz/article/213201-myrqymbay>
- 4 https://adebiportal.kz/kz/news/view/tursynzan-sapaidyn-sygarmasyndagy-myrqymbai-beinesi__2869
- 5 <https://serke.org/news/myrkhyrbajdyng-khupiyasy-resejgekerpekpe>
- 6 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі– Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты. Б.Қалиев.. 2014.
- 7 <https://rus.azattyq.org/a/rossia-mid-pamyatka-rossyiskim-turistam/28400033.html>

ӘБІШ КЕКІЛБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ КЕЙІПКЕРЛЕРДІҢ ТҰЛҒАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ

РАХИМБАЕВА Ж. С.

9-сынып оқушысы № 26 гимназия-мектебі, Екібастұз қ.

Әбіш Кекілбаев – тарихи деректерді терең меңгерген сөз зергері әрі сол заманға сай тарихи сипатты нақты көре білген зерделі қаламгер. Оның шығармаларында суреттеліп отырған заманның ерекшеліктері мен өзіндік келбетін танытатын поэтикалық қуат тарихи тұрғыдан нанымды. Әбіш Кекілбаев ғылымда да осы уақытқа дейін терең сараланып бітпеген тарихтың қос қыртыс қатпарларына көзімен саяхат жасап, оқырман назарын көне тарихтың әлі ашыла қоймаған тың беттеріне аударады. Қоғамдық формациялардың кез-келген тұсында да, тарихи дамудың қай кезеңдерінде де қайталанан беретін психологиялық сәттерді (ұқсастықтарды) терең түсініп, жіті сезінген жазушы талантына тәнті боламыз. Тарихи дәуірлердің көркем бейнесін жасап, ой қорытып, келер күндер елесін де болжай алған, тіпті сол күндерге әр туындысының беттеріндегі суреттелген түрлі оқиғалар арқылы кейінгі ұрпаққа бағыт беруді, ой тастауды мақсат еткен.

Әбіш Кекілбаевтың «Абылай хан» драмалық дастаны – тарихи оқиғаға негізделген шығарма. Жазушы бұл драмада да тарихи тұлғаның ақыл-білігін, парасат-пайымын ашып көрсете білген. Әбіш Кекілбаев «Абылай хан» пьесасын «халықтық қаһармандық драмалық дастан» деп атапты. Бұл атау шығарманың бүкіл рухынан, оның мазмұны мен жазылу үлгісінен туындағаны сөзсіз. Өйткені, шығарма, қазақ елінің тәуелсіздік жолындағы күрестерінің ең бір шешуші тұсы оқиғаларына құрылған. Ол ұзақ уақыт қалмақ шабуылы мен жаулаушылығы астында есеңгіреген қазақ елінің XVIII ғасырдағы басқыншыларға қарсы ерлік күресінің эпопеясын жыр етеді. Халықтық қорғаныстарда батырлығымен көзге түсіп, ел бастаған Абылайдың осы жорықтардағы ерен еңбегі мен басшылық қызметі арқасында қалмақтар түбегейлі жеңіліс табады. Қазақ елі басқыншылардан бір жола тазарады. Осы қозғалысты бастаған Абылай бейнесін жазушы бүкіл халықтың азаттық жолындағы туына айналдырады. Орыс отаршылдығына ұшыраған халықтың бүкіл арман-мүддесі түгелдей Абылай тұлғасымен байланыстырылып, оның сөзі мен рухы кейінгі дәуірлердегі азаттық күресі идеясына қозғаушы күшке айналады. «Абылай хан» драмалық дастанындағы Абылайдың сөздерінен үзінді келтіреміз.

Абылай:
Ризамын, ағайын,
Көкірегімде жан барда,
Аманаттарыңды ақтауға
Ант етемін, ант етемін! [1, 214]
Халық:
Ханның бағын зор қыл!
Халықтың тілегін оң қыл.
Іргеміз тыныш болсын,
Берекелі ұлыс болсын!
Әумин! Әумин! [1, 214]
Абылай:
Ел жолында еркек тоқтымын,
Құрбандыққа шалам басымды.
Өлімнен қорқып көргем жоқ,
Алайда аңқау жұртымды
Жатқа есесін жібермес
Іргелі ел қылып, үлгерем деп,
Ғұмыр мен жігер тілеймін
Күні-түні құдайдан,
Үлгермесем тәңірден
Ізімді басып, ісімді алға апарар

Алғыр ұрпақ сұраймын, – деуі – елім деп еңіреген кешегі қазақтың саналы ұлының арманы деуге әбден болады [1, 223].

Қаламгердің барлық шығармалары секілді терең мазмұн мен шынайы оқиғалар аталған драмалық дастанға да тән. Бұл шығармасында да өмірдің шынайы оқиғаларын көркемдеп жеткізеді. Пьесада Сабалақтан Абылайға дейінгі барлық ерліктері, бастан кешкен қиын күндері жайында толық қамтылады. Драма төрт көріністен тұрады. Әр көріністе әр түрлі ракурста, бар болмыс-бітімімен сомдалатын Абылай бейнесін тарихи шындық пен көркемдік шешім арақатынсын сақтай отырып, дәуір дидарының аясына сыйғыза отырып жазушы асқан шеберлікпен жеткізе білген. Жазушы әр тарихи тұлғаның образын ашуда әдеби көркемдік пен адами қасиеттерді ұштастыра білген. Бас кейіпкерлердің бірнешеуіне тоқтала кетейік. Абылай – ел арасында жас кезінен ерен ерлігімен көзге түсіп, халық қолдауымен хан атанған ірі тұлға. «Әбіш «Абылай хан» пьесасында ұзақ 110 қазақ елінің XVIII ғасырдағы жоңғар басқыншыларына қарсы ерлік күресінің көріністерін жыр етеді. Абылайдың ақылдылықпен, айлакерлікпен жүргізген күресінің

арқасында қалмақтар мықтап жеңіледі. Қазақ жері жаудан тазарады. Әбіш Кекілбаев Абылайдың ерлік істерін қазақ халқының азаттық жолындағы туына айналдырады. Драматургтің басты кейіпкердің образын ашудағы шеберлігіне сын жоқ. Мысалы, Абылай мен Топыштың кездесуінде Абылай былай дейді:

Серт бергенмін әкене,
Сол сертімде тұрдым –
Сыртынан найза сұқпадым,

Жауына туын жықпадым, [1, 223] – деген жолдар арқылы Абылайдың сертке адал адам екенін көрсетіп тұр. Жазушы басты кейіпкердің образын беруде дерек пен дәйекке жүгінген, ақиқат пен аңыз бірлігіне сүйенген. «Абылай хан» драмалық дастанында жазушы қазақтың тағы бір дара тұлғасы Бұқар жырауды Кейуана образы арқылы шебер бере білген. Ол – Бұқар жыраудың прототипі. Бұқар жырау – XVIII ғасырда Абылай заманында өмір сүрген ханның кеңесшісі. Ол – шығармаға қоңыр әуез, философиялық сарын қосып тұрған кейіпкер. Абылайдың кішкентай кезінен бері бірге жүрген ақылшысы. Сондықтан оның образы хан кеңесшісі болуымен қатар, ел алдында оның даналығы мен ерлігін жырлаған ұлы жырау ретінде сомдалған. Драматург Кейуананың образын беруде көптеген әдеби тәсіл түрлерін ұтымды пайдалану арқылы, қазақ даласындағы ерен батырлардың аттарын айтқыза отырып көрсетеді.

Шарыш:
Кәні, айтыңдар!
Ортаға шығар қайсың бар?
Жоңғар қолы:
Иә, иә, қайсың бар,
Айтыңдар?

Кейуана:
Қаракерей Қабанбай,
Қанжығалы Бөгенбай,
Шақшақұлы Жәнібек,
Сіргелі қара Тілеубек,
Текестен Сатай, Ер Бөлек,
Шапырашты Наурызбай,
Каумен, Даулет, Сеңкібай,
Қасқараудан Молдабай,
Тізе берсем ерлер көп
Қатардан жақсы қалдырмай,

Жауабын берші өздерің,
Сайысқа шығар қайсың бар,
Бұл сырттанға алдырмай?!
Дауыстар:

Мен бармын! Мен бармын! [1, 190].

Осылайша, данагөй қарттың елдің қамын жеп, қайғысына ортақтасып, қиыншылықта ақылын айтып отырған абыз адам екенін сипаттайды. Ел басына қара бұлт үйіріліп тұрған алмағайып заманда жауға қарсы қазақ әскерін бір ортаға, бір арнаға біріктіруге үлкен күш салып, тарихи тұлғаға айналған. Жазушының драмаға қосқан әрбір кейіпкері ерекше көркемдік, әрі шынайы болмыспен танылады. Олардың барлығы – тарихта болған адамдар. Абылайдың тартысты тағдырында осы тарихи тұлғалардың барлығы болған. Олардың әрқайсысының драмадағы өзіндік орны мен образы бар. Автор осындай тарихи тұлғалардың барлығын пьесаға кіргізе отырып, қазақ халқының егемендік жолындағы тарихының қаншалықты ауыр да қиын болғандығын көрсетіп тұр. Көп қатпарлы тарихи шындықтың астарын ашуға тырысқан Әбіш Кекілбаевтың «Абылай хан» драмалық дастанының өн бойында елге, жерге деген құрмет, өткен тарихқа деген тағзым, ерлік пен елдікке тәрбиелейтін рух бар. Мұнда сан жылдар бойы тәуелсіздікті ту еткен халықтың ұлы арманы, елдің бүтіндігі мен тұтастығын аңсаған бабалар аманатына адалдық танытудың ғажайып үлгісі асқан көркемдікпен шынайы көмкерілген. Үш жүздің басын біріктіріп, ұлт бірлігін ұйыстыруда ерен еңбегімен танылған, азаттықты аңсап өткен Абылай ханның аласапыранға толы өмірін баяндауда Ә.Кекілбаев драмасы оқырманды баурап алары сөзсіз. Ханның өр тұлғасы мен биік парасаты, ақылды шешімі мен салиқалы саясаты оны күрделі бейне, шынайы қаһарман деңгейіне жеткізіп тұр. Шындыққа суарылған, шеберлікпен өрілген қаламгердің драмалық дастанының тағылымы мен ғибраты тереңдігімен құнды, қыры мен сыры көркемдігімен нәрлі. Дарынды жазушы Әбіш Кекілбаев «Абылай хан» халықтық қаһармандық драмалық дастанында әр тұлғаны сөйлету арқылы образды кеңінен аша түскендігіне тәнті боламыз.

Әбіш Кекілбаевтың «Үркер» романы – кіші жүз руларының Ресей Империясына қосылған кездегі жағдайды сипаттайтын көлемді тарихи шығарма. Романда игі істің басында тұрған Әбілқайыр ханмен бірге бірталай батырлардың жарқын образдары жасалады. Олардың ішінде Бөкенбай, Есет, Жәнібек батырлар ерекше көзге түседі. Ел қорғау, кек қайтару жорықтарында

ерлігімен көзге түскен бұл батырлар нағыз халық қамқорлары ретінде суреттеледі. Ел тағдырын Әбілқайырмен бірге ойлап, оның идеясының іске асуына тілек те, білек те қоса біледі. Әбілқайыр романда әр қырынан көрінеді. Ең алдымен, ол – хан тұқымы, сұлтан. Бұған дәлел ретінде жазушының «Үркер» романынан көптеген үзінді келтіріп, дәлелдеуге болады. «...Әбілқайыр хан ортаға озды. Ақ атылас орамалдың үстіндегі құранды қолына алып:

– Ақ патшаның алдында айтқан сөзімді Алла алдында да айтамын. Сөзім сөз, уәдем уәде! – деп маңдайына тигізді. Сосын тілмаш ұсынған шиыршық қағазға мойнындағы дөңгелек күміс мөрін алып, бір түкіріп: «Бісмиллә!» деп баса салды. Дөңгеленіп түскен арапша жазудың қасына Тевкелев орыс әрпімен бадырайтып: «Әбілқайыр ханның мөрі» деп жазды. Ханнан кейін құранға Бөкенбай батыр қол апарды. Бөкенбай батырдан кейін, Есет батыр қол қойды...» [3, 349]. Әбілқайыр хан – хан, қолбасшы, билік құрған Кіші жүз ханы, күрделі тарихи тұлға. Мұндағы Бөкенбай Қараұлы – батыр, қолбасы. руынан. 1726 жылы Әбілқайырдың Еділ қалмақтарына жасаған жорығына қатысты. Жазушы Илияс Есенберлин де нақты дәлелдер келтіреді. «...Әбілқайыр хан да, одан кейін «Ресей қол астына кіріп, адал қызмет істеуге» ант берген Орта жүздің ханы Әбілмәмбет пен Абылай сұлтан да, сол жылы Бұғыбай мен Есет батыр бастаған Кіші жүздің 399 «игі жақсылар» да Ресейге бағыну деген ұғымды қорған болу деген мағынада түсінген.

«Үркер» романындағы тарихи тұлғалардың жорықтары, шайқастары туралы көптеген мысалдар келтіріп дәлелдеуге болады. Мысалы, Әбілмансұрдың «Сабалақ» атануы. «...Әбілмансұр ол да, міне, үндемей келіп, Бұланты қырғынында бір-ақ көзге түспеді ме! Сабалақ-сабалақ сары ат мініп қалың жауға: «Абылайлап!» жалғыз тиіп, баудай сұлатқан Әбілмансұр сұлтан сол шайқастан Сабалақ батыр атанып қайтқан-ды...» [3, 302]. Романдағы Әбілқайыр ханды жазушы тағы былай сипаттайды:

«...Ел басына күн туып, жоңғардың қалың әскері қаптағанда, қазақ жұртын біріктіріп, жауына қарсы тұруды басқарса, онысы өзінің ерлігінің, көрегендігінің арқасы. Әбілқайырдың бұл қасиеттері жұрт алдында абыройын асырды, кейде иісі қазақ елінің көсемі дәрежесіне дейін көтерді...» [3, 172]. Әбілмансұрдың бұл атақты алуын жазушы І.Есенберлин «Көшпенділер» трилогиясының «Жанталас» атты кітабында тарихи романынан да кездестіруге болады. «...Жыл өткеннен кейін, үлкен бір айқаста, ауыл адамдары «Сабалақ» деп ат қойған, он сегіз жасар түйеші «Абылайлап!» ат

қойып, жауын қашырып, бүкіл еліне «Абылай» деген атпен әйгілі болды. Сонда барып, Әбілқайыр хан бұл Абылай баяғы Бұқар жырау екеуі барлауда жүргенде кездестірген Төле бидің түйешісі Әбілмансұр екенін білді...» [4, 105]. Өзінің хандықтың жағдайын жақсарту мақсатында ел алдында берген антынан да аттап өтіп, бүкілхалықтық маңызы бар үлкен істі бір өзі ғана шешкенде, хан халқының парасатына, бірлігіне, ерлігіне, күшіне емес, ардалығына сенеді. Ордасына келген ақ патшаның елшісін де осыған сендіруге күш салады. Ә.Кекілбаевтің ерекшелігі – Әбілқайыр бейнесін жасау үшін тарих қойнауына үңіліп, сол тұстағы қазақ халқының әлеуметтік, экономикалық хал-ахуалына талдау жасай отырып, кейіпкердің сондай қиын заманда елін аман-сақтап қалу жолында шешуші қадамдарға батыл барғанын көрсетеді.

«Үркер» – реализмі бай шығарма. Онда сол кездегі қазақ қоғамының өмірі, оның көрші елдермен тартысты тіршілігінің алуан түрлі шындығы терең суреттелген. Жазушы тарихи оқиғалар ізін сақтай отырып, сол арқылы ел тағдыры, халық өмірінің кешегісі, бүгінгісі, ертеңі жөнінде ойланады. Әбілқайыр ұстаған жолдың көрегендігін дәлелдейді. «Үркер» Әбілқайыр ханның көңілінде ел мен жердің тұтастығы мен тәуелсіздігі туралы үміт отының жануымен аяқталады.

Ә. Кекілбаев – Әйтеке би туралы зерттеуінде Жәнібек батырдың екеу екенін алғаш көрсеткендердің бірі. Бірі Кіші жүздегі сұлтан Жәнібек болса, екіншісі – Арғын Шақшақ Жәнібек. «Шақшақ Жәнібек қандай адам?» деген бір үлкен сауалдың көптен көңілде жүргені рас. Жәнібек болуының ең басты сипаты оның батырлығында емес. Батырлық оның «сегіз қырлылығының» алдымен көзге түскен бір қыры ғана... Жәнібекті ұлан-асыр тарихтың төріне шығарып тұрған нәрсе – оның шын мәніндегі саясатшылығы. Шын мәніндегі мемлекеттік қайраткер екендігі», [5, 83] – десе, генерал-губернатор Неплюев 1742 жылы патша ағзамға Жәнібекті: «бұл екі ордаға да бірдей қадірлі, екі ордада да хандардан да беделі артық, екі ордада хандармен бірдей тыныштық пен тәртіпті қамтамасыз ете алатын бірден-бір адам», - деп бағалап сондықтан да басқа адамдармен шатастырмас үшін оған тархан атағын дара, ешкіммен араластырмай жеке беру керек» деген ұсыныс жасауы да тегін болмаса керек» деп нақтылай түседі [5, 84]

Өркениетті мемлекет болу үшін адамдарының рухани байлығы керек. Кітап - сол рухани байлықтың негізгі бөлімі. Заман озған сайын Әбіш Кекілбайұлы әлемі де тереңдей бермек. Жазушы

каламынан туған «Абылай хан» драмалық дастаны мен «Аңыздың ақыры», «Үркер», «Елең-алаң» секілді көркемдік кескіні мен тарихи тұрпаты бөлек қалың-қалың романдары, «Күй», «Шыңырау», «Бәсеке», «Ханша – дария хикаясы», «Құс қанаты», «Шеткері үй», «Бәйгеторы» сияқты хикаят повестері – оқырманының ойын өсіріп, көкжиегін кеңейтер құнды дүниелер.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Әбіш Кекілбайұлы ескерткішінің ашылу рәсімінде сөйлеген сөзінде: «Әбіш Кекілбай – қазақтың болмыс-бітіміне әлемдік кеңістіктен көз салған кемел ойдың иесі. Әбіш Кекілбай – отаншылдықтың жарқын символы. Ол барша жұртқа ұлтжандылықтың озық үлгісін көрсетті. Ұлы Абай «Өлді деуге бола ма, ойландаршы, Өлмейтұғын артына сөз қалдырған» дейді. Әбіш Кекілбаевтың шығармалары ғасырдан ғасырға ұласатын рухани құндылық болып қалатыны сөзсіз», -деп абыз жазушымызға үлкен баға береді. Біз, қазіргі жастар, Әбіш Кекілбаев сияқты тау тұлғалы, асыл ойдың иесі абыз атамыз айтқан, жазған дүниелерді Ұран сөзге айналдырып, келешек ұрпаққа аманаттап жеткізіміз қажет деп есептеймін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Кекілбаев Ә. Он екі томдық шығармалар жинағы. 6 том – Алматы: Өлке, 1999.
- 2 Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы. Павлодар. «ЭКО» ҒӨФ, 2006 ж. 6 том.
- 3 Кекілбаев Ә. «Үркер» Алматы: Атамұра, 1999.
- 4 Есенберлин І, «Көшпенділер», «Жанталас» Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2021.
- 5 Кекілбаев Ә. Он екі томдық шығармалар жинағы. 8 том – Алматы: Өлке, 1999.
- 6 Кекілбаев Ә. Екі томдық таңдамалы шығармалар. – Алматы: Жазушы, 1989.
- 7 Кекілбайұлы Ә. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989.
- 8 https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-abish-kekilbaiuly-eskertkishinin-ashylu-rasiminde-soilegen-sozi.

ФАРИЗА ОҢҒАРСЫНОВАНЫҢ ПОЭЗИЯДАҒЫ КӨКЕМДІК ҰСТАНЫМЫ

САҒАТБЕК А.

8 сынып оқушысы, Паңфилов ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы
КАКИЕВА Г. К.

ғылыми жетекші, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Паңфилов ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Өлең-сөздің өңірін кестелі өрнекпен көмкеру тәсілі Ф. Оңғарсынова лирикасының тілі мен ой құдіретінде жатыр. «Ойшыл ақын», «сыршыл ақын» деген тіркес-дәйектемелердің бүгінде ескіріп, айтылудан қалыс қалып жүрсе де, автор идеясын танытуда қажетті жері де бар, реті де кездеседі. Халықтың бай тілін қарапайым қолданудың мың бір машығын шебер игерген суреткердің қазіргі қазақ лирикасында қалыптасқан өзіндік стилі бар.

Ақын Ф. Оңғарсынованың оқырман жүрегінің төрінен орын алған өлеңдерінен тыс әр түрлі тақырыпта, әр түрлі жанрда, стильдік бағытта жазылған поэтикалық шығармалары оның ақындық диапазонының кең және терең екендігін дәлелдейді. Фариза ақын сан жағынан алып қарағанда да өндіріп-өндіріп, оннан астам поэма жазды. Бұл поэмалар ақынның 1987 жылы «Жазушы» баспасынан жарық көрген екі томдығына толық кіргізілген.

Ф. Оңғарсынованың барлық поэмаларында да ең негізгі ерекшелік - лиризмнің үстемдігі, қаһарман образын құрғақ, жалағай сырттан суреттеу емес, ал олардың ішкі дүниесіне терең ену сияқты әрекеттер алғаш рет көзге түскенімен, олардың өзінше ерекшелігі, проблемасы, көзқарасы, тіпті шығармалағы стильдік ағымдар түрліше екендігі байқалады. Мысалы, «Мен өмірді сен деуші ем...» деген поэмасы бозбаланың күнделігі түрінде жазылған таза лирикалық поэма. Ал, «Алмас кылыш немесе мен Махамбетпен қалай кездестім», «Ақбөбек жырлары», «Сайраған Жетісудың бұлбұлымын», «Тыңдаңдар тірі адамдар», «Дала тағдыры» тарихи-лирикалық поэмалар, «Дыбыстар әлемі» лирикалық поэма, ал «Мүшәйра» лиро-драмалық поэма деп білеміз [1, 66 б.].

Әрине, бұл жанрлық-стильдік атау мен терминдерді оларға тек шартты түрде ғана беруге болады, әйтпесе ақынның барлық поэмалық туындыларында, олардың көпшілік белгілері бірі-бірімен тығыз ұштасып, байланысып кеткен, күрделі синтетикалық, жанрлық-стильдік құрылысқа ие, көркемдік қасиетіне бай екенін байқау қиын емес.

Бұл қасиеттердің барлығының қосындысы ақынға қаһармандар характерін, өз заманының ең маңызды мәселелерін түсініп сәулендіруге, тарихпен бүгінгі күнді терең байланыстырып, оларды киян-кескі оқиғалар үстінде ғана емес ал өте қарапайым, майда-майда орынды деталь оқиғалар арқылы, эпизодтар, фрагменттер арқылы, оларға қаһармандардың қатынасын, лирикалық ішкі ойларын т.б. суреттерді енгізе отырып, поэмаларын жанды етуге мүмкіндік берген. Мәселен, «Мен өмірді сен деуші ем...» поэмасында лирикалық қаһарманның ішкі ой-сезімі, махаббаты былай беріледі:

Сен маған бақыттасың, қайғыдасың, Өмірсің, таусылмайтын бай мұрасың. Өлермін сол сезіммен. Маған десе. Аспаннан кара жерге Ай құласын, Әйтеуір анық менің айнымасым.

Бағым ба, қасіретім бе – кезіктірдім, бұрын-соң қиялымда жоқ пендені. Сонан соң күйіп-жанып алауладым, Ұмыттым Ай, Күн барын, самал барын. Мұндағы жыр шумақтарда ұлттық, фольклорлық-поэтикалық, эстетикалық үлгілердегі гипербола тәсілін елестеткенімен, олар қаһарманның ішкі махаббат сезімдерін лирикалық жолмен терең жеткізуде қызмет етіп тұр.

Ал ақын поэмаларының кейбірінде қарапайым кішкене эпизод, детальдың өзін немесе кейіпкер айтқан сөздерді арадағы диалогтарды, кейбір фрагмент-көріністерді жандандырып, оқушы жүрегін жылытып, толқытатын дәрежеде суреттейді, нәтижеде тарихи тұлғалардың өзі тап қазір қасында болғандай әсер аласын, олардың ішкі рухын, жан дүниесі, адамгершілік келбеті, дәуір көрінісі нақты образдар бейнесінде оқушының көз алдында көлбеңдейді.

Осындай көзқрастардан келіп, ақынның «Дала тағдыры» поэмасынан бір мысал келтірейік:

Дүние пәк. Тып-тыныш.

Ешкім мұнда

көрмегендей ғұмыры

қылыштасып.

Қасқыр жортып қаймықпай

жар-күз да,

киік қырда жусайды қамсыз ғана,

Мал іздеген салт атты.

Көкжиек. Күн Аппак дала. Мүлгіген жансыз дала,

Жалпы мұндай фрагменттік көріністер, жанды детальдар Ф. Онгарсынованың басқа да поэмаларында кең суреттеледі. Мәселен ақынның алға қойған замангөй мәселесі, сюжеттік

композициялық өзгешелігі, қаһарман образы жағынан алып қарағанда публицистикалық поэма деп есептелегін.

«Қазақтың бір қызы бар Кәмшат деген» атты туындысында да мағыналы қысқа көріністер, авторлық лирикалық шегіністері т.б. баршылық. Осылардың барлығы шығармаға нәр беріп, жан ендіріп тұр:

Емдейтін жан дертімді жусанымен далама құйындатып апар мені!... арманым алыс тартып қоюлар мұң. Тарихтың түкпірінен есітем сонда сартылын бабам соққан сойылдардың... көзімнің жауын алып ел шетінде бабамның жарқ-жұрқ еткен найзалары. Бойымнан өткендей бір тұлпар шауып, жүрегім тасырайды сонда менің.

Кейде мұндай авторлық, лирикалық шегіністер ақынның кез келген поэмаларында халықтың басынан өткен тарихи дәуір, белгілі тарихи ірі тұлғалар жайында түсінік беріп тұрады. Бұл сипат тек «Дала тағдыры», «Қазақтың бір қызы бар Кәмшат деген», «Алмас қылыш», «Тартады бозбаланы магнитім» т.б. поэмаларында ғана емес, ал бүкіл Фариза поэзиясында, лирикасында бар нәрсе. Әрине, ақын поэзиясында осындай ортақ ұқсастық жайында пікір айта отырып, олардың әрқайсысының өзінше жаналық-стильдік және сюжеттік композициялық ерекшеліктерін, образдылығын айтпай өту мүмкін емес. Бұндай поэмалардың барлығына дерлік тоқтау қажеттігі келешекте жасалатын теориялық қорытындыларға, салыстырмалы-типологиялық тұжырымдарымызға кең жол ашады [2, 132 б.].

Зерттеушілер айтқан ақынның азаматтық кейпін ажыратудың бір жолы азаматтық әуенмен яки кісілік келбетпен байланыстырудың маңызы зор. Өлеңдегі кейіпкердің лирикалық тұлғаға айналуы туындының тақырып аясына қатысты мәселеде бір қырынан жарқырай көрінсе, екіншіден авторлық идеяның объективті мақсатын да ашып көрсетеді. Суреткердің сырт көзге сыпайы көрінетін байсалды лирикалық «мені» азаматтық тұлғаға айналарда оқырманға басқа бір қырынан шуағын шашады. Бұл тұрғыда қоғамның тұрмыс-тынысын, ондағы адамзат тіршілігінің түйткілдерінен сыр шертер өлеңдер Фариза ақынның «Қыз-ғұмыр» атты кітабында мол ұшырасады. Азаматтық биік әуенді, салмақты ойды арқалаған ондағы туындылардың бірі «Арман» аталған өлең. Лирикалық кейіпкердің арман-тілегі бір арнаға тоғыса келе, әлеуметтік мәні зор өткен заманның шынжырлы шындығынан шер ақтарған елдік, халықтық мәселелерді ой тезінен өткізеді. Мысалы: Жұлдыздай шашыраған қалың елім, Қалың ел қашан көрер таң

іренің? Жаншылу, бейнет көру, бірлік кетуЖанымды жейді осының бәрі менің [3, 39 б.]. «Арманның» астарында лирикалық бейненің бейнет-мұңы жалқының емес, жалпының атынан баяндалған. Ата-баба армандап өткен қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заманды аңсаған ұрпақтар үні бар бұл өлеңде.

Фариза өлеңдеріндегі туған жер, Отанды құрметтеу және ондағы лирикалық кейіпкер бейнесінің болмысына назар аударған әдебиетші ғалым С. Мақпырұлы «Әдебиеттің тектері мен түрлері» атты зерттеуінде ақынның:

О, туған жер, кеңпейіл, құшағың кең,
Саған көңіл бұлқынар күш-ағынмен.
Сағынышымды қанат қып саған қарай

Балапандай талпынып ұшамын мен деп басталатын ақын туындысының тәлім-тарихын тексере келе, мынадай ой түйеді: «Өлеңнің лирикалық кейіпкері туған жерін, елін сүйген, өзін елінің ажырамас бір бөлшегі санаған жан. Ол өзінің балалық бал дәурені өткен туған жерін аңсайды, оның топырағын анасының аялы алақанына балайды, ол үшін атамекеннің тасы да қастерлі, алаулаған аспаны да аяулы. Ол туған жеріне «сағынышымды қанат қып саған қарай, балапандай талпынып ұшамын мен» десе, біз бұл сезімнің пәктігіне шынайы сенеміз. Сенгені сол-өлеңді оқи отырып, оның сағынышын өз сағынышымыздай қабылдаймыз. Онымен қосыла іштей біз де тебіреніп-толғанып, сағынышын бөлісіп, «Мен ел кезіп кетермін отансыздай, үмітіңді ақтауға жарамасам» деп ел алдындағы жауапкершілікті де бірге бөліскендей күйге түсеміз. Бұл шынайы поэзия күдіреті! Лирикалық өлеңнің күші де осындай әсерлілігінде, сезіміңе от тастап, оятатын сиқырлығында, шынайылығы мен суреттілігінде» [4, 58 б.] – дейді.

Ақын поэзиясының төңірегінде ой тербеген қаламгер М. Ысқақбай былай деген: «Мен білетін Фариза- күрескер тұлға, - дей келе, - Фариза бүкіл шығармашылығымен, әсіресе, соңғы кезеңдегі азаматтық лирикасымен зұлымдыққа, екіжүзділікке, тоғышар топастыққа, алуан түрлі найсаптық көріністеріне - тағы басқа өмірдегі, адам бойындағы жағымсыз қылықтарға қарсы ымырасыз күрес жариялайтыны тегін емес» деген пікірімен толық келісуге болады. Бұл мақсатта ақынды қазақтың кең сахара сайын даласының өткен тарихы мен келер болашағы толғандырмай қоймайды. Отанын, жерін сүйе білу, оны қорғау - ер жігіттердің, асыл азаматтардың абыройлы міндеті мен борышы дегенді ақынның «Дала жайында айтыс» атты өлеңінен айқын аңғарамыз: - Үйрене

алар емеспін дала сенің: отты жел, құмайт, елес - Күн дара кешерім Ат міне шауып қорғаған бабаң елім деп сол қалпы әлі сор, далаң... ана-жерім деп жер бетінде жұмаққа балап едің кеп... [5, 76 б.] Өлеңдегі «сол қалпы әлі сор, далаң...» деген тармақта ойып түсер отты шындық бар. Заманы басқа, адамы бөлек бүгінгі даланың қадір-қасиетін қапысыз түсініп, қадағалау қажеттігіне көңіл аударсақ, ақынның жан айқайы мен абыржулы үнінде намыс қайрар қисынды қағида бар сияқты. Ел азаматы атану Отанды сүюден басталады. Ата бабадан қалған ең асыл қазына, аса жоғары байлық, құнына баға жетпес дүние - ол қазақтың кең сахара сайын даласы. Ал сол телегей теңіз мекеннің бүгінгі жайкүйі ақын жанын жаралайды, тынымсыз толғандырады. Сөйте тұра ел еңсесін биік ұстар ұландарға ұран сынды ұшқын атқан жырын арнай айтып, армансыз ақтарыла сырласады: мақсаты тұл боп қиянда қалар арман алдында ұяндағандар; батырлы даламен өзектес едім, өзегін өзгеге қияр ма жанаразаматы боп көгертпес елін Отанын, жерін сүйе алмағандар; Қажымас қайрат пен мұқалмас жігерге жанылған жыр иесінің айтып аманаты атамекеннің амандығына алаң болған көңілден туындаса керек. Сенімнің сертін келер ұрпаққа табыс еткен қаламгер өлең-отының қазығы: бабамнан қалған далам, шағылым сендейге мүмкін қарар гүл атпай, мен үшін жояр, жаңарса, құнынтек сол қалпымен маған жұмақтай! - деген шуақты шумақтармен қорытындыланады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Оңғарсынова Ф. Қыз-ғұмыр. А., 1996. -391б. Қирабаев С. Шындық және шығарма. А., 1981. -252 б
- 2 Кекілбаев Ә. Дәуірмен бетпе-бет. А., 1972. -184 б.
- 3 Ысқақбай М. Шығарма шырайы - шындық. А., 1994. -240 б.
- 4 Мақпырұлы С. Әдебиеттің тектері мен түрлері. А., 1994.-74 б.
- 5 Жұмабеков С. Сын пернесі. А., 1989. -240 б.

ЖАҢЫЛТПАШТАР – АУЫЗ ӘДЕБИЕТІНІҢ ҚҰНАРЛЫ ҚАЙНАРЛАРЫНЫҢ БІРІ

САГИТОВА Ж. С.

жетекшісі, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
№ 21 ЖОББМ, Павлодар қ.

АЛИМОВА А.

8 «Д» сынып оқушысы, № 21 ЖОББМ, Павлодар қ.

Бұл зерттеу ауызша халық ауыз әдебиетінің шағын жанрларының бірі – жаңылтпаштаға арналған. Зерттеу барысында әр түрлі көздерден алынған терминдер, жазушылардың жаңылтпаштардың пайда болуы мен зерттелуі, жаңылтпаштардың түрлері туралы мәліметтер жиналды. Сондай-ақ, жаңылтпаштардың берер құндылығы, даналығы неде екендігі туралы материал зерттелді.

Жаңылтпаштар дегеніміз не?

Қазақ әдебиетінің фольклоры өте бай. Соның бірі де бірегейі – жаңылтпаштар жанры. А.Байтұрсынов «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде жаңылтпашқа мынадай анықтама береді: «Жаңылтпаш деген аты жаңылтудан шыққан. Қатарынан қайта-қайта шапшаң айтқанда, иә тіл келмейтін, иә тіл басқа сөз қылып бұзып кететін сөздердің басын құрап, келістірген шығарма жаңылтпаш деп аталады». Халқымыздың сөйлеу тілін дамытатын басты құрал жаңылтпаш жанры екендігіне тоқталып өтеді.

Қазақ әдебиетінің фольклоры өте бай. Соның бірі де бірегейі – жаңылтпаштар жанры. А. Байтұрсынов «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде жаңылтпашқа мынадай анықтама береді: «Жаңылтпаш деген аты жаңылтудан шыққан. Қатарынан қайта-қайта шапшаң айтқанда, иә тіл келмейтін, иә тіл басқа сөз қылып бұзып кететін сөздердің басын құрап, келістірген шығарма жаңылтпаш деп аталады». Халқымыздың сөйлеу тілін дамытатын басты құрал жаңылтпаш жанры екендігіне тоқталып өтеді.

Зерттеуші Н. Төрекұлов «жаңылтпаш халықтық поэтикалық шығармалардағы фольклордың шағын жанрына жататын, дыбыс үйлесімділігіне негізделген, тез және айқын айтылуы қиын сөздер тізбегі» деген анықтама бере отырып, жаңылтпаш, мақал-мәтел, жұмбақтарды дидактикалық шағын жанрға жатқызады.

Жаңылтпаш жеке баланың ермегі емес, ол – көбінесе жұрт жиналған жерлерде балалардың тез де, жаңылыссыз, дыбыстарды анық сөйлеуіне дағдылануына үйрететін өлең-ойын. Оның ойындық сипаты балалардың бір-бірімен жарыса кезекпе-кезек

айтысуында жатыр. Ол тіл жаттықтыру мақсатын ғана көздемейді, жаңылтпаштағы сөздер дұрыс айтылмаса, құлаққа мүлде басқаша естіліп, күлкі де туғызады. Мәселен: Ақ тай ақ па? Қара тай ақ па? деген сияқты жаңылтпашты интонацияны дұрыс сақтамай, жылдамдата айтса, Ақ таяқ па? Қара таяқ па? болып мағыналық жағынан мүлде өзгеріп кетеді.

Жаңылтпаштар негізінен балаларға тән мұра. Ол жөнінде қазақ балалар әдебиетінің білгірі Ш. Ахметов: «Бұл жанр тек қана балалар әдебиетіне арналған, көбіне мектеп жасына дейінгі балалар мен бастауыш мектеп оқушыларына лайықты. Олай дейтініміз жеке дыбыстармен айтылуы қиын кейбір сөздерді дұрыс сөйлеуге үйрету – көбіне балаға ғана тән нәрсе. Мұнда міндетті түрде оқыту арқылы ғана емес, баланы талғамы күшті қызық та көркем сөздерге әуестендіру, соған еліктіру арқылы жаттығу жүргізу үшін қолданылған шеберлік бар», – дейді.

Жаңылтпаш – қай халық фольклорында болмасын кең таралған жанрлық түр. Қазақ жаңылтпаштарына да әдебиет зерттеушілер ертеден назар аударып келеді. Оның тұңғыш хатқа түскен үлгілерін 1862 жылы жазылған Ә. Диваев жазбаларынан кезіктіреміз. Қазақ әдебиетінде жаңылтпаш жанрының ғылыми маңызына алғаш рет назар аударып, зерттеген адам – С. Сейфуллин еді. Ол 1931 жылғы жазған «Қазақ әдебиеті» атты зерттеуінде былай деп жазады: «Жастардың, бала-шағаның жиналып ойын-күлкі «дүкенін» құрған орында айтылатын айтыстың бірі – жаңылтпаш. Бұл да – ертек, өлең, жұмбақ айтысу тәрізді жастардың, балалардың тіл ұстауларына, ойнақы, қырлы сөздерді қақпақылша атқылап, билеп еркін сөйлеуге төселулеріне өз әлінше әдемі сабақ, тәжірибе болатын ойын кітапта». Зерттеуші жаңылтпаштың тәрбиелік мәні мен атқаратын қызметін айқын аша отырып оның ойындық сипатына да назар аударады. Яғни, жаңылтпаш жеке баланың ермегі емес, ол – көбінесе жұрт жиналған жерлерде балалардың тез де, жаңылыссыз, дыбыстарды анық сөйлеуіне дағдылануына үйрететін өлең-ойын. Оның ойындық сипаты балалардың бір-бірімен жарыса кезекпе-кезек айтысуында жатыр.

Ертедегі халықтар баланың тілінің тезірек шығуы үшін әртүрлі магиялық әдет-ғұрыптарды пайдаланған. Ол туралы Д.Д. Фрезер көптеген мағлұматтар келтіре отырып: «Орталық Азия түріктері көпке дейін тілі шықпаған баланы, әртүрлі сайрағыш құстардың тілімен тамақтандырады», – деп жазады. Бұған ұқсас әдет-ғұрыптар қазақ халқында бертінге дейін сақталған. Оның

XIX ғасырдың бірінші жартысындағы бір көрінісін Х.Хустанаев былай сипаттайды: «... дәл осылай қазақтар балаларын ең алдымен сөйлеуге үйретеді, ол үшін оларды шешен сөйлейтін адамдардың сарқытымен тамақтандырады, олар сарқытпен бірге шешендік қасиеттің балаларға берілетіндігіне шек келтірмейді, одан соң бала жүйелі сөйлеуге жаттығу үшін түрлі түсініксіз сөздерді тез айтуға асықтырады». Бұдан жаңылтпаштың бала тілін шығаруға байланысты функция атқарғандығын да байқаймыз.

Жалпы, жаңылтпаштың ұйқасты, үйлесімді тілмен келетін өлеңдік өрнегі де балаларға үлкен ләззат береді. Жаңылтпаш – қазақ балалар өлең-ойындарының ішінде салмақты орын алатын тәрбиелік мәні жоғары, көркемдік кестесі де күрделі жанрлық түрлердің бірі.

«Жаңылтпаштың сөздері айтуға қиын, көбінесе ұяң, қатаң дауыссыз дыбыстардан құралады. Жаңылтпаштың әрбір сөзі шапшаңдата, тездете айтылуға тиіс... Ол әрбір сөзді жылдамдата айтумен қатар нақышына келтіре, мүлт кетпей оралымын таба айтуға тиіс», - деген ғалым М.Ғабдуллин.

«Жаңылтпаштар» терминінің анықтамасы әрбір заманауи түсіндірме сөздікте жоқ. жаңылтпаштар – бұл дыбыстарды айту қиын, тез айтылатын күлкілі сөз немесе әзілмен айтылатын арнайы таңдалған сөйлем.

Жаңылтпаштар – бұл ауызша халық ауыз әдебиетінің шағын жанры: қысқа мәтін, оны дауыстап айту мүмкіндігінше қиын болатындай етіп жасалған сөйлем, әсіресе бірнеше рет қайталану кезінде [1, 3]. (Әдеби терминдер сөздігі.)

Жаңылтпаштар – бұл халық ауыз әдебиетінің күлкілі жанры, сөздердің тез айтылуын қиындататын дыбыстардың тіркесіміне негізделген фразалар.

Айтылмақ ой жаңылтпаш арқылы тыңдаушыға қызықты да әсерлілігімен көкейге қонымды болып, қарапайым жеткізіледі.

Мысалы:

Асан бақша жақтан ақ сабақ асқабақ әкелді,

Басқа жақтан басқарақ асқабақ әкелді.

Мұнда Асанның өз маңдай терін төгіп еңбек еткен бақшасынан алынған асқабақ пен басқа жақтан әкелген асқабағын әдемі де, астарлы, ұтқыр да тапқыр жаңылтпашпен айқындап беріп отыр. Жаңылтпаштар көп жағдайда шағын көлеммен шектеліп, заттың барлық қасиеттерін айтпай-ақ, негізгі белгілерін басшылыққа ала отырып, қысқа да нұсқа түрінде айтылады.

Жаңылтпаштарда ұқсас сөздер көп болады. Бұл сөздер тез айтылған кезде шатастырылады және күлкілі болып шығады. Халықта ол жиі аталады және таза сөйлеу тілі деп аталады.

Таза сөйлеу – фольклордың шағын жанры; халықтық-поэтикалық әзіл – бұл тез және бірнеше рет қайталау кезінде дұрыс артикуляция жасау қиын сөздерді әдейі таңдаудан тұрады [1, 7].

Тілдік жазу – бір әріптерді немесе буындарды қайталау және ауыстыру, шатастыру немесе айту қиын болатын жиналмалы сөйлеу түрі [1, 4].

Сынып жоғарылаған сайын берілетін жаңылтпаштардың көлемі де, мағыналық сияпты да, сөздерінің күрделілігі де арта түседі. Орта буындағы сынып оқушыларына берілетін жаңылтпаштар:

Арқада алты арқар бар,

Қырқада қырық арқар бар.

Қырық арқарда ақ арқар бар.

Алтыарқардамарқаарқар бар.

немесе

Түсіне дүрбі кірген,

Қарға мойнына дүрбі ілген.

Дүрбіні бір күн ілген,

Бір күн ілмеген.

Өрісінде жүз бір өгіз,

Сұрап алдық біз бір өгіз.

Сұрадыңыз сіз бір өгіз...

Есебін ап біз жүреміз.

Жаңылтпаштар да тіл үйренуге өзіндік үлесін қосатынын мамандар жақсы біледі. Сөйлегенде, өлең, тақпақ айтқанда сөздің және буынның ашық, айқын айтылуына мән беріледі, әдемі сөйлейтін, сөйлеу мақамы жақсы адамдарды тыңдағыңыз келе беретіні де сөзсіз. Қай тілді үйреніп жүрсеңіз де сіз де сөйлеу мақамы жақсы адамдардың қатарына қосылғыңыз келсе, жаттығуыңыз керек. Ол үшін жаңылтпаштарды айтып жаттығып көріңіз. Тіл үйренуде күнделікті жаңылтпаштарды қайталап жаттығып тұру жақсы нәтиже береді. Осының арқасында сіз қиын дыбысталатын тіркестерді, дыбыстау барысындағы қиындықтарды жеңе аласыз. Әсіресе жаңылтпашты тез айта бастағанда түрлі күлкілі жағдайлар болуы мүмкін. Жаңылтпаштар тек қана сөйлеу мақамын жақсартып қана қоймай, сонымен бірге адамның қиялын да дамытуға көмектеседі. Жаңылтпаштармен жұмыс істеген кезде оқушылар

бір қалыпты, бір сарынды дауыспен оқымаулары керек. Сонымен мына жаңылтпаштарға назар аударайық:

Тұз – мұздай,
Мұз – тұздай.
Бұл, бұл – піл,
Бұл бір ірі піл.
Бар, май шайқа,
Байқа, жай шайқа.
Шаншар шаршап жатыр,

Қайсар жайша жатыр.
Талғат балға тап,
Оншақты жаңғақ шақ,
Шақсаң, сақ шақ.

Жаңылтпаш екі түрлі қызмет атқарады. Біріншіден ойын – сауыққа жиналған жұртты күлдіру. Екіншіден баланың тілін ұстартып, жаңылтпаштың әр сөзін асқан шапшаңдықпен айтуға үйрету. Жаңылтпаштың сөздері жаңылдыратындай қиын, көбінесе, ұяң және қатаң дауыссыз дыбыстардан құралады. Мұнда қайталаулар жиілеп кездеседі. Мысалы :

Қара бүркіт томағасын түсірді,
Оны мен томағаламай, кім томағалайды.
Оны мен томағаламай, кім томағалайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Байтұрсынов А. «Қазақ тілінің дыбыстары»// «Жаңа мектеп» журналы, №2; «Дыбыстардың жіктелуі». «Төте оқу» 1936, желтоқсан айы, №30; «Сөз үндістігі». «Төте оқу» 1937, 5 март, №7. (Байтұрсынов А. Шығармалары, Алматы, «Жазушы», 1989; «Қазақстан әйелдері», №4, 1989).

2 Дәуітұлы Т. Жаңылтпаш - тәрбие құралы // Ұлағат. - 2009. - Б. 130-136.

3 Қазақ тілі. Энциклопедия. Алматы: Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму институты, 1998 ж.

4 Г.Х. Сейсекенова. «Қазақ тілінен әдістемелік құрал» 2007 жыл

5 Ұзақбаева С. Қазақ халық шығармашылығының балалар мен жастарға эстетикалық тәрбие берудегі мүмкіндіктері. Алматы 1994 ж.

МӘШҰР ЖҮСІП ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ОЙКОНИМДЕР

КУШЕРБАЕВА И. Қ.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
САЛМЫРЗА А. Н.

9 сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Ұсынылған мақалада қазақтың әйгілі жазушысы Мәшһүр Жүсіптің шығармаларында қолданылған ойконимдердің қолданысы, олардың мағынасы, шығармаларда кездескен ойконимдердің қазіргі кездегі өзектілігі айқындалып, талданды.

Мәшһүр Жүсіптің шығармаларында көтерілген тақырыбымен, тарихи ерекшелігін танытуда, тілдік қолданыс ерекшелігімен қай уақытта болмасын өзекті болатыны белгілі. Шығармалардағы автордың ойконимдерді қолданудың ерекшелігін талдай отырып, оқушылар қазақ әдебиеті пәні сабағында шығарма тілі мен автордың ішкі күйін, көңіл – күйін, сезімін, автордың белгілі бір жағдайға байланысты көзқарасы мен қарым-қатынасын көруге болады. Оқушы көркем әдебиет стилінде ұсынылған мәтінді түсінуге, сонымен мәтін тілін көркем тіл мен қатар тілдік талдау жасай білуге үйретеді.

Лингвистикалық ғылым ретінде топонимика 20 ғасырдың басында дами бастады. Топонимиканы қарқынды және мақсатты зерттеу 40-шы жылдардың аяғы мен 50-ші жылдардың басында келеді. Қазақстанның топонимикалық ғылымының негізін қалаған Г.К. Конкашпаева, Н.И. Баяндина, А. Әбдірахманова зерттеулері шешуші рөл атқарды. Ол осы топонимиканың бір бөлігі ретінде ойконимдерді тілмен байланысты зерттеулер кейінірек орын алды. Ойконимдер туралы ғалымдардың бірнеше көзқарасына тоқталуға болады. А. В. Суперанская: «топонимдер арасында мүлдем басым – кез-келген елді мекеннің, соның ішінде қаланың, ауылдың, ферманың, жеке ауланың және үйдің есімдері» [1]. Тарих пен этимологияға сілтеме жасай отырып, ғалымдар тілдің құпияларына еніп, осы немесе басқа атаудың қалай пайда болғанын түсіндіруге тырысады. Топонимиканы зерттеу екіге бөлінеді. Солардың біреуі экстралингвистикалық анализ. Экстроллингвистикалық анализ объектілердің пайда болу тарихы, олардың атауларының өзгеруі, белгілі объектілердің атауларының басқаларға ауысуы, географиялық ашылулардың хронологиясы, тайпалар мен халықтардың қозғалысы және т.б. зерттейді [3]. Ойконим

топонимиканың бір түрі болғандықтан, оны экстроллингвистикалық анализ көмегімен қарастырылады.

Қазақ шығармаларында ойконимдердің кеңінен зерттелуі тапшылық. Әлі күнге дейін адамдар шығармалардағы ойконимдердің қолданыс мақсатын, мағынасын аспаған. Ойконимдерді аз зерттелгенімен кей ғалымдар ойконимдер жайлы мәліметтерді біледі. Оның бір мысалы: Ономаст ғалым Б. Тілеубердиев тіліміздегі топонимдердің лексикалық құрамы этномәдени ақпараттардан құралатынын, оның бойында өткен дәуір мен кезеңдердің ізі сақталатынын, жалпы тілдің өзі мәдени қор, сақтау қоймасы іспетті екенін зерттеулерінде қарастырады [4].

Топонимика мен ойконимдер халықтардың мәдениетімен тығыз байланысты. Олар отарлаудың, эмиграцияның, жаулап алудың және басқа да тарихи оқиғалардың куәсі бола алады. Атаулардағы лингвистикалық элементтер көбінесе лингвистикалық, этникалық және мәдени әсерлерді көрсетеді. Сонымен қатар ойконимдер халықтың мәдени ерекшеліктері көрсете алады.

Мәшһүр Жүсіп қазақтың әйгілі поэты, жазушысы. Ақынның тілі де, көтерген тақырыбы да күрделі болғандықтан, діни тақырыптарды көтергендіктен, шығармашылығын зерттеу үшін де көп ізденісті талап ететіні анықталды. Мәшһүр ақын шығармаларын түрлі бағытта зерттелген. Ақынның өмірбаяны туралы зерттеулерден бастап, жеке шығармаларына дейін егжей-тегжейлі зерттелген. Зерттеудің алдын М. Әуезов, С. Мұқановтар бастаса, кейін жас ғалымдар да ақын шығармаларымен байланыстырып, талай ғылыми мақалалар жарық көрген.

Мұхтар Әуезов былай дейді: ХҮІІІ ғасырда жасаған ақындардың ішінен жыры көп сақталған Бұқар жырау. Бұқардың жырларын сақтап, тарих алдында ерекше еңбек сіңірген адам - Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Бұқардың жырларын жазып алған Мәшһүр Жүсіп Мес жинағына қарасаң, көңілің тояттайды, оқысаң көзің қуанады. Әсем кешірілген қолжазба Мәшһүр махаббатына лық толы. Ол көне қолжазбаның әрбір сөзіне дейін жеткізуге, қазақ тілінің алтын қорын шашпай- төкпей сақтауға тырысқан, - деген осы екен-ау деп қызығыпты [5, 156].

Е. Т. Садықовтың «Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы тарихи тұлғалар бейнесі» атты ғылыми мақаласында автор Мәшһүр Жүсіп өз заманындағы және одан бұрын өмір сүрген тарихи тұлғалар туралы сыр шертеді. Әсіресе дін қайракерлері, олардан көрген өнегелері,

алған тәрбиесі және олардың кісілік, адамгершілік қасиеттерінің қайнар бұлағының көздері жайлы мол мағлұмат береді [6].

М. Жүсіптің біршама шығармаларындағы ерекшеліктер зерттелгенмен әлі де болса зерттелетін шығармалары мен қазақ әдебиеті мен қазақ тілінде, ұлттың этномәдени ерекшелігінде қарастыратын мәселелерлер мен жазылғатын ғылыми жұмыстар әлі де болса баршылық. Енді шығармаларындағы ойконимдерге тоқталатын болсақ: Мәшһүр шығармаларынан ойконимдердің саны айтарлықтай екенін байқадық және олар тарихи контексте осы ескерткіштердің бірлестіктерін анықтайды. Мәшһүр Жүсіптің шығармаларын оқи отырып, оларда қолданылған топонимдік лексика арқылы ақынның өмірлік жүріп өткен жолдарын байқай аламыз.

«Түркістан сапары» шығармасында еліміздің ірілі-ұсақта бір талай жерлерінен жүріп өткенін, білген көргенін қағазға түсіру арқылы тарихтың талай бетінен сыр шертеді. «Бұхара сапары» шығармасында өзі жүріп өткен жерін жырлай отырып, әлемдік мәдинеттің, өркентіеттің сол кездегі көрінісінен сыр шертеді. Қолданыстағы ойконимдерді талдай отырып, автордың өлең мазмұнымен берген сипаты бойынша жинақталған ақпаратты жалпы төрт топқа бөліп қарастыруды жөн көрдік:

- Этномәдени ерекшелікке байланысты ойконимдердің қолданысы;
- Географиялық ерекшелікке байланысты ойконимдердің қолданысы;
- Тарихи ерекшелікке байланысты ойконимдердің қолданысы;
- Әлем мәдениетіне байланысты ойконимдер қолданысы.

Енді әрқайсысына тоқтала кетсек:

Этномәдени ерекшелігі: халықтың дінді ұстануы бойынша, әлеуметтік ерекшелік, ұлттық құндылық, сыртқы туризм деп деп бөлуді жөн көрдік.

Кесте 1

Этномәдени ерекшелігі	Ойконим қолданысы	Талдау
Халықтың діни ерекшелігі	Көп екен шоқынған жұрт хайуан- малға. Отырған Жиделіде Аташалға (Түркістан сапары) [9,162]	Осы үзінді арқылы автор Жиделіге жеткенше жол бойы түрлі малға табыну мен диуаналардың көбейіп айқын байқатады.

	Жолымда қала берді Байбек ауылы, Намаздыгер, намазшам арасында (Ташкент сапары) [9,159]	Бұл үзіндіде де автор сол жердегі халықтың намаздыгер деуі арқылы намаз оқып, дінге берілгенін көрсетеді
	Семейде Фидахметті көзім көрді, Бастас боп молда Ғали бірге жүрді	Бұл жолдарда автор Семейде мұсылманша сауат ашқан адамдар туралы айтады
Әлеуметтік ерекшелігі (тұрмыстық ерекшелігі) Әлеуметтік теңсіздік	Кең үйлі, кедей екен Нұра бойы, Ескенеге қайтып аяқ баспасын (Түркістан сапары) [9,164]	Нұра бойындағы елге жолушылап келген қонақтарына қой соймай, ешкі соғанын, қонақтарын менсінбеді, қойдың құны құрлы көрмеді деп сынап келе, байлығы болғанмен іші тар, сараң байлардың осы жерде тұрғанын тілге тиек етеді.
	Ақшиде Жақсылықтың ұлы Таймас, Оңбаған жаздай от жеп, сойды серкеш (Түркістан сапары) [9,166]	Бұл жолдардан да автордың өзі қонақ болып барған жерінде дұрыс құрмет көрсетпей, сараңдық танытқанын сынға алады.
Ұлттық құндылық	Тау асып, барып жаттым Қарашатқа, қонаққа жоқ ел екен жайы, күйі, Құрысын: қарын – әйнегі, шымнан үйі. (Ташкент сапары) [9,160]	Бұл жолдардан екі көріністі айқын байқай аламыз. Қарашат деген жердің адамдары да қонақжай емес екенін айта келе, отырықшы елген айналып бара жатқанын қарын әйнек пен шымнан жасалған үй деп сипаттауынан көре аламыз.
Сыртқы туризм	Көп қажы Сүйіндіктен былтыр кеткен, Мекке Мәдинеге барып жеткен [9,89]	Яғни бұл жолдардан автордың сол кездегі әлді халықтың Мекке Мәдинеге барғанын айтады. Сүйіндік руынан шыққан бірталай атты жазып өтеді.
	Омбыда оразаның айтын оқып, «Тәуекел!» - деп пороходқа міндік дейді [9,90]	Бұл жолдарда бір топ қажы Омбыда оразаның айтын оқып, сонымен қатар жер-жаһанмен танысқанына пороходқа мінгендерін көруімізге болады.
	Шаһарын Стамбулдың көрмеген жан: Дүниеге келдім деуі - бекер дейді [9,90]	Бұл жерде жол жөнекей көрген жердің сұлу тамашасын, сәулетімен көзін жауын алатын жер дегенді жеткізеді.

Географиялық ерекшелігін: жердің ерекшелігі, адамдардың қоныстану ерекшелігі, орналасу ерекшелігі деп жітедік.

Кесте 2

Географиялық ерекшелігі	Ойконим қолданысы	Талдау
Географиялық ерекшелігі (жер ерекшелігі)	Еліміз Баянаула, Қызылтауда, Төскейде мал жатады қалың қауда. (Түркістан сапары) [9,161]	Осы өлең жолдарынан сол кезде де қазіргі кезде де ХҮғасырда Асан Қайғы баға берген құнарлы өңір екенін төскейде жайылып жатқан малдың жатуын сипаттау арқылы көре аламыз
Географиялық ерекшелігі (адамдардың қоныстануы)	Ескене Атасу, Манақ сонда, Сарысу өттік, Кім бар, кім жоғын суда білмей кеттік (Түркістан сапары) [9,162]	Бұл өлең жолдарынан осы жерлерде халықтың аз қоныстанғаны, алайда қонақжай екенін айтады
	Бос жер жоқ Сарыарқада ел қонбаған (Түркістан сапары) [9,162]	Бос жер жоқ Сарыарқада ел қонбаған (Түркістан сапары) [9,162]
	Сол жерде керек-жарақ нәрсе алдым, Қараөткел қаласында үш күн жаттым (Ташкент сапары) [9,161]	Қараөткел (2006 ж. дейін – Ильинка)[1] – Ақмола облысы Целиноград ауданындағы ауыл, Қараөткел ауылдық округі орталығы. 2009 жылы 4310 адам тұратын жер бір ғасыр бұрын қала іспеттес болған үлкен жердің қаншалықты кішірейгенін байқаймыз.

Тарихи ерекшелігін: тарихи ерекшелігі және шежіре деп бөлуді жөн көрдік.

Кесте 3

Тарихи ерекшелігі	Ойконим қолданысы	Талдау
Т а р и х и ерекшелігі	Абылай, сен жас ұл едің, Тұрымтайдай төре едің Түркістанда жүр едің [9,180]	Бұл өлең жолдарында ақын Абылай ханның балалық кезі Түркістанда болғанынан хабардар етеді. Тарихи мағлұматтарда да Абылай ханның туған жері Түркістан деп көрсетіледі.
	Болғанда бесінші күн қырғыз толды, Қыбырлап қара құрттай Алатауға [9,162]	Берілген үзіндіден Кенесары ханның 14 мың қолмен қырғызды алуға барғаны туралы, Қосшы деген қырғыз ауылын жаулап алғаны туралы

	Қызылсу мен Самсаның, колға толды арасы [9,204]	Осы жолдар да қазақтар мен қырғыздардың арасындағы соғыстың үдеп кеткенінен хабардар етеді.
	Наурызбай келіп жолыққан, Қызылсу, Самса бауырынан. Бедер мырза жығылды... Мұнарамен шаң болды Шу мен Таудың арасы [9,207]	Үзіндіде осы жерлерде Наурызбай батыр ммен Бедердің айқасып, Бедердің жеңілгені осы Шудың бойында болғаны туралы ақпарат береді.
	Сайрам қаласының мешітіндегі тас бағанды кім орнатқанын жазайын. Ерте заманда Аалатау, Қаратау, Әулиеата, Шымкентке маңайлас жерде Қырыққарғалы атанған қала болған.	Берілген үзіндіде автор Қожа Ахмет Яссауи кесенесінің құрылысуы мен кесенедегі болған тарихан сыр шертеді.

Әлем мәдениеті: сәулет өнері, сауда-саттық, дін, ғылым-білім, ұлттар деп жіктеуді жөн көрдік.

Бұл бөлімде Мәшһүрдің өзі жүріп өткен «Бұхара сапары» шығармасы бойынша алынған ерекшеліктер. Автордың бір қасиеті бір өлеңге бір елдің барлық мәдениетін, тұрмыс тіршілігін сидыра білуі.

Кесте 4

Әлем мәдениеті ерекшелігі	Ойконим қолданысы	Талдау
Сәулет өнері	Дүние-ақырет қызығы Бұхарада, Бір өзінде он бес жан азан айтқан, Жұма күн әлгі айтқан мұнарада (Бұхара сапары) [9, 170] Көкалдаш айналасы толған базар, Адамы көптігінен басың қатар	Бұл жолдарда ақынның Бұхараға барғандағы көрген каллан мұнарасының үлкендігін бір уақытта он бес адам азан айтқан деген жолдардан анық көреміз. Осындағы Көкалдаш деген сол кездегі Бұхара қаласындағы ең ірі медреселердің бірі болғанын айтады.
	Тамаша, таңғажайып әрбір жері, Тарқайды барсаң сонда іштің шері, Жойбарлық махалласы өңшең қожа, Ғажап жай – Бұхараның үштен бірі! (Бұхара сапары) [9,171]	Тамаша, таңғажайып әрбір жері, Тарқайды барсаң сонда іштің шері, Жойбарлық махалласы өңшең қожа, Ғажап жай – Бұхараның үштен бірі! (Бұхара сапары) [9,171]

Сауда – саттық	Нануайлар айғай салып, деп: «Ыстық (ыслиғ) нан» Табылып бір көшеден мың түрлі жан Бұхара сапары) [9,172]	Бұл жерде де көшедегі қызып жатқан сауданың болғанын аңғартады
Ғылым – білім	Жүз алтыда Сейітжан мүфти отыр, Іркілместен заулатып дәріс айтып. Дәріс айтқан пай астана, шариф жайда (Бұхара сапары) [9,173]	Талай жасқа келсе де дәріс айтып, адамдардың сауатын ашып отырғанын айтады.

Іріктеліп алынған қолданыстар автор шығармасында қолданған жердің де, елдің де, адамның да, ұлттың да қыр-сырын танып білуге септігі зор болды. Өз жеріміздің ғана тарихынан сыр шертпей Мәшһүр Жүсіп жүріп өткен жерлердің, елдерің сырын білдік. Шежіреде берілген ойконимдер арқылы сол заманға тап болғандай әсерде болдық. Автордың әлі де болса талдайтын, тарихтың жаңа бір қырларын шертуге жәрдем болатын қолданыстары уақыт еншісінде.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Что такое топонимика? М.: Наука, 1985. 176 с.
- 2 Абдрахманов А.А. Историко-этимологическое исследование топонимов Казахстана. Автореферат дис... доктора фил. наук. – Алма-Ата, (1991). – С.58
- 3 Суперанская, А.В. Общяя теория имени собственного.-М., 2007
- 4 Болдырев, Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики// Вопросы когнитивной лингвистики. -2004. -№1.
- 5 Аңсабаев Д., «М.Жүсіп шығармаларының тәрбиелік мәні» «Ізденіс - Поиск» 2003ж., 190 б.
- 6 <https://sci-conf.tou.edu.kz/archiv> Мәшһүртанудың%20ғылыми%20негіздері%20және%20қазіргі%20гуманитар лық%20ғылымдар%20дамуы-2022-02-28%2017:03:54pm.pdf.
- 7 Мәшһүс Жүсіп «Ит дүние» өлеңдер жинағы, Алматы Абай Клубы, Жидебай, 2008.

БЕРДІБЕК СОҚПАҚБАЕВТЫҢ «МЕНИҢ АТЫМ ҚОЖА» ПОВЕСІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР КӨРІНІСІ

САНИЯЗ А.

оқушы, Достық орта мектебі, Ақсу к.

ИМАНТАЙ А.

жетекші, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Қазақ әдебиеті шоқтығы биік тұлғаларға бай. Солардың бірегейі – қазақ әдебиетіне өзгеше өрнек, ғажайып сыр-сипат алып келген көрнекті жазушы – Бердібек Соқпақбаев. Б.Соқпақбаев қазақ балалар әдебиетінде шындықты қарапайым әңгімелеу арқылы жас оқырмандарын тәрбиеге, әдептілікке баулиды. Жасөспірімдерді өзіне баурап, елітіп ала жөнелетін өзіндік өрнегі бар жазушы. Б. Соқпақбаев оқырманын шынайылыққа, өзін-өзі басқара білуге, жеке тұлға болып қалыптасуға, жамандық атаулыға қаны қас болып өсуге тәрбиелейді.

Повестің әу басынан-ақ тәрбиенің алғы шартын ашып көрсеткен. Шығарманың бас кейіпкерінің әкеге, анаға, әжеге, досқа деген құрметі мен махаббаты анық байқалады. Автор шығармасының құрылымы балалық шақтың сан түрлі сәттерімен юмор арқылы орайластырылады. Жазушы оқырманының көбісі дерлік мектеп жасындағы балалар. Мұндай оқырманға салмақты баяндаудан гөрі қызықты эпизодтарға құрылған, қарапайым әңгімелеу өтімдірек. Автор Қожа образы арқылы күлдіре отырып күйдіре, ойната отырып, ойландыра алғаны анық.

Әр ұлттың өмір-салты, көрген-түйгені оның сөз саптауынан айқын білінеді. Шығармадағы мына бір эпизодты алайық. Күні бойы футбол ойнап, әбден қалжыраған Қожа бір жағы суға түсіп салқындап алғысы келсе де, алдымен ас ішіп алуды жөн көреді.

«Ал мен әуелі тамақтанып алайын, ішім итше қыңсылап, түйені түгімен, нарды жүгімен жұтып жібере жаздап келе жатқам жоқ па» [1, 9 б.]. Осы бір үзіндідегі «іштің итше қыңсылауы, түйені түгімен, нарды жүгімен жұту» сынды сөз қолданыстары қазақ халқының өмір салты төрт-түлік малмен тығыз байланысты екенінің дәлелі, ұлттық танымның айқын көрінісі.

Ешбір оқу-тоқусыз заманда адам жаны, өмір қағидалары, әдеп, сыйластық, денсаулық сынды түрлі тақырыпта айтылған мақал-мәтелдердің мәні әлі күнге дейін өз құндылығын жоғалтпаған. Ұлтымыздың қаншалықты дана, көреген халық екенін нақыл сөздер, мақал-мәтелдерден бағамдауға болады. Қазіргі кездегі

психологтардың айтып жүрген түрлі тақырыптағы ақыл-кеңестерінің мазмұны қазақтың бір ауыз сөз мақалына сыйып-ақ кететіні таңдандырады. Шығармадағы Қожаның өтірікті көп айтатын досы Сұлтаннан көңілі қалып күйінген сәттегі мына бір сөзіне көңіл бөлейік.

Жақсымен жолдас болсаң, жетерсің мұратқа.

Жаманмен жолдас болсаң, қаларсың ұятқа – деп, қазақ атам осындайдан айтқан екен ғой. [1, 42 б.] – деп Қожа тықыр-таянғанда өзінің басын сауғалап қашып кеткен жан серігі санап жүрген Сұлтанның қылығына налиды.

Ал шығарманың мына бір жолдарынан үлкенмен амандасу, рұқсатсыз үлкендер отырған жерге кіруге болмайтындығының өзі үлкен тәрбие.

...Қолымдағы допты тарс еткізіп, босағаға тастай бердім де, сол екпінмен төр үйге қарай беттедім.

- Әй, мына түріңмен қайда барасың? Онда кісі отыр,- деді әжем.

- Кісі болса қайтушы едім!

- Даусым қатты шығып кетті. Мейлі, естісе, ести берсін.

- Есікті жұлқып ашып, кіріп келдім. Қаратай мен мамам терезе алдындағы столда, әдеттегіше, бетпе-бет әңгімелесіп отыр.

Кірген бойда бұрыштағы шкафыма қарай өтіп бара жатыр едім, Қаратай күлімсіреген дауыспен:

- Әй Қожатай, сәлем қайда? - деді.

Жасы үлкен таныс адамға сәлем бермеу – көргенсіздіктің белгісі деп, мамам мені талай баулыған. Сол парызымды амалсыз өтеп:

- Саламатсыз ба,- дей салдым.

- Үлкендердің үстіне бұйымтайсыз, етқызулықпен кіріп келгендіктен, енді амалсыздан бірдеме істеуім керек болды... [1, 10 б.]

Шығармада өзі «тажал» деп атаған Қаратайдың мотоциклын өз үйінің ауласынан көріп ашуланған Қожа қанша ашу үстінде тұрса да, анасының сөзін есіне алып үлкенмен амандасады. Ана сөзінің, ана тәрбиесінің маңызы жоғары екенін аңғарамыз.

Енді бірде жайлаудан ауылына қайтып келе жатқан жолда Қожа:...О, ата мекенім, қазақ жері! Сенің шет-шегіңе қиялдан өзге не жетіп үлгереді. Сол алып өлкеңнің бір пұшпағын ыстық көзбен, бар адал сезіммен аймалап, елеусіз бір перзентің мен келе жатырмын. Мынау асқар тау, жасыл жазық, мөлдір өзен, қалықтаған анау ақша бұлттар, тұнық аспан – осының бәр-бәрін егер құшағым жетсе, ең қымбат, аяулы анамдай аймалап құшар едім, сүйер едім. Япыр-ай, неге сонша ыстық болдың туған жер! [1, 44 б.] – деп туған жерге,

ата мекеніне ыстық ықыласын білдіреді. Шынында, туған жердей жер болмас!

Тәрбиенің бастауы үлкендердің тек жүрсен, тоқ жүресің деген сөзінен басталады. Әжесінің Қожаның ешкімнің ала жібін аттамауға баулуы.

Ел аяғы басылуын күтіп, кітап оқып отырмын. Әжем төсек сала бастап еді. Маған төсек салмаңыз, мен бүгін жайлауға кетемін, - дедім.

- Әй, сен тағы бір пәле шығарғалы жүргеннен саумысың?

- Шыбыным, әйтеуір ешкімге тимей, ұрынбай, жайыңа жүр.

Тек жүрсен, тоқ жүресің дейді атаң қазақ. Сенің тентектігіңді менен басқа ешкімде көтермейді. Әйтеуір саған айтар ақылым,- тыныш жүр балам, тыныш жүр. Біреудің ала жібін аттаушы болма. Мешкей деген жақсы ат емес [1, 24 б.] – дейді асыл әже.

Шығармада қанша сотқарлық жасаса да немересіне шаңжуытпай ақтап алатын ақ әженің Қожаның анасы Миллатпен диалогы:

- Жұмысты тастап, жайша адам келуші ме еді. Әлгі жер-әлемді шулатып, өрт қойып жүрген бұзақы балаңның әлегі.

- Бұзақы боп ол не істепті. Ел тонап, кісі өлтіріп пе? – деді әжем.

- Біреудің қазын ұрлап сойып жеу – ел тонаған емес пе екен.

Сабақ үстінде мұғалімді шошытып талдырып жыққан адам тұра бара кісі өлтіруден тайынбас.

- Бақа әкел деген өздері көрінеді ғой. Бір Қожа емес, осында өзге балалар да мұғалім әкел деді, соямыз деп, көлшіктен бақа ұстап алып жүрген. Енді соның бәріне баяғы аты шулы Қожа кінәлі.

- Сонда әкелген бақаны оған мұғалімнің сумкасына салып қой деп пе?

- Әдейі салды деймісің, тарбаңдаған неме өзі кіріп кетті де.

Оңбай кетейін, әжемнің сөзі мені елжіретіп жіберді. Балапанын қорыған мекиендей шыр-шыр етіп, сотқар немересін қамқорына алуын қарашы. Әй, жаным әжем, қайырымды әжем, менің кінәлі екенімді біле тұрып өстесің-ау [1, 75 б.]. Осы бір үзінді де әженің махаббаты, мейірімі, ақ жүрегі көңіліңді елжіретіп жібереді.

Мінез-құлық жағынан Қожа өзге емес өзінің басынан өткен жәйттардан сабақ алып, бұрыс істерін көп ұзатпай жөнге салып, өз-өзін тәрбиелеген қабілетті бала.

Шығармада досының жақсы-жаман қасиеттерін өлшеп бағамдай алған Қожаның Сұлтан туралы мына бір пікірін мысалға алайықшы: «Әй, Сұлтан, Сұлтан. Сенің бойыңда кісі қызығарлық

өнерқабілеттер толып жатыр-ау. Асауға шалманы қалай дәл тастайсың. Неше саққа жүгіртіп, құйқылжытып, қалай тамаша ысқырасың. Бие сауғанда шөпілдетіп жібересің. Жолдасыңа қоң етінді ойып беруден тартынбайтын батылсың да, жомартсың. Бірақ арамдығың да бар: өтірік айтасың, ұрлық істейсің. Егер оқуды тастамасаң, әлгі айтылған лас қылықтарыңнан ада болсаң сенен түбінде жаман азамат шықпас еді.

Менің Сұлтан жөніндегі пікірім осындай» [1, 56 б.] – дейді бас кейіпкер. Қожаның досы туралы ойын оқырманға жеткізу арқылы автор жақсы-жаман қылықтың арасын ашып көрсетіп адамгершілік тәрбиеге баулиды. Үзіндідегі «шалма тастау, бие сауу» сынды іс-әрекет атауы қазақтың тұрмыс-тіршілігінен хабар берсе, жолдасыңа «қоң етінді ойып беруден тартынбау» секілді сөз қолданыстары достықтың қадір-қасиетін, құндылығын ашып көрсетеді.

Бердібек Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесі туралы Қастек Баянбаев: «Қаламгердің анық өсіп, шеберліктің белгілі бір биігіне шыққанын көрсеткен туындысы – «Менің атым Қожа» повесі. Қожа бейнесі – қазақ балалар әдебиетіне қосылған қомақты олжа. Оның еңсесі барған сайын биіктеп, Марк Твеннің Том Сойерімен, Аркадий Гайдардың Тимурымен, қазақ фольклорының Тазша баласымен таласпай-ақ, тіпті, солармен жетеғабил жүргеннің өзі әдебиет үшін аз бедел ме?» – дейді [2]. Ақынның осы бір бағасы шығарманың құндылығын, балалар әдебиетіндегі орнын айқын көрсетті.

Бердібек Соқпақбаев – қазақ әдебиетінде өзіндік өрнегімен, шындықты қарапайым әңгімелеу арқылы мөлдіретіп, көзалдына жайып салатын, кейіпкерлерді даралау мен психологиялық бейнелеудің де өзгеше бір жолын тапқан талантты жазушыларымыздың бірі. Оның «Менің атым Қожа» шығармасы – балалар әдебиетінің жауһары. Шығармада рухани, адамгершілік және ұлттық құндылықтар көрініс тапқан. Повесті оқыған кез келген оқырман бойына осы бір асыл құндылықтарды сіңіріп, ой сүзіп, бой түзері анық деп білеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Соқпақбаев Б. Менің атым – Қожа: Повестер. – Алматы: «Жазушы», 2001. – 208 б.

2 <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/tmsil/33260/>.

СӘКЕН СЕЙФУЛЛИН ПОЭМАЛАРЫНЫҢ ТІЛ КӨРКЕМДІГІ

СЕРИК С. М.

5 сынып оқушысы, №7 мектеп-гимназиясы, Екібастұз қ.

МУРАТОВА А. Е.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, №7 мектеп-гимназиясы, Екібастұз қ.

Сәкен Сейфуллин – жаңа дәуірді ерекше жырлаған жаңашыл ақын. Қазақ әдебиетіне бұрын болмаған образдар мен теңеулер, сөз оралымдарын әкелген шығармашылығымен жаңа бағыттағы әдеби дәстүрдің негізін салушы болды.

С.Сейфуллин түйеден түскендей түйдек-түйдек ойларын жыр үлгісінде жалаң түрде бере салған жоқ, керісінше, құбылту арқылы троп пен фигураның түрлеріне салып, тігісін жатқызып, икемдей әкелді. Сәкен – суреткер ақын. Ол сөзбен сурет салуда өте шебер.

С.Сейфуллин есімі қазақ әдебиетінің тарихынан ғана емес, қазақ халқының мәдениеті мен азаматтық тарихынан орын алып отыр. Ол – халықтың ұлттық батырларының бірі. Жиырма бес жасқа толмай-ақ аты аңызға айналған Сәкен Сейфуллиннің туған халқына сүйікті еткен оның жанының тазалығы мен мөлдір тазалығы, ақындық дарыны мен төңкерісшіл күрестің ержүрек қаһарманы болғандығы еді. Ол көлгірсуді, екі сөйлеуді білмеген. Өзі де, өмірі де таза, пәк, сезімді ақын өзі жасаған ортаның кейбір пенделік құлықтарынан да биік тұрды.

Келесі кезекте қаламгер шығармаларының тілдік бағытына бет бұратын болсақ, ақын шығармашылығында метафораны (ауыстыру) шебер қолдана білген. Екі нәрсенің бір-біріне ұқсастығына қарай бір-бірімен ауыстырып айту арқылы мазмұнын тереңдете, әсерін күшейтеді. Мысалы: 1) Арқаның кербез сұлу Көкшетауы, Дамылысыз сұлу бегін жуған жауын. 2) Қасында көк желекті аппақ қайың, Жібектей желмен шарпып төңіректі.

Поэмада жансызға жан бітіріп, тірінің әрекетімен ауыстыра суреттеуді, яғни кейіптеуді жиі қолданады: 1) «Ұйықтаған батыр» дейді таудың атын, Батырдың қырыққа таянған жасы. Денесі биік жота, таудай басы. Киелі баста жатыр дулығасы.

Ақын поэмаларында теңеулер оның ақындық қуаты, қаруы іспетті көп қолданысқа ие көркемдегіш құралдардың бірі. Теңеулерді қаламгер өте жиі қолданғанын ескеру қажет: 1) Жібектей желмен шарпып айналаны; 2) Минбелеп қоршалған шымылдықтай; 3) Бақсыдай тауды ағынап кезеді екен; 4) Түнеріп долы бұлттай

күрілдеген; 5) Жалғыз-ақ шын басында ноқаттай боп; 6) Қасқырдай ырылдайды күшін біліп; 7) Қап-қара қарлығаштың қанатындай; 8) Аш белі көк шыбықтай солқылдайды; 8) Сұңқардың баласындай торға түскен; 9) Түбектей айнала тау – берік қорған; 10) Бәрінің жүректері аттай тулап; 11) Сағымдай көз алдынан ағып өтті; 12) Солқылдап көк темірдей қайысады; 13) Еліктей қыз майысып түсті жерге; 14) Жартасқа шықты сұлу лақтай ырғып; 15) Сағыммен көкке ұшады торғындай бу; 16) Аққудай ақ қанатын алған қамдап; 17) Ыңқылдап аққу құстай әдемі үнмен; 18) Ысқырып, көкті жарып, садақтай боп; 19) Күші де, ерлігі де жолбарыстай; 20) Қаракұс тоңқаласты долақтай кеп; 20) Құланның құлынындай орға түскен; 21) Киіктің лағындай қолға түскен; 22) Түбектей айнала тау – берік қорған; 23) Ашан жүз ақ шапақтап атқан таңдай; 24) Құлжадай боп қолын сермеп; 25) Лағынет қамытындай болар еді; 26) Жараған аш бөрідей белі жіптік; 27) Қақпақтай қобы жаурын, топшы жалпақ; 28) Лақтырған жасыл темір қалақтай боп; 29) Денесі көк құрыштай, өрдеш-шалқак; 30) Жараған бәйге кердей ықшам, сыптық.

Эпитеттер де солай, жиі қолданысқа ие. Бұны ақын табиғат құбылыстарының өзгеше бейнесін оқушылардың көз алдына елестету, ой қиялына әсер ету мақсатында қолданады деп білеміз: 1) Өрқайсысы алтын кесе аясында; 2) Қарағай биік шыңды қиялаған; 3) Сары алтын Көкшетаудың ерте-кеші; 4) Көз жұмған көкке қарап сыры үлкен тау; 5) Денесі биік жота таудың басы; 6) Аспаннан қыпқызыл от жерге шашып; 7) Сол кезде шыға кепті ақбас бура; 8) Көк мұнар қалың ойға шомып батқан; 9) Желпініп аттан түсіп қалың әскер; 10) Иілген ақ маңдайды екі қасы; 11) Қалың ел маңайдағы құрбан шалып; 12) Көк найза, дабыл қағып, қалды тиіп; 13) Жас бала, кемпір-шалды бордай басып; 14) Абылай көк шалғынға кілем төсеп; 15) Айтқанды қалың әскер гүжілдесіп; 16) Қалықтап қара бүркіт көкті шарлап; 17) Күтемін әділ төре сөзіңізбен; 18) Көркем қыз даурықтырды қалың қолды; 19) Бар еді әңгімем, тақсыр төре; 20) Дуласып, кең далаға сыйыспапты.

Ақынның ой еңбегінің қажырлылығы ізденіс шығармашылығында жемісін берді. Қаламгер өлеңді сырттай тартымды ету мақсатында сөз көркемдеудегі ерек бір құбылыс қайталауды қолданады. Ақын поэмаларында:

- а) сөз қайталуы (басқы қайталау немесе анафора):
- Біреулер ысқыртады садақты атып,
- Біреулер қанды қанжар жалақтатып.
- Сұлуды бір-бірінен қаласыпты,

Сұлуды өз көзімен көрмеген соң,
 Кей батыр ойқастайды оғын сүйлеп,
 Кей батыр безейді оғын өткір қайрап.
 ә) соңғы қайталау (эпифора)
 Талаң сыр ертегіні сыр айтады,
 Ызыңдап таудан соққан жел айтады.
 Толғанып төмен қарап шал айтады,
 Тамсанып-таңырқанып бала айтады.
 Сол батыр осы күні бір үлкен тау,
 Көз жұмған көкке қарап сыры үлкен тау.
 Дүниеде өрбір бөлек жердің аты,
 Себеппен қойған бәрі елдің аты.
 Баласы Абылайдың Қасым төре
 Жасынан сотқарлығы басым төре.
 Қара бұлт тауды төніп басады екен,
 Күркіреп жерге зәрін шашады екен
 Тұрды да тас басында қалмақ қызы,
 Таласып қалың әскер алмақ қызы.
 Аллитерация
 Сайланып шыққан ірік өңкей кедей,
 Сайласып мінгендері ылғи егей.
 Бәріңді көріп өзі таңдау қылсын,
 Бұйырдым «тұтқын қыздың қалауына».
 Ассонанс
 Асынып жарақтарын күн тиісіп,
 Аттарын тұқыртады шіреп шегеп.

Шындық болмыс пен адамның арасындағы қатынасты көрсететін көркемдегіш құралының бірі – әсірелеу. Әсірелеу – әр түрлі құбылысты өте асырып айту. Құбылысты жай қалпынан асырып көрсету арқасында суреттелген құбылыс, адамның ой сезіміне тез әсер етеді. Мысалы: 1) Көкпеңбек шың басынан мұнар кетпес, Басына атсаң-дағы оғың жетпес; 2) Тартынбай қан төккенді кісіге «татыр» деген, «Бір өзі жүз кісіге татыр» деген.

Міне, осылай «Көкшетау» поэмасында өңірінің тауы, көлі, шыңы, қайталанбас көріністерімен жеке-жеке суреттеледі де, бәрі қосыла келіп, Көкше табиғатының бөлінбес тұтас жанды картинасын жасайды.

С.Сейфуллиннің тілінің байлығыны, ұшқырлығы мен әсемдегі көрініс табатын поэмасының бірі – «Аққудың айырылуы». Табиғат әлеміндегі жарастық: күміс айдын көл, оның жиегіндегі судырлаған

торғын шымылдық, су бетінде ләззатқа бөленген кербез, сұлу аққулар барлығы қалай әсем бейнеленген.

Дүниедегі сұлулықты ақынның өлең жолдарынан сипаттауға болатын іспетті: 1) Маржан құмы, күміс суы. Көл еді ке айнадай; 2) Су бетінде елбіреген, Ақ шашақтар өрнегі; 3) Көлді қорып, байғұс қызғыш, Қыңқылдайды жағалап; 4) Қоңыр күйін қаз күйлейді, Сұқсыр менен қасқалдақ. 5) Жалғыз аққу жырақтағы, Өнге салды «келем» деп; 6) Сыңар аққу құрақтағы, Тұрды күтіп, көлендеп; 7) Ақ шашақты талдап түтіп, Шашты мөлдір айнаға; 8) Екі маңғаз ғашық жұбай, Шың сүйіскен жар еді; 9) Сылдырлатын моншақ тізіп, Ақ көбікке бұланды; 10) Сорлы жыршы жалықпайды, Көл сағасын барлайды.

С.Сейфуллин табиғаттың ғажап суреттерінің бірі, теңеп сұлу жеткізген: 1) Екі ғашық ертегідей; 2) Уыздай ақ төстен өтіп; 3) Көл өзі кең айнадай; 4) Ертегідей еркелескен, тағы неге зар еді; 5) Айна көлдей оқпен қарып; 6) Найзадай боп шаншылып;

Сөз қайталау (басқы қайталау немесе анафора):

Бір шоқ қамыс жиекте өскен,
 Бір мезгілде қалт етті.
 Ah!.. деді де көл селк етті,
 Ah!.. деді аққу: «жаным-ай!».

Дыбыс қайталаулар:

Ассонанс:

Айна көлге жылап ақты,
 Аппақ төстен қызыл қан.
 Еш күнәсіз шашақ терген
 Екі ғашықты айырды.

Аллитерация:

Саяда бір көл бар еді,
 Сырлы кесе аясы.
 Су түбінен маржан теріп,
 Сүңгіп терең бойлайды.
 Қимаса да бірін-бірі,
 Қайта-қайта қайырылып.
 Жан күйігін мәңгі баспы,
 Жұбайымен бірге өлді!
 Мөлдіреген көздің жасын
 Моншақтатты, тыймады.

Қаламгердің шығармашылық құндылығы осы заман тақырыбына арналып, соны мазмұнға сай пішін тапқан актуальді

туындыларымен ғана емес, қазақ халқының өткен заманы, әр алуан аңыз, әңгімелеріне негізделген шығармаларынан да аңғарылады.

Сәкен Сейфуллиннің есімі, оның шығармашылық мұрасы, ақынның жаңа әдебиет үшін жүргізген күресі, арман-мүддесі бізді жаңа табыстарға бастайды. Халық қаламгерді еш уақытта ұмытпақ емес. Оның мұралары тарихта мәңгі бақи сақталмақ!

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Х.Әдібаев, М.Базарбаев, З.Қабдолов, Р.Нұрғали «Қазақ әдебиеті» Алматы: «Рауан», 1996. –335 б.

2 Бітібаева Қ. «Сәкен Сейфуллин шығармашылығына шолу»/«Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы, 1995, №10.

3 Т.Жұрынқызы «Лирикадағы туған жермен тұтастық». Көкшетау, 2004. –129 б.

4 Кәкішев Т. «Сәкен Сейфуллин», Алматы: «Жалын», 1976. –320б.

ХИМИКТЕР МЕН ЛИРИКТЕР

ҚАМШЫГЕР Ж. Т.

қазақ тілі мен әдебиет пән мұғалімі, К. Бозтаев атындағы қазақ мектеп-гимназиясы, Абай облысы, Аягөз ауданы

СЕРИКОВА А. С.

8-сынып оқушысы, К. Бозтаев атындағы қазақ мектеп-гимназиясы, Абай облысы, Аягөз ауданы

Әрине, өздерін ғылымға арнаған Дмитрий Иванович Менделеев пен Михаил Васильевич Ломоносов сияқты ұлы адамдарды да айтпауға болмайды. 1880 жылы 28 қарашада Александр Блок дүниеге келді. Күміс дәуірдің орыс әдебиетінде көрнекті рөл атқарған символист ақын болды. Алғашқы қатты табыс жиырмасыншы ғасырдың басында «Әдемі ханым туралы өлеңдер» циклінің шығуымен келді. Сол Әдемі ханым әйгілі орыс химигінің қызы Ляубов Менделеева еді.

1948 жылы ақын Степан Шипачевтің «Оқу менделеев» поэмасын ұлы химикке арнағанын сөзсіз айта кету керек: «Менделеев жүйесінің табиғатында да, ғарыштық тереңдікте де басқа ештеңе жоқ: барлығы – кіші құм дәндерінен бастап планеталарға дейін – бір «Elements.As» формуладан тұрады, Еңбек кестесі ретінде Менделеев жүйесі қатаң. Айналаңызда тірі әлем құрылып, оған кіріп, дем

алып, қолыңызбен жанасу керек. Ең жеңіл газ – сутегі бар, оттегі ғана бар, және осы маусымда оның барлық бонусынан жаңбыр жауады. Темір қайнайды, бромның күміс, сүрме және қара қоңыр ерітінділері, орасан зор өздігінен жасалған зертхана болып көрінеді. Мұнда көзге көп оптикамен көмектеспейсіз. Мұнда ой шындыққа жанаспайды. Шаң дәні және сіз бірден көре алмайсыз – онда дүниенің тереңдігі жасырын. Су болсын, Сол кен орны суарылды, темір, мыс немесе гранит болсын – атомдарда тізбектелген барлық сұмдық ғарыштық күш ұстап тұр. Біз шегінбейміз, дүние шеңбері жабылып қалған жолды бұзамыз», және бұрын Құдайға жатқызған нәрсе, бәрі де біздің күнәсіз қолымыздың еңбегі болады».

Сондай-ақ ұлы ғалым, ақын, ағартушы Михаил Васильевич Ломоносовтың есімімен барлығы таныс. «1747 жылғы Бүкілресейлік Таққа 1747 жылғы Бүкілресейлік таққа отыру күніндегі Одада» ақын жас ұрпаққа өздерін ғылым қызметіне арнауға, шетелдік ғалымдарды алмастыруға үндеу жасайды: «О сені, оның тереңдігінің жер қойнауынан күтетін және осындай тілектерді көріп, бейтаныс елдерден шақыратын, О, сенің күндерің қастерленеді!» Ломоносов ғылыммен айналысу адамды бақытты ету керектігіне көз жеткізді.

Химия және проза. Барлық ғылымдар өзара байланысты. География, Биология, Химия, Физика, Математика. Химия «ғажайып трансформация индустриясы» деп те аталады. Ол бізді барлық жерде қоршап тұр: дәрі-дәрмектер, тамақ өнеркәсібі, фабрикалар, электроника және т.б. Ол тек айналамызда ғана емес, сонымен қатар біздің ағзамызда.

Химия мен әдебиет арасында байланыс бар ма? Олар қазіргі заманда үлкен маңызға ие. Бала кезінен біз ертегілерден бастап, өзімізді әдеби батырлар ретінде елестетіп, кітап оқығанды жақсы көреміз.

Химиктер мен лириктер... Бір қарағанда химия мен әдебиет әбден үйлеспейтін пәндер, олардың арасында байланыс табу мүмкін емес. Мен бұл жұмысты керісінше дәлелдеу үшін жасадым.

Химия бүкіл адамзат тарихында романтикалық пән болды. Химияның бұл ерекшелігі көптеген жазушылар мен ақындарды өз шығармаларына материя мен оның түрленулері, салыстырулары, құбылыстар мен процестердің эмоциялық сипаттамасынан шабыт алған бейнелерді қосуға итермеледі.

В.Ф. Одоевскийдің «Мороз Иванович» еңбегінде заттарды тазалау әдісі сипатталған – сүзу: «Сонымен қатар, Инелі әйел бұрылып, суды ширатып, құмыраға құяды, тіпті қандай интрига:

егер су таза болмаса, сол үшін қағаз табағын домалатып, оған көмір салып, оған ірі құм құм құйып, сол қағазды құмыраға кірістіріп, оған су құяды. Ал су, өздеріңіз білесіздер, құм арқылы және көмір арқылы өтіп, кристалл сияқты құмыра таза құмыраға тамшылап кетеді». Инені суда еріген адсорб заттарға көмірдің қасиеті жақсы білген. Көбінесе Жюль Верн химиялық терминдерді қолданған. Мысалы, доктор Охстың экспериментінде ол ауа құрамын былай сипаттады: «Азоттың жетпіс тоғыз бөлігі, жиырма бір бөлік оттегі, көмірқышқыл газы, ауыспалы мөлшерде су буы».

Ауа құрамына инертті газдар да кіреді. Бірақ мұны қате деп санауға болмайды, себебі ол кезде олардың өмір сүруі туралы ешкім білмеді. Бұл сериалдың алғашқы өкілі – гелий кітапты жазғаннан кейін 25 жыл өткен соң ғана табылған.

Химия және поэзия. Поэзиядағы химия мен әдебиеттің байланысы химиялық тілдің дамуынан туындады, көбінесе ақындар химиялық элементтер мен заттардың, ең алдымен металдардың атауларын пайдаланды. Қызық факт – ақындар өз өлеңдерінде «Алтын» деп аталатын элементті жиі қолданады.

Он тоғызыншы ғасыр поэзиясы химиялық жағынан бай:

«... Ал темір күрек Тас кеудесін шығарып, мыс пен алтынды шығарып, сұмдық жолды кесіп тастайды». (М.Ж.Лермонтов)

«... Жұдырық қорғасыннан жасалған..... Алтын уақыт есімде...»(Ф.И.Тютчев)

XX ғасыр поэзиясында авторлар өз шығармаларын жарықтықты, кескіндемені, түрлі-түстілікті арттыру үшін химиялық терминдермен «безендіреді». Бір қызығы, ақындар металдардың коррозия құбылысын сипаттайды:

Мысалы, Д.Васильевтің «Кілт» поэмасында «Ол құйылған витрина майын ыдысқа құйды» деген сөз тіркесі бар. Витрина майы ескі күндерде сары түсті, тұтқырлығы мен өндіріс көзі – темір сульфаты болғандықтан концентрацияланған күкірт қышқылы деп аталды.

Жиырмамыншы ғасыр поэзиясында баяндауыштың жарықтығы үшін де, ақын шығармашылығының объектісі ретінде де химиялық терминдерді қолданудың көптеген мысалдары бар. Химиялық атаулармен қаныққан және С.Кирсановтың «Гераниум - бадам - күлгін»: «... Ал қорғасын нитраты, ал нитроглицерин, ал батыл, жарылыс түзеткішпен, тринитротолуол.

А.Конан Дойльдың «Маракатов абызы» романы. Мұнда А.Конан Дойльдың «Маракатов абызы» романының үзінділері

берілген «Мен тек өз көзіммен көріп, аппаратқа енгізіліп, сол жерде жылумен, қысыммен және электр энергиясымен өңделген сұйық және газ тәрізді күйлердегі түрлі химиялық элементтердің дәмін таттым, соның салдарынан машиналар ұн, шай, кофе, шарап және басқа да көптеген азық-түлік өнімдерін шығарды» [23-б.].

Химиялық элементті сынап көре алмайды. Химиялық элемент – ядроның заряды бірдей атомдар жинағы. Белгілі болғандай, британдықтар, немістер, француздар қарапайым зат пен химиялық элементті ажыратпайды. Бәлкім, аударма кезінде қателік жіберген шығар. Сол романда ауадан ауыр және тыныс алуға қолдамайтын көмірқышқыл газы туралы айтатын фрагмент бар: «... ауасы ауыр, сталактит болған. Ол көмірқышқыл газына қаныққаны соншалық, сығылған оттегінің тіршілік ағысы цилиндрден эзер шықты. Кушеткада тұрып, әлі де таза ауамен тыныс алуға болар еді, бірақ уланған аймақ жоғары және жоғары өсті... » [76-б.].

Г.Р. Хаггардтың «Клеопатра» еңбегі. Г.Р. Хаггардтың «Клеопатра» еңбегінде аяусыз қырғын байқалады: «... ол сол орасан зор інжу-маржандардың бірін құлағынан алып шықты... және... інжу-маржанды сірке суына батырған. Тыныштық орнады, сан қилы қонақтар теңдесі жоқ інжу-маржанның күшті сірке суына баяу еріп кеткенін көргендей қатып қалды. Оның сол жақтағы ізі жоқ... » [35-б.].

Г.Р. Хаггардтың «Клеопатра» еңбегінде берілген үзіндіге химиялық формула қойып шықтым. Маржан негізінен кальций карбонатынан тұрады. Ол бормен, мәрмәрмен, жұмыртқа қабығымен бірдей, олар да қышқылдармен реакцияға түседі:

$\text{CaCO}_3 + 2\text{HCl} = \text{CaCl}_2 + \text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O}$. Қабықтары мен інжу-маржандарының құрамы бірдей. Сондықтан інжу-маржанның түпнұсқалығын анықтауға болады.

Ж.Верн «Жұмбақ арал» романы. Ж.Верн өзінің «Жұмбақ арал» романында суды болашақтың тиімді отыны ретінде қарастырады: « - Көмірді қандай отын алмастырады? - Су, - деп жауап берді инженер. - Су ма? «Пенкроф сұрады...» - Иә, бірақ оның құрамдас бөліктеріне су ыдырады», - деп түсіндірді Сайерс Смит. - Күмәнсіз, бұл электр энергиясының көмегімен жасалады, ол адамның қолында қуатты күшке айналады. Иә, күн келіп, су отынды алмастырады деп сенемін; сутек пен оттек, олардан тұрады, жеке-жеке қолданылады; олар сарқылмайтын және көмір олардан алыс жатқандай қуатты жылу мен жарық көзі болады! Күн келеді, менің достарым, ал бу кемелерінің түрмелеріне көмір емес, осы екі сығылған газы бар

баллондар тиеледі де, олар үлкен жылу тиімділігімен жанып кетеді...
Су – келе жатқан заманның көмірі» [57-б.].

Қорытынды

Қорытындылай келе берілген көркем әдебиет туындыларынан үзінділер ала отырып, екі ғылымның – әдебиет пен химияның өзара байланысын анықтап, олардың бір-бірімен қарым-қатынасын өнер туындылары үлгісінде қарастырдым және химиялық элементтер тізбегіндегі қолданысын дұрыс, бұрыс екендігін зерттедім. Шығармалардың сюжеттеріне ұқсас тәжірибелер сериясын жасадым. Зерттеудің басында ұсынылған болжам расталды. Қорытындылай келе, химиялық білімге ие болудың қаншалықты маңызды екенін атап өткім келеді. Олар тек химиктер мен лириктер үшін ғана емес, баршамыз үшін де маңызды. Химия мен әдебиеттің байланысы оның мәртебелілігі мен ықыласына таңқалдырады. Құбылыстардың химиялық терминдері мен сипаттамасы авторларға өз ойларын оқырмандарға дәлірек жеткізуге, олардың шығармаларына көріктеу мен кескіндеме қосуға көмектеседі. Сол сияқты көркем әдебиет химияның сыртқы және ішкі сұлулығын ашуға көмектеседі. Әрине, заттардың, кристалдардың, ерітінділердің құрылымының әсемдігінде ғана емес, осы сыртқы тартымды жағында да болады. Химия өзінің ішкі мәні, құбылыстарды түсіндіру қабілеті, мүмкіндіктердің шексіз палитрасы бойынша әдемі. Көркем әдебиет туындыларынан үзінділерді оқу оқушыларға химия ғылымының жаңа және қызықты жақтарын ғана емес, керісінше, химияны білу жалпы химиядан алыс жатқан шығармалардағы кейбір тұстарды тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 И.Я. Белавин (т.б.), химиядан 100 балл. Жоғары оқу орындарының үміткерлеріне арналған толық курс: Оқу нұсқаулығы. - Мәскеу: Білім зертханасы, 2020 ж. – 480 б.
- 2 А. Беляев, 3 томдық шығармалары. Мәскеу қ., Терра Публ., 1996 жыл.
- 3 Дж. Верн, Толық шығармалар. Мәскеу, Ладомир Публ., 1994 жыл
- 4 О.С.Габриэлян, Химия. 9-сынып. Мәскеу, Дрофа Публ., 2009. 224 б. (орыс тілінде).
- 5 О.С.Габриэлян, Г.А.Шипарева, Химия, Әдістемелік нұсқаулық. Мәскеу, Дрофа Публ., 2007 жыл. 203 т. (орыс тілінде).

6 А. Конан Дойль, Шерлок Холмс туралы жазбалар. Мәскеу, AST Publ., 1998.

7 А. Конан Дойль, Маракатов абыздары. Мәскеу, Балалар әдебиеті Публ., 1993.

8 В. Короткевич, Ольшанскийдің Қара бекінісі. Король Стахтын жабайы аңы. - Минск: Мастацкая литература, 1984 (белорус тілінен аударған В. Щедрина).

9 М. Митчелл, Желмен бірге кетті. Ленинград: Лениниздат, 1989 (ағылшын тілінен аударған Т.Кудрявцева)

10 Одоевский В.Ф. Мороз Иванович Мәскеу, Круг чтения Публ., 2001.

ҚАЗАҚИ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ КӨЗҚАРАСТЫҢ КӨРІНІСІН ПАРЕМИЯ АРҚЫЛЫ НЕГІЗДЕУ

СЛӘМҒАЛИЕВА Н. Р.

қазақ тілі мен қазақ әдебиеті пәнінің мұғалімі,
№23 ЖОББМ, Абай облысы, Семей қ.

Мақал-мәтелдер – ғасырлар шежіресі. Онда халық тарихы, оның әлеуметтік тіршілігі, ақыл өнегесі мол көрніс тапқан.

Мақал-мәтелдер ой дәлдігімен, тереңдігімен, ықшамдылығымен ерекшеленеді. Онда өмірдің сан алуан құбылыстарына баға беріліп, үлкен түйін жасалады, халықтың ғасырлар бойғы тәжірибесі қорытылады.

Халық даналығы үлкен ойды аямай қалыпқа сыйғызып, асқан шеберлік танытқан. «Көп сөз – көмір, аз сөз – алтын» дегендей, мақал-мәтелдің өн бойынан поэзияға тән жинақылық, үнділік, саздылық, ұйқас, ырғақты кездестіреміз. Онда басы артық бір сөз болмайды. Барлығы өз орнында. Мақал-мәтелде бәрі екшелген, сұрыпталған, жымдаса біріккен, ой-өрнек ажыраспас туыстық тапқан. «Ер дәулеті - еңбек». Мұндағы негізгі ой - еңбектің құдіретін, бүкіл игіліктің көзі екенін білдіру. Ой қазығы еңбек болған соң, мақалда «е» дыбысы ерекше естіледі. Мақалға саздылық, үнділік беріп тұрған да сол. Дәулет сөзінің мақал бітіміне кіруі де соған байланысты. Оның орнына ырыс, байлық, молшылық т.б. сөздерді ала алмайсың. Онда мақал поэтикалық қасиетінен айрылады.

Мақал-мәтелдерде халық сөзді барынша үнемдеп қолданған. Кейде тіпті, сөз тастап та кетіп отырады. Бірақ онан мақал-мәтелдің мазмұнына ешқандай нұқсан келмейді [1, 34-б.]. Мысалы, «Ақыл

жастан, асыл тастан» дегенде, шығады сөзі қалып қойған, бірақ онан мақал ойсырап тұрған жоқ.

«Сөз асылы – мақал» дейді халық. Оның айтушылары да, тұтынушылары да – көпшілік. Мақал – логикалық, образдық ойдың қосқанаттасқан ғажап табысы, тәжірибеден туған философиялық сөздер. Оның ұйтқысын, ең алдымен, мақалдан іздеу керек. Онда этикалық, философиялық, коллективтік мазмұн бар, мақалдың қорытындыларын халық ешуақытта теріске шығармайды.

Мақал-мәтелдер қоғам өміріндегі әлеуметтік құбылыстарды, адам мінезін, табиғат пен тіршілік сырын, оның қайшылығын таныта отырып, адамға терең ғибрат берген. Мақал осындай құбылыстарға берілген баға, ойдың тобықтай түйіні ғана емес, өзінше бір ереже [2, 134-б.].

Халықтың әл-ауқаты қашан болмасын ақын шығармаларына арқау болады. Сондықтан көптеген туындылар «байлық пен кедейлік» концептілері төңірегінде. Абай да күле отырып, іле жауап қатты:

- Рас – ау оның, Базеке, бәрі рас! «Кедейлігіне қарама, кісілігіне қара» десе, түгел Тобықтыдан сені атау дұрыс. Бірақ біз өнерді айтып отырмыз. Бір тайпа Тобықты деген елдің жігіті екеніңіз рас. Жігітіміз – сіз бен біз, бірақ біз өнерлі жігітпіз бе? Сол өнерге келгенде сіз екеуіміз – ел есінде қалар не көрсеттік, нендей үлгі шаштық? Қандай еңбек еттік ортамызға?! – деп, Абай қатты үнмен шыншыл жүзімен бір сұрақ қойды да, аз үндемей жағалай қарап шықты / «Абай жолы», 64 бет/.

- Бұл сахрадағы қу өмірге осылай тізе көрсетер соққы болсын. Ер қайғысын бара- бара сол емдер!- деп, біраз отырып, үлкен бір ой түйді. – «Арыстан айға шауып мерт болғанмен, артында жортқан баласы арыстандық етпей қоймас. Ақ сұңқар ауға шырмалғанмен, ұясынан ұшқан балапаны сұңқарлық етпей қоймас!» - деген қазақ неткен дана. Тобықтының зорлығы мен қараңғылығы Оралбайды жеңгенімен, өмірді, тауарықты жеңе алмас, бұра алмас... бұрс алмас!...-деді /«Абай жолы», 115 бет/.

Қазақ тілінде «Байлық-кедейлік» концептісіне ілесе жүретін, солардың атрибуты тәрізді сөздердің мол қоры бар. Мұндай сөздер концептіге кіретін негізгі атауларды әр қырынан толықтырып, оларды бейнелі түрде жете анықтауға мүмкіндік береді.

Мына төмендегі тұрмыстық атаулар байлықтың сән-салтанатын сипаттайтын, онымен бірге айтылатын атрибуттары болып табылады: шайы камзол, құндыз бөрік, қара мақпалмен тыстаған

түлкі тымақ, тиін ішік, ақсеңсең ішік, сусар ішік, бұлғын ішік, күміс белдік, алтын алқа, қалы кілем, атлас шымылдық т.б.

Мысалы, М.Әуезовтің «Абай жолы» романында:

Тоғжан білезікке толы аппақ жұмыр білегін табаққа қарай сирек созады.

Белінде кісе белдік емес, жасыл түсті кәріс белбеу, бұ да анық бозбаланың белгісі. Тобықты ішіне ең алғаш келген арба осы Зеренің-Құнанбайдың кәрі шешесінің көк арбасы десе де болады /«Абай жолы»/.

Дәулетті адамдардың ас жиыны, тойлары кезінде айтылатын тұрақты атаулар да аз емес: семіз жая, алтындай сары уілдірік, төңкерілген қазы, үйтілген қой, семіздің жас сүбесі, серке тарту, балуан күрестіру, атшабыс, теңге алу, тайтұяқ, қойтұяқ, үштоғыз.

«Кедейлік» концептісіне қатысты негізгі атауларды толықтырып, бейнелеп білдіретін атрибут сөздердің сипаты бірыңғай емес. Оларды өз ішінде бірнеше топқа бөлуге болады.

1. Кедейліктің, жоқшылықтың жағдайын, хал-ахуалын білдіретін сөздер: қайғы, қасірет, тауқымет, тақсырет, қам-қайғы, ауыртпалық, амалсыздық, азап, қорлық-зорлық, тақыр таза, жүдеу тірлік, жұтаң күй, жарымау т.б.

2. Кедей, жарлы, жоқ-жітік адамдардың кескін-кейпін білдіретін сөздер: жүдеубас, қара борбай, қылқию, қайыр тілеу, азу, тозу, қаңғыру т.б.

М.Әуезов шығармаларында мақал-мәтелдердің әр алуан тақырыпқа арналған түрлері кездеседі. Олардың көбі халықтың дүниетанымын, өмірлік тәжірибесін, өмір, өлім, тағдыр туралы түсініктерін қамтиды.

Қазақтың ұлттық танымында «тағдырға» қанағаттанудан гөрі қанағаттанбаушылығы басым екендігі байқалады. Яғни, «тағдыр» өмірдің тұщысынан гөрі, ащысынан қолданыс табады. «Тағдыр» мен «өлім» концептілері арасында белгілі бір байланыс бар екендігі сөзсіз. Адам өлімнің алдында да тағдырдың алдындағыдай өзінің дәрменсіз екенін мойындап, өлімді тағдырдың құрамдас бөлігі ретінде қабылдайды.

«Өмір» мен «өлім» концептілерінің жалпыхалықтық мақал-мәтелдердегі көрінісі мынадай: «Туғанға жыламаймын, өлгенге жылаймын»; «Ажал ажарыңа да қарамайды, базарыңа да қарамайды»; «Біреудің ажалы оттан, біреудің ажалы судан»; «Дүниенің қадірін берерде білерсің, жанның қадірін өлерде білерсің»; «Өтпейтін өмір жоқ, сынбайтын темір жоқ»; «Өткен қайтып оралмас, өлген қайтып келмес».

«Тағдыр» концептісі қоғамдық және әлеуметтік қатынастардың даму дәрежесіне қарамастан, өзінің түп негізінде философиялық танымдық концепт болып қала береді. Өйткені оның философиялық танымдық тамырын дұрыс түсінбеген күнде де ол басқа дүниетанымдық концептілердің, жалпы шындық болмыстың ұйтқысы болмас еді. Бұл концепт ешбір өзгеріске ұшырамай, өзінің абсолюттілігі мен тәуелсіздігін сақтай отырып, прагматикалық және басқа да құбылыстардан жоғары тұрады. Славян, халықтары дүниетанымдында «судьба» - құдіреттің өмірді басқарып, бағыттап отырар күші. Орыс тіліндегі бұл сөздің этимологиясы да осыны айғақтағандай: түбірі – «суд» – «Божий суд» (құдайдың әмірі) – «чему быть, тому не миновать»; «не судьба». Бұл концептінің семантикалық аясында тағдырды Құдайдың жазмышы хақында түсінетінін көрсететін «доля», «участь», «суждение» лексемалары бар. Сараптама нысаны болып отырған «тағдыр» концептісінің түркілік лексикалық формасына келетін болсақ, ол тіліміздегі «талай» сөзімен біріледі.

- Басыңа күн туған азамат екенсің. «Жалғыздың жары - құдай» деген ғой. Бірде болмаса бірде бір кемпір-шал бар еді-ау деп есіңе аларсың. Осы үйді өз үйіңдей көр де жата бер. Жауыңнан құлақтас болып тұрармыз. Мына балаларымды інідей көр!- деп Қатубай көпкөп жұбату, достық сөздерін айтқан. /«Абай жолы», 96 бет/.

Қазақтың майталман ақын-жазушылардың қай еңбегін алсақ та білім мен ғылымның пайдасы туралы айтылмай кетпейді. «Ғылым», «Білім» және «Өнер» концептілері қазақ халқының дүниетанымдық көзқарасын айқындауда маңызы зор екенін көркем шығарма тілінен аңғаруға болады.

Өмір концептісінің мәнін құраушы оның табиғатын түзуші элемент - дәурен микро концептісі кезеңдерін еске алу мақсатында, өткен өмірдің қызықты шағын санасында қайта жаңғырту сәтінде көп қолданылады да, концептілердің құрылымдарының бір ойсурет негізінде көз алдына қайта келтіруге болады. Мәселен дәуренге: өтті дәурен осылай, дәуреннің дәуірлеп тұрған кезі т.б. тұрақты тіркестер де кездеседі. Сонымен бірге поэзия тілінде дәурен сөзі:

Кемді күн қызық дәурен тату өткіз,

Жетпесе біріндікін бірін жеткіз (Абай)- секілді өлең жолдарының негізгі қазығы болады. Бұл жердегі «Дәурен» екі қайталап келмейді, өзі ұзақ емес кеңістіктегі уақыт. Сол «кемді күн қызықты дәуренді» мейлінше бейбіт өткізуді, тату болуды бірінің кемкетігінді бірін толықтырып отыруға насихат ете келіп,

адам танымында «дәуреннің» қызықты кезеңдерінің қысқалығы көрініс табады. Бұл жердегі «кемді күн қызық дәурендер» ақын танымының образды ойлауының тілдегі образды бейнесі арқылы көрініп, жеке индивид танымының жалпы халықтық таныммен астасып жатқандығын көрсетеді. Демек ақын танымы тілде осындай көрініс тауып жатса, ол сөз жоқ халық танымымен астасып жатады. Қазақ мәдениетінде құдайы қонақтың ішкі мәдени коннотациясы осы «нәсіппен» ұштасып жатыр: «Қонақ – атаңнан да үлкен», «Қонақтың алтынын алма, алғысын ал», «Қонақтың алдына ас қой, екі қолын бос қой» деген мақалдар дәлел.

Егер киіз үй құрылымын – көшпенділердің дүниетаным жүйесі ретінде қарастыратын болсақ, төр мен босаға маңызды бинарлық қарама-қайшылықтағы біртұтастықты білдіреді: «Жаман әйел жақсы еркектің төрдегі басын есікке сүйрейді, жақсы әйел жаман еркектің есіктегі басын төрге сүйрейді». Осы мақал «төр» символымен ұштасып жатыр.

Қазақ социумында төрге байланысты белгілі бір этикеттік нормалар қалыптасқан. Оның еуропалық мәдениетке қарағанда ерекше екендігі де белгілі. Төрдің қасиетін қазіргі заман мәдениет иелері әлі сақтайды деуге болады.

Жалпы, «төр» мен «босағаны» қарама-қайшылықта қарастыру жоғары-төмен моделі бойынша динамикалық дамуды – жас мөлшеріне байланысты өмір жолы. Балалар төменде, ал үлкендер жоғарыда – төрде орналасу моделін көрсетеді. Төр – құрмет символы мен көр – адамның соңғы барар жерімен қарама-қайшылық белгілері негізінде, яғни, «өмір» мен «өлім» макрофреймін құрайды. Оған мысал ретінде мына мақалдарды айтуымызға болады: «Тәрбие туған күннен басталып, көрге кіргенде ғана бітеді», «Бір аяғы жерде, бір аяғы көрде», «Адам үш күннен кейін көрге де үйренеді». Жалпы «есік» пен «босаға» сыртқы әлемнен қорғаныш, ішкі берекелік пен тыныштықты сақтауыш ретінде танылады. Қорыта келгенде тіл білімі дамуының қазіргі деңгейіне сай когнитивті лингвистика тілдік тұлға, тілдік семантика, жұмсалымдық (функционалды) лингвистика т.б. тілді жалпы когнитивті тетік ретінде қарастырады.

Қазақ тіл білімінде халықтың, ұлттық болмысын-бітімін, тұрмыс-тіршілігін оның тіл арқылы тану қағидасына сай зерттеу тіл біліміндегі жаңа бағыт ретінде қалыптасты. Бұл бағыт тілдегі адам факторын тіл табиғатымен тығыз байланыста қарастыратын антропологиялық лингвистика саласының негізін қалады [3, 118].

Қазақ халқының ұлттық өмірі, оның бүгінгі мен өткені, танымы мен діні, флорафаунасы, мінезі мен психологиясы оның тілінде, әсіресе тұрақты сөз тіркестерінде, ауыз әдебиеті мұраларында, ән-күй өнерінде және т.б. халықтың білім жүйесінен, әдеби-жазба, этика-эстетикалық және халықтық педагогика дәстүрлерінде қалыптасқан тілдік құралдар арқылы тануға болады. Академик Ә.Қайдар былай деп атап көрсетеді: «Әрбір дәуірде өмірге қажет болған ұғымдардың аты-жөні, сыр-сипаты т.б. тіл фактілері арқылы ғана бізге жетуі мүмкін» [4, 304]. Әрбір тіл шындық өмірді қабылдау мен ұйымдастырудың белгілі бір тәсілін бейнелейді, мұнда осы тілде берілетін мағыналар дүние көрінісінің біртұтас жүйесіне жинақталады.

Ұлттық дүниені қабылдау ерекшеліктері өмір салтымен және этностың шаруашылық жүргізуімен байланысты, осы салт-дәстүр мен шаруашылықтың жүргізілуі қазақ тілінің топонимдік кеңістігін қалыптастырады, жүйелейді, құрылымдайды. Географиялық қоршаған орта шындықты қабылдаудың жүйелілігі мен байланыстылығын, қазақ топонимиясының таңбалық жүйесін қалыптастырады.

Қорытындылай келе, халық танымын ақын-жазушының танымындағы концептілер, оларды құрушы лексемалар (фреймдер) арқылы тануға болады. Осыған орай қаламгер танымы мен ұлт танымы тереңнен астасып жатады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Нұрышев Н. Қазақ халық мақалдарының даму тарихынан / Н. Нұрышев. Алматы, 1959. -26 б.
- 2 Қазақ фольклористикасының тарихы: (революцияға дейінгі кезең), Алматы: Ғылым, 1988. - 27 б.
- 3 Тұрманжанов Ө. Қазақтың мақал-мәтелдері / Ө. Тұрманжанов. - Алматы: Ана тілі, 1992. - 118 б. 4. Әуезов М. Әдебиет туралы. О литературе / М. Әуезов./Алматы: Санат, 1997. -304 б.

С.ТОРАЙҒЫРОВТЫҢ «ҚАМАР СҰЛУ» РОМАНЫНДАҒЫ ТҰРАҚТЫ ТІРКЕСТЕРДІҢ ҚОЛДАНЫСЫ

ОКПИНА Б. М.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Ы. Алтынсарин атындағы Дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

ХАБИДУЛАЕВА А.

10-сынып оқушысы, Ы. Алтынсарин атындағы Дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

С.Торайғыров шығармаларының тілінің көркемдік ерекшеліктері әдебиеттануда зерттелген. Бұл орайын келтіріп, сөз қолдану арқылы сөз құдіретін көрсету мен сөзден айшықты кесте өрудің қас шебері С.Торайғыров поэзиясы тілінің бір қырынан ғана танытса керек. Ал тұтастай алғанда, С.Торайғыров прозасы тіліндегі тұрақты тіркестер мен олардың қолданысы бүтіндей лингвистикалық талдауға түскен жоқ. Жалпы, С.Торайғыров «Қамар сұлу» романында фразеологизмдерді ұтымды қолдана білген. Мысалы, «Қамар сұлу» романында Қамардың портретін суреттеуде небір эпитеттерді ақын шебер қолданып, сұлу бейнесін бере білген:

Жіңішке сымға тартқан әні қандай,

Балауыз балбыраған тәні қандай.

Ақыл, ой, мінез, көрік түгел келіп,

Толықсып толып тұрған сәні қандай.

Еріткен іші-бауырыңды көзі қандай,

Бал тамған майда бұлбұл сөзі қандай.

Жұп-жұмсақ, бып-биязы ішке кіріп,

Жайтандап жан күйдірген кезі қандай!

Күлгенде көзіңді алып кірсіз тісі,

Қайнамас оны көріп кімнің іші?

Алмас қылыш жүзіндей аударылған,

Сүйгізіп көлеңкесі әрбір ісі [1, 7-б.].

Қалам қас, мамық тамақ, уыз қойын,

Мөлдір көз, тілің бұлбұл, алма мойын [1, 15-б.].

Бұл өлең жолдарында «жіңішке сымға тартқан ән», «бал тамған майда бұлбұл сөз» эпитетті тұрақты тіркестер кейіпкердің өнерін, ән айтуға, сөз саптауға шеберлігін танытады. Ал кейіпкердің ешкімге тең келмейтін сұлулығын «балауыз балбыраған», «толықсып толып тұрған», «алмас қылыш жүзіндей аударылған көлеңкесі», «Қалам қас, мамық тамақ, уыз қойын, мөлдір көз, алма мойын» эпитетті тұрақты тіркестері танытуда мінсіз қызмет атқарады.

Тұрақты тіркестер кейіпкердің жағымсыз бейнесін жасауда ерекше қызмет атқарған. *Нұрымның зұлымдығы мен атағы болмаса, әліпті таяқ деп білмейтін надан, аузы толған боғауыз бен былшыбылшы насыбай, ішпей мас әрі нас, елу шамасында жасасы бар, қой сақтардың басындай басы бар, жай форманың өзі сұп-суық бүйі секілді түксиген, бұқа мойын, өгіз құрсақ, алақан көз, жайын ауыз, добыра сақал, тоқпақ мұрын, бір түрлі нысаналы жануар еді* [1, 39-б.]. Жағымсыз бейненің портретін беруде «бұқа мойын», «өгіз құрсақ», «алақан көз», «жайын ауыз», «добыра сақал», «тоқпақ мұрын» сияқты тұрақты тіркестер эпитеттік қызметте қолданылған.

Кейіпкерді мінездеуде: *Ахмет пен Омардың үлкен баласы Қасен құрдас, жасынан бірге өсіп, бірге оқып, біте қайнаған сырлас еді. Ахмет қолының қысқалығынан онан артық ұзай алмай қалғандығына бірсыпыра жыл болып еді* [1, 9-б.]. *Тартынбай тамылжытып сөйлегенде де өзінен үлкен-кішілердің аузынан суын ағызып, көңілдеріндегі уын шығара жаздаушы еді* [1, 10-б.]. *Ахмет осындай-осындай қылықты мінездерімен құрбы-құрдастар арасында айтулы һәм ағайын, халқына сүйкімді болып, жас та болса біраз жұртқа атағы да шығып кетті* [1, 10-б.]. *Қолының қысқалығынан* деген тұрақты тіркес Ахметтің кедей шаруа ортасынан шыққанынан хабардар етсе, *біте қайнаған* тіркесі жай дос, сырлас қана емес, одан да жақынырақ сыр жасырмайтын жақын жолдасы екенін білдіреді. *Аузынан суын ағызып, көңілдеріндегі уын шығара жаздаушы еді* деген тұрақты тіркесі Ахметтің бейнесін толықтыра түседі. Бұл жерде сөзге шешен, ойы ұшқыр талантты жас екенін танытады.

Қамар сұлуды осындай сәулетпен *бұлғақтап болып тұрған* кезінде құдай берген дәулеттің арқасында абырой, атақ, бірдей келіп *толықсып тұрған* кезінде... деген жолдардағы *сәулетпен «бұлғақтап болып тұрған кезі», «толықсып тұрған кезі»* деп ақын бас кейіпкердің аса сұлу бейнесін толықтыра түседі. *«Мінезің салмақтылау, ауыр еді»* [1, 15-б.], *«Даңқы жер жарған», «шешендігі ел жарған», «күліп кісі бетіне қарап көрмеген»* [1, 29-б.] тұрақты тіркестер кейіпкердің ақылдылығын, шешендігін әрі тәрбиелігін оқырманға таныстыра түседі.

Нұрымға мінездеме берерде: *Бұл өзі жеті атасынан бері уызы арылмаған, бағы таймаған, қолынан ұры кетпеген, бір жақсылық етпеген, басы сәждеге тимеген, шынжыр балақ, шұбар төс, қанды ауыз аталған бір жауыз еді* [1, 30-б.]. *Жеті атасынан бері уызы арылмаған, бағы таймаған* деген трақты тіркестері Нұрымның ата-бабасынан бері дәулетті адам екенін

аңғартса, *басы сәждеге тимеген* тіркесі намаз оқымағандығын білдірсе, *шынжыр балақ, шұбар төс, қанды ауыз* деген тіркестер жан-жақты байланысы бар алпауыт бай, озбыр әкімдердің бірі екенін таныстырады.

Тұрақты тіркестер кейіпкерді мінездеуде қолданылады. Мысалы, Бұрын қатыны тірісінің өзінде-ақ Қамарды тоқалдыққа сұрауға балаларынан именіп, *амалсыз жер тепкілеп өліп жүрген* Нұрымға енді не жорық [1, 31-б.]. *Нұрым күйеудің де төбесі көкке жеткендей болды* [1, 12-б.]. *Нұрым да «омин-омин» деп аузын толтырып, жалаң бас, есі жоқ, түсі жоқ, терлеп-тершіп, екі езуі құлағында, алақандай шегір көзі ақайып, жирен сақалы қаудийп кеткен, әншейін-ақ күр-күр етеді* [1, 61-б.]. Бұл сөйлемдерде келген *амалсыз жер тепкілеп өліп жүрген, төбесі көкке жеткендей, екі езуі құлағында* тұрақты тіркестері Жорға Нұрымның ішкі психологиялық күйін анық көрсетеді. Кейіпкердің көптен бері аңсап жүргені орындалып, арманына қол жеткізіп, қуанышы қойнына сыймай жүргенін білдіреді. Осы сөйлемдерді оқи отырып, көз алдымызға көксегеніне жеткен кейіпкер бейнесі елестейді.

Тұрақты тіркестер кейіпкердің психологиялық сезім күйін суреттеуде шебер жұмсалады. Мысалы, *Күннен-күнге сабыры қалмай, жатса-тұрса көз алдына Қамардың суреті елестеп жанын қоярға жер таптырмай барады* [1, 11-б.]. *Сүйтіп іштерінен сүйісіп күйгендіктен көлеңкелеген болып отырғысса да: «Жаным жарылайын деп-ақ іші-бауырым елжіреп бара жатқандықтан, есалаңданып отырмын, қайтейін?».. дегендей қылып, ақырын баяу гана аударысқан көздері бір-біріне түсіп кете қалса өздерінің ықтиярсыз барып шап етіп қосылған көлеңкелерін (сурет) көрген секілді беттерінен оттары шығып, бір нәрсені шұқылаған болып, күбіжіктеп кетуші еді* [1, 12]. *Қамар хатты оқып болған соң бір қызарып, бір сұрланып, жүрегі кеудесіне сыймай, не ашу емес, не қуану емес, белгісіз қысылып, қарап тұрып бір тынышсыздыққа қалды* [1, 13]. *Қамар бір о жағына, бір бұ жағына аунақишып, көрер таңды көзімен атқызатын уақыттары да болып жүрді* [1, 13]. *Бір күні қағаз алып, әлдене жазуға ойланса да: не хикмәт, қолы жүрмей жіпсіз байланған секілді бір түрлі мұңайған түс пен қаламды бір сияға батырып, бір қағаз үстіне жорғалатып, бір ұшы-қиыры жоқ ұзын ойға батты да отырды* [1,11]. Бұл сөйлемдердегі *жанын қоярға жер таптырмай* – әбден мазасызданды, әбігерге түсті [5, 187-б.], *іші-бауырым елжіреп* – жақсы көрді, мейірі түсе жақсы көрді [5, 187-б.], *беттерінен оттары шығып* – қатты

ұялып [5, 119-б.], *жүрегі кеудесіне сыймай* – қуанды [5, 215-б.], *көрер таңды көзімен атқызатын* – түнде ұйықтай алмайтын [5, 283-б.] мағыналарда қолданған. «*Кім дос, кім қас, байқамайсыңдар: күле кіріп, күңірене шығатындарды білмейсіңдер, аңқаусыңдар, жалқаусыңдар: оның тұқымының ежелден достығы бар ма еді?*»– деп үсті-үстіне баспалатып, хатты оқып шыққанша *Қасеннің жанын қоярға жер таптырмады* [1, 26-б.]. *Бір бұрышта әкесі бүгін өлгендей түнеріп, жасауап та жоқ, сөз де жоқ, төмен қарап, жермен жер, Омар отыр* [1,62-б.]. *Жанын қоярға жер таптырмады* – әбден мазасызданды [5, 187-б.], *әкесі бүгін өлгендей* – басына қайғы түскендей, *жермен жер* – жермен-жермен болды, күл-талқаны шықты [5,198-б.] мағынада жұмсалған. Назар аударсақ, кейіпкердің жан дүниесін ашуда, оның детальдарын жасау, кейіпкеріне мінездеме беру, кейіпкердің ішкі сезімдерін, көңіл-күйін бейнелеу үшін қаламгер тұрақты тіркестерді ұтымды қолданғанына куә боламыз.

Экспрессивті-эмоционалды қызмет атқарады: Оспанға өзінше Жорға Нұрым секілді кісінің күйеу боламын дегені *құдайдың көктен айдап түсірген жақсылығы* еді. *Шылқы майға кірдім зой* деп, *мұртынан күліп*, тіпті бұрынғы ма, *төбесі жайлау, төсі қыстау болып, есі шығып, еліріп кетті* [1, 31-б.]. Бұл сөйлемдерде қолданылған *амалсыз жер тепкілеп өліп жүрген, төбесі көкке жеткендей, екі езуі құлағында, құдайдың көктен айдап түсірген жақсылығы, шылқы майға кірдім зой, мұртынан күліп, төбесі жайлау, төсі қыстау болып, есі шығып, еліріп кетті* тұрақты тіркестерге назар аударсақ, кейіпкерлердің көңіл-күйінің қандай жағдайда болғанын көруге болады. *Мынау сөз Омардың маңдайына тоқпақпен ұрғандай жайсыз тиді. Қайтерін білмей, түсі бұзылып кетіп, бір жеріне біз тығып алғандай ыршып-ыршып түсті. Шын күйіп кеткендігі емес пе, аузына не кіріп, не шыққанын білмеді* [1, 32-б.]. *Жауы жанынан табылған жақындары жабылып діңкесін құртқан Омар сорлының құр қынжылып, сақалын жұлудан басқа не әлі бар?* [1, 62-б.]. Бұл сөйлемдерде *маңдайына тоқпақпен ұрғандай, бір жеріне біз тығып алғандай ыршып-ыршып түсті, шын күйіп кеткен* тұрақты тіркестері арқылы жазушы көз алдымызға қатты ызаланып, күйінген кейіпкер бейнесін берсе, *сақалын жұлудан басқа не әлі бар* әбден амалы құрыған кейіпкерді көз алдымызға әкеледі. *Қысылғанда Қамардың тамағына тығылған көздің жасы моншақтай түсіп, булықты да отырды* [1, 12-б.]. *Нұрым келді, солай шағатын жылан келе жатқандай тітіркеніп,*

қысыла бастаушы еді, без – без етіп қырғидың тырнағы таянған торғайша шырылдап тулағанда, денесін кез келген нәрсеге соғып, бұрынғысынан он есе төмендеп қалушы еді [1, 63-б.]. *Болмаса қолымды босатыңыз, өзім өлейін!..-деп, мұсылман адамның сай-сүйегі сырқырағандай, зарлап кеп жалынып еді, оны қазақ қайдан қабылдасын?* [1, 75-б.]. Бұл тұрақты сөз тіркестерінің экспрессивтік бояуының көптігі соншалық - біз романды оқи отырып, осы жан түршігерлік оқиғаны көз алдымызға келтіреміз. *Көрген жерден-ақ, Ахметтің жүрегі тас төбесіне шықты* [1, 80-б.]. *Жүрегі тас төбесіне шықты* деген тұрақты тіркесті оқығанда біздің көз алдымызға күтпеген көріністі көріп, қорыққан, шошыған, есеңгіреп қалған кейіпкер елестейді. Эмоционалды-экспрессивті фразеологизмдердің мақсатының өзі де сол адамның көңіл-күйін, ашу ызасын бейнелеу болғандықтан да жазушы мұндай тіркестерді сәтті қолданған деп айтуға да болады.

Әлеуметтік сипатты танытуда: Туған халқының тағдыры жазушыны қатты толғандырған. Өз заманының әділетсіз тәртібіне, «оңға баспай» солға басқан халқының бейнесіне деген наразылығы айқын көрінеді. Мысалы, *Ұрынуга қара таба алмай, ермек қылуға жара таба алмай жүрген өңкей есектер: солай екен... деп қоя қою қайда?* [1, 26-б.]. *Ал енді, жытылдақтардың індеріне су құйылды. «Тұрт, шайтан, тұрт!» - деп, түнімен аунақшып, ұйықтамаған жауыздардың діңкесі құрыды. Тағы үні шықпай қоя қоятын қазақ па? «Қай жерден құдай ермек береді?» деп, ұрынуга қара таба алмай, жұлынып бара жатқан сытыра желбуаздар көрінген елге, басқан жерге әйгіленіп қана қоймайды; тұрткілей-тұрткілей, Омар мен Оспанның арасына от тұтатты* [1, 27-б.]. *Дүркіреген өсектер, күрілдеген есектер судай ағылды. Тұтанып өршуге бет алып тұрған араздық, ал енді қаумаласы бар ма?* [1, 27-б.]. Жазушы өмір шындығын суреттеген. *Тұтанып өршуге бет алып тұрған араздық, дүркіреген өсектер, күрілдеген есектер, судай ағылды, от тұтатты, ұрынуга қара таба алмай, ермек қылуға жара таба алмай жүрген* деген тұрақты тіркестер қараңғы көптің ісін көрсетеді. Жазушы өз заманының ұнамсыз қылықтарын аясыз шенеп, оқырманын одан жиренте, бездіре суреттейді.

Тұрақты тіркестерді қаламгер кейіпкердің тұрмысын, жай-күйін беруде де жүйелі қолданылған. Мысалы, *Ахмет сияқты қортықтау атаның баласы шынжыр балақ, шұбар төс* Омарларға қол создыдеген хабар қазақ ішінде таңырқанбайтын әңгіме емес... *Қысқасы, азуы алты қарыс Оспан бидің тізесі өтіп қалған*

момындар болсын, жай сыртқы теңбе-тең ағайындары болсын, енді Ахметке таң атырады деп ойлаған жоқ [1, 27-б.]. *Ахметтің қолының қысқалығынан онан артық ұзай алмай қалғандығына бірсыпыра жыл болып еді. Жәукенің ол бейнеті босқа кетпей, Ахметтің арқасында аузы асқа, ауы атқа тиіп, етектегі басы төрге жетті* [1, 9-б.]. Бұл сөйлемдердегі *қолының қысқалығынан, тізесі өтіп қалған момындар, таң атырады деп ойлаған жоқ* деген тұрақты тіркесті қолданыстар қоғамдағы әлеуметтік сипатты аңғартады. Кейіпкердің кедей шаруа ортасынан шыққанын танытады. Ал *шынжыр балақ шұбар төс, қанды ауыз* деген тұрақты тіркестер қазақ ауылының ірі байы, озбыр әкімдерінің бейнесін аша түседі.

Шығарманың идеялық мазмұнын танытуда тұрақты тіркестер ерекше қызмет атқарған. Мысалы, *Қырық жылқы, он түйе, бес жүз сом ақишаға Қамардың сорын қайнатып, саудасын пісіріп қойды* [1, 31-б.]. *Қамар секілді асыл туған қарашығым сендердің надандықтарыңа шынымен-ақ қара тоқты болғаны-ау! Көз жасы, обалы мойындарыңа! Блайым, көздерің ашылмасын! Ай, бағы ашылмаған, қарағым-ай; ...Надандық ай!* [1,33-б.]. *Қамар бір бұрышта бүркеніп, қырғи қуып түсірген торғайдай, бір уыс қана доп-домалақ болып, тығыла, тықсырылып, қатсем жан қалады дегендей, мүсәпірсініп жатқандағы формы мұсылман адамның сай сүйегі сырқырайтындық көріністе еді* [1,15-б.]. *Көргенде көңілінде жарты мысқыл мейірім шапқаты бар адамның жүрегі жарылып кете жаздайтындай бір аяушылық көріністе еді* [1,15-б.]. *Шыбын құрлы көрген кісі жоқ* [1,63-б.]. Берілген мысалдардағы *сорын қайнатып, саудасын пісіріп қойды, асыл туған қарашығым, қара тоқты болғаны-ау, көз жасы, обалы мойындарыңа, көздерің ашылмасын, бағы ашылмаған, қырғи қуып түсірген торғайдай, мұсылман адамның сай сүйегі сырқырайтындық, адамның жүрегі жарылып кете жаздайтындай, шыбын құрлы көрген кісі жоқ* тұрақты тіркестері сол заманның, әділетсіздіктің құрбаны болған қазақ қыздарының аянышты тағдырын бейнелеуде ерекше қызмет атқарып, қаламгердің мақсатын айқындайды.

Біз «Қамар сұлу» романындағы тұрақты тіркестерді зерттей келе, ақын фразеологизмдерді шығарма тіліне мәнерлегіштік, бейнелегіштік нәр бере отырып молынан пайдаланғанын байқадық. С.Торайғыров жалпы халық тілі байлығын терең меңгерген, қазақ поэзиясы мен прозасына бұрын соңды болмаған тың, таңсық өрнектер мен өзгерістер дарытқан талантты ақын;

С.Торайғыров өмірде аз сүрсе де, халық санасында әлі де ұзақ жасамақ. Ақын туралы әр дәуір өз пікірін айтпақ, әрқайсысы өзінше жаңалық ашпақ. Себебі әрбір оқыған, ізденген сайын жазушының жаңа қырлары аңғарылып, тың толқындары тулап, сырлы саздары таныла бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Сұлтанмахмұт Торайғыров.(шығармалар жинағы) Алматы: Атамұра, 2002.

2 Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1977. – 712 б.

3 Қуандық Мәшһүр Жүсіптегі. Сұлтанмахмұт және Сәкен (немесе қазақ лирикасындағы реализм сабақтастығы). // Абай. 1999. №1. 61-65 б.

Секция 27

**Дене шынықтыру мен спорттың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы физической культуры и спорта**

**КАЗАХСКИЕ ПОДВИЖНЫЕ ИГРЫ,
КАК СРЕДСТВО СОХРАНЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ
И РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ**

БАКИРОВ Ж. М.

ученик, 5 класс, Узынсуская СОШ,
с. Узынесу, Иртышский р-н, Павлодарская обл.

ЛИТВИНОВА Н. Н.

учитель физической культуры, Узынсуская СОШ,
с. Узынесу, Иртышский р-н, Павлодарская обл.

Физическая культура входит в жизнь человека с раннего возраста. Она выполняет ряд важнейших функций: развивающую, воспитательную, образовательную, оздоровительно-гигиеническую, общекультурную физическая культура в школе, первостепенной задачей которой является сохранение и укрепление здоровья, должна быть неотъемлемой частью жизни каждого ребенка и занимать достаточно важное место в школе. Для решения такой глобальной проблемы наиболее эффективными средствами являются, прежде всего, подвижные и спортивные игры.

В данной работе решается проблема особой важности – это развитие интереса и активности детей с применением казахской национальной подвижной игры

Мы прошли по школе и убедились, что младшие школьники либо просто бегают, либо давят на кнопки телефона или планшета. В средней и старшей школе намного меньше двигающихся ребят, но значительно больше играющих в телефонные игрушки или так или иначе «сидящих в телефоне». Наша работа актуальна сегодня, т.к. на переменах дети вместо активного отдыха, играют в компьютерные игры. Тема данной работы актуальна и посвящена игре, как средству развития физических качеств. Гипотеза нашей работы: современные школьники все свободное время проводят перед экраном компьютера, что отрицательно влияет на здоровье и физическое развитие детей и подростков.

Цель работы: определить и экспериментально проверить методику проведения казахских подвижных игр, как средство развития двигательных качеств младших школьников на переменах.

Составить сборник казахских национальных игр и попробовать внедрить их в качестве игр на переменах и в свободное время. Нами были поставлены задачи работы: узнать, что такое игра, и каково ее значение для ребенка; узнать, в какие игры играли нынешние взрослые; составить сборник казахских национальных игр. Значение игры для детей школьного возраста, имеет большое значение. Сущность игры заключается в том, что игра обладает большими развивающими характеристиками. Она влияет на развитие всех познавательных процессов: мышления, внимания, памяти и, конечно же, воображения. Игра организует чувства ребенка и влияет на его поступки. Она предлагает детям удовольствие, разнообразные развлечения и одновременно с этим формирует необходимые для жизни в обществе модели нравственного поведения [1, с. 23].

В игре воспроизводятся нормы жизни в обществе, правила поведения, моделируются ситуации, близкие к жизненному опыту ребенка. Овладевая знаниями, полученными в ходе игры, ребенок приобщается к культуре страны, в которой живет, и культуре мира. Именно в игре развивается воля ребенка, поскольку ребенок, овладевая в ходе игровой деятельности каким-либо новым для него способом действий, учится преодолевать трудности. В ходе игры развивается умственная деятельность ребенка. Ведь игра требует решения новых, постоянно усложняющихся задач. Ребенок, следуя правилам игры, должен быстро сообразить, какого поступка ждут от него участники игры. Участие в различных играх учит ребенка принимать другую точку зрения, вникать в сложности других участников игры. Оказавшись не хуже других, ребенок испытывает огромное чувство удовлетворения. И игроки, и болельщики выплескивают свои эмоции, нервная система получает разрядку [2, с. 28].

В ходе исследования мы стали искать по сайтам, расспрашивать у взрослых о правилах казахских подвижных игр «Ястребы и ласточки» («Жапактаржанекарлыгаш»), «Белая кость» («Аксуйек»), «Платок с узелком» («Орамал»), «Цыплята» («Балапандар»), «Есть идея!» («Такиятастамак!»), «Подними монету» («Түймеалу»). Аркан тарту, Кумісалу, Байга, Атбақыл (наездники), Омпы и др. В результате появился сборник казахских подвижных игр.

В подвижных играх у ребят движения естественны, раскованны. Уже поэтому подвижные игры – важное средство развития двигательной активности ребенка.

Одни дают большую нагрузку ногам – *например*, такие игры, как «Казакша курес». Другие упражняют и развивают мышцы рук и пальцев – «Ассыки».

Подвижная игра для младших школьников, является обязательным компонентом практически каждого урока. При проведении игр не только происходит повторение пройденного материала, по развитию движений, но и значительно повышается положительный эмоциональный тонус учащихся. Игра доставляет им радость, именно поэтому даже шалунов не следует исключать из игр.

При организации подвижных игр необходимо тщательно следить за санитарно-гигиеническими условиями проводимых занятий (чистота воздуха, температура используемого помещения, чистота тела и одежды занимающихся). В процессе игры значительно повышается обмен веществ, в организме играющих, увеличивается газообмен и теплоотдача, в связи с этим у учащихся необходимо воспитывать привычку систематически мыть руки и ноги, обтирать влажным полотенцем тело, обливаться водой с использованием общепринятых правил гигиены и закаливания организма водными процедурами [3, с. 45].

Для развития качества быстроты следует подбирать игры, требующие мгновенных ответных реакций на зрительные, звуковые или тактильные сигналы.

Для развития ловкости, необходимо использовать игры, требующие проявления точной координации движений и быстрого согласования своих действий с партнерами по команде.

Для развития выносливости нужно находить игры, связанные с большой затратой сил и энергии, с продолжительной непрерывной двигательной деятельностью [4, с. 20].

В процессе проведения запланированных игр, серьезное внимание необходимо уделять строгому соблюдению норм и правил техники безопасности как самих играющих, так и окружающих их зрителей. В отличие от обыденного или стихийного употребления, игры требуют целенаправленного, избирательного развития определенной группы физических и психических качеств, умений и навыков, способствующих более успешному выполнению запланированных заданий.

Игра – это занятие для развлечения, отдыха, укрепление здоровья довести задуманное до конца. Игровая деятельность положительно влияет на формирование многих процессов. В игре начинают развиваться поведение, произвольное внимание и память. В

условиях игры дети лучше сосредоточиваются и больше запоминают. Подвижные игры способствуют укреплению здоровья детей, развивают движения. Дети любят подвижные игры, с удовольствием слушают музыку и умеют ритмично двигаться под неё [4, с. 25].

Для решения поставленных задач использовала методы тестирования, эксперимент, наблюдение. Исследование проводилось в ГУ «Узынсуской средней общеобразовательной школе». Возраст детей 10-11 лет. Всего исследовано 10 человек 4-6 класса. Эксперимент проводился в 3 этапа.

На первом подготовительном этапе подобраны казахские подвижные игры. Игры и игровые упражнения, применяемые в ходе эксперимента: «Байга», «Орамал», «Ақ сук», «Такия тастамак», «Омпы», «Аркан тарту», «Ханталапай», «Ауэ таяк», «Оқтау тартыс», «Туилген орамал», «Атбакыл», «Котермек», «Кумис алу».

На втором, использовались подвижные игры в течение трех месяцев, направленные на выявление эффективности применения игр на переменах для младших школьников (Рисунок 1, 2, 3).

Рисунок 1 – Аркан тарту

Рисунок 2 – Наклон туловища

Рисунок 3 – Түймеалу

Третий этап посвящен диагностике. На третьем этапе эксперимента проанализирован прирост двигательных качеств младших школьников. Для определения двигательной активности использовались прыжки в длину с места, бег 30 метров, бег 300 метров, наклон вперед из положения сидя, сгибание и разгибание рук в упоре лежа.

Для определения скорости – бег 30 метров, для замера координации – челночный бег, выносливости – бег 300 метров, для замера гибкости – наклон вперед из положения сидя, скоростно-силовых качеств – прыжок в длину с места, силы – подтягивание на перекладине.

После проведения эксперимента были получены следующие данные:

1) скорость. Результаты скорости значительно улучшились. Прослеживается увеличение скорости у младших школьников 10-11 лет:

2) скоростно-силовые качества (прыжок в длину с места). Результаты значительно улучшились, прослеживается увеличение скоростно-силовых качеств у младших школьников 10-11 лет.

Полученные данные свидетельствуют о том, что индивидуальное развитие организма происходит более эффективно на уроках, где применяется игра, т.к. различные органы и система ребенка формируются с учетом особенностей каждого ученика.

В процессе эксперимента, вышли на систему игровых упражнений, способствующих развитию таких физических качеств как скорость, выносливость, сила, гибкость, ловкость, обеспечивающих рост и всестороннее физическое развитие. В основе эксперимента, выявилась огромная роль подвижной игры в формировании физических качеств. Чтобы экспериментальные данные были достоверными, необходимо более длительное изучение проблемы. Поэтому работу, связанную с темой исследования, необходимо продолжить в будущем.

Чтобы заинтересовать своих одноклассников казахскими подвижными играми, я с помощью учителя физической культуры создали книжку-малышку «Чтобы стать дружнее». Эта книга – сборник веселых и подвижных игр. В ней я собрал игры, которые по результатам исследования ребята знают мало или не знают вовсе. В эти игры можно играть на перемене, в группах продленного дня, на уроках физкультуры, да и просто на прогулке после уроков. Мы не просто прочитали ее все вместе, но и поиграли в эти игры! Всем очень понравилось, мы играли дружно и весело. Теперь, я надеюсь, мы будем играть в подвижные игры чаще.

Казахские подвижные игры достаточно интересны и могут быть использованы для детей на внеклассных мероприятиях. Мы планируем знакомиться и дальше с казахскими играми, обучать им наших младших школьников. Возможно, нам и удастся изменить ситуацию, по ухудшению здоровья детей.

Опытно-экспериментальная работа показала, что развитие двигательных качеств у младших школьников идет эффективно с применением игровой технологии. Проведенная мною с моим руководителем работа убедила, что без целенаправленной деятельности со стороны учителя, без систематического включения

игровых моментов, независимо от возраста развитие двигательных качеств будет проходить медленнее.

Умение правильно использовать активную форму работы, такую как игру, помогает стать детям сильными, ловкими и здоровыми. Приведенные в данной работе результаты эксперимента дают мне основание утверждать, необходимо вовлекать младших школьников в процесс обучения и воспитания посредством игры, которая развивает у них интерес к спортивным занятиям, укрепляет организм, закаляет его.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Степанова Н. М. Казахские национальные игры как средство воспитания молодежи: учебное пособие. – Павлодар, 2006. – 66 с.
- 2 Т. И. Осокина «Детские подвижные игры народов стран СНГ, Москва, 2013г.
- 3 Асма Калыбекова. Теоретические и прикладные основы народной педагогики казахов. Алматы. БАУР, 2005. – 349 стр.
- 4 П. А. Киселев, С. Б. Киселева, Е. П. Киселева «Подвижные и спортивные игры в учебном процессе и во внеурочное время. Методическое пособие», Москва, 2013г.
- 5 Касымжанов А. Х., Касымжанова С. А. Духовное наследие казахского народа – Алма-Ата, 1991.
- 6 Анисенкова Е. Б. Игры для всей семьи: Книга для родителей / Е. Б. Анисенкова, Е. Б. Колычева. – М.: Дрофа, 2009. – 191с.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

ЖАЗКЕН А.

ученик 10 класса, Специализированная гимназия для одаренных детей имени Каныша Сатбаева, г. Аксу

ХАТАЙ Т.

ученик 10 класса, Специализированная гимназия для одаренных детей имени Каныша Сатбаева, г. Аксу

Развитие физической культуры на новом и качественном уровне является актуальной проблемой современного и быстро развивающегося общества, что требует неотложного решения. Проблемы развития физкультуры и спорта можно и нужно решать через «спорт для всех», то есть развивать разнообразные формы

двигательной активности и спортивные соревнования, имеющих целью укрепление здоровья людей – к «спорту высших достижений».

В современном обществе факторов, влияющих на работоспособность человека очень много. Неправильное питание, сидячий образ жизни, экологическое состояние окружающей среды, психологическая и экономическая обстановка и другие факторы негативно отражаются на человеке и его здоровье. Не удивительно, что это приводит к огромному количеству хронических заболеваний среди самых разных слоев населения. Вполне естественно, что такого рода ситуация принуждает принять меры в сфере физической культуры и спорта. Чтобы оказать максимально позитивное воздействие, необходимо направлять действенные преобразования не по отдельно взятым нормативам, а через полезную и увлекательную физическую активность, создавая комфортность для развития личности.

На уроке физической культуры происходит не только всестороннее физическое развитие со всеми важнейшими его составляющими: выносливостью, координацией, гибкостью и ловкостью, но и формирование универсальных учебных действий. Именно при занятиях спортом и физической культурой наиболее ярко проявляются такие важные для современного общества ценности, как равенство шансов на успех, достижение успеха, стремление быть первым, победить не только соперника, но и самого себя, вера в свои силы.

Речь идёт о возможности развития и воспитания личности ученика средствами спорта, соревнования, тренировочных нагрузок, спортивной подготовки, в ходе которой формируется сама личность в целом, способная достигать высокого результата. Лишь высокообразованный человек, обладающий спортивной культурой, способен сегодня одерживать настоящие победы.

Проблемы развития физкультуры и спорта можно и нужно решать через «спорт для всех», то есть развивать разнообразные формы двигательной активности и спортивные соревнования, имеющих целью укрепление здоровья людей – к «спорту высших достижений». В нашем спорте сегодня необходимо вести золотое правило «от малого к большому, от простого к сложному».

Все современные проблемы в «спорте высших достижений» необходимо искать именно в спорте шаговой доступности. От этого возрастет возможность для дальнейшего карьерного роста молодого спортсмена.

Нежелание детей посещать спортивные занятия также связана с падением престижности данной отрасли. Более того, наметился необоснованный уклон в сторону занятий так называемыми, «модными» видами спорта, таких как фитнес, йога, фиткросс. Ведь у нынешней молодежи нет интереса к однотипным и «приевшимся» упражнениям, что приводит нас к такой проблеме как низкая квалификация тренеров и неумение заинтересовать школьников и студентов.

Современный учебный труд имеет высокую информативность и интенсивность, что тем или иным образом отражается на функциональном состоянии ученика. К основной актуальной проблеме здоровья можно отнести сокращение часов занятий физической культурой на почве их занятости.

При несоблюдении здорового образа жизни это может привести к заболеваниям и снижению эффективности обучения. Известно, что ученики, как правило, имеют отклонения от здорового образа жизни, эти нарушения связаны с высокой занятостью и не умением организовать свой быт и учебную деятельность. Ну, а, самое печальное в данной ситуации это падение престижности здорового образа жизни. В конечном итоге все это приводит к снижению уровня физического здоровья и физической подготовленности, то в свою очередь вызывает различные хронические заболевания.

В крупных городах ученики тратят очень много времени на дорогу от дома до места учебы, учитывая то, что некоторая часть из них тратит на это около двух часов, а иногда и больше. Дети практически не соблюдают баланс в питательных веществах, т.е. нарушена рациональность в питании. Наблюдаются большие нарушения в режиме сна и отдыха. Все это отрицательно влияет на функциональное состояние организма и может привести к заболеваниям, что прямым образом мешает поддерживать и улучшать физические качества учеников.

В нашей школе ученики занимаются такими видами спорта, как футбол, волейбол, баскетбол, шахматы, борьба, легкая атлетика; многие из учеников начинают заниматься профессионально и добиваются определенных достижений, таких как мастер спорта, кандидат в мастера спорта. Также ученики в праве выбрать любую спортивную секцию, в которую они хотели бы вступить, что повышает их интерес к физической культуре и занятиям спортом в общем.

Приведенные нами проблемы в сфере физической культуры, являются лишь частью проблем. Развитие физической культуры

на новом и качественном уровне является актуальной проблемой современного и быстро развивающегося общества, что требует не отложеного решения.

Одним из таких решений является вовлечение подрастающего поколения в спорт через интерес к национальным играм, которые всегда выполняют общественные задачи: воспитательные, ритуальные, военно-спортивные, зрелищно-эстетические, коммуникативные и прочее. В условия борьбы за независимость и суровой кочевой жизни у казахского народа сложилась самобытная система физического воспитания. В базе ее лежали национальные виды спорта и подвижные игры.

Военно-спортивные игры выполняли широкую, универсальную функцию, связанную, как с походным бытом - обучая набегам, войнам, столкновениям, так и с чисто хозяйственной деятельностью народа. Яркими представителями таких игр были, аударыспак, жамбы ату, алтын кабак, скачки, курес и др.

Состязательный характер способствовал развитию у молодёжи силы, ловкости и выносливости, воспитанию храбрости, мужества и остальных свойств, нужных кочевнику-шаруа и войну-сарбазу. Если адаптировать национальные игры в современный спортивный зал, можно добавлять на уроки физической культуры такие игры как «Тартысу», «Тиынды көтер», «Орамал», «Асыктар» и т.д.

В особенности большой популярностью воспользовались конноспортивные игры. Конь составлял подвижную базу кочевого хозяйства и являлся олицетворением красоты, чистоты и скорости. В конноспортивных играх он, совместно с всадником-джигитом, участвовал в активном двигательном процессе. Развитие конноспортивных школ было бы прекрасным решением этого направления в оздоровительной программе всего общества.

Занятие спортом – это процесс, который состоит из множества факторов, взаимовлияющих друг на друга.

Мы предлагаем 5 ШАГОВ, основанных на спортивной активности, для формирования здорового образа жизни.

Шаг №1: давайте личный пример сверстникам, окружающим Вас людям (родителям, родственникам, одноклассникам, друзьям). Совместные занятия спортом – это очень даже эффективный способ сделать спорт важной, неотъемлемой частью Вашей жизни.

Шаг №2: рассказывайте о пользе спортивной активности и приведите существенные примеры о мировых достижениях.

Частенько напоминайте, что физкультура лучший друг, ведь именно она помогает надолго оставаться молодыми и здоровыми!

Шаг №3: выбирайте спортивное снаряжение, чтобы обеспечить безопасность при занятии спортом. Например, прыгучие кроссовки, экипировки, специальные повязки.

Шаг №4: надо, чтобы «знакомство» со спортом и физической культурой было на позитиве. Например, если Вы ходите в какую-нибудь спортивную школу или секцию, то выбирайте ту, где преподаватель знает свое дело. Он должен быть увлеченным и опытным педагогом, так как негативные эмоции могут отбить навсегда желания заниматься спортом и вести активный образ жизни.

Шаг №5: ставьте перед собой определенные цели как в спорте, так и в повседневной жизни. Но поставить цель - этого мало, нужно их добиваться и стараться работать на результат – именно эти качества помогут Вам в будущем.

ЛИТЕРАТУРА

1 Чукалина Я. В. Актуальные проблемы развития физической культуры и спорта.

2 Маликов Н. В. Актуальные проблемы физической культуры и спорта в современных условиях жизни.

3 Корсакова О. Н. Соотношение физической подготовки студентов к современным нормативам

ҚАЛА МЕКТЕПТЕРІНІҢ ҮЙІРМЕ САБАҚТАРЫНДА ҰЛТТЫҚ АТ СПОРТЫ ОЙЫНДАРЫН ДАМУ ТУДАҢ ЖОЛДАРЫ

КУЛЬМАГАНБЕТОВА Р. А.
тарих пәнінің мұғалімі, №18 ЖОББМ, Екібастұз қ.
РАХМЕТОЛЛА Р., ТАНАТАР А.
9 сынып оқушысы, №18 ЖОББМ, Екібастұз қ.

*«Төрт аяқтың тарланы қазанатың,
Екі аяқтың арланы - азаматың.
Қазанат пен азамат бірге шапса,
Бүкіл әлем таниды ҚАЗАҚ атын!»*

Жүйрік аттың жолында жанын беретін қазақ баласымыз ғой.
Тұлпар тұяғының дүбірін естіп тұрып, мойын бұрмауымыз әсте

мүмкін емес. Қазақта 5 жасқа тоған баланы АЗАМАТ болды деп, алғаш атқа отырғызады. Ат-жалын тартып мінген қазақ баласы 5-6 жастан жеткіншек жасқа дейін аттың жалында жабысып өседі. «Ат ердің қанаты» деген нақыл сөз бар. Осы бабадан жалғасын тауып келе жатқан дәстүрімізді біздің өңір берік ұстанған. Екібастұз өңіріне танымал «Атбегілер әулеттері» ат баптайды.

«Ұлы даланың жеті қыры». Атқа міну мәдениеті мен жылқы шаруашылығы жер жүзіне Ұлы даладан тарағаны тарихтан белгілі. Міне ғылыми мақалада осы құндылықтарды дәріптеу, паш ету, күнделікті өмірде қолдану бағыт да кіріктірілген. Жалпы көкпар қазақ халқының ұлттық ойыны, оған кез келген атты қолдануға болмайды, ал көкпарға салатын аттардың бабы келіскен болу қажет. Қазіргі уақытта осы бағыттағы үрдіс кенжелеп қалған. Осы олқылықтың орнын зерттеу арқылы біршама шешуге тырыстым. Көкпарға пайдаланатын аттардың жасы, оның жүрісіндегі ерекшелігі, қандай азықты қорек ету керектігі, қанша уақыт табында, қанша уақыт қолда болу керектігін бірқатар деректер мен физиологиялық заңдылықты негізге алдым.

Көкпарға пайдаланатын аттарды жылқы үйіріне қарап тұрып айыра білетін қазақтың байырғы атбегілік қасиеттерінің ең қажеттісі, қазір қолдануға жарайтынын нақтыладым. Сыртынан қарағанда көзге шалынатын жылқы қасиеттерін тізбектеп келтірілген. Ең маңыздысы қазақ әдебиетіндегі көкпар аттарына қатысты қасиеттерді кіріктіре отырып, қазіргі кезде қаншалықты қолануға ыңғайлы деген тұжырымды да талдап көрсетілді. Қазіргі кезде елімізде көкпар аттарын іріктеуге қажетті негізгі ресурстарға шолу жасалды. Мысалы, жер жадысы, ауа-райы, соңғы технологиялар, ветеринарлық бағыты, ат ұстайтын жер, азық-түлік т.б. Қай өлкенің аттарын қалай таңдау керектігіне тоқталдым [1, 114 б.]

Қазақ жылқысының тарихы және ұлттық құндылықтарының бірі – жылқы малы. Қазақ жері мен елі – көне жылқының отаны. Қазіргі зерттеулер осыдан 6 мың жылдар шамасы бұрын Қазақстан территориясында тұрған көшпенді тайпалар әлемде алғаш рет жылқыны қолға үйретіп, мініске, күш-көлікке пайдаланғанын, етін жеп, сүтін сусын еткенін дәлелдеп отыр. Қазақ халқы жылқы түлігін баға да білген, бағалай да білген халық. Ел аузындағы «жүзден жүйрік – мыңнан тұлпар» – деген нақыл сөз, бұл жылқыны өсіре білгендік пен оны баптап бәйгеге қоса білгендіктің философиялық түйіні. Халқымыз жылқыны құндылығы мен қадір-қасиетіне қарай

түрлендіре атағанына қарасақ-жүйрік те, сәйгүлік те, тұлпар да, дүлдүл де, тарлан да, тіптен қазанат та ешқайдан келмеген.

Сурет 1 – «Ұлттық құндылықты ұлықтаған мектеп»
Мектебіміздегі үйірме сабақарында оқушылар киіз үй құрастырып, жабдықтарымен танысып, қамшы тоқуға машықтанады, ат – өззелдерін үйренеді

Жаппай көкпар мен спорттық көкпардың айырмашылығы, жаппай көкпар тартыста серкенің салмағы нақты белгіленбейді. Теке тарта ма, тана тарта ма, өздері шешеді. Сосын жүз ат шаба ма, мың ат шаба ма – шектеу қойылмайды. Ал, спорттық көкпар белгілі ережеге сүйенеді. Көкпаршыларды ұйымдастырып, Павлодар өңірінде өтіліп жүрген ұлттық ат спорты жарыстарының, өскелең ұрпаққа беретін өнегесі көп. Облыстағы негізінен көкпаршы жігіттеріміз Екібастұздың Ақкөл ауылында, Баянауылда, Май ауданында, Ақсуда тұрады. Екібастұздың Ақкөл ауылының «Пырақ», Жайылма ауылының «Көкбөрі» және Май ауданының «Саты» командалары жүлделі орындардан көрініп келеді. Көкпаршылардың айтуларына, «Пырақтың» капитаны Дәурен Жандарбеков, Оразалы Шөпшин бастаған Еркебұлан Егінбаев, Мереке Смағұлов, Ерганат Қадыров, Айбын Уахитов, Нұрбол Жақсыбектер үшін көкпар ойын ғана емес, өмір сүру салтына айналған. Ауылдарда ат баптап, көкпар тартуға құмар жастар көбейіп келе жатқаны, әрине, қуантады. Ал көкпарға құмартқан ұлттық ойынымызға қолдау көрсеткен жастардың бастамасы нұр үстіне нұр.

Бүгінде Жайылма ауылы Көкпар құрама командасында жастар белсене қатысуда. Олар: Уахит Балғын, Ергали Мирас, Құбайдолла Нұрдәулет, Қайыржан Нұрғанат, Егінбаев Абдурахман, Наурызбай Кенесары, Қайратов Олжас, Хасен Хақназар, Абылай Айбын, Айлыбаев Қайырбай, Қайратов Тілеужан [2, 54 б.].

Екібастұз қаласы «Көкпар» ұлттық ат спорты жарыстарында Облыстан 6 дүркін чемпион атанды. 2013 жылы «Жасөспірімдер арасындағы ҚР чемпионатында Қола жүлде иеленді. Осы команда ішінде «Ел чемпионатында» «Қыз қуу», «Аударыспақ» ұлттық ат спорты түрлерінен жеңімпаз болып, Спорт шебері, Спорт шеберіне үміткер атағын алғандар да бар. Уахитов Айбын Алматы «Ересектер арасында» II орын, Петропавл «Жастар арасында» III орын, Жақсыбек Нұрбол Түркістан «Қыз қуу» I орын, Мусралинов Қанағат Түркістан «Аударыспақ» қола жүлде иегері.

Сурет 2 – «Ер тұрманын жатқа білер, Ер тақымын берік етер» атқамінер жеткіншектерді, рухты азаматтарды тәрбиелеу басты парыз

Бүгінгі күні көкпарға арналған ат дайындау ғылыми негізделген әдістемесіз жүргізіледі және бұл деңгей білімділікпен емес, әуесқойлықпен емес, жаттықтырушылық дәрежесі көзге анықталады [3, 45 б.].

Екібастұз қаласының намысын қорғайтын «Ақкөл-Жайылма» көкпар командасы ересектер арасында облыстың 6 дүркін чемпионы атанды.

Бұл мәселені жақын арада шешу керек екені анық, себебі көкпар жалпы бірқатар елдерде жаппай даму үстінде, ал жарыс кезінде көптеген жылқылар дайын емес, жарақат алып, түрлі дәрежедегі жарақат алады.

Қазақ ұлттық спорт ойындары және олардың жастардың әскери-патриоттық дене тәрбиесіндегі рөлі атам заманда қолға үйретіліп, адамзат баласының қажетіне жаратқан жылқы түлігі көшпенділердің ең қасиетті, ең қадірлі малы. Көшпенділерді жылқы малынсыз елестету мүмкін емес.

Сондықтан да көшпенділер мен жылқы түлігі егіз ұғымдай қосарланып айтылған. Тіпті көшпенділер қауымын «аттылар әулеті» деп те бекерден бекер айта салмаса керек. Өйткені, ұланғайыр даланың, ұлан байтақ өлкенің ұлы тұрғындарының тыныс-тіршілігі, өмір-салты, өнер-білімі, әдет-ғұрпы, салт-санасы, салтанаты, бір сөзбен айтқанда бүкіл мәдениеті жылқы түлігімен тығыз байланысып жатады.

Павлодар облысындағы көкпар аттарының стандартты жағдайын жасау. Қазақстан халқының атжарыстарға деген қызығушылығы ерекше. Алайда дәл осы күнге дейін осы рухани қажеттілікті ұйымдастыру жағы орташа деңгейде. Оның үстіне ат спорты индустриясы деңгейіне жетпеді.

Павлодар өңірінде бірнеше ипподромдар мен жаттығу орталықтары салынуы тиіс. Олар жекешелендірілмеуі тиіс, әйтпесе, спорттық жылқы шаруашылығының басты мәні – ипподромдардың атжарыс ұйымдастырушылары үшін де, қатысушылары, сондай-ақ жанкүйерлер үшін де қолжетімділігі мүмкін болмайды. Ірі өңірлік аудандарда (Ақсу, Екібастұз, Май ауданы, Баянауыл) аясында екі-үш ипподром салуға қаражатты тек мемлекеттің бөлуге шамасы бар [5, 198 б.]. Сондықтан мемлекет салықтық базаны, жұмыс орындарының санын, экономикаға құйылатын инвестицияның артуына мүдделі.

Сурет 3 – «Көкпар» ұлттық ат спорты ойынының ережесі «Шеңбер» мәселесі

Сүйініштісі сол, елімізде көкпар десе ішкен асын жерге қоятын азаматтар аз емес. Бірінші, халқымыздың көкпар сүйер қауымның 90 пайызы ауылда тұрады. Ауылда көкпар ұлттық ат спорты, бәйге, күрес, жекпе-жектер бар. Ендігі кезекте қала мектептері оқушылары арасында осы ойындарды дамытудың жолдарын жетілдіру. Ол үшін мектептерде арнайы оқу-жаттығу орындарын жетілдіріп, үйірме сабақтарын өткізу. Ұлттық спорт жобасын жетілдіру. Біздің барлық ұлттық ойындарымыз, оның ішінде, көкпар төрт түліктің төресі – жылқы жануарымен байланысты. Сондықтан да, жылқыға деген көзқарасты түбегейлі өзгерту керек. Қазақстанда жылқы шаруашылығын дамытуға арналған арнаулы бағдарлама қабылданғаны жөн. Бұл жерде, ең бастысы, Қазанатты түлету керек. Өйткені, қазанат – қазақтың қазынасы, халқымыздың қорғаны,

айбыны, заманында ел қорғаған батырларымыздың сенімді серігі, қолғанаты болған. Біз Қазанатты түлетсек, бүкіл әлемді өзімізге қаратар едік [6, 275 б.].

Қорыта келе мектебімізді алдағы уақытта «Ұлы даланың жеті қыры» Атқа міну мәдениеті жобасы негізінде 5–9 сыныптарға арналған «Жылқытану» факультатив бағдарламасы аясында сабақтар өтіледі. Кездесулер: I. Уахитов Айбын Талғатұлы Екібастұздағы «Қ.Р. Спорт шебері», бүгінгі ұлттық ат спорты ойындарының жаттықтырушысы. Жоспар негізінде Жылқы жануарының I. Тарихи, биологиялық, әдеби шығармалардағы, спорттық ойындардағы және рухани мәдениеттегі құндылықтарын зерттеу жұмыстарын жалғастыру барысында кездесулер ұйымдастыру II. Мектеп бағдарламасына арнайы факультатив сабақ енгізу (36 сағаттан құралған, соның ішінде 27 сағат теория, 4 сағат тәжірибе, 5 сағат кездесу).

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Барминцев Ю. Н. Етті және сүтті жылқы шаруашылығы, – Алматы, 2010. – Б. 114–119.
- 2 Бозымов Қ. Қ. Жылқы және түйе шаруашылығы, Ер қанаты – Алматы: Қайнар, 2011. – Б. 54–65.
- 3 Әкімбеков Б. Р., Мүслімов Б. М., Әкімбеков А. Р. Дәленов Ш. Д. Жылқы шаруашылығы, Қостанай, 2008. – Б. 45–75.
- 4 Құрманбаева С. К. Ұлттық ойындардың бүгіні мен келешегі, – Алматы, 2009. – 209 б.
- 5 Несіпбаев Б. К. Ұлт мәдениеті мен өнері, – Білім, 2009. – 198 с.
- 6 Атабаев А. С. Ұлттық ойындар – халық мұрасы, – Кітап. 2010. – 275 б.

СТАТОДИНАМИКА – МОДЕЛЬ ЖИЗНИ. ПУТЬ К РАЗВИТИЮ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ ЧЕРЕЗ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНУЮ КОМПЕТЕНТНОСТЬ. ФИНАЛ

РЕСНЯНСКАЯ В. В.

школьник, Школа-лицей имени Аманжолы Шамкенова, г. Павлодар

СМАГУЛОВ Р. З.

учитель, Школа-лицей имени Аманжолы Шамкенова, г. Павлодар

ЖУМАШЕВА Б. С.

учитель, Школа-лицей имени Аманжолы Шамкенова, г. Павлодар

Составляющая информационно – коммуникативной компетентности передового педагога в современном мире включает в себе три основных кластера, которые учитель проецирует на учебную деятельность своего ученика: высокий уровень функциональной грамотности в области ИКТ; понимание личностных и социальных задач; превосходство ИКТ, как главного аспекта новой парадигмы в образовании, направленную на развитие учащегося как субъекта современного информационного социума. Этот основной аспект современных реформ происходящих в сфере образования, мы с Ринатом Зекеновичем, изучали и обсуждали в коллаборации с учителем начальных классов ГУ «Комплекс «Музыкальный колледж – музыкальная школа – интернат для одарённых детей» Павлодарской области Жумашевой Бибигуль Сапаровной. В современное время, в среднем образовании Республики Казахстан, в авангарде внедрения передовых реформ, стоит развитие функциональной грамотности через МОДО (Мониторинг образовательных достижений обучающихся), комплексного тестирования, где применяется ИКТ по трём направлениям функциональной грамотности. Это – грамотность чтения, математическая грамотность, естественнонаучная грамотность, в частности объединяющая в себе такие предметы естественнонаучного цикла, как биология, химия и физика, которые являются смежными предметами для нашего предмета физическая культура, объясняющая суть метапредметных связей. А после МОДО нас ожидает PISA (Международная программа по оценке образовательных достижений учащихся).

В философском направлении рационализм источником познания служит разум. Рационалист всегда опирается на науку, научное обоснование. Почему я себя считаю рационалистом, как я стала рационалистом, человеком с теоретическим складом

ума и суждений в мире научного познания через принципы статодинамики, и что вообще такое статодинамика и как она работает, какую огромную несёт пользу для организма человека, как на ментальном, так и на физическом уровне, какую огромную передовую «футуристическую» научную составляющую содержит в себе статодинамика и какая была проделана работа по этому направлению исследования, внедрения и применения компетенций, связанных с принципами статодинамики, об этом мы писали в своих статьях ранее, которые есть в ряде сборниках Международной научной конференции «Сатпаевские чтения», выпущенных несколькими годами ранее, в течение нескольких лет.

Жизнь по экспоненте. А точнее, по-научному, будет «экспоненциальный рост», а ещё более точно – число Эйлера, названного в честь Леонарда Эйлера – швейцарского, прусского и российского математика и механика XVIII века, внесшего фундаментальный вклад в развитие этих наук, а также физики и астрономии и ряда прикладных наук (см. рис. 1) [5].

«Экспоненциальный рост»

Число Эйлера (e)
e = 2,71828

Леонард Эйлер
(1707–1783)

Рисунок 1 – «Экспоненциальный рост». Число Эйлера

И хотя и числом оно не является, а является функцией. (см. рис. 2).

$$e^x = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{x}{n}\right)^n$$

Рисунок 2 – Функция экспоненты

Но для нас физкультурников и спортсменов, а физическая культура и спорт являются моделью жизни, матрицей, которую мы должны научить накладывать на аспект жизнедеятельности, не столько важно понимание глубинных тем точных наук математики и физики, сколько понимание глубоко смысла пользы образования с точки зрения философии рационализма для общества в целом. То есть рационализм это функциональная грамотность и это же жизнь по экспоненте, математической функции, которая легко объясняет рациональный подход в решении поставленных задач и их действий, для меня это статодинамика – модель жизни и её рациональный подход, через усвоение и развитие функциональной грамотности через информационно-коммуникативную компетентность, а для вас это может быть что угодно, но с прикладным, полезным значением для жизни через науку. Экспонента – это не медленный циклический, скачкообразный или линейный процесс, по принципам которого многие из вас живут (см. рис. 3).

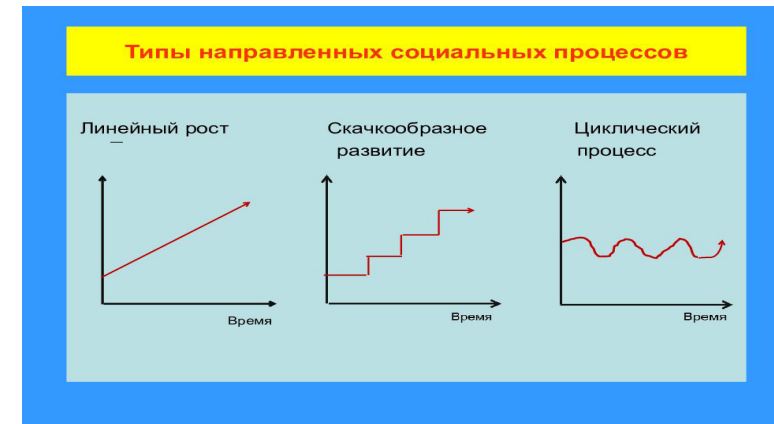

Рисунок 3 – Типы направленных социальных процессов

Это особый вид роста, при котором каждый последующий шаг и его значение увеличиваются в геометрической прогрессии (см. рис. 4).

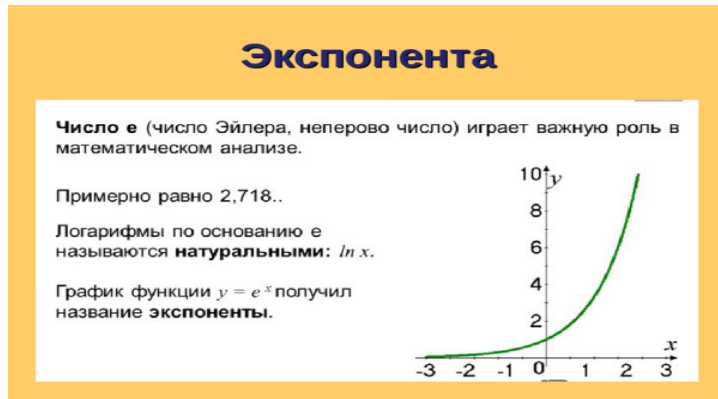

Рисунок 4 – Экспонента

В образовании это развитие функциональной грамотности через философию рационализма, то есть теоретического подхода, в частности через информационно – коммуникативную компетентность, которая создаёт крепкий фундамент, плато, через который и на котором в ближайшем время, при правильном подходе в обучении сфере образования, должна стоять экономика всего нашего государства, и от этого будет зависеть на сколько наши педагоги смогут донести до подрастающего поколения главную идею, мысль, которую мой учитель физической культуры Смагулов Ринат Зекенович назвал: «Парадигма «Образование для жизни». Ведь совсем скоро, в ближайшем будущем, моему поколению предстоит решать государственные и глобальные проблемы бытия человеческого. То есть, обучаясь по принципу развития функциональной грамотности, в частности через информационно – коммуникативную компетентность, мы не просто получаем теоретические знания, мы их можем применять, а приобретённые таким путём компетенции приносят плоды с ростом геометрической прогрессии, так как несут в себе огромное прикладное значение, а это и есть «экспоненциальный рост». То есть физическая культура через принципы научного познания представляет образовательной среде богатство своей сферы деятельности, предлагая новые механизмы для обучения от физического к ментальному и когнитивному

развитию. А это в свою очередь и является достижением цели и выполнением главной задачи, которую поставило руководство нашего государства в лице президента Республики Казахстан Касым – Жомарта Токаева.

Как же «экспоненциальный рост» связан со статодинамикой? Ожесточение мышц, т.е. ограничение доступа кислорода к мышцам (за счет постоянного напряжения) влечет соответствующий стресс, накопление креатинфосфата, локальную гипоксию мышечного волокна, происходит увеличение силы мышц, уменьшается масса общего жира, так как стресс стимулирует выход в кровь гормонов гипоталаза и активизирует симпатическую нервную систему. В результате начинается выделение гормонов мозгового вещества надпочечников (катехоламинов) – адреналина и норадреналина (норадреналин также выделяется из окончаний симпатической нервной системы). Эти гормоны, а также тестостерон и соматотропин, стимулирует выход жирных кислот из жировых депо в кровь. Повышенная концентрация гормонов и полирибосом удерживается в тканях тела в течение 1–2 суток, что повышает обмен и использование жирных кислот из жировых депо для функционирования сердца, дыхательных мышц и пластических процессов в скелетных мышцах. Необходимо добавить, что среди учёных существуют мнения и высказывания о том, что раковые клетки функционируют по принципу бескислородного режима обеспечения себя энергией, поэтому данная работа может быть интересна и для ученых – онкологов. Также происходит чистка сосудов, борьба с атеросклерозом сосудов. Работа в короткой амплитуде снижает нагрузку на суставы и предупреждает их травмирование, а в итоге износ и разрушение, укрепляется иммунная система организма человека. Можно работать с массой собственного тела и с различным оборудованием от резиновых эспандеров до отягощений и тренажёров. И что не маловажно, напомним, такой режим тренировки не вредит сердцу, оно не изменяется по принципу D – гипертрофии. Сколько часто можно тренироваться? Два раза в неделю с перерывами около двух дней, в среднем 30-50 минут до 1 часа. Далее после освоения технологии выполнения упражнений в статодинамическом режиме, можно выполнять упражнения самостоятельно дома и на свежем воздухе, с родными и близкими и друзьями, а также разнообразить их, так как по своей сути упражнений статодинамики можно придумать не малое количество. И также необходимо знать, что митохондрии растут в среднем около

двадцати дней. И при отсутствии должной физической нагрузки количество их уменьшатся. Всё вышесказанное сводится к тому, что упражнения, выполняемые в статодинамическом режиме, безопасны и полезны людям разных возрастов. Всё вышперечисленное является ключевыми факторами анаболизма, а не катаболизма мышц.

Исходя из выше сказанного, огромную пользу статодинамики для здоровья нельзя не увидеть. Она растёт в геометрической прогрессии, то есть по принципу «экспоненциального роста». А это и есть метапредметная связь, которая определяет новые механизмы для обучения от физического к ментальному и когнитивному развитию. То есть понимая принципы статодинамики и пользу для здоровья человека, через статодинамику можно привлечь учащихся изучать, к примеру математику и множество других дисциплин, быть функционально грамотным и перенести это на другие аспекты жизни. То есть статодинамика это как модель для развития грамотного, ориентированного в правильном направлении человека. Через статодинамику можно помочь повысить качество обучения подрастающего поколения.

Многое мне ещё придётся испытать, переосмыслить и находиться в вечном поиске. Но то, что дала мне статодинамика, останется в моей жизни навсегда. Это мое финальное выступление о статодинамике, как учащейся средней школы, но не последнее, как человека переходящего на новую ступень жизненного пути, и со мной всегда будет эта матрица жизни, заложенная в меня, через научное познание, от учителя – рационалиста к рационалисту – ученику.

Это мой финальный аккорд в роли ученика – исследователя, но и в то же время отправная точка во взрослую жизнь, со своим правильным видением жизненной модели и с нашей вместе с Ринатом Зекеновичем концепцией жизни, которая включает в себе суть научного познания – философию всей жизни, в основе которой – наука, то есть научно обоснованные доказательства, а только после внедрение и воплощение задуманных идей. И название этой концепции «Я рационалист».

ЛИТЕРАТУРА

1 Смагулов Р.З. Гиперплазия гликолитических мышечных волокон. / Материалы международной научной конференции молодых ученых, магистрантов, студентов и школьников «XVII Сатпаевские чтения» / ПГУ им. С. Торайгырова. – Павлодар, 2017. – Т. 17 – С. 174 – 182.

2 Смагулов Р.З. Плайометрические упражнения на секционных занятиях в общеобразовательной школе. – Павлодар, 2013 – 22 с.

3 Смагулов Р.З. Стретчинг. Использование упражнений на растягивание на секционных занятиях в общеобразовательной школе. – Павлодар, 2013 – 11 с.

4 Международная программа по оценке образовательных достижений учащихся. [Электронный ресурс]. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения: 02.03.2024)

5 Эйлер, Леонард. [Электронный ресурс]. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения: 05.03.2024)

РАЗВИТИЕ ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ У УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ЗАНЯТИЯ ТАЙСКИМ БОКСОМ

СЕЙЛЬХАН А. М.

ученик 8 класса, Байконысская СОШ, р-н Терекөл, Павлодарская обл.

СЕЙЛЬХАН Н. М.

учитель физической культуры, Байконысская СОШ,
р-н Терекөл, Павлодарская обл.

Тайский бокс как одно из эффективных средств для развития волевых качеств у учащихся. Были рассмотрены основные принципы и техники тайского бокса, его влияние на формирование у учащихся таких важных качеств, как сила воли, настойчивость, самоконтроль и уверенность в себе. Также проанализировано, как занятия тайским боксом способствуют развитию физической и психологической выносливости, что в свою очередь повышает общую устойчивость к стрессовым ситуациям.

Ключевые слова: воля, развитие, учащиеся, тайский бокс.

В настоящее время проблема развития волевых качеств у учащихся стоит особенно остро. Ни для кого не секрет, что современные дети не устоят перед сотовым телефоном, и если будет выбор между книгой и телефоном, выбор будет не в пользу прочтения книги. Слабая воля ведет к возникновению различных как социальных, так и бытовых, физических проблем. Решение данного вопроса требует определенных усилий как от преподавателя физической культуры, тренера, так и родителей. Возможность развития и совершенствования воли человека через спорт ни у кого сомнения не вызывает. Воля человека отчетливо проявляется и

развивается в сознательных действиях, направленных на достижение определенных целей, связанных с преодолением препятствий [1].

С некоторыми препятствиями проявления воли мы столкнулись во время тренировок по муай тай, в результате чего, в соответствии с ростом подготовленности учащихся, постепенно усложнялись внешние препятствия. Препятствия делятся на внешние и внутренние. Внешними препятствиями могут быть: техника и тактика ведения боя, условия в которых проходят тренировки, действия противника и т.д.

Внутренними препятствиями являются изменения различных систем организма спортсмена, его функционального и психического состояния. Возникновение страха, неуверенности, сомнения в своих силах связано со столкновением с внешними препятствиями. Однако препятствия, с которыми сталкиваются школьники во время тренировок очень разнообразны. Для преодоления различных препятствий требуются различные проявления воли [1]. Например, чтобы выполнить прием, связанный с риском, а значит с преодолением чувства страха, необходимо проявить настойчивость. Выйти на татами против противника имеющего неоднократные победы в данном виде спорта, и одержание победы, тоже можно назвать преодолением препятствий.

Воля представляет собой способность человека к осуществлению целенаправленных действий, преодолению трудностей и достижению поставленных целей. В контексте уроков физической культуры развитие воли играет решающую роль, так как требует от учащихся усилий, самоконтроля и настойчивости. Воля позволяет преодолевать усталость, лень и преодолевать трудности в процессе занятий.

Волевые качества лежат в основе практически всех действий человека. Развитие морально-волевых качеств учащихся может успешно проходить на уроках физической культуры, т.к сама физкультурная деятельность создает для этого всевозможные ситуации. Честность, вежливость, уважение к людям, трудолюбие, взаимопомощь, целеустремленность, настойчивость, смелость, самостоятельность, самообладание – все эти качества ярко проявляются во время занятий физическими упражнениями, а также во время тренировок. Воспитание различных волевых проявлений личности школьников – трудоемкий процесс, который должен постоянно осуществляться как на уроках физической культуры так и на тренировках, внеклассной деятельности учащихся. Если делать

это нерегулярно, то воспитание волевых качеств перестает давать нужный эффект и вызывают снижение уровня. Для успешного воспитания воли учителю и тренеру нужно постоянно изучать своих учеников, подбирая для них индивидуальные задания и тренировки.

Совершенствование воли человека – одна из сторон спортивной подготовки в процессе многолетней тренировочной деятельности. Тайский бокс, или муай тай, – это древнее боевое искусство, которое имеет глубокие корни в тайской культуре. Этот вид единоборств отличается своей жесткостью, выносливостью и техничностью, и требует от спортсменов не только физической подготовки, но и сильной воли. В последние годы тайский бокс стал популярным не только среди профессиональных бойцов, но и среди обычных людей, в том числе учащихся. В данной работе мы рассмотрим, как тайский бокс может быть использован как средство развития волевых качеств у учащихся.

Занятия тайским боксом могут значительно способствовать развитию волевых качеств у учащихся. Вот несколько способов, как это может происходить:

1) самодисциплина: тайский бокс требует строгой самодисциплины. Ученики вынуждены придерживаться строгого расписания тренировок, соблюдать правила зала и следовать инструкциям тренера. Этот процесс помогает им укрепить свою волю и сосредоточиться на достижении поставленных целей;

2) стойкость: тренировки тайского бокса часто очень интенсивны и физически нагружены. Ученики учатся преодолевать боль, усталость и физические ограничения, что требует сильной воли и выносливости;

3) управление эмоциями: тайский бокс требует контроля над эмоциями, так как ученики должны оставаться спокойными и сосредоточенными даже в стрессовых ситуациях. Это помогает развить ученикам способность контролировать свои эмоции и действовать решительно в любых ситуациях;

4) уверенность: преодоление сложных физических и эмоциональных вызовов в процессе тренировок тайского бокса помогает ученикам почувствовать себя более уверенно в своих силах. Это в свою очередь может укрепить их волю к достижению других целей в жизни;

5) самоконтроль: ученики тайского бокса учатся контролировать свои действия и реакции, как во время тренировок, так и в

повседневной жизни. Они узнают, как принимать осознанные решения и не давать эмоциям взять верх;

б) целеустремленность: занятия тайским боксом требуют постоянного совершенствования и работу над собой. Ученики учатся ставить себе цели и стремиться к их достижению с настойчивостью и упорством.

Конкретные проявления воли, обусловленные особенностями препятствий, которые приходится преодолевать и есть-волевые качества [2].

В целом, занятия тайским боксом могут значительно улучшить волевые качества учащихся, помогая им стать более решительными, уверенными и дисциплинированными личностями.

Практика показывает, как занятия тайским боксом помогает учащимся развивать самоуверенность и уверенность в себе. В нашей школе имеет место случай, когда ученик имеющий особые образовательные потребности занимаясь тайским боксом имел успехи на областном и республиканском уровнях. Некоторые из учащихся имея скромные физические данные (низкий рост, астенический тип телосложения), но будучи уверенными в своих силах, показывали успехи на областных и республиканских уровнях. Когда они видят, как они улучшают свои навыки и достигают новых результатов, это укрепляет их веру в себя и свои возможности. Уверенные в себе учащиеся лучше справляются с трудностями и достигают поставленных целей, что несомненно необходимо в учебном процессе.

Вывод: тайский бокс является эффективным средством развития волевых качеств у учащихся. Практика этого вида единоборства помогает им развивать самодисциплину, упорство, управление эмоциями, стрессоустойчивость, самоуверенность и уверенность в себе. Эти качества не только помогают учащимся в спорте, но и в повседневной жизни, делая их более успешными и уверенными в себе личностями. Таким образом, внедрение тайского бокса в образовательный процесс может быть полезным для развития волевых качеств у учащихся.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бутенко Б.Н Физическая подготовка юных боксеров /Б.Н Бутенко, Н.А. Худадов и др. // Ежегодник. – М.,1994.-с. 77-90
- 2 Дегтярев И.П Тренированность боксеров /И.П.Дегтярев. – К., 1985.-150 с

ВЛИЯНИЕ ИГРЫ ТОГЫЗКУМАЛАК НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ, МАТЕМАТИЧЕСКОЙ И ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

УРАЗОВА А. М.

ученица 9 класса СШ. им К. Шулембаева г. Аксу,

УРАЗОВА Е. В.

учитель физической культуры СШ. им К. Шулембаева, г. Аксу.

Культура и быт казахского народа – есть отражение исторических событий, которые так или иначе влияли на образ жизни наших предков. В основе нашей культуры лежит кочевой образ жизни, так сложилось исторически ввиду природно-климатических, экологических, религиозных и других факторов. В период распространения ислама, кочевники нашего края смогли гармонично связать религию с уже имеющимися традициями, и жить согласно им. В советский период были попытки создать нового человека-советский гражданин, ставя национальные и культурные особенности на второй план. Все исторические события внесли свои изменения в культуру и быт нашего народа, но не смотря на все это, сквозь исторические переломные моменты красной нитью прослеживается дух и менталитет кочевника. Этому можно найти подтверждение в сохранившихся по сей день и не потерявших актуальность национальным играм казахского народа. Особой значимостью среди них обладает национальная игра тогызкумалак, которую также называют «алгеброй кочевника» [1, 2].

Почему данная игра актуальна для современного подрастающего поколения? Во-первых, вектор образования нацелен на развитие математической и функциональной грамотности школьников, поощряющее нестандартные и не шаблонные пути решения «проблемы» и развитие логического мышления. Во-вторых, тогызкумалак имеет под собой математическую основу, не говоря уже о том, что данная игра развивает смекалку и сообразительность, то есть развивает остроту мышления. Таким образом, вектор в образовании учащихся и заложенные предками правилами игры тогызкумалак имеют совместные точки соприкосновения.

Цель работы: оценить влияние национальной игры тогызкумалак на формирование логического мышления, математической и функциональной грамотности школьников

Задачи исследования:

1. Установить связь между освоением игры и улучшением логического мышления учащихся;

2. Определить на какие сферы математической и функциональной грамотности влияет тогызкумалак

Тип исследования – обсервационное, поперечное исследование. Исследование было проведено согласно заявленному в протоколе исследования календарному плану.

В исследовательский проект включены все участники, соответствующие критериям включения и исключения.

Критерии включения в исследование:

- ученики СШ им. К. Шулембаева, изъявившие желание посещать секцию тогызкумалак в 2023-2024 учебном году.

Критерии исключения из исследования:

- ученики, которые начали посещать секцию до исследовательского проекта;

- ученики, которые не посещали до этого секцию, но были знакомы с правилами игры;

Таким образом, применяя критерии включения и исключения, объем выборочной совокупности составило 14 человек. Все участники являлись учениками начальных классов, среди которых во 2 классе обучалось 7 детей, в 3 классе – 4, в 4 классе – 3.

Методика проведения измерений:

Поперечное исследование представлено в виде проведения пре- и пост-теста участников. Опираясь на отсутствие единого валидного опросника в открытых источниках, соответствующий возрастной категории участников было принято решение воспользоваться тестовыми заданиями из открытых источников. Данным источником (банком вопросов) является архив задач центра «КЕНГУРУ ПЛЮС» (<https://mathkang.ru/rar>).

В пре-тесте, как и в пост-тесте содержится 20 вопросов, которые охватывают следующие разделы математической грамотности учащихся: задание на анализ, синтез, логику, комбинаторику. На каждую рубрику отводится по 5 вопросов. Опрос проводился с использованием бумажных носителей. Время тестирования учащихся было ограниченным и составляло 30 минут (по 1,5 минуты на 1 вопрос). Стоит также отметить, что по уровню сложности пре и пост-тест сопоставимы. [3].

Способы и обработки данных:

Для обработки полученных данных баллы, полученные в результате пре- и пост-теста из индивидуальных ответов учащихся были перенесены в единую таблицу.

Этические принципы:

Проведенный мною исследовательский проект, в котором был использован метод социологического опроса (анкетирование), не противоречит этическим принципам проведения научных работ.

При переносе результатов пре- и пост- тестов на электронный носитель были учтены моменты анонимности (т.е. вместо ФИО учеников в таблице содержится нумерация).

Результаты:

Обобщенные результаты проведенных пре- и пост-тестов представлено в таблице №1. В таблице №2 представлена динамика результатов относительно 4 категорий: анализ, синтез, комбинаторика, логика.

Таблица 1 – Результаты сдачи учащимися пре- и пост-тестов

Ученик	Класс	Пре-тест (%)	Пост-тест (%)	Прирост (%)
1	2	35	60	25
2	2	40	75	35
3	2	20	40	20
4	2	45	75	30
5	2	25	40	15
6	2	40	55	15
7	2	35	35	0
8	3	65	90	25
9	3	60	80	20
10	3	50	75	25
11	3	50	60	10
12	4	25	65	40
13	4	80	90	10
14	4	40	45	20

Таблица 2 – Динамика показателей по 4 разделам для каждого учащегося

№	Анализ		Синтез		Комбинаторика		Логика		Класс
	ПРЕ (%)	ПОСТ (%)	ПРЕ (%)	ПОСТ (%)	ПРЕ (%)	ПОСТ (%)	ПРЕ (%)	ПОСТ (%)	
1	40	60	20	40	40	80	40	60	2
2	40	60	60	100	40	80	20	60	2

3	0	40	40	40	20	40	20	40	2
4	60	80	40	60	60	100	20	60	2
5	20	40	20	40	40	40	20	40	2
6	60	60	40	60	40	100	20	20	2
7	40	40	60	40	20	40	20	20	2
8	100	100	80	100	20	80	60	80	3
9	40	80	60	80	60	80	80	80	3
10	40	80	60	80	20	40	80	100	3
11	40	60	60	80	60	60	40	40	3
12	20	60	40	60	20	80	20	60	4
13	100	100	80	80	40	80	100	100	4
14	40	40	40	40	20	40	60	60	4

Условные обозначения

прогресс
регресс
без изменений
максимальный балл

Таблица 3 – Средние баллы учащихся, распределенные по 4 категориям оценивания и классам

Класс	Анализ			Синтез			Комбинаторика			Логика		
	Пре	Пост	При-рост	Пре	Пост	При-рост	Пре	Пост	При-рост	Пре	Пост	При-рост
2	37,1	54,2	17,1	40	54,2	14,2	37,1	48,6	11,5	22,9	42,9	20
3	55	80	25	65	85	20	40	65	25	65	75	10
4	53,3	66,7	13,4	53,3	60	6,7	26,7	66,7	40	60	73,3	13,3

Обсуждение результатов:

По данным таблицы №1 видно, что у 13 (92,8%) участников прирост показателей составил, как минимум 10%. Только у одного учащегося (7,2%) данные показали отсутствие прироста в тестированиях. На 10% улучшили свои показатели 2 учащихся, на 15%-2, на 20%-3, на 25%-3, на 30%-1, на 35%-1, на 40%-1. Средний результат пре-теста на группу составляет 43,6%. Средний результат пост-теста на группу составляет 63,2%. Средний процент прироста на данную группу составляет 19,6%.

В таблице №2 хорошо демонстрируется качественные и количественные изменения в результатах учащихся. Большинство учеников улучшили свои результаты по 4 категориям - 42 показателя (зеленый ячейки таблицы №2), часть результатов остались без

изменения- 13 показателей (желтые ячейки таблицы №2), и только один показатель, который отражает регресс результатов категории синтеза (красная ячейка таблицы №2).

В таблице №3 отражены средние результаты вторых, третьих и четвертых классов по 4 категориям. Для учащихся 2 класса тогызкумалак наиболее хорошо повлиял на логику (20%) и анализ (17,1%), в меньшей степени на синтез (14,2%) и комбинаторику (11,5%). Для учащихся 3 класса тогызкумалак наиболее хорошо повлиял на анализ (25%) и комбинаторику (25%), в меньшей степени на синтез (20%) и логику (10%). Для учащихся 4 класса данная игра наиболее хорошо повлияла на комбинаторику (40%), в меньшей степени на анализ (13,4%), логику (13,3%) и синтез (6,7%).

Полученные данные свидетельствуют о том, что тогызкумалак положительно влияет на формирование у учеников логического мышления, математической и функциональной грамотности. Почему это так важно и почему современное образование делает акцент на этом? Программа образования школьников нацелена на умение применять приобретенные знания для решения практических задач в различных сферах, т.е. ее смысл заключается в метапредметности. Популяризация национальных игр, в частности тогызкумалак, положительно влияет на многие навыки школьников. Во-первых, национальные игры способствуют патриотическому воспитанию подрастающего поколения. Во-вторых, тогызкумалак, имеющий под собой математическую основу, способствует воспитанию воли и выдержки подрастающего поколения, учит нестандартно мыслить [4], [5].

Данная работа имеет под собой практическую значимость, так как результаты данного исследования можно использовать как доказательную базу в привлечение молодого поколения к данной игре. Подходя к объективной оценке своей работы мне хотелось бы выделить следующие достоинства (преимущества):

- актуальность данной работы и научная новизна
- метод данного исследовательского проекта: поперечное исследование с применением пре- и пост- тестов

Как и любое научное исследование, данная работа не лишена недостатков:

- малая выборка учащихся, обусловленные применяемыми критериями исключения
- отсутствие статистической обработки полученных данных, ввиду отсутствия методологи и консультантов-статистов.

Эти недостатки в перспективе- возможность продолжить проект с периодическим многократным контролем уровня логического мышления и математической грамотности, привлечением в данные проект школьников со всего города, применение статистического анализа.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Какашев К. Т., Бекмухамбетова, Л. С., История развития национальной игры тогызкумалак// ВЕСТНИК КГПИ №4 (48), 2017.
- 2 Гиззатов, С. (2023). Игра тогызкумалак: история происхождения, развитие и современное состояние. *Turkic Studies Journal*, 5(1), 78–97. <https://doi.org/10.32523/2664-5157-2023-1-78-97>
- 3 Есманова А. Е., Грушина М. Н. Научно-исследовательская работа «Тогыз қумалақ – алгебра моих предков», 2021.
- 4 Е. Мерешев, М. Е.Кусмиденов «Тогызкумалак древняя игра интеллектуалов»/ Современные проблемы образования, физического воспитания и здоровья молодежи: сборник научных трудов Международной заочной научно-практической конференции молодых ученых и студентов / под научн. ред. Н. А. Линьковой-Даниелс, канд. пед. наук, С.А. Марчук, канд. пед. наук. – Екатеринбург : УрГУПС, 2015. – Вып. 8(213). – 367, [1] с.
- 5 Ахметов Ж. О., Авсиевич В. Н., Федоров А. И., Ахметова М. Ж. Интеллектуальная игра «тогызкумалак» как средство развития творческих способностей детей младшего школьного возраста// журнал: теория и методика физической культуры, 2020. Номер: 4

Секция 28
**БАҚ даму тенденциялары және
 журналистикадағы жаңа технологиялар
 Тенденция развития СМИ и современные
 технологии в журналистике**

AN INCREASE IN CONSUMPTION OF INDEPENDENT MEDIA SOURCES IN SOCIETY

GLAZKOVA K.
 General secondary school №39 with innovative gymnasium classes, Pavlodar
 ZHUKOVA T. V.
 Academic advisor, English teacher

«Who owns the information, owns the world!»
N. M. Rothschild

Information is crucial as it forms the foundation for knowledge, decision-making and understanding the world. It empowers individuals, organizations and societies to make informed choices, solve various problems and enhance the organization in different fields. Access to accurate and relevant data is paramount for learning, innovation and human development.

During the process of formation, a society ancient people had started to spread the most necessary information through oral stories, paper messages and special symbols, however historians predict that oral form of knowledge transfer was the most widely used for many generations because of lack of material archaeological artefacts. The process of information exchange between cultures led to the basis for the emergence of the first forms of education. This has become a springboard for the evolution of science, therefore nowadays we are awashed with cutting-edge technologies, which provide the opportunity to have a fast access to various types of information. Many scientific researches claim that modern people consume nearly 69% of information per day, while society from the 1940-s processed 90 times less data! This conclusion seems to be unrealistic, nonetheless it is an absolute true.

The appearance of the first media sources dates back to 991 in China, when the first newspaper named «King Pao» was printed in Beijing. Local press created the innovation in order to inform Chinese population by imperial decrees, trade news, philosophical and religious statements and special messages that can easily influence public consciousness. Shortly

after, other countries started to publish newspapers, especially this trend occupied European civilization. Let us examine several examples of the first published newspapers from different parts of the world:

- «Gazzetta di Mantiva» (1664), Italy;
- «Vedomosti» (1703), Russia;
- «La Gazette» (1631), France;
- «Publick Occurrences Both Forreign and Domestick» (1690), the USA;
- «Gazette van Antwerpen» (1891), Belgium;
- «Nihon Shimbun» (1870), Japan;
- «Element Kazakhstan» (1913), Kazakhstan

With the advancement of science, human life has been turned upside down. The most powerful tool, which has helped to step in a new stage of development, is technology. Of course, various technologies started integrating into the media sphere. In addition, the most apparent reasons for active introduction of technologies are better visualization, fast dissemination of information, creation of new professions and great opportunities to start a business projects. Radio has become the first invention, which revolutionized human consciousness. Alexander Popov presented his device in 1895, however in 1896 Guglielmo Marconi showed the prototype of radio to the whole world. This innovation was used sharply by local government in order to raise awareness among population. No matter how sad it may sound, but the heyday of radio fell during the periods of the First and Second Wars. People had been waiting for many days in purpose to hear a little piece of the situations on the fronts. Encouraging voice of announcer instilled fear or hope for the best in people's souls.

After the era of radio, the television was invented by the work of many scientists and engineers over time. Nevertheless, one of the key figures in the development of television technology became John Logie Baird, who made up a mechanical system for transmitting images over a distance in 1925. Television started to become widespread in homes during the 1950s, particularly in developed countries such as the USA and parts of Europe. This period is often referred to as the «golden age of television». For the first time all of the TV channels were under the control of the authority, presenting only one point of view for the whole population. However, with the gradual development of media sphere and an increase in TV ownership among the general community, independent journalists strived to tell the truth to the people in order to open their eyes to the real problems of the country. It is valuable to mention that the

government took plenty of attempts to prevent allegedly illegal activities, but the truth cannot be overcome by anything!

Nowadays the internet plays a crucial role in modern society, facilitating communication, commerce, education and entertainment. It has transformed various industries, connected people in one virtual space and allowed individuals and businesses alike to innovate and thrive in an interconnected world. The creation of social media platforms, such as Instagram, YouTube, Tik Tok, Facebook and Twitter led to the emergence of independent publications and channels. In the most cases, the founders of such activities become opposition figures, who are not able to succeed in an official capacity. Moreover, watching TV channels today is an outdated trend around youngsters. I think it is reasonable to mention advantages of discrimination between sources in the internet in comparison with television material:

- 1 Fast access to information search;
- 2 Freedom of speech absence of censorship;
- 3 An opportunity to compare opinions;
- 4 Less advertisement;
- 5 Non-official style of data presentation;
- 6 Saving time;
- 7 Free access.

Nevertheless, older generation still tends to trust only government-controlled sources and does not wish to take into account alternative viewpoints from independent media. In order to prove this position, I have decided to conduct a survey among classmates (aged from 16 to 18), including several teachers and teenagers' parents and grandparents. Overall, 32 people took part in my research. The survey had three main questions:

1 Are you interested in the news and do you read any of media sources?

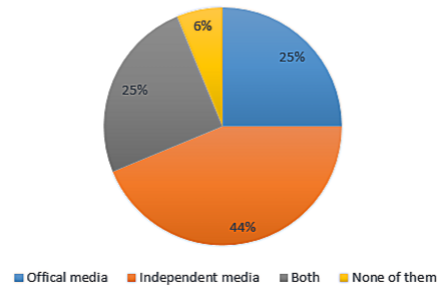
2 Which of the media sources do you tend to trust more: official state TV channels and their public on the internet or independent media sources?

3 Write the list of TV channels, channels on social media and journalists, which you watch or read most frequently and have the highest degree of trust.

Astonishingly, only 26 respondents are keen on receiving information from different life spheres, and first, this is about understanding the political, economic and social situations in the country and the world. I accept that reading or watching news may be very tedious, especially

this tendency is growing noticeably among adolescents. Nonetheless, in the era of globalization, when a great multiplicity of media sources and activists have their own audience and a unique way of representing complex political or economic processes, using intelligible vocabulary and examples in order to make even children assimilate the information, teenagers can easily find the most suitable format and become a part of online community with the same life attitude.

The degree of trust in the media

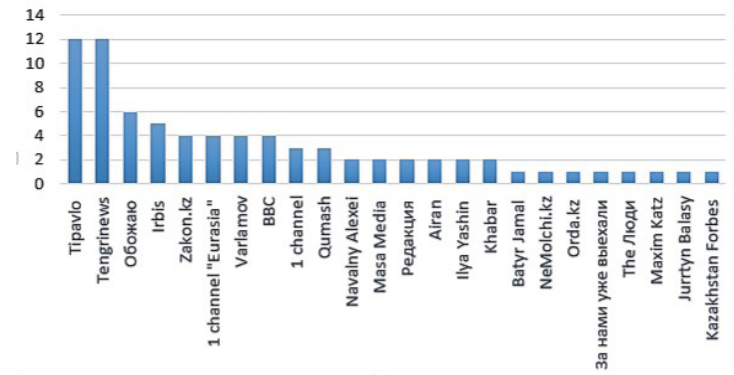
The pie chart below illustrates the information about the degree of trust in the media landscape. Overall, independent media sources have the largest proportion (44%) of advocates, while only six hundredths of surveyed trust none of both sides. Despite this, one fourth of participants tends to rely on exclusively official media. An equal amount of viewed (25%) does not have a particular choice, therefore they compare both sources in order to formulate one's own conclusions. I assume that comparing official sources with independent ones would be the optimal approach, if the television industry was not under authority control and their propaganda. Unfortunately, this catastrophe occupy all of the authoritarian and totalitarian countries, including Kazakhstan. In order to prove embezzlement of state funds on television in Kazakhstan, let us examine some evidential material:

1 In 2021, it has been revealed that during Bakytzhan Sagintayev's tenure, the Almaty akimat spent over 7 billion tenge on coverage of local government activities in the media. For instance, a segment on «Kazakhstan» channel featuring a statement by the akim regarding the city's over 80% satisfactory road condition cost taxpayers 800 thousand tenge. Additionally, 1,2 million tenge from the state budget were paid to the «Khabar» channel for a reportage in which Sagintayev assesses the progress of metro and arterial road construction.

2 The capital city administration has repeatedly spent hundreds of millions of tenge on state information order. Since the beginning of the pandemic, the internal policy department of the Astana akimat has contracted «formation of the population about the activities of the capital's state bodies» with the owner of the Tengrinews.kz portal for 98,6 million tenge (2021 – 38,6 million tenge; 2022 – 60 million tenge). Contracts totaling 138,7 million tenge for similar services has been signed with the owners of the Internet Portal Nur since the beginning of pandemic (2022 – 40,1 million tenge). Contracts totaling 61,5 million tenge have been made with the owner of Zakon.kz portal by the capital akimat since the beginning of pandemic.

In general, state television is engaged in «brainwashing» its own population to create false progress of its work.

Survey

Looking from an overall perspective, it is clear that Tipavlo and Tengrinews.kz are the most widely consumed, especially around my surveyed classmates. This high demand is explained by the fact that Tipavlo is the most followed Instagram account about inner life of the region (Pavlodar), while Tengrinews often makes videos on Tik Tok platform and recommended news on Google. The second place takes You Tube channel «Obozhayu», which was created by a young journalist Askhat Niyazov, who worked as a journalist of a TV program on the «Khabar 24» channel. In his own project he shows the real picture of life in Kazakh regions, interviewing city dwellers and akims. The mentioned TV channels «Irbis», «Eurasia», «1 channel» and «Khabar» are the most popular TV channels ever in Kazakhstan due to regular broadcast of

news, films, sport events and TV shows. Ilya Varlamov, Alexei Navalny, Ilya Yashin, Anton Lyadov (The people) and Maxim Katz are famous Russian journalists, who have millions of subscribers on You Tube, where they openly criticize Russian authority, make loud disclosures about politicians and travel blogs. Other independent media sources (except Zakon.kz) illuminate the public with the pressing problems in Kazakhstan and the world.

The earthquake with a magnitude of 6,7 that occurred in Almaty at night of January 24, 2024 caused a serious panic in the city: many residents left their homes and spent a half of the night on the streets or in cars. 67 people were injured. There was even a situation, when a man left his flat straight from the bathroom, having only towel with him. What is the reason of such panic and confusion? The answer is obvious: instead of regular informing population about survival rules in emergencies, official media tells about untrue achievements of the government and makes people blindly believe that our country is a result of total success (during the earthquake, the alarm siren and shelters did not even work, which had a huge budget allocated to them). The official address to the people occurred only an hour later. However, Instagram bloggers and activists had been trying to support residents, telling about basic rules and possible tremors. Official media did not warn people about forthcoming catastrophe, when the information was available on American web site Earthquake.usgs.gov. One second before the start of the tremors, owners of smartphones with Android system received push notifications, while SMS alerts from rescue service were sent an hour later.

When all is said and done, it is paramount to mention that today independent media becomes only the one the most truthful information community, where activists strive to inform people realistically. Nevertheless, nobody can deny that we should analyze both types of media carefully in order to come to the most accurate conclusion. In addition, independent media in Kazakhstan is gaining significant traction in development and popularization among all of the age demographics.

REFERENCES

- 1 Краткая история появления СМИ // Официальный сайт dzen.ru 01.06.2022. [Электронный ресурс] – URL: <https://dzen.ru/a/YpNpSRkShCfB4Fhh> [дата обращения 09.02.2024].
- 2 Где и когда появилась первая газета // Официальный сайт dzen.ru 07.11.2020. [Электронный ресурс] – URL: <https://dzen.ru/a/X6Zoll61sjowK6Yx> [дата обращения 09.02.2024].

3 Попов и Маркони: кто создал радио и какое будущее ждет радиоэлектронику // Официальный сайт trends.rbk.ru 20.11.2023 [Электронный ресурс] – URL: <https://trends.rbc.ru/trends/industry/654344819a7947786efa6faf> [дата обращения 10.02.2024].

4 «Чиновники создают условия для коррупции»: что происходит со СМИ в Казахстане // Официальный сайт lmc.kz 16.02.2022. [Электронный ресурс] – URL: <https://lmc.kz/ru/news/chinovniki-sozdayut-usloviya-dlya-korruptcii-chto-proishodit-so-smi-v-kazahstane> [дата обращения 14.02.2024].

5 Последние новости о землетрясении в Алматы // Официальный сайт informburo.kz 24.01.2024. [Электронный ресурс] – URL: <https://informburo.kz/tags/zemletryasenie-v-almaty> [дата обращения 14.02.2024].

6 Землетрясение в Алматы. Спецвыпуск // Официальный сайт youtube.com 29.01.2024. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=S6L4tWHb1MI&t=2100s> [дата обращения 30.01.2024].

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕК МИГРАЦИЯСЫ: КЕҢЕСТІК МҰРА, ЗАМАНАУИ ҮДЕРІСТЕРІ МЕН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕЛУІНІҢ БАҚ-ТА ЖАРИЯЛАНУЫ

БОРАНКУЛОВ Н.

9-сынып оқушысы, Шалқар орта мектебі, Алматы облысы

ЕЛИКБАЕВА Ш. Т.

жетекшісі, тарих ғылымдарының магистрі

Миграциялық үрдістерді реттеуді жетілдіру бойынша ҚР Президентінің 2013 жылғы 16 қаңтардағы «ҚР мемлекеттік басқару жүйесін әрі қарай жетілдіру туралы» Жарлығы біршама оң өзгерістер енгізді. Атап айтқанда: ҚР Экономика және бюджетті жоспарлау министрлігіне халықтың көші-қон саласында мемлекеттік саясатты қалыптастыру өкілеттілігінің берілуі; ҚР ІІМ халықтың көші-қон саласында мемлекеттік саясатты жүзеге асыру өкілеттілігін ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігіне берілуі; ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінде көші-қон комитетінің құрылуы [1, 30-б.].

Заңсыз миграцияның алдын алу, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарды тіркеу мен есепке алу, уақытша және тұрақты тұруға құжаттарды рәсімдеу, мемлекеттен тысқары тұрақты тұруға шығуға

рұқсат беру, құжаттама жүргізу, азаматтарды есепке алу мен тіркеу, сондай-ақ, босқындар мәселесі ҚР ПМ өкілеттілігінде. Республика бойынша иммигранттардың төлқұжаттарын тіркеу «Беркут» бірыңғай ақпараттық жүйе бойынша жүзеге асырылады. 2013 жылы наурыз айының 27 жұлдызында Президент резолюциясымен мақұлданған ҚР Президенті жанындағы адам құқықтары жөніндегі Комиссияның «ҚР мигранттардың құқықтық жағдайы туралы» арнайы баяндамасы әзірленді. Баяндамада мелекетіміздің тәуелсіздік алған кезеңнен бастап мемлекеттегі миграциялық жағдай мен мигранттардың құқықтық жағдайлары жан-жақты талданды.

Адам құқықтары жөніндегі Комиссияның зерттеу нәтижесі бойынша, мемлекеттік орган қызметінде еңбек мигранттарының құқық арын қорғау мәселелерін жетілдіру, еңбек мигранттарының құқықтарын қорғауда азаматтық қоғамдық институттардың әлеуетін барынша қолдану, халықтың, оның ішінде мигранттардың құқықтық ақпараттандырылуына ерекше мән берілді. Еңбек мигранттарының құқықтарын қорғаудың ұлттық механизмдерін жетілдіру, адам құқықтарын қорғау бойынша халықаралық стандарттарды ендіру және жұмысшы-мигранттардың құқықтарын қорғау саласына құқық қолданушы тәжірибесін ендіру ұсынылды [2, 54 б.].

Қазақстан халқының саны 2016 жылдың 1 желтоқсанындағы жағдай бойынша 17 145,7 мың адамды құраған. Оның ішінде қала тұрғындары – 9436,9 мың (55 %), ауылдық – 7708,8 мың адам (45%). ҚР Статистика агенттігінің мәліметі бойынша 2013 жылдың басымен салыстырғанда халық саны 236 мың адамға немесе 1,4 % өскен. 2013 жылдың қаңтар-қараша айларында 2017 жылдың қаңтар-қараша айларымен салыстырғанда Қазақстанға келген тіркелушілер саны 16,6% төмендеп, 22 124 адамды құраған, Қазақстаннан кеткен тіркелушілер саны 19,2% төмендеп, 22 618 адамды құраған, көші-қон сальдосы 494 адам [1, 42-б.].

Мемлекеттің негізгі миграциялық ауысуы ТМД мемлекеттерімен жүзеге асырылу- да. ТМД мемлекеттерінен келіп-кетушілердің саны сәйкесінше 84,3% және 93% құрады.

Қазақстан жағынан шақырған азаматының, яғни жұмыс берушінің шақыруы бойынша келген жұмысшы еңбек мигранты жұмысқа келу мақсатымен, мемлекеттік тіркеу органынан жұмыс істеуге арнайы рұқсат қағазын алып, бірақ оның жалпы әрекет ету мерзімі 1 жылға ғана берілуі мүмкін. Құрылыс саласында еңбек етіп жүрген мигранттары, біздің заңды тұлғалар және жеке кәсіптік саласында әрекет етіп жүрген жұмыс берушілер үшін тиімді, себебі

жұмысшы еңбек мигрантына төмен жалақысын төлеу және оларға қара жұмысын істету, не олардың еңбекке деген ынтасы жоғарлығы тартымды. Бірақ келуші еңбек мигранттарының оқыған кәсіптік білімнің болмауы, олардың істеп жатқан жұмыстың сапасының төмендігі әлеуметтік-экономикалық саласына теріс ықпал етеді. Бұл кезде жұмсалған барлық қаражаттың босқа кеткені деген сөз.

Елімізге келетін бүкіл еңбек мигранттардың көлемін реттемесек, алдағы 3- 5 жылдар ішінде еңбек нарығында жергілікті тұрғын халықтың арасынан жұмыссыздық мәселесін туғызады. Мысалы, жұмыс болмау салдарынан ол маскүнемдік, отбасы ішіндегі жанжалдар, нашақорлық, әйелдердің жезөкшелікпен айналысу тенденцияның жоғарлануы жалпы халықтың моральдық деградацияға ұшырауы байқалады. Сол себепті, Қазақстанға келетін жұмысшы күшін реттеп, тек қана қажетті кәсіптік саласының мамандарды санаулы түрде шақыруымыз қажет. Бұл мәселені тудырмау үшін, мемлекеттік органдары және әлеуметтік саласының мамандары әрбір квартал сайын көшіп-қонып жүрген еңбек мигранттарына мониторинг жүргізіп бақылауы тиіс [3, 7 б.].

Аймақаралық көші-қон бойынша халықтың оң миграциялық сальдосы мемлекеттің аймағында: Астана қаласында (15 085 адам), Алматы қаласы (14 630 адам), Алматы облысы (1113 адам), Маңғыстау облысы (878 адам) және Павлодар облысы (163 адам) орын алуда [4].

Жыл сайын ҚР Үкіметі шетел жұмыс күшін тартуға квота белгілейді. 2016 жылы Үкімет қаулысымен шетел жұмыс күшін тартуғареспубликаның экономикалық белсенді халқына 0,7% көлемінде квота белгіледі. Былтырғы жылмен салыстырғанда 0,5% төмендеген. Яғни, жұмысқа шетелдерден 63 мың азаматтар шақырылуы мүмкін. Квотаның негізгі мақсаты – ішкі еңбек нарығын қорғаудың құралы болып табылады. 2013 жылмен салыстырғанда квота 45 мың адамға төмендеген. 2016 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша ҚР 23,7 мың шетелдік азаматтар жұмыс жасайды. Еңбек министрлігінің қызметкерлерінің айтуы бойынша, еңбек миграциясына ешқандай қауіп жоқ екенін алға тартады [5].

Шетелдік тәжірибе мен ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып, 2015 жылдың 10 желтоқсанында көші-қон саласын реттейтін заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Заңнама шетелдік қызметкерлердің жеке тұлғаларда еңбек қызметін жүзеге асыру тәртібін регламенттеу мақсатында әзірленген.

Өзгертулер шетелдіктер келуінің миграциялық бақылауының тиімділігін арттыруға, жұмысшы-мигранттардың жеке топтарын заңдастыруға, олардың әлеуметтік және еңбек құқықтарын сақталуын қамтамасыз етуге, сонымен қатар, олардың табыс көздерінің және төлейтін салықтарының ашықтылығына бағытталған.

Заңнама күшіне енгеннен кейін, 2016 жылдың 1 ақпанынан бастап, жұмысшы мигранттар мемлекеттік салық төлейді. Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстан мемлекеттерінен келген жұмысшыларды тек жеке тұлғалар ғана шақыра алатын болды.

«Бір жеке тұлғаға бес жұмысшыдан» деген Заң Қазақстан Республикасының азаматтары жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында шетел жұмыс күшін тартуға мүмкіндік беру үшін бірқатар заңнамаларға – миграциялық, Салық кодексі, Әкімшілік құқық бұзушылық, Еңбек кодексі және т.б. өзгеріс енгізді.

Жұмысқа алушылар салық төлеуден босатылады, тек еңбек шартын ұсынса жеткілікті болады. Әрбір жеке тұлға тек 5 жұмысшы ғана шақыра алады. Әрбір жұмысшы ай сайын 2 АЕК (1852 теңге x 2 = 3704 теңге) көлемінде мемлекет қазынасын толтыратын болады. Әрбір шетелдік қоғамдық тәртіпті сақтау органдарында саусақ таңбасын алу мен фото-видео тіркеуден өтулері қажет. Сонымен қатар, лауазымды қызметкерлер

Заң нормаларын бұзғаны үшін, яғни тиісті рұқсатсыз немесе мөлшерден көп шетелдік жұмысшыларды тартқаны үшін, бірінші рет 30 АЕК (55 560 теңге), екінші рет қайталанғанда 50 АЕК (92 600 теңге) айыппұл төлейтін болды.

Бүгінгі күнгі ахуалды талдай келе, көші-қон саласын, оның ішінде сырттан келетін жұмыс күшін реттеу мақсатында келесідей ұсыныстар ұсынылып отыр.

1 Көші-қон саласын реттейтін ұлттық заңнамаларды жетілдіру, халықаралық стандарттарға сәйкестендіру. Ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып, шетелдік тәжірибені қолдану. Өкілетті органдар қабылдайтын заңнамалардың бір-біріне қарама-қайшы келу нормаларын жою.

Шетелдік жұмыс күшін реттейтін құқықтық- нормативтердің ағылшын тілінде қол жетімдігін қамтамасыз ету.

2 Көші-қон саласын реттейтін және бақылайтын органдар жүйесі арасында байланыс орнату. Инновациялық технологияларды қолдану арқылы, бақылаудың біртұтас жүйесін енгізуге мүмкіндік беретін, автоматтандырылған бағдарламаларды енгізу. Мигранттардың жеке

мәліметтерін, денсаулық жағдайы, құқық бұзушылық үрдістерін қамтитын, ақпараттық жүйені әзірлеу мен қолданысқа енгізу.

3 Мигранттардың Қазақстанда заңды негізде жұмыс жасауын қамтамасыз ететін, мигранттардың дәрежесін реттеу. Мигранттардың жеке тұлғаларда жұмыс жасау үшін патент жүйесін енгізу.

4 Мигранттарды ақпаратпен қамтамасыз ететін, кеңес беру орталықтарын дамыту, мемлекет бойынша мигранттарға қатысты мәселелерді қамтитын және ақпарат беретін мемлекеттік тұтас ресурс ұйымдастыру.

5 Адами капиталды дамыту. Лауазымды тұлғалардың біліктілігін және қызметтеріне қатысты жауапкершіліктерін арттыру. Мүмкіндігінше шетел тілін (ағылшын) үйрену бағдарламаларын ұйымдастыру. Шетелдік қызметкерлерді бақылайтын тұлғалар, мемлекеттің мүддесін қорғауы үшін еркін шетел тілін меңгеру қажет. ҚР визаларын, жұмыс күші рұқсаттарын беретін органдарда шетел тілін меңгерген кадрлармен қамтамасыз ету. Бұл өз кезегінде құжаттарды бақылауды арттырады, қажеттілігінше ақпаратпен қамтамасыз ету үрдісі жеңілдейді.

6 Қағаз бастылықты азайту, құжат рәсімдеудің электронды формасына ауысу. Мемлекетіміздің дамыған 30 елдің қатарына кіруі үшін толық электрондық жұмыс жасауға көшу қажет. Артық кедергілерді азайтады, уақыт үнемделеді. Құжаттарды рәсімдеудің уақыттарын азайту. Шетелдік қызметкерлердің заңсыз келуінің себептерінің бірі де осы құжат алу үрдісінің ұзақтығы.

7 Білімі мен біліктілігі жоғары мамандарды шақырудың бағдарламасын әзірлеу. (Мысалы шетелге жұмыс жасау үшін әрбір елдің өзінің талаптары бар. Шетел тілін білу, қажетті тесттерден өту және т.б. Белгілі мамандық түрлеріне біртіндеп саралап талаптар қою жүйелерін енгізу). Адам капиталын дамытуға инвестиция тарту.

8 Тұтас экономикалық кеңістік шеңберінде (ЕврАзЭС мемлекеттерімен кеңесу арқылы) жұмысшы-мигранттар және олардың отбасы мүшелерінің қауіпсіздік шарттары, еңбек ақы мәселелері, әлеуметтік қамсыздандырылуы мен құқықтарының қорғалуы саласында ынтымақтастықты дамыту.

9 Қазақстанға Орталық Азия мемлекеттерінен келетін жұмысшы-мигранттардың құқықтарын қорғау мен еңбек миграциясын реттеу саласында мемлекет аралық ынтымақтастықты нығайту.

10 Миграциялық қатынастар саласында ҚР мемлекеттік органдары мен сараптамалық ұйымдардың, азаматтық қоғам

институттарының қарым-қатынасын ТМД және Еуразиялық Экономикалық Одақ мемлекет-мүшелерінің сәйкесінше құрылымдарымен нығайту.

11 Заңсыз миграцияның алдын-алу мен еңбек мигранттарының құқықтарын қорғау бойынша, АҚШ, Канада, Еуропалық Одақ пен Азия мемлекеттерімен жемісті тәжірибемен алмасу бағдарламаларын ұйымдастыру.

12 Миграциялық саясатты жетілдіру мен жұмысшы-мигранттардың құқықтарын қорғау саласында тұрақты жұмыс жасайтын ведомство аралық жұмыс тобын құру.

Бүгінде ассимиляцияға ұшырап бара жатқан Қытай мен Өзбекстандағы қазақтар еңбек миграциясы үшін қолға алынатын саясат. Осыған орай депутат У.Қалижан Өзбекстан мен Қытайдағы қазақ жағдайына алаңдаушылығын білдірді.

«Бұл екі мемлекеттің де жүргізіп отырған ұлттық саясатының астары бір. Екеуі де мысықтабандай отырып, қоластындағы ұсақ ұлттарды өз ұлтына сіңіруді көздейді. Сол себепті де, осы елдердегі қазақтардың Қазақстанға келуіне мүдделі болғанымыз абзал деген ой тастады ол:

- Қытай мен Өзбекстандағы қазақтардың жағдайы бүгінде қатты алаңдаушылық туғызып отыр. Айталық, Өзбекстанда 565-тен астам қазақ мектебінің 50-і ғана қалды. Жалғыз Низами атындағы университетте Қазақ тілі факультеті қалды. Яғни, үнсіз мемлекетті аппарат ассимиляцияға ұшырату ісін жүргізіп келеді. Сондықтан да біз қалай болғанда да психологиялық жағынан дайын Өзбекстандағы қазақтарды көшіріп алуымыз керек.

Қытайдағы қазақтардың жағдайы бұдан да мүшкіл. Біріншіден, ішкі Түркістанның мәселесі ушығып тұр. Екіншіден, Қазақстан мен Қытай арасындағы мемлекеттік көші-қон келісімінің болмауы қиындық тудыруда. Сондықтан да, ондағы қазақтарды 3 жолмен әкелуді ұсынып отыр. Бұл мемлекеттік квота және туыстық жолмен шақыру және қоғамдық ұйымдардың ұйытқы болуы арқылы көшіріп алу. Бұл ұйымдар қазақтың Қазақстанға келуіне жұмыс жасауы керек. Олардың Қазақстанға келгеннен кейінгі бейімделуіне өтуіне қолұшын созуы тиіс, - дейді» [4].

«Көші-қон туралы» Заңға шетелдік ірі компанияларға байланысты бір ұсыныс енгіздім. Ол қолдау тапқан еді. Онда «Қазақстанда жұмыс істейтін шетелдік компаниялар жергілікті ұлттардың негізінде жұмысшыларды дайындайды» делінген. Заң күші бар. Алайда, оны қадағалау қолға алынбай отыр. Сондай-

ақ, шеттен жұмыс күшіне бөлінетін квотаға сыртта жүрген қандастарымыздың арасындағы білікті мамандарды тарту мәселесін де кезінде көтерген едім. Көші-қон саласындағы гуманистік және ретке келтірілген мемлекеттік саясат мигранттарға және қоғамға қолайлы жағдай туғызады. Шет мемлекеттерден жұмыс күшін мақсатты және әдістемелік негізделген саясатпен тарту, отандық нарықта тек тапшы жұмыс орнын толтырып қана қоймай, сонымен қатар тұтас еңбек нарығының қызмет етуінің ашықтығын қамтамасыз етеді және неғұрлым іскер ортаны қалыптастырады» [5].

ҚР геосаяси орналасуы, транзиттік жағдайы және қолайлы климаттың болуы шетелден түрлі жұмыс күші ағымын тартады. Бұл өз кезегінде ішкі еңбек нарығына, экономикалық және әлеуметтік салаға, тұтастай мемлекеттің тәсілдерді енгізуі қажет. Еңбек миграциясы – қауіпсіздігіне әсер етеді. Сондықтан, еңбек қауіп емес, жаңа мүмкіндіктер болуға жағдай жасау.

Қорыта келгенде, еңбек миграциясын реттеуде Қазақстанның тәуелсіздіктен кейінгі жылдары қабылданған заңдары мен түрлі қаулы-қақарларды бұл саладағы істердің тәжірибесін көрсетеді. Бүгінгі күні бірнеше өзгертулермен толықтырылған заңға әлі де болса жаңа ұсыныстар түсуде. Бұл салада әлемдік тәжірибені негізге алу керектігі айтылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Марданова З. Ж. Принудительные миграции в Казахстане в 1 половине XX века. Учебное пособие. – Павлодар: Кереку, 2011
- 2 Садовская Е. Ю. Международная трудовая миграция в центральной Азии в начале XXI века (на примере Республики Казахстан). – Москва, 2013: Восточная книга. - С. 54 – 81. uRL: <http://demoscope.ru>.
- 3 Садовская Е. Ю. Социология миграций и современные западные теории международной миграции // Социальная политика и социология. – 2004 – N 1
- 4 Нұрбақов М. Миграциялық өзгерістер // Газетте: Егемен Қазақстан 18.04.2023.
- 5 Алдашева С. Көші-қон және Жаңа Қазақстан // Газетте: Айқын газеті 26.04.2022.

ХАЙПОВЫЕ БЛОГИ КАК ФЕНОМЕН В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ

НИКИТИНА А. И.

ученик 9 класса, Средняя общеобразовательная школа
с гимназическими классами Щербактинского района

Новая медиа реальность креативна и изменчива в силу легко доступности Интернет пространства. На фоне всё более «раскрученности» социальных сетей, сайтов, блогов, происходит кризис печатных СМИ и возникновении новой медиа среды. Отсюда возникает и феномен блога. В сфере масс-медиа возникает новая медиа образовательная система, в которой речь идет о влиянии аудитории на средства массовой информации и в целом на журналистику. Возникает проблема медиа образования юной аудитории, её самовыражения, проявления интересов.

Процесс медиа образования молодого поколения может происходить только в условиях образованности потребителей и производителей информационного продукта.

Феномен блога можно отнести к новому сосуществованию, и как отмечают психологи, в некоторые периоды своей истории и в некоторых фазах своего жизненного цикла человек нуждается в новом информационном сопровождении, как в воздухе и пище. «Молодежь - как раз тот период и цикл, который наиболее привлекателен для информационно-психологических воздействий» [1].

Одним из сильных источников воздействия в нашем медиа мире являются средства массовой информации. В данном случае феномен блога. Не случайно сегодня молодежь называют медиа поколением.

В последние десятилетия у юной аудитории возникает целый комплекс проблем, связанных с тем, что существенно меняются медийные приоритеты подрастающего поколения. Сегодня молодежь все более тяготеет к медиа текстам в электронном виде. Произошла смена модели традиционного чтения. На вопрос: «Что ты делал вчера?» подростки назвали просмотр телепередач (68,8%) и видеофильмов (20%) [2].

К феномену блога стоит отнести и стоимость расходов. Чтобы опубликовать статью в блоге не нужно тратить финансы в таком количестве, как это требуется для создания полноценного журналистского материала. Популярность блогов привела к тому, что и традиционные СМИ начали поощрять своих журналистов вести личные интернет-дневники.

Автор книги «Руководство по Блогам» Ребекка Блад, говорит о том, что успешный блоггер пишет о том, о чем люди хотят читать, они говорят то, что кто-то хочет услышать, и то, что они (блоггеры) продвигают популярную точку зрения.

В данный момент существует огромное количество блогов. Если к 2006 году количество блогов составляло от 2.4 до 4.1 миллионов, то к настоящему времени - цифра выросла до десятков миллионов [3].

Блог - это сайт или страница на интернет-ресурсе, регулярно пополняемая статьями, фото и другими материалами. Человек, ведущий такую страницу, называется блоггером.

Сегодня подобное занятие стало одним из популярных для пользователей сети Интернет. Ведущие блоггеры набирают миллионы подписчиков и последователей.

Блоги учеников КГУ «СОШ с ГКЩербактинского района» имеют направленность: развлекательно-творческую, информационную (с точки зрения самого блоггера), прохождение компьютерных игр. Так ученики решили заявить миру о себе, поделиться своими мыслями и определенными знаниями в собственном блоге на YouTube. Исследуя данные контенты блогов, было отмечено, что блоггеры выбрали тематику личной заинтересованности.

Ниже приведены темы, начинающего информационного блога:

- 1 Бизнес тема. Уроки рисования.
- 2 Жертвы канала YouTube.
- 3 Что нужно знать начинающему блоггеру?
- 4 На кого учиться?
- 5 Питание, курение, ЗОЖ.
- 6 Топы фильмов, игр и известных личностей.
- 7 Обзор модели смартфона.

Однако широкий спектр данного блога не обязательно отвечает самой информационной культуре. И возможно данный блог не наберет достаточное количество подписчиков.

Если цель ведения YouTube-канала предполагает обретение популярности и достижение коммерческого успеха, то выбор – хайповый контент. Ролики с таким содержанием в считанные дни набирают миллионы просмотров благодаря актуальности темы. Многие ведущие блоггеры достигли известности благодаря хайпу [4].

В молодежном сленге под словом «хайп» подразумевается информационный шум вокруг популярного объекта. «Хайпить» –

это значит поднять ажиотаж до грандиозных масштабов, чтобы о предмете обсуждения заговорили все вокруг [4].

Чаще всего хайп возникает стихийно и на пустом месте и популярность не оправдана, поскольку объект, по сути своей, малоинтересен. Истерика вокруг недостойных внимания объектов породила фразу, которая стала крылатой – «Необъяснимо, но хайп» [4].

Интересно, что даже сам хайп стал причиной ажиотажа. В интернете прочно закрепился антипод, предполагающий порицание и высмеивание предмета хайпа. При этом антихайп сам стал хайповой и прибыльной темой [4].

Стать популярным на YouTube за счет хайпа можно следующими способами:

1 Стать источником хайпа. Топовые видеоблогеры своим участием делают популярным любое мероприятие.

2 Участвовать в конфликтах и провокациях. Достаточно отрицательный пример.

3 Высказывать мнение по обсуждаемому инфоповоду топовых тем. Для этого необходимо найти интересную аудитории тему и «оседлать» ее еще в самом начале, когда тренд только набирает обороты. Но важно помнить, что хайп всегда связан с риском. Невозможно контролировать реакцию масс на актуальный инфоповод – в этом и есть основная сложность. Не каждая интересная новость становится хайповой.

Где искать хайповые темы?

Если выбирать хайповый инфоповод среди мегаобсуждаемых тем, то шансы на быстрый взлет стремятся к нулю. Очень важно предугадать увлечение аудитории и выбрать интересную тематику, но только набирающую популярность.

Искать свежие хайпы можно:

1 В Google Trends. Мониторинг самых популярных запросов помогает отследить актуальные тенденции;

2 В Twitter, где горячие новости появляются самым первыми;

3 В популярных пабликах и группах в соцсетях. Хайповые темы, мемы здесь генерируются ежедневно, главное – выявить самые популярные;

4 На YouTube. Отслеживайте темы новых видео самых популярных блогеров.

Быстрее всего поймать хайп удастся на остросоциальных темах, связанных с политикой, религией, скандалами. Это знают и используют топовые блогеры. Например, в 2017 году одной

из самой хайповой оказалась анти-тема «Общество Синий кит». Всплеск суицидов среди детей и подростков, отмечавшийся в начале года и связанный с деятельностью так называемых групп смерти в соцсетях [4].

Любой школьник однажды, решив стать блогером не сможет сразу заявить миру о своей компетентности и состоятельности. Простое копирование известных каналов тоже не приведет хотя бы к средней раскрутке своего канала на YouTube.

Кратко инструкцию по созданию хайпового контента можно представить так:

1 Найдите подходящую тему, которая лично вам кажется интересной.

2 Проверьте актуальность темы – помониторьте популярные видео, СМИ, соцсети.

3 Проанализируйте целевую аудиторию – определите насколько заинтересует тема.

4 Продумайте сюжет и сценарий. Это обязательное условие.

5 Снимите видеоролик и обеспечьте его раскрутку.

Даже самое хайповое видео не обретет популярности, если не заняться его раскруткой. Позаботьтесь о том, чтобы ваш ролик увидело, как можно больше зрителей. Самый быстрый способ – это упоминание вашего канала в раскрученных видеоблогах [4].

В школе был проведен рейтинг среди старшеклассников на YouTube? Список тем:

1 Ответы на вопросы из интернета. Понемногу обо всем - вот и готов блог.

2 Образование, языки, науки, обучение.

3 Руководства и инструкции. Например, нужно самостоятельно установить Windows или настроить телевизионную программу.

4 Хобби. Реклама и продвижение через блог.

5 Спорт и тренировки.

6 Жизненные лайфхаки.

7 Путешествия.

8 О психологии. Наряду с неизведанным и прочими фактами изучение психологии и применение ее закономерностей стало востребованной темой в интернете.

9 Обзоры кинокартин, описания и рекомендации. Кулинарный блог.

10 Как я разорился на биткойнах. Истории заработков и интернете.

11 Энциклопедия болезней, методы профилактики.

12 Факты. Интересные моменты не только из жизни, новости политики.

Ассамблея народа Казахстана объявила конкурс среди блогеров в социальных сетях «Тәуелсіз Қазақстанның дамуына қосқан менің үлесім» – «Мой вклад в развитие независимого Казахстана» [5].

Организаторы конкурса отметили, что будущее нашей страны во многом зависит от активности, творческого подхода, к молодежи Казахстана. Вклад в развитие независимого Казахстана – это оригинальные идеи и предложения, поступки и дела».

Значит, у специалистов современных масс-медиа есть возможность формировать подрастающую аудиторию с культурной и образовательной точки зрения. В молодом возрасте происходит накопление знаний, навыков, жизненного опыта. Интернет пространство доменной зоне КЗ будет наполняться более качественным контентом. У блогеров появится еще одна уникальная возможность «продвинуть» себя, рассказать о своих достижениях, планах и начинаниях.

ЛИТЕРАТУРА

1 Кириллова Н.Б. Медиа среда российской модернизации. М.: Академический проспект, 2005. с.340.

2 Цымбаленко С.Б., Шариков А.В., Щеглова С.Н. Информационное пространство российского подростка в постсоветский период. М.: НИИ школьных технологий, 2006г. с.12.

3 Местергази Е.Г. Литература non-abriy|non-fiction: Экспериментальная энциклопедия. Русская версия. - М.: Совпадение, 2007, с. 58-59.

4 <https://blog.webartex.ru/>.

5 <https://assembly.kz/>.

Ж. АЙМАУЫТОВТЫҢ ПУБЛИЦИСТИКАСЫ

АЛГАМБАРОВА Б. Е.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Абай Құнанбаев атындағы №2 ЖОББМ, Екібастұз қ.

САЛЫ А.

8-сынып оқушысы, Абай Құнанбаев атындағы №2 ЖОББМ, Екібастұз қ.

«Қазақ тілі» газетінің шығуына бес жыл толуын той ретінде атап өткен газет алқасы «Қазақ тілінің еңбеккерлері» атты көлемді мақаласында Ж. Аймауытовтың газетке сіңірген ерен еңбегін жоғары бағалап: «...Жүсіпбекті киіз түндікті қазақ елінің көбі білетін шығар. Жүсіпбек өзінің өткір қаламымен қазақ тұрмысының нелер түрлі-түрлі суреттерін түсірген, шебер драмашы (үш-төрт жазушыларымыздың алдыңғыларынан.) Мәннан ағай осы «Қазақ тілін» құрастырып, қаз тұрғызса, содан кем еңбегін сіңірмеген. «Қазақ тілін» жетектеп жүргізіп, ел қатарына қосқан азаматтарымыздың бірі - Жүсіпбек...» деп жазады («Қазақ тілі» газеті, 1924 ж. 5 декабрь)» [1, 198].

«Жүсіпбектің сан салалы творчестволық қызметі дәуірдің талап етуінен туды. Әр саланың өз мамандары жоқ кезде олар заман, өзгеріс дәірі күн тәртібіне қойып отырған қажеттілікті өтеуге бар мүмкіндіктерін жұмсады» [2, 102].

Бұл еңбектер қатарында қаламгердің публицистикасының да орны ерекше. Журналист қазақ өмірінің әр саласына қатысты мақалалар жазады. Солардың ішінде эпистолярлық жанр, баяндама, очерк, мақала болып кете береді. Түрлі жанрдағы туындыларында Ж. Аймауытов ғасыр басындағы халық құндылықтарын көтерді.

Ж. Аймауытовтың әр жылдары жариялаған мақалалары көп. Бұлардың барлығы ХХ ғасырдың бас кезінде қазақ баспасөзінің негізгі мәселелері ретінде басылым беттерінде қоғамның өзекті де түйткіл тұстарын зерделеген материалдар болатын.

Кесте 1 – 1917-1918 жылдар аралығында жарияланған мақалалары

№	Мақаланың аты	Жарияланған басылым, саны, жылы	Тақырыбы мен негізгі мазмұны	Ерекшеліктері
1	«Тұр, бұқара! Жиыл, кедей! Ұмтыл, жастар!»	«Сарыарқа» газеті, 1917, №2	Жаңа өкіметтің орнауы, қазақ бұқарасының жиылып, өз теңдігі үшін ат салысуы	«Ж.Аймауытов» деп қол қойған
2	«Азық-түлік жайы»	«Сарыарқа» газеті, 1917, 15.01.	Азық-түлік пен тұрмыстық заттардың бағалары, комитет ашу жайы т.б.	«Ж.А» деген бүркеншек атпен жазған
3	«Партия»	«Сарыарқа» газеті, 1917, 25.01.	Партия болудың мақсаты, партияшылық зияны, жаңа қоғамға бейімделу т.б.	«Ж.Аймауытұлы» деп қол қойған
4	«Қазақтың өзгеше мінездері»	«Алаш» газеті, 1917, 30.03.	Қазақ қоғамы, оның өзгерістері, ұлт мінезінің ерекшеліктері т.б.	«Семей семинариясында оқитын Аймауытов хәм Әуезов» деп қол қойған
5	«Журнал туралы»	«Абай» 1918 04.02, №1	«Абай» журналын шығарудағы мақсат	«Жүсіпбек» деп қол қойған
6	«Абайдың өнері хәм қызметі»	«Абай» 1918 № 2	Абай шеберлігі, шығармашылығы, халық үшін қызметі	«Екеу»
7	«Абайдан соңғы ақындар»	«Абай» 1918 № 5	Қазақ поэзиясы, ақындар өлеңдері және олардың тақырыптары, идеялары мен стилі туралы	«Екеу»
8	«Тәрбие»	«Абай» 1918 № 1	Тәрбиенің қажеттілігі мен түрлері	«Жүсіпбек» деп қол қойған

Біз журналист ретіндегі Ж. Аймауытовтың мақалаларын бірнеше топтарға бөлдік. Бірінші кезеңде олардың жазылу уақыттары еске алынды.

1. 1917-1918 жылдардағы мақалалары.
2. 1921-1925 жылдың алғашқы жартысы.
3. 1925-1928 жылдар.

1. 1917-1918 жылдардағы мақалалары. Қаламгердің алғашқы журналистік кезеңінің туындылары болғандықтан да, бірнеше өзіндік белгілері бар.

1. Қоғамдық өзгерістер, жаңа заманға бейімделу, ұлтты ояту мақсатын көздейді.

2. Мақалалар шолу, ақыл айту, дұрыс жолға салу, үгіт-насихат үлгісінде болып келеді.

3. Қазақ халқының келеңсіз мінездері көп сыналады. Жаңа жолға түсу жолдарын айтады.

4. Жаңа өкімет, жаңа қоғамда қазақтың адаспауын қалайды.

5. Ең көлемдісі – «Абайдан соңғы ақындар».

6. Мақалалары Семей қаласында «Сарыарқа» газеті, «Абай» журналдарында басылады.

2. 1921 жылдан 1925 жылдың алғашқы жартысына дейін.

1. Журналист ретінде қаламы төселген шағы.
2. Көптеген жанрда жазған туындылары бар: некролог (көңіл айту), баяндама, пікір, әдістеме, дидактика т.б.

3. Негізінен «Ақ жол» газетінде жарияланады.

4. Көбіне бүркеншек атпен, сосын «Жүсіпбек» деген атпен жарияланады.

5. Оқу, білім, мәдениет, әдебиет мәселелеріне арналған туындылары көп жазылған.

3. 1925-1928 жылдар.

1. «Еңбекші қазақ», «Жаңа мектеп» басылымдарында шығады.

2. Ұлттың болашағына қажет ойлар, келешек ісі, жоспарлар туралы ойбөліседі. Өз пікірін білдіреді.

3. Қазақ көркемөнерін дамытуға баса назар салады.

4. Ғұмырбаяндық, очерктік, эпистолярлық жанрдағы туындылардан тұрады.

Ж. Аймауытовтың публицистикадағы еңбектері 1914-1919 жылдары Семейдегі мұғалімдер семинариясында оқыған кезден басталады. Семейде жүріп Алаш қозғалысына қатысады, «Абай» журналын шығаруға ат салысады.

Ғасыр басындағы қазақ зиялыларының ішінде Ж. Аймауытовтың шығармашылық ғұмыры үшін М. Ж.-Көпейұлының орны ерекше екені мәлім. Аталас туысы, бір рудан шыққан ұлы тұлғамен аралас қана емес, ішкі жан сырын ашар ең жақындарының бірі болғандығын хаттары дәлелдейді.

Мәшһүр-Жүсіп пен Жүсіпбек Аймауытовтың жан сырларын, рухани әлемдерін ашар екі хат сақталған. «Жүсіпбек Аймауытұлына (бірінші хат)» және «Жүсіпбек Аймауытұлына (екінші хат)» сақталған.

Кейіннен Мәшһүр-Жүсіп шығармаларына енгізілді [3].

Айтар мәліметтері мол хаттар 1927-1928 жылдары жазылған.

Мәшһүр-Жүсіп:

Астыңа құтты болсын ағаш атың,

Артылсын күннен-күнге алапатың!

Қаламыңның ұшына қыдыр дарып,

Әуелеп өрлей берсін жазған хатың! [3, 274].

– деген келешекке жасқа тілек айтса, Жүсіпбек ағасының түскен көңілін көтеріп, жанын жылытар сөздер айтады, өз істері туралы баяндайды. «...Сіз – қазақтың қазақ заманында дүниеге келіп қалған гауһарысыз. Сіздің құлашыңыз ұзын, қиялыңыз терең, арманыңыз алыстағы өткен өмірде. Жаңа заманның бұйынтақ сөзі, жыбырлақ мінезі сізді жарытпайды, тосаңсытады, күні өткен жат адамқылады. Жаңа заман өйте берсін. Сіз онда жалғыздығыңызды, жапандығыңызды, сәнді, салтанатты ескі күніңізді жырлап өтіңіз. Ақынның ақындығы улаған ойын, тулаған сырын оқушыны толқытқандай қылып, тізген меруерттей кестелі, толғаулы сөзбен айта білуінде» - десе, ендігі бір жерде елдегі ағасын өзінің көңіліне жаққан ісін аяқтаған қуанышымен бөліседі. «Екі жарым ай болды – үйден-түзге, отыра шықпағаным. «Не істедің?» - десеңіз, қылуатте (хылуатта) жатып, бір роман жазып, бітірдім. Өзіңіз көрген «Қартқожадан» үлкендігі екі есе үлкен болады. Бар ойым, ынтам, рухым сол романға кетіп, тап жынды кісідей болыппын, досты, жолдасты, құрметті, қымбат(хұмбат)ағаны ұмытып кете жаздаппын. ...Бірақ бұл күнде романым бітті. Баспаға жібергелі отырмын. Басылып шықса, көресіз» [3, 274].

«Шәкәрім ақсақалға» жазған хаты деп аталатын «Қазақ» газетінде басылған Ж.Аймауытовтың Шәкәрім Құдайбердіұлының «Түрік, Қазақ, һәм ханлар шежіресі» деп аталатын еңбегі туралы айтпай кету мүмкін емес [4, 289].

Ж. Аймауытов Шәкәрім шежіресін талдап, бүгінгі күн тілімен айтқанда тарихи хронологиялық жүйе тұрғысынан баға береді. Шежіренің артықшылығы мен кемшіліктерін көрсетіп, ескертпелер, ұсыныстар да айтады. Осының өзі Ж. Аймауытовтың тарихты терең білетінін, талдап, зерделеп, жете түсіндіре алатынын да байқатады.

«Қазақтың» 153 нөмерінде шежіреңіздің 2 рет басылуы жайынан азаматтарға жазған өтінішіңізге мынаны айтамыз:

«Шежіренің» 50 бетіндегі кіші жүз жайынан жазған жерінде:

1) Әлімнің бір баласы Шәкілі бай дегенді Шәкті деп жазарға керек.
2) Әлімнің алты баласының бірі Шөмен емес, Кете деген ру. Әлім, Шөмен бір туысқан ел. Кіші жүзде екеуін Алшын деп атайды, бұлар Алшын болып, кіші жүзге қосылады. Байлы мен жеті ру Әлім, Шөменді Алшын деп атайды» [13, 268].

Ж. Аймауытов мақаласында ары қарай Шәкәрім қажының жазған шежіресіне өз ойын қосады. Қазақ рулары туралы, олардың тармақтары жайынан тарата жазып шығады. «Шәкәрім ақсақалға» деп құрметпен бастаған ілтипаты соңына дейін, әдеппен, мәдениетпен өріледі. Мақала жанры жағынан қазіргі пікір – рецензияға келеді. Сонымен бірге кеңес беру, өз ойларын дәлелдеуінде хат жанрының да элементтері бар.

1. Пікір беру болғандықтан да, кемшілігін әдеппен жеткізеді: «Екінші, кезі келген соң Шәкәрім ақсақал шежіресі туралы мынаны айтқымыз келеді. Шәкәрім ақсақал шежіресіне жеңіл-желпі қарамай, терең ойлап, көп оқып, сан салыстырып барып жазғаны көрініп тұр» [4, 268].

2. Өз ойын, пікірін нақты дәлелдермен береді: «Шөмен Әлімнің інісі һәм төрт руға бөлінеді: 1) Тоқа, 2) Көнек, 3) Аспан, 4) Бозқұл. «Әлім, Шөмен жау еді, сонда да басым сау еді» деп жеті рудың айтып кеткен тарихи мақалы бар» [4, 268].

3. Шежіренің артықшылықтарын, мәнін ашады: «Шәкәрім ақсақал «шежіресіне» жеңіл-желпі жұмысша қарамай, терең ойлап, көп оқып, сан салыстырып барып жазғаны көрініп тұр. Бұл турада қазақтың «Карамзині» десек артық мақтаған болмаспыз. Түрік тарихымен танысқысы келген адам бұл шежірені оқымай кете алмайды. Шежірешілердің кітаптарында тозып жүрген мағлұматтың бәрін де Шәкәрім бір-бір кітапқа тізіп, оқушының бейнетін бір қарағанда жеңілдеткен сияқты» [4, 268].

4. Жасы үлкен, елге сыйлы адам деп не болмаса артық мақтап жағайын деп жалпақтамай, қаламгер өз ойын ашық айтады. Кемшіліктерін дәл көрсетеді: «Сонда да «кеміссіз келін түспейді»,

шежіренің кемшілігі де бар. Екінші басылуына мұндай кеміс жерлерін түзетіп басар деп ойлаймыз. Тарих екі мақсатпен жазылады: 1) Мектепте балаларға оқыту үшін һәм; 2) халықтың бұрынғы қалдерін жарыққа шығарып, айқындап, елдің өткен, бұл күнгі өмірін һәм келешегін білдіру үшін. Бұлай қарағанда Шәкәрім шежіресі мектепте оқу құралы есебінде тұтынуға, екі бастан, тура келмейді. Қала берді. Екінші шартқа тура келуі керек еді, соңғы шежірешілерге жәрдемші болуға тиісті. Бұған Шәкәрім шежіресі тағы үйлесіңкіремейді. Ат, жыл, ел көп тұтас саналып, іс, әдет, заң, сараң сөйленеді. Сондықтан тізілген аттар, ұйлыққан, елдер есте зорлықпен қалады, арқандаусыз малша жылжып шығып кетеді» [4, 268].

Қаламгер шежіренің келесі бір кемшілігі – оның өткен шежірелердей тек бар тарихты баяндап қоятындығында дейді. Жаңа тарих өткенді баяндаудан тұрмай, содан сабақ алу үшін жазылса деген тілекті білдіреді. Журналистің келесі бір назар салар тұсы – шежіренің ғылымилығы. Оның әрбір салт, әдетті тізіп қоюмен шектелмеуін қалайды. Сондықтан да онда әр уақыт нақты жылдармен, айлармен көрсетіліп, тарихи хронологияның қажеттігін ескертеді. Сонда ғана мектепте оқытуға жараттындығын, пайдалануға болатындығын айтады.

Жүсіпбек пікірінің ереркшелігі – ойын нақты және әділ жеткізуінде. Журналист қазақ тарихына қатысты терең білімді екендігін танытады. Осы арқылы өз ойын да бүкпесіз, ашық айтады. Қазақы үлгімен үлкенді сыйлайтын әдепті аттап өтпей, бар жолымен түсіндіріп береді. Бұл кейінгі қазақ тарихын жазушыларға, өз кезінде ұлт шежіресін қағазға түсіргендерге үлкен жол және үлгі болғаны сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Байғабылов Б. Қайта оралған қаламгер: Талантты жазушы Ж.Аймауытов туралы / Байғабылов Б. // Зауал / құраст. Б.Қойшыбаев. - Алматы, 1991. – 369 б.
- 2 Қирабаев С. Жүсіпбек Аймауытов – Алматы: «Ғылым», 1990, - 80 б.
- 3 Көпейұлы М.Ж. Шығармалары. 1- том. – Павлодар, 2003. 270-276 б.б.
- 4 Қазақ» газеті // Құрастырушылар: Субханбердина Ү., Дәуітов С., Сахов Қ. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1998 -560 б.

МӘШҲҮР ЖҮСІП КӨПЕЙҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТӘУЕЛСІЗДІК ИДЕЯЛАРЫ

СЕЙСЕМБАЕВА М.

10 «А» сынып оқушысы,
Абай атындағы ЖОББМ, Ақсу қ.

РАХИМОВА А. А.

педагогика және психология магистрі, тарих пәнінің мұғалімі,
Абай атындағы ЖОББМ, Ақсу қ.

1990 жылдардан бастап еңбектері жан-жақты қолға алына бастаған Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармашылығы әлі де терең, ғылыми негізде зерттелуі қажет деп білемін. Ақынның еңбектерін толық жүйелеп, жарыққа шығаратын болса, қазақ халқы ғана емес, күллі түркі және ислам әлеміне ортақ рухани мұра болар еді. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы туған халқының жүрегінен ойып тұрып, елеулі орын алған данышпан.

«Дін – апиын», «Салт-дәстүр, рухани мұра – ескішілдік, қанаушылық жүйенің қалдығы» деп білген кеңестік жүйе де ақынның өміршең еңбектеріне тосқауыл қойғанымен, қаймана қазақтың ұлы тұлғасына деген жүрек түбіндегі құрметін, махаббатын жоя алмады. Мұндай құрмет пен сенімге ұлты үшін еңбектенген тұлғалар ғана ие болады. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы – солардың бірі.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы өмір сүрген дәуір қазақ халқы, қала берді Орта Азияның түркі тектес мұсылман мемлекеттері үшін ауыртпалығы мол, сыртқы күштердің қысымы молайған қысыл таяң кезең болды. Патшалық Ресейдің отарлау саясаты, соның кесірінен шұрайлы жерінен айрылған халқының ащы дауысы, басқыншылыққа қарсы жүргізілген ұлт-азаттық көтерілістер ойшыл ақынды толғандырды. Қаламынан ащы шындықты әшкерелеген өлеңдер туғызды. Елдің жарқын болашағын, жерінің тұтастығын көздеген еңбектер жаздырды.

Заманынан озып туған дара тұлға, көрнекті ақын, шежіреші, қазақ халқының ауыз әдебиетін жинауға қомақты үлес қосқан қазақтың біртуар тұлғаларының бірі Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларында тәуелсіздік идеяларын екі бағыт бойынша зерттеп қарауға болады. Біріншісі, ақын шығармашылығындағы қазақ халқының ұлт-азаттық көтерілісі жолындағы күрескерлік кезеңдерінің жырлануы. Бұған ақынның «Абылай хан», «Кенесары», «Кенесары – Наурызбай» және тағы басқа жырларын енгізуге болады. Сондай-ақ ақынның шежіре тақырыбы аясында жазылған

күнды еңбектерін де тәуелсіздік идеясында жазылған еңбектерге жатқызуға болады. Себебі, мұнда ақын жүздер мен хандар шежіресін, рулар шежіресін зерттеу арқылы өткен тарихты насихаттайды. Сол арқылы тамыры тереңге бойлаған халық, іргелі ұлт, еңселі ел, ұлт пен халық мүддесін қорғаған биік тұлғалары, билері мен шешендері, қол бастаған батырлары болғанын анықтайды [1]. «Кенесары – Наурызбай» жырының өн бойынан қазақтың азаттық пен бостандыққа ұмтылған жаужүрек батыр ұлдарының ерліктерін көруге болады. Абылай ханның немересі, жауына жай оғындай атылған көкжал Қасымның баласы, қазақ хандарының ең соңғы асыл тұяқтарының бірі, өмірі аттың жалы мен түйенің қомында өткен ақберен Кененің қазақ тарихы, ел тәуелсіздігі жолындағы алар орны биікте. Дәлірек айтсақ, елінің жолына өмірлік мұратын арнаған асыл тектілердің тұқымы. «Кенесары – Наурызбай» жырындағы Мәшһүр Мүсіп Көпейұлының сөзімен айтсақ:

Көп тілеуін тілеген, Мұсылманның баласы.

Ата бір тегін сұраса, Абылайдың баласын.

Тұра алмай оның кеткені –

Бұл жақтағы қазақтың, Ауызының аласы.

Абылай ұғлы Қасым-ды, Жасық емес, асыл-ды [2].

Жырда айтылғандай, ақын Кенесарыны «Көп тілеуін тілеген, Мұсылманның баласы» деп сипаттайды. Яғни, елінің, халқының, ұлтының жолына бар ғұмырын арнаған данқты қолбасшы. Мәшһүр Жүсіп ешуақытта қазақты мұсылмандықтан алыс қоймаған. Мұсылмандық жолы – қазақтың жолы, бабалар жолы. Сондықтан жырдағы «Мұсылманның баласы» деген сөзді «қазақтың баласы», «алаштың азаматы» деп түсінген абзал. Ақын өмір сүрген заман, сол кездегі қоғамдық түсінік үшін «мұсылман» - «қазақ», «қазақ» - «мұсылман» деген ұғыммен бірдей. Өкінішке орай заманынан озып туған дара ақынның еңбектеріне Кеңес Одағы жылдарында қатаң тыйым салынды. Оның үстіне ақындық пен исламның ақ жолын қатар ұстанып, өмірінің соңына дейін алған бетінен қайтпаған біртуар тұлғаны «дін апиын» деген таяз ұстанымды бетке ұстаған атеистік қоғам одан бетер халқынан аластатуға тырысты. Бірақ та халқының жүрегінен орын алған ақынды, көріпкел әулиені біржолата ұмыттыра алмады. Еліміз тәуелсіздік алып, ардақты тұлғаларымыздың есімі атала бастағанда, солардың қатарында Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы да туған халқымен қайта қауышты.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы «Кенесарытану» ғылымына өлшеусіз үлес қосқан тұлға және көшбасшысы деп айтсақ та болады.

Кенесарының қазақ халқының ұлт азаттығы жолындағы жорықты жолын баяндай отырып, аңсаған мұратын дәл көрсетті. Оны жырдың өзегіне айналдырды. Кенесараның аңсаған арманы – қазақ халқының бостандығы. Міне, осыны ақын жырда анық айтты, әрі именбей тура жырлады. Әсіресе, патшалық Ресейдің отарлау саясатын дөп басып айтты. Оған ақынның мына жыры дәлел бола алады:

Біздің бұл Сарыарқадағы қазаққа: «Қазақ, бізге бағын, қара! - деп, - Ақ патшадан жарлық алып шықтым! - деп, Иван Семенович (Семенович) [полковник Карпачеев -Е.Қ.] деген полковой (бөлкебай) келді. Сонда онымен таласа Қытайдан да елші келді: «Қазақ саған қарамайды, маған қарайды!» - деп. Ол екеуінен басқа қазақтың өзі ішінен Кенесары, Наурызбай деген шықты: «Бұл екеуіне бағынбаңдар! Өзімнің соңыма еріндер!» - деп.

Онда олар айтты:

Бағынба, қазақ, орысқа!

Бағынсаң, қазақ, орысқа,

Осы бастан амандас Сарыарқа деген қонысқа!

Береке кетер асыңнан,

Билік кетер басыңнан!

Негеннен неген күйерсің,

Күйдіруші табылып.

Көршілес жақын қасыңнан.

Қызығып тұрсың байқамай, Күйгеннен зарлап айтам-ай!

Көрінісі орыстың Текеметтің түріндей.

Ойлағаны жамандық

Жарадан аққан іріндей! Абақты деген үйі бар, Қазулы даяр көріндей! Қызыл қарын жас бала Обалына қаларсың!

Кейінгі үрім – бұтақтан Қарғыс, бір нәлет аларсың! Ап кетейін бір жаққа Соңымнан ерші, ерінбей!- дейді.

Сол замандағы қазақ жақсылары кеңесті де, Кенесары, Наурызбайдың сөзін қостамады. «Жерімізге тимесең, солдат алмасаң, саған қараймыз! - деп, - ғадалатшілігі бар!» - деп, ақ патшаға өз ықтиярларымен қарап бағынды. Ит терісіне жаздырып уағда хат алды: «Қазақтың жер-суына залал қылмаймыз, солдат алмаймыз!» - дегенін жаздырып. Баянаула тауына Шоң биден сұрап, қала салды. Көкшетауға Уәли ханның тоқалы Айғанымханымнан сұрап, қала салды. Сөйтіп Сарыарқаның пайдалы жақсы жерлеріне қала сала бастады (Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, «Сарыарқа тарихы» 2-ші нұсқа) [3].

Озық ойлы, қоғамда жүріп жатқан толқулар мен көтерілісті, осының салдарынан орын алған туған халқының жан даусын Мәшһүр Жүсіп тереңінен түсінді. Бостандыққа деген ұмтылыс деп бағалады. Әсіресе, терең, сұңғыла ойлы ақынды арпалыспен өткен Кенесарының өмірі, жорықты жолы ерекше толғандырды. Қазақ үшін Кенесары Қасымұлының орны қашан да биік болатынын түсінді. Осы мақсатпен «Кенесары» жырын жазды.

Қазақ халқының болашағын ойлаған ақын патшалық Ресейдің, одан кейінгі кеңестік жүйенің көздеген түпкі мақсатын тани білді. Саяси жүйенің астарында қазақ жерін отарлау мақсаты, арам пиғылы жатқанын анық білді. «Қайтсем, не істесем ұлтыма пайдам тиеді» деп ойланды, толғанды. Әсіресе, қазан төңкерісі қарсаңындағы алмағайып кезең, тартысқа толы өмір, сол бір тұстағы алаш қайраткерлерінің жан пида еңбегі үлкен жүректі ақын Мәшһүр Жүсіптің шығармашылығына тың серпін берді. Сондықтан осы бір алмағайып кезеңде жазылған ақын шығармаларын тәуелсіздік идеясы тұрғысынан жеке зерттеп білген дұрыс.

«Мәшһүр» аты шығып, халыққа кең танымал болуына ең алдымен тұңғыш қазақ газеті – «Дала уәлаяты» беттерінде ХІХ ғасырдың соңғы он жылдығында жарияланған өлең, мақалаларымен қатар, 1905 жылғы халық наразылығы өсуінен сескенген Ресей патшасының сөз бостандығына жол ашқан Қазан манифесі әсерімен Қазан қаласында басылған «Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз», «Хал-ахуал», «Сарыарқаның кімдікі екендігі» кітаптарының әсері мол болды. Баспа бетіндегі уақытша берілген кеңшілікті пайдаланып, патшалық Ресейдің отарлау саясатының астарын, жер тартып алуын, сөз, пікір айтуға шектеу қоюын қазақ зиялылары ішінде ең алғашқылардың бірі болып әшкерелей бастаған Мәшһүр Жүсіп екені белгілі. Сол еңбегі үшін 1912 жылдан бастап ақынды қудалау басталғаны, біраз уақыт оның үйінен кетіп, қайда екенін айтпай, ел ішінде жасырын жүргені де мәлім (Мәшһүр Жүсіп өмірбаяны).

Ақынның патшалық Ресей саясатына қарсы пікірде шығармалар жазуы күрескер ақын екенін анық білдіреді. Яғни, ұлтының көкірек көзін ашу, қоғамды, саяси жүйені терең тани білуі үшін идеологиялық жолды таңдады. Идеологиялық жағынан өзіне қарсы пікір айтқан адамды кеңестік жүйенің ит қосып қуалағаны, итжеккенге айдағаны, абақтыға жауып, атқаны белгілі. Сондықтан Мәшһүр Жүсіптің басына да қауіп пен қатер төнді. Тәуелсіздік идеясы, тәуелсіздік ұғымы жері бар, шекарасы белгіленген ел

болумен қатар, сол жерде мекендеген байырғы ұлттың тілі мен мәдениеті, салт-дәстүрінің дамуына тікелей байланысты деп айтсам болады. Тәуелсіз ел, тәуелсіз халық, мемлекет құрушы негізгі ұлтты басқа халықтардан бір ғана ұғым жеке-дара көрсетіп тұрады. Ол сол халықтың тамыры тереңге бойлаған тарихы мен мәдениеті. Бұған ешкім де қарсы пікір айта алмайды. Және бүгінгідей әлемдік қарым-қатынас қоғамдық өмірдің барлық саласында, экономика мен мәдениетте, ғылым мен өнерде және тағы басқа салаларда мидай араласып, соның ішінде алпауыт елдердің ара тұра білініп қалатын оғаш саяси көзқарасына қарсы тұру үшін ұлттық идея бәрінен биік. Ұлттық идея дегеніміз – тәуелсіздік идеясы. Ал осы тұрғыдан алып қарайтын болсақ Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының тарихи жырлары мен шежіре мәтіндері, аңыз хикаяттары, дастандары ұлт мүддесін көздеген шығармалар қатарына жатады.

«Жеті атасын білген ер – жеті жұрттың қамын жер» деген қазақтың ұлы сөзі бар. Ататекті тану тек қазақ үшін ғана емес, күллі түркі әлемі үшін ең басты ұстанымдардың бірі. Асыл текті ұлт өсіру, ұлт пен қан тазалығын сақтау үшін жеті атасын, өткенін білу міндет. Сондықтан мен Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шежіре жазуда осыны негізге алды деп нық сеніммен айта аламын.

Қазақ халқының ұлы жазушылары мен ғалымдары ақын шығармашылығына жоғары баға берді: «Өз шығармаларын былай қойып, басы ашық ескі үлгілерді жазып алып, біздің дәуірімізге жеткізген еңбек Мәшһүрде мол екенін және де естен шығармау керек. Сондықтан қазақ ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің ғылымдық бір саласы историография бөлімінде Мәшһүрдің ол түрдегі еңбегіне әрдайым орынды баға берілуі шарт» (Мұхтар Әуезов). Міне, осылайша ұлы классик Әуезов Мәшһүр шығармасын қазақтың ауыз және жазба әдебиетінің бір саласы ретінде қарастырып отыр.

«Мәшһүр ақындықтан басқа, ғалым адам. Күншығыс, араб, парсы халқының тарихын, фәлсапасын жақсы білген. Химия, физика, астрономия ғылымдарынан жақсы хабардар болған. Мәшһүрдің бұл сияқты терең ғылыммен танысуына көз болған атақты Әбу Әли Сина, Әл-Фараби сияқты орта ғасырдағы Бұқара ғалымдарының шығармалары мен араб, парсы, түрік кітаптарын көп оқығандығы. Мәшһүр Жүсіп жинаған тарих, әдебиет материалдары өте бағалы» (Әлкей Марғұлан). Бұл қазақ мұрасын зерттеумен шұғылданған ақынның Мәшһүр еңбегіне берген бағасы.

1906-1907 жылдар – М.Ж. Көпейұлы шығармашылығының идеялық жағынан тереңдей түскен дәуірі. Бұл жылдары жазған

шығармалары тегісінен қазақ халқының бостандық, саяси, экономикалық құқықтарымен байланысты болып келеді. Ақынның осы кезеңде шыққан кітаптарының ішінде «Сарыарқаның кімдікі екендігі» кітабының маңызы айрықша жоғары. Мұнда ақын қазақ халқына бостандық беру, жерге жеке меншік және сөз бостандығы туралы толғайды. Елдің бетке ұстар азаматтарын халқының болашағы үшін жұмыс істеуге шақырады [4]

Ақын жан даусымен:

Жолыңнан сыбағалы құр (құры) қалма,

Жақсыны аты естілген естен салма.

Халық-жұртының қамы үшін қайрат қылып,

Айдалып, атылсаң да арман бар ма?!, - деп толғады /Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, көп томдық шығармалар жинағы, 4 том. «Алматы-Алаш», 2005. «Сарыарқаның кімдікі екендігі»/ [5].

Тарих сахнасына бірге келіп, бір дәуірде өмір сүрген қазақтың қос алыбы Абай Құнанбайұлы мен Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының шығармашылығында бір-бірімен үндес тұстар өте көп. Заман мен қоғам, қазақ еліне іштегі шешімін таппаған жүйе мен сырттан төнген қатер мен қауіп қос жүректі бірдей толғандырды. Екеуі де құбылмалы заманның ағымынан сескенді. Ойшыл Абай Құнанбайұлын толғандырған ұлтының болашағы Мәшһүрді де толғандырды. Қазақты сынады. Ұлтын жек көргендіктен емес, ел қатарына қосамын деп сын тезіне алды. Жақсылығын асырып, кемшілігін түзетпек болды.

Қазаққа ғана емес, күллі түркі әлеміне ортақ, әлемдік деңгейдегі ұлы ақын, данышпан Абай:

Қалың елім, қазағым, қайран жұртым,

Ұстарасыз аузыңа түсті мұртың.

Жақсы менен жаманды айырмадың,

Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың, – деп жырлады. Бірақ ұлтынан түңілмеді.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы да халқын сын тезіне алды:

Өмірді қымбатқа алған - арзан саттық,

Жастықтың қадірін білмей босқа жаттық,

Күнәні – арзан, сауапты қымбатсынып,

Обалға белшемізден күнде баттық, – деп толғады [6].

Бір ерекшелігі Абай да, Мәшһүр Жүсіп те халыққа ең бірінші керегі өнер, білім деп білді. Көшпенді дәуірден отырықшылыққа айналатын уақыт жақындағанын білді. Бұл сонау Асан қайғы

толғаған, Мөңке Тілеуұлы ашына жырлаған, Абылай хан армандаған ұлы мұраттар еді.

Мәшһүр Жүсіп шығармашылығы халқымен бірдей жасай береді. Себебі ақын еңбектерінде барша адамзатқа ортақ адами құндылық, ұлттық идея, рухани мұра, тарих пен мәдениет бар. Мұның барлығы тәуелсіздік пен бостандықтың түпкі тамыры.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Дархан даланың данышпанұлы» Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының 150 жылдығына арналған әдістемелік-библиографиялық құрал. – Павлодар, 2008.

2 Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы, көп томдық шығармалар жинағы. 4-том – Алматы: «Алаш», 2005.

3 Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. «Сарыарқа тарихы», 2-нұсқа.

4 Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. «Ит дүние» таңдамалылары. – Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008.

5 «Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы» көп томдық шығармалар жинағы. 4-том – Алматы: «Алаш», 2005.

6 «Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы» көп томдық шығармалар жинағы. 10-том – Алматы: «Ел шежіре», 2010.

Секция 29
Философия, саясаттану және элеуметтану
ғылымдарының өзекті мәселелері
Актуальные вопросы философии,
политологии и социологии

ИССЛЕДОВАНИЕ РОЛИ ЯПОНСКОЙ МУЛЬТИПЛИКАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУРНОГО И СОЦИАЛЬНОГО ОПЫТА ПОДРОСТКОВ В КАЗАХСТАНЕ

АХМЕТУЛЛА А. Е.
 ученик 9 класса, СОШ имени Ж. Ташенева, г. Павлодар
 КОЖАНОВА Б. К.
 учитель русского языка и литературы,
 СОШ имени Ж. Ташенева, г. Павлодар

Исследование рассматривает влияние японской анимации на культурный и социальный опыт подростков в Казахстане. В свете растущей популярности японской мультипликации среди молодежи по всему миру, особенно в контексте многонационального Казахстана. Главная цель исследования заключается в анализе данного влияния на процесс формирования культурного восприятия и социального опыта казахстанских подростков. Исследование будет выполняться с применением как качественных, так и количественных методов, включая анализ просмотра анимации, интервьюирование подростков, анализ социокультурного контекста и другие подходы. Полученные результаты позволят лучше понять предпочтения, ценности и социальные взаимоотношения подростков в контексте японской мультипликации, а также могут быть использованы в сферах образования и культуры с целью разработки более эффективных стратегий взаимодействия с массовыми культурными продуктами и укрепления межкультурного понимания и толерантности.

Распространение японской мультипликации в Казахстане является актуальной темой по многим причинам. Аниме является искусством, способным проникнуть в самые глубины души подростков. Японская мультипликация охватывает широкий спектр важных тем, включая любовь, дружбу, взросление и моральные ценности. Благодаря захватывающей сюжетной линии и комплексным персонажам, аниме становится источником непреодолимого вдохновения и моральных уроков для подростков. В философских

идеях, затронутых в аниме, причудливо переплетаются ответы на жизненно важные вопросы, такие как смысл существования и дихотомия добра и зла.

Мир аниме притягивает своим широким выбором жанров, захватывающими сюжетами и увлекательными персонажами. От легких комедий до глубоких психологических триллеров, здесь найдется что-то для каждого. Популярность аниме также обусловлена жанрами приключений и экшена, где можно насладиться яркими спецэффектами и захватывающими боевыми сценами. Некоторые произведения выделяются изумительной графикой, превращаясь в настоящие шедевры, поражающие своей реалистичностью и красотой изображения. Доступность аниме в интернете бесплатно, очень упрощает его просмотр для подростков, способствуя его популярности и распространению.

Особую роль играют разнообразные персонажи, которые привлекают подростков своей уникальностью и индивидуальностью. Характеры персонажей аниме приближены к реальным. В отличие от казахских сказок, японцы не делят мир на черное и белое. Их герои сочетают в себе и плохое, и хорошее. Прямо как мы. Они не только служат образцами для подражания, но и становятся источником самопознания и самоопределения. Зрители могут сопереживать перипетиям героев, отражая свои собственные опыты и чувства. Это помогает им раскрыть смысл своей жизни и осознать ценность различных аспектов бытия. Персонажи сочетают в себе различные качества. Они не просто представлены в черном и белом свете, а показывают, что каждый человек способен на сочетание добра и зла, слабостей и сил. Такое многообразие подчеркивает важность уважения к множеству мнений и возможности видеть мир с разных точек зрения.

Аниме помогает подросткам стать толерантнее и открытыми к новым идеям, что влияет на их развитие и формирование как личности. Выводя нас за пределы повседневной реальности, аниме становится средством не только развлечения, но и вдохновения для подростков. Благодаря своей способности поднять серьезные вопросы и предложить моральные уроки, аниме становится мощным инструментом формирования сознания и развития подростков. Нередко аниме даже касается сложных тем, таких как насилие и социальное неравенство, что помогает подросткам лучше понять их мировоззрение.

Аниме становится неотъемлемым источником вдохновения и нравственных поучений для подростков благодаря невероятно сильной сюжетной линии и глубоко проработанным персонажам. Оно позволяет взглянуть на мир по-новому, пересмотреть свои жизненные ценности и ответить на философские вопросы, касающиеся смысла существования и дихотомии добра и зла. Аниме в наше время стало неотъемлемой частью подростковой культуры. Эта мультипликация предоставляет подросткам воображаемый мир, где рисованные персонажи, большинство из которых также являются подростками, преодолевают трудности, влюбляются и находят новых друзей. Их характеры отличаются смелостью, талантами и остротой ума, что вдохновляет подростков верить в себя и свои способности.

Особенность японских аниматоров заключается в стремлении приблизить зрителя к реальному миру, представить ему суровую сторону жизни. Гиперболизированный сюжет в таких случаях становится неотъемлемой частью произведения, помогая лучше понять ситуацию и сделать важные выводы. Помимо этого японская анимация невероятно расширяет возможности креативного потенциала аниматоров. Они способны воплотить в жизнь даже самые сложные идеи, создавая захватывающие спецэффекты и невероятные боевые сцены, а также экспериментировать с необычными ракурсами. Динамичность и возможность изменять стили анимации придают неповторимый акцент комедийным или драматическим моментам. В отличие от кинематографии, анимация предоставляет неограниченную свободу самовыражения и экспериментов.

Аниме - это искусство и часть культуры Японии, отражающая богатую историю мультипликации и вклад выдающихся личностей. Каждое произведение несет в себе глубокий смысл и эмоции, отражая японские ценности и общественные тенденции. Это национальное достояние Японии, оказывающее значительное влияние на мировую культуру. Это не просто анимация, это форма выражения, способная погрузить зрителя в уникальный мир, раскрывая глубокие смыслы и эмоции. Каждое аниме несет в себе особую атмосферу и философию, которые формируются под влиянием японской культуры и общественных ценностей. Многие известные аниме-сериалы и фильмы имеют свой культурный и исторический контекст, отражающий мировоззрение и ценности японского общества.

Подростковая психология играет значительную роль в понимании влияния японской анимации на молодежь. Важно понимать, что подростки находятся в активном периоде формирования своей личности и мировоззрения, и анимационные произведения могут оказать значительное воздействие на этот процесс.

Японская мультипликация имеет большой интерес для казахстанских подростков и может стать важной частью их повседневной жизни. Однако, несмотря на это, их собственная культура всегда будет оставаться неотъемлемой составляющей их личности. Здесь заключается нечто гораздо более глубокое, чем просто предпочтение определенной формы развлечений

Психологически, это можно объяснить несколькими факторами:

Во-первых, прежде всего, культурная идентичность играет ключевую роль в формировании личности подростка. Она создает ощущение принадлежности, корней и понимания своего места в мире. В этом контексте интерес к собственной культуре становится естественным стремлением к самопознанию и пониманию окружающей среды.

Во-вторых, культурные ценности передаются из поколения в поколение и влияют на восприятие мира. Для казахстанских подростков их культурные корни могут послужить основой формирования моральных принципов, ценностных ориентиров и самоидентификации. Это может проявляться в их отношении к семье, обществу, традициям и даже в уважении к истории и родному языку.

Таким образом, даже если японская мультипликация занимает важное место в жизни казахстанских подростков, их собственная культура всегда будет иметь первостепенное значение. Это объясняется не только поверхностными интересами, но и внутренней потребностью сохранять и развивать собственную идентичность на основе культурных корней и ценностей.

Вопросы которые я поставила для себя во время проведение анализа японской мультипликации:

- 1.Что предпочитают подростки больше, сериал или полнометражную анимацию?
- 2.Какие жанры популярны среди молодежи?
- 3.Изменили ли подростки свое мнение о японской мультипликации после ее просмотра?
- 4.Какие персонажи популярны среди подростков и почему?

5. Хорошо ли проработана сюжетная линия в японской мультипликации?

6. На что влияет японская мультипликация?

Предпочтения подростков в выборе произведений разнообразны: они предпочитают и сериальную, и полнометражную мультипликацию. Оба формата очень удобны для просмотра.

В японской анимации популярны жанры исекай, фэнтези, комедия, психологические и романтические. Некоторые подростки предпочитают повседневность и комедию, другие ценят сложные сюжеты детективов и психологических произведений.

После просмотра японской мультипликации многие подростки меняют свое мнение об аниме, понимая, что это не просто детские мультики. Однако есть и те, кому японская анимация до сих пор не нравится или просто это не для них. Стоит учитывать, что у каждого подростка разные вкусы и предпочтения.

Когда подросток находит симпатию к определенному персонажу, он начинает восхищаться им и его поступками. В 60-70% случаев у разных подростков пересекаются любимые персонажи, но есть и те, кто выбирает неожиданных кумиров. В мире анимации существует множество групп, поддерживающих различных персонажей, и каждый находит в них что-то свое - кого-то обожают, а кого-то не приемлют. В выборе персонажей подростки предпочитают сильных и смелых, которые преодолевают трудности, либо персонажей, с которыми им легко идентифицироваться.

Сюжет в японской мультипликации хорошо и детально проработан. Во время его просмотра я заметила, что японские аниматоры всегда уделяют внимание достаточно простым вещам, что делает сюжет очень раскрытым и интересным для просмотра. Они придумывают невероятно интересные ходы событий, за которыми всегда следишь с замиранием сердца. Я просмотрела достаточно много произведений, чтобы с уверенностью сказать, что японская мультипликация это не просто анимация, а настоящий шедевр с смыслом. В каждом произведении есть все, что нужно: хорошо продуманные персонажи и сюжет, невероятно красивая и изумительная графика. Вот это все, что нужно для счастья подростков.

Многие считают, что японская мультипликация плохо влияет на подростка, но это не совсем так. Подростки могут различно интерпретировать содержание японской анимации, и их восприятие

может быть искажено. Таким образом, они создают для себя иллюзию идеального мира.

Таблица 1 – Результаты опроса

Возраст	Знают что такое аниме(%)	Смотрят аниме(%)	Относятся положительно, но не смотрят(%)	Относятся негативно(%)
12 лет	90	70	15	15
13 лет	96	75	10	15
14 лет	98	80	8	12
15 лет	99	85	5	10
16 лет	100	90	3	7

Обратите внимание, что эти проценты представляют собой приблизительные оценки и могут различаться в зависимости от конкретной группы подростков.

Имея в виду вышеизложенное, можно сделать вывод о значимом влиянии японской мультипликации на психологию и культуру подростков как в Казахстане, так и во всем мире. Японская анимация не только представляет собой искусство и часть японской культуры, но также является мощным инструментом, повлиявшим на становление и мировоззрение подростков. Анимационные произведения предлагают широкий спектр сюжетов и персонажей, отражающих различные аспекты подросткового опыта, такие как самоопределение, проблемы адаптации к обществу и желание выразить себя. Они могут служить источником вдохновения, учить нравственным урокам и помогать пониманию себя, а также способствовать развитию способности сопереживать и критического мышления у подростков.

Но необходимо принимать во внимание, что некоторые аспекты анимационного контента могут исказить реальность или создавать нереалистичные ожидания у подростков. Поэтому важно осознавать как положительные, так и отрицательные стороны влияния японской анимации на психику и социальное развитие подростков. Вне зависимости от интереса к японской мультипликации, подростки сохраняют свою культурную идентичность, которая играет ключевую роль в их личностном развитии. Воспитание на основе культурных ценностей и традиций помогает им определить свое место в мире и развить здоровую самоидентификацию.

Таким образом, японская анимация оказывает значительное влияние на подростковую культуру и психологию, служа как источником вдохновения и развлечения, так инструментом формирования мировоззрения и социального развития подростков.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Азаматова, А., & Байболова, Н. (2020). Японская анимация: Сравнительный анализ с казахстанской и российской анимацией. *Amazonia Investiga*, 9(30), 91-101.
- 2 Бердибекова, Д. (2019). Современная молодежная культура: Влияние японской анимации. *Журнал открытого инновационного: технологии, рынок и сложность*, 5(4), 114.
- 3 Ишанов, А. (2017). Влияние японской анимации на культурную идентичность казахстанских подростков. *Исследования молодежной культуры*, 2(1), 45-53.
- 4 Иванова, Е., & Кудайбергенова, А. (2016). Культурная гибридность в казахстанской молодежи: Роль японской анимации. *Журнал азиатской культуры и истории*, 8(1), 128-136.
- 5 Есимова, А. (2020). Японская анимация и социальная интеграция казахстанских подростков. *Журнал исследований подростков*, 35(6),
- 6 Каримова, Г. (2020). Межкультурные перспективы японской анимации: кейс-стади казахстанских подростков. *Межкультурное общение*, 16(5), 33-41.
- 7 Тлеубергенова, А. (2018). Японская анимация и культурная идентичность: Исследование казахстанских подростков. *Международный журнал подростковых исследований*, 23(4), 489-497.
- 8 Хамзина, А., & Кадырова, А. (2019). Влияние японской анимации на социальное поведение казахстанских подростков. *Социальные науки*, 8(2), 45-52.
- 9 Хамидова, Г., & Байдосова, С. (2018). Японская анимация как культурное и социальное явление. *Международный журнал научного исследования*, 6(8), 136-140. 789-798.

СОЦИАЛИЗАЦИЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ

БАГИНА С. В.

ученик 9 класса, Средняя общеобразовательная школа с гимназическими классами, Щербактинский р-н, Павлодарская обл.

Проблема создания социокультурного поля для детей с ограниченными возможностями в современной школе имеет большую актуальную значимость в связи с большими изменениями в подходах к детям, которые являются инвалидами. Создание социокультурного поля для детей с ограниченными возможностями – это включенность таких детей в обычную реальность. Такое поле предполагает приобщение особенных детей к культурным и духовно-нравственным ценностям, к здоровому образу жизни, невзирая на их физические недостатки и психологические возможности. Термин «социокультурное поле» предложен специально для данной темы и состоит из двух понятий: «социальное» и «культурное». Понятие «социальное» выделяет личность и предполагает выход детей с ограниченными возможностями на такой уровень, при котором происходит максимальное общение ребёнка-инвалида с окружающей средой. «Культурное» означает те возможности, которые помогут детям с ограниченными возможностями реализовать свой духовный и творческий потенциал [1,178 с.].

Известно, что в данный момент дети с ограниченными возможностями в основном обучаются только в специальных реабилитационных центрах, в которых такие дети взаимодействуют только между собой. Социализация особых детей осуществляется посредством создания безбарьерной среды, для того чтобы иметь возможность обучаться в среде здоровых детей. Современное общество активно ищет возможность соединить вместе всех граждан в различные виды жизнедеятельности, и самое главное, в обучении [2,18 с.].

К детям-инвалидам относятся дети, которые значительно ограничены в своей жизнедеятельности, вследствие нарушения роста и развития, способностей передвижению, обучению, трудовой деятельности и т.д. По отношению к ребёнку гораздо гуманнее было бы говорить не «умственно отсталый», а «ребёнок с неспособностями», не «слепой», а «ребёнок с ослабленным зрением» [3, 7 с.].

Особенные дети - часть человеческого потенциала мира. Четверть нобелевских лауреатов - люди с ограниченными возможностями здоровья. Инвалидами были слепой Гомер и глухой Бетховен, Ярослав Мудрый и Франклин Рузвельт. Люди с ограниченными возможностями могут всё или почти всё. Они принимают участие в Параолимпийских играх и занимают призовые места, стремятся к тому, чтобы быть замеченными.

Наличие социокультурного поля является наиболее важным условием для детей с ограниченными возможностями на этапе обучения в общеобразовательной школе. Создание безбарьерной среды в свою очередь обеспечивает социализацию особых детей. Сегодня в Казахстане используется новое понимание инвалидности и социальной поддержки лиц с ограниченными возможностями [4, 1 с.].

При изучении документа «Государственная программа развития образования на 2011-2020 годы», выделяем то, что для школы «определены механизмы включения детей с ограниченными возможностями в образовательный процесс, обеспечение для них доступной среды». Целью Государственной программы является создание безбарьерной среды в обучении и профессиональной подготовке людей с ограниченными возможностями. Создание безбарьерной среды обеспечивает детям-инвалидам, комфортные условия для обучения, воспитания и развития. Безбарьерная среда это, прежде всего, среда нахождения детей с ограниченными возможностями в детском коллективе, общение, обучение, проведение досуга, то есть почти полное погружение в социокультурное поле.

В каждой школе есть специфическая группа учащихся, которые в силу особых болезней не могут ежедневно посещать школу и дети-инвалиды с ограниченными возможностями передвижения. Безбарьерная среда в школе необходима для того, чтобы ребенок-инвалид получил качественное образование, и успешно адаптировался в жизни.

По результатам проведённого опроса около половины считают, что общество можно назвать дружественным по отношению к детям-инвалидам. С этим не согласны эксперты и родители детей-инвалидов, то есть сочувствие населения к инвалидам всего (52%), за которым следует безразличие (22%).

По мнению детей-инвалидов и их окружения дружественным общество будет если:

- Дети-инвалиды воспринимаются как обычные дети.

- Общество не изолирует такого ребенка.
- Окружающие умеют радоваться их достижениям.
- Существуют равные возможности для «обычных» и для «особенных» людей. Свободно передвигаться, путешествовать, отдыхать, получать образование, освоить профессию.
- Отсутствует агрессия к инвалидам.
- Главным чувством к инвалидам является уважение, а не жалость.

Основное условие комфортного обучения в общеобразовательной школе особенных детей - это вовлекать ребенка-инвалида во все виды деятельности - и, в образовательную, и во внеклассную. Действует принцип - «равный - среди равных». Обычные дети с раннего возраста понимают, что есть люди с различными особенностями, которые являются такими же членами общества, как и они.

Был проведён анонимный опрос для взрослого населения, родителей, персонала школы.

1. Результаты опроса подтверждают наличие изоляции инвалидов в социальном пространстве.

2. Уровень информации о детях инвалидах на довольно низком уровне.

Как известно, ограничивает возможности человека не группа инвалидности, а именно среда. Если окружающая среда будет абсолютно доступна для инвалида, то он сможет наравне со всеми пользоваться важными жизненными благами [5].

В нашей школе по инициативе актива школьной детской организации создан волонтерский отряд и разработана программа по дополнительному образованию совместно с психологической службой школы, дефектологом, педагогами дополнительного образования «Мы вместе».

Наличие социокультурного поля должно определяться конечным результатом. Жизнь ребёнка с ограниченными возможностями не является полноценной, если не будет реализовываться его право на досуг и отдых. Ограниченные возможности детей накладывают определённый отпечаток на проведение свободного времени и досуга. Культурно-образовательная сфера способствует решению проблем особенных детей – это преодоление одиночества. Обязательное включение детей с ограниченными возможностями в каникулярный пришкольный летний отдых, таким образом особые дети не находятся в изоляции во время длительных каникул и охвачены массово-оздоровительным летним отдыхом, где важное

место занимает спорт. Соревновательность стимулирует личность превзойти себя, что создает мощный социально-психологический фон самоутверждения личности особого ребёнка, приобщения к социальному взаимодействию.

Социокультурная адаптация ребенка с ограниченными возможностями существует в трех составляющих: личность, общество, культура, где согласовываются требования социальной среды к личности особого ребенка. В результате успешной социокультурной адаптации инвалид приспособливает себя, поведение к условиям той социальной среды, в которую он адаптируется. Знания и навыки, полученные в результате создания социокультурного поля, дети с ограниченными возможностями направят на удовлетворение жизненных потребностей, что поможет им стать полноценными членами общества. Вовлечённые как можно раньше в школьный социум особенные дети, раньше и легче проходят адаптацию и развитие в рамках открытого общества и на благо общества. И если мы говорим, что особенный ребёнок – это нормально, значит, общество учится толерантности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ненахова Е.Н. журнал «Известия Р.Г.П.И. им. А.И. Герцена» №128/2010г.
- 2 Дементьева Н.Ф., Модестов А.А. Дома-интернаты: от презрения к реабилитации. – 1993г.
- 3 Айшервуд М.М. Полноценная жизнь инвалида. – М., Инфра-М, 2001г.
- 4 Инклюзивное образование. Как сделать среду безбарьерной. Журнал «Открытая школа», №10, 2013г.
- 5 ИА «Новости Казахстан», Интернет источник uk.kz/news/show/21385?prin.

CHARACTERISTICS OF THE OPERATION OF YOUTH SLANG IN STEPHENIE MEYER'S NOVEL «TWILIGHT»

TOREKHAN A. E.

English teacher, Gymnasium № 3 for gifted children, Pavlodar
YERBOLATOVA Z.

6th grade student, Gymnasium № 3 for gifted children, Pavlodar

This article provides a detailed examination of the usage of slang in contemporary English, as portrayed in Stephenie Meyer's well-known novel «Twilight». Through thorough analysis, the various roles and functions of youth slang within the narrative are explored. Additionally, a comprehensive classification of English slang themes is presented, consisting of seven distinct categories of slang vocabulary. The primary thematic category of slang terms, encompassing lexical elements with positive, negative, and neutral connotations related to character portrayal, is examined in detail. The origin of the term «slang» is traced back to the verb «to sling», indicating speech or expression. This etymological derivation is supported by historical examples such as «sling words» from Middle English, as evidenced by Geoffrey Chaucer, and subsequent slang phrases utilizing the same verb. Furthermore, E. Partridge suggests that slang, in its etymological essence, may be viewed as a «corrupted» past participle of the mentioned verb [1, 476 p.].

The phenomenon of slang has been the subject of scholarly inquiry by both domestic and international linguists for decades. Scholars not only scrutinize the conceptual framework of slang but also delve into its lexical intricacies and the diverse functions it fulfills within spoken discourse. Typically, slang defies precise categorization due to its deviation from normative or formal language conventions, rendering its definition often nebulous and approximate. As noted by G. A. Sudzilovsky, drawing a clear demarcation between what constitutes slang and what does not poses considerable challenges, given the expansive semantic evolution of the term «slang» encompassing a myriad of diverse concepts [1, c. 12].

This study undertakes an exploration of the linguistic landscape portrayed in the novel «Twilight», focusing specifically on the role and impact of youth slang within its narrative fabric. Employing a sampling methodology, fifty slang terms sourced from Stephenie Meyer's work serve as the primary research material. Given the novel's target demographic of young adults, its linguistic tapestry is imbued with lexical nuances reflective of contemporary American youth culture. It is essential to acknowledge the intricate structure of the English lexicon,

characterized by a stringent hierarchy wherein each linguistic element assumes distinct properties and occupies a predefined position within the system. Concurrently, youth slang operates within a coherent framework of lexical-semantic and thematic domains, unified by shared lexical connotations and thematic affiliations. The analysis of the original novel's language and the functional dynamics of slang therein underscores the pivotal role of slang terms in young people's speech, encompassing a diverse spectrum of vital communicative functions [2, 182 p.].

Upon analysis, the following semantic groups of youth slang have been identified:

Everyday Vocabulary - Slang associated with the routine aspects of life: names of household items, food, clothing, modes of transportation, manners and customs, pets, etc. For example: cash - money, dome - head, loot - money, row - argument, wheels - car.

Slang Describing People:

A) With positive connotations: cutie - darling, ripped - muscular (referring to a man), sweetheart - darling.

B) With negative connotations: cop (derived from «copper» - copper, a former term for police officers because of their badges being made of copper) - cop, moron - idiot, weirdo - eccentric, peculiar.

C) With neutral connotations: bookish - well-read, boyfriend - romantic partner, bro - buddy, fella (shortened from «fellow») - friend, mate - friend, pal, neighbor.

Slang Describing Emotions: dang it - darn it, OMG (acronym for the English phrase «Oh My God») - Oh my God, wow - wow, cool.

Slang Describing a Person's Attitude Towards Events: I can't even - I'm speechless, as hell - damn, awesome - cool, fantastic; blatant - obviously, epic - awesome, grand, no problem - no problem, sweet - used to express satisfaction, acceptance, pleasure, approval, or awe; that's a whack - agreed, totes (formed from totally) - definitely, unreal - unbelievable, what's wrong - what's the matter, you're another - you're the same, heard it from someone similar.

Slang Related to Education: a pop quiz - an unexpected test, prof - professor, to ditch - to skip classes, to hit the books - to study.

Slang Describing a Person's Actions: to chill (out) - to relax, to hang out - to spend time, to leg it - to run, to spill one's guts - to confess, to reveal secrets.

A separate group of slang units in the novel «Twilight» consists of abbreviations (simplifications) of grammatical phenomena in the English language.

These phenomena represent the utilization of unconventional grammatical and syntactic structures within the discourse of specific social cohorts. Such linguistic abbreviations are emblematic of colloquial English vernacular, a linguistic milieu that the author of the novel sought to faithfully depict. Notably, instances of these slang usages were exclusively employed in portraying scenarios of casual interactions among the characters in their quotidian lives. Predominantly, these linguistic idiosyncrasies were observed in the speech patterns of adolescents. For instance: «evenin'» for «hello», «gotta go» for «have to go», «just sayin'» for «just saying», and «kinda» for «kind of» or «sort of». It's imperative to recognize that apart from their explicit functions, slang terms also serve as a means of linguistic economy [3, 227 p.].

Thus, a comprehensive examination has been conducted, resulting in the formulation of a diagram which delineates the prevalence of various slang groups within the analyzed linguistic corpus. The data reveals that the most prolific category comprises terms describing individuals (constituting 30%), followed closely by expressions reflecting personal perspectives on events (comprising 28%). Additionally, three other groups, namely those expressing emotions (11%), those related to educational contexts (11%), and everyday vocabulary (11%), are depicted with equal frequency. Conversely, the group representing slang pertaining to human actions emerges as the least abundant, accounting for only 9%.

The thorough analysis of the original text of the novel «Twilight» and its subsequent translation into Russian enables us to draw pertinent conclusions regarding the pervasive presence of youth slang expressions across diverse linguistic domains. These expressions span a wide gamut, encompassing varied parts of speech, ranging from those articulating emotional states to those addressing scholastic pursuits. Youth slang, therefore, fulfills a myriad of specific functions, thereby facilitating the author's endeavor to craft nuanced character portrayals. Furthermore, the systematic classification of slang terminology in contemporary American literature furnishes readers with valuable insights into the lifestyle, customs, behavior, and linguistic nuances of distinct social cohorts, notably youth and adolescents. Moreover, it's noteworthy that English-language narratives frequently incorporate grammatical peculiarities characteristic of American slang, the translational rendering of which poses unique challenges due to the absence of direct equivalents in the Kazakh or Russian languages [4, 23 p.].

The author introduces readers to a thematic categorization of English slang expressions, encapsulating a comprehensive array of seven

distinct groups of colloquial terms. Through meticulous examination, they shed light on the multifaceted roles and functions fulfilled by youth slang within the context of the analyzed work [5, 537 p.]. Furthermore, a detailed exploration culminates in a conclusion regarding the predominant thematic group of slang expressions, encompassing a rich lexicon portraying individuals with varying connotations, spanning the spectrum from positive to negative and neutral, thereby enriching character descriptions.

REFERENCES

- 1 Partridge E. Slang to-day and yesterday. L.: Routledge and Kegan Paul, 1933. - 476 p.
- 2 Sudzilovsky G.A. Slang - what is it? M.: Voenizdat, 1973. - 182 p.
- 3 Zappavigna M. Discourse of Twitter and Social Media How we use language to create affiliation on the web. NY: Continuum International Publishing Group, 2012. - 227 p.
- 4 Belonozhkin S.G. College slang in the Internet communication of an American student, 2010. - 23 p.
- 5 Meyer S. Twilight. N. Y.: Time Warner Book Group, 2005. - 537 p.

THE ISSUE OF WOMEN RIGHTS AROUND THE WORLD

ERMEKOVA M. E.

General secondary school № 39 with innovative gymnasium classes, Pavlodar

ZHUKOVA T. V.

academic advisor, English teacher

What are human rights? According to United Nations, such rights are rights inherent to all human beings, regardless of race, sex, nationality, ethnicity, language, religion, or any other status; human rights include the right to life and liberty, freedom from slavery and torture, freedom of opinion and expression, the right to work and education, and many more. Respecting females is not just our moral duty; it is crucial for creating a more sustainable world, not only because women make up roughly half of the population and have a responsibility to continue the forming of it, but also with the support of women our humanity will finally be able to build an equitable society, where everyone, regardless of their gender, will be able to fulfill their potential and live a pleasant life.

If we look back at the history, it is full of astonishing women-heroiners and their achievements, which they have reached by passing on a thorny path to achieve rights on an equal basis with men and have a life filled with meaning, love and prosperity. Nevertheless, women had a rough time being accepted as equal human beings. Let us take the status of females in Western Europe in XIX-XX centuries as a rough example. It was normal for western European women to have a special incapacity, which began with her marriage and ended with the termination of marriage. By virtue of her marriage, the woman completely loses her legal status: husband and wife were one person, and to society that person was the husband. All of women's debts before marriage became her husband's debts; her will was destroyed upon her marriage; all her movable property became the property of her husband; she was unable to conclude a contract, only with her husband's consent. Such kind of crime committed against women and her will to have her own legal identity to herself is inadmissible, which is why women started their battle for emancipation. Down below are one of the most significant dates and events in the history of women:

- 1893 – women's suffrage in New Zealand was enshrined in law.
- 1862 – Mary Jane Patterson, a graduate of Oberlin College, became the first black woman in the United States to receive a bachelor's degree.
- 1963 – the first female-cosmonaut V. Tereshkova went on a solo flight aboard the Vostok-6 spacecraft.
- 1903 – first ever woman to win the Nobel Prize in Physics - Marie Curie.
- 1980 – Vigdis Finnbogadóttir was the first woman ever to be democratically elected as president.

Overall, women in the past experienced plenty of limitations in nearly all spheres of their life, and by that, I believe that such a path was trodden for us, females of 21st century, to finally develop a worthy representation. Since modern societies around the world started to increasingly recognize the importance of gender equality, women's rights have evolved drastically. Yet, unfortunately, disparities persist. It is often the case that women and young girls experience domestic violence, sexual exploitation and injustice. For instance, 1 in 3 women globally experience violence, one in four females have experienced completed or attempted rape. Furthermore, women are facing economical inequity, in comparison to the opposite sex. 86 countries make women have a job restriction, and over 95 countries do not have a guarantee of equal

pay for equal work done. It is well known that little girls are victims of child marriage, which is still prevalent in some cultures, affecting the well-being and their identity forming processes. Every year, not less than 12 million girls are getting married before they reach their legal age: that makes 28 girls every minute. If that is not horrific facts that our community tends to ignore, then I have no idea how else you can call it. However, the opposite is also the case.

Many countries have strengthened the laws that protect women from domestic violence, for example, the Istanbul convention of conducted in 2011. The purpose of this convention is to protect women, kids and men from all forms of abuse, specifically domestic abuse, and to guarantee women the basic human right to a life free from any kind of cruelty. Moreover, many European countries, including US, have organizations and services dedicated to supporting and helping to escape victims of abuse, in spite of it being physical or emotional. Currently, there are over 242 women shelters available in the US. Additionally, there is a greater awareness of women problems being shared online and therefore – worldwide, thanks in part to the use of social media activism. «Nemolchi.kz» is an independent media source based in Kazakhstan, with the help of which many domestic abuse cases become visible to the local authorities of Kazakhstan, tackling such serious issues a little quicker and better way.

Nevertheless, the situation in the world is far from perfect. It is no secret for anyone that, nowadays, majority of young boys and teenagers in general either choose to completely ignore all of the problems happening around them, or not taking it seriously. That is an another problem of female rights. There is a growing backlash against feminism in our days, often fueled by the misunderstanding or misinformation of goals of this movement. Such thinking is being reinforced by TikTok, Reddit and other well-known social medias, which are responsible for the formation of incorrect thinking in young boys minds by providing video platforms full of objectification and hyperactive sexualization of women and girls. Such ideology significantly slow downs the development process of feminism and women's fight for emancipation, since teenage boys may not realize the amount of struggles women have faced in the past and continue to face even now, to this day, every hour and minute. It is important to continue educating people, including younger generations, about the importance of females fight for their rights and gender equality. By doing so, we can prevent the upcoming generation from becoming emotionally and educationally immature, and instead create an intelligent society.

As it stated by in the map below, the worst regions to ever be born as a woman are African and Islamic countries, indicating from 0.55 to 0.40. Mostly CIS countries have reached a happy medium with the index of 0.70, whereas Northern European and American countries are simply the best countries to be a woman (a strong 0.80-0.85). Given results are easy to explain: many cultural and religious practices and traditions of those countries enforced strict gender roles and values, posing challenges for the whole world.

Nothing is more dangerous than to be born in Afghanistan as a girl. It is apparent that women, based in Afghanistan, never had any rights, from the moment they were newborns. Afghanistan relied on patriarchal customs from the very beginning of their history, making women live under pressure of gender segregation. They did not play any role in society and were almost invisible, being prisoners of their own homes. When Taliban retook the government power in 2021, an image of women started to break down to pieces, leaving nothing but a burqa, only showing their eyes, full of injustice and deep sadness. Although women and girls tried to protest against terroristic takedown, they were met with harsh violence and even being killed. Taliban denied every human right that a woman must have:

- Attending any academic institution
- Having a work with a stable wage
- Appearing on TV
- Ability to enter public parks, gyms, any kind of entertainment services
- Participating in sport competitions

The Best (and Worst) Countries to be a Woman

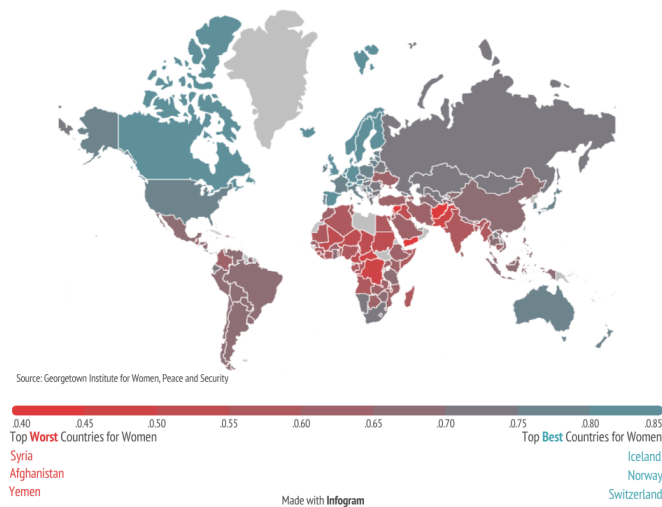

Figure 1

Even before the victory of Taliban, Afghanistan showed a high number of illegal child marriage – one in three young girls before their 18th birthday were forced into marriage. Even worse, most of the parents are selling their daughters in order to provide themselves with humanitarian products, to prevent them dying from starvation. Having a marriage with Taliban soldier is considered even luckier: your family will be protected. Everything in country with Taliban in power is made to make women incompetent, blank, extinct, make them lose their name. Afghan women are never protected from violence – they have no one to contact about cases of abuse, because their own government does it: Taliban systematically releases sex offenders and prisoners, whom had been imprisoned for committing crimes against women.

What can we do to help Afghan women? Sadly, we can only help them by providing them with needed humanitarian aid, donating to organizations working to help women of Afghanistan and raise awareness online on social media platforms. It is essential to work with established organizations to ensure that our help reaches those who need it the most.

Regarding CIS countries, I would like to provide an analysis on Kazakhstan. This country, historically, had traditional gender roles

with women primarily responsible for caregiving and domestic duties, however, nomadic women were combative and could fight together with men against their enemies. There is no doubt that women of early Kazakhstan did not experience inequality, comparing to Islamic regions. The Constitution of the Republic of Kazakhstan guarantees equality of rights and freedoms of all citizens, regardless of their gender, race, nationally and religion. Among the countries of Central Asia, Kazakhstan is the leader in progress on gender equality. On the other side, domestic abuse and gender pay gap continues to be a concern, posing a great obstacle to full gender equality in our country. Kazakhstan ranks first among the CIS countries in terms of the number of victims of sexual violence. This is largely due to the fact that victim-blaming culture is highly visible, which is why most women are too afraid to contact law enforcement agencies. According to local authorities, about 70-90% of women do not seek help from the police once they experienced domestic abuse. Why does this happen? The answer is simple: the laws against domestic violence in Kazakhstan do not work properly – they are more of a decoration rather than means of ensuring safety.

To defeat this, it is necessary for Kazakh authorities to criminalize domestic abuse as a separate crime, tighten sanctions against home-aggressors and provide survivors of violence with adequate protection and needed support. I believe that our government will eliminate all crimes against women, their identity and body.

It goes without saying that women rights in Iceland, by many measures, are among the most advanced in the world. For eight years straight, the World Economic Forum's Global Gender Gap Report ranked Iceland first. To be more precise, Iceland was the first country ever to fully close the gender gap in education in health in 2009. The Nordic country is famous for its laws, protecting women, despite the situation they are in. In 2009, Iceland completely banned sex industry: strip clubs, lap dances are prohibited in Iceland. This kind of law will, undoubtedly, create a change in attitudes towards women – they are going to be seen as real people, with full-time jobs and dreams, instead of «things for sale». Over and above that, Iceland is politically advanced – it has a high rate of women in parliament, which is 41%. Jóhanna Sigurðardóttir, a prime minister elected in 2009, was the world's first female and bisexual head of government. Nordic country has also been proactive in addressing the gender pay gap between males and females: currently women make between 14-18% less than men do, but the country is very close to ending this last bit of gender inequality.

While Iceland is rated one of the most feminist-friendly country ever, tens of thousands of Icelandic women are marching parades and protests against sexual abuse and unfairness. More than 40% of women have experienced sexual or gender-based abuse from men, with most reported cases of which are failing to make it to trial. Women of «equality paradise» are also protesting against them earning less than the opposite sex, and their efforts were heard. On January 1, 2018, Iceland became the first country in the whole world to create a law that makes it illegal to pay men more than women for doing the same job, and if any company resists, it will face fines. In summary, it is evident that continued efforts must be made in order to ensure that women of Iceland have equality in every aspect of life.

One of the greatest challenges we face today is invalidation of women rights and huge amount of gender inequality. This significant challenge requires a concerted and multifaceted approach, which can be addressed by multiple strategies:

Educational institutes should educate everyone about the harmful effects of discrimination and gender-based stereotypes. This can help to create a more respectful generation, where gender inequality will be decreased to zero;

Strong legislations, support services are essential to prevent growing cases of domestic violence/harassment against women and children.

These laws should also be accompanied by online awareness campaigns; Economic and politic empowerment will assure special policies, that will promote women's participation in business, having leadership positions in politics and having an equal pay;

The media culture holds a powerful role in shaping attitudes and perceptions towards women any age, which is why having positive representation of women in social media will be a major step in achieving fairness of rights.

REFERENCES

1 9 facts of women's rights in Afghanistan // medicamondiale.org [Электронный ресурс] - URL: <https://medicamondiale.org/en/where-we-empower-women/afghanistan>

2 Kazakhstan | UN Women – Europe and Central Asia // eca.unwomen.org [Электронный ресурс] - URL: <https://eca.unwomen.org/en/where-we-are/kazakhstan>

3 7 Laws That Show Why Iceland Ranks First for Gender Equality // globalcitizen.org [Электронный ресурс] - URL: <https://www.globalcitizen.org/es/content/7-iceland-feminist-law-women/>

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОКИ И ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ ЛИБЕРАЛИЗМА

ЖУСУПЕКОВ А. К.

ученик 11 класса, СОШ имени Ш. Шокина, г. Павлодар

Для того, чтобы начать рассмотрение либерализма, необходимо обратиться к историческим корням. Нужно начать с того, что либерализм (лат. liberalis – свободный) – это общественно-философская и политико-экономическая теория, которая опирается на следующий тезис: права и свободы каждого человека являются высшей ценностью. Из этого тезиса вытекают такие положения, как неприкосновенность частной собственности, право свободной торговли, свобода слова и вероисповедания, равенство всех граждан перед законом и т.д.

Если проследить истоки, то они идут из устройстве древнегреческих городов-полисов где главной ценностью провозглашалась гражданская свобода. Эти ценности опирались на древнегреческое учение о свободе как о естественном состоянии человека. Стоит отдельно выделить Аристотеля, выступавшего в защиту частной собственности и верховенства естественного человеческого права над государственными законами [1]

Также к корням либерализма можно отнести философские идеи эпохи Возрождения и Просвещения, когда активизировались общественные движения, направленные против абсолютной власти.

Одним из центров активной общественной жизни того времени являлась Англия [2], где еще с раннего Средневековья сосуществовали королевская власть и элементы парламентаризма, выражавшего интересы высших сословий.

Следующим шагом в развитии этой мысли можно назвать Славную революцию 1688 года, установившую конституционную монархию в стране. Еще в 1679 году британским парламентом был принят Хабас корпус акт, гарантировавший свободу передвижения, выбор и неприкосновенность места жительства; запрещался арест любого подданного королевства без санкции суда. Произшедшая революция привела к принятию в 1689 году Билля о правах и Акта о веротерпимости, провозгласивших свободу слова, защиту от штрафов без решения суда и терпимость в отношении протестантов.

На фоне этих событий английский философ Джон Локк пишет свой знаменитый труд «Два трактата о правлении», который был опубликован в 1690 году. Локка можно назвать одним из самых

первых идеологов и разработчиков концепции классического либерализма, во многом ставшей философской основой Славной революции. В своей политической теории Локк разработал ряд фундаментальных принципов, получивших название «естественных прав» (право на жизнь, личную свободу, частную собственность и народное восстание против тиранической власти и другое). Также Локк первым выдвинул принцип разделения властей, деля их на законодательную, исполнительную и федеративную. Он считал, что государство было создано для защиты естественных прав людей, исходя из чего он делал вывод о так называемом «общественном договоре» государства и подданных с целью защиты естественных прав человека [3].

К школе классического либерализма можно отнести и шотландского философа-экономиста Адама Смита, который во второй половине XVIII века выступал против вмешательства государства в экономическую жизнь общества. В это же время в североамериканских колониях также зарождаются различные общественно-политические движения, которые впитывали в себя лучшие традиции британской политической мысли, и опираясь на них, развивали свои идеи о так называемом «народном суверенитете» и человеческой свободе. Из ярких представителей того периода можно выделить «отцов-основателей США», которые опирались на идеи Локка, но в отличие от него, они выступали с революционным требованием о введении всеобщего избирательного права.

Во многом под лозунгами врожденных естественных человеческих прав осуществлялись Американская и Великая Французская революции. Более того происходит правовое закрепление «естественного права» [4]. Здесь следует отметить Декларацию о независимости Соединенных Штатов Америки под авторством Томаса Джефферсона, принятую 4 июля 1776 года. Также не стоит забывать и французскую Декларацию прав человека и гражданина от 25 августа 1789 года, официально провозгласившую всех людей с рождения равными в правах и свободах. К естественным правам человека она относилась свободу личности и слова, право на сопротивление угнетению и др.

Развитие западного либерализма продолжалось в XIX–XX веках. Следует отметить появление идей социального либерализма. Представителем этого течения был английский экономист Джон Кейнс, чьи идеи об активной социально-экономической политике государства реализовывались в странах Запада, начиная с 1930-х годов.

В 1970-80-х годах большое распространение получили идеи монетаризма, разработанные Милтоном Фридманом, который выступал за ограниченное вмешательство государства в экономику и сокращение социальных расходов. Идеи Фридмана стали экономической программой неоконсерваторов, руководивших США и Великобританией в 1980-х годах. Но следует отметить, что во многом неоконсерваторы опирались на идеи классического либерализма о невмешательстве государства в экономику. С 1990-х годов в западном общественном мнении господствует идея «третьего пути», которые представляют собой попытку компромисса между идеями классического и социального либерализма.

Свой вклад внес философ Джоне Роулз, написавший в 1971 году свой известный труд «Теория справедливости», где он изложил свою концепцию либерализма и взгляды на справедливость в обществе. Роулз считал справедливость самоцелью индивидов и в качестве подтверждения этого тезиса обращался к теории общественного договора, разработанной Томасом Гоббсом, Джоном Локком, Жан-Жаком Руссо и Иммануилом Кантом [5]. Он трактовал эту теорию как состояние рационального выбора принципов справедливости индивидами в гражданском обществе, основанном на взаимной выгоде. Роулз считал, что только с помощью определенных принципов справедливости возможно социально-политическое сотрудничество между людьми.

В заключении, можно сказать, что мы рассмотрели историю возникновения либеральной мысли и выделили основные принципы. Выше указанные концепции до сих пор имеют свою актуальность в общественной жизни, являясь частью идеологических основ определенных партий и движений в современном мире.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Американские просветители. Избранные произведения в двух томах. Том 1. – М., 1968 – 519 с.
- 2 Американские просветители. Избранные произведения в двух томах. Том 2. – М., 1969 – 445 с.
- 3 Баталов Э.Я. Американская политическая мысль XX века – М.: Прогресс-Традиция, 2014. – 616 с.
- 4 Берлин И. Две концепции свободы // Современный либерализм. М., 1998. – С. 19–43.
- 5 Грановская О.Л. И. Берлин и современная англо-американская политическая философия // Теория и практика общественного развития. № 1. 2015.

GENERATIONAL PROBLEMS: ARE WE RAISING CHILDREN PROPERLY

ISSENOVA A. S.

Master of Education, S. Toraighyrov Gymnasium No. 22, Ekibastuz

KUKHAYEVA K. K., ERBOLATKYZY A.

10th grade students, S. Toraighyrov Gymnasium No. 22, Ekibastuz

Have you ever tried to match your parents' breathing tempo? Or tried to balance the light switch as a kid? These and many more are bizarre childhood experiences that gen z shares, yet, most gen alpha individuals cannot relate to this. It might not seem like an issue; however, it is only the tip of the iceberg that is the disastrous generation alpha.

Generations

Generation Z (often shortened to Gen Z), colloquially known as zoomers, is the demographic cohort succeeding Millennials and preceding Generation Alpha. Researchers and popular media use the mid-to-late 1990s as starting birth years and the early 2010s as ending birth years. Most members of Generation Z are the children of Generation X or older Millennials [1].

Generation Alpha (often shortened to Gen Alpha) is the demographic cohort succeeding Generation Z. Researchers and popular media use the early 2010s as starting birth years and the mid-to-late 2020s as ending birth years. Generation Alpha is the first to be born entirely in the 21st century and the third millennium. Members of Generation Alpha are usually the children of millennials and some of older members of Generation Z [2].

Parenting differences between Generations

Generation Z was born in a world where technology was starting to take over. Since they were born, the Generation was surrounded by screens and devices, leading to an unprecedented level of digital literacy, yet, despite being tech-savvy Gen Z is probably the last to experience the outside world not through technology. They have spent all one's free time being and playing outside with other children, while Gen Alpha cannot say the same. Although most of Gen Z individuals had unlimited Internet access, it was not without parental supervision since the adults controlled the content that children were consuming. The parents put effort into teaching their offspring about manners, household chores, and life in general.

It goes without saying that despite the technological involvement in the lives of gen z not everything was related to the WWW. For instance,

the 2000s children had an active imagination, allowing them to play with ordinary things, making up imaginary situations e.g. using tree leaves as money, role playing as your favourite cartoon characters or creating various scenarios.

Even when Gen Z representatives used technological devices to consume media, it was not harmful. The movies and cartoons that they watched were both entertaining and educational. For example, the animated show «My little pony» which gave children the idea of a good friendship and relations with others, taught solving problems by being kind, generous, honest, and embedded positive character traits in them. In addition, the kids cartoon «The Octonauts» that educated children about aquatic life and how to be eco-friendly. Moreover, «The Disney Princesses» demonstrated that girls can be courageous like Merida or Mulan or to always follow one's dreams and goals similarly to Tiana and Rapunzel.

The social media itself was different in that period since everything was brand new and had more positive than negative effects, yet, it still had unfortunate consequences. The good sides could be seen in the app «Musical.ly» (known as «TikTok») that only had lip-sync videos where people faked singing to popular songs and dance videos where people created various trends by choreographing dance movements to upbeat music [3] or on «YouTube» where content varied from Vlogs that translated everyday life of ordinary people to different funny videos such as Sketches or Vines. However, we cannot ignore the drawbacks of social media's sudden, explosive growth that started the tendency of bullying people about their appearance, namely creating unhealthy eating habits through communities in «Tumblr» [4] or anorexia because of skinny models on «Instagram».

Generation Alpha is the first generation to be born in technological immersed world. Despite that Gen Z also lives in digital driven time, they still witnessed the outside world, while Gen Alpha was fully raised by technology. They are spending all of their time scrolling through pages of social media, playing various brutal phone games, and watching meaningless cartoons or movies since their parents are not paying attention to one's upbringing.

Compared to Generation Z Generation Alpha does not spend their time playing outside with other children, instead they prefer to play with «trendy» toys, such as huggiewaggie, that negatively affects children due to its traumatizing looks. Moreover, because of different social media platforms with unending streams of content, namely Instagram and TikTok, children are influenced to buy things that are neither suitable nor affordable for their age. The parents of Generation Alpha try to raise them

by allowing and purchasing every single product that offspring asks for without giving any single thought if it is appropriate or not. As a result, children are so spoiled that they do not behave properly or value others.

Living in the digital world affected not only the mindset of the latest generation, but also their intelligence. Teachers at schools complain about children since they do not know how to write, to read, and to count. Some teachers shared their experience about educating Gen Alpha, and all the comments were nothing but negative. For example, a video posted by Newman Music Academy (who goes by @teresakayenewman) on TikTok showed how disrespectful children are. The video stated, «This is my folder of crying teachers and they are confused and frightened by the behavior of Gen Alpha. They're saying Gen Alpha is defiant, aggressive, disrespectful and rude» because of lack of parenting guidance. Newman also said that students do not listen to her during lessons because «Well, you're just old and jaded if you don't like it» [5]. The problem is not only about children who lack performance at school and who cannot behave, it also includes parents who do not want to accept the flaws of their beloved kids by ignoring comments and advice from teachers.

Though there are still cartoons and movies that are captivating and informative, Generation Alpha is simply not interested in them, instead they prefer to watch YouTube videos that contain silly and stupid jokes without any thoughts behind. Nevertheless, we cannot drag everyone under one comb, as there are always exceptions since some of them still watch educational content.

Despite the fact that nowadays, everyone knows about negative consequences of following social media, parents of Generation Alpha do not seem to care since they do not control the quantity and quality of consumed content. Hence, young people are heavily addicted to everything what digital platforms show. For instance, endless «aesthetics» and «cores» that are trending and changing every single day lead to children spending all of the parental money on popular items, resulting in losing their uniqueness owing to coping celebrities and influencers. In addition, there are numerous challenges that can be harmful for young people who still do not understand the danger behind certain actions. It can be seen in the «Blackout Challenge» the purpose of which to cause momentary hypoxia or unconsciousness in participants by purposefully restricting their breathing, often with the use of a belt or something similar [6].

Gentle Parenting

The root of the problem is the neglectful parenting that children of this generation receive. As it has already been established the parents of

these children are mostly Millennials, who to compensate for their harsh upbringing try to use «gentle parenting». The idea of gentle parenting has been around since the 1930s but received increased attention over the past few years on social media and blogs, as well as in popular books, magazines and newspapers [7].

Patient, calm, and punishment-free, gentle parenting is evidence-based approach that focuses on empathy, respect, understanding, and boundaries. Though parents believe that this approach is better for their offspring than traumatizing, the method negatively affects both sides. Parents acknowledged that they were struggling to feel competent. When asked to describe her parenting approach, a 36-year-old mother of two children under five reflected that she often feels like she «has nothing to give» and gets «easily overstimulated and overwhelmed all day every day.» She ended her reflections with the simple confession: «I often feel out of control.» [7].

Gentle parenting can be very emotionally demanding. Because parents are attuned to their children's feelings, they often feel a strong need to protect their children from all sources of harm, both physical and emotional. This can lead to anxiety and worry, even when there is no reason for concern [8]. As a result, they are frightened of punishing and traumatizing children, so parents allow them to do everything they want, namely buying expensive items and having unrestricted internet access along with unlimited screen time. This leads children to become «iPad Kids» and «Sephora Kids».

The term «iPad kids» is used to refer to children who are raised without restrictions on their screen time, and they are a popular topic of conversation on TikTok. They are glued to the screen, awkward and impolite in social situations, and simply unbothered by the outside world. TikTok user @hopeyoufindyourdad, who says she is a Gen Z born and raised in Minnesota, posted a video on the topic online on Saturday. It has been watched more than 3.8 million times. In the video, she describes her experience babysitting such children. She reports: «I think I speak for many of us when I say that Gen Alpha, or the iPad kid generation, is so far an absolute terrifying nightmare to deal with. If you try and take an iPad out of an iPad kid's hands, not only will they start throwing a tantrum so large, but they will start physically hitting you» [9].

«Sephora Kids» also «Sephora girls» are children who purchase makeup and skin care products made for adults in the aforementioned store. They are flooding the stores across the Western countries destroying the displayed products and humiliating both customers and employees.

TikTok content creator and aesthetician Cassandra Bankson investigated the rumor in Los Angeles and was shocked by her findings of destroyed products by «Sephora Kids». The model found ‘a lip balm with a literal hair in it’ and that ‘someone put the bronzing drops all over one of the moisturizers and couldn’t even be bothered to put them back.» Cassandra found products from the more affordable Sephora Brand Inkey List mixed in, and said clean skincare brand Glow Recipe was also impacted by the teens, but not quite as intensely. In the video, she said, «Pre-tweens kept slamming into me and crowding the section... There were so many teens unsupervised» [10]. Moreover, children not only demolish products, but also spend astonishing amounts of money on skincare that is not suitable for their age. According to eyewitness accounts on TikTok, the most popular brands among Generation Alpha - the generation of people born between 2010 and 2024 - are Drunk Elephant, Glow Recipe, Summer Fridays, and Sol De Janeiro. Nevertheless, it is not just the expensive brands they are buying into - some of which price their products anywhere between the high 20s to \$50 - but the active, oftentimes anti-ageing and harmful ingredients within them. Elena Duque is a licensed esthetician and beauty expert. «Retinol is something that even I, as a 43-year-old woman, have had what’s called the retinol uglies,» she told The Independent. «It is such an ingredient that is formulated for mature skin [11].

To sum up, since the Generation Alpha is still young and impressionable, toxic social media content and «Gentle Parenting» are not helping them to deal with their problems, instead it only adds to the issue. Nevertheless, we believe that it is not too late and with proper education and parental guidance, the Gen Alpha can overcome it.

REFERENCES

- 1 https://en.m.wikipedia.org/wiki/Generation_Z
- 2 https://en.m.wikipedia.org/wiki/Generation_Alpha
- 3 Biz Carson. How a failed education startup turned into Musical.ly, the most popular app you’ve probably never heard of [Электронный ресурс]. URL: <https://www.businessinsider.com/what-is-musically-2016-5> (дата обращения: 27.04.2023)
- 4 Laura Pitcher. Tumblr eating disorder culture has made it to TikTok [Электронный ресурс]. URL: <https://www.nylon.com/beauty/tumblr-eating-disorder-content-is-on-tiktok-how-to-navigate-it> (дата обращения: 25.05.2023)
- 5 Kajol Shah. Teachers explain their concerns over how Gen Alpha students are behaving in class [Электронный ресурс]. URL: <https://scoop.upworthy.com/teachers-explain-their-concerns-over-how-gen-alpha-students-are-behaving-in-class> (дата обращения: 28.12.2023)

6 Eva Maguire. Part 2: TikTok trends and how harmful they can be for the younger generation [Электронный ресурс]. URL: <https://medium.com/@eva.maguire.23/part-2-tiktok-trends-and-how-harmful-they-can-be-for-the-younger-generation-f2666feb040b> (дата обращения: 15.01.2024)

7 Annie Pezalla. ‘I often feel out of control’ and other confessions of exhausted ‘gentle parents’ [Электронный ресурс]. URL: <https://www.news24.com/life/relationships/family/i-often-feel-out-of-control-and-other-confessions-of-exhausted-gentle-parents-20231211> (дата обращения: 11.12.2023)

8 Michael Wright. The Possible Negative Impact of Gentle Parenting on Parents [Электронный ресурс]. URL: <https://thewritelifestyle.com/negative-impact-of-gentle-parenting/#:~:text=While%20gentle%20parenting%20has%20many,little%20time%20for%20anything%20else> (дата обращения: 19.06.2023)

9 Kai Xiang Teo. Gen Z is worried they’re going to raise a generation of iPad kids [Электронный ресурс]. URL: <https://www.businessinsider.com/ipad-kids-tiktokers-worried-gen-z-millennials-gen-alpha-2023-11#:~:text=The%20term%20iPad%20kids%22%20is,topic%20of%20conversation%20on%20TikTok>. (дата обращения: 20.11.2023)

10 Margaret Abrams. The nightmare of the ‘Sephora tweens’: Young skincare-obsessed girls who are DESTROYING the aisles of beauty retailer spark fury online - as critics rage against their parents for allowing ‘vile’ behavior [Электронный ресурс]. URL: <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-12984249/sephora-teens-ruin-beauty-product-samples-store.html> (дата обращения: 22.01.2024)

11 Meredith Clark. ‘Sephora Kids’ are TikTok’s latest villains - but their parents aren’t the only ones to blame URL: <https://www.independent.co.uk/life-style/sephora-kids-tiktok-tween-spaces-b2483644.html> (дата обращения: 23.02.2024)

NEO-SHAMANISM IN MODERN KAZAKHSTAN

ISKAKOV N. T.

student, *Kenzhekol secondary school, Pavlodar*

SULEKEEV D. K.

teacher of history, *Kenzhekol secondary school, Pavlodar*

Shamanism and neo-shamanism play a significant role in the culture and religious practice of the peoples of Kazakhstan. These ancient beliefs and traditions have survived millennia and still continue to be part of the lives of many Kazakhs. Shamanism is an archaic form of religion based on the belief in a connection between living beings and nature spirits. Shamans, or mediums, act as intermediaries between the human world and the spirit world. They have a special gift for communicating with spirits, conducting ceremonies, rituals and healing. Shamans use various rituals, music, songs and dances to communicate with the spirits and seek their help [1].

Neo-Shamanism, on the other hand, is a modern interpretation and adaptation of shamanism under the influence of the modern world. It emerged in the 1990s after the collapse of the Soviet Union, when Kazakhstan faced a period of political and social change. Neo-shaman practitioners turned to their roots and started to restore and develop shamanic traditions. One of the important aspects of shamanism and neo-shamanism in Kazakhstan is their connection with nature. Shamans believe that nature has spirits and energies that can be used for healing, positive influence and to achieve spiritual enlightenment [2, p. 175]. They hold ceremonies outdoors, in forests, mountains and by the water to be closer to nature and its power.

Neoshamanism also focuses on restoring and preserving the cultural heritage of the peoples of Kazakhstan. Many neo-shamans are engaged in research and study of old rituals and traditions in order to preserve and pass them on to future generations. They conduct rituals and ceremonies, teach others and popularise shamanic practices through various events and festivals. However, although shamanism and neo-shamanism are widely practised in Kazakhstan, these beliefs sometimes face mistrust and restrictions from religious and political organizations. In modern society, there are different perspectives on shamanism and its meaning. Some people see it only as part of cultural heritage, while others consider it a religious practice in the truest sense. Nevertheless, shamanism and neo-shamanism continue to be an important part of Kazakhstan's culture and spiritual world. They serve as a source of inspiration, healing energy

and strengthen the interconnection between people and nature. These beliefs appeal to those seeking a connection to the past, a restoration of mental balance and an understanding of their place in the world [3, p. 15].

Shamanism and neo-shamanism are two distinct movements, united by roots and traditions, but differing in their essence and goals. Shamanism is the oldest form of religious and mystical practice that has existed for thousands of years. This belief system is based on the belief in the existence and active influence of the spiritual world on human life and the surrounding nature. Shamans are intermediaries between the human world and the spiritual world. They have the ability to travel to parallel realities, contact spirits and use their power to help people solve various problems: illnesses, conflicts, loss of spiritual harmony, etc. Shamans conduct rites, rituals and ceremonies that include meditation, dancing, performing mantras and using healing herbs. In the modern world you can still find healing shamans, an example would be modern Kazakhstan. Here they are called «quid» and are often called upon for help. The majority of the population still believes in their power and ability to heal people by invoking spirits. The main goal is self-healing and self-improvement. Practitioners try to reconnect with the spiritual world and nature, to seek harmony in themselves and the world around them.

Neo-Shaman practice uses a variety of methods: meditation, massage, working with human energy centers, working through emotional blocks, etc. Often neo-shamans also resort to the help of rituals, ceremonies and the use of symbols [4, p. 21]. However, the main difference between shamanism and neo-shamanism lies in the approach to the application of these practices. Shamanism is more concerned with collective rituals and helping the community, while neo-shamanism focuses on personal development and self-healing. Also one of the major differences between these two faiths is the succession of the title of shaman and all that is associated with it. In traditional shamanism this title was inherited from parents to children. And only when the child could confirm that he was «chosen», that is, he received a gift from the spirits of the ancestors. In the modern interpretation of the title is not hereditary and its inheritance is inherited. But even so, each of these two movements has its own particular view of religious and spiritual practices.

Shamanism retains its traditional nature and recalls the deep roots of the spiritual world. Neo-Shamanism, in turn, offers a modern interpretation and application of shamanic wisdom for personal development and spiritual growth. In the end, both movements serve the same goals of helping humans find harmony and true meaning in

life, but each with its own characteristics and approaches. The topic of Neoshamanism has been explored by many researchers and writers. Some of these include:

- Shokan Ualikhanov: he was the first researcher of shamanism among the peoples of Central Asia, particularly the Kazakhs, and wrote «Traces of Shamanism among the Kyrgyz».

- Michael Harner: he founded the Shamanism Foundation and has written many books including Shamanism: A Path to Inner Peace and Shamanic Songs and Rituals.

- Lev Sapegin: he is a researcher of shamanism and author of «Shamans and Shamanism» and other works on the subject.

- Andrei Znamensky: he has studied shamanism and wrote the book Shamans and Totems

- Miriam Kamia: she is a Kazakh researcher and writer who has studied shamanism and the culture of the Kazakh people. She wrote the book «Shamans of Kazakhstan: life and destinies».

- Alimzhan Konratbayev: a well-known Kazakhstani who has conducted research on the culture and traditions of Kazakhstan, including shamanism. She is the author of «Shamans of Kazakhstan: History and Modernity», «Shamanic Rites and Rituals in Kazakhstan».

Neo-shamanism in Kazakhstan is a mixture of traditional and modern elements reflecting local traditions and culture. In recent decades, Kazakhstan has seen a resurgence of interest in shamanism and its practices. Organizations and groups are engaged in the study and practice of neo-shamanism, conducting rituals and ceremonies based on shamanic tradition. However, modern neo-shamanism in Kazakhstan may differ from traditional shamanism due to the influence of Western and other cultural trends. For example, some practices may be adapted to modern conditions or incorporate elements from other religious and spiritual traditions [5, p. 21].

The researchers also study neo-shamanism in the context of Kazakh culture and its impact on modern society. They explore how neo-shamanism influences people's worldviews and behaviour, as well as its role in shaping Kazakh identity. Overall, neo-shamanism in Kazakhstan is a living and evolving phenomenon that continues to attract attention and interest from practitioners and researchers alike. There are several famous shamans in Kazakhstan who are known for their practices and contributions to the development of shamanism.

Here are some of them:

Toregali Toreali - he is known as one of the most famous and experienced shamans in Kazakhstan.

Kenzhebolat Kydyrbaev - he is also known for his shamanism practices and rituals.

Alexander Gretz - he is known for his research and practice of shamanism in Kazakhstan.

Aigul Shaman - she is one of the few female shamans in Kazakhstan.

During the writing of the article a survey was conducted among parents of pupils of KENZHEKOL SPS, 170 people took part in the survey. Each of the participants was asked typical questions about attitude to shamanism, by example:

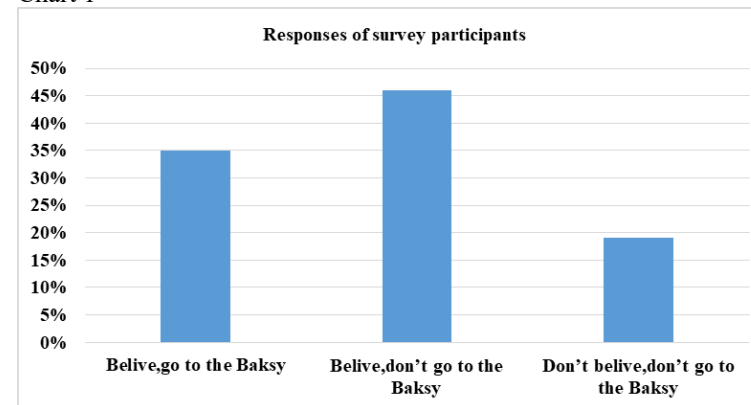
1. Do you go to Baksa? How often?

2. Do you believe in their healing power? Why?

3. Are there people in your environment who hold your views?

At the end of the survey, the number of positive and negative answers was counted. More than half of the participants said that they really believe in their power, and half of them went or are going to see Baksa. For more accurate data you can see the chart below.

Chart 1

In conclusion, despite the past centuries and changes in society, the influence of shamanism in modern Kazakhstan remains significant. This ancient tradition permeates various spheres of life, including culture, identity and people's beliefs. Shamanism continues to play an important role in the formation and preservation of Kazakhstan's national identity,

as well as in solving personal and social problems. It provides people with an opportunity to find a spiritual connection with their ancestors, nature and the cosmos, and helps them find inner harmony and meaning in life. The influence of shamanism in the society of modern Kazakhstan is a unique and valuable aspect of its cultural heritage, which should be respected, studied and preserved for future generations.

REFERENCES

- 1 <https://infourok.ru/nauchnaya-statya-shamanizm-ukazahov-4090653.html>
- 2 Аташ Б. М., Танжаров М. И. Көне түркі-түркі-казак даласындағы шаманизмнің генезисі мен эволюциясы: тарихитанымдық бағдарлар. – 2022. – № 2 (92). – Б. 173-187.
- 3 Степин В. С. Глобализация и диалог культур: проблема ценностей // Век глобализации. – № 2. – 2011. – С. 8–17
- 4 Бахтикиреева У. М., Темиргазина З. К. Многоликий Феникс: вопросы витальности шаманизма у тюркских народов // Turkic Studies Journal. – 2022. – Т. 4. – № 1. – С. 7-24.
- 5 Сеитов Э. М. Исламизированный шаманизм у народов Средней Азии в наши дни // V Демонология как семиотическая система. Сост. и ред. О.Б. Христофорова, Д.И. Антонов. – Москва: РГГУ, 2018. – С. 145–148.

СОЗДАНИЕ НАСТОЛЬНЫХ ИГРЫ QAZTANU ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ И ПОПУЛЯРИЗАЦИИ КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЫ

ВИШЕНКОВА Е. А.

учитель ГППР и английского языка,

Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

ҚАБДҰЛЛА Л. С.

ученица, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

НАДИРОВА Н. К.

ученица, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Настольные игры являются развлечением для людей с древних времен и их история насчитывает не менее 5500 тысяч лет. С развитием цивилизации, настольные игры вышли на новый уровень, отражая в себе общественные, культурные и технологические изменения. Традиции являются частью культуры народа, и они оказывают влияние на следующие факторы: воспитательная

функция, регулятивная функция и функция эмоциональной разрядки. К примеру, Якутские настольные игры, которые имеют своеобразный жанр народного творчества, раскрывая культуру якутского народа. Отличительным признаком якутских игр является разнообразие движений [1, с.214]. Благодаря подобным играм, вырабатывается сила и ловкость, в то время как настольные игры являются гимнастикой для ума и развивают ловкости пальцев. В результате это приводит к развитию мелкой моторики. Популярными являются такие якутские настольные игры как «Тарбах таайсы», «Дугда» и другие [2, с.77]. В казахстане также существуют различные традиционные игры, такие, как, например, тоғыз құмалақ, асық и другие. Однако, все же мы заметили, при общении со сверстниками, а также на уроках, что, к сожалению, некоторые культурные аспекты и традиции остаются своеобразными лакунами.

Поэтому мы решили создать продукт для популяризации культуры своего казахского народа. В первую очередь, для выявления актуальности исследования был проведен опрос чтобы определить уровень осведомленности людей о казахских мифологических персонажах, персонажах литературы, сказок и исторических персоналий, а также о знаниях казахских традиционных украшений, элементов одежды, и блюд.

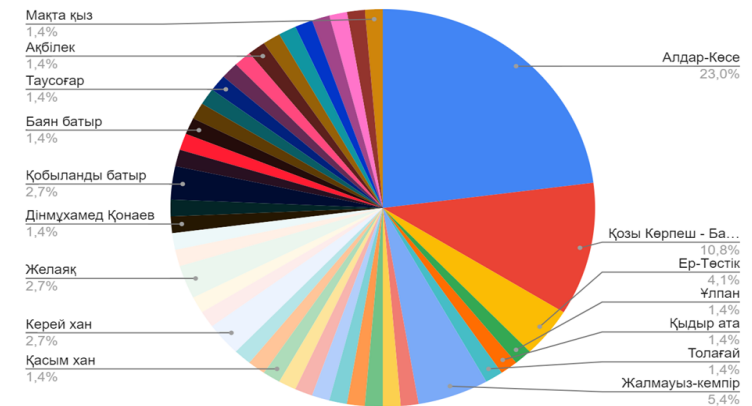

Рисунок 1 – Данные опроса. Персонажи

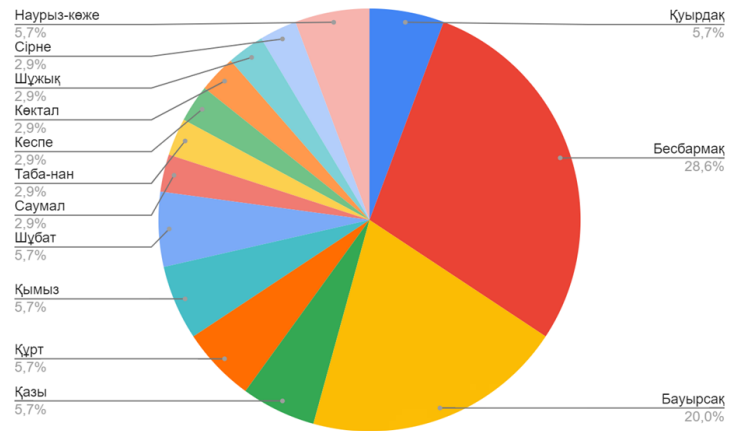

Рисунок 2 – Данные опроса. Блюда

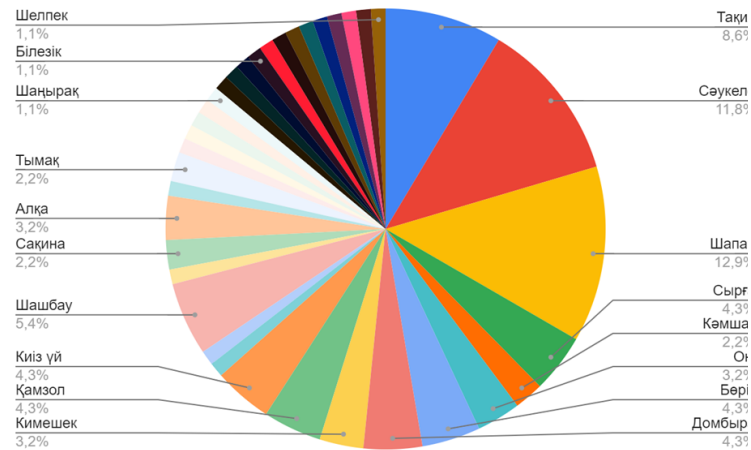

Рисунок 3 – Данные опроса. Одежда

Результаты опроса представлены на диаграммах (рисунки 1 – 3), персонаж казахстанского мультфильма и фольклорный персонаж Алдар-Көсе был назван наибольшее количество раз, составляя 23%. На втором месте по популярности можно считать персонажей казахской лиро-эпической поэмы Қозы Көрпеш и

Баян Сұлу, которые занимают 10,8%. Далее, можно отметить персонажа Жалмауыз-кемпір, которую назвали 5,4% процента респондентов. Не далеко ушел и персонаж казахской сказки Ер-Төстік, занимающий 4,1%. К сожалению, остальные персонажи были названы только один или два раза, они составляют всего 1,7% и 2,4% от всего графика, что говорит об их малоизвестности/непопулярности для большинства учащихся. К примеру, Жестырнак, Толағай, Таусоғар, Баян Сұлу и другие. Кроме того, к сожалению, исходя из ответов некоторых учащихся можно сделать вывод, что некоторые люди не различают исторических и фольклорных/литературных персонажей, и в целом количество персонажей ограничено. Именно поэтому Баян Сұлу, Қыз Жібек, Ұлпан, Ер-Төстік, Жестырнак и другие редкие персонажами легли в основу игры QazTanu для их освещения среди подростков. Однако, поскольку мы понимаем, что редкие персонажи сложно угадать, а при постоянных неудачах падает мотивация, для создания ситуации успеха мы включили также и наиболее популярных персонажей. Другими словами, мы создали карточки с наиболее популярными и более редкими фигурами и предметами (были включены названия национальных инструментов, одежды и еды) казахской культуры, чтобы повысить равномерную осведомленность и увеличить знание казахской литературы и фольклора как среди местного населения и иностранцев. Поэтому игра была создана на двух официальных языках (русский и казахский), чтобы языковой барьер не помешал изучению казахской культуры.

В процессе создания дизайна карточек мы колебались между использованием платформы Midjourney (AI) и индивидуальным заказом. Хотя AI предлагает много преимуществ, мы предпочли заказать дизайн у студента нашей школы, чтобы поддержать таланты в нашем сообществе. Тем не менее, из-за непредвиденных обстоятельств, таких как болезнь дизайнера, мы были всё же вынуждены использовать искусственный интеллект для создания части карточек.

Перед апробацией игры был разработан опросник в качестве входного и выходного тестирования для определения эффективности игры. Для опроса были выбраны персонажи Жестырнак, Толағай, Таусоғар, Баян Сұлу, и предмет одежды Шекелік, которые были названы меньше всего при проведении опроса.

Рисунок 4 – Игровая карта. Жестырнақ

Жестырнақ и по результатам этого опроса также оказалась наименее известным персонажем. Это подтвердилось, так как почти никто из игроков не назвал ее верно.

После того как участники сыграли в игру Qaztanu, был проведен повторный тест с добавлением и других персонажей. Значительное большинство игроков называли всех правильно и проявили желание к прочтению литературы.

Исходя из проведенного эксперимента, мы можем с уверенностью сказать, что игра Qaztanu, во-первых, может помочь популяризовать казахскую культуру, во вторых, может поддержать казахстанских художников и дизайнеров, подав пример и идею стартап проекта.

ЛИТЕРАТУРА

Бугаева Л.П., Неустроева У.Н. Роль национальных игр якутов в становлении современной молодежи. // Проблемы современного педагогического образования. - №79-4. - .2020. С.213-215.

Самсонова А.С. Развитие мелкой моторики у младших школьников посредством якутских настольных игр. // Мировая наука. - №1-82. - 2023.

DEFINING THE LINE BETWEEN CULTURAL APPROPRIATION VERSUS APPRECIATION

MANDIYEV M.

9th grade student, Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology, Pavlodar

BALABEK A.

9th grade student, Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology, Pavlodar

KONKYSHEVA N.

Geography teacher, Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology, Pavlodar

Every country has a cultural heritage. Customs, traditions, clothing and music important to the people are carried from generation to generation. They all carry deep meaning and history. However, in the era of globalization, the cultural boundaries of countries have long been blurred. countries have borrowed a large number of features from each other without even thinking about their meaning. And now we will look at the fine line between appropriation and appreciation.

Cultural Appropriation

This term refers to adopting elements of one culture by people or organisations from another culture without consent or comprehension. It may minimise or commercialise the borrowed features without considering their cultural significance or history. Cultural appropriation may lead to prejudice, hurt, or offence to the cultural group being appropriated from and a disdain for the contributions made by the originating culture. Cultural appropriation typically entails an imbalance of power and has the potential to maintain already-existing inequalities while fostering stereotypes.

Cultural Appreciation

This term refers to expressing a genuine regard, admiration, and appreciation for aspects of a different culture. It includes a dedication to appreciating and respecting the cultural significance and legacy of these aspects, promoting tolerance and acceptance among various ethnic groups.

Respectful and informed interaction with another culture is a necessary component of cultural appreciation. It acknowledges the importance and influence of that culture, frequently through cross-cultural experiences such as going to cultural events, politely participating in customs with consent, or pursuing educational goals. It respects and values cultural diversity while fostering a sense of unity and shared

humanity. It respects and values cultural diversity while fostering a sense of unity and shared humanity.

And now by labeling these two terms we can make a connection to some recent events and evaluate them.

- 2013: For Halloween in 2013, Rihanna wore a traditional Chola-inspired ensemble that included gold hoop earrings, a button-up flannel shirt, loose khakis, and thin arched eyebrows typical of a modern Mexican American woman's subculture. Julianne Escobedo Shepherd said, «Privileged people want to borrow the 'cool' of disenfranchised people of colour, but don't have to face any of the discrimination that accompanies it.»

- 2018: Kim Kardashian has faced criticism over the years for sporting Fulani braids and cornrows, a hairstyle that is predominantly associated with the Black Community. In 2018, she received a backlash for referring to blonde braids as 'Bo Derek Braids', she later defended herself by commenting that she is aware of the origin and is respectful of that.

- 2019: In 2019, Kim Kardashian named her shapewear, Kimono, which was then changed to Skims.

- 2020: Famous rapper Lizzo caused an uproar when she appeared on a Rolling Stone cover in February 2020 and was criticised for wearing traditional headgear connected to Thailand and Cambodia's cultures. «If it were appreciation, the story would support the culture that is being depicted. But it's aimed only towards the Black community. I'm all for standing up for your culture, but don't use someone else's to talk about your own,» said one Instagram commenter. But it appears to be exclusively concentrated on the Black community.

- 2020: Sports teams have a long history of misappropriating cultural materials, but some are starting to make amends. The Washington Football Team changed its name in July 2020. Some clubs, like the Atlanta Braves and Cleveland Indians, on the other hand, have kept their names even though they are thought to be disrespectful to Native American populations [1].

Having understood the manifestations of appropriation in our world, let us look at the main problems and losses that this phenomenon can cause

Main problems:

Stealing Culture: Lately, there has been a noticeable movement in opinion on whether costumes are suitable, garnering a lot of media attention from publications including The Conversation, The New York Times, and The Atlantic. The main argument centres on the notion that it is cultural appropriation when people— especially white people— wear clothing that

is inspired by cultures different than their own. However, what makes explicit cultural appropriation a moral concern? Does this mean white people shouldn't wear specific Halloween costumes, like Bruno's ruana?

The conversation on «Stealing Culture» during the Festival of Dangerous Ideas in September 2022 delved into the ethical importance of cultural appropriation. This question could sound strange because the answer seems to be «yes» right away. Still, Luara Ferracioli, a philosopher at the University of Sydney, presented an unusual viewpoint: although charges of appropriation deal with grave moral violations, the phrase 'cultural appropriation' may not be required. It appears to be a general term covering a range of undesirable behaviours without capturing anything particularly moral [2].

2. Ethical Concerns: The ethical concern regarding appropriation has primarily focused on the actions of individuals who are white. It's not only that there's a chance of offence when a white youngster imitates Bruno by dressing like a ruana. Instead, its connection to past oppression— which has aided in developing current hierarchical systems— makes it unsettling. The terrible effects of settler colonialism, ongoing instances of racial discrimination, and the growing social divides associated with skin colour are all parts of this oppression.

This can be seen in situations such as Justin Bieber's dreadlock adoption, Timna Woollard's imitation of Indigenous art, and the Washington 'Redskins' use of tribal imagery [3]. One of the main causes of concern as Halloween draws near is costumes. Children love animated films like Moana, Coco, Aladdin, and Mulan, and they frequently use these films as inspiration for possible 'costumes' like Bruno's ruana from Encanto. Interestingly, none of the primary characters in these films are Caucasian. The stories of these films show heroes negotiating distinct lifestyles and facing specific difficulties that might not be known to the typical White person. Vogue India posted an Instagram picture of Kim Kardashian and her daughter, North, wearing nose rings, which set off the usual internet conversation: differing viewpoints, debates, and thought-provoking conversations. But it started a conversation about the age-old conflict.

Vogue India posted an Instagram picture of Kim Kardashian and her daughter, North, wearing nose rings, which set off the usual internet conversation: differing viewpoints, debates, and thought-provoking conversations. But it started a conversation about the age-old conflict between authentic admiration and cultural appropriation within the Vogue India headquarters.⁷ How can one distinguish between unintentionally accepting an aesthetic and taking on cultural significance? We've seen

cases of appropriation over time. This usually happens when a dominant culture appropriates features of a minority culture without consideration or deference to the source culture. Pop culture has included several unfortunate incidents, such as Zac Efron wearing dreadlocks and calling them «fun.» Other incidents include:

- The time that Kim Kardashian was accused of using blackface in one of her beauty brand’s commercials.
- The time that Pharell Williams appeared on a magazine cover donning a Native American headdress.
- The time that Kylie Jenner wore cornrows in a music video.
- The ‘bindi’ infatuation that Selena Gomez and Vanessa Hudgens displayed at Coachella is not to be forgotten.

Possible solutions:

1. Educate: It is essential to educate oneself to avoid finding themselves in a situation where they are incorrectly portraying a culture. Thus, researching the culture and being aware of the context and the historical meaning to understand the relevance. Certain aspects hold more importance than others. Thus, it is essential to educate oneself about the cultural practices and the respective reverence that practices and objects receive. Frequently, the use of stereotypes can lead to the adoption of unoriginal expressions and incorrect portrayals of the culture; this could be through jokes and side comments that are made. Thus, it is essential to know that certain expressions can cause more harm than good to specific communities.

2. Sensitivity: Cultural appropriation is criticised because it harms the communities whose customs are being appropriated, not because it is done with bad intentions. As they restrain themselves to navigate their reality via the use of old and holy symbols, many communities strive to recover their histories that have been profoundly influenced by colonialism and even enslavement. Using unique components from these cultures without considering their historical background might be interpreted as a sign of ignorance.

Listen/Learn from people: Actively listening to those who have assimilated into civilization is a valuable strategy for understanding and appreciating that culture. Interact with their stories, understand the meaning behind the aspects of their culture that you find fascinating, and use that understanding to broaden your horizons. [4][5]

Think about this: Have I listened to the artist who created a beautiful piece of handcrafted jewellery that I recently acquired? Have I tried to comprehend their upbringing, the significance of their art, and how it

relates to their home culture? It might be interpreted as appropriation instead of sincere gratitude if you don’t.

At the end of this article, having analyzed all the sources and situations that have occurred in the world, I can summarize by proposing a solution to the question of defining the line between cultural appropriation vs. appreciation. I have collected the main data in a guide table, and I believe that every person from childhood should know about such seemingly insignificant but very important gaps in our society. Especially as far as culture and history are concerned. Knowledge and possession of such information can save us from rallies, social tension, cyberbullying in cell networks and keep celebrities from the consequences of «cancel culture».

Table 1 – Comparative guide

Approach	Appreciation	Appropriation
Education and Awareness	Educate yourself about the culture’s history and context	Superficial use without understanding the significance.
Respect for Traditions	Respectfully incorporate elements with their original meaning.	Misuse of sacred symbols or traditions for personal gain.
Collaboration and Inclusion	Collaborate with members of the culture and give credit.	Using cultural elements without involving the community.
Avoid Stereotyping	Avoid generalizations; recognize diversity within the culture.	Reinforcing stereotypes or caricatures.
Understanding Appropriation	Understand the negative impact of appropriation.	Ignoring the harm caused by taking from a culture.
Purpose of Borrowing	Borrow with sincerity and the desire to learn.	Borrowing for fashion or trendiness without comprehension.
Mindful Fashion Choices	Appreciate clothing styles without reducing them to costumes.	Wearing culturally significant attire as a trend.
Language and Speech	Use language respectfully; learn correct pronunciation.	Using language as a gimmick or for mockery.
Attribution	Acknowledge the source of inspiration openly.	Presenting borrowed elements as original creations.
Promote Understanding	Share insights gained from cultural exploration.	Engaging without learning, perpetuating ignorance.

In conclusion, I would like to say that respecting the culture of other countries is important. and everyone should learn tolerance towards others. in this way, my article closes the 10th UN. Sustainable Development Goal.

REFERENCES

1 Beth Dreher, «Cultural Appropriation Definition and Examples - What Is Cultural ...» Good House Keeping, 2021, <https://www.goodhousekeeping.com/life/g28400114/cultural-appropriation-definition-examples/>

2 Hoomale, «Cultural Appropriation vs. Appreciation: A Breakdown,» Gen Alpha, November 28, 2023, <https://hoomale.com/cultural-appropriation-vs-appreciation-a-breakdown/>

3 Paul-Mikhail Catapang Podosky, «Appreciation or Appropriation? The Impacts of Stealing Culture,» Medium, November 3, 2022, <https://medium.com/festival-of-dangerous-ideas/appreciation-or-appropriation-the-impacts-of-stealing-culture-e5d01d68ce5f>

4 Mbiance, «How to Avoid Cultural Appropriation,» Copibec, accessed January 2, 2024, <https://www.copibec.ca/en/nouvelle/502/how-to-avoid-cultural-appropriation>.

5 Greenheart Club, «Cultural Appreciation vs. Cultural Appropriation: Why It Matters,» Greenheart International, accessed January 2, 2024, <https://greenheart.org/blog/greenheart-international-cultural-appreciation-vs-cultural-appropriation-why-it-matters/>

СОЦИАЛЬНЫЙ ЭКСПЕРИМЕНТ. УВЕЛИЧЕНИЕ ИНТЕРЕСА СРЕДИ МОЛОДЁЖИ К КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ ПУТЕМ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ПОПУЛЯРНОГО КОНТЕНТА (МАНГИ)

ВИШЕНКОВА Е. А.

учитель ГППР и английского языка,

Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

НУРЖАУБАЕВА Д. Е.

ученик, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

ҚАБДОЛЛА Д. Қ.

ученик, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Несмотря на больше чем тридцатилетнюю историю независимого Казахстана, сохраняется проблема популярности и использования казахского языка, особенно среди молодежи. Хотя, есть тенденция к улучшению ситуации путем производства контента, пользующегося спросом среди молодежи. Например, благодаря творчеству казахских современных исполнителей, которые возрождают музыку или пишут с нуля новую культуру Q-rop, казахский язык становится все более популярным. Однако,

такого контента все еще не так много. Это выглядит как вечный цикл. Немногие говорят на казахском языке из-за отсутствия контента. С другой стороны, создатели контента не производят материалы на казахском языке, полагая, что у них будет мало читателей. Необходимо противостоять этому, создавая контент на казахском языке, так как есть конечные пользователи, и их число постоянно растет [1].

Манга, японский стиль комиксов, приобретает всё большую популярность в различных странах мира как форма развлечения, обучения и культурного обмена, особенно среди подростков. В последнее время манга также стала эффективным инструментом для популяризации и изучения различных языков и культур. В контексте Казахстана, где сохранение и продвижение казахского языка является важной национальной задачей, использование манги может представлять интересный и перспективный подход. В данной статье рассматриваются различные исследования, посвященные использованию манги для популяризации казахского языка, и их вклад в эту область и результаты социального эксперимента.

Следует отметить, что в Казахстане уже существует инициатива по созданию комиксов, для популяризации культуры и традиций, например, Qazcomics которые выпускаются на русском и казахском языках [2]. Однако, здесь основной фокус именно культура и традиции, мы же хотели сосредоточиться на языковом аспекте, поэтому решили выяснить насколько популярна будет манга на казахском языке, начав с уровня школы.

Однако, было бы достаточно смелым и неразумным браться за перевод манги, не имея достаточно информации о текущей ситуации. Во-первых, следовало выяснить, действительно ли популярна манга среди широкой аудитории подростков, а если ответ будет положительным, то какой именно из богатого разнообразия жанров является самым популярным. Кроме того, следовало бы выяснить, есть ли те, кто уже читал мангу на казахском языке и насколько востребован перевод. С этой целью был запущен опрос на платформе Google Forms среди учащихся Назарбаев Интеллектуальной школы и лицея «Білім-Инновация».

Опрос, в котором приняли участие 274 респондента, состоял из четырех вопросов. Три из них были формата «да» или «нет», а один предлагал варианты для множественного выбора. Результаты опроса показали, что большая часть подростков (54,4%) увлечена чтением манги. Это демонстрирует, что манга является популярным

жанром среди молодого поколения. Вопрос о жанрах манги показал, что наиболее популярными среди опрошенных являются комедия и приключения. Это говорит о том, что подростки предпочитают легкие и забавные истории, полные приключений. Однако, несмотря на популярность манги, только 10% опрошенных имели опыт чтения манги на казахском языке. Это указывает на недостаток контента на казахском языке в этой области.

Тем не менее, 56% опрошенных выразили желание прочитать мангу на казахском языке. Это подчеркивает потенциал и востребованность такого контента среди молодого поколения.

Мангу какого жанра(сеттинга) Вы предпочитаете? (можно выбрать несколько вариантов)
274 ответа

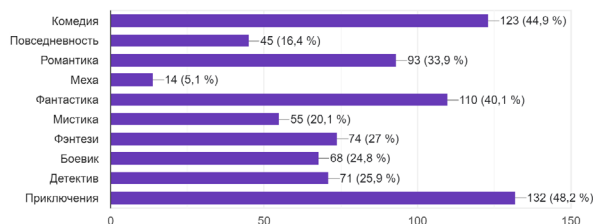

Рисунок 1 – Результаты опроса.
Предпочитаемые жанры манги (манхвы)

Итак, после выявленной актуальности манги на казахском языке мы перешли к отбору манги для перевода для проведения эксперимента. Цель эксперимента заключалась в выявлении популярности манги на казахском языке при условии ее доступности в школьной библиотеке. Для этого мы заранее договорились со школьными библиотекарями о размещении нескольких экземпляров переведенной манги в рамках исследования. Итак, чтобы отобрать мангу для перевода мы разработали несколько критериев:

Жанр манги мы выбирали, исходя из предпочтений, указанных в вышеприведенном опросе.

Возраст аудитории. Манга строго отбиралась, учитывая возрастную ценз, так как целевой аудиторией исследования были подростки от 13 до 18 лет.

Количество глав. Отдавалось предпочтение завершенным произведениям с небольшим количеством глав, что помогло бы ускорить процесс перевода и поддержание интереса у аудитории.

Иллюстрации. Для увеличения интереса было решено выбрать мангу с цветными иллюстрациями, однако такой японской манги относительно немного, поэтому была выбрана китайская манга (манхва).

Итак, для перевода была выбрана «Один Удивительно прекрасный день» («Бір таңқаларлық ғажайып күн»). Всего процесс перевода занял 10 дней. Перевод осуществлялся с русского на казахский с помощью Photoshop Online. Преимуществом перевода манги можно назвать небольшое количество слов, однако при этом следовало учитывать такие особенности как текст, расположенный на фоновых рисунках (обычно имитация звуков, оноματοпея), которые мы оставили так как есть, из-за технической невозможности удалить текст, не повредив рисунок, и особое расположение полосы комиксов на странице (справа налево).

После перевода манги, она была размещена изначально в школьной библиотеке в одном экземпляре, а затем, ввиду возросшего спроса, в четырёх экземплярах, в период с 12.02 по 20.02. Изначально планировался более длительный срок, однако, из-за погодных условий проводились дистанционные занятия, и школу, а следовательно, и библиотеку не посещали. За этот период на руки манга была выдана 11 раз, что свидетельствует о ее популярности, так как другие произведения в среднем выдаются 1–3 раз в неделю; кроме того, формат комиксов способствовал быстрому прочтению в библиотеке, без записи в формуляр, например, на больших переменах или после основных уроков.

Согласно результатам эксперимента, манга на казахском языке пользуется спросом у подростков при наличии ее в общественном доступе. Что оказалось неожиданным, так это то, что среди тех, кто брал перевод манги были также и учителя, то есть данный контент интересен не только подросткам. Также неожиданными результатами было получение обратной связи по качеству перевода, путем его улучшения и поступления запросов от учеников также включить их в качестве переводчиков, а еще лучше – создать клуб для перевода манги на казахский язык.

По окончанию эксперимента мы пришли к следующим выводам:

Популярность манги. Большая часть подростков (54,4%) увлечена чтением манги, что подчеркивает популярность этого жанра среди молодого поколения.

Предпочтения в жанрах: среди опрошенных наиболее популярными жанрами манги являются комедия и приключения, что говорит о предпочтении подростками легких и забавных историй.

Недостаток контента на казахском языке: только 10% опрошенных имели опыт чтения манги на казахском языке, что указывает на недостаток такого контента.

Спрос на мангу на казахском языке: несмотря на недостаток контента, 56% опрошенных выразили желание прочитать мангу на казахском языке, что подчеркивает потенциал и востребованность такого контента.

Востребованность переведенной манги: переведенная манга, размещенная в школьной библиотеке, была востребована и выдана 11 раз за короткий период времени, что свидетельствует о ее популярности.

Интерес к манге среди разных возрастных групп: среди тех, кто брал перевод манги, были не только подростки, но и учителя, что говорит о том, что данный контент интересен различным возрастным группам.

Обратная связь и участие сообщества: получение обратной связи по качеству перевода и запросы от учеников о включении их в качестве переводчиков указывают на активное участие сообщества и интерес к созданию клуба для перевода манги на казахский язык.

В целом, результаты опроса и эксперимента подчеркивают важность и востребованность манги на казахском языке и потенциал этого направления для продвижения казахского языка и культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1 «Старые методы не работают». Как молодежь предлагает учить казахский. // 7152.kz - Сайт Города Петропавловска. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.7152.kz/news/3492023/starye-metody-ne-rabotaut-kak-molodez-predlagaet-ucit-kazahskij> [дата обращения 14.02.2024].

2 Qazcomics: Комиксы на казахском - Казкомикс. // Казкомикс. [Электронный ресурс]. – URL: <https://qazcomics.kz/ru> [дата обращения 21.02.2024].

STUDENTS' PERCEPTION OF SOCIETY THROUGH THE PRISM OF THE PRISONER'S DILEMMA

NURLANKYZY D.

student, Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology, Karaganda

ONBAYEV M. Y.

student, Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology, Karaganda

Background of the study

The Prisoner's dilemma is a mental experiment from a game theory involving two rational agents, each of whom can cooperate for a mutual benefit or betray a partner for a personal reward [1]. This theory can be explained by using two robbers as an example. Robbers have been arrested, and they can choose to stay loyal to their companion or betray him. If both of them betray each other, they will face serious consequences. If they do not do it, they will get a much lower sentence in jail. The same type of relationships can be applied in the daily lives of every individual in society.

Most people believe that being kind will not bring any benefit and that acting deviously is the winning option. However, they do not realize that being kind and loyal is the winning option, but only if both parties act that way. We can also commonly observe this dilemma in politics, economics, and other areas. Therefore, the Prisoner's dilemma is a good experiment for understanding behavior and a way of thinking.

Importance of the study and literature review

The Prisoner's Dilemma holds significant importance in society due to its ability to model and explain various social interactions and behaviors [2]. First and foremost, it serves as a powerful tool for understanding cooperation and conflict within human relationships, both at the individual and collective levels [3]. By illustrating the tension between self-interest and mutual benefit, the dilemma highlights the complexities inherent in decision-making processes, particularly when individuals must weigh the potential gains of cooperation against the risks of defection.

Moreover, the Prisoner's Dilemma provides insights into broader societal issues such as trust, reciprocity, and social norms [4]. It helps discover why individuals may sometimes choose to cooperate even when faced with incentives to defect, and conversely, why cooperation may break down under certain conditions. This understanding is essential for addressing challenges related to collective action problems, ranging from environmental conservation to public health initiatives and beyond.

Additionally, the Prisoner's Dilemma offers valuable insights into the role of institutions and incentives in shaping social behavior [5]. By

analyzing how factors such as legal frameworks, cultural norms, and economic incentives influence individuals' decisions within the dilemma, policymakers and social scientists can design more effective strategies for promoting cooperation and resolving conflicts.

In the process of overcoming the complexities of the Prisoner's Dilemma, various strategies are used that optimize outcomes and promote cooperation. One of the most famous strategies is «Tit-for-Tat» proposed by Robert Axelrod, which starts with cooperation and subsequently repeats the opponent's previous move, promoting mutual interaction [2]. Another effective strategy is «Win - Stay, Lose - Change,» where the player repeats successful choices but changes strategy after negative outcomes, maximizing gains and adapting to changing circumstances [5]. The generous tit-for-tat game involves periodic forgiveness aimed at restoring cooperation and avoiding retaliatory cycles. Evolutionary game theory sheds light on how cooperative strategies can thrive in iterative interactions, with complex strategies such as «Pavlov strategies» or «PD strategies» outperforming simpler approaches in certain contexts [10]. The best strategies in the Prisoner's Dilemma demonstrate qualities such as kindness, forgiveness, retribution, and clarity that promote trust, resilience, and strategic alignment for optimal outcomes.

Norms of cooperation and reciprocity vary across cultures, which affects people's strategies in social dilemmas such as the Prisoner's Dilemma [6]. In collectivist societies that value group harmony and cooperation, people may be more inclined to cooperate and prioritize collective well-being over individual gain. In individualistic cultures, by contrast, self-interest and competition come to the fore, leading to an increased likelihood of defection in certain scenarios. These cultural nuances shape the decision-making process and underscore the importance of understanding context-specific factors when analyzing behavior in social dilemmas.

From an economic perspective, the prisoner's dilemma applies to scenarios such as business negotiations, where parties must decide whether to cooperate for mutual benefit or pursue competitive strategies that may harm the relationship and overall outcome [3]. Cooperative agreements, such as alliances between companies or trade agreements between countries, require trust and coordination to avoid backsliding and achieve long-term success. Conversely, a lack of cooperation or trust can lead to conflict and missed opportunities for cooperation.

In social contexts such as governance and policymaking, the Prisoner's Dilemma sheds light on the problems associated with

collective action and decision-making [8]. Governments, institutions, and communities have to deal with dilemmas in which individual interests may conflict with collective welfare, requiring effective strategies to promote cooperation and address «free rider» problems. Understanding the dynamics of cooperation, backsliding, incentives, and social norms is critical to designing policies and interventions that promote cooperation and effective societal problem solving.

Overall, the importance of the Prisoner's Dilemma in society lies in its ability to capture fundamental aspects of human interaction and decision-making, providing a framework for understanding and addressing a wide range of social and behavioral phenomena [6].

The purpose of the study

To examine students' perception of Prisoner's Dilemma and the approach they choose to follow in their daily life

Methods

The research involved the methods of survey and agent-based modeling. The survey results allowed to assess the students' understanding of Prisoner's Dilemma and probability of choosing a certain strategy of behavior. For agent-based modeling, a website (<https://ncase.me/trust/>) was used that helped to find out various attitudes and strategies that students tend to use when cooperating.

Results

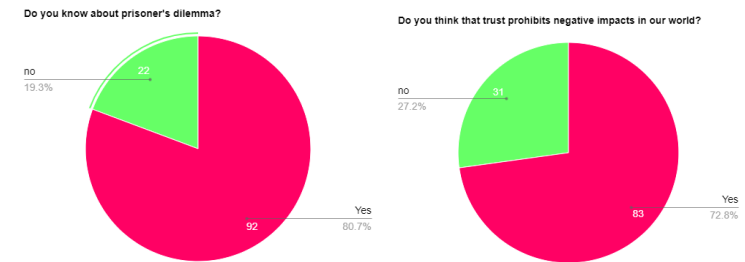

Image 1 – Question #1

Image 2 – Question #2

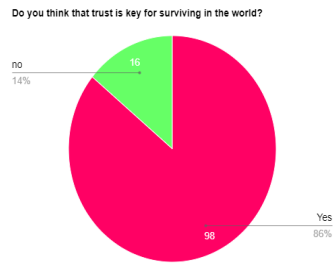

Image 3 – Question #3

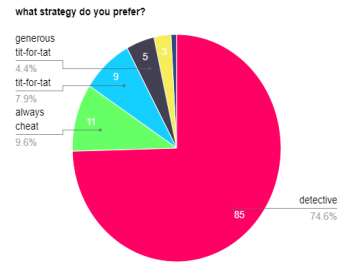

Image 4 – Question #4

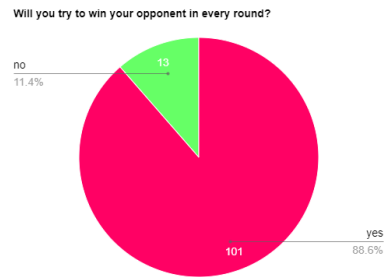

Image 5 – Question #5

Results

Overall, there were asked five questions among 114 students that helped to reveal their acquaintance with the concept of Prisoner’s dilemma, the importance of trust in cooperation, and the probable strategy of students’ behavior. The results showed that 80.7% of students did not know the meaning of Prisoner’s Dilemma, so they could not define the term properly, and answers of students were mostly dependent on their own logical thinking. Also, according to the answers of the second and third questions, students preferred mostly to be distrustful, meaning that people supposed that others would mostly betray them. Answers to the fourth and fifth questions showed that people were trying to win their opponent every round supposing that it would lead to their winning, but like our research showed they did not have to try to get more benefit than their opponent, oppositely they had to cooperate.

This survey showed that students mostly believed that they needed to be egoistic and distrustful because of their thinking that they had to perform excellently and be superior in every round.

Discussion

The strategy of Prisoner’s Dilemma can be used to understand decision-making dynamics, cooperation, defection, social influence, incentives, conflict resolution, and real-world applications. The Prisoner’s Dilemma, a classic game theory scenario, presents a fundamental tension between cooperation and defection [2]. Cooperation, defined as individuals working together towards mutual benefit, is essential for achieving optimal outcomes in social dilemmas like the Prisoner’s Dilemma [3]. However, the dilemma also highlights the temptation for defection, where individuals prioritize self-interest over collective welfare, leading to weak results overall [2]. Social norms play a crucial role in shaping expectations and guiding behavior, influencing individuals’ decisions to cooperate or defect [6]. Incentives, such as rewards or punishments, can significantly impact cooperation, with individuals more likely to cooperate when incentivized or punished for defection [7]. Furthermore, the Prisoner’s Dilemma can be served as a model for studying collective action, where individuals must coordinate their efforts to achieve common goals despite potential conflicts of interest [8]. By applying insights from game theory and social science research, we can gain a deeper understanding of cooperation, conflict resolution, and the intricate dynamics of human interaction within the context of the Prisoner’s Dilemma.

The prisoner’s dilemma, despite its abstract origins in game theory, manifests itself in a variety of forms and influences decision making in everyday life in a variety of cultural, economic, and social contexts. In interpersonal relationships, people often face dilemmas where cooperation may lead to mutual benefit, but the temptation to prioritize self-interest or distrust of the other party may lead to backsliding, resulting in a suboptimal outcome for both [2]. This dynamic is evident in situations such as deciding to collaborate on a project with a peer or withholding information for personal gain, where the balance between cooperation and backsliding can greatly affect success and trust.

Overall, the implications of the prisoner’s dilemma in everyday life and across contexts highlight the complexity of human decision-making, the importance of trust and cooperation, and the challenges of balancing individual and collective interests.

Conclusion

To sum up, Prisoner's dilemma is an interesting game theory which describes the situation where two individuals have competing stimuli that force them to choose a suboptimal result. People might be influenced by cognitive distortions that lead them to believe that winning a game requires defeating their opponent in every round. There are 4 strategies to navigate Prisoner's dilemma: «Tit-for-Tat», «Win-Stay, Lose-Shift», «Generous Tit-for-Tat», «Pavlov strategy». It is important to understand social interactions and behaviors and comprehend the tension between personal motivations and mutual benefit. Prisoner's dilemma points out different problems in social relationships. It can also be demonstrated in daily negotiation with people. The game theory highlights the intricacy of decision-making of individual, the significance of trust and co-working, and the complexity of tearing between self-interest and the collective one.

REFERENCES

- 1 Prisoner's Dilemma (Stanford Encyclopedia of Philosophy). (2019, April 2). <https://plato.stanford.edu/entries/prisoner-dilemma/>
- 2 Axelrod, R. (1984). *The Evolution of Cooperation*. Basic Books.
- 3 Rapoport, A., & Chamah, A. M. (1965). *Prisoner's Dilemma: A Study in Conflict and Cooperation*. University of Michigan Press.
- 4 Hardin, G. (1968). *The Tragedy of the Commons*. *Science*, 162(3859), 1243-1248.
- 5 Nowak, M. A., & Sigmund, K. (1993). A strategy of win-stay, lose-shift that outperforms tit-for-tat in Prisoner's Dilemma. *Nature*, 364(6432), 56-58.
- 6 Bicchieri, C. (2006). *The Grammar of Society: The Nature and Dynamics of Social Norms*. Cambridge University Press.
- 7 Fehr, E., & Gächter, S. (2000). Cooperation and Punishment in Public Goods Experiments. *American Economic Review*, 90(4), 980-994.
- 8 Ostrom, E. (2000). Collective Action and the Evolution of Social Norms. *Journal of Economic Perspectives*, 14(3), 137-158.
- 9 Press, W. H., & Dyson, F. J. (2012). Iterated Prisoner's Dilemma contains strategies that dominate any evolutionary opponent. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(26), 10409-10413.
- 10 Stewart, A. J., & Plotkin, J. B. (2012). Extortion and cooperation in the Prisoner's Dilemma. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(26), 10134-10135.

СОЦИАЛЬНАЯ ФАНТАСТИКА ОТ «СТАЛКЕРА» ДО «СИНХРО»

ОМАРОВ А.

ученик 5 класса, Средняя общеобразовательная школа
с гимназическими классами, Щербактинский р-н, Павлодарская обл.

Произведения писателей-фантастов издаются миллионными тиражами, переводятся на десятки языков мира, по одноименным сценариям ставятся фильмы. Уникальный тандем мировой фантастики писателей, сценаристов Аркадия и Бориса Стругацких относятся к классике современной научной и социальной фантастики не только российской, но и мировой литературы.

Фантастика – такой социум, для которого характерно нарушение границ реальности, описание вымышленных социальных миров. Современная фантастика включает в себя: научную фантастику, фэнтези, ужасы, магический реализм. Под фантастикой в основном подразумевают научную фантастику.

Научная фантастика основывается на допущении в области науки: появлении нового изобретения, открытии новых законов природы, иногда даже построении новых моделей общества – социальная фантастика.

Герберт Уэллс в автобиографии, подводя итог своему творчеству, называл фантастику своего рода умозрительной социологией: «Социология не может быть ни просто искусством, ни наукой в узком смысле этого слова, она собрание знаний, представляемых в вымышленной форме с присутствием личного элемента, иначе говоря, литература в наиболее возвышенном смысле этого понятия». В соответствии с этим он рассматривал «создание и критику утопий» как такую литературную форму, в которую лучше всего мог быть облачен «хороший социологический труд».

Это мнение разделял Айзек Азимов, который в своей статье «Социальная научная фантастика» сравнивал изображение возможного будущего и иных форм общественного устройства со своего рода «социальным экспериментом на бумаге». Приучать читателя к возможности изменений, заставлять его размышлять вдоль разнообразных направлений – в этом он усматривал «великую служебную роль научной фантастики». Научная фантастика, по убеждению Азимова, призвана систематически исследовать возможные пути общественного развития, своевременно предостерегать об опасных тенденциях и самое главное – сделать

рациональное размышление о судьбах человечества достоянием возможно более широких масс.

«Пикник на обочине» – фантастическая повесть братьев Стругацких, впервые изданная в 1972 году. Повесть лидирует среди прочих произведений авторов по количеству переводов на иностранные языки и изданиям за пределами бывшего СССР. По состоянию на 2003 год Борис Стругацкий насчитал 55 изданий «Пикника» в 22 странах [1].

По мотивам повести режиссёр Андрей Тарковский в 1979 году снял фильм «Сталкер», братья Стругацкие выступили авторами сценария.

Термин «сталкер» устойчиво вошёл в употребление и, по признанию авторов, стал самым популярным из созданных ими неологизмов. В контексте книги сталкер - это человек, который, нарушая запреты, проникает в Зону и выносит из неё различные артефакты, которые впоследствии обычно продаёт и тем самым зарабатывает на жизнь. После экранизации романа А. Тарковским этот термин приобрёл смысл проводника, ориентирующегося в различных запретных и малоизвестных другим местах и территориях. Сталкерами стали называть любителей индустриального туризма, особенно посещающих заброшенные объекты и города-призраки.

В июле 2014 г. опубликован в новом жанре фантастический роман казахстанского автора Сабыра Каирханова «Синхро». Жанр Speculative fiction – обобщающее название для группы жанров, действие которых происходит в нереалистичных вымышленных мирах. Сюжеты таких книг не относятся конкретно к фэнтези, хоррору или научной фантастике, это всегда что-то большее: история, не вмещающаяся в классические жанровые дефиниции. Таков роман «Синхро» Сабыра Каирханова.

Синхро - таинственное поле, блуждающее по территории Семипалатинского ядерного полигона, калеча и уничтожая тех, кто попадает в него, похожее на Зону в «Пикнике на обочине» А. и Б. Стругацких. Это нечто проникает в сознание людей и медленно, и неотвратно меняет не только их, но и привычный мир вокруг них. Двум друзьям, главным героям романа, случайно прикоснувшимся к тайне, понадобятся немалые смелость и сила духа, для того чтобы спасти от безумия себя и своих близких. Ребята нашли двери в другую реальность. Двери, которые открывать не следовало. Им потребуются храбрость сердца и смелость ума, чтобы спасти близких

им людей от безумия и смерти. Они узнают тайну, которая изменит не только их самих... [2].

«Синхро» – это детектив, мистика и фантастика одновременно. Это настоящая трагедия, страшная катастрофа, случившаяся не столько на какой-то конкретной территории, сколько в сознании целого народа. Болезненные деформации реальности романа – кривое зеркало, в которое страшно заглянуть. Герои приносят себя в жертву. История приносит себя в жертву. Народ приносит себя в жертву. Это самое жуткое, что есть в романе – необходимость бессмысленности. При этом автор не ударяется в морализаторство и обвинения. Это история, которая должна быть рассказана.

В «Пикнике на обочине» Стругацкими была сделана та же попытка понять, осмыслить, прочувствовать советский опыт, советскую историю, советский быт средствами и образами в данном жанре Speculative fiction.

Центральный герой, сын негодяя и предателя, выбранный сталкером в качестве жертвы (кто-то должен умереть, чтобы исполнилось желание и его (сталкера) дочка выздоровела) бежит к сердцу Зоны, не подозревая, что бежит к смерти, и кричит: «Счастье для всех даром! И пусть никто не уйдёт обиженным!».

Роман С. Каирханова «Синхро» основан на документальной хронологии ядерных испытаний, но реальность романа имеет еще одно измерение, и читателю предлагается необычный взгляд на известные события. Рана, нанесенная полигоном, еще кровоточит. Великий Гете, озвучил предназначение художника: «Через сердце поэта проходит трещина мира» [3].

С. Каирханов впервые о национальной трагедии пишет художественно, включая в канву социально-фантастического повествования элементы мистики и детектива. В результате взрывов здесь появилась яростная блуждающая сила Синхро, которая проявляет себя как Зона у Стругацких: внедряется в сознание тех, кто оказывается в ее поле. Это дух древнего батыра Мамайя. При фантастичности сюжета хронология фактов и событий полигона самая что ни на есть реальная. И всё - болезненно - до фатальности! - узнаваемо. То, что произошло с сакральным местом болезненно деформировало народное сознание: степень деградации с годами всё явственнее и безнадежнее. Это и есть самая страшная катастрофа. Сабыр Каирханов не обличает власть и не проповедует ненависть к режиму. Он рассказывает историю обреченных людей. Все герои книги гибнут, жертвы бессмысленны и напрасны. Роман «Синхро» -

попытка адаптировать, встроить миф в современные обстоятельства. Каирханов делает это, опираясь на нынешние культурные коды, понимая, что читателя нужно завлечь и увлечь. Есть приращение смысла и новый поворот темы [4].

В «Синхро» поднимаются очень серьезные проблемы жизни и смерти, причём взгляд на эти проблемы так оригинален, что это захватывает даже больше, чем сюжет. Любопытно, что книга вызвала интерес у учёных-физиков, у специалистов полигона не столько правдоподобным описанием ядерных взрывов, сколько необычным переходом от физики к метафизике. Здесь много тайн, о ещё непознанных свойствах магнитных полей, о взаимосвязях физического и духовного миров... [5].

Идея фантастического поля синхро, в круге которого состояние одного человека зеркально повторяется в другом, легла в роман о реальном месте, Семипалатинском полигоне. Уважение к науке и истине заставляет думать над правдоподобным объяснением того, как работает это самое синхро. На протяжении всего романа его герои настойчиво пытаются понять, что в происходящем с ними является истинным и реальным, а что морочит им голову [6].

Писатель Ю. Серебрянский и киновед, философ О. Борецкий отнесли «Синхро» к жанру реализма. Ю. Серебрянский отнес роман к направлению метафизического реализма, О. Борецкий – магического. Магическое ближе к волшебному, а метафизическое – к философскому началу [6].

Философское начало «Пикника на обочине» возникла спонтанно, по воле случая. Стругацкие А. и Б. гуляли по лесу и набрали на замусоренный участок, с кучами мусора, с бензиновыми разводами не поверхности луж. Из этой прозаической картинки и возникла идея зоны, оставленной после посещения инопланетян, где можно, приложив усилия, найти некие инопланетные артефакты.

Так, из мусорных куч, возникло произведение небывалой философской и психологической глубины, которое можно перечитывать, находя все новые и новые смыслы, обращая внимание на незначительные, казалось бы, детали, дающие пищу на нешуточные размышления о мире, обществе, семье и самом себе. В реальную действительность вклинивается жуткий фантастический мир. После посещения Земли пришельцами на планете образовались Зоны. В эти места, где происходят непонятные и необъяснимые вещи, проникают сталкеры и выносят оттуда артефакты - предметы, не изученные наукой и имеющие большую ценность. Сталкерство

объявляется преступлением, но герой Рэдрик Шухарт нарушает закон. Загнанный в угол, желая отомстить всем, он стремится добраться до Золотого шара, исполняющего желания.

Размышления о природе сознания, о фундаментальных тайнах бытия, об этой главной проблеме философии перекликаются в произведении «Пикник на обочине», созданном в 70-е годы прошлого столетия, уникальными писателями-фантастами Стругацкими, и в романе С. Каирханова «Синхро» нынешнего столетия.

При помощи приема «Диаграмма Венна» определены общие идеи произведений.

Рисунок 1

Реальное в параметрах заданной сюжетом действительности и наслоение других миров, возникающих вдруг, но очень органично, как естественное продолжение, затягивают моментально. Это свойство жанра Speculative fiction С.Каирханова «Синхро» магически действует на многих читателей и многих заставляет думать, что автор, дерзко смешавший глубоко личные наблюдения и достижения фундаментальных наук с исконно казахскими, точнее тенгрианскими, представлениями о подлунном мире, на которые прежде в литературе словно бы было наложено табу. Этот эффект узнавания словно заново открывает давние, очень глубоко хранимые и от того казавшиеся забытыми знания народа. Чувство, прикосновение к тотему, которого многие давно не ведают, но генетически обязательно почувствуют энергию... [7]. И ту энергию, которой пронизано произведение.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Б. Стругацкий. Комментарии к пройденному. СПб: Амфора, 2003 г.
 2 <https://www.livelib.ru/author/540115/top-sabyr-kairhanov>.
 3 О. Сулейменов. <https://azh.kz/ru/news/view/23925>.
 4 А. Байгожина <https://azh.kz/ru/news/view/23925>.
 5 <https://azh.kz/ru/news/view/23925>.
 6 С. Каирханов, Г. Шалахметов. <https://azh.kz/ru/news/view/23925>.
 7 З. Байнекеева <https://azh.kz/ru/news/view/23925>.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ

ТУЛЕБАЕВА Б. Т.

Қазақстан тарихы мұғалімі, ХББ Назарбаев зияткерлік мектебі, Павлодар қ. СЕРІК Ж. М.

12 сынып оқушысы, ХББ Назарбаев зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Азаматтық қоғам дегеніміз – үкіметпен сенімді әрі өзара тиімді экономикалық, құқықтық, саяси мен мәдени қарым-қатынастарды дамытатын қоғам. Мұндай қоғамда адамдар өздерінің құндылықтарын, қажеттіліктер жүйесін мен мүдделерін қорғауға мен нығайтуға ұмтылып, мемлекеттің ішінде болып жатқан бүкіл үрдістерге белсенді қатысып, жағымды өзгерістердің пайда болуына атсалысады. ҚР Ақпарат пен қоғамдық дамуының вице-министрі, Болат Тлеповтың, айтуынша: «Кез-келген заманауи мемлекет қоғам тарапынан өзекті мәселелердің шешілуіне қатысуға дайын болатын сенімді серіктестерді қажетсінеді. Олардың болмауы елдің қарқынды дамуын мүмкін емес етеді». Кез-келген реформалар, мемлекеттік шаралар да, түрлі салалық мәселелер де, ең алдымен, халықтың өміріне ең қатты әсер тигізеді. Осы орайда, үкімет пен қоғам арасындағы өзара байланысты орнатып, екі жақты қанағаттандыра алатын шешімдерді ойластыруға болады.

Шет елдердің тәжірибесіне сүйенсек, адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуының кепілденуі демократиялық мемлекет пен дамыған азаматтық қоғамның өзара әрекеттесуіне тәуелді болады. Қазіргі әлемде азаматтық қоғамның дамуы Қазақстан сияқты посткеңестік елдер үшін аса өзекті мәселеге айналды. Кеңес уақытын еске түсірсек, үкімет адамдардың азаматтық белсенділігін, оппозицияны қатты шектеді. Бұл халық

жадында өшпес із қалдырды. Жас ұрпақ азаматтық белсенділіктің маңыздылығын қабылдаса, үлкен ұрпақ бұған қатты сенбейді. Алайда, мықты біртұтас азаматтық қоғамды қалыптастыру үшін барлық қазақстандықтардың азаматтық құндылықтарын жаңғырту қажет. Б. Тлеповтың статистикалық мәліметтеріне сүйенсек, қазіргі таңда азаматтық белсенділік өсіп жатыр. 30 жылдың ішінде үкіметтік емес ұйымдар санының 100-ден 22 мыңға дейін өсуі бұны дәлелдейді. Алайда, азаматтық қоғам институті тек үкіметтік емес ұйымдардың әрекетшілдігімен шектелмеуі тиіс. Сол себептен, мемлекетте азаматтық қоғамның дамуына шарттар жасайтын басқа да механизмдерді қарастыруға маңызды.

- Қазақстанда азаматтық қоғамның даму деңгейін анықтау;
- Мемлекетте азаматтық қоғамның қалыптасуын кедергілейтін факторларды зерттеу;
- Соңғы 10 жылдың ішінде қазақстандықтардың азаматтық позициясы қалайша өзгерген?
- Азаматтық қоғамның қалыптасуына көзделген мемлекеттік шаралар қандай тиімділікті әкелуде?
- Соңғы 10 жылдың ішінде қазақстандықтардың азаматтық позициясының өзгеруі.

Урбандалудың, цифрлық пен коммуникациялық технологиялардың арқасында өз азаматтық санасын дамытатын қоғамдық топ қалыптаса бастады. Мұндай азаматтардың саны аз болса да, олар ішкі саясаттың болмысына жағымды өзгерістерді енгізуде. Oxus Society зерттеуі бойынша 2019-2021 жылдар аралығында Қазақстанда болған наразылықтардың саны, шамамен, 2 есе арттырылды. Бұл азаматтар арасында өзін-өзі ұйымдастыру дағдысының жылдам дамуын, мемлекетте туындайтын саяси оқиғаларға сыни көзқарастың қалыптасуын көрсетеді. Басқа жағынан, әлеуметтанушы, Андрей Чеботаревтың зерттеуіне сүйенсек, Қазақстан қоғамында енжарлық байқалады. Бұны «Қазақстан жастары – 2021» ұлттық баяндамасынан алынған әлеуметтік зерттеудің нәтижелері дәлелдейді. Жас қазақстандықтардың құндылықтар иерархиясында «Адамдарға көмек» пен «Қоғамдық бедел» тек 13 және 16 орынды алады. Бұл олардың қоғамдық-саяси үрдістерге қатысудың төмен белсенділігіне қатты әсер тигізеді. Мысалы, жастардың 83.8%-ы жастар ұйымдарының шараларына мен 52.9%-ы еріктілер әрекетшілдігіне қосылғысы келмейді. 2023 жылы 28 тамызда Алматы қаласында Орталық Азияның келешегіне арналған конференция өткен болатын.

Бұл конференцияда Философия докторы, Себастьян Пейруздың айтуынша, үкіметтер азаматтық қоғамның әрекетшілдігін, саяси үрдістерге қатысқысы келетін белсенділерді қатты шектейді, жазалайды және жасырын түрде қуғынға ұшырату мүмкін. Мәселен, митингтер алдында көптеген білім беру мекемелері өз студенттерін қатыспауға мәжбүрлейді. Сондай-ақ, жаппай митингтерге қатысатын студенттерді университеттен шығарумен жазалайды. Алайда, жастардың азаматтық позициясының әлсіздігі тек қана бұған емес, сонымен қатар ата-аналарға да байланысты болады. Мысалы, көптеген ата-аналар жастарға митингтер мен шерулерге қатысуға рұқсат бермейді, өйткені олар ҚСРО кезінде өмір сүрген белсенділердің қайғылы тәжірибесін есте сақтайды (саяси қуғын-сүргін, қатаң жазалар және т.б.). Осы орайда, өз балаларын қорғау үшін ата-аналар жастарды азаматтық белсенділіктен қоршауға тырысады.

Қорытындылай келе, 10 жылдың ішінде қазақстандықтар арасында мықты азаматтық позицияны ұстанатын адамдардың саны қатты өсті. Дегенмен, қазіргі жастар әлеуметтік-экономикалық пен саяси мәселелерді шешу үрдісіне белсенді азаматтар ретінде қатысуға қорқады. Сонымен бірге, жастардың құндылықтар жүйесі де бұған әсер тигізеді. Басқа жағынан, халықтың саяси сұрақтарды шешу ынтасы жыл сайын күшеюде. Бұны митингтер мен шерулердің жоғарылаған саны дәлелдейді. Осылайша, қазіргі таңда Қазақстанда азаматтық қоғам институтінің біртіндеп жаңғыруын байқауға болады.

Азаматтық қоғамның қалыптасуына көзделген мемлекеттік шаралардың тиімділігі

Тәуелсіздік жылдарының ішінде Қазақстанның азаматтық қоғамы мықты заңи қолдауды ала алған. Сондай-ақ, «Қоғамдық бірлестіктер туралы», «Коммерциялық ұйымдар туралы», «Кәсіби одақтар туралы», «Үкіметтік емес ұйымдарға арналған мемлекеттік тапсырыс, гранттар және сыйақы туралы», «Бейбіт жиналыстар туралы» заңдар қабылданған болатын. Сонымен қатар, мемлекетте азаматтық қоғамның қалыптасуы «2006-2011 жылдарға көзделген азаматтық қоғам даму» Тұжырымдамасында ресми түрде бекітілді. Мемлекет жағынан көрсетілген қолдаудың арқасында елдегі үкіметтік емес ұйымдардың саны 30 жылдың ішінде 14 есе көбейіп, 22 мыңға жеткен. Қазақстан үкіметі азаматтық бірлестіктердің мен ҰЕҰ-дың бастамаларын жүзеге асыруға көмектесу үшін 140 миллиард теңге көлемінде инвестиция салған. Сондай-ақ,

мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, гранттар мен ҰЕҰ-ға арналған сыйақы сияқты тиімді механизмдер іске қосылды. Басқа жағынан, үкіметтік емес ұйымдардың әрекетшілдігінде үлкен аймақтық айырмашылықтар бар. Мысалы, Қарағанды облысын қарастырсақ, 2006 – 2013 жылдармен салыстырғанда 2014-2018 жылдары осы ұйымдардың белсенділігі қатты төмендеген және БАҚ олардың жетістіктері туралы ақпарат жарияланған жоқ. Сонымен қатар, үкіметтік емес ұйымдардың саны өссе де, мемлекеттік тапсырыстың көлемі қатты қысқарған. Осы мәселені түзету үшін «Рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасының шеңберінде, ҰЕҰ әрекетшілдігін белсендірген шаралар ұйымдастырылды. Сондай-ақ, бағдарламада жоспарланған жобалардың жүзеге асырылуына 100 меценаттар, 114 ҰЕҰ және бастамалық топтар, 10 мыңнан астам еріктілер қатыстырылған болатын. Қазақстанда азаматтық қоғам институті тек үкіметтік емес ұйымдардың әрекетшілдігімен шектелмейді. Елбасының тапсырысы бойынша мемлекетте Волонтерліктің Жол картасы дайындалды. Еріктілер көбінесе тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына, құмарлықтардың түрлі формаларына азаптанатын адамдарға көмекпен айналысады, кәмелетке толмаған тұлғалар арасындағы буллинг пен дискриминациямен күреседі. Азаматтық қоғам институтінің дамуында жасалған тағы бір маңызды жетістік – қоғамдық-саяси саланың жаңаруы. Соңғы 4 жылдың ішінде саяси партиялардың тіркелу шегі төменделген, партиялық тізімдерде әйелдер мен жастар үшін 30%-дық квота бекітілді және сайлау бюллетеньдерде «барлық үміткерлерге қарсы» нұсқа қосылды. Осы өзгерістер қоғамдық-саяси салада азаматтардың гендерлік пен әлеуметтік теңдігін қолдайды.

Қорытындылай келе, үкімет азаматтық белсенділікті қолдау үшін көптеген маңызды реформаларды мен шараларды жүргізді. Осы орайда, азаматтар да осы мүмкіндіктерді қолдану тиіс. Осы жағдайда ғана үкімет пен халық арасында сенімді байланысты орнатуға болады.

Кесте 1 – SWOT кестесі

S	W
<p>2019-2021 жылдардың ішінде ұйымдастырылған шерулер мен митингтердің саны 2 есе көбейді. Бұл қазақстандықтар арасында азаматтық белсенділіктің жоғарылуын көрсетеді.</p> <p>Қазақстанда 10 жылдың ішінде азаматтық қоғамның дамуын қолдайтын мықты заңи мен құқықтық база құрастырылды. Мұның арқасында, үкіметтік емес ұйымдар мен басқа қоғамдық бірлестіктер гранттық жүйе арқылы өз жобаларын жүзеге асырып жатыр.</p> <p>Қазақстанның қоғамдық-саяси саласында маңызды өзгерістер өткізілген. Соңғы 4 жылдың ішінде саяси партиялардың тіркелу шегі төменделген, партиялық тізімдерде әйелдер мен жастар үшін 30%-дық квота бекітілді және сайлау бюллетеньдерде «барлық үміткерлерге қарсы» нұсқа қосылды</p>	<p>Қазақстан жастары жеке мүдделердің сақталуына көбірек назар аударып, қоғамдық-саяси шараларға қатыспайды.</p> <p>Мемлекет үкіметі азаматтық белсенділердің әрекетшілдігін шектеуге тырысады. Мәселен, мемлекеттік тапсырыстар жасалғанда, олар көбінесе қазіргі биліктің тек жағымды жақтарының көрсетуіне мақсатталады.</p> <p>Қазақстандықтар кеңес уақытында болған саяси қуғын-сүргінді, қатаң жазалауды есте сақтап, жас ұрпақты азаматтық белсенділікті көрсетуден айнытуға тырысады.</p>
O	T
<p>Азаматтық қоғамды дамытып, саналы патриоттардың санын көбейтуге болады. Бұл елдегі жемқорлық, зорлық-зомбылық, гендерлік пен әлеуметтік теңсіздік сияқты өткір мәселелерді шешуге көмектеседі.</p> <p>Мықты азаматтық қоғам арқылы үкімет пен халықтың арасындағы өзара байланысты нығайтып, Қазақстанның дамуын мен 30 дамыған елдердің қатарына енуін жеделдетуге болады.</p> <p>Азаматтық қоғамды қалыптастыру бойынша шет елдермен серіктестікті кеңейтуге болады. Ең үздік мемлекеттер өздерінің тәжірибесімен бөлісіп, инвестицияларды аударып, азаматтық құқықтарды қорғайтын халықаралық қауымдастықты құруға болады.</p>	<p>ҮЕҰ - ға аударылатын инвестициялардың бақылаусыздығы жемқорлықтың кеңеюіне әкелуі мүмкін. Осындай жағдайда, Қазақстанда әлеуметтік, құқықтық пен басқа да мәселелердің шешілуін елестетуге болмайды.</p> <p>Қазақстандықтардың азаматтық санасының жоғары деңгейге әлі жетпегеніне байланысты мемлекетте рұқсат берілмеген, дұрыс ұйымдастырылмаған наразылық толқындары көбеюі мүмкін. Мұның нәтижесінде мәселелер шешілмей, тек ұлттық қауіпсіздіктің тұрақсыздығы туындау мүмкін.</p> <p>Азаматтық қоғам институті үкіметтік емес ұйымдардың әрекетшілдігінен басқа механизмдер арқылы дамымаса, азаматтар мен үкімет арасындағы сенімді серіктесуді орнатуға мүмкіндік болмайды. Сонымен қатар, азаматтардың көптеген әлеуетті бастамалары назарсыз қалуы мүмкін.</p>

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Абаев Д. «Қазақстанның азаматтық дамуындағы үкіметтік емес ұйымдардың рөлі туралы» – 2021 – [Электрондық ресурc]: https://www.inform.kz/ru/o-rol-i-npo-v-razvitii-grazhdanskogo-obschestva-v-kazahstane-rasskazal-dauren-abaev_a3867351
- 2 Бақытжан М. «Азаматтық қоғамның қалыптасуына үкіметтер кедергі келтіреді» – 2023 – [Электрондық ресурc]: <https://rus.azattyq.org/a/32569370.html>
- 3 Бекбасова А. «Саясаттанушы: Қазақстанда даулылық әрі қарай өсуге жалғастырады» – 2022 – [Электрондық ресурc]: https://forbes.kz/process/expertise/v_novom_desyatletii_v_kazahstane_budet_narastat_konfliktnost_sotsiolog/
- 4 Қарағанды облысының кәсіпкерлер ассоциациясы «Қарағанды облысының ҮЕҰ» – 2018 – [Электрондық ресурc]: https://www.gako.kz/docs/sbornik_npo_2018.pdf
- 5 Лебедева Т. «Азаматтық қоғам» – 2007 – [Электрондық ресурc]: <http://polit-discourse.ru/articles/1079>
- 6 Смаилов А. «Көкшетау қаласындағы Рухани жаңғыру бағдарламасының барысы» – 2019 – [Электрондық ресурc]: <https://716.kz/news/4207-bolee-100-mecenatov-i-114-npozadeistvovano-v-realizaciyu-gosprogrammy-ruhani-zha-yru-v-kokshet.html>
- 7 Сулейменов А. «Қазақстанның азаматтық қоғамы» – 2021 – [Электрондық ресурc]: <https://e-history.kz/ru/news/show/33073>
- 8 Тлепов Б. «ҮЕҰ белсенділігі – тәуелсіз Қазақстанның негізгі жетістіктерінің бірі» – 2020 – [Электрондық ресурc]: <https://primeminister.kz/ru/news/interviews/b-tlepov-odnim-iz-vazhneyshih-dostizheniy-nezavisimosti-yavlyaetsya-professionalnoe-i-aktivnoe-soobshchestvo-npo-11115937>
- 9 Чеботарев А. «Қазақстанда азаматтық қоғам қалыптасты ма?» – 2022 – [Электрондық ресурc]: <https://turanspress.kz/obshchestvo/1916-sostojalos-li-grazhdanskoe-obschestvo-v-kazahstane.html>

ВЛИЯНИЕ ВНЕДРЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В БАНКОВСКУЮ СФЕРУ НА НАСЕЛЕНИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ТҰРСЫНБАЙ А. Т.

ученик 12 Е класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
ЖАКСЫБАЕВА Ж. Ж.

научный руководитель, учитель английского языка и ГППР,
Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Искусственный интеллект (далее – ИИ) – автоматизированная машина функций, примерами которой являются навигаторы, ассистенты, чат-боты и так далее [1].

Правительство Казахстана поддерживает движение развития искусственного интеллекта. Президент Касым-Жомарт Токаев определил данную инновацию как составную всех сфер и в послании народу 1 сентября 2023 года подчеркнул, что на развитие этого направления будет инвестировано более триллиона долларов за ближайшие несколько лет. По его словам, помимо всего технологического прорыва, это также может повысить валовый внутренний продукт страны [2].

Объектом исследования является население города Павлодар, который является одним из промышленных центров Казахстана. Население Павлодара на 2023 год достигает 367 254 человек. По итогам расчетов Ranking.kz на основе данных Бюро национальной статистики АСПиР РК, в разрезе 6-74 лет 83,5% населения Павлодарской области является достигшим среднего уровня цифровой грамотности [3].

Цель исследования: выявить различия в освоении новой культуры среди разных возрастных категорий пользователей услугами банка.

Задачи исследования: 1) Изучить широту использования искусственного интеллекта в банках Казахстана. 2) Определить группу людей, которые имеют значительные затруднения в освоении новшеств. 3) Выявить причины и проблемы, вызываемых неосведомленностью в определенных возрастных группах. 4) Создать курс повышения грамотности населения по использованию ИИ, используемых в банковской системе.

Гипотеза: современный Казахстан характерен низким уровнем цифровой грамотности населения. Данный тренд увеличивает оборот с тем, чем старше приходится возраст пользователя. Тем

самым, самая подверженная влиянию возрастная группа – пожилые люди.

Использование искусственного интеллекта в банковской сфере Казахстан стремится поддерживать инновации, соответствующие современным мировым требованиям. На онлайн-конференции «Путешествие в мир искусственного интеллекта» Президент Касым-Жомарт Токаев объявил искусственный интеллект одним из главных приоритетов по развитию в Казахстане. Казахстан внедряет анализ больших данных и разрабатывает обширные проекты для сокращения цифрового разрыва. Это создает благоприятную среду для технологий и стартап проектов. Помимо этого, на территории Казахстана проводится множество международных форумов и конференций, посвященных искусственному интеллекту и другим технологиям, что способствует обмену опытом и знаниями разными участниками [4].

Все больше коммерческих банков Казахстана открывают свои мобильные приложения. Таким образом, за первый квартал 2023 года было зафиксировано более 6 миллионов запросов на услуги и их обслуживание [5]. Помимо этого, искусственный интеллект является ключевым в предотвращении мошеннических действий. За период январь-сентябрь 2023 года в Казахстане было зарегистрировано более 15,6 тысяч случаев интернет-мошенничества. «Halyk Bank» с использованием ИИ смог снизить количество случаев мошенничества на 90%. В данном достижении помогает способность ИИ, как анализ большого объема данных одновременно. Советник председателя совета директоров «Freedom Bank» Айдос Жумагулов подчеркнул данную способность, добавив про выявление закономерностей с аномалиями и подозрительную активность. Данная возможность способствует постоянному мониторингу мошеннических актов [6].

Воздействие внедрения искусственного интеллекта на разные возрастные группы людей.

Преграды и ограничения старшего поколения в использовании современных технологий – основная проблема растущего населения. Социологи СПбГУ (Санкт-Петербургский и Белорусский государственный университет) исследовал влияние цифровых технологий на население крупных городов. Как итог, пожилые сотрудники сложно адаптируются к цифровым разработкам. Один из авторов, как представитель пожилого населения, отметил их уязвимость к новой среде цифровизации и их потреблению в повседневной жизни и рабочей деятельности [7].

Айман Жусуповна провела детальное исследование в Казахстане, посвященное проблемам пожилого населения. Была поднята проблема эйджизма – дискриминация в отношении людей в зависимости от их возраста. Исследование показало актуальность проблемы и ее распространенность не только в Казахстане, но и за границей. Следствием эйджизма является низкий уровень цифровой грамотности. Старшее поколение в Казахстане ограничено в доступе к цифровым технологиям, что приводит к отчуждению и изоляции от современного мира. Большинство услуг адаптировалось к новым технологиям, что вынуждает старшее поколение изучать новую культуру. К тому же, среди других проблем пожилых людей были обнаружены низкие пенсии, ограниченный доступ к медицинским услугам и отсутствие поддержки от государства [8].

Результаты проведенных исследований

Вклад искусственного интеллекта в банковский сектор имеет как положительный, так и отрицательный окрас. Для выполнения задач исследования были выбраны количественные и качественные виды исследований. Количественное исследование позволит изучить уровень сознания общества относительно применения искусственного интеллекта в банках. В связи с тем, что изучение применения новой культуры в банковской системе было включено в задачи нашего исследования, среди персонала коммерческих банков на территории Казахстана проведено качественное исследование. Интервью позволяет рассмотреть проблему с внутренней стороны через глубокие ответы банковского персонала. Оба метода исследования внесли значительный вклад в изучение сформированной темы и проблемы.

Согласно проведенному нами анкетированию были обнаружены проблемы безграмотности и недостаточного уровня владения технологиями. По итогам, большинство из 65 респондентов затрудняется ответить на вопросы, касающиеся искусственного интеллекта. Лишь треть респондентов не заметили внедрение новой технологии, что доказывает актуальность проблемы. Можно заявить, что граждане Казахстана осознают проблему и ее причины. На вопрос о примерах искусственного интеллекта лишь 20% ответчиков выделились знаниями, назвав колл-центр, ассистентов, система расчета и так далее. Среди причин возникновения проблем 30% респондентов обнаружили боязнь ошибки, недоверие, незнание и отсутствие опыта. Под самой подверженной группой лиц обнаружили возрастную категорию 56+ около 80% анкетированных.

Виды проявления проблем имеют схожий окрас по значению. Например, «обращение за помощью», «советуются», «просят объяснение» и тому подобное. Одни из наиболее основательных видов проявления – мошеннические акты и кибератаки. На главный вопрос о предложенном создании специализированных на обучении пользованию цифровым технологиям в банковском секторе 83,1% респондентов согласились с перспективной идеей.

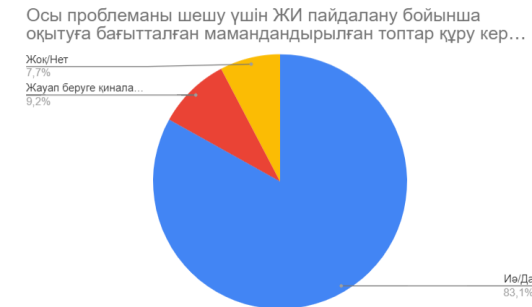

Рисунок 1 – Стоит ли создавать специализированные группы направленные на обучение по пользованию ИИ для решения данной проблемы?

В интервью участвовали два представителя разных коммерческих банков, направление или специализация которых имеет огромную разницу. На вопрос о замеченном периоде внедрения ИИ представитель Жусан банка уверенно выразила промежуток в середине 2020 и начало 2021 годов, когда представитель другого банка не дал точной информации. Оба ответчика согласились, что главная по влиянию искусственным интеллектом область – сервис. Например, представитель Жусан банка выразился: «Все, что связано с клиентами, например, любой вид обслуживания клиентов, консультации, предложения, ускорение процессов, быстрое оформление и т.д.» Вопрос о применении ИИ в их банке не затруднил обоих респондентов, но представитель иного банка подметил пример проекта. «Проект включает в себе алгоритмы в использовании искусственным интеллектом, которые помогают выявлять риски и составлять прогноз по потенциальному притоку либо оттоку клиентов» - поделился мнением ответчик. Ответы представителей разных банков заставляют убедиться в том, что традиционный метод банковской сферы находится под огромным влиянием новой технологии.

Предложение решения проблемы

По данному поводу был создан план курса «Банковский ИИ: Просто и Понятно» Курс по основам использования технологии искусственного интеллекта в банковской системе для пользователей с низкой цифровой грамотностью.

Цель курса: помочь людям с ограниченными навыками в области цифровых технологий освоить базовые принципы использования искусственного интеллекта в банковских услугах, улучшив их цифровую грамотность.

Целевая аудитория:

Пользователи банковских услуг с ограниченными навыками в области цифровых технологий;

Люди, не имеющие опыта работы с искусственным интеллектом в контексте банковских операций.

Длительность курса: 6-8 недель, с учетом 1-2 занятий в неделю.

Было решено не проводить частые занятия в связи с тем, что каждый человек имеет те или иные личные потребности, работу, учебу и тому подобное. К тому же, нечастые занятия приведут участников к более глубокому освоению материала, ведь на его закрепление будет достаточный пробел между занятиями.

Задачи курса:

Освоение основных терминов и принципов работы искусственного интеллекта в банковской сфере;

Разъяснение преимуществ и возможностей, которые предоставляет использование искусственного интеллекта в банковских услугах;

Обучение простым шагам взаимодействия с технологией искусственного интеллекта в приложениях и онлайн-сервисах банков;

Развитие уверенности в использовании цифровых ресурсов для повседневных банковских потребностей.

Темы для курса:

Неделя 1-2: Основы искусственного интеллекта в банковской системе. Данная тема подразумевает понятие искусственного интеллекта и его роль в современном мире. Будут приведены простые примеры его потребления в нынешней банковской системе, в особенности мобильных приложений.

Неделя 3-4: Польза от потребления искусственного интеллекта, нежели традиционного метода. Раскрытие пути, как технология помогает в повышении уровня безопасности и

эффективности банковских операций. Преимущества автоматизации и усовершенствованной системой обслуживания.

Неделя 5-6: Практика, шаги по взаимодействию с технологией. Регистрация, авторизация и навигация по банковским приложениям. Основы осуществления банковских операций с использованием искусственного интеллекта.

Неделя 7-8: Методы по преодолению возможных трудностей и безопасность системы. Способы преодоления потенциальных трудностей при использовании технологии. Основы безопасности в онлайн-банкинге и защита персональных данных.

Курс завершится практическими упражнениями по освоенному материалу и поддержкой для участников, с целью чувства уверенности потребителей во время использования искусственного интеллекта в банковских услугах.

Заключение

В ходе исследований в Казахстане и за рубежом мы обнаружили термин «эйджизм», описывающий способность старшего поколения изучать новые информационные технологии. Проведенный опрос с участием 65 человек и интервью с представителями коммерческих банков позволили выявить проблему низкой цифровой грамотности среди старшего поколения.

Исследование подтвердило, что возраст существенно влияет на уровень цифровой грамотности. Сотрудник одного из банков сообщил о трудностях в обучении старшего поколения использованию цифровых технологий. Среди проблем нашлись затруднения с освоением новых программ и приложений, а также с пониманием принципов работы цифровых устройств.

Выводы исследования подчеркивают необходимость комплексных мер по повышению цифровой грамотности, особенно среди старшего поколения, с учетом значимости для развития цифровой экономики. Результаты также указывают на трудности старшего поколения в освоении новых технологий из-за недостатка знаний и возрастных ограничений.

Респонденты выразили поддержку в идее по созданию целевых курсов по цифровой грамотности с акцентом на использовании технологий искусственного интеллекта в банковской сфере. В связи с результатами и поддержкой проекта был создан план курса «Банковский ИИ: Просто и Понятно». Развитие курса повысит не только грамотность населения, но и повысит обороты по потреблению данных услуг, ведь общество, абстрагированное от

данных услуг, прибегают к использованию традиционных методов по тем или иным банковским операциям. К тому же, в решении данной проблемы сам искусственный интеллект может сыграть ключевую роль в обучении пользователей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Жасанды интеллект деген не? //martebe.kz -официальный сайт. URL: [https://martebe.kz/zhasandy-intellekt-degen-ne/#:~:text=%D0%96%D0%B0%D1%81%D0%B0%BD%D0%B4%D1%8B%20%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%20\(%D0%96%D0%98\)%20% E2%80%93%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B4%D1%8B%D2%A3](https://martebe.kz/zhasandy-intellekt-degen-ne/#:~:text=%D0%96%D0%B0%D1%81%D0%B0%BD%D0%B4%D1%8B%20%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%20(%D0%96%D0%98)%20% E2%80%93%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B4%D1%8B%D2%A3) (23.10.20)

2 Президент жасанды интеллектті дамытуды тапсырды - Қазақстан және әлемдегі соңғы жаңалықтар //24.kz – официальный сайт. URL: <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/sayasat/item/615765-prezident-zhasandy-intellekti-damytydy%20tapsyrdy> (01.09.23)

3 Каков уровень цифровой грамотности казахстанцев в различных регионах страны // URL: <https://vecher.kz/kakov-uroven-tsifrovoy-gramotnosti-kazahstancsev> (30.04.21)

4 Президент Казахстана выступил на онлайн-конференции «Artificial Intelligence Journey» //akorda.kz – официальный сайт. URL:

5 https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/prezident-kazahstana-vystupil-na-onlain-konferencii-artificial-intelligence-journey (04.12.20)

6 Цифровая революция в Казахстане. В каких сферах она уже произошла //informburo.kz – официальный сайт. URL: <https://informburo.kz/stati/cifrovaya-revoluciya-v-kazahstane-v-kakix-sferax-ona-uzhe-proizosla> (27.10.23)

7 Как искусственный интеллект в Казахстане предотвращает мошенничество //kz.kursiv.media URL: <https://kz.kursiv.media/2023-10-19/skvr-visa-digbr/> (19.10.23)

8 Ученые Петербурга: 50% пожилых людей подвержены цифровой дискриминации// URL : <https://newprospect.ru/news/aktualno-segodnya/uchenye-peterburga-50-pozhilykh-lyudey-podverzheny-tsifrovoy-diskriminatsii/> (11.03.22)

9 (Без)облачная старость в Казахстане // URL: <https://ekonomist.kz/zhussupova/bezoblachnaya-starost-v-kazahstane/> (19.04.21)

Секция 30

Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы мәдени бірегейлік: дәстүр мен инновация сабақтастығы
Культурная идентификация в годы Независимости Казахстана: преемственность традиций и инноваций

«TARINI JOL» МОБИЛЬДІ ҚОСЫМШАСЫ

АБЫЛГАЗИНА Т. К.

оқушы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

СУХАНКУЛОВ А. С.

оқушы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Ахмет Байтұрсынұлы: «Сөздің ең ұлысы – тарих» [1]. Қазақстан тарихы ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Жастардың отансүйгіштік сезімін ояту еліміздің ата-бабаларымыздан баға жетпес, асыл мұра ретінде қалған бай тарихына терең бойлаудан басталады. Жастардың тарихқа деген қызығушылығы жоғары және бұл кездейсоқ емес. Тарих – мәдени мұраны, адам бойындағы рухани құндылықтарды байытатын, ұлттық мақтаныш сезімін нығайтатын білім берудің құрамдас бөлігі. Нұрсұлтан Назарбаев: «Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де, болашақтың дидарын көзге елестету үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек». Тарихты білу адамның ой-өрісін кеңейтіп қана қоймайды, сонымен қатар болашақ даму үшін өткеннен сабақ алуға бірегей мүмкіндік береді. Бұл өз еліне, оның құндылықтары мен дәстүрлеріне саналы көзқарасты қалыптастыратын міндетті пән [2].

Қазақ тарихы бізді тандануға және назар аударуға тұрарлық көптеген ұлы ерліктерге толы. Қазақ халқы ежелден қазіргі заманға дейін өз бостандығы, мәдениеті мен салт-дәстүрі үшін күресте қайсарлық, төзімділік, қайсарлық танытты. Бұл ерліктер қазақтың даңқын асырып, құрметтеуге жол ашты, оның тарихын зерделеп, келешек ұрпаққа жеткізу керек. «Тарихтағы өз орныңды білу, бабаларыңды ру төмпешігінің деңгейінде емес, жалпы ұлттық өреде мақтан тұту, ұланбайтақ Еуразия тарихында ұлы істерге ұйытқы болған қазақтар мен олардың бабаларының өзіндік орнын танып-түйсіну, ұлттық қадір-қасиетінді қорлайтын жаттанды жаралардан арылу – міне, ұлттық тұтастыққа кепіл болатын бігінгі күннің ең қуатты тетіктері осылар» [3].

Өзектілігі: Қолданба Қазақстанның тарихи мұрасын сақтау және болашақ ұрпаққа жеткізуде маңызды рөл атқара алады. Ол Қазақстан тарихының маңызды оқиғалары, тұлғалары мен мәдени аспектілері туралы ақпаратты жинауға, ұйымдастыруға және халыққа ұсынуға мүмкіндік береді. Осылайша, қосымша ұлттық бірегейлік пен мәдени мұраның сақталуына ықпал етеді.

Болжам: «Tarihi jol» мобильді қосымшасын қоғамда қолдану арқасында, халықтың Қазақстан тарихы туралы білімі жетілдіріледі және тереңдетіле түседі. Қазақстан тарихын жаңғырту үдерісі дамиды.

Мақсаты: «Tarihi jol» мобильді қосымшасын жасау және оны халыққа таныстыру.

Міндеттері:

1 Адамдар арасында сауалнама жүргізу.

2 Білім стандартына сай Қазақстан тарихы туралы ақпаратты жинастыру.

3 Жиналған ақпаратты белгілі кезеңдерге бөлу.

4 Жіктелген ақпарат үшін подкаст, инфографика, тест сұрақтарын жасау.

5 «Tarihi jol» Мобильді қосымшасын жасап шығару.

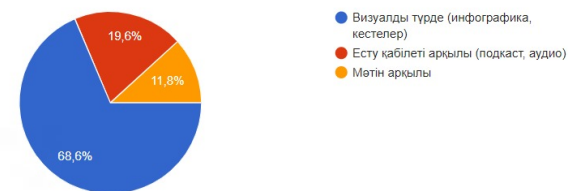
Сауалнама үшін біз VARK сауалнамасының сұрақтарын қолдандық [4]. Осы сауалнаманы таңдаған себебіміз, бұл сауалнама сізге қандай нақты оқыту стратегиясы сәйкес келетінін анықтауға мүмкіндік береді. Сауалнама нәтижелеріне сүйене отырып, кім көрнекі түрде, есту ақпараты арқылы, оқу арқылы немесе «кинестетикалық» тәжірибе арқылы жақсырақ үйренетінін қорытындылай аламыз. Біз үшін ең тиімді әдістерді жасау үшін адамдардың қай типке көбірек бейім екенін анықтау өте маңызды болды.

Мобильді қосымшаның қандай түрде құрастырылуы, оқушылар үшін ең тиімді болатынын анықтау үшін мектеп оқушылары арасында сауалнама жүргізілді. Ол 8 сұрақтан тұрды және адамдардың ақпаратты қабылдау түрлерін зерттеуге негізделген. Сауалнаманың нәтижелерін зерттеу барысында, ақпаратты қабылдау тиімділігі туралы қорытынды жасалған.

Сіз ақпаратты қандай жолмен жақсырақ қабылдайсыз?

[Копировать](#)

51 ответ

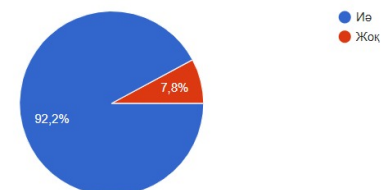
Сурет 1 – Ақпаратты қабылдау жолдары туралы сауалнама сұрағының нәтижесі

Осы сұрақ нәтижесіне сүйінетін болсақ, оқушылар визуалды, яғни инфографика түріндегі және есту қабілетіне негізделген подкаст, аудио түріндегі ақпаратты жақсы қабылдайды. Жалпылама мәтін ретінде берілген ақпаратты түсіну және есте сақтау кейбір адамдар үшін қиындықтар туғызады.

Ақпаратты есте сақтау кезінде сұрақтарға жауап беру, тапсырмаларды орындау сіз үшін тиімді ме?

[Копировать](#)

51 ответ

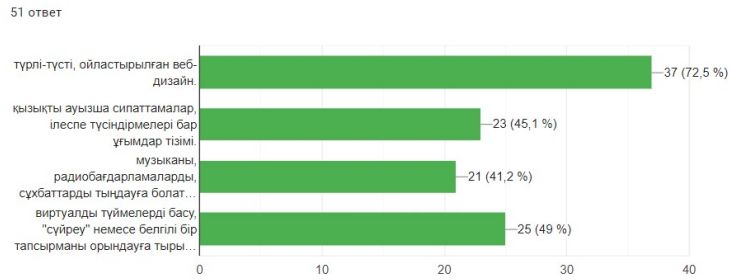

Сурет 2 – Практикалық тапсырмалар тиімділігі туралы сұрақ нәтижесі

Оқушылар үшін ақпаратты есте сақтау кезінде сұрақтарға жауап беру, практикалық тапсырмаларды орындау аса тиімді болып келеді. Себебі, алынған білімді іс жүзінде бекіту нәтижені жоғарлатуға көмектеседі.

Мен веб-сайттарға артықшылық беремін егер оларда:

Копировать

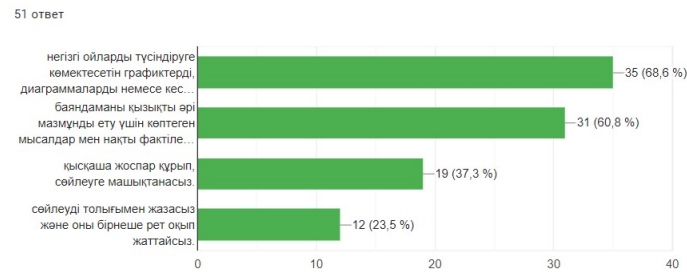

Сурет 3 – Веб-сайттар мен мобильді қосымшалардың форматы туралы сұрақ нәтижесі

Оқушылар түрлі түсті, ойластырылған түріндегі вейб-сайттарды ұнатады. Сонымен қатар, тапсырмаларды орындау және қазықты ауызша сипаттамаларды тындау мүмкіндіктеріне көңіл бөледі.

Сіз конференцияда немесе ерекше жағдайда маңызды сөз сөйлеуіңіз керек, сондықтан сіз:

Копировать

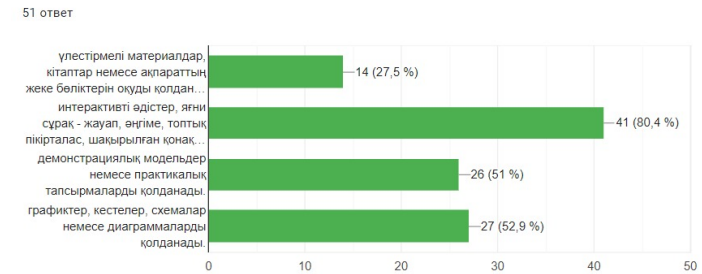

Сурет 4 – Ақпаратты қабылдау жолдары туралы сауалнама сұрағының нәтижесі

Негізгі ойларды түсіндіруге бағытталған графиктер, диаграммалар мен инфографика мысалдарының білім алу барысында артықшылықтары көп. Себебі, оларды зерттеу кезінде көптеген қызықты, маңызды фактілерді білуге болады.

Сіз мұғалімге немесе спикерге артықшылық бересіз, егер ол сөйлеу барысында:

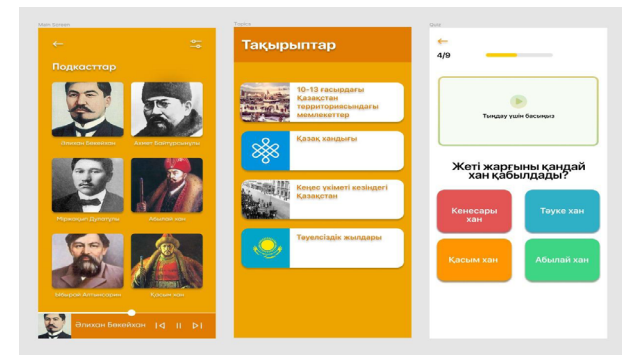
Копировать

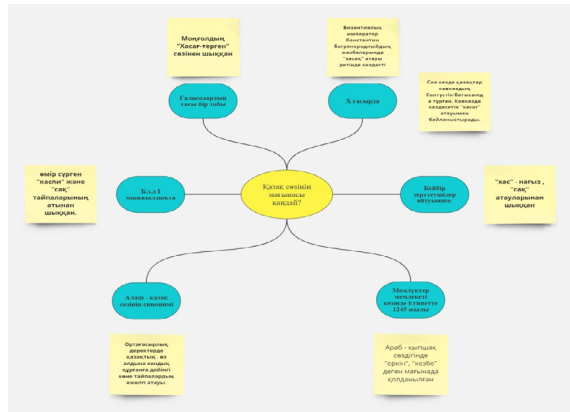
Сурет 5 – ММұғалім беретін ақпараттың тиімділігі туралы сұрақтың нәтижесі

Сауалнамадан өткен адамдар үшін мұғалімнің интерактивті әдістер мен сұрақ-жауап қолдануы тиімді. Сондықтан, білім беру мақсатындағы мобильді қосымшада интерактивті тапсырмалар болуы маңызды.

Сауалнама нәтижесінде біз мобильді қосымша критерийлерін қарастырдық. Біздің мобильді қосымша аудио подкасттардан, негізгі ойларды жинақы түрде беретін инфографикадан және алған білімді бекітуге бағытталған практикалық, интерактивті тапсырмалардан құрылуы тиіс. Сонымен қатар, мобильді қосымша адамдар үшін тартымды, түрлі-түсті дизайн түрінде жасалуы жөн. Себебі, сауалнамадан өткен оқушылардың көпшілігі аудио және визуалды форматтағы ақпаратты жақсы қабылдайды.

Сурет 6 – Тарихи жол мобильді қосымшасы

Сурет 7 – «Қазақ сөзінің шығу тарихы» мысалындағы инфографика

Біз тарихты тиімді үйренуге арналған қосымша жасағымыз келеді. Бұл қосымшада оқырман ақпараттың ең қолайлы түрін тандай алу үшін біз әртүрлі нысандарда материалдарды береміз. Барлық тақырыптары бар тізім қоса беріледі. Оларды басқан кезде мәтін, аудио және графикасы бар бет ашылады. Қолданба сонымен қатар подкасттар арқылы ақпаратты білуге мүмкіндік береді. Подкасттар бейнелерге тамаша балама болып табылады, себебі олар өте ыңғайлы. Подкасттарды тыңдау кезінде кез келген басқа әрекетті орындауға болады. Экранға назар аударудың қажеті жоқ, подкасттар жағымды атмосфераны тудырады және подкастшымен диалог сезімін тудырады. Оның үстіне, біз материалды нығайтуға көмектесетін қолданбаға интерактивті тесттерді қосқымыз келеді. Нәтижелерге сүйене отырып, қандай тақырыптар қиындық әкелетінін, қайсысы оңай екенін түсінуге болады. Біз қолданбамызда смарт карталарды ұсынамыз. Смарт картасының жақсы жағы - олар тек негізгі ақпаратты жинайды және сізді қызықтыратын тақырып туралы жалпы түсінік береді.

Сондықтан біз адамдардың тарихқа көбірек көңіл бөлуін қалаймыз. Міржақып Дулатұлы айтқандай: «Өзінің тарихын жоғалтқан жұрт, өзінің тарихын ұмытқан ел – қайда жүріп, қайда тұрғандығын, не істеп не қойғандығын білмейді, келешекте басына қандай күн туашығына көзі жетпейді. Бір халық өзінің тарихын білмесе, бір ел өзінің тарихын жоғалтса, оның артынша өзі де жоғалуға ыңғайлы болып тұрады.» [5].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Ahaslides.com» ақпараттық порталы. [Электронды ресурс]
- 2 «Bilimal.kz» ақпараттық порталы. [Электронды ресурс]
- 3 «Egemen.kz» ақпараттық порталы. [Электронды ресурс]
- 4 «Imekter.kz» ақпараттық порталы. [Электронды ресурс]
- 5 «Massaget.kz» ақпараттық порталы. [Электронды ресурс]

ВДОХНОВЕНИЕ И НАСЛЕДИЕ КАНЫША САТПАЕВА – СИЯНИЕ В НАУЧНОМ МИРЕ

АМЕРКУЛОВА А. Т.

ученик 9 класса, Кеменгерская СОШ, Павлодарский р-н

БАИЗБАЕВА Т.С.

учитель русского языка и литературы,
Кеменгерская СОШ, Павлодарский р-н

Я хочу рассказать о человеке, имя которого у всех на слуху, особенно в этом году, объявленном годом Сатпаева.

Каныш Сатпаев – выдающийся казахский геолог, академик Академии наук СССР. Его вклад в развитие науки и геологии огромен и оставил неизгладимый след в истории Казахстана и мировой науки.

60 лет его нет с нами, но названные в его честь улицы, город, даже минерал, и другие исторические места оставят на долгие годы память об этом необыкновенном человеке.

Будущий выдающийся геолог родился в 1899-м году в казахской семье в Баянаульском крае. Его учёные исследования, включая работу над тектоникой и стратиграфией, принесли ему мировую известность. Сатпаев также изучал геологическое строение Средней Азии, что способствовало развитию геологической науки в этом регионе.

Родился он 12 апреля, и это тоже непростая дата в истории: в этот день, через 62 года полетит в космос первый человек - Юрий Гагарин. И подобно ему, Каныш Имантаевич, как первый человек в космосе, открыл первое месторождение меди в Карсакапае, около Джезказгана. Он добился, чтобы построили завод и добывали металл, руду, медь. Там оказалось около 2 млн. тонн. Эта медь пригодится потом на войне, когда выпускали танки, и необходимо было для их изготовления много руды.

Я горжусь, что он был нашим земляком, который выступил в Москве на сессии Академии Наук СССР с докладом: «Медь, уголь, железные, марганцевые руды и другие полезные ископаемые. Дзезказган-Улытауского района», благодаря которому в 1938 году началось строительство Большого Дзезказганского комбината в Казахстане.

Несмотря на свою загруженность, о проблемах этого завода он написал 130 работ. Уже через 3 года, в 1941 году, он возглавил Казахский филиал Академии Наук СССР. Ему присуждают Сталинскую премию. Им написано 40 научных работ, за которые ему присваивают ученую степень. Он становится доктором геолого-минералогических наук.

Идёт страшная война. Многие ученые приезжают в Казахстан, и их помогает обустроить К.И.Сатпаев. Из свинца, добытого в Казахстане, каждые 9 пуль из 10 – из страны, где мы живём сейчас, поэтому, я думаю, только за этот вклад в победу над фашистами важно помнить имя великого ученого. Ведь не даром его награждают в 1945 году вторым орденом Ленина и орденом Отечественной войны 2 степени. Это важные правительственные награды. Просто так их не давали. Сколько в человеке было упорства, где он брал силы, чтобы преодолевать трудности на своем пути?

Благодаря его заслугам была открыта в Казахстане Академия Наук, и Сатпаев стал первым её президентом. Но он был не только талантливым ученым, но и хорошим человеком. В голодные довоенные годы он спас от смерти много людей. Помог многим молодым ученым, в том числе Ш.Ч. Чокину, А.Х. Маргулану, именами которых названы улицы нашего города.

Кроме того, он играл важную роль в формировании казахстанской школы геологии и в профессиональной подготовке кадров в этой области. Его научные труды и методы исследований стали основой для многих последующих исследований и разработок в геологии.

В тяжелые 30-е годы тоталитарного режима было страшное событие в жизни нашего великого учёного. В самом разгаре разведочных работ сократили финансирование, а нужно было выдавать заработную плату; начался Великий голод. Судьба месторождения была в его руках. Срочно нужны были деньги, и он пошёл на хитрость: заключил договора с несколькими трестами, кому-то обещая золото, кому-то – уголь. Деньги он получил, и отправил для своего завода.

Это была сделка, о которой он честно рассказал народному комиссариату тяжёлой промышленности – Григорию Орджоникидзе, который поверил в искренность геолога. Орджоникидзе обратился лично к Сталину, - и о Дзезказгане заговорили по всей стране.

Как иногда несправедливо обвиняли его в национализме, как жестоко поступали с ним, снимая с должности. Но он не растерял своих человеческих качеств: остался порядочным, скромным, преданным своему делу. Таких людей мало, и я горжусь, что наш край – родина такого человека. Пусть моё поколение больше узнает о нём и будет передавать о его заслугах следующему. Пусть все знают, кто он...

Сатпаев был не только учёным, но и образцовым гражданином и патриотом своей страны. Его жизнь и труды являются вдохновляющим примером для многих людей и подчёркивают важность научной работы и любви к своей стране.

Каныш Сатпаев остаётся важным символом научных достижений и национальной гордостью Казахстана. Его работа и вклад в развитие геологии не только способствовали прогрессу науки, но и вдохновляли поколения учёных по всему миру. Благодаря его страсти к знаниям и неутомимой работе, научное наследие Сатпаева будет жить и вдохновлять новые поколения учёных на протяжении многих лет.

Хотелось бы немного рассказать о семье Сатпаева: первая жена Шарипа Имантаева осталась с тремя детьми в Баянауле и жила там до конца своих дней, хотя Каныш Имантаевич звал её с собой в город, но она отказалась. Вторая его супруга Таисия Кошкина, была преданной до конца его жизни. В трудные, голодные годы они приютили у себя одиноких родственников, и даже детей от первого брака взяли к себе, спасая их от голода.

Меня поражает то, что эта семья не делила детей, помогала всем нуждающимся.

Был случай, когда Сатпаев приехал в родной аул и увидел погибающих родственников. И конечно, - он не оставил их умирать. Всем им помог выжить. Оказался среди них и его племянник, нашедший Золотого человека. Это был Кемаль Акишев.

Был момент, когда работу и учёбу Сатпаеву пришлось бросить из-за обострения болезни. Почти год он отдал на восстановление здоровья и сил, причиной упадка которых стал туберкулёз. Врачами был поставлен такой запущенный диагноз, при котором вопрос о продолжении учёбы оставался загадкой.

Почему Сатпаев стал геологом? Оказывается в начале 1921 года Каныш Сатпаев встретился с геологом М. А. Усовым, который приехал в Баянаул на лечение кумысом. Под влиянием Усова Сатпаев проявил интерес к геологии, и в том же году он решил покинуть свою должность народного судьи, чтобы поступить в технологический институт в Томске.

В 1926 году, окончив институт и получив квалификацию горного инженера, Сатпаев был направлен в Атбасарский трест цветных металлов на должность начальника геологического отдела, а через год (в 1927), избран членом правления этого треста.

В ведении Атбасарского треста находилось медное месторождение и недостроенный медеплавильный завод в посёлке Карсакпай. Строительство завода началось десять лет назад, когда англичане взяли в концессию у бая Карсакпая территорию и начали поиски меди. Они построили плавильный цех, частично установили оборудование, но много меди найти им не удалось. С наступлением Февральской революции англичане покинули завод, который впоследствии решила достроить советская власть. Сатпаев, как главный геолог треста, отправился туда, чтобы осмотреть местность и узнать о продвижении строительных работ. Специалисты, занимавшиеся месторождением, и руководство завода относились к перспективе развития добычи меди в регионе очень скептически. Они считали, что её запасов хватит на ближайшие 10-15 лет, не более. Однако, осмотрев местность, Сатпаев с ними не согласился. Он считал, что в районе Джезказгана имеются огромные запасы меди, которые прежде не были обнаружены. Добившись от Геолкома выделения одного станка, Сатпаев начал исследование местности на наличие металла. Руководство Геолкома и эксперты, которые были знакомы с Джезказганским регионом, считали идею Сатпаева обречённой на провал.

Много информации я вычитала из интернета, и считаю её полезной, потому что много интересного узнала о нашем земляке-скромном и благородном человеке, оставившем след в истории нашего края. Хотелось бы, чтобы о нем узнали мои сверстники, и будущее поколение, ведь мир держится именно на таких людях, благодаря которым развивается прогресс.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 С. Ж. Даукеев «Выдающийся геолог и ученый» (стр. 12-20).
2 Г. Батырбеков «Из когорты славных» (стр. 273-275).

3 М. Сарсеке «Семь великих свершений академика Сатпаева» (стр. 168-177).

4 С. Ж. Даукеев «Выдающийся геолог и ученый» (стр. 12-20);

5 Википедия – свободная энциклопедия (wikipedia.org)

АССАМБЛЕЯ НАРОДА КАЗАХСТАНА КАК УНИКАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО СОГЛАСИЯ

БАБУЛИДИ Д. Е.

ученик 11 класса, СОШ инновационного типа
имени А. Байтұрсынұлы, г. Павлодар

МАРЗАТАЕВ Е. Т.

учитель истории, СОШ инновационного типа
имени А. Байтұрсынұлы, г. Павлодар

Казахстан – полиэтническая страна, где в дружбе и согласии проживают представители многих национальностей и народностей. На протяжении всех лет независимости Казахстану удается сохранить согласие между различными этническими группами. В республике смогли объективно оценить опасность межнациональных конфликтов, которые могли привести к серьезным столкновениям. Такого рода конфликты происходили на постсоветском пространстве на рубеже 80-90-х годов XX века. Поэтому сохранение стабильности в обществе стало одним из основных направлений внутренней политики Казахстана. На протяжении очень длительного времени в стране складывалась особая традиция взаимоотношений между народами. В основе «казахстанской модели межэтнического и межконфессионального согласия» лежит толерантное и уважительное отношение казахов ко всем этническим диаспорам и последних друг другу.

Доктрина национального единства народа Казахстана – стратегически важный документ. Заметную роль в консолидации нашего народа сыграла «Доктрина национального единства Казахстана». Доктрина была принята 2010 году – в год проведения в Астане Саммита глав государств ОБСЕ, на котором председательствовал Казахстан. Доктрина состоит из трех важных частей. Первая часть «Одна страна – одна судьба» подчеркивает единство чаяний и помыслов граждан Казахстана. Вторая часть «Разное происхождение – равные возможности» свидетельствует о том, что каждый гражданин страны имеет равные права, обязанности

и возможности. В третьей части «Развитие национального духа» подчеркивается, что духовное начало - это сила, которая сплачивает нацию в единое целое.

В 1992 году в Алма-Ате был создан Первый Форум народов Казахстана, на котором Н.А. Назарбаев высказал идею о необходимости работы этого форума на постоянной основе. В 1995 году была создана новая общественная организация – Ассамблея народа Казахстана (АНК), имеющая консультативно-совещательный характер.

Главными задачами Ассамблеи народа Казахстана являются:

- обеспечение рационального взаимодействия государственных органов и учреждений гражданского общества в сфере национальной политики, создание благоприятных условий для консолидации казахстанского общества;

- укрепление единства народа, развитие общественного согласия по основополагающим ценностям казахстанского общества;

- постоянное содействие государственным органам в борьбе с проявлением экстремизма и радикализма в государстве, содействие в соблюдении прав и свобод человека и гражданина;

- воспитание правовой культуры граждан, опирающейся на демократические ценности;

- сплочение усилий этнокультурных и других общественных организаций для достижения цели и задач Ассамблеи;

- возрождение, сохранение и развитие национальных культур, языков и традиций народа Казахстана [1, с. 7].

Начиная с 2007 года, АНК получила право из своих рядов избирать девять депутатов Мажилиса Парламента. В 2008 году был принят Закон «Об Ассамблеи народа Казахстана». В 2014 году Указом президента РК 2015 год был объявлен годом Ассамблеи народа Казахстана. В значимый для АНК год главой страны был подписан Указ «Об утверждении Концепции развития АНК (до 2025 года)» [8, с. 27].

Ассамблея выполняет важные для общества функции. Во-первых, консолидирует казахстанское общество. Во-вторых, способствует сохранению межнационального согласия в стране. В-третьих занимается развитием и поддержкой родных языков и культуры диаспор Казахстана. В-четвертых, пропагандирует необходимость изучения государственного языка.

Большое значение имеют контакты, установленные АНК с институтом Верховного комиссара по делам национальных меньшинств ОБСЕ. В рамках сотрудничества с ведущей европейской организацией прошли международные конференции и встречи. Сильной стороной Ассамблеи признана широкая региональная сеть – малые ассамблеи – «ценнейший инструмент предотвращения конфликтов на местах» [8, с. 25].

Ассамблея тесно сотрудничает с местными и зарубежными научными и экспертными центрами. Одной из научно-исследовательских и образовательных баз Ассамблеи стал Центр по изучению межэтнических и межконфессиональных отношений Центрально-Азиатского региона, созданный при Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан.

АНК активно участвует в социальной модернизации общества, а это развитие новой системы образования, здравоохранения, сохранение культуры и традиций этносов страны, укрепление государственной независимости через формирование национальной, государственной особенности, укрепление государственного языка, поддержании толерантности и единства народа.

Ассамблея народа Казахстана – главный инструмент реализации 4-го направления национального Плана «100 конкретных шагов». В данном направлении АНК запускает масштабный проект под названием «Большая страна – большая семья». Этот проект призван укрепить казахстанскую идентичность, направлен на создание условий для формирования целостной гражданской общности [3, с. 21].

Работа Ассамблеи народа Казахстана Павлодарской области, этнокультурных центров направлена на реализацию комплекса мероприятий по осуществлению Закона Республики Казахстан «Об Ассамблее народа Казахстана», Доктрины национального единства Казахстана, Стратегии Ассамблеи народа Казахстана, Послания Президента РК народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: модернизация политического курсанезависимого государства».

Главной задачей деятельности областной ассамблеи народа Казахстана является обеспечение стабильности, межэтнического и межконфессионального согласия в регионе, формирования единства народа, воспитание казахстанского патриотизма. Для решения данных вопросов руководство АНК Павлодарской области работает в тесном контакте с управлениями внутренней политики, развития

языков, культуры и образования области, охватывая культурные, информационные, образовательно-воспитательные, а также международные аспекты обеспечения общественного согласия в области. Секретариатом АНК региона согласно плану работы организуются круглые столы, семинары, дискуссии, которые пропагандируют идеи толерантности и межэтнического согласия, недели культуры с участием этнокультурных объединений, на которых обсуждаются проблемы преемственности поколений, воспитания молодежи на примерах лучших традиций всего казахстанского народа.

Изначально национально-культурные объединения в регионе стали создаваться в конце 80-х годов, к 1991 году действовало уже три объединения: культурно-просветительское общество немцев «Возрождение», татаро-башкирский общественно-культурный центр и товарищество украинской культуры имени Т. Шевченко. В 1995 году, ко времени образования Ассамблеи народов Казахстана, в области работали восемь национально-культурных центров, которые были юридически оформлены.

В павлодарском регионе осуществляют деятельность филиалы областной ассамблеи народа Казахстана. В нашей области есть студенческая ассамблея в Павлодарском государственном университете им. С. Торайгырова. С 2009 года при Ассамблее действует совет старейшин «Ақсақалдар алқасы» по вопросам обеспечения межконфессионального, межнационального согласия в регионе, воспитании патриотизма и терпимости среди молодежи.

В 2010 году создана научная группа при ассамблее народа Казахстана в состав которой вошли ведущие ученые трех вузов региона – Павлодарского государственного университета им. С. Торайгырова, Павлодарского государственного педагогического института и Инновационного Евразийского университета. Данная группа проводит экспертную оценку тенденций этнополитического, социального, экономического и религиозного развития, прогнозирование развития указанных процессов в регионе.

Ассамблеей народа Казахстана области используются следующие формы работы:

В целях пропаганды дружбы и единства народа Казахстана в области ежегодно проводится областной фестиваль этнических культур «Единство в многообразии», направленный на формирование казахстанской идентичности и развития идей духовного единства, межэтнического согласия, культивирования чувства казахстанского

патриотизма, призванных обеспечить поддержку и дальнейшее развитие самобытных национальных культур этносов Казахстана.

В рамках летнего фестиваля «Живем в семье единой» в городском парке культуры и отдыха согласно графику ежегодно проходят мероприятия национальных культур.

Ежегодный, молодежный этнокультурный Форум приграничного сотрудничества «Бірлік. Единство.kz» с участием лидеров молодежных объединений республиканских и приграничных регионов. Стало традицией проведение международного фестиваля приграничного взаимодействия «Иртыш – река дружбы».

Работает дискуссионный клуб «Патриот», целью которого является воспитание дружбы, национальных традиций, формирование казахстанского патриотизма.

Каждый год в рамках акции «Мы – народ Казахстана» осуществляются выезды по области творческих коллективов ЭКО. В города и сельские районы, в места компактного проживания разных этнических групп с концертными номерами и с целью разъяснения национальной политики государства, о деятельности ассамблеи народа Казахстана, этнокультурных объединений. Проводятся Дни Ассамблеи народа Казахстана в городах и районах области, в организациях образования, предприятиях области. Особое внимание уделяется участию ассамблеи и этнокультурных объединений в реализации проекта «Триединство языков», содействию в овладении представителями всех этносов казахским языком [5, с.32].

Большую работу по изучению языков, культуры, традиций и обычаев многонационального народа Казахстана проводит школа национального возрождения – учебное заведение дополнительного образования, ориентированное на создание условий для изучения родного языка, истории, культуры, обычаев и традиций этносов Казахстана. В области работают национальные центры: армянское, азербайджанское, болгарское, белорусское, греческое, украинское, немецкое, татаро-башкирское, чечено-ингушское, чувашское, румыно-молдавское. Есть два культурологических центра - казахский и русский.

Ежегодно школу посещают более пятисот детей. Все обучение нацелено на то, чтобы они усвоили нравственные ценности культуры этносов, выросли настоящими патриотами с высоким чувством ответственности за сохранение мира и согласия в нашей стране. Приоритетом школы является развитие казахстанского патриотизма через приобщение учащихся к культуре и традициям казахского народа.

В состав молодежного крыла областной ассамблеи входят 16 молодежных формирований областных этнокультурных объединений, их главная задача - сплочение молодежи области для плодотворной совместной работы по воспитанию казахстанского патриотизма, сохранения и распространения духовных и культурных ценностей этносов, проживающих в Павлодарском регионе. Его представители входят в состав местного совета по делам молодежи при акиме области.

Поддержание национального единства и разнообразия культурных традиций является важной задачей для любого многонационального государства. В Казахстане, где проживает множество этнических групп, Ассамблея народа Казахстана играет значительную роль в этом процессе. Путем совместных усилий ассамблеи и этнокультурных объединений на областном уровне, через средства массовой информации, такие как радио и телевидение, широко распространяются программы и передачи, посвященные национальной идентичности, достижениям страны, идеям единства и солидарности. Это способствует формированию позитивного общественного мнения и поддерживает социокультурное разнообразие. Ввод в эксплуатацию областного Дома Дружбы также является важным шагом в создании комфортной среды для диалога и взаимопонимания между различными этническими группами. Этот институт стимулирует сближение и взаимодействие людей разных культур, способствует укреплению социальной кооперации и развитию толерантности.

Ассамблея народа Казахстана, объединяя представителей различных этносов и религиозных конфессий, играет важную роль в сбалансированном развитии страны. Она является гарантом соблюдения прав и свобод всех граждан, независимо от их этнической принадлежности, что способствует укреплению социальной стабильности и гармонии в обществе.

Создание Ассамблеи народа Казахстана в трудные времена после распада Советского Союза было оправданным и важным шагом в сторону обеспечения национального единства и социальной стабильности в стране. Непростая общественно-политическая и экономическая ситуация требовала усиленных усилий по объединению различных этнических и культурных групп, а также созданию механизмов для обеспечения их прав и свобод. Ассамблея народа Казахстана была ориентирована на реализацию государственной национальной политики, стимулирование

межэтнического согласия и обеспечение взаимодействия между государственными и общественными институтами. Это был важный шаг к формированию демократического и светского государства, где все граждане могут чувствовать себя равными и защищенными.

Межнациональное согласие стало ключевой ценностью для Казахстана, учитывая его многонациональную природу. Без обеспечения мирных отношений между этническими группами невозможен стабильный экономический и социальный рост. Поэтому Ассамблея народа Казахстана выступает важным инструментом для достижения и поддержания межнационального согласия и единства, что способствует процветанию и развитию всего общества.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абишева М. А. Казахская модель межэтнического согласия. Опыт для ОБСЕ // Analytic. – 2009. – №1. – С. 5–10.
- 2 Абсаттаров Р. Б. Национальные процессы: особенности и проблемы. – Алматы: Гылым, 1995. – 248 с.
- 3 Байдельдинов Л. А. Этнические интересы в современном Казахстане и их значение в этнокультурной консолидации общества // Новый этап социально-экономической модернизации Казахстана: проблемы реализации: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Казак, 2006.
- 4 Байтенова Н. Ж. Межэтническая модернизация в Казахстане: состояние и перспективы // Саясат. – 1995. – №3. – С. 23–33.
- 5 Якушева Ю. В. Динамика межэтнических отношений в республике Казахстан (1991–2010) диссертация кандидата исторических наук: 07.00.03 МГУ им. Ломоносова, 2016. – 314 с.
- 6 Пять лет независимости. Из докладов, выступлений и статей Президента Республики Казахстан. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 624 с.
- 7 Назарбаев Н. А. На пороге XXI века. – Алматы: Өнер, 1996. – 228 с.
- 8 Назарбаев Н. А. Десять лет равные столетию. Выступление Н. Назарбаева на Торжественном собрании, посвященном 10-летию независимости РК – Алматы: Атамұра, 2001. – 112 с.
- 9 Токаев К.-Ж. Свет и тень. Очерки казахстанского политика. – Москва: Восток-Запад, 2008. – 544 с.
- 10 Назарбаев Н. А. Казахский путь. – Караганда: АРКО, 2006. – 372 с.

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР – БАЛАЛАРДЫҢ БОС УАҚЫТЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ТҮРІ

БЕРКУТ М. С.

оқушы, М. Әуезов атындағы ЖОББМ, Павлодар қ.

ҚАРАБАЕВА М. М.

қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі, М.Әуезов атындағы ЖОББМ, Павлодар қ.

Ұлттық ойындардың шығу тарихы

Қазақ баласын ерте кезден бастап жақсы мінез - құлыққа, әсіресе мейірімділікке, инабаттылыққа, жасы үлкенді және бірін - бірі сыйлай білуді үйретудің бірден - бір жолы ұлттық ойындар деп таныған.

Қазақ халқының салт-дәстүрінде ұлттық ойындардың орны ерекше. Ертеден келе жатқан ұлттық ойындарымыз бір кезде ұмыт болып, кейінгі жылдары қайта жаңғырып, ел арасында кеңінен таралып жүр. Мұның себебі не десеңіз, ұлттық ойындардың тәрбиелік мәні, оған қосымша рухани байлық пен денсаулық үшін пайдасы зор.

Алғашқы Ә.Диваевтың еңбегін алып қарасақ, ол өзінің «Игры киргизских детей» атты еңбегінде тарихта алғаш рет қазақтың ұлттық ойындарын үш топқа бөліп қарастырады.

Ә.Диваев алғашқы топтағы ойын түріне рулық-қауымдық құрылыс кезеңінде өмірге келген ойындарды, екінші топтамадағы дәстүрлі ойындарға қозғалыс ойындарын, үшінші топқа - спорттық ойын түрлерін жатқызады. Қай ойынды алып қарамасаңыз да, барлығы да баланың іс-әрекетін, қимылын дамытады.

Ұлттық ойындардың көбісін қазіргі кезде ер жеткен жеткіншектер біледі, ойнайды. Соған байланысты оларды ата - бабаларымыз бірнеше топтарға жіктеген. ойын-сауық, тұрмыс-салт ойындары: ақ сүйек, сақина салу, тымпи, бастанғы, ине жасырмақ, алтыбақан, тоғызқұмалақ, асық ойыны; жануарлар дүниесіне, аңшылыққа байланысты ойындар; көкпар, аударыспақ, қыз қуу, теңге ілу, алтын қабақ (жамбы ату), асау үйрету; дене шынықтару спорт ойындары: күрес, мойын арқан және т.б болып бөлінеді.

Осыдан келіп қарасақ, саусақ пен қимыл-қозғалыс жасау әрекеті негізінде, ойланып шешуде, тартыстарда баланы тәрбиелеп, шынықтырудың үлкен даналық философия жатыр.

Қай зерттеушінің жұмысын қарамасақта, ұлттық ойын түрлерін топтастырудың ұқсастықтары да, ерекшеліктері де жоқ емес. Бірақ та қазіргі кезде солардың ішінен ең негізгілері деп танытын: көкпар,

арқан тарту, күрес, ақсүйек, сақина салу, қыз қуу, теңге алу, асық ату, тоғызқұмалақ, қуырмаш және т.б.

Ұлттық ойындарды ойнаудың пайдасы.

Қазақ халқында «Баланы ойын өсіреді» деген даналық сөз бар. Бала ойнап жүріп ойланады, жүйкесі тынығады, көңілі өсіп, ойы сергиді, денесі ширай түседі. Ойын арқылы тұрмыс – салт, әдет - ғұрып, ұлттық ерешелік, дәстүр жайында түсінігі қалыптасады.

Мектепте оқушылары тек қана білім алумен ғана шектелмей, сонымен қатар ойлау қабілетін, денсаулығын қадағалау керек. Сабақтан шаршаған оқушының миын ойынмен алмастырса, денесі шираумен қатар, ойы да демалып, келесі сабаққа дайындығы артта түспек. Ендеше, балалар, оқушылар сабақ арасында болсын, сабақтан тыс уақытта болсын, әр түрлі ойындармен өз ойларын ширататын болса, бұл – нұр үстіне нұр болады.

Мектепшілік іс-шараларда көптеген спорттық ойындар көп. Оларды балалардың барлығы, дене тәрбиесі сабағына қатысып, қолдана алады. Ал, ұлттық ойындарды көбінесе оқушылар үлкен іс-шараларда үстіртін қарап, қызығып кетеді де, қалады.

Менің бұл мәселені шешудегі бір жолым - ұлттық ойындарды сабақ ортасында, я болмаса үзіліс кезінде, сыныптар арасында жарыстар ретінде қолданатын болсақ, оқушылардың бойында өмірге деген құлшылықтарын, сабаққа деген ынтасын, ұлттық ойындарға деген қызығушылықтарын арттырамыз деген үміттемін.

Сырттай қарағанда оп-оңай тәрізді көрінгенмен ойын іс - жүзінде біздер үшін күрделі нәрсе. Сондықтан ұлттық ойынға өз қызығушылығымызбен, ынтамызбен қатысуымыз керек. Біздің бойымыздағы қандайда болмасын қасиеттер қоршаған ортамызға, үлкендерге байланысты екені белгілі.

Ал бала, жас кезінен қандай тәрбие алды, соны үлкен өмірге алып барады. Осы кезде ұлттық ойындардың балаларға беретін тәрбиесі көп және маңызды.

Өйткені біз өмірде көргенімізді, үйренгенімізді, ойға түйгенімізді қайталаймыз.

Сабақ кезінде немесе сабақтан тыс кезде баланы ұлттық ойын арқылы өмірге тәрбиелеу үздіксіз процестің жалғасы.

Мектеп ішінде ойнауға тиімді болатын ұлттық ойындардың түрлері.

Ойын арқылы бала қоршаған ортаны зерттейді, ойын кезінде баланың ортамен қарым-қатынасы кеңейіп, таным қабілеті өседі.

Қазақ халқының жылдар бойы атадан балаға жалғасып, қалыптасқан ұлттық дәстүрі, әдет - ғұрпы, тәрбие мектебі бар.

Бастауыш сыныптарда негізінен қозғалмалы ойындар ойнайды. Себебі кіші жастағы балалардың өздері көп жүгіріп, көп секіргенді жақсы көреді. Қозғалмалы ойындарды өткізудің өзі бірнеше кезенді құрайды:

- 1) ойынды өткізер алдындағы даярлық жұмысы;
- 2) ойынның басталуы мен айналу барысы;
- 3) ойынның аяқталуы;

Енді қазақ халқының ұлттық ойындарының ішінен қайсысы балалардың ойнауына икемді, қайсысын мектеп ішінде ойнау дұрыс болатынын айтамыз.

Ең бірінші зерттеу жұмысымды сауалнамадан бастадым. Сауалнама 4-сыныптар арасында жүргізілді. Сауалнамаға келесідей сұрақтар енгіздім.

- Қазақ халқының қандай ұлттық ойындарын білесіңдер? Ұлттық ойындарды қай кезде ойнайсыңдар? Үзіліс кезінде ұлттық ойындарды ойнағыларың келе ме?

Сауалнаманың қорытындысы бойынша, 4-сынып оқушылары қазақ халқының ұлттық ойындарының бірнеше түрін біледі екен. Атап айтсақ, «Асық», «Тоғызқұмалақ», «Арқан тарту», «Сақина тастау». Оқушылардың көбі ойындарды сабақ үстінде немесе үзіліс кезінде ойнағанды қалайтындарын айтты.

Келесі қадамым, өзім жақсы білетін «Тоғызқұмалақ» ойынын алып, таныстыра бастадым. Себебі, мен өзім «Тоғызқұмалақ» ойыны бойынша қалалық, облыстық турнирлерге қатысып, жүлделі орындарға ие болып жүрмін. Тоғызқұмалақ ойыны арқылы менің шыдамдылыққа, дұрыс ойланып, дұрыс шешім қабылдауға, икемділікке, есепті дұрыс санау сияқты дағдыларым артта түсті.

Тоғызқұмалақ ойыны туралы.

Тоғызқұмалақ ойыны өз алдына бір төбе. Бұл ойынды ойнаған бала математика, есепке жақын тұрады. Себебі, құмалақтарды санап, есте сақтау қабілеттері артады. Тоғызқұмалақ ойынын әр жастағы бала ойнайды.

Мектебімізде Тоғызқұмалақтың секциясы бар. Осындай секцияға барып жүрген балалардың, сабақ барысында математикаға жақын тұратын қабілетін байқаған мұғалімдер де аз емес. Яғни, ойлау, есте сақтау, есептеу, қарсыласының ойынын қадағалап отыру сияқты қабілеттерді талап ететін ойын, еш баланы сырт қалдырмайды.

Ендеше, мен сияқты құрбы-құрдастарыма, достарыма, сыныптастарыма, ұлттық ойындарды неге үйретпеске?! Олардың бойындағы ұлттық сананы неге оятпасқа?

Ойынның тарихын, айналу әдісін түсіндіріп шықтым. Аңыздарға сенетін болсақ, тоғызқұмалақ ойынын қарапайым қойшылар ойлап тапқан. Тоғызқұмалақ тақтасы ретінде олар жерді қазып, арнайы шұңқырлар жасаған. Ал, құмалақтарды дайындау үшін қойлардың құмалағын кептіріп, қолданған. Тоғызқұмалақ ойыны қойшылар үшін керемет ермек болды. Балалар қызыға тындап, шарттарын түсініп алды.

Сурет 1

Балалар тоғызқұмалақты тез үйреніп алды. Тоғызқұмалақ біраз уақытты алады, сонда да үзіліс жасай отыра, сабақ арасында немесе пән бойынша тапсырманы тез орындап, ары қарай жалғастыруға да болады. Сонда сабақты да тез орындап, ойынды да ойнауға уақыт табуға болады.

Келесі ұлттық ойынның қызықтысы, әрі қолайлысы-асық.

Асық-ұлдардың ойыны.

Асық ойындары көп. Мектепте бес асық, омпы, асық ату т.б. ойнауға болады.

Қазақ халқы қойды көп өсіргендіктен, балалар ойынының көбі қой асығымен байланысты болып келеді. Сондықтан асық ойындары ұлттық ойындарының ішіндегі көнелерінің бірі болып табылады.

Асық ойындары ұл балаларға өте қызық, бірақ та қазір мектебімізде қыз балалар да асық ойнап жүр. Себебі, бес асық ойынын ойнағанда, қыздардың саусақтары майысып, асықтарды алғанда қолдарын жаттықтырады. Бишілердің саусақтары сияқты.

Бес асық ойынын кілемде, кішкене бөстек алып үзілісте ойнауға болады.

Ұл балалар асықты қатты ұнатады. Қазір балалар, асықтарды жинауды да үйреніп келеді.

Алдымен, «асық» – дегеніміз не? деген сұраққа жауап іздедім. Оқушылардың жауаптары дұрыс болды, сонда да оның шығу тарихын айтып шықтым. Осыдан оқушыларға төрт-түлік малдың қазақ халқының дамуында маңызы зор екені айтылды.

Асық ойнау арқылы, балалардың бойында шыдамдылық, мергенділік, жинақтылық қасиеттері артады.

Сурет 2

Асықты топ болып бөлініп, қыздар болып өзара, ұлдар өзара отырып ойнауға да, не болмаса араласып ойнаса да болады.

Ұлттық ойындар - бос уақытты тиімді өткізудің түрі.

Сабақ үстінде, сабақтан тыс уақытта ұлттық ойындарды ойнауға болады. Сабақтан тыс уақытта ойналатын ұлттық ойындар барысында оқушылар тынығады, өмір танымын кеңейтеді, бірлеседі, ұйымшылдыққа үйретеді.

Ең маңыздысы баланың денсаулығына зиян келтірмеу мақсатында, әсіресе цифрлық құрылғылар (телефон, гаджеттерден, компьютерден) баланың денсаулығына көп зиян келеді. Содан оқушының үлгерімі нашарлап, оқу қабілеті де азаюы мүмкін. Ал, ойын арқылы бос уақытты ұтымды етіп өткізу әлдеқайда тиімді.

Ойын арқылы денемізге жаттығу жасаймыз, ол арқылы біз өмірге әзірленеміз. Үлкенді құрметтеуге, кішіге ізет көрсету ұлттық ойындардың әр түрінен байқауға болады.

«Асық» ойындарында балаларда мергенділік, шыдамдылық, қыздардың дене бітімінің, әсіресе саусақтарының икемділігі дамиды. «Тоғызқұмалақта» бірін-бірі сыйлауға, кезек күтуге, есеп арқылы ойлануға үйренеді.

Ойын үстінде бала бейне өмірдің өзіндегідей қуаныш, реніш сезіміне бөленеді.

Осыдан келіп ойын туралы мынандай тұжырым жасауға болады:

а) ойын - тәрбие құралы, топ алдында өз-өзін ұстауға үйренеді, сөздік қорын байытуға көмектеседі, шыдамдылық, мергенділік қасиеттері дамиды;

ә) ерік және мінез құлықтары бекиді;

б) енбекке, алдына қойған мақсатын орындауға тырысады.

Қазақтың ұлттық ойындарын сабақта үзбей өткізу біздің қозғалыс белсенділігімізді арттыруды, денсаулығымызды нығайтуды, денеміздің шынығу деңгейін көтереді. Бұл ақыл – ойды мидың қабылдау процесіне де әсер етеді. Ойын баланың жан серігі, қай бала болсын, ойынмен өседі.

Қорытынды

Ойын үстінде бала қуанады, ренжиді. Бірақ бала осымен дамиды, үйренеді, мықты болады.

Оқушы үшін бос уақыт-алтын уақыт болу керек.

Ұлы-Абай Құнанбаев «Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?» - деп айтқандай баланың өмірінде -ойын ерекше орын алады, тек қана жас ерекшелігіне сай қолданса болды.

Біз сияқты балалар, ойын арқылы дамиды, күштерін сынайды, өмірге бейімделеді. Міне, осындай қазақ халқының ұлттық ойындарын «Асық ату», «Сақина тастау», «Бес асық», «Тоғызқұмалақ» т.б. ойындарын мектептерде неге ойнамасқа?!

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 С.Кенжеахметұлы. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. - Алматы: «Алматыкітап» ЖШС, 2005.
- 2 С.Кенжеахметұлы. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. –Алматы, «Алматыкітап» 2005.
- 3 Б.Тотенай, Р.Байгабулова. Алтыбақан. Казахские национальные игры. Алматы: «АрунаLtd» ТОО, 2003.
- 4 Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. 1-5-томдар, Алматы, 1998.

САНДАР ҰҒЫМЫ – КИЕЛІ ҰҒЫМ

БОЛАТОВ Д.

10 сынып оқушысы, №4 Ертіс ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы
ТУКБЕРГЕНОВ А. К.

ғылыми жетекші, математика пәнінің мұғалімі,
№4 Ертіс ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Адамзат тарихында ең ерте қалыптасқан ғылымдардың бірі – математика. Математиканың алғашқы бесіктерінің бірі Мысыр елі болды. Цифр деген сөздің төркіні арабтың «Әс-сифр» деген сөзінен алынған, ал оның мағынасы үнді халқының бос орын – «Сунья» деген сөзінің аудармасы екен.

Сан есептеу мен өлшеудің нәтижесін білдіретін ең негізгі математикалық ұғым. Сан ұғымы көптеген математикалық теориялардың негізі болып саналады. Сандар химия, физика, механика, астрономия және көптеген ғылым салаларында кеңінен қолданылады. Күнделікті өмірде де сандарды үнемі пайдаланамыз.

Күнделікті өмірімізде қолданылатын сандар шамамен бұдан 1500 жыл бұрын Үндістанда пайда болған. Әуелі сандар сызықшамен белгіленген. Кейін қалыптаса келе қазіргі таңдағы біздер қолданып жүрген сандар пайда болды. Адам баласы қазіргі біз түсінетін сандарды үйренуге талай ғасырларды бастан кешірген. әуелі олар табиғи сандарды меңгерсе, нөлдің пайда болуынан сандарға революция жасалған, сөйтіп сандарды игеруде жаңа жүйелерді өмірге әкелді.

0 – «цифр» деген мағынаны береді. Ежелгі Үнді жерінде цифр – «сунья», арабтарда «сифр» сөзімен түсіндіріледі, яғни «бос орын», «түк жоқ» деген мағынаны білдірген. Ғылым мен өнердің қайта өркендеген дәуірінде (XV-XVI ғасырларда) математикалық еңбектер латын тілінен аударылып, «сифр» сөзі сол қалпы қалдырылған. Тек алғашқы әрпі ғана «ц» болып өзгертілген. Нөл таңбасы басқа сандарға елеулі өзгерістер әкеліп, санау, есептеу, сату және уақытты белгілеп берді.

0 саны абсолюттік символы. Шексіздік белгісі және жаратылмаған әлемнің саны болып табылады. Бұл барлық заттардың бастамасы. Графикалық жоба бойынша сақина немесе дөңгелек ретінде белгіленеді.

1 санын қазақ халқының ұғымында Алла жалғыз, Алладан басқа тәңір жоқ. Қай тілде болсын бірлік сөзінің түпкі түбірі саналады. Адам өмірін басқаратын, әр пенде ұмтылатын сан болып есептеледі.

Даос ілімін ұстанғандар үшін жасампаздық саны. Қандай да бір құбылыстың, тіршіліктің, әлем жаратылысының бастауын білдіреді. Даостық ұғымда да қазақ халқының түсінігімен сәйкес «бірлік тынысы» дегенді білдіреді, сонымен қатар «рух үйі», «барлық тіршіліктің ортасы» мағынасын аңғартады. 1 саны шыршамен теңестіріледі. Баяу болса да басқалардан биік, көркем болып өсіп, ұзақ жыл сақталып, кез келгеннің көзіне жоғарыдан, алыстан-ақ ілінеді [1, 66 б.].

Пифагор және оның ойшылдары барлық басқа сандардан жоғары қойды. Олар оны барлық санның бастамасы, бар әлемнің басы деп есептеді. Бірліксіз қарапайым санаудың өзі де болмас еді. Графикалық бейнелеуі вертикаль сызық.

1 санының омонимдері «намыс», «құтыс» болып саналады.

2 саны күні-түні демалмайтын екеу: Ай және Күн. Қосылу, толықтыру символы. Жақсы мен жаман, ер мен әйел, күн мен түн, ақ пен қара. Екі санына қазақ халқының көзқарасы міне осындай болып келеді.

3 саны жалпы түркі халықтарында, соның ішінде қазақ халқында үш саны қасиетті болып есептеледі. Үш қуат: ақыл, жүрек, тіл. Үш жүз: ұлы жүз, орта жүз, кіші жүз. Үш құсты аққуды, қарлығашты, байғызды өлтіруге болмайды.

Қытайларды үш саны біраз құбылыстың символикасы болып табылады. Жарықтың үш көзі – Жұлдыз, Күн, Ай. Үш бастау – Аспан, Жер, Адам. Отбасының үш элементі – еркее, әйел, ұрпақ. Үш саны қытайлардың түсінігінде Марс арқылы басқарылады және жалынға теңеледі. «Өсу» сөзінің синонимі.

4 саны қазақта төрт құбыласы сай, яғни «Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса, төбедегі келеді» деген мәтел екеуінің мағынасы бір болып келеді. Ертеде бұл сан тұрақтылық пен беріктілік, әділдіктің белгісі болған. Ол шаршы болғандықтан, әлемнің төрт бұрышын, жылдың төрт мезгілін, табиғаттағы төрт құбылыс – от, жер, су, ауаны білдірген. Төрт аяғы тең жорға, төрт тұрманы түгел сай деген сандық мәндер арқылы айтылатын ұлағатты ұғымдар бар. Төрт кітап: Мұсаның кітабы – Таурат, Дәуіттің кітабы – Забур, Исаның кітабы – Інжіл, Мұхаммед пайғамбардың кітабы – Құран. Төрт асыл: иман, намаз, ілім, мейір-шапағат. Төрт дария: Ніл, Фират, Жейхун (Амудария), Сейхун (Сырдария). Қазақта Жаратқан Иеміз Адам Атаны жаратқанда өлім, ләпсі, ашу, нәпсіні, яғни төрт нәрсені адаммен бірге жерге жібереді деген ұғым бар. Сонымен

бірге дүниеге жаңа келген нәрестенің тағдырына жақсылықты, жамандықты, рыздықты және өмірді жазған.

Төрт түлік мал, яғни қой мен ешкі, сиыр, жылқы, түйе. Төрт түлік мал қазақтың бірден-бір күн көріс көзі болып табылған. Қазақ халқының өмірін төрт түлік малсыз елестету мүмкін емес.

Төрт саны қытайлардың үрейін ұшыратын сан. Олар төрт саны бар жерге жоламауға тырысады. Өйткені қытайларда төрт – «өлім» сөзінің омонимі. Шынымен де қытайлар осы санды көп қолдана бермейді. Тіпті биік ғимараттарда төрт және он төрт нөмірлі қабаттарды таба алмайсың. Сонымен, төрт қасирет саны болып саналады. Дегенмен бұл санның да өзіндік мағынасы зор. Төрт мифологиялық бастаманы білдіреді: Жер, Аспан, Күн және Ай. Төрт мифологиялық жануар: Жалғызмүйіз, Феникс, Панголин және Айдаһар. Қытайларда төрт саны шамға теңелген – бір қалыпты, жарық, ішінде жалын болса да, сырты жайма-шуақ.

5 саны жоғарыда айтылған төрт бастаманың ортасында орналасып, жан-жағын басқарып тұрады. Қазақта бес нәрсені баянсыз – бұлттың көлеңкесі, еңбексіз келген байлық, қоқактың достығы, жалған мадақ, опасыздың махаббаты деп түсінген. Қазақ халқы тілді, дінді, тарихты, дәстүрді, атамекенді бес анық деп атаған.

Абай атамыздың өлеңінде «Талап, еңбек, терең ой, Қанағат, рақым ойлап қой, Бес асыл іс көнсеңіз. Өсек, өтірік, мақтаншақ, Еріншек, бекер мал шашпақ, Бес дұшпанды білсеңіз.» деп, бес саны жайлы айтып кеткен.

6 саны қазақта адамның күнделікті өмірде алты парызы бар Ақыл, білім, жомарттық, әділдік, шыншылдық, кең пейіл – адамның алты асқары. Алты саны дүниенің жаралуын білдіреді.

Пифагор алты санын ерекше сан деп білген, басқа сандардан өзгешелігі оның өзіне тән ерекше қасиеті бар. Ол өзі бөлінетін сандардың қосындысы мен көбейтіндісінен тұрады. 6 саны 1-ге, 2-ге, 3-ке бөлінеді. Оларды қосып немесе көбейтсек қайтадан алты саны шығады ($1+2+3=1*2*3$). Мұндай қасиет басқа ешбір санда қайталанбайды. Алты саны – жетістіктің, еркіндіктің белгісі. Сонымен бірге қытайлықтар үшін әсемдік пен үйлесімдік саны.

7 саны қазақтардың таным-түсінігінде жеті санының алар орны ерекше. Жеті қазына – қазақтың дәстүрлі дүниетанымындағы философиялық түсініктердің бірі. Қазақ халқы Жеті қазынаны ер жігіттің өмірімен байланыстырып, оның ұғымына мыналарды жатқызады: жүйрік ат, қыран бүркіт, құмай тазы, берен мылтық, қанды ауыз қақпан, майланғыш ау, өткір кездік. Ер жігіттің жүйрік

аты – қанаты. Құмай тазысы – абыройын асырар сенімді серігі. Мылтығы – қаһарлы оты. Қақпаны – серті, ауы – әдіс-айласы, кездігі – сұсы. Халық Жеті қазынаны өмір қажетіне негіз етіп таратқан. Қазақ халқының Жеті қазынаны – «жеті ырыс» деп атауының да мәні осында. «Жеті ырысқа» мыналарды жатқызады: 1) адамның ақылы, ой-санасы. Өйткені, адамзат ақылы, ой-санасы арқылы хайуанаттар дүниесінен бөлініп ерекшеленеді, әрі дүниенің қожасы болады; 2) денсаулық, яғни дененің саулығы. Денің сау болмаса, дүниенің барлығынан не пайда; 3) ақ жаулық, яғни үйдегі әйел адам – ердің жары, балаларының анасы. Халқымыз ежелден «Бас екеу болмай, мал екеу болмайды» деп, әйелді тіршілік иесі, адам өмірін жалғастырушы деп қастерлеген; 4) бала. Бала – адам өмірінің жалғасы, қуанышы; 5) көңіл. Көңіл мен пейіл кең болса, ынтымақ пен береке орнайды; 6) жер. «Жерсіз – ел тұл, ерсіз – жер тұл»; 7) ит. Ол әуел бастан-ақ адамның сенімді серігі, қорғаушысы іспетті болған. Ал ислам аңызы бойынша Жеті қазнаға мыналар жатқызылады: 1) Қыдыр (Қызыр). Ол өзі ұнатқан адамдарына ғана дариды. Қыдыр дарыған адам байлыққа кенеледі деген түсінік бар; 2) бақ. Ерекше жаратылған құдірет иесі. Бақ дарымайды, қонады. Бақ қонған адам ел мен жерге қожалық етеді; 3) ақыл. Ақыл – байлық пен бақыттың тірегі; 4) денсаулық. Деніңізде саулық болмаса, өміріңізде сән де, мән де болмайды делінеді; 5) ақ жаулық. Дін аңыздары бойынша, Алла адамды топырақтан жаратып, жан берген соң, адам ұрпағын тарату үшін оның сол жақ қабырғасының біреуінен Хауа Ананы жаратқан; 6) тұз. Тұз – Алланың адамдар мен жан-жануарларға берген несібесі, таусылмайтын кені; 7) ит. Адам мен Хауа Ананың алғашқы серігі, қорғаушысы. Осы айтылған ислам аңызындағы Жеті қазына Алланың кереметімен ғана болып отыр. Дегенмен Жеті қазына ұғымы басқа халықтарда да кездеседі. Мысалы, грек аңыз-әңгімелерінде Жеті қазына басқаша кездеседі: 1) көк аспан. Ол әлем сырғын өз шеңберінде сыйғызып, солардың өзіндік қалпын сақтайды; 2) Күн. Ол әлемдегі тіршілікті басқарады. Барлық зат – Күннің шуағынан нәр алады; 3) Ай. Түнгі тіршілік нәрі. Ай табиғатты түн тұңғығында тербеп, нұрландырады; 4) от. От – Күннің жердегі сүлдесі. Отты пайдалану арқылы адамдар дүниенің төрт бұрышына тарады; 5) су. Сусыз тіршілік жоқ. Су – жерге қуат, өсімдік әлеміне, жан-жануарларға нәр, көрік береді; 6) Жер. Жер – тіршілік анасы. Жан-жануарлар мен өсімдік әлеміне көрік, келбет, түр-тұрпат береді; 7) ит. Ит – Адам мен Хауа Ананың пейіштен қуылып, жерге түскендегі алғашқы серігі, досы әрі қорғаушысы. Сол себепті Жеті қазынаның бірі саналады.

Жетіқарақшы (лат. *Ursa Major*) – аспанның солтүстік жарты шарындағы шоқжұлдыз. Оның 1,8 көрінерлік жұлдыздық шамаға дейін жалтырап көрінетін ең жарық жұлдыздары – Алиот пен Дубке. Жетіқарақшының жарық жеті жұлдызының сыртқы пішіні шөмішке ұқсайды. Және оның шеткі екі жұлдызы (α және β) бойынша Темірқазық жұлдызын табуға болады. Түнгі күзеті көп мал шаруашылығымен шұғылданған қазақ халқы түні бойы батпай Темірқазықты шыр айнала қозғалатын Жетіқарақшыны Жер тараптары мен түн мезгілдерін айыруда жиі пайдаланған.

Жеті қат көк – қазақ халқының көне заманнан келе жатқан мифологиялық түсініктерінің бірі. Айқын мифтік мәнге ие бола тұра бүгінгі қазақ тілінде «шықау биік, шексіз аспан» дегенді білдіретін жай ғана астарлы, орнықты сөз тіркесі ретінде сақталып қалған. «Жеті қат көк» ұғымының үш мағыналық сипаты бар. Біріншісі, мұсылмандық мифологияда аспанның жеті қабаты болып түсіндірілетіндігі. Алла тағала аспанды жеті қабаттан тұратын етіп жаратқан, бұл туралы Құран Кәрімде: «Алланың жеті аспанды қабат-қабат жаратқанын көрмедіндер ме?» (72-сүре, 14-аят), Алла тағала аспанға «айды нұр, күнді шам қылды» (72-сүре, 15-аят) деп айтылады. Екінші кітаби түсіндірме бойынша «Жеті қат көк» дегеніміз – жалпы мұсылмандық астрономиялық танымдағы белгілі жеті жұлдызға байланысты атау. Олар – Ай, Меркурий (Ғұтрад), Шолпан (Зуһра), Күн, Марс (Миррих немесе Қызыл жұлдыз), Юпитер (Мүштари), Сатурн (Зұхал). Үшінші мағынасы ежелгі түркілік мифологиялық түсінікке негізделеді, бірақ ол кейінгі мұсылмандық ұғымдардың астарында қалып қоюына байланысты, толықтай ұмытылып кеткен. Ол түсініктердің қандай сипатта болғандығын басқа мифтік дәстүрдегі, ең алдымен түркі, моңғол мифологиясындағы аспан қабаттары туралы аңыздарға қарап аңдауға болады. Аспан әлемін үш, жеті, тоғыз қабатты етіп көрсету жер бетіндегі халықтардың басым көпшілігінің мифологиялық дәстүріне тән.

Жеті ата – қазақ халқының дәстүрлі салт-санасындағы адамның ата жағынан тегі таратылуының нақтылы жүйесі. Бала өзінен бастап әкесі, атасы, бабасы, т.б., жеті атасының нақтылы есімдерін кішкентай кезінен жаттап өседі. Бұлардан тараған ұрпақ бір атаның балалары саналады. Ал екінші жағынан баладан тарайтын ұрпақ әкеден төмен қарай жалғаса береді. Ағайындықтары жеті атаға толмай жақын-жуықтар бір-бірінен қыз алыспайды. Жеті атаға толғанның өзінде, бір рудың жастары некелесетін жағдай туса, ру ақсақалдары бір пәтуға келіп, боз биені сойып, баталасып барып

рұқсат ететін болған. Ататек атаулары: ата, әке, бала, немере, шөбере, шөпшек, немене. Бұдан әрі туыстық атаулар: жүрежат, туажыт, жұрағат, жат жұрағат, жегжат, жамағайын болып кете береді. Соңғы түйіндеуші буын, әдетте, ру есіміне тіркеледі. Немесе, керісінше, руынан бастап сатылап өз әкесіне яки өзіне дейін таралады. Өз ата-бабасын, жеті атасына дейін білу әрбір азамат үшін міндет болған және сол білігі арқылы ол өз халқының дәстүрін жалғастырған. Мұның өзі қазақтардың этнографиялық ерекшеліктерін танытады, әрі оның қиын-қыстау кезеңдерде тегінен көз жазып қалмауына және басқа халықтармен ассимиляцияға түспеуіне себепші болады.

Жеті санына әлем халықтары көзқарасымен қарар болсақ, онда бұл санды Пифагоршылар Афинамен байланыстырған. Ежелгі Египет философиясы мен астрономиясында ол өмірлік екі санның үш пен төрттің қосындысы деп қарастырылды. Үш адам – әке, шеше, бала өмірдің негізін қалайды. Ал төрт – бұл жарық, жел, жанбыр, ылғалдылық жерді жеміс беруге дайындайды. Пифагордың ой қорытуы бойынша, үш пен төрттің қосындысы (үшбұрыш пен төртбұрыш символдары), аяқталғанның, тәмамдалғанның, қорытындының белгісі деп санаған. Сондықтан жеті саны қасиетті сан, өйткені адам баласы қоршаған ортаны (жарықты, дыбысты, иісті, дәмді) басындағы жеті «тесік» (екі көз, екі құлақ, мұрынның екі танауы, аузы) арқылы түйсінген. Жапондарда жеті қайырымды құдай, адам өмірінде жеті рет сәттілік болады. Христиан дінінде жеті саны – сенім, үміт, қайырымдылық, әділеттілік, сабырлық, ақылдылық және рухтың күші. Жеті саны – жалпы жер бетіндегі халықтар ұғымы бойынша қасиетті сан.

9 саны қазақ халқының Аллаһ Тағаланың бұйрығын екі етпей орындайтын тоғыз періштелер: 1. Жәбірейіл – пайғамбарларға Аллаһ Тағаланың сөзін хабарлаушы. 2. Мекайіл – барлық адамға, мақұлыққа берілетін ырыстың уәкілі. 3. Өзірейіл – барлық адамның, жан-жануарлардың жанын алатын Құдай уәкілі. 4. Ысырайыл – ақырзаманға дейін сұлыны алып жүретін періште. 5. Дардайыл – ай, күн, жұлдыздардың уәкілі. 6. Ысмайыл – жер бетіндегі киелілердің жебеушісі. 7. Зұлқайыл – қиямет күнінде адамдарды алып баратын періште. 8. Ахрайыл – барлық дария, көл, өзен, бұлақ суларының періштесі. 9. Мәлік – жеті тозақтың уәкілі. Сонымен бірге қазақтарда тоғызқұмалақ – қазақ халқының ұлттық дәстүрлі ойындарының бірі, ақыл-ой ойыны. Соңғы деректерге қарағанда, оның шығу тарихы 4000 жылдық кезеңді қамтиды. Ал кейбір мамандардың айтуынша,

оның пайда болған кезі бұдан да көп уақыт болуы әбден мүмкін. Тоғызқұмалақ өткен ғасырларда қазақ даласындағы ең көп тараған ойын болатын.

Халықтар түсінігі бойынша қателіктер мен кемшіліктер бірлестігі. Тоғыз санының қасиетіне тоқталсақ, ана құрсағында нәресте тоғыз ай, тоғыз күн өсіп жетіледі. Бұл сан адамның ғұмырында пайда болып, жарық дүниеге келетінге дейінгі уақыт өлшемі. Тоғыз саны өмірге адам әкеледі. Ол үш үштіктен құралған. Көшпенділер тоғыз санын болмыстың шыңы деп санаған, олардың салт-дәстүрлері мен наным-сенімдерінде тоғыз саны қасиетті болып есептелінген. Тоғыз санының омонимі – «ұзақ өмір».

Тек, ниетің оң, ісің адал болсын. Алайда өзге халықтардың наным-сенімі бойынша, қазақтар да кейінгі кезде он үш санын сәтсіз санға балайтында шығарды. Біздіңше, бұл наным-сенім қазақтар үшін емес. Қазаққа алғашқы мүшел жас осы он үшке тура келеді. Сол себепті халқымыз: «Он үште отау иесі», – деп ұлын ардақ тұтады.

Кезінде император Наполеон, мұнай алпауыты Пол Гетти, АҚШ президенттері Герберт Гувер мен Франклин Делано Рузвельт он үш санын қатерлі санаса, Диана ханшайым мінген автокөлік Париждің жер асты жолындағы он үшінші бағанаға барып соқтығысқан. Он үш санын қатерлі көргендіктен. Ағылшын теңізшілері әлі күнге дейін айдың он үшінші жұлдызында кемеге мінбейді, американдық кейбір авиакомпаниялар мұндай күні өз кестелерінен ұшуды алып тастаған. Ал, енді еуропалықтардың түсінігінше айдың он үшінші жұлдызы жұмаға сәйкес келсе, ол күн «қара жұма» деп саналады. Жалпы, «қара жұма» он бір жылда бір-ақ рет қайталанатын көрінеді.

XV ғасырларда атақты Корнемей Агриппа сандық және астрономиялық сәйкестіктер туралы жазба жұмыс жасаған. Содан бері астрологтар планеталық әсерлерді бағалап, маңызды сандық астрологиялық ақпараттарды жинақтаған. Жұлдыз-жорамалшылардың пайымдауынша әр планеталардың өзінің сандық мағынасы бар. Мысалы Серкурий – 4, Нептун – 9 сандарымен байланысты. Меркурий материалдық жетістік әкеледі, 4 санының иелеріне интеллектуалды нұр мен шығармашылық әкеледі. Ал Нептун адамға күшті психологиялық энергия береді. Ол да үлкен жетістікке, қабілетін аша біледі. Жылдың әр айының әр күніне байланысты бақытты, бақытсыз күндері анықталған. Әр адамның туылған күні, айына, жылына байланысты өз санын есептеп шығаруға болады.

Дегенмен, сандар сырын зерттей келіп, ғаламдық даму үздіксіз өсіп отырса да әрбір адам баласының белгілі бір жағдайларда

сандар құдіретіне сеніп, өзінің жоспарлаған жұмысын белгілі бір сандар жүйесінің өзіне тән құпиясын сақтай орындауды әдетке айналдырғандарына толық көзім жетті. Өйткені зерттеу жұмысы барысында танысқан болжамдар, ғылыми көзқарастар, жүргізілген сауалнамалар нәтижесі кез келген адамның белгілі санды сәтті немесе сәтсіз деп қарап, өз жұмысын сол сандар жүйесіне орай жүзеге асыратындығына толық көзім жетті. Ендеше сандар жайлы ғылым тоқтамақ емес, үнемі дамып, толығып отырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Алдамұратова Т.А. «Математика» Алматы, «Атамұра» 2001 ж.- 128 б.
- 2 Ахметжанова Ф.Р., Дүсіпбаева Қ.С. «Қасиетті сандар қатысқан ескіліктері» ғылыми басылым, Өскемен 2001 ж., 220 б.
- 3 Әлімбаев Т.Р. «Математикадан тыс жұмыстар» Алматы «Рауан» 1992 ж. 69 б.

ДОМБРА – ОТРАЖЕНИЕ ДУШИ КАЗАХСКОГО НАРОДА В МУЗЫКАЛЬНОЙ ТРАДИЦИИ

ГОЛОВЧУК Т. Ю.

педагог дополнительного образования,

Школа национального возрождения имени К. Даржумана, г. Павлодар

ГОЛОВЧУК С. Я., ГОЛОВЧУК В. Я.

воспитанницы украинского отделения,

Школа национального возрождения имени К. Даржумана, г. Павлодар

Рисунок 1

Введение

Домбра – важный музыкальный инструмент, который оставили наша предки. Они считали музыкальные инструменты чем-то сверхъестественным, превышающим силу природы. Это заставляет нас пересматривать историю распространения и развития домбры в Центральной Азии и Казахстане.

Древние предки казахов, живущие в степях Центральной Азии создали разнообразные музыкальные инструменты и традиции, которые передали нам. Сегодняшний казахский народ унаследовал музыкальное наследие от своих предков-скотоводов.

Чтобы жить в мире и согласии, все люди должны уважать друг друга и свои традиции. Важно сохранять свою культуру, язык и традиции, чтобы сохранить свою уникальность. Как сказал КадырМырза Али: «Настоящий казах – это не просто казах, а тот, у которого есть домбра». Домбра, действительно, является одним из самых древних струнных инструментов.

Наша цель – рассказать о сути и значении домбры в музыкальной культуре казахского народа, чтобы мы могли лучше понимать и ценить этот важный аспект их истории.

Актуальность изучение домбры и казахской музыкальной культуры остаётся, так как это не только сохранение истории, но и понимание влияния на современное общество. Тема способствует уважению к культурному наследию и подчеркивает его роль в формировании идентичности казахского народа.

Объектом исследования являются домбра и казахская музыкальная культура – их история, традиции и влияние на идентичность современного казахского народа.

Предмет исследования являются особенности и эволюция домбры, обучение игре на казахском народном инструменте домбре.

Задачи исследования:

1. На основе анализа и изучения литературы определить значимость инструмента
2. Раскрыть сущность казахского народного инструмента – домбра.
3. Охарактеризовать личностные способности воспитанников и их отношение к национальному музыкальному инструменту – домбре.

Гипотеза: если мы изучим и будем знать об инструментах казахского народа, где мы проживаем, то воспитаем чувство патриотизма и уважения к культуре и традициям казахского народа.

Практическая часть: результатом исследования заинтересовать игре на народном инструменте своих ровесников.

Методы исследования: применяются анализ исторических источников, анализ записей и публикаций о домбре и казахской музыки.

1. Домбра – элемент материально-духовной культуры казахского народа.

Домбра – не только музыкальный инструмент. Она как символ природы и кочевой истории, переносит через поколения глубокие связи с традициями и образом жизни предков. В музыкальном аспекте домбра обладает уникальным звуком, который несёт в себе эхо степи, тихий шёпот ветра и ритм копыт. Домбра не просто издаёт мелодии, но создаёт атмосферу, в которой переплетаются история, чувства и дух народа.

Однако домбра – не только музыка, но и яркий элемент культурной идентичности. В её струнах звучит язык традиций, обычаев и мировоззрения. Способность домбры адаптироваться к различным условиям – от кочевой жизни до современной сцены – подчеркивает её важность как символа единения времени и пространства в культурном контексте.

Таким образом, домбра становится мостом между прошлым и настоящим, музыкальным и культурным, играя ключевую роль в сохранении и передаче богатого наследия казахского народа.

2. Особенности материальной культуры казахского народа.

Материальная культура казахского народа раскрывается через множество элементов, включая традиционную одежду, юрты, ковры и особенно домбру. Это музыкальный инструмент становится неотъемлемой частью быта и искусства, перенося в звуках своеобразие и уникальность кочевой культуры. Таким образом, домбра не только озвучивает историю, но и дополняет палитру материальной культуры, делая её богаче и насыщеннее.

3. Находки эпохи Золотой Орды.

Казахстан, богатый не только своими просторами, но и удивительными археологическими находками. В 2008 году в пещере Жаргаланкаеркан, расположенной в монголо-алтайской возвышенности, была обнаружена уникальная домбра, возраст которой, по оценкам учёных, составляет 1500 лет. Этот археологический артефакт признан старейшим струнным музыкальным инструментом в мире. У Ата-домбры 90% сходства с

казахской домбры. Название «Ата-домбра», переводимое как «отец домбры», подчеркивает его историческое и культурное значение.

4. Разновидности домбры. Инструментальная музыка: направления шертпе и токпе. Преподавание в школах игре на домбре.

В разных частях Казахстана преобладают разные виды домбры. Каплевидная форма чаще встречается в восточных регионах страны, в то время как четырёхугольная и в форме лопаты типичны для западных областей. Эта географическая разница подчёркивает музыкальное разнообразие страны и придаёт каждому региону уникальные нюансы в звучании домбры, отражая культурное многообразие Казахстана.

В казахской инструментальной музыке домбровые произведения занимают ведущее положение, существуя в двух ключевых направлениях: шертпе и токпе. Более 10 тысяч кюев для домбры свидетельствует о богатстве и разнообразии этих музыкальных направлений. Шертпе характеризуется умиротворённым перебором струн (регионы Жетысу, Сарыарка и вост.Казахстан). Токпе отличается энергичным исполнением без остановки (западные и южные регионы страны с использованием каплевидной домбры).

История этого музыкального искусства сохраняет имена выдающихся композиторов, таких как ДаулетКерей и Курмангазы, чьи творения и стили вдохновляют современных музыкантов.

5. Историческая ценность ЮНЕСКО. Домбра в Книге рекордов Гиннеса.

Домбра, казахский национальный инструмент, признан ЮНЕСКО как историческая ценность. Искусство исполнения кюев, включённых в список нематериального наследия, стало древним видом творчества, отражая самовыражение казахской культуры. В 2010 году жители Китая установили рекорд Гиннеса, собрав 10 450 домбристов для исполнения кюя «Кенес» (совет), привлекая внимание к культурному наследию и укрепляя общество.

В 2014 году ЮНЕСКО внесла казахский кюй, домбру и юрту в список нематериального наследия.

6. Период коммунистического режима.

В период коммунистического правления домбра подвергалась высмеиванию: «одна палка, две струны» и рассматривалась как пережиток прошлого. Многие талантливые домбристы стали жертвами сталинских репрессий, уходя вместе с голодом и унося с собой вековые сокровища народа.

Музей памяти жертв политических репрессий в п.Долинка (музей Карлаг) в Карагандинской области раскрывает трудный период для домбры и казахского народа. Музыковеды, такие как А. Затаевич и С. Сейфулин, внесли финансовый вклад в сбор и сохранение казахской музыкальной культуры.

С получением независимости Казахстана для домбры наступили более светлые времена. Первое воскресенье июля отмечено как День Домбры, что символизирует период дружбы и светлого будущего для этого важного музыкального инструмента.

7. Уникальная выставка в Павлодарском областном музее.

В Павлодарском областном музее литературы и искусства им. БухарЖырау есть выставка, где представлены около 20 домбр. Экспонаты принадлежат выдающимся личностям Казахстана, такие как Б. Жылкыбаева, К. Кенжетаетаева, Ж. Тогандыкова, М. Алимбаева, Н. Шакенова, М. Асылгазина и др. Это инструмент был верным спутником многих легендарных личностей, и его роль в жизни казахского народа подчёркивается на этой выставке.

Выставка раскрывает интересные факты о домбре, включая трёхструнную домбру Абая, вдохновлённую русской балалайкой. Также рассказывается о десятиметровой домбре, установленной в г. Экибастузе 2017 году во дворе музыкальной школы, Павлодарской области, по инициативе Первого Президента Казахстана Н.А.Назарбаева. Инсталляция казахского национального инструмента стала одним из главных украшений школы и достопримечательностью города.

Заключение.

Почему мы выбрали именно эту тему?

В заключении нашей исследовательской работы мы приходим к выводу, что это не просто изучение музыкального инструмента, а глубокое погружение в культурное наследие Казахстана. Участие в акции «Домбра для всех» стало началом увлекательного путешествия в мир казахских традиций и обычаев.

Акции «Домбра для всех», которую запустил музыкальный колледж в начале 2021 года. Обучали бесплатно игре на домбре детей некоренной национальности. За два месяца мы осилила кюй «Орнек». Мы полюбили домбру, начали больше искать информации, тем самым пополняла свои знания про казахские традиции и обычаи. К сожалению, акция длилась три месяца, но желание играть на домбре не пропало. Мы не только освоили игру на домбре, но и открыли для себя богатство истории этого прекрасного инструмента.

Наш подход, основанный на методическом и творческом познании ценностей казахского народа, обогатил наше понимание казахской музыкальной культуры.

В своем исследовании мы применили методический подход в своей поисково – исследовательской деятельности. Использовали творческий метод познания ценностей и культуры казахского народа. Главное достоинство этой работы в том, что она даёт детям реальное представление о различных сторонах изучаемого объекта.

Мы считаем, что наша работа над этим исследованием не была напрасной, так как мы узнали много интересных фактов про этот, казалось бы, простой, на первый взгляд, инструмент. Это поможет подрастающему поколению Казахстана должным образом заинтересоваться своей историей, полюбить культуру своего народа и освоить игру на этом национальном инструменте.

Считаем, что наше исследование не только приносит новые знания, но и служит мостом между поколениями, сохраняя и передавая традиции. Мы уверены, что изучение домбры станет неотъемлемой частью культурного наследия Казахстана, вдохновляя будущее поколение к гордости за свою историю и талантливую игру на национальном инструменте.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ерзакович Б.Г. Народная музыка Казахстана. Краткий исторический очерк. «Жазушы», Алма-Ата – 1975
- 2 Жубанова Г.А. Мой мир – музыка (статьи, очерки, воспоминания). К 90-летию композитора/Составление и редакция Д.А.Мамбетовой – Алматы, «Хантәңірі» баспасы, 2017 – 418 стр.
- 3 История казахской музыки: В 2 т. (Алмат.консерваторияим. Курмангазы).Т.І: Традиционная музыка казахского народа: песенная и инструментальная / Ответ. Ред. Т.Джумалиева, А.Темирбекова – Алматы: Ғылым, 2000 – 424 с.
- 4 Казахская музыкальная литература. Уч. Для дет.муз.шк.: / Сост. и общ. ред. С.А.Елемановой – Алма-Ата: Өнер, 1993. – 208 с., илл.
- 5 Семь чудес Казахстана. Учебное пособие. – Алматы: «Таймас» баспауіі», 2006. – 200 бет.
- 6 [Электронный ресурс]. - URL: <https://voxpopuli.kzhttps://e-history.kz>

ЗНАЧЕНИЕ НАРОДНЫХ ПРАЗДНИКОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: НАУРЫЗ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ ОБЩЕСТВЕ

ЕРАЛИЕВА С. Б., БОЛАТАЙ Б. Н.
ученики 9 класса, Назарбаев интеллектуальная школа ХБН, г. Караганда
ИБРАЕВА А. Т.
научный руководитель, учитель истории

Народные праздники, являются ключевыми факторами культурной идентичности, объединяющей силой, символом единства народа. Одним из таких древних праздников, пронизанного историей и традициями, является Наурыз - праздник весны и начала нового года в казахской культуре. Истоки Наурыза уходят в глубину веков, в эпоху, когда казахский народ испытывал постоянные трудности, связанные с набегами на их земли, а жизнь превращалась в непрерывную борьбу за выживание. Праздник Наурыз символизирует начало весны и нового года, переход от тьмы к свету, от страха к надежде, от разрушения к возрождению. Это время, когда кочевой народ собирается вместе после полной испытаний зимовки [1, с. 29]. В этой статье мы погрузимся в мир древних казахских традиций и обрядов праздника Наурыз, узнаем о его истории, символике и значении для народа, и проследим, как этот праздник объединяет поколения и дарит радость и надежду на будущее.

Праздник Наурыз, отмечаемый казахским народом, имеет богатую историю, которая сохраняется на протяжении веков. Преемственность этого праздника пройдя через различные исторические периоды несмотря на сложный советский период, актуально и в современности. В древности Наурыз был одним из самых важных и значимых праздников для казахского народа. Древние обряды и традиции, связанные с Наурызом, передавались из поколения в поколение и составляли важную часть культурного наследия казахского народа [2]. В период советской власти празднование Наурыза подверглось запрету из-за политических и идеологических факторов. Власти пропагандировали новогодние празднества по григорианскому календарю, а праздник Наурыз старательно замещался идеологическими празднованиями. Тем не менее, многие традиции и обычаи Наурыза сохранялись в тайне и продолжали существовать в семейном кругу, несмотря на запреты и ограничения. В дореволюционный период до прихода

большевиков казахский народ праздновал Наурыз как Новый год, данную традицию прервали в 1926 году, да и сам народ был не в состоянии его проводить из за голода в Степи. Большевики запретили его праздновать, признав националистическим праздником, и только в 1988 году Наурыз был возрожден [3].

Ярким символом и неотъемлемой частью праздника Наурыз является ритуальное блюдо – «Наурыз коже», которое готовится и употребляется во время этого праздника. Это особое угощение, приготовленное на основе овощей, зерновых и мяса, которое символизирует обилие, процветание и благосостояние. Приготовление блюда «Наурыз коже» начинается за день до праздника. Состоятельные семьи режут овец и добавляют в бульон из нее различные ингредиенты, такие как ячмень, пшеничное просо, айран, изюм, соль и другое. Бедняки – кедеи могут объединяться чтобы зарезать хотя бы одну овцу или используют оставшиеся с зимнего согыма запасы, для приготовления «Наурыз коже» [1, с. 30]. В день праздника Наурыз, люди собираются вместе, чтобы насладиться этим особым блюдом и поделиться радостью с близкими и друзьями. Хозяйка дома подают «Наурыз коже» со словами благословения, принятыми в казахском обществе, что придает этому блюду особое значение и связь с семейными и культурными традициями. Важно отметить, что при приготовлении «Наурыз коже» сопровождается специальными ритуалами. Ингредиенты добавляются с добрыми пожеланиями счастья, процветания и благополучия для всех, кто употребит это блюдо. Каждый компонент имеет свою символическую значимость, что делает «Наурыз коже» не только вкусным блюдом, но и оберегом для всей семьи и общества. Таким образом, ритуальная еда во время праздника Наурыз является неотъемлемой частью культуры и традиций казахского народа, отражая его духовное богатство, гостеприимство и стремление к общности и процветанию.

На протяжении веков танцы играли важную роль в жизни казахского народа, отражая его убеждения, философию, образ жизни и мироощущение. В народных танцах, проводимых во времена Наурыза, отражается дух праздника и единения, а также глубокие культурные ценности. Наурыз – время, когда казахские народные танцы приобретают особый смысл и значение. На праздничных гуляниях, встречах казахские роды собираются вместе, чтобы весело провести время и восхититься умением танцоров передавать эмоции и настроение через движения. Среди известных казахских народных

танцев, представленных на Наурызе, можно выделить такие как «Қызби», «Қаражорға», «Аққуби» и многие другие. Каждый из этих танцев имеет свою уникальную хореографию и символику, отражающую различные аспекты казахской культуры. Народные танцы имеют глубокий символический смысл. Они отражают единство народа, его связь с природой и уважение к традициям и обычаям. Во время танцевальных выступлений на Наурызе люди чувствуют себя едиными и свободными, наслаждаясь красотой и гармонией движений [4, с. 120-121]. Таким образом, танцы на Наурызе являются не только проявлением культурного наследия казахского народа, но и символом его идентичности и самобытности. Они продолжают оставаться важной частью праздничного обряда, наполняя сердца людей радостью и вдохновением на протяжении веков.

Ставшее традиционным, ношение национальной одежды на Наурыз играет важную роль в создании атмосферы праздника и подчеркивает культурное наследие казахского народа. Стремление к красоте и изяществу отражается в каждой детали национального костюма, который является не только предметом материальной культуры, но и символом самобытности и традиций. Именно Наурыз побуждает население Казахстана одевать национальную одежду, что препятствует утрате национальной идентичности народа, поскольку в повседневной жизни люди носят европейскую одежду.

1. Женте – это традиционное женское платье, которое отличается своей изысканной отделкой и насыщенными цветами. Женте обычно украшается разнообразными вышивками, бисером и накладными узорами, что делает его настоящим произведением искусства.

2. Шапан – это мужской верхний национальный костюм, который часто носится во время праздничных мероприятий, включая Наурыз. Шапан обычно изготавливается из высококачественной шерсти или шелка и может быть украшен вышивкой или плетением.

3. Тобет – это традиционный головной убор, который носится как мужчинами, так и женщинами на Наурыз. Тобет может быть изготовлен из различных материалов, включая фетр, шерсть или шелк, и украшен вышивкой, кружевами или бисером.

4. Белеге – это декоративное украшение, которое носится в качестве пояса или ожерелья и символизирует красоту и изящество. Белеге обычно изготавливается из различных материалов, таких как золото, серебро, жемчуг или полудрагоценные камни.

Другим важным аспектом празднования Наурыза являются традиционные игры и развлечения, которые отражают богатство и разнообразие казахской культуры. В эти дни молодежь и взрослые находятся в центре внимания, участвуя в различных играх, которые укрепляют дух народа и транслируют ценности и традиции. Одной из самых популярных игр является «Алтыбакан» – древняя игра, в которой девочки и мальчики раскачиваются на качелях, исполняя песни, и беседуя друг с другом. Эта игра не только развлечение, но и учит организованности, дисциплине и уважению друг к другу. Кроме того, она способствует улучшению физического здоровья и развитию социальных навыков [4, с. 97-98]. Еще одной популярной игрой на Наурыз является «Кидание колец». Эта игра требует ловкости и внимания, а также способствует развитию координации движения и социального взаимодействия. Участники играют в кругу, бросая кольцо друг другу и пытаясь словить его во время игры. Это также способ социализации и развития творческих способностей [5, с. 236]. Другим традиционным развлечением на Наурыз является «Перетягивание каната». Эта игра символизирует соперничество и единство, когда две команды сталкиваются в силовой борьбе за победу. Перетягивание каната не только укрепляет дружбу и командный дух, но и приносит радость и веселье всем участникам [5, с. 215].

Таким образом, игры и развлечения на Наурызе не только приносят удовольствие и развлечение, но и являются важной частью культурного наследия казахского народа. Они объединяют людей разных возрастов и социальных слоев, сохраняя и передавая традиции и ценности через поколения. В этот праздничный период игры становятся символом радости, единства и надежды на светлое будущее.

В современном Казахстане празднование Наурыза – это официальное и важное событие в жизни страны. С момента получения независимости в 1991 году правительство активно поддерживает и продвигает традиции и обычаи Наурыза как важную часть культурного наследия нации. Современные праздничные мероприятия включают в себя народные празднования, концерты, ярмарки, театральные постановки и другие культурные мероприятия, которые отражают богатство и разнообразие национальной культуры казахского народа. Глобализация вносит свои изменения в традиционные праздники, включая Наурыз, отражаясь на их проведении и восприятии. Советский период оказал определенное влияние на традиции Наурыза, но несмотря на

это, праздник продолжает сохранять свою важность и значимость для казахского народа. Однако с ростом глобальной культуры и общественной динамики существует риск утраты традиций и обычаев, связанных с Наурызом, что может привести к потере идентичности и культурного наследия. Важность сохранения и передачи традиций Наурыза не может быть переоценена. Празднование Наурыза является не только возможностью отметить приход весны и начало нового года, но и способом сохранения и передачи богатого культурного наследия казахского народа. Этот праздник способствует укреплению единства и солидарности нации, а также укрепляет связи между поколениями. Интересное наблюдение – в настоящее время в Казахстане возникает идея возвращения к традиционному 10-дневному празднованию Наурыза, как это было ранее по Наурызнама. Это свидетельствует о государственной политике правительства в сохранении и укреплении традиционных обычаев и обрядов праздника Наурыз, что является важным шагом в сохранении и популяризации культурного наследия Казахстана. Таким образом, традиции Наурыз играют ключевую роль в сохранении культурной идентичности казахского народа и укреплении национального единства. Это задача не только для государства, но и для каждого члена общества, который обязан бережно хранить и передавать богатство традиций своим потомкам.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Айып Нүсіпоқасұлы, Әкімбай Жапарұлы. Ағаш бесіктен жер бесік кедейін. 5-кітап. Алматы: «Өнер», 2011. -108 бет.
- 2 М.Ж. Копеев. Наурыз. Рукопись перевода на русский язык Артыкбаева Ж.О.
- 3 https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30394005&pos=8;-34#pos=8;-34 (дата обращения 12.03.2024 г.)
- 4 Айып Нүсіпоқасұлы, Әкімбай Жапарұлы. Ағаш бесіктен жер бесік кедейін. 4-кітап. Алматы: «Өнер», 2011. -128 бет.
- 5 Мереке Құлқенов. Әлемдік және ұлттық спорт ойындары: Энциклопедия. Алматы: «Мерекеніңбаспаларүйі», 2014. -272 бет.

СВЯЗЬ МЕЖДУ ПРИКЛАДНЫМ ИСКУССТВОМ И ОБРЯДОВОЙ КУЛЬТУРОЙ КАЗАХСТАНА

ЗАКАРИНА А. С.

ученик 8 класса, СОШ имени М. Ауэзова, г. Павлодар

Прикладное искусство и обрядовая культура являются важными аспектами культурного наследия каждого народа. В Казахстане богатое многообразие национальных традиций, обрядов и ритуалов отражается в разнообразии прикладного искусства, от вышивки и текстиля до ювелирных изделий и национальной одежды.

Связь между прикладным искусством и обрядовой культурой:

Традиционные узоры и орнаменты: Многие элементы прикладного искусства Казахстана напрямую связаны с обрядовой культурой. Например, узоры и орнаменты, используемые в национальных вышивках и ткачестве, часто символизируют защиту от злых духов, плодородие или семейное благополучие.

Декоративные элементы в быту: Предметы быта, такие как посуда, одежда, предметы интерьера, украшаются традиционными орнаментами и узорами, что делает их не только функциональными, но и символическими объектами, переносящими дух и культуру народа.

Изделия национального ремесла: Ювелирные изделия, ковры, керамика и другие изделия национального ремесла отражают богатство и красоту обрядовой культуры. Их узоры, формы и материалы тесно связаны с традициями, обычаями и ритуалами, передаваемыми из поколения в поколение.

Развитие прикладного искусства и его связь с обрядовой культурой играют фундаментальную роль в сохранении и передаче знаний о традициях и обычаях казахского народа по нескольким причинам:

Символическая идентичность: Элементы прикладного искусства, такие как узоры, орнаменты, формы и цвета, являются символами и символическими элементами обрядовой культуры. Они не только украшают предметы, но и несут глубокий символический смысл, отражая мировоззрение, культурные ценности и исторические переживания народа. Символическая идентичность отражает глубокие культурные ценности, историю и традиции народа через символы, орнаменты и узоры. Вот несколько примеров символов, отражающих идентичность казахского народа:

Камыш: Камыш - это один из символов казахской культуры, который отражает жизнь народа в степных и пустынных областях. Он используется в традиционных ремеслах, таких как ковроткачество и изготовление предметов из камыша.

Элементы животного мира: Изображения животных, таких как лошади, овцы, орлы и другие, имеют особое значение в казахской культуре. Они символизируют богатство и процветание, а также являются частью мифологии и исторических легенд.

Орнаменты и узоры: Традиционные казахские орнаменты и узоры, используемые в вышивке, текстильных изделиях, ювелирных украшениях и других элементах прикладного искусства, несут в себе глубокий символический смысл, отражая богатство культурного наследия.

Шапан: Национальная мужская одежда «шапан» также является символом казахской идентичности. Ее дизайн, узоры и использование традиционных материалов отражают особенности истории и культуры народа.

Кобыз: Музыкальный инструмент «кобыз» имеет глубокие культурные корни и символизирует музыкальное наследие казахского народа. Его звуки и мелодии передают исторические сюжеты, настроения и традиции народа.

Эти символы и узоры не только украшают предметы быта и одежду, но и являются способом передачи и сохранения знаний о культурных традициях, истории и ценностях казахского народа. Они помогают укреплять идентичность сообщества и сохранять связь с историческими корнями культуры.

Традиционные технологии и материалы: Различные виды прикладного искусства, такие как вышивка, ткачество, резьба по дереву, изготовление ковров и ювелирные изделия, основаны на традиционных технологиях и использовании местных материалов. Изучение и передача этих техник позволяют сохранить уникальные знания и навыки, передаваемые из поколения в поколение.

Ритуалы и обычаи в искусстве: Многие формы прикладного искусства тесно связаны с ритуалами, обрядами и обычаями. Например, национальная одежда, украшения или предметы быта могут использоваться в церемониях, праздниках, свадьбах и других обрядовых мероприятиях, что подчеркивает их культурное значение и историческую значимость. Ритуалы, обряды и обычаи играют ключевую роль в формировании культурной идентичности и передаче традиций из поколения в поколение. Давайте рассмотрим

несколько примеров ритуалов, обрядов и обычаев казахского народа:

Свадебные обряды: Казахские свадьбы включают в себя множество традиционных обрядов и обычаев, которые отражают культурные ценности и роли в семье. Например, «құрмет» (родительское благословение) - это важный ритуал, когда родители дарят подарки и благословляют молодоженов.

Бесконечный стол: В казахской культуре существует традиция «бесконечного стола», когда гости могут посещать дом и угощаться едой в любое время дня или ночи. Это символизирует гостеприимство и дружбу.

Атқызу: Это традиционный казахский обычай, когда молодожены и их родственники отправляются на посещение родных и близких для обмена подарками и поздравлений после свадьбы.

Номадская культура: Традиционные обычаи кочевого образа жизни, такие как разведение скота, уход за конями и использование фальшивых посуды, отражают глубокие исторические корни казахской культуры.

Национальные праздники: Празднование Наурыза (нового года по казахскому календарю), Жеті ай (семь месяцев беременности), Күйреу (крещение ребенка) и других национальных праздников включает в себя ритуалы, традиционные игры, песни и танцы.

Жер табысу (День земли): Это традиционный казахский обряд, связанный с почитанием земли и благополучия. Люди собираются на полях, чтят землю, проводят ритуалы благополучия и жертвоприношения.

Эти примеры демонстрируют, как ритуалы, обряды и обычаи играют важную роль в культурной жизни казахского народа, помогая сохранить традиции, укреплять общественные связи и передавать ценности и исторические знания следующим поколениям.

Эстетическое восприятие и культурное наследие: Прикладное искусство способствует формированию эстетического восприятия и чувства прекрасного у людей, а также является важной частью культурного наследия. Через искусство передаются не только знания о традициях, но и эмоциональный и культурный опыт предыдущих поколений.

Образ жизни и социальные ценности: Разнообразные предметы быта, созданные в рамках прикладного искусства, отражают образ жизни и социальные ценности народа. Они помогают сохранить и передать информацию о повседневной жизни, традиционных

занятиях, роли и статусе людей в обществе. Эстетическое восприятие и культурное наследие играют ключевую роль в формировании и передаче ценностей казахского народа через различные проявления культуры. Вот несколько примеров, демонстрирующих их важность:

Живопись и изобразительное искусство:

Традиционные живописные узоры: Художники используют традиционные узоры и орнаменты в своих работах, передавая символический и культурный смысл через краски и формы.

Портреты национальных личностей: Художники создают портреты известных казахских деятелей и исторических личностей, что помогает сохранить память их вклада в культуру и историю народа.

Традиционные здания: Строения, сохранившиеся в деревнях и городах, отражают уникальные архитектурные стили и техники, используемые народом в течение долгого времени.

Элементы дизайна в интерьерах: Использование традиционных узоров, цветов и материалов в дизайне интерьеров помогает сохранить аутентичность и культурную принадлежность пространства.

Литература и поэзия:

Тематика произведений: В литературных произведениях и поэзии отражаются исторические события, культурные обычаи, мифы и легенды, что помогает сохранить память о национальном наследии.

Язык и стиль: Использование национального языка, стилистических особенностей и культурных образов в литературе помогает сохранить уникальность казахской литературной традиции.

Музыка и танцы:

Традиционные музыкальные инструменты: Кобыз, домбра и другие инструменты используются для исполнения музыки, которая передает дух и настроение культуры народа.

Национальные танцы: Танцевальные композиции и костюмы отражают особенности ритмов, движений и эмоций, присущих казахской культуре и истории.

Эти примеры показывают, как эстетическое восприятие и культурное наследие выражаются через различные формы искусства и творчества, помогая сохранить и передать ценности, традиции и идентичность казахского народа на протяжении времени.

Таким образом, развитие прикладного искусства не только вносит красоту и творчество в жизнь людей, но и играет важную роль в сохранении и передаче знаний о традициях, обычаях

и культурном наследии казахского народа. Это способствует сохранению и укреплению идентичности народа, а также формированию глубокого уважения и понимания культурных ценностей и традиций.

Сохранение и передача знаний: Развитие прикладного искусства и его связь с обрядовой культурой играют важную роль в сохранении и передаче знаний о традициях и обычаях казахского народа.

Продвижение культурного наследия: Через прикладное искусство можно продвигать и популяризировать культурное наследие Казахстана как внутри страны, так и за ее пределами, привлекая внимание к уникальным художественным традициям.

Вдохновение для современных творцов: Традиционное прикладное искусство становится источником вдохновения для современных художников, дизайнеров и ремесленников, что способствует сохранению и развитию этого направления искусства.

Заключение: Связь между прикладным искусством и обрядовой культурой Казахстана представляет собой важный аспект сохранения национальной идентичности и культурного богатства народа. Продолжение и развитие этой связи способствует сохранению и увеличению ценности традиций, передаваемых из поколения в поколение, и является неотъемлемой частью культурного наследия страны.

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ О КАЗАХСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ УКРАШЕНИЯХ ДЛЯ ВОЛОС)

КУАТОВА А.

ученица 7 «А» класса,

Назарбаев интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

ДОСКАРИНА Г. М.

учитель русского языка и литературы

Отражение культуры в языке всегда было предметом активного исследования ученых разных стран. У многих народов мира волосы, их состояние и уход за ними имеют особое значение. В казахской культуре длинные косы всегда были признаком красоты. Это нашло отражение в многочисленных произведениях казахских писателей

и поэтов, в казахском народном творчестве. В связи с этим с юных лет девочки с особым вниманием относились к своим волосам и использовали различные травяные настойки и народные рецепты, чтобы отрастить их длинными и красивыми. С незапамятных времен женщины умели ухаживать за волосами, использовали аксессуары для волос, которые служили не только украшением. Использование шашбау и шолпы имело более десятка функций: защита от сглаза и злых духов, формирование правильной осанки под тяжестью наконечных украшений, формирование плавной походки, чтобы не было слышно звона шашбау и шолпы. Особо стоит отметить воспитательное значение шолпы, звон которых возвещал о возвращении дочери домой, где должны были прекратить пересуды и возможные ссоры, кроме того, звук шолпы ограждал девушку от прогулок в ночное время, так как выдавал ее присутствие.

С древнейших времен в культуре многих народов придавалось большое значение волосам, уходу за волосами. Волосы считались накопителем силы и энергии, отражали состояние здоровья и нрав обладателя волос. Это нашло отражение в устном народном творчестве народа. Наиболее яркие из них: сказка братьев Гримм «Рапунцель», сказки народов мира, в которых главная героиня обязательно является обладательницей длинной косы, богиня Сиф из германо-скандинавской мифологии.

С самого рождения во многих культурах трепетно относились к волосам. Свидетельством этого является традиция стрижки родовых волос ребенка, которая считается важным для народов, девушки свои волосы заплетали в одну косу, а женщины собирали их и закалывали назад. Девушка, длина косы которой была ниже пояса, обладала особым авторитетом и уважением в обществе: знали, что ленивица не силах ухаживать за столь длинными волосами» [1, 121].

Также издавна известно, что душевное состояние отражается на волосах; к примеру, депрессия резко снижает их упругость, делая волосы ломкими, но и энергия волос, в свою очередь, может влиять на нервную систему. Согласно рекомендациям швейцарского психолога Марии Бауманн, для концентрации внимания достаточно собрать волосы в пучок на затылке, но чтобы избавиться от лишнего беспокойства, необходимо заплести косичку [1, 126].

Как показывает анализ литературы, во многих культурах основным требованием был уход за волосами, внимание уделялось собиранию волос, плетению кос. В этом плане интересны выводы Марии Бауманн о влиянии собранных волос на концентрацию и

избавление от излишнего беспокойства. Это доказывает мудрость народа, ведь девочек учили не оставлять волосы распущенными, не собранными в косу.

Особое отношение к волосам, несомненно, отразилось в культуре народа, большая роль отводилась уходу за волосами и накосным украшениям. Накосники имели утилитарное назначение: необходимостью поддерживать прическу в определенном состоянии, и использовались в качестве украшения человека в соответствии с эстетическими воззрениями этноса. Например, у народов Сибири наиболее распространенные виды накосных украшений представляли собой древнюю форму амулетов и имели особые магические свойства.

Похожие украшения были и у славян, которые назывались «усерязь» (от слова ухо), хотя наибольшую известность приобрели по кабинетному названию – «височные кольца», но крепились такие украшения на головном уборе или платке [2]. Таким образом, многие ученые сходятся в мнении, что в разных культурах всегда было особое значение к символике волос. В разные временные периоды и в различных литературных жанрах, видах искусства жизненная сила, мощь волос представлена как важная часть человеческого тела, как в социальном, так и в личном плане. Философское, культурологическое, психологическое, социальное магическое и сакральное значение волос, наряду с современными светскими факторами определения важности волос в создании индивидуальности неопределимы для человека [3].

В культуре казахского народа длинные волосы символизировали красоту, женственность девушек, было принято тщательно ухаживать за волосами, заплетать в одну или две косы, носить украшения для волос. Гребни из коровьих рогов и костей животных использовались для расчесывания волос. Для придания блеска на волосы наносили специальное масло.

Накосные украшения казахов называются шашбау и шолпы. Шашбау – это лентообразная тонкая нить или шелковая лента с различными украшениями наподобие серебряных монет, заплетенная с трех сторон в волосы [4, 909]. Шолпы – это украшение для волос с золотыми или серебряными монетами [4, 920].

Шолпы, украшающие красивые волосы и отражающиеся в солнечных лучах, завораживают взгляд. При движении они издают красивые звуки, добавляя грациозности походке прекрасной девушки, стройной женщины, еще больше усиливая

изящество и утонченность красавицы. Такую красавицу чтили казахи: «Сыңғырлаған күлкісінесылдырлаған шолпысыңқосады». Данное высказывание означает, что «Ее звенящий смех дополняет приятный звон шолпы» [5]. Казахский народ всегда придавал большое значение волосам, уходу за волосами и накосным украшениям. О девушке судили по прическе, длине волос и накосным украшениям, поэтому фольклоре, пословицах и поговорках, песнях и произведениях писателей и поэтов создается женский образ – идеал казахской девушки или молодой женщины.

«Оның әрталын жібектей деп, өрілген бұрымды білектей деп алыстырған». В этой поговорке каждый волос сравнивается с шелковой нитью, а заплетенные косы по толщине сравниваются с запястьями. Красивые косы с золотыми и серебряными украшениями, которые можно было вплести по всей длине, еще больше подчеркивали красоту девушки.

В произведении Абая Кунанбаева «Путь Абая» героиня сравнивается с «гибкой ивой с блестящими и мягкими, как шелк, черными волосами», оригинал: «қолаңқарашашы бар жібекталды» (Абай).

В эпическом произведении «Қыз Жібек пен Төлеген» Қыз Жібек описана так:

Таблица 1

Отражение в языке-источнике (казахский язык)	Перевод на русский язык
Бұхардың гауһартасында-ай, Ақмандайы жалтылдап, Танадай көзі жаркылдап, Алтын шашбау шашында-ай.	Сияют, словно алмазы Бухары Светлый лоб, Светящиеся глаза И волосы в золотой ленте шашбау.

Уход за волосами, расчесывание, отрачивание, плетение кос – это большая воспитательная школа. Чудесный образ девушки описывается в народной поэме: «Ақ үйден бір қыз шықты көзі күлген, шаштарын он күн тарап, бес күн өрген», что означает: «Девушка вышла из белого/светлого дома с улыбающимися глазами, десять дней расчесывала волосы и пять дней плела их». Здесь говорится о том, что на уход за волосами требуется много сил, терпения и времени, подразумевается, что ленивая девушка не будет этого делать.

В произведении Міржақыпа Дулатова читаем строки о шолпы:

Таблица 2

Отражение в языке-источнике (казахский язык)	Перевод на русский язык
Шекеде кәмшат бөрік, кигенасыл, Сылдырап алтын шолпы, ныкта шаш-деп жырына арқау еткен.	Кунья шапка красиво очерчивает лоб, Приятный звон золотых шолпы Доносится песней через плечо.

В творчестве великого казахского поэта, композитора Ақанасері наряду с описанием красоты лица, рук девушки отмечается красота гладких шелковистых волос: «сүмбілшаш, пістемұрын, лағылиек, шынардай он саусағыңқұлжасүйек».

Г. Малдыбаев в поэме «Қырымқызында» так описывает красивую девушку с шолпы:

Таблица 3

Отражение в языке-источнике (казахский язык)	Перевод на русский язык
Болса да кудай сұлу сырын ашпас, Құлпырасыңғырлаған шолпы тақпас. Ақшолпыға ән қосқандаймың бұлақ – деп те жырлайтын ақындарымыз бар.	Не раскроет секрета красоты Всевышний тем, Кто не носит звенящие шолпы. Звон шолпы сливается со звуками тысячи родников – так поют акыны в своих песнях.

Ж. Аймаутов при создании романа «Ақбілек» с большой любовью рисовал ее таинственный образ и красоту. В первых строках романа главная героиня изображена следующим образом: «Ақбілек – молодая девушка, красавица-дочка, с золотыми серьгами в ушах и звенящими серебряными шолпы, которые красивее (оттеняют) ее белого платья...»

Таблица 4

«Шолпы» М. Жумабаев	
Сылдыр. Сылдыр. Сылдыр... Өзектіөртедікұрғыр. Әдейіргеденжүреді Сұлуқызсанадансолғыр! Сылдыр. Сылдыр. Сылдыр... Жүректіжандырдықұрғыр. Кеуденікернедіжалын, Сәулем, періштем, тез кір!	В стихотворении «Шолпы»Магжан Жумабаев описывает возвращение домойпрекрасной девушки, о чем возвещает звон ее шолпы. Автор хотел подчеркнуть грациозность и изящность девушек, носящих шолпы.

Таблица 5

«Қыз сыны»М. Омаров	
Үкілікәмшат, бұрмелікөйлек Тұрғандайөзікімылсызбилеп Иықтаншашытөгіліпжерге Күмістішашбаужарасыпбелге. Жанарыпқайта, жаңғырыпкөнем Ләззәталаркөргенжансенен Көркіңненсеніңайналдымеркем, Қазақтыңсалтыңсақтағанкөркем.	Марат Омаров в своем стихотворении «Қыз сыны» подчеркивает длину и красоту волос девушки, украшенных шолпы, гибкость ее стройного стана во время танца. Также автор указывает на соблюдение традиций казахского народа и красоту облика казахской девушки.

Изображение и воспевание красоты девушек с накосными украшениями мы можем увидеть не только в фольклорных произведениях, но и в творчестве современных писателей, деятелей искусства. Например, шашбау посвящена песня знаменитой группы МузАРТ, в которой воспевается красота девушки с украшениями в волосах.

Таблица 6

Отражение в языке-источнике (казахский язык)	Перевод на русский язык
Сыңғыршолпышашбауын, Жарасадытаққаның. Осы сәнінтұрғанда, Қаламаймынбасқаны, басқаны. Үкілеріңжелбіреп, Жасжүрегімелжіреп, Сүйіншілепжеңгейлер, Шашбаулықызкелді– деп, келді– деп. «Шашбаулым» МузАРТтобы	Звон шолпы и шашбау, Украшения прекрасны (к лицу). Если рядом такая красота, Мне ничего больше не надо. Перышки колышутся, Мое юное сердце трепещет, Поздравляю, Пришла девушка с шашбау в волосах, она пришла.

Молодой поэт МаксатКуземхан в своем произведении описывает красавицу так: «Шолпан – сияющая дива с шолпы».

В процессе анализа произведений о шашбау и шолпы были выявлены общие особенности. Во всех произведениях описание казахских национальных украшений для волос связано с созданием образа красивой молодой девушки с сияющим взглядом, светлым лицом, длинными ухоженными волосами. Каждое движение героини сопровождается переливом шашбау и шолпы. В фольклоре, пословицах и поговорках, песнях и произведениях писателей и поэтов создается женский образ – идеал казахской девушки или молодой женщины.

Национальные наконечные украшения других народов также нашли отражение в различных произведениях. У европейцев предметы, наделённые волшебной силой, встречаются и в народных, и в авторских сказках. Гребень – одна из таких магических вещей, внешне привычная и бытовая, но при этом культовая для многих народов. С ритуалом расчесывания волос связано множество верований. Отголоски их встречаются и в сказочных сюжетах. Гребешок может спасти главного героя, защитить его от погони; но может и заставить его потерять память, уснуть колдовским сном, измениться до неузнаваемости.

В сказке Андерсена «Снежная королева» есть момент, когда Старушка в цветущем саду заставляет Герду на время забыть о цели своего путешествия: «... продолжала расчесывать кудри девочки, и чем дольше чесала, тем больше Герда забывала своего названного брата Кая...». Также слово «усерязь» встречается в книге Притчей Соломона. Там речь идет об аналоге скандинавских височных колец, длинных серьгах-подвесках, которые носили древние обитательницы Палестины. Соломон использует образ усерязи-серьги как символ человеческой мудрости: «И как золотую серьгу драгоценный камень еще больше украшает, так и мудрое слово – внимательное ухо».

В данной работе был проведен анализ языковых средств о казахских национальных украшениях для волос. Также мы постарались выявить, как взаимосвязаны язык и культура, найти тому подтверждение в устном народном творчестве, классических и современных произведениях. В проанализированных произведениях использовано все богатство языковых средств: постоянные эпитеты, метафорические эпитеты, изобразительные и эмоциональные эпитеты и самые разнообразные техники сравнения. Красочные эпитеты и необычные сравнения способствуют созданию ярких образов казахских девушек, отражая глубокую связь с культурой, ценностями народа.

Анализ языковых средств о казахских национальных украшениях для волос показывает взаимосвязь языка и культуры, демонстрирует, как отражаются культурные особенности, ценности народа в фольклоре, произведениях писателей и поэтов, в современной литературе и искусстве. Также следует отметить, что анализ языка произведений, действительно, позволяет углубить знание и понимание культурных особенностей народа.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Б. Бесолова З. М. Габуниа. Языкознание. Литературоведение. Фольклористика. О знаковой функции и культурной семантике волосе.
2 <https://kulturologia.ru/blogs/040713/18513/>
- 3 И.В. Светличная. Символика волос как феномен культуры.
- 4 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.]
- 5 <https://bilim-all.kz/article/2542-Qolan-qara-shash>

МИФОЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ МИРА КАЗАХОВ В АРХИТЕКТУРЕ СТОЛИЦЫ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ

МАЙДАНОВА Д.

ученик 7 класса, СОШ имени Бауыржана Момышулы, г. Павлодар

БАЯДИЛОВА М. П.

учитель русского языка и литературы,
СОШ имени Бауыржана Момышулы, г. Павлодар

Цель исследовательской работы: выявление степени отражения мифологической модели мира казахов в архитектуре столицы Великой степи.

Задачи:

- рассмотрение значение слов «столица», «правый берег», «левый берег» с мифологической точки зрения;
- выявление взаимосвязи между мифом и архитектурой;
- описание мифологической модели мира казахов и проведение параллели с «меридианом города» в архитектурном облике новой столицы.

I глава. Научно-теоретические основы взаимодействия мифологии и современной архитектуры.

1.1 Мифы и обряды как формальная основа для культуры и искусства народов.

Творчество всегда есть там, где перед людьми встают неординарные проблемы и задачи, где нужно получить какой-то новый результат. Эти компоненты имеют место в процессе создания мифов. Содержание мифов настолько ново, что ему часто нет прямого соответствия в реальности. Оно не берется непосредственно из реального мира. Содержание мифа образует новый, второй мир наряду с существующим внешним миром. И, конечно, крайне

важно понять, как создается этот мир, что представляет собой тот мыслительный процесс, который творит его [3, с.1].

К.Г. Юнгом и З. Фрейдом основательно разработана теория, согласно которой мифы рождаются в сфере.

Ольга Фрейденберг утверждает, что религия, фольклор, литература, а также и архитектура имеют мифический фундамент. Изучение истории любого государства должно опираться на материалы, которые возникли у племен еще до появления государственности [4, с.12].

Мифы и обряды ложатся формальной основой двух идеологических разновидностей – фольклора и религии. Как переходная идеология, фольклор новеллизировал миф, придавал обряду зрелищный характер, трансформировался в науку, философию, искусство, в том числе, и в архитектуру.

Каким образом происходил процесс трансформации мифов в искусство, в том числе архитектурное?

Все человечество в своем развитии прошло социальный путь – родовую и родовую. Первоначально человеческих образований было много, и они находятся на всех материках в виде небольших групп. Разбросанные по обширным пространствам, они прошли одни и те же этапы общественного и умственного развития. Все люди функционируют в едином биологическом, материальном, духовном процессе. Этим объясняется близость всех людей на свете.

Но культуры и народы, оставаясь внешне едиными, складывались разносоставно и разнокачественно в процессе внутренних изменений.

Содержание первобытного сознания складывается из представлений о видимой природе (небе, воздухе, светилах, земле, воде) в звериной форме. Эти произвольные методы первобытного мышления были изучены Марром, Франк-Каменецким, Кассирером и многими западными учеными. Все они показали, что первобытный человек воспринимал время, пространство и причинность совершенно специфически. У Кассирера эти особые способы восприятия называются «конструктивными формами сознания» [4, с. 18].

Настоящей «лабораторной работой» для мифического сознания было образование понятий, потому что данный процесс требовал разложения явлений на составные части, процеживания и отбора их. Первобытное мышление не знает отвлеченных понятий. Оно основано на мифологических образах. Его образные, конкретные

представления далеки от способности обобщения, но они умеют различать предметы схематически, приблизительно и без частностей. В то же время они отождествляют вещь и процесс, вещь и свойство.

Также условна для первобытного человека каузальность (причинность) в нынешнем понимании этого термина. Причина одного явления лежала для него в явлении смежном. Время представлялось первобытному человеку в виде пространства, имеющего свои отрезки; пространство же воспринималось им в виде вещи. Нерасчлененность мышления порождала тождество разнородных предметов. Мышление носило пространственный характер, каждая вещь воспринималась чувственно (в философском смысле), и образ воспроизводил только внешнюю сторону предмета. Эти архаичные образы, которые при всей своей комплексности содержаний имеют многообразные отличия О.Фрейденберг называет метафорами (формальные разновидности образа). Только с отмиранием первобытного мышления эти образы сделаются образными «перенесениями», еще дальше – поэтическими тропами. Мифологический образ представляет собой отложение пространственно-чувственных восприятий, которые вливаются в форму некой конкретной предметности. В мифологии предказахов это были образы Мирового дерева, Мировой горы, Мирового яйца и т.д.

Таким образом, как утверждает О.Фрейденберг, миф – это не жанр, а форма познавательного процесса окружающего мира. В мифе запечатлеваются черты времени, места обитания мифотворца, условия его жизни. Опираясь на них, мы можем привлечь имеющиеся в науке знания о культуре соответствующего народа, так как образы, возникшие в мифотворческом сознании первобытного человека, в ходе социального развития общества трансформировались в фольклор, литературу, изобразительное искусство, архитектуру и т.д.

1.2 Первые архитектурные схемы в мифотворчестве доисторического человека.

Тождество одушевленного и неодушевленного мира приводит к тому, что тварь представляется вещью, а вещь – тварью. Человек репродуцирует свои представления о природе и вещах (или их эквивалентах) и в поступках. Вещь для него – космос, и он создает вокруг себя вещи, которые представляют собой жизнь природы. В этом творении вещей - первые схемы архитектуры, изобразительного

искусства, прикладного художественного ремесла. Основной закон в этом творчестве говорит о том, что изображаемое тождественно изображаемому и в силу специфического восприятия вещи и пространства абсолютно равно тому предмету, который изображает. Таким образом, вещь, изображающая космос, сама есть этот самый космос плюс то лицо, которое создало космос и эту вещь. Здесь вместе с тем обычное тотемистическое убеждение, что пассив-актив есть одно целое, что единичность равна множественности, что тотем есть все и одна часть.

Первобытный человек орудует камнем и деревом. Уже в самые ранние эпохи он создает и в этой области основные системы, принцип которых будет оставаться в будущих тысячелетиях, варьируясь, перекомбинируясь и по-новому выражаясь в новых содержаниях и формах. Высота, круг, столб, низины – вот принцип будущих построек, и внешних, и внутренних. Форма их – стол, свод, столб, дверь (ворота).

Доисторический человек создает первые столбы из стоячих, высоких камней (менгиры). В них – будущая колонна. На вертикальные глыбы он кладет поперечную горизонтальную, и получаются первые двери – ворота (а в колонне – архитрав). Это горизонт, архитектурное выражение того сценария, где происходит действие всего первобытного мифа. Горизонт – это межа того света и этого, но межа, связывающая единством, а не противоположностью эти два полюса. Как показал Узенер, два бруска или камня с третьим поперечным передают образ Двойника и близнеца, соединенных вместе. Это и близнецы (тотем и нетотем), это горизонт и двери, это межа двух соседящих или враждебных коллективов, одновременно граница «своего» и «чужого», «того» света и «этого», неба и преисподней. Мы знаем много примеров живой говорящей двери, живых говорящих вещей.

Материал взят из сайта https://www.google.com/search?sca_esv

Рисунок 1 – Первые архитектурные формы

В эту эпоху возникает рядом с воротами то, что мы привыкли называть столом. Сперва это те же столбы-плиты в вертикальном положении в поперечной, лежащей на них горизонтальной плитой (дольмены). Дальше это будут земляные холмы – могилы. Стол метафоризирует высоту – небо. Он не сделан для удобства еды, но за столом едят, потому что разрываемый тотем и есть «небо». Сесть на «стол» – «стать царем», отсюда – «столица», «стольный город», местопребывание царя. Метафорой «преисподней» служит также полог. Он отделяет эти два мира.

Нужно отметить, что первобытное мифотворческое мышление абсолютно лишено способности символизировать и аллегоризировать, так как для этого требуется умение отойти от самого себя и противопоставить один образ другому. В нашем современном мышлении окружающее не аллегоризируется, а отражается. О. Фрейденберг спорит с М. Мюллером и Л. Воеводским, которые считали, что мифы представляют собой аллегории. Она считает, что для мифического сознания «стол» – не аллегория неба, а само небо. А в церковной символике (эпоха религиозного мышления) «стол» (престол) стал аллегорией неба. Нужно прочувствовать разницу мыслительных эпох: чтобы стать аллегорией неба, стол должен быть перестать вещью-природой; природа и вещи должны были быть обособлены и противопоставлены [4, с.53].

При изучении процесса наименования предметов первобытным человеком нужно обратить внимание на общие законы семантизации и формообразования. Мифологическое мышление не определяет предмета со стороны его признаков. Оно берет любой предмет, имеющий реальные признаки величины, цвета, качества, назначен и т.д., и наделяет его образными, воображаемыми чертами, идущими мимо признаков предмета. Так, левый означает «смерть», правый – «жизнь», красное – «воскресение» или «зной», сосуд – «зверья» или «город» и т.д.

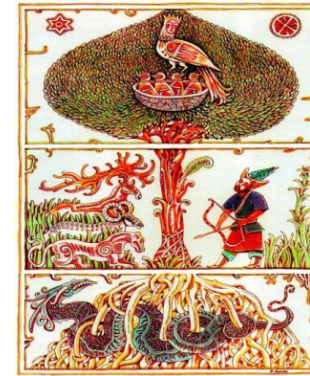
Таким образом, первобытное мышление отождествляло одушевленный и неодушевленный мир. В его понимании «стол» – это само небо. Двери, ворота, полог – основные вещные метафоры примитивного мифа. Высота, круг, столб, низины – вот принцип будущих построек, и внешних, и внутренних. Форма их – стол, свод, столб, дверь (ворота).

1.3 Мифологическая модель мира казахов. Как мы уже говорили выше, по К.Юнгу миф – это коллективное бессознательное, заключенное в архетипы. Его научная парадигма как нельзя более точно позволит интерпретировать казахскую мифологию. Почему? К примеру, он открывает заново такое понятие восточной духовной жизни как мандала: «Круги и квадраты, объединенные общим центром, возникают как идеальный план, на основе которого построено все. Этому плану следуют все малые миры и святыни, поскольку он – фундамент и для макрокосма, и для микрокосма (человек), и является защитой» [8, с.18]. «Горизонт мог быть источником только круга, но не четырехчастного деления. Ведь границы нашего поля зрения образуют четко замкнутое кольцо» [8, с.21].

Значит и для казаха, существа родового плана, существовала круговая модель мира. Хорошо был защищен казах, вокруг которого простирался горизонт – круглый, круг его жилища – юрты, затем он сидел (вокруг) у очага, над ним в круглом шаныраке простиралось небо, более бесконечный круг, чем земля. Человек – точка в круге, он защищен. Вот она – «гармония сфер», те «трехмерные мировые часы, состоящие из вертикальных и горизонтальных кругов, обладающих тройным и единым ритмом». Числа 3 и 100 для казаха являются священными, так как являются точным делением идеального миропорядка казаха. Народ Алаша состоит из 3 жузов. Жуз означает «сообщество» (орден, орда) и число 100.

С.Кондыбай в «Казахской мифологии» термин «жуз» возводит к древнетуранскому миру, а этимологию слова – к праформе, означающей территорию, населенную людьми, пространство, ойкумену («жер жүзі» – земное пространство, «дүние жүзі» – мировое пространство) [2, с.220]. Налицо трехмерное пространство, «тройной единый ритм» казахской ойкумены, космическая гармония целого – казахской нации.

Трехмерная мифологическая модель казахов выглядит так:

Материал взят из сайта <https://www.google.com/search?q=>
Рисунок 2

Материал взят из сайта <https://www.google.com/search?q=>
Рисунок 3

Байтерек – сказочное дерево, растет на горе Коктобе, где ежегодно в его листе священная птица Самрук откладывает золотое яйцо – солнце. Каждый год дракон съедает светило, что символизирует смену Добра и Зла, Света и Тьмы.

Символизм Горы-матери (Мировой горы) и курганы – оба. На территории расселения тюрко-монгольских народов распространен обычай сооружать на возвышенности из камней оба (обо, обаа, оваа). Они являются дорожными и пограничными знаками, отмечают места поклонения и жертвоприношения духам земли и воды.

Казахский традиционный музыкант и исследователь Т.Асемкулов приводит информацию о том, что насыпные холмы оба остались в казахской степи со времен кровопролитных войн древних времен. Также существовал обычай после годовой тризны

«ас» сооружать оба, складывая в одну грудю кости жертвенных животных [6, с.1].

О символизме горной пещеры, полсти внутри горы как о пространстве зарождения жизни, о лоне Великой Праматери писал исследователь мифологии С.Кондыбай [7, с.73].

Такая структура – возвышенность, увенчанная символом Мирового дерева, - анализируется А.Кажгалиулы. «...Мировое дерево символизирующее мужское начало в самых различных обликах – кола, посоха..., - являются производными, т.е. вторичными элементами, сформированными и исторгнутыми из недр первичной материи, роль которой исполняет тело Великой матери – Горы» [8, с.334].

Таким образом, Мировая Гора – это образ великой матери. Семя, оказавшееся в ее чреве, выйдя из нее обращается в Великого героя, символом которого является Мировое Дерево (посох, меч на вершине горы).

Многообразие смысловых пластов концепции Мирового Древа в мифологии предказахов.

Мировое Дерево символизирует центр (ось) мира, связывающий верхний, средний и нижний миры. Оно представляет собой Дерево Жизни, источник космической жизни, возникающей через единение Неба и Земли. В эпосах тюркских народов Сибири это дерево источает молоко для брошенного в лесу младенца – будущего спасителя народа. Само Дерево часто предстает как Женщина, Мать, подательница и хранительница жизни. Поэтому Кашаган называет дерево приютом слабых и беззащитных, источником питания.

Вершина Мирового Древа достигает Небес, поэтому оно становится вместилищем сакрального, «центром» восприятия небесной святости. Мировое Дерево – это путь, следуя которому можно подняться на Небо, Небесная лестница. Подъем по ступеням символизирует восхождение на семь уровней Неба [1, с.521].

Таким образом, Мировое Дерево – это Небесная лестница, символ иерофании, то есть проявления сакрального. Также древнетюркское «төр» наряду с космическим смыслом включает и концепцию о сакральном происхождении власти, закона и государства.

Птица Самрук. У всех народов мира существует символизм человеческой души – птицы. Широко распространено представление о том, что души нерожденных детей в виде птенцов находятся в

гнездах на ветвях Мирового Древа, где их пестует гигантская птица – Самрук, Симург, АлыпКаракус,

Таким образом, птенцы в гнезде Самрук – наши предки, были теми, кого называют «Преданные, верные Богу». Кочевники Центральной Азии – это воины, верные Богу, их аристократизм – в преданном служении Тенгри, служении своим оружием, своей жизнью в материальном мире, в преданности завету «Ұят болады!» [1, с.172].

II. Мифологическая картина мира казахов в облике современной столицы.

2.1 Астана – новая столица Великой степи.

В 1988 году столица Казахстана, носившая наименование Целиноград, была переименована в Астану. Почему же было выбрано такое наименование городу?

Если обратиться к этимологии слова «астана», то она означает место, куда ступает нога человека при входе в юрту (киіз үйдің табалдырығынан атпаған қонақтың табаны бірінші тиген жер). Это означает, что «астана» – врата к истине, порог к Богу.

2.2 Водно-зеленый бульвар – мифологическая артерия новой столицы Великой степи.

В Астане есть главная артерия города – Водно-зеленый бульвар или, как его сегодня называют, Нуржол. Этот новый центр на левобережье создан в виде трехуровневого расположения строений с пешеходной зоной, протянувшейся от резиденции президента до торгового центра «Хан-Шатыр». Бульвар интересен несколькими крупными архитектурными творениями знаменитых казахских и иностранных архитекторов: монументы «Байтерек», «Қазақ елі», Дворец мира и согласия.

Экскурсоводы применяют термин «меридиан города», и на этой оси есть несколько точек, которые отражают казахскую мифологическую модель мироздания: трехмерную вертикальную ось мира.

Дворец мира и согласия – это реплика Мировой Горы. Это уникальное сооружение в виде пирамиды, спроектированное британским архитектором Норманом Фостером.

Заключение. В работе было доказано, что эти древние образы, возникшие в коллективном бессознательном наших предков, странным образом нашли отражение в облике современного города и придают ей особую неповторимость и глубину.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 З. Наурызбаева. Вечное небо казахов. – Алматы, 2020
- 2 С.Кондыбай. Гиперборея: родословие эпохи сновидений. – «СаГа», 2011
- 3 А.С.Майданов. Бессознательное как источник мифов: в чем правы и в чем неправы Фрейд и Юнг (<https://iphras.ru/uplfile/evolep/majdanov-bessoznatel.pdf>)
- 4 О.М.Фрейденберг. Миф и литература древности. – Москва, 1998
- 5 С.Кондыбай. Казахская мифология. Краткий словарь. – Алматы, 2005.
- 6 Т.Асемкулов. Бастырма сайт otuken<https://otuken.kz/c/>
- 7 С.Кондыбай. Мифология предказахов в 4-х томах. – Алматы, 2004
- 8 А.Кажгалиулы. Органон орнамента. – Алматы, 2003
- 9 К.Юнг. Душа и миф. Шесть архетипов. – Москва: АСТ, 2005

ГЛИНЯНЫЕ УЗОРЫ: ОЖИВЛЯЯ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА

МУКАНОВА А.

ученик 9 класса, Назарбаев интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

НОВОСЕЛЬЦЕВА Д. А.

учитель, искусство, г. Павлодар

ТУКЕНОВА З. А.

учитель, история Казахстана, г. Павлодар

В современном мире, где глобализация и технологический прогресс изменяют нашу жизнь, сохранение культурного наследия становится особенно важным. Проект «Глиняные Узоры: Оживляя Культурное Наследие Казахстана» призван сохранить, популяризировать и творчески возродить казахские национальные узоры через создание глиняных изделий. Этот проект является актуальным в наше время, когда сохранение культурного наследия становится ключевым в условиях глобализации и угрозы утраты уникальных традиций. Глиняные узоры не только представляют собой красивое украшение, но и являются мостом между прошлым и настоящим, способствуя сохранению и продвижению богатства культурного наследия Казахстана.

В современном обществе сохранение и передача культурного наследия играют важную роль в сохранении идентичности народов. В проекте «Глиняные Узоры: Оживляя Культурное Наследие Казахстана» актуальность заключается в необходимости сохранения уникальных традиций и ценностей казахской культуры в условиях изменяющегося мира. В настоящее время наблюдается растущий интерес к казахским традициям и культурному наследию, однако на рынке редко встретишь качественную национальную посуду, отражающую аутентичные узоры и орнаменты [1, с. 25]. Глиняные изделия с национальным орнаментом не только используются в повседневной жизни, но и являются украшением праздничного стола и интерьера. Каждый экземпляр казахской посуды уникален и может стать прекрасным подарком для гостей. Казахская национальная посуда является важной частью культуры и традиций этой удивительной страны. Гипотеза, стоящая за проектом, заключается в том, что воссоздание казахских национальных узоров на глиняных изделиях может не только сохранить, но и оживить культурное наследие. Предполагается, что уникальные орнаменты, воплощенные в ручной работе, помогут привлечь внимание к богатству культурных традиций Казахстана и способствуют их сохранению в современном мире. Кроме того, проект направлен на стимулирование интереса к ручной работе и традиционным ремеслам, а также на создание новых культурных практик и творческих интерпретаций национального наследия.

Процесс создания дизайна для глиняных изделий начинался с тщательного изучения казахского древнего искусства. Это включало поиск информации в учебниках, книгах и других источниках, где я обращалась к традиционным орнаментам, символам и их значениям. Знакомство с этим наследием стало отправной точкой для создания уникальных дизайнов. После тщательного изучения и анализа я приступила к созданию набросков и эскизов. Этот этап включал в себя разработку различных вариантов орнаментов, композиций и цветовых решений. Работая над эскизами, я стремилась сохранить аутентичность казахского искусства, но при этом придать дизайну современный вид, который был бы привлекателен для современного потребителя. Кроме того, я разработала информационные буклеты, которые прилагались к каждому изделию. Эти буклеты предоставляли уникальную образовательную возможность для покупателей, рассказывая о культуре, искусстве и истории Казахстана, а также о значениях, заключенных в орнаментах на глиняных узорах.

Рисунок 1 – Пример буклетов

Процесс работы с глиной включает в себя использование древних методов, таких как жгутовая техника, которая была известна еще в каменном веке и используется и сегодня для создания уникальных изделий. Этот метод лепки позволяет мастерам создавать изделия любых форм и размеров, включая скульптуры и огромные сосуды, которые невозможно вылепить на гончарном круге.

Процесс лепки посуды в жгутовой технике начинается с вырезания дна из заранее раскатанного глиняного пласта необходимого диаметра. Затем мастера раскатывают жгуты или «колбаски» одинаковой толщины и начинают укладывать их в виде спирали, постепенно наращивая стенку изделия [2, с. 48, 56]. Жгуты скрепляются между собой шликером – жидкой глиной, а места соединения обмазываются пальцами или стеклом. Этот процесс позволяет создавать уникальные и прочные глиняные изделия, сохраняя древнюю традицию искусства ручной работы [2, с. 157].

Использование глины в изготовлении посуды и украшений также имеет глубокие исторические корни, как видно из коллекции Государственного историко-культурного заповедника-музея «Памятники древнего Тараза». Здесь хранится более 4 тыс. предметов старины, в том числе керамические артефакты,

обнаруженные в ходе раскопок на территории древнего городища Тараз. Эти находки, датируемые XI–XII веками, отражают характерные черты средневековой керамики, включая использование глазури и разнообразные декоративные элементы [3]. Попробовав технику вытягивания изделий на гончарном круге, мы обнаружили, что это гораздо удобнее и эффективнее, чем ручная лепка. Гончарный круг является великим изобретением человечества, оно было создано даже раньше, чем колесо. В древние времена он был незаменим при изготовлении посуды и значительно ускорял процесс производства по сравнению с ручной лепкой. В наш век современных технологий гончарный круг приобрел не только практическое значение, но и стал важным инструментом для самовыражения художественных способностей. Он сравним с музыкальным инструментом, который позволяет исполнять любую мелодию, от народных песен до современных композиций. Работа на гончарном круге учит терпению, помогает забыть о повседневных проблемах и находить гармонию в себе и в окружающем мире. Первый шаг при обучении работе на гончарном круге - правильная постановка рук. Без правильной постановки рук результат может оказаться неудовлетворительным. Это важно для центрирования глины и контроля за толщиной стенок изделия, что определяет его симметрию и прочность [4, с. 157].

Процесс создания дизайна для глиняных изделий начинался с тщательного изучения казахского древнего искусства. Это включало поиск информации в учебниках, книгах и других источниках, где я обращалась к традиционным орнаментам, символам и их значениям. Знакомство с этим наследием стало отправной точкой для создания уникальных дизайнов. После тщательного изучения и анализа я приступила к созданию набросков и эскизов. Этот этап включал в себя разработку различных вариантов орнаментов, композиций и цветовых решений. Работая над эскизами, я стремилась сохранить аутентичность казахского искусства, но при этом придать дизайну современный вид, который был бы привлекателен для современного потребителя.

Рисунок 2 – процесс работы

Процесс росписи глиняных изделий начинался с тщательной работы от руки с использованием акриловых красок. Это позволяло создавать уникальные орнаменты и композиции, соответствующие традициям и культуре Казахстана [5, с. 68]. Роспись от руки придавала каждому изделию особую эстетическую ценность и индивидуальность. После завершения росписи изделия подвергались покрытию глазурью. Этот шаг не только придавал изделиям дополнительную защиту, но и придавал им блеск и яркость. Глазурь также помогала зафиксировать роспись, сохраняя ее яркость и красочность на протяжении долгого времени. После покрытия глазурью изделия подвергались выжиганию в специальной печи при высокой температуре. Этот процесс закреплял глазурь и придавал изделиям дополнительную прочность и долговечность. Кроме того, выжигание способствовало образованию характерного блеска и текстуры, делая каждое изделие еще более привлекательным и уникальным.

Проект «Глиняные Узоры: Оживляя Культурное Наследие Казахстана» является не только практическим предприятием, но и историческим деянием, направленным на сохранение и продвижение культурного наследия страны. Через создание глиняных изделий с национальными узорами, используя традиционные техники и роспись от руки, проект воплощает в жизнь богатство казахской культуры и искусства.

Каждое изделие становится не просто предметом обихода, а настоящим произведением искусства, воплощающим в себе дух народа и его историческое наследие. Буклеты, прилагаемые к изделиям, обогащают покупателей знаниями о культуре и искусстве Казахстана, а также позволяют увидеть глубину и многогранность каждого узора.

Проект способствует не только сохранению культурного наследия, но и его творческому возрождению, вдохновляя мастеров и ремесленников на схожие инициативы. Также он привлекает внимание туристов, интересующихся оригинальными ремесленными товарами и историей местной культуры, что способствует развитию туристического сектора и привлечению инвестиций.

В целом, проект «Глиняные Узоры» является прекрасным примером того, как современные инициативы могут оживить древние традиции, создавая мост между прошлым и настоящим и способствуя сохранению культурного наследия для будущих поколений.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. Том 2: «Өнер». - Алматы, - 1987, 282 с.
- 2 Краева Л.А. Гончарство сарматских племен Западного Казахстана. – Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2017. – 352 с.
- 3 Каленов Б.А. Государственный музей заповедник. [Электронный ресурс]. – URL :<https://historic.kz/ru/kazakhstanika/show/10089> (дата обращения 22.10.2023).
- 4 Омирбекова М.Ш. Традиционная культура казахов – Алматы: Алматы кітап, 2004. – 103 с.
- 5 Райымхан К.Н. Қазақхалқының сәндік-қолданбалы өнері: оқу құралы. - Алматы: Қазақ университеті, 2010. - 136 б.

THE INFLUENCE OF NATIONAL CINEMA ON CONSCIOUSNESS OF YOUNG PEOPLE

NYSANBEKOVA M.

student, Kenzhekol secondary school, Pavlodar

SULEKEEV D. K.

teacher of history, Kenzhekol secondary school, Pavlodar

In this day, when cinema plays a continuous and pivotal role in shaping cultural preferences and worldviews, especially among adolescents, the study of the influence of movies on the thinking of young people is a topic of extreme relevance. Films, as a form of art and entertainment, have the unique ability to influence the emotional and cognitive development of the younger generation. In light of these circumstances, it is particularly important to understand the mechanisms of this impact, to identify both positive and negative aspects, and to explore what values and beliefs adolescents form under the influence of cinematic works.

The history of the development of Kazakhstan's cinematography begins in 1929, with the establishment of the first film studio in Almaty, which was a production unit of the trust «Vostokkino». In 1934, the Alma-Ata Newsreel Studio was opened, and production of documentaries for the newsreel «Soviet Kazakhstan» began. The birth of Kazakh cinematography began with the release of the film «Amangeldy» in 1938, the first experience of creating a national film, which became a significant event in cultural life. In 1941, during the Great Patriotic War, Alma-Ata became the cinematographic capital of the country, hosting the Mosfilm and Lenfilm studios and founding the Alma-Ata Feature Film Studio. The perestroika period in 1980-1990 was marked by the growth of independent filmmakers, representatives of the Kazakh «new wave», the formation of questions about their own identity and openness to topics previously forbidden by Soviet ideology. During this period, films such as «Surzhekei – Angel of Death», «Life of a Young Accordionist», «The Ogre» appeared in the film industry, revealing the unconcealed reality and discussing topics previously hidden due to Soviet ideology. This period is also considered to be a reflection of the Realities and Themes of National Identity in the films. The period of the first years of independence proved to be a key period for Kazakhstan's cinematography, where new trends were formed and creative opportunities emerged. Nowadays, audiences have wider access to watching films, and the number of films produced has increased significantly. New names have become known outside of Kazakhstan. Today, Kazakhstani cinema holds leading positions in the

region, and the Nomad project has become an important event for the industry. Independent production studios are actively cooperating with Western producers, creating films in the serious film industry. Directors of independent Kazakhstan, inheriting the traditions of the «new wave», continue to create bold cinema, raising important and topical themes. Projects such as «Tulpan», «Racketeer», «Ainur», «Mongol» and «Close Combat» are vivid examples of this creative approach. Contemporary Kazakhstani films carry historical and national values, presenting a unique perspective on the country's culture and identity [1].

It is impossible not to mention the man who stood at the origins of the national cinematography People's Artist of the USSR, actor and director, a native of Bayanaul Shaken Kenzhetayevich Aimanov. Without him, Kazakh cinematography would be unthinkable.

He began his directorial epic in 1954 with the production of the film-performance «Poem about Love». Later he would direct a number of outstanding films, including the musical comedy «Our Lovely Doctor», «Aldar Kose», «Land of the Fathers», and «The End of the Ataman». Aimanov was not afraid to experiment and was surprisingly good in every genre! Comedy, drama or historical detective - he succeeded in everything! The Kazakhfilm studio, a street in Almaty and the «Stars of Shaken» film festival are named after Shaken Aimanov. Shaken Aimanov is a titan of Kazakh cinema, a people's favorite, and all this, of course, for a reason. After all, such films as «Our Sweet Doctor» (1957), «Ataman's End» (1970), «Angel in a Skullcap» (1968), have rightfully earned the status of cult films [2].

During these years, such bright representatives of Kazakh cinematography as Abdulla Karsakbaev, Mazhit Begalin, and Sultan Hodzhikov made their films. In general, it can be argued that the directors of the 60s defined the face of the Kazakh «classics».

Russian scientist V.Y. Sinenko believes that the problems of spiritual and moral education of adolescents are currently the most urgent. Since in the modern world children live and develop under the direct influence of many factors of both positive and negative character, which periodically fall on their unstrengthened intellect and on its forming sphere of spiritual morality [3. p. 21].

Cinema is one of the most popular and at the same time one of the youngest mass arts of our time, which has a direct educational function on the younger generation of our country. The influence of movies on people today is undeniable. And especially it has its influence on the teenage generation.

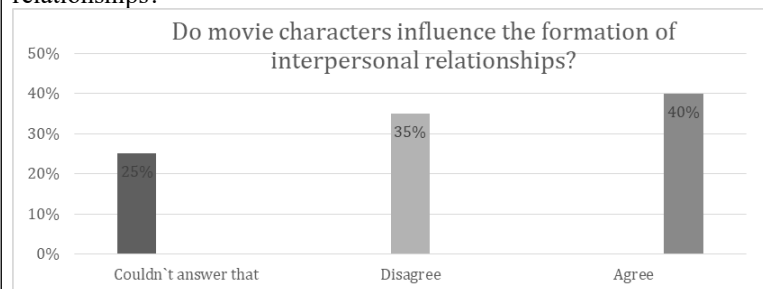
Kazakhstan scientist S.B. Ertisova notes that in the aspect of education of patriotism and national identity, cinema is not only an entertainment, but also an educational tool. The viewer perceives national values through the prism of cinematographic works, which has a profound effect on the formation of patriotic feelings [4. p. 135].

«Cinema is not just art, but a strong tool for shaping and promoting national ideology. New films should contain ideas that will positively influence the upbringing of generations and make viewers think,» notes Kurmanbek Zhumagali, a well-known journalist in Kazakhstan [5].

Russian researcher Nikolaeva A. E. in her article writes that cinema art as one of the most important factors of spiritual and moral education of the younger generation is also a means of transferring reliable philosophical and cultural-historical knowledge. We also use cinema as one of the main tools for forming the necessary worldview in adolescents, with the ultimate goal of forming a well-rounded personality [6. p. 83].

The introduction of spiritual qualities into the younger generation is carried out through the propaganda of values and cinema, preserving the peculiarities of national identity. By analyzing films reflecting the heroic deeds and wisdom of the people, cinema contributes to the spiritual and moral education of young people, helping them to better understand and appreciate the history, traditions and development of their culture.

Diagram 1 – Do movie characters influence the formation of interpersonal relationships?

In the context of extensive influences of cinematography on young people, it is worth highlighting its role in the formation of emotional intelligence, strengthening interpersonal ties and education of civic responsibility, which is an integral part of the evolution of personality. Associate Professor of Al Farabi KazNU, Candidate of Pedagogical Sciences, N. S. Alkozhayeva believes that we can educate spirituality on

the basis of feature films and presented in Table 1 the main similarities and differences of approaches of ideas of some films of Soviet and modern Kazakhstan [4. p. 137].

Table 1 – Features and significance of feature films of Soviet and independent Kazakhstan

Films of the USSR	Films of independent Kazakhstan	Resemblance	Differences	Significance
Kyz-Zhybek	Tomiris	Girl traits	Kyz-Zhibek is characterized by beauty; Tomiris – characterized by bravery and warlike.	Increases a child's aesthetic taste, develops leadership skills
The end of the Ataman	Kunanbai	The patriotic appearance of two personalities	The image of rich and poor	Binds to patriotism and justice
Our lovely doctor	The sky of my childhood	The image of leaders	Love of country	Increases patriotism and honesty
Kokserek	Shal	A meeting with a wolf	Love and conspiracy	Appreciation of human behavior, harmony with nature

Below in Table 2, I give my comparative analysis of the following films from the two periods of our country.

Table 2 – Features and significance of feature films of Soviet and independent Kazakhstan

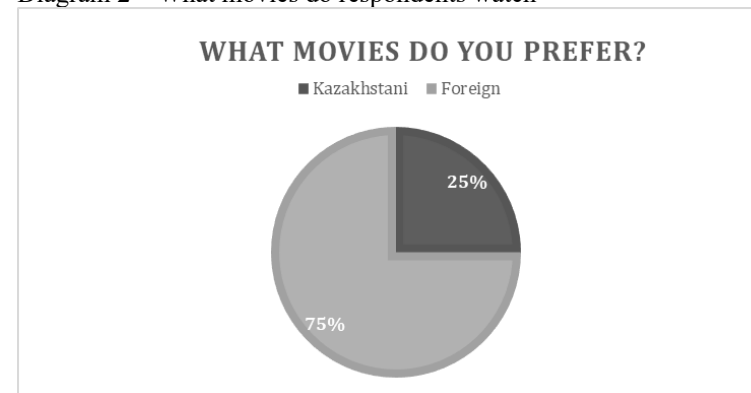
Films of KazSSR	Films of independent Kazakhstan	Resemblance	Differences	Significance
-----------------	---------------------------------	-------------	-------------	--------------

LoveStation	Swing of love	Deceitful love	True feelings	Respecting people, teaching morality, virtue
Champion	Kairat	Sport Striving for victory	One champion, team	Strengthen young people's desire for a healthy lifestyle and sports activities
My name is Kozha	Bekzat	Simplicity, fairness	Communist ideology, national ideology.	Sincerity, expression of trust
Zamanai	Wake up Kazakh	Return to the country, vindication. Historical truth, experienced by the people.	The fate of one man, the fate of the intelligentsia.	To instill patience, calmness and love for the motherland
Sultan Beibarys	Diamond Sword, Nomads	Strength, heroism, victoriousness.	Fate in a foreign land, patience.	Perseverance, patriotism

One of the most important factors in the socialization of modern adolescents is the educational potential of film art. Art films, which have a powerful socializing potential, reproduce in the minds of adolescents various versions of their life scenarios, influence their worldview, promote the development of critical thinking, tolerance and humanity. The comprehension of the film by adolescents is primarily due to their identification with the film characters, expressive penetration into their inner world and sympathy with the characters.

Having conducted a survey among 100 people, it turned out that only 25% (25 people) of respondents watch domestic product on a regular basis. Unfortunately, the rest of the respondents are watching foreign content (75%).

Diagram 2 – What movies do respondents watch

Nowadays the problem of moral education of adolescents becomes especially urgent. Given that our country today is aimed at the revival of spiritual and moral values of the younger generation.

I would like to offer a number of recommendations on the educational process for young people through the domestic cinematography.

The first is the introduction of movie lessons. The immediate mandatory quality of film lessons should be their emotional intensity, creative activity and aesthetic attitude of students to artistic cinematography.

Second, conducting conversations with students aimed at immersing them in the atmosphere of the movie aimed at building perceptual skills and striving for self-education.

Thirdly, it is important to teach schoolchildren to correctly perceive and interpret movies and TV films, for this purpose, an optional course «The Basics of National Cinema Art» should be created. The course will be focused on the formation of school film clubs and cinemas.

In conclusion, the study has vividly emphasized the relevance and complexity of the situation in the domestic film industry, where only a quarter of young people pay attention to local cinema. This poses challenges for further development, especially in the context of influencing the subconscious of young people.

Despite the more pronounced emotional ties to foreign films, domestic works are recognized as important for reflecting sociocultural values. In light of this, my opinion is that it is necessary not only to actively attract young people's attention to domestic cinema, but also to create content that will be extremely entertaining and at the same time meaningful in shaping the values of the new generation. Supporting the

high quality and content of films, taking into account their socio-cultural significance, is a key direction for the successful development of the national film industry.

REFERENCES

1 Кинематограф Казахстана – киноискусство и киноиндустрия Казахстана [Электронный ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Кинематограф_Казахстана. (дата обращения 05.02.2024).

2 Алена Демченко. Великий режиссер из степи. [Электронный ресурс]. URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/6523>. (дата обращения 01.02.2024).

3 Синенко В. Я. Духовно-нравственное становление растущей личности в системе взаимодействия семьи и школы / В. Я. Синенко // Семья, школа, церковь. - № 13. - 2011.

4 Алькожаева Н.С. Ертисова С.Б. ҚАЗАҚ КӨРКЕМ ФИЛЬМДЕРІ НЕГІЗІНДЕ ЖАСТАРДЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ // Вестник КазНУ. Серия педагогическая - 2020 - 65 (4). - С. 134-140.

5 Курманбек Жумагали. «Капитан Байтасов», «Игроманка», «Кайрат»: 19 новых фильмов снимут за счёт государства. [Электронный ресурс]. URL: <https://kazakhcinema.kz/ru/novosti/kapitan-bajtasov-alan-turaly-ayz-i-igromanka-o-chem-filmy-vyigravshih-v-pitching-e-v-etom-godu.html>. (дата обращения 07.02.2024).

6 Николаева А. Е. Воспитательный потенциал киноискусства для современных подростков / А. Е. Николаева Д. М. Майорова. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2017. - № 1.1 (135.1). - С. 82-85.

7 Ипполитов С.С. Кинематограф Республики Казахстан: кино как национальная идея // Культурологический журнал - 2023 - 2 (52) / Статья №5.

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОСТЮМ КАК СПОСОБ КОДИРОВАНИЯ ЭТНОКУЛЬТУРЫ

РАЗУМОВА Е., НАКИПОВА З.

ученики 11 класса,

Республиканская физико-математическая школа, г. Астана

ТОКТАМЫСОВА А. А.

педагог-мастер

Человек-носитель национальной ментальности, которая может быть исследована не только через язык, являющийся важнейшим средством идентификации человека, но и через элементы национального костюма. В формировании самосознания ключевую роль играет наличие общей истории и объединяющих предметов, показывающих сплоченность между поколениями, и членами одной этнической группы. Подвергаясь воздействию глобализации, постепенно стираются характерные черты казахского этноса, снижается значимость национальной одежды, со временем перестают иметь смысл многие традиционные символы. Потеря индивидуальных черт может привести к ассимиляции и исчезновению этноса, ведь факторами, способствующими становлению этноса, является самосознание и самоопределение себя как этноса и наличие вещей, отражающих его особенности. Казахский народ имеет очень длинную, богатую различными событиями и периодами историю, все это способствовало изменению типа жизни, давало стимул к развитию и прогрессу. С течением времени изменениям подвергался и национальный костюм, но именно поэтому он является своеобразной «энциклопедией», хранящей в себе черты каждого времени и передающей ценности того периода. Термин этнокультура состоит из двух слов: этнический и культура. Этнический-относящийся к происхождению какого-нибудь народа (народности, племени), исторически сложившейся общности людей (Ожегов, 2012), Культура - Совокупность производственных, общественных и духовных достижений людей (Ожегов). Из чего можно сделать вывод, что этническая культура это сочетание признаков, отличительных черт, материальных и духовных элементов присущих определенному народу. Это то, что позволяет этносу существовать и отличаться от остальных. Передавать этническую культуру сквозь время можно различными способами, главным условием является сохранение значения. Одним из способов передачи является сохранение национальных традиций

и обычай, различные пословицы, поговорки, легенды и рассказы, которые повествуют о жизни народа. Но наиболее интересным и эффективным способом является именно казахский национальный костюм, являющийся «кодом» отсканировав который можно узнать наиболее важную информацию о народе. В нашей культуре даже название костюма несет определенное значение.

Следует разобрать, в чем разница между терминами «костюм» и «одежда». Наибольшая разница отмечается именно в предназначении и функционале. К функциям одежды относится защита от климатических условий. Одежда-это объект ,приспосабливаемый к определенным обстоятельствам. К примеру у каждого человека есть отдельная одежда для занятий спортом, для повседневной носки и для выхода в свет. Несомненно у костюма также присутствует защитная функция. Главным отличием является то, что если одевание выполняет символическую функцию, то он является костюмом.

Согласно нашей теории: казахский национальный костюм является кодом, отсканировав (считав) который можно узнать основную информацию о народе, по аналогии с тем, как мы узнаем информацию о товаре в магазине.

Казахский национальный костюм с течением времени изменялся и впитывал в себя новые черты. Он подстраивался и переделывался под необходимые условия, и под цель его применения, так как казахский народ долгое время вел кочевой образ жизни было очень важно сделать его удобным для верховой езды. Начало создания костюма было положено в Сакский период, в тот момент главным элементом являлся звериный стиль, наиболее четко отражающий кочевой образ жизни. Главным элементом того времени были «бараньи рога», позднее мы познакомимся с их значением. В последствии на смену ему пришел полихромный стиль, отличающийся использованием цветных камней, внедрилось использование узоров в форме треугольников и ромбов. Данным изменениям костюм подвергся под воздействием находящихся на нашей территории на тот момент усуней, тюрков и гуннов. В VIII-XV веках под влиянием таких племен как кипчаки и карлуки изменился материал, используемый при создании костюма, войлок стал использовать для создания основной части, а для украшения начали применять серебро. На этом изменения костюма не заканчиваются, более того, материалы используемые при его создании и крой изделий менялся до конца 19-ого века. Отличие одежды данного периода состояло в более активном использовании различных

узоров и декоративных элементов. Широкое распространение в то время получила вышивка, так как было распространено поверье о том, что наличие узоров и вышивки на костюме будет оберегать носящего его человека от негативного воздействия. Очень сильно менялся и материал, из которого создавали костюмы, значительные изменения так же происходили под влиянием внешних факторов. К примеру из за присоединения Казахского ханства к России ранее используемые мех, войлок и кожа сменились на материал, в то время распространенные на территории Средней Азии. Однако время шло, а костюм продолжал меняться и в 20 веке он подвергся еще большему влиянию. В то время особо сильно воздействовала на все глобализация, и казахи не могли этому сопротивляться, таких образом действуя на европейский лад казахский народ отказался от чапанов и ввел в обиход пальто. Для представителей высшего слоя населения казахская национальная одежда на тот момент перестала иметь всякое значение, но несмотря на это она не потеряла свою значимость среди обычного народа. В то время основываясь на костюме можно было получить сведения и о положении человека в социуме. Как и в любой другой культуре у нашего народа присутствовало социальное неравенство, разделение на классы, на бедных и богатых. Именно это разделение и отразилось в одежде. В первую очередь отличался материал, для состоятельных людей использовали как правило более дорогой и ценный, такой как бархат, атлас и шелк. Помимо этого на их костюмах присутствовали декоративные элементы, вышитые серебром или золотом. Для более бедных слоев населения использовали как правило более доступные по цене материалы, такие как ситец или плис. Если материал является не столь видимым отличием для невооруженного взгляда, то разницу в цветовой гамме не заметить будет сложно. В кругу высокопоставленных лиц было принято носить костюмы в различных оттенках красного и бордового. Среди простого населения не было единой цветовой гаммы, в равной степени использовались все, за исключением красного и производных от него цветов. Подобное разделение имело место быть также и среди девушек. Оно так же отражалось в использованном материале и в цветовой гамме. К примеру шуба, как предмет верхней одежды и так присутствовала лишь у состоятельных девушек, но и она также своим материалом отражала материальное положение. У девушек из более состоятельных семей шубы были изготовлены из такого материала как мех выдры. Им также соответствовала и более дорогая

обувь, из более ценного материала, такого как красная кожа или сафьян. У девушек из менее обеспеченных семей присутствовали очень распространенные для того времени войлочные сапоги.

Колористика национального одеяния широко известна своей красочностью, яркостью и жизнерадостностью. Наш народ издавна уделял большое значение природе и природным явлениям, в связи с этим многие цвета ассоциируются со временем года и тесно переплетаются с природой. Одним из основных цветов является красный. Этот цвет играет огромную роль в костюме и несет большое значение. Увидев лишь один этот цвет можно многое сказать о его носителе. Начнем разбирать его роль с возраста. Ранее считалось, что девушке после 30 неприлично носить вещи в данном цвете, также недопустимо его сочетать с чем либо. Это связано со значением, которое имеет красный цвет. В первую очередь он ассоциируется у человека со страстью, с огнем, с любовью, с энергией солнца. Именно поэтому данный цвет дозволено носить девушкам до 30 как наиболее страстным и энергичным представительницам. В их одежде преобладающим цветом являлся именно красный. С увеличением возраста оттенки костюма затемнялись, женщины постарше обычно носили одеяния в черном и синем цветах. Синий цвет в нашей культуре символизирует мир, благополучие, вечность и чистое небо. Именно поэтому его носили женщины постарше, темперамент которых уже чуть менее пылок. Среди женщин также был распространен и желтый цвет, символизирующий мудрость, непрерывное движение и нравственность. Именно поэтому его как правило носили женщины в возрасте, которые набрались уже большого количества опыта и готовы делиться им с более молодым поколением. Зеленый, черный и коричневый цвета были широко распространены среди мужчин. Зеленый цвет обычно носили молодые люди, так как он отображал весну, а именно зарождение новой жизни, процветание и молодость. Черный и коричневый присутствовали в цветовой гамме мужчин более зрелого возраста. Коричневый означал безопасность, спокойствие. В нашей культуре на протяжении всего времени черный имел негативное значение и ассоциировался с несчастьем и со смертью. Всемирно известный второму закону динамики, гласит «каждому действию есть противодействие», аналогично и в нашей культуре на противовес черному приходил белый цвет. В отношении полов и возраста он был универсален. Посей день белый является для нас символом доброты, чистоты, благого намерения, и уважения.

Также немаловажным фактором на выбор одежды казахов повлияли общественные устои. В древности по этикету у казахов нельзя было спрашивать: «Откуда вы приехали? Какого рода?». Поэтому казахи узнавали всю необходимую им информацию по одному лишь костюму, украшениям и орнаментам на костюме. Например, в западном Казахстане орнамент имел геометрическую форму, как и ювелирные украшения. В Северо - Восточных частях Казахстана преобладали растительные узоры. Что касается центрального Казахстана, это использование зооморфных узоров. Отсюда исходит, что за все время существования казахского народа сложилась целая классификация орнаментов. Классификация орнаментов делилась на четыре вида: растительные, зооморфные, космогонические и геометрические. Растительный орнамент содержит в себе: листья, пальметы* (жауқызын), трилистники, бутоны. Цветки и их переплетения раскрывают в казахском орнаменте понятия единства, развития и взаимосвязи. Зооморфные узоры имели формы бараньих рогов, соединенных рогов и верблюжьих следы. Ими украшались войлочные изделия, различные предметы домашнего обихода из кожи и дерева. В войлочных изделиях (текемет, сырмак), в ткачестве (басқұр, алаша, ковёр), а также в изделиях из кожи, кости, дерева, металла. В основном, для его окраски применяются красные, зеленые, коричневые, белые, черные тона. Космогонические узоры, такие как, солнце, месяц и полумесяц, часто использовались в ковроткачестве

Казахский национальный костюм действительно отражает этнокультуру своего народа, при помощи костюма мы можем ознакомиться с его историей и уникальными особенностями. Это становится возможным благодаря умению «читать» костюм и получать информацию из находящихся на нем орнаментов или цвета самого костюма. Орнаменты и цветовая гамма используемые при создании национального костюма имеют огромное значение для казахского народа, и представители нашей нации придавали и придают этим вещам огромное значение. Важно популяризировать национальный костюм и четко выявлять необходимость в распространении знаний о символике национального одеяния. Именно это будет способствовать сохранению уникальности нашего народа, предотвратит потерю этносаи приведет к дальнейшему распространению ценностей, традиций и обычаев из поколения в поколение. Основываясь на результатах исследования и научного анализа нами был предложен способ сохранения культуры. Детально были разобраны элементы, наиболее часто встречающиеся

на национальных костюмах, была дана их трактовка и описана колористика.

Немаловажен результат, который мы бы хотели выделить - мы передали основу нашей этнокультуры через национальный костюм нашим сверстникам. Проведя этот опрос и изучение нашей темы, наши сверстники, одноклассники и даже младшие школьники узнали больше о своей истории, этносе и культуре.

Также мы выявили личностный опыт и исследование, которые дали понять нам наши слабые стороны, ошибки, наши преимущества и возможности. Исследуя нашу тему, мы расширили свой спектр знаний и возможностей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Елибаева К. Ж., Вестник МГУКИ, 2012 «Символика и семантика цвета в казахской культуре»

2 Кудасова Г. Ж., Международный научный журнал «Инновационная наука» «Значимость и смысловое содержание орнаментов, применяемых в одежде»

3 Жиенбекова А. А. «Национальный костюм как важнейший знак определенной культурно-исторической формации» Вестник МГУКИ, 2012

4 Хокон С. Э., Сиюхова А. М., Этнокостюм как концепт культурно-социологического знания, Вестник СГТУ. 2014

ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ

РЕСНЯНСКАЯ П. А.

ученик 5 класса, СОШ № 43, г. Павлодар

БРЕХТ Л. Ф.

педагог-исследователь, СОШ № 43, г. Павлодар

С каждым годом своей независимости наше государство всё внимательнее относится к вопросам сохранения вековых ценностей, формированию своего неповторимого культурного кода. «Сохранить и приумножить наследие предков - истинный смысл жизни сына степей.» (казахская народная мудрость)

Конечно, любой цивилизованной стране важно сохранить свое наследие, часто оно относится к великому прошлому, но этот случай уникальный: он имеет тысячелетнюю историю и существует сейчас – это Казахские тазы.

Тазы – живое наследие предков, сокровище Жеті қазына, связующее звено прошлого и настоящего нашего народа. Сегодня порода находится на грани исчезновения, теряя уникальные признаки – результат мудрости и труда наших предков. Поэтому любые данные и практические наработки очень ценны. «Президент поддерживает все усилия со стороны государства и отдельных лиц, направленные на поддержание генофонда тазы.» (Акорда).

Древнее искусство традиционной охоты кочевников – очень важная часть наследия наших предков, часть духовной жизни казахского народа, наш генетический код, без знания которого мы будем лишены своих корней, своей духовной опоры. Старинные легенды рассказывают о том, что у настоящего казахского мужчины должно быть семь сокровищ (Жеті қазына), которые хранят его жизнь. Одним из этих сокровищ с древних времен являлся верный пёс породы тазы, спасавший своего хозяина и даже поселения от голодной смерти. Эта древнейшая порода – настоящий живой памятник истории и традиционной культуры кочевников. Ученые исчисляют их возраст несколькими тысячелетиями. На территории современного Казахстана тазы были известны человеку более четырех тысяч лет, о чем свидетельствуют петроглифы в Южном Казахстане.

В настоящее время порода тазы находится в критической ситуации, нужны системные мероприятия, включение в процесс широкой общественности. Специалисты и энтузиасты бьют тревогу, тазы находится под угрозой исчезновения из-за сильного снижения количества особей с 80-х годов прошлого века и сильной метизации (смешения с другими родственными породами). Число чистопородных собак составляют всего лишь десятки особей. Уберечь это живое национальное достояние пока еще не поздно, нужна лишь общественная и государственная поддержка и несколько лет интенсивной работы. Для подтверждения породы на международном уровне нужны 7- 8 поколений, в лучшем случае при отборе сейчас эталонных особей для начала селекции, на весь процесс уйдет более 15 лет, значит мне и моим ровесникам как раз предстоит включиться в эту работу лет через 10, так зачем ждать, когда можно сделать что-то полезное в этом направлении уже сейчас. Это поможет нам лучше понять образ жизни наших предков и ощутить гордость причастности к истории своей Родины. К тому же, у нас на службе современные технологии селекции, возможность генетического анализа и отбора. Актуальность исследования также подтверждается тем, что с 31 августа 2022 года государство активно

включается в работу по сохранению и международному признанию тазы, этот вопрос передан под патронаж Управления Делами Президента Республики Казахстан.

Таким образом, наш проект, начатый четыре года назад, сегодня является нужным и своевременным, а его результаты полезными и актуальными.

Цель: Изучить современное состояние породы казахской тазы в стране и мире, её уникальность и перспективность, систематизировать данные, и внести предложения для повышения узнаваемости и ценности казахской тазы для казахстанцев и закреплению её принадлежности нашей стране в мировом сообществе.

Область нашего исследования: этнография, внутренняя политика, история, краеведение. Объект исследования: Республика Казахстан, Павлодарская область

Предмет исследования: порода Казахский тазы

При проведении исследовательской работы мы использовали следующие методы исследования.

Эмпирические: наблюдение, опрос, беседа, фотографирование, измерение, сравнение, работа с определителями и стандартами родственных пород, изучение эталонных особей.

Теоретические: изучение научной литературы, электронных источников, периодической печати, анализ, синтез, обобщение, ранжирование, систематизация. Изучаем литературу по истории, краеведению, кинологии, из множества сложных описаний и данных, выбираем основное, характерное. Выявляем достаточно простые, но показательные признаки породы, составляем список причин и свойств.

Эти методы помогают не только собрать факты, но и выявить неслучайные зависимости, определить причины и следствия, сделать теоретические обобщения и практические выводы.

Наше исследование началось со спасения оставшейся без хозяев собаки в Баянаульском районе, затем охватило Павлодарскую область и весь Казахстан. У собаки была очень интересная внешность, необычайная выносливость, пёс был быстроногим и неутомимым, демонстрировал кардинально разное отношение к детям и взрослым. При попытке выяснить у местных жителей, что это за порода, мы узнали, что «у этой собаки есть кровь тазы». Раньше я никогда не видела таких собак. С этого и началось мое исследование, приведшее в итоге меня к возможности внести свой небольшой вклад в доброе дело государственной важности.

Несмотря на большую историческую значимость породы тазы, литературы о самой тазы совсем немного, и та, что есть, во многом относится к началу XX века и содержит большое количество устаревших слов. Очень не хватает доступной широкому кругу читателей литературы по этой теме. В социальных сетях есть достаточно аккаунтов заводчиков или продавцов тазы, но они в основном содержат эмоциональное описание охотничьих и других качеств собак определенного питомника. К нашему сожалению, в доступных нам учебниках по истории и краеведению мы не нашли научных данных об этих собаках. Что касается временных рамок, то есть статистические сведения о состоянии породы до 80-х годов прошлого века, далее единой информации мы не нашли, эксперты-кинологи подтвердили нам ее отсутствие. Также довольно трудно выделить факты, относящиеся именно к Павлодарской области, так многие факты обобщены и не привязаны географически. Наиболее полным из доступных, изданием, где можно почерпнуть данные именно о тазы, является книга Токтабаева А.У. «Казахская борзая тазы» на трех языках, содержащая сборник сведений о тазы с 1831 года, но в библиотеках её нет. Таким образом, литературы о тазы и для специалистов очень мало, а для неспециалистов практически нет.

Визуальная информация (картинки, фотографии, видео), которая необходима для понимания, что за порода тазы, есть, но она непроверенная, и часто само изображение и подпись под ним не соответствуют. Часто под надписью тазы размещены изображения родственных пород: салюки, грэйхаунды и даже афганские борзые. В библиотечных фондах и открытых источниках интернет нами были изучены книги и публикации о классификации и признаках породы тазы, их распространенности в основном до уровня республики. Данные о наличии породистых собак в нашей области были по крупицам собраны из бесед и анализа личных архивов, заметок населения, документов частных заводчиков и клубов собаководов.

Тазы – очень древняя порода, исторические свидетельства о происхождении которой, находимые на территории Казахстана, ученые – археологи относят к X–XII тысячелетиям до нашей эры (А.Г. Медоев «Гравюры на скалах»). Но первые упоминания названия породы появились лишь в XIX веке.

Среднеазиатская тазы на протяжении многих веков формировалась в степных, пустынных и полупустынных территориях Казахстана, Туркменистана и Узбекистана. Тазы была предметом особой гордости и даже имела отдельную площадь

внутри жилища хозяина. Этим собак наши предки использовали при охоте на джейранов, сайгаков, лис, зайцев и барсуков. Они могли спасти целые аулы от голода. По разысканиям А. А. Слудского, только в Алмаатинской области в свое время за один сезон с семнадцатью тазы было добыто 840 лисиц, не считая зайцев и иного зверя. Согласно своду законов «Жеті жарғы», стоимость тазы в те времена приравнивалась к стоимости раба, а также заменяла калым за невесту (примерно 50 лошадей). Известный исследователь этой породы А. Слудский писал в своей книге «за одну собаку выдали замуж девушку, отказавшись от калыма в сорок семь лошадей».

Тазы – это уникальные сокровища Степи, которые могут сыграть серьёзную роль во многих областях (воспитание, образование, краеведение, культуроведение, история, детская реабилитация). Знания о том, что собой представляют тазы, как оказались там, где живут сейчас и умение отличить их от других родственных пород необходимы при поиске эталонных признаков породы, а значит и новых ресурсов для признания нашей страны в мире.

До сих пор идут споры, кто по праву называется тазы. Многие неверно называют тазы всех борзых, разводимых в Средней Азии. Существует так много смешанных особей, что кинологам пришлось выработать целую систему их определения, основанную на физических параметрах и эталонах. Первый стандарт породы казахская тазы был принят Первым кинологическим съездом СССР в 1925 году и опубликован в 1932 году, в 1939 он был переработан А.А. Слудским. С дополнениями и изменениями он переходил в последующие редакции (с 1959 г. - уже как «среднеазиатская борзая тазы»), вплоть до 1995 года. Современный стандарт породы тазы утвержден Союзом кинологов Казахстана в 2007 году. В 2012 году Законом РК «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира» борзые тазы и тобеты, получили статус национальной породы собак, а в 2014 году Минсельхоз РК утвердил первые стандарты национальных пород охотничьих собак (обновлен в 2023 году).

Пережив с человеком засухи, набеги врагов и мировые войны, в наше время тазы исчезают. Почему же это происходит? Ранее в Казахстан завозилось много различных пород собак, более декоративных, модных. Вторая причина, по словам учено-кинолога К. Плахова, хозяева, пытаясь вывести более сильных или быстрых собак, спаривают их с разными породами. В результате гены смешиваются и чистокровных тазы становится все меньше.

По подсчетам А.А. Слудского, если в 1939 году в Казахстане насчитывалось около семи тысяч породных тазы, то к 1995 году их осталось всего 600-800 особей. А в настоящее время - не более трехсот.

Таблица 1

Численность тазы		
1939	7000 породистых тазы	А. Слудский, зоолог, доктор биологических наук
1965	Более 10000, большинство имеют признаки метизации, имеется угроза вымирания породы	
1983	Около 3000 собак, большинство не имеет родословных	Каз Охот Рыболов Союз
2014	Чуть более 1000 собак, только 300 имеют родословную	К. Плахов, фестиваль казахской борзой
2022	Около 1000 собак, которых называют тазы, но соответствуют стандарту 100–150 собак	К. Плахов, заведующий лабораторией Института зоологии КН МНВО РК

Поэтому, к сожалению, не смотря на многовековую историю этой породы, на а сегодня одной из главных задач по возрождению породы тазы является, прежде всего выведение поголовья, отвечающего критериям FCI.

В августе 2022 года Касым-Жомарт Токаев поручил Управлению делами Президента координировать работу по сохранению казахских пород собак тазы и тобет.

В ходе проекта, мы провели опрос среди жителей области, чтобы понять, что знают жители о породе тазы, о Жеті қазына. Участникам опроса по порядку задавались 7 вопросов о тазы. Всего было 103 опрошенных. Отмечались их ответы или в учетном бланке, или в «гугл» форме респонденты сами. На вопрос 1, кто такие тазы почти 90% опрошенных ответили, что это казахская борзая собака, что свидетельствует о высоком уровне информированности При этом 42% опрошенных видели тазы вживую (вопрос 3) и у 29% респондентов есть знакомые владельцы тазы (вопрос 4) Высокий процент положительных ответов на вопросы 3 и 4 может косвенно

свидетельствовать о достаточной распространенности тазы в Павлодарской области. Очень высокий процент положительных ответов на вопросы 5,6, т.е. людям интересна информация о тазы и у них есть желание посетить мероприятия с их участием (выставки и бега), значит есть дополнительный повод проводить эти мероприятия в нашей области.

Затем мы перешли к более подробному изучению внешнего облика породистых с тазы с документами и тазы без документов. Эта работа проводилась в течении трех лет на Выставках собак всех пород («Кубок Севера KZ» и др.) Каждая собака была тщательно обследована и измерена согласно стандарту. Но кроме внешних признаков, нас, конечно, интересовали еще характер и физические возможности тазы. Эту работу мы проводили на первых в Павлодарской области Национальных состязаниях по бегам борзых «ZOLOTOY START KZ» (2022 г).

Рисунок 1

В ходе многолетнего исследования нами выработаны уникальные, не требующие серьезных вложений со стороны государства и больших сроков внедрения и Павлодарская область имеет все ресурсы, чтоб стать эталонной стартовой площадкой для внедрения идей данного исследования

Наши инициативы и предложения

По сохранению генофонда тазы

- провести разъяснительную работу через сельские органы о строго обязательных признаках породы и вреде скрещивание пород при желании «удивить» необычным щенком

- организовать службу/ питомник по разведению тазы в Баянаульском районе (хорошие геоклиматические условия + туристический потенциал, который может поддержать питомник

финансово за счет включения его в популярные туристические маршруты и проведение показательных тренировок по «итбегілік»)

Ввести ОВС (обязательное ветеринарное страхование) для собак, при этом для подтвержденных генетическим анализом тазы и тобет сделать ветеринарное обслуживание бесплатным за счет средств государства или спонсорства крупных компаний. Так как сейчас не все хозяева рабочих охотничьих собак обеспечивают им ветеринарное сопровождение, чаще всего по финансовым причинам, что добавляет дополнительные риски к вопросу сохранения породы)

Организовать проект «Попечитель» (не все имеют возможность завести собаку (напряженный график, здоровье., а финансовая возможность и духовная потребность есть. Люди/организации смогут брать на финансовое обеспечение конкретное животное из питомника или официально помогать собаке частного владельца. Основное требование – регистрация собаки в генетической базе РК. Попечитель может иметь право указания ФИО/название организации на выставках и конкурсах, рядом с именем владельца, право выбора имени потомству и другие неимущественные права. Например, тазы «Кыран» владелец Болатов Жанат, попечитель -коллектив Управления Государственных доходов по городу Павлодару

По информационной и имиджевой поддержке

Включить информацию о тазы при изучении Познания мира (2-4 кл), Истории Казахстана (5-7 класс), уроков краеведения

Сделать тазы героем презентаций для школьных уроков, познавательных компьютерных игр и обучающих платформ, мультфильмов.

Сделать силуэт бегущей тазы эмблемой легкоатлетической ассоциации Казахстана (по типу логотипа пума) или логотипом на олимпийской форме нашей страны.

Разработать дизайн и заказать производство игрушек Кумай тазы, которые можно вручать победителям детских интеллектуальных и спортивных состязаний, как символ ценности их достижений.

Учредить НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДЕНЬ КУМАЙ ТАЗЫ 9 июля (или во второе воскресенье июля (от даты принятия Закона Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 593-ІІ «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира», где тазы были на законодательном уровне признаны национальной породой охотничьих собак) Наряду с Днем домбры в первое воскресенье июля, День Кумай Тазы могут сделать июль месяцем

празднования национальной идентичности и чествования наших уникальных ценностей. А летнее время года прекрасно, чтобы слушать непревзойденные кюи и смотреть на стремительный бег и изящество тазы.

Опыт исследовательской работы показал, что каждый казахстанец независимо от возраста и любых других различий может найти возможность внести свой вклад в сохранение и признание кумай тазы. Нужны взрослые и дети, сельские и городские жители, ученые и блогеры, специалисты по рекламе и туризму, писатели и работники легкой промышленности... Нужно всем миром, и цель покорится. К тому же, исходя из результатов, Павлодарская область имеет хороший потенциал для достижения целей, поставленных президентом.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Азиатская борзая тазы и охота с ней А. А. Слудский, Алма-Ата, 1939 -156с
- 2 Браиловский С.Н. Тазы или Удинэ . Опыт этнографического исследования. -ARCHIVE PUBLICA , 2022 - 226 с
- 3 Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 593-III «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.09.2023 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049332
- 4 Казаков Ю.П.: Арктур - құмай тазы, Qasym, 2021, 216 с
- 5 Медоев А.Г. «Гравюры на скалах», Алма-Ата: Жалын, 1979, 172с.
- 6 Племенная книга казахской тазы <https://tengrinews.kz/tv/novosti/obschestvo/2355>
- 7 Стандарт домашней-национальной породы собаки Казахская тазы, Инструкция по бонитировке домашних-национальных пород собак (тазы, тобет) Приказ министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 25 декабря 2015 года №3-3/1119
- 8 Тоқтабай, А. Қазақ тазысы ,Алматы : Атамұра, 2013. - 156 б. : Казахская борзая тазы. Kazakh borzoi tazy. <http://www.kstounb.kz/ru/knigi/history?node=1265>
- 9 Этнографические заметки о тазы и киргизской борзой по материалам французской периодики XIX первой четверти XX вв. З.Д. Шаймарданова Вестник КазНПУ, Алматы 2014г <https://articlekz.com/article/18402>

РОЛЬ ЖЕНЩИН В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ В КАЗАХСТАНЕ

СӘЛЕМХАТ Т. М.

ученик 6 класса, СОШ имени М. Ауэзова, г. Павлодар

Сегодня я хочу обратить ваше внимание на одну из ключевых тем современности – роль женщин в развитии образования и науки в Казахстане. Женщины играют неоценимую роль в формировании образовательной и научной среды, вносят свой вклад в прогресс и развитие национальной системы образования и научного сообщества.

Женщины в Казахстане активно участвуют в сфере образования на всех уровнях. Они занимают педагогические должности в школах, университетах, высших учебных заведениях и научных институтах. Их профессионализм, терпение и добросовестность способствуют формированию качественной образовательной среды для молодого поколения.

Женщины-педагоги, ученые и образовательные деятели активно участвуют в разработке и внедрении инновационных образовательных программ, методик и технологий. Их инициативность способствует совершенствованию образовательной системы и подготовке кадров высокого уровня.

Женщины также вносят значительный вклад в научные исследования и разработки. Они работают в различных областях науки – от естественных и гуманитарных до социальных и технических наук. Их творческий подход, научная упорядоченность и стремление к новым открытиям делают науку более разнообразной и эффективной.

Женщины-ученые, педагоги и специалисты в сфере образования играют ключевую роль в развитии инноваций и технологий. Их творческий подход, уникальный взгляд на проблемы и способность к сотрудничеству способствуют созданию новых знаний и технологий, которые способствуют улучшению качества жизни общества.

В будущем необходимо активно развивать сеть научных и образовательных центров, которые бы поддерживали и развивали потенциал женщин в науке и образовании. Это также включает в себя создание профессиональных сообществ, менторских программ и образовательных платформ для женщин, способствующих обмену опытом и развитию профессиональных навыков.

Конечно, вот несколько примеров достижений женщин в развитии образования и науки в Казахстане:

Множество женщин-ученых и педагогов ведут исследования в различных областях науки, привнося свои инновационные идеи и решения. Например, создание женской исследовательской группы по изучению климатических изменений в регионе Алматы, которая представляет собой сотрудничество ученых-женщин разных научных специализаций.

Ведущие университеты и научные институты страны активно поддерживают женщин-ученых через выделение грантов, стипендий и возможностей для повышения квалификации. Например, программы обучения для женщин-исследователей за рубежом, которые способствуют обмену опытом и получению новых знаний.

В последние годы наблюдается увеличение числа женщин на руководящих постах в образовательных и научных учреждениях. Это способствует более гибкому и эффективному управлению, а также созданию благоприятной среды для развития талантливых специалистов.

Женщины активно участвуют в разработке и реализации образовательных и исследовательских проектов, ориентированных на решение актуальных проблем общества. Например, проекты по развитию STEM-образования среди девочек и молодых женщин, а также исследования по проблемам гендерного неравенства в образовании.

Многие женщины-исследователи из Казахстана активно публикуют свои научные работы в международных журналах и получают признание за свои научные достижения. Это способствует повышению репутации страны в мировом научном сообществе и распространению передовых научных знаний.

Эти примеры демонстрируют значительный вклад женщин в развитие образования и науки в Казахстане, а также их влияние на формирование инновационной и научной среды в стране.

Конечно, вот несколько примеров известных женщин-ученых из Казахстана:

Кунсулу Закарья является одним из разработчиков вакцины от коронавируса QazVac. Ранее она работала генеральным директором Научно-исследовательского института проблем биологической безопасности. Кроме того, Закарья известна как признанный специалист в области биологической безопасности, биотехнологии и микробиологии. Кунсулу Закарья, видный казахстанский ученый-

биолог вошла в мировой рейтинг женщин, внесших наибольший вклад в развитие вакцинации

Теперь распоряжением Касым-Жомарта Токаева от 22 января 2024 года она назначена советником президента.

Раушан Сарсембаева – казахстанская ученая в области медицины и биологии. Она является доктором медицинских наук и профессором кафедры биохимии и молекулярной биологии в одном из ведущих университетов Казахстана. Раушан Сарсембаева активно участвует в научных исследованиях в области онкологии и биомедицины.

Римма Исмаилова – известная казахстанская астрофизик и космонавт. Она является кандидатом физико-математических наук и имеет богатый опыт работы в области космических исследований. Римма Исмаилова участвовала в многочисленных международных космических проектах и экспедициях.

Светлана Жалянбекова – казахстанская ученая в области экономики и социологии. Она является доктором экономических наук и профессором в одном из ведущих экономических университетов Казахстана. Светлана Жалянбекова известна своими исследованиями в области социально-экономического развития регионов.

Айгуль Ильясова – казахстанская геолог и исследовательница природных ресурсов. Она является кандидатом геолого-минералогических наук и имеет большой опыт работы в области геологии и экологии. Айгуль Ильясова активно участвует в проектах по изучению и охране природы Казахстана.

Шолпан Алиева – казахстанская ученая и педагог в области лингвистики и языкознания. Она является доктором филологических наук и профессором кафедры лингвистики в одном из ведущих университетов страны. Шолпан Алиева известна своими исследованиями в области сравнительного анализа языков и языковой политики.

Гульмира Кудайбергенова – казахстанская ученая в области технических наук и информационных технологий. Она является доктором технических наук и профессором в области информатики и вычислительной техники. Гульмира Кудайбергенова активно участвует в разработке программного обеспечения и решении задач компьютерного моделирования.

Жанар Султанова – казахстанская ученая и педагог в области истории и археологии. Она является кандидатом исторических наук

и занимает должность доцента в одном из ведущих исторических университетов Казахстана. Жанар Султанова специализируется на изучении истории древних цивилизаций Средней Азии.

Айгерим Шарипова – казахстанская ученая в области медицины и здравоохранения. Она является доктором медицинских наук и работает в качестве ведущего научного сотрудника в клинической больнице. Айгерим Шарипова известна своими исследованиями в области онкологии и разработкой новых методов лечения.

Эти женщины-ученые являются примерами успешных и выдающихся специалистов в своих областях деятельности и вносят значительный вклад в научные исследования и разработки не только в Казахстане, но и за его пределами.

Эти женщины-ученые представляют различные области науки и демонстрируют высокий профессионализм и вклад в научные исследования и разработки, что является ярким примером успешной научной деятельности женщин в Казахстане.

Однако, несмотря на значительные достижения, женщины до сих пор сталкиваются с определенными проблемами в образовании и науке. Среди них – неравенство возможностей, недостаточное представительство на руководящих постах, отсутствие поддержки для женщин-исследователей и преподавателей.

Одним из вызовов для женщин в научной и образовательной сферах являются стереотипы и предвзятость. Важно продолжать работу по изменению общественного мнения о роли женщин в науке и образовании, содействовать созданию равных возможностей и справедливого отношения к женщинам в профессиональной среде.

Важно продолжать работу по созданию условий для развития карьерных возможностей женщин в образовании и науке. Это включает в себя создание равных возможностей для обучения и карьерного роста, поддержку женщин-научных сотрудников и создание сетей поддержки и обмена опытом.

Важным аспектом содействия развитию женщин в образовании и науке являются программы поддержки и стимулирования. В Казахстане уже реализуются различные инициативы по привлечению женщин к научным исследованиям, образовательным проектам и программам обучения, такие как стипендии, гранты, конкурсы научных проектов для женщин и др. Эти программы играют важную роль в формировании карьерных возможностей и повышении представительства женщин в ключевых областях.

Роль женщин в развитии образования и науки в Казахстане огромна и непрерывно растет. Необходимо продолжать усилия по созданию благоприятной среды для профессионального и личного развития женщин в этих сферах, а также бороться с препятствиями и предвзятостями, мешающими их полноценному участию. Только совместными усилиями общества мы сможем достичь равноправия и увеличить вклад женщин в развитие науки, образования и общества в целом.

Мазмұны

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
Гуманитарные и социальные наукиСекция 25
Орыс филологиясы
Русская филология

Жакупова Г. К., Амренова С. Ономастические особенности наименований кондитерских изделий.....	3
Байғалы Д. С., Кудашева М. А. Лингвистические особенности агитационных текстов кандидатов в предвыборных кампаниях	7
Назаров А. Ш., Белозерова О. И. Фразеологические единицы как средство привлечения внимания читателей в современных СМИ Казахстана	13
Тайлакова А. Д., Броцкий Р. И. Речь современного школьника и подростковый сленг	21
Джамбул Ы. М., Березина Л. В. Концептуализация англицизмов: влияние и адаптация в современном языке.....	29
Елдосқызы Я., Токтамысова А. А. Антропонимы как лексические доминанты в английском ономастическом пространстве (На материале произведения Уильяма Теккерея «Ярмарка тщеславия»)	32
Жамсапова Я., Кожаметова Г. Е. Смысловые несоответствия в текстах наружной рекламы	41
Коломеев И. Л., Нурмухаметов Д. Буктрейлер как форма развития интереса учащихся к семейному чтению (Из опыта работы)	49
Куставлетова А. Б., Суюнова Г. С. Нестандартные уроки русского языка как один из путей повышения познавательной деятельности учащихся.....	52
Лаптева А. В., Оспанова А. Ж. Способы выражения авторской позиции в отзыве	57
Леликов И. В. Эвфемизмы в языке современных казахстанских русскоязычных СМИ.....	64
Қуандық А., Омартаева А. А. Психологический портрет «Чудиков» в рассказах В. М. Шукшина.....	72
Пэдури И., Борковец Н. О. Фантики и правописание	78
Саталганов А., Саталганова Г. Ж. Речевой портрет современного политика (На материалах выступлений К. К. Токаева)	84

Алимсуренова А. А., Семенов М. Особенности речи главной героини мультфильма «Маша и медведь»90	
Серік А., Оразбекова А. А. Словообразовательные инновации в речи подростков	98
Серік Я. А., Зкриянова Г. А. Влияние интернета на язык учащихся	103
Скиба С. И., Сейтказина А. М. Проблемы и перспективы изучения казахской литературы в школьной программе	108
Сұран Е., Танибекова Р. Ж. Читательский дневник как средство развития интереса к самостоятельному чтению у учащихся 7-х классов	113
Ахметова А. М., Бакраденова И., Тиканов С. Развитие интеллектуальных способностей с помощью методов мнемотехники на уроках языковых дисциплин.....	118
Тұлеубаева К. Б., Серікпай А., Кабиденова А. Образ поэта в творчестве Бахыта Кенжеева.....	124
Хлынина Т. А., Талас А. Б., Амангельдинова Д. Д. Языковые особенности и речевое поведение героев современного мультипликационного фильма «Графити фолз».....	130
Шамгунова А. Е., Матвеева А. Фольклор и мифология в современных анимационных фильмах: анализ мультфильмов «Моана», «Тайна Коко».....	134

Секция 26
Қазақ тіл білімі мен әдебиеттанудың өзекті мәселелері
Актуальные проблемы казахского языкознания
и литературоведения

Досмағамбетова А. О., Ағыбай К. Қ. Ахмет Байтұрсынов шығармаларындағы араб, орыс сөздерінің қолданысы.....	140
Балғабай А. Қ., Альжанова К. Б. Заманауи жастардың тілдік қолданысы.....	145
Аманжолова Е. Д., Узбекова А. С. Қазіргі семей өңірі ақындарының поэзиясындағы туған жер	150
Жолдасханова Д. М., Лұқбан А. М. Қазақ танымындағы «Жұлдыз» концептісі	157
Келіс Б. Д., Асылбекова А. А. Әбіш Кекілбаевтің «Махаббат мұнарасы» атты шығармасындағы диалект сөздердің қолданысы	163
Асыллова Р. Б., Сужен І. Б. Шәкен Айманов – қазақ киносының саңлағы.....	169
Қакеева С. Т., Аубакирова А. Шерхан Мұртаза «Ай мен Айша» романындағы кейіпкерлерінің прототиптері.....	175

Искакова Р. Р., Бабаков А. М.	
Чему учат стихи Магжана Жұмабаева: «Я верю в молодежь...»	180
Болатханұлы А., Жунусова М. Б.	
Бейімбет Майлин әңгімелерінің тіл көркемдігі	184
Жумагулова А. Р., Ғабитова З. Қ.	
Көмен Оразалиннің «Абай ауылына саяхат» атты деректі әңгімесінің «Алатау аясында» бөліміндегі жер-су атауларының тілдік-танымдық сипаты	188
Даулеткалиева Р. Л., Мауафик Т. С.	
Табу мен эвфемизмдердің этномәдени негіздері (биологиялық процестер бойынша)	194
Джумашева Д. Р., Кушербаева И. Қ.	
Бейімбет Майлин шығармашылығындағы көркемдік детальдың қолданылу ерекшелігі	199
Ежиханова Г. К., Серикбекқызы І.	
Абай атамыздың қара сөздері	205
Ахметова С. Ж., Ербол Е. А.	
Мәшһүр Жүсіп Көпеев: «Толық адам» концептісі	210
Сапарғали Ә. Қ., Сайдильдина С. А., Алибеков Қ. С.	
Екібастұз өңірі жер-су атауларының семантикалық ерекшелігі	216
Жексембаева М. М., Турсынбаева Н. О.	
Мұхтар Мағауин әңгімелерінің жаңашылдық сипаты	223
Жолбарысов Н. М., Жуванищева А. Т.	
Сафуан Шаймерденов шығармаларындағы көнерген сөздердің көрінісі	227
Жұмажан Ж., Исина Б. К.	
Сұраулы сөйлемдердің прагматикалық ерекшелігі (М. Әуезовтің «Қарагөз» драмасы негізінде)	234
Жанғалиева А., Қабдолла Р. Ж.	
Комикстердегі кейіпкер эмоциясын таныту	238
Қасым Т., Аулабаева Г. Ж.	
Оралхан Бөкейдің повестеріндегі өмір сүру философиясы	244
Кенжегулова И. С., Кенжегулова А. Г.	
Тыныштықбек поэзиясындағы көркем сөз айшықтары	250
Ережепова Ж. М., Курбанова Г. Н.	
Балалар әңгімелерінің жанры	255
Магзумова М. Ж., Қаратай Н. А.	
Ә. Бөкейханның қазақ даласына өзге ұлттарды қоныстандыру саясаты туралы	261
Қуатбек А.	
«Абай жолы» роман-эпопеясындағы Ұлжанның бейнесі	266
Мадыгулов Р. А.	
Қазақ аударма тарихы мен өзекті мәселелері	270
Мейрам Ж. М., Мутишева С. А.	
Қазақ ертегілерін комикс арқылы оқу	275

Мусаханқызы Т., Имантай А.	
Бейімбет Майлин әңгімелеріндегі кейіпкерлер әлемі	279
Койшибаев С., Нурғалиева А. А.	
Қ. Мырзалиев шығармаларының тақырыптық ерекшелігі	284
Нуртаева Н. К., Хабдуллова А. К.	
Ертегілердегі құндылық	289
Айтмұхамбет Е., Нұрлан Е., Кушербаева И. Қ.	
Кешегі және бүгінгі күндегі мырқымбай образы	295
Рахимбаева Ж. С.	
Әбіш Кекілбаев шығармаларындағы кейіпкерлердің тұлғалану ерекшелігі	300
Сағатбек А., Какиева Г. К.	
Фариза Оңғарсынованың поэзиядағы көкемдік ұстанымы	307
Сагитова Ж. С., Алимова А.	
Жаңылтпаштар – ауыз әдебиетінің құнарлы қайнарларының бірі	312
Кушербаева И. Қ., Салмырза А. Н.	
Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы ойконимдер	317
Санияз А., Имантай А.	
Бердібек Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі ұлттық құндылықтар көрінісі	324
Серик С. М., Муратова А. Е.	
Сәкен Сейфуллин поэмаларының тіл көркемдігі	328
Қамшыгер Ж. Т., Серікова А. С.	
Химиктер мен лириктер	332
Сләмғалиева Н. Р.	
Қазақи дүниетанымдық көзқарастың көрінісін паремия арқылы негіздеу	337
Оқпина Б. М., Хабидулаева А.	
С.Торайғыровтың «Қамар сұлу» романындағы тұрақты тіркестердің қолданысы	343

Секция 27

Дене шынықтыру мен спорттың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы физической культуры и спорта

Бакиров Ж. М., Литвинова Н. Н.	
Казахские подвижные игры, как средство сохранения здоровья и развития физических качеств	350
Жазкен А., Хатай Т.	
Актуальные вопросы физической культуры и спорта	356

Кульмаганбетова Р. А., Рахметолла Р., Танатар А. Қала мектептерінің үйірме сабақтарында ұлттық ат спорты ойындарын дамытудың жолдары.....	360
Реснянская В. В., Смагулов Р. З., Жумашева Б. С. Статодинамика – модель жизни. Путь к развитию функциональной грамотности через информационно- коммуникативную компетентность. Финал.....	367
Сейльхан А. М., Сейльхан Н. М. Развитие волевых качеств у учащихся через занятия тайским боксом.....	373
Уразова А. М., Уразова Е. В. Влияние игры тогызкумалак на формирование логического мышления, математической и функциональной грамотности школьников.....	377

Секция 28

**БАҚ даму тенденциялары және
журналистикадағы жаңа технологиялар
Тенденция развития СМИ и современные
технологии в журналистике**

Glazkova K., Zhukova T. V. An increase in consumption of independent media sources in society.....	383
Боранкулов Н., Еликбаева Ш. Т. Тәуелсіз Қазақстандағы еңбек миграциясы: кеңестік мұра, заманауи үдерістері мен мемлекеттік реттелуінің БАҚ-та жариялануы.....	389
Никитина А. И. Хайповые блоги как феномен в современной школе.....	396
Алгамбарова Б. Е., Салы А. Ж. Аймауытовтың публицистикасы.....	401
Сейсембаева М., Рахимова А. А. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларындағы тәуелсіздік идеялары.....	407

Секция 29

**Философия, саясаттану және әлеуметтану
ғылымдарының өзекті мәселелері
Актуальные вопросы философии,
политологии и социологии**

Ахметулла А. Е., Кожанова Б. К. Исследование роли японской мультипликации в формировании культурного и социального опыта подростков в Казахстане.....	414
--	-----

Багина С. В. Социализация детей с ограниченными возможностями в условиях современной школе.....	421
Torekhan A. E., Yerbolatova Z. Characteristics of the operation of youth slang in Stephenie Meyer’s novel “Twilight”.....	425
Ermekova M. E., Zhukova T. V. The issue of women rights around the world.....	428
Жусупбеков А. К. Исторические истоки и философские основания либерализма.....	435
Issenova A. S., Kukhayeva K. K., Erbolatkyzy A. Generational problems: are we raising children properly.....	438
Iskakov N. T., Sulekeev D. K. Neo-shamanism in modern Kazakhstan.....	444
Вишенкова Е. А., Қабдулла Л. С., Надирова Н. К. Создание настольной игры Qaztani для изучения и популяризации казахской культуры.....	448
Mandiyev M., Balabek A., Konkysheva N. Defining the line between cultural appropriation versus appreciation.....	453
Вишенкова Е. А., Нуржаубаева Д. Е., Қабдолла Д. Қ. Социальный эксперимент. Увеличение интереса среди молодёжи к казахскому языку путем распространения популярного контента (манги).....	458
Nurlankyzy D., Onbayev M. Y. Students’ perception of society through the prism of the prisoner’s dilemma.....	463
Омаров А. Социальная фантастика от «Сталкера» до «Синхро».....	469
Түлебаева Б. Т., Серік Ж. М. Қазақстанның азаматтық қоғамының жағдайы.....	474
Түрсынбай А. Т., Жаксыбаева Ж. Ж. Влияние внедрения искусственного интеллекта в банковскую сферу на население Республики Казахстан.....	480

Секция 30

**Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы мәдени бірегейлік:
дәстүр мен инновация сабақтастығы
Культурная идентификация в годы Независимости
Казахстана: преемственность традиций и инноваций**

Абылгазина Т. К., Суханкулов А. С. «Tarihi job» мобильді қосымшасы.....	487
Амеркулова А. Т., Баизбаева Т. С. Вдохновение и наследие Каныша Сатпаева – сияние в научном мире.....	493

Бабулиди Д. Е., Марзатаев Е. Т. Ассамблея народа Казахстана как уникальный институт межэтнического согласия	497
Беркут М. С., Қарабаева М. М. Ұлттық ойындар – балалардың бос уақытын ұйымдастырудың тиімді түрі.....	504
Болатов Д., Тукбергенов А. К. Сандар ұғымы – киелі ұғым.....	510
Головчук Т. Ю., Головчук С. Я., Головчук В. Я. Домбра – отражение души казахского народа в музыкальной традиции	517
Ералиева С. Б., Болатай Б. Н., Ибраева А. Т. Значение народных праздников в условиях глобализации: наурыз в современном казахском обществе.....	523
Закарина А. С. Связь между прикладным искусством и обрядовой культурой Казахстана.....	528
Қуатова А., Доскарина Г. М. Отражение национально-культурных ценностей в языке (на примере произведений о казахских национальных украшениях для волос)	532
Майданова Д., Баядилова М. П. Мифологическая модель мира казахов в архитектуре столицы великой степи.....	539
Муканова А., Новосельцева Д. А., Туkenова З. А. Глиняные узоры: оживляя культурное наследие Казахстана.....	548
Nysanbekova M., Sulekeev D. K. The influence of national cinema on consciousness of young people	554
Разумова Е., Накипова З., Токтамысова А. А. Казахский национальный костюм как способ кодирования этнокультуры.....	561
Реснянская П. А., Брехт Л. Ф. Живое наследие великой степи	566
Сәлемхат Т. М. Роль женщин в развитии образования и науки в Казахстане.....	575

**АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ
125 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XXIV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

IV том

Техникалық редактор А. Р. Омарова
Корректор: А. Р. Омарова
Компьютерде беттеген: А. К. Темиргалинова
Басуға 17.05.2024 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім 29,7 × 42 1/4. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 33,78. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс №4212

«Toraighyrov University» баспасы
«Торайғыров университеті» КЕАҚ
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.